

Handbook of Psychology
ERGEBNISSE
DER SEELENFORSCHUNG
Traité de psychologie

Herausgegeben zum zehnjährigen Bestehen
des Psychologischen Laboratoriums der
Kgl. Ungar. Petrus Pázmány Universität
als Beiheft der Psychologischen Studien

Budapest, 1942
(Múzeum-körút 6.)

A L E L K I É L E T

VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

Számos táblázattal

Kornis Gyula
bevezetésével

Báró Brandenstein Béla, Boda István, Bognár Cecil, Dékány
István,

Fayer Márta, Kerényi Károly, Lehner Ferenc, Máday István,
Molnár

Ilona, Nagy Mária, Noszlopi László, Banschlrarg Pál, Schnell
János,

Steif Antal, Tarcsay Izabella, Tárkonyi Hildebrand

közreműködésével
szerkesztette

Harkai Schiller Pál

A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem
Lélektani Intézetének kiadása

Budapest, 1942
(Múzeum-körút β.)

* Megjelent a Lélektani Tanulmányok V. kötetében

BEVEZETÉS.

A MAI LÉLEKTAN.

Mi a fő megkülönböztető jegye a 20. század lélektudományának a 19. század lélektudományi szellemével szemben¹? Amint a 20. század az élettudományban és a szellemi tudományokban (történelemben, társadalomelméletben) fokozatosan szakít a fizikából kölcsönzött általános mechanisztikus gondolkodásmóddal, hasonlóképp a lélektudomány területén is. A 19. században a lélektan tervszerűen és módszeresen nagyrészt arra törekszik, hogy tárgyát, a lelket, az objektív-testi világban feloldja, önálló jellegétől megfossza, sajátzerű létformájából mindenféle módszeres műfogással kiforgassa: a lelket, mint ilyent, mintegy megölje. A természettudományok sikereinek mámorában ugyanilyen diadalra vágyakozik: a lélektudományból is természettudományt akar büszkén szerkeszteni: „lélektant lélek nélkül”, ahogyan a mechanisztikus világfelfogás szellemében „élettant élet nélkül”. A „lélek” szót, mint egységet jelentő kifejezést, nem is használja, hanem mindig csak „lelki tényekről”, „lelki jelenségekről”, „lelki tevékenységekről” beszél. De hogy ezek minnek a tényei, jelenségei vagy tevékenységei, ezt a kérdést nagy óvatosan homályban hagyja, már puszta feltevését is az ósdi metafizikába való visszasüllyedésnek bélyegzi. Szinte fél a saját tárgyától, mint aktív alanytól, a lelki jelenségek közös, egységes és személyes gócpontjától: a századnak általános mechanisztikus szemléletmódja szerint a lelki életet elemekre, mintegy atomokra bontja, ezeknek passzív jövését-menését, gépies konfigurációit vizsgálja, a lelket személytelen tárgyként boncolja. Kigúnyolja annak naiv

föltevéését, hogy a lélek önmagát is megragadhatja s hogy a lélektudományban az önmegfigyelés egyáltalában alkalmazható és hasznos kutató módszer lehet. Szemében az egyedül üdvözítő módszer a lelki tünetenyeket nem belülről, önmagunkra való ráelmélés útján is vizsgáló, hanem csakis kívülről kutató objektív eljárás mód, amely a párhuzamos testi jelenségek változásait figyelni s ezekből következtet a lelki változások természetére. Csakis ez az, objektív jellegű módszer felel meg hite szerint a természettudományok szellemének.

Mindezzel szemben a 20. századnak mintegy újra fel kell fedeznie a lelket: a lelki életet *egységes, szerves Egésznek fogja fel*. Ez nem elemek vagy szétbontható állapotok pusztá gépies összege, hanem az én személyes tartalmainak folytonossága és szerves egysége. A század elején a würzburgi iskola módszertani jogaiba iktatja az önmegfigyelést, még pedig Wundtnak, a 19. század fiának, minden éles tiltakozása ellenére, aki az introspekciót a régi spekulatív metafizikai lélektanba való visszasüllyedésnek bélyegzi. Tekintélyének szava azonban ekkor már a pusztában hangzik el: az önmegfigyelés frigre lép a kísérlettel s a gondolkodásra és az akaratra nézve meglepő új eredményeket talál, amelyek az én aktív személyes szerepét, a lelki élet egységét, a gondolati aktusoknak a szemléletes érzéki tartalmakkal szemben való sajátos szellemi jellegét hangsúlyozzák. Az új lélektudomány véget vet az asszociációs lélektan régi mechanisztikus kísérletének. Ahogyan az élettudományban, ugyanúgy a lélektudományban az *egységes Egész organikus gondolatából* fakad a modern lelki alakelmélet és struktúraelmélet szintetikus látásmódja.

A társadalomlélektan is, amelyet az előző század „népszichológia” néven főképp külsőszerű, objektív módszerrel, mint néprajzi-történeti anyagot dolgozott fel, századunkban belsőszerű, a jelentésekre irányuló, megértő módszerrel épül ki. Korunknak az egyedi, az irracionális iránt érzett megbecsülése tör elő abból is, hogy különösen föllendültek a differenciális lélektani kutatás különféle irányai, főképp karakterológiai ágazata, a sajátos szerves lelki formák, a lelki típusok és alkotok „megértő” vizsgálata. Ezek a lelki formák nem lelki „elemek”, „atomok” mechanikus összegei, hanem egyéni és szemé-

lyes Egészek, amelyeknek sajátyszerű alakqualitásuk van, ezt pedig nem kívülről „magyarázzuk”, hanem belülről „megértjük”.

A 19. századnak egyoldalúan természettudományi modell után induló, ennek nyomán sok értékes eredményre is jutó lélektanával szemben a 20. században megszületik a „szellem-tudományi pszichológia”, amely a kísérletnek oksági módszerét kiegészíti a teleológiai szemponttal. Nem a lelki elemekből indul ki, hanem elsősorban a lelki Egészből, mert az egyes mozzanatok az Egészbe vannak beágyazva s ez határozza meg a lelki tevékenységek célját és jellegét. A gondolkodás, érzelem és akarás jelentését és értelmét a személyiség Egésze s ennek belső alkata adja meg.

E mellett a mai lélektudomány különös erővel koncentrálja magát a lelki élet *biológiai* hátterének vizsgálatára. A lélektudományi gondolkodás középpontjában áll a régebbi asszociációs-mechanikai felfogással szemben a *cselekvés*. Az ember nem pusztá megismerő, hanem elsősorban cselekvő, magát fenntartani és kifejteni törekvő lény, amelyet a maga életteréből kell megértenünk, lelki viselkedésmódjait az élet céljából és feltételeiből kell felfognunk. A testi és lelki mozzanatokból álló *egész* emberi lény önkifejtése szolgálatában áll az akarás, az érzelem, a megismerés, a gondolkodás. Az élménytartalmak, a tudatbeli változások kutatását tehát a mai lélektan egybe-kapcsolja a mozgások, a cselekvés, a viselkedés vizsgálatává], mert a belső és a külső magatartás válhatatlan biopszichikai egység: tárgyilag és lényegileg együtt járnak. A mai lélektan-nak az is egyik jellemző jegye, hogy a 19. század egyoldalú intellektualizmusával szemben, amely minden lelki jelenséget az értelemre iparkodott visszavezetni, az ösztönöknek, a törekvés-nek és az akaratnak, az indulatoknak és érzelmeknek sajátyszerű szerepét is – éppen a biológiai szempont előtérbe állítása nyomán – jelentőségükhöz mért világitásba helyezi.

A lélektan a 20. század elején örökségül kapott birodalmá-hoz egészen új vizsgálati területeket hódított meg; így a fejlődéslélektan különféle tartományát. A gyermeklélektan a század beköszöntése idején még gyermekcipőben járt: azóta meny-nyire elrészleteződött és anyagában meggazdagodott, módszerei-

ben mennyire elfinomodott s óvatosabbá vált, a biológiai szempontok bekapcsolásával a fejlődés apró tényeit milyen termékeny, átfogó elvek körül tudja csoportosítani s egységben látni! A fejlődés vonala is kihúzódott a csecsemő- és a kisgyermekorból az iskoláskorra, majd a serdülő- és ifjúkorba. Ezek vizsgálata természetszerűen egészült ki a későbbi életkorok, a férfi- és öregkor tipikus lelki alkatának vizsgálatával. A társadalmi rétegek és funkciók, a nemek és hivatások, a társadalmi-kulturális fejlődés tudományos lélektana csak az utóbbi két-három évtized eredménye. A mai lélektan a kultúra egyes területein megnyilvánuló lelki teremtő erőt is kutatás tárgyává avatja: így mélyül el mindinkább a vallásnak, az erkölcsnek, a művészi tevékenységnek, a tudományos gondolkodásnak, gazdasági életnek pszichológiája.

Így a lélektan a mesterkélt és sáppadt általános *mens abstracta*-nak régimódi elméleti megszerkesztése helyett mind jobban közeledik a valóságos, az emberekben személyesen lefolyó, igazi konkrét lelki élethez, ennek bonyolult és gazdag, a maga egészében egységesen működő mivoltához, egyben termékeny szempontokat nyújt a kultúra fejlesztésének mind alkalmasabb eszközeire nézve is.

A lélek mai tudománya tehát kilép pusztán elméleti magatartásából s az élet gyakorlati feladatait megoldani hivatott *alkalmazott tudomány* szerepét is nem csekély sikerrel vállalja. A pszichotechnika néhány évtizedes pályafutása után ma már óriási területeket ölel át a nevelés, az orvoslás, az igazságszolgáltatás terén, továbbá a gazdasági életben, ahol mint az üzemvezetés, a reklám, a tehetségkiválasztás, a gyártási módszerek, a munka racionalizálása, termelési cikkek sztandardizálása, a közlekedés lelki feltételeinek kutatása mind nagyobb hasznot hajt az ember ökonómia és a gazdasági termelés előmozdításában.

Abban, hogy a pszichotechnikának különféle ága ily hirtelen fellendült s így a lélektudomány sikeresen az élet gyakorlati szolgálatába állott, nagy része van a 20. század egyik szellemi jegyének: az egyéniség megértő értékelésének. A régebbi racionalizmus gépiesen egyformásító szellemével szemben, ez a század az ember egyéniségével a gazdasági-technikai élet, a

közigazgatás, az egészségügy, a nevelés, az igazságszolgáltatás terén többet akar törődni, az egyéniség alkatába mélyebben iparkodik behatolni s ezt kiismerni, hogy a társadalmi szerkezetet és színvonalat megjavítsa és sok fonák állapotot kiküszöböljön. A gazdasági élet végre az utóbbi évtizedekben már nem pusztán névtelen quantumnak akarja a munkást tekinteni, hanem lelki minőségeit, hajlamait, képességeit, egyéniségét megérteni, vele ezeknek megfelelően bánni, hivatását tehetségeinek irányában megszabni s ebben megerősíteni. A gép mellett korunkban az ember is, mint ilyen, érdeklődés tárgya, mert hisz az ember használja a gépet. A 20. században így megszületik az ember lelkével való bánásmód tudománya: a pszichotechnika. Célja az, hogy a mindent elmechanizáló és egyformásító racionalizmus egyéniesítő ellenszere legyen, azonban eszköze lényegében maga is a hajlamok és tehetségek racionalizálása. Ha a tudomány úrrá lett a technikával a természet fölött, legyen úrrá a pszichotechnikával az ember lelkiélete fölött is, s ezt célszerűen használja fel mind az egyén, mind a társadalom javára. Persze a pszichotechnika mint *tudomány*, továbbra sem teszi feleslegessé az emberrel való bánásmódnak ösztönös, gyakorlati, irracionális *művészeit*, az ősidőktől önkénytelenül a mások lelkiéletébe beleélő pszichognózt, amely a mindennapi társaséletben az emberismerésnek és emberalkalmazásnak mindig főforrása volt és marad.

A 20. századnak az a jellemző fogékonysága, amelyet az általánossal, a racionálissal szemben az egyedi, az irracionális iránt érez, nyilvánul meg a *típusfogalom* hódító erejében is a tudományok egész sorában, így a lélektudományban is. A típus nem az általánosításnak, a racionalizálásnak fogalmi rendező elve, mint az osztály, hanem a különböztetésnek, a finomabb differenciálásnak eszköze: nem az uniformizálásé, hanem a multiformizálásé, mert a típus sokféle egyedi átmeneti formát enged meg a merev osztállyal szemben. A század ott kezdi alkalmazni, ahol fejlődő lények különféle változatformáival találkozunk: nemcsak a növény- és állatvilágban, hanem a szellem birodalmában is. A 19. század még csak általános lélektant ismert, amely a meglett ember lelkiéletét általában iparkodott leírni úgy, ahogy mindenkiben lefolyik. A 20. század

teremti meg a differenciális pszichológia különféle ágait, amelyeknek célja éppen azoknak a különbségeknek megállapítása, amelyeket a lelki hajlamok, képességek, működések, egyéniségek mutatnak. Főfeladatuk a különféle lelki típusok rajza, ezek jegyei korrelációjának megállapítása, a tipikus lelki alkatok vizsgálata. Amikor Dilthey filozófiája „világnézettípusokat”. Spranger szellemtudományi lélektana „életformákat”, Spengler kultúrpszichológiája „kultúra-típusokat” szerkeszt, ez mind a gondolkodás meghajlása az élet irracionális egyedi mozzanatai előtt.

Ebből a vázlatos jellemzésből is *már* szemünkbe szökik, mekkora arányokban terjedt ki századunkban a lélektan kutatási területe, mennyire átalakultak és kibővültek módszerei, mennyi új vizsgálati iránya támadt a szétágazó alapfelfogások nyomán. Ezek az irányok gazdag változatosságban szertekülönülnek részint a filozófiai tájékozódás, részint a módszerbeli hangsúly, részint a természettudományokhoz vagy a szellemi tudományokhoz való szorosabb csatlakozás szerint.

Ez a könyv ezeknek a sokféle irányú lélektani kutatásoknak máig elért eredményeit iparkodik fölteni. Ezek olyan óriási területen mozognak, hogy a maguk egyetemességében egy *e)me már* alig tudja áttekinteni őket. Ez talán az egyöntetű, egységes felfogás kárára van, de viszont nagy előnye, hogy mindegyik területen olyan szakbúvár tárja fel az idevágó ismereteredményeket, aki az illető kutatási ágazatban régóta dolgozik, teljesen otthon van s maga is sikeres vizsgálatokat végzett. Könyvünk egyben fényes tanúsága annak, hogy ma már a magyar lélektudomány a lélekbúvároknak kiváló és jelentékeny számú serege fölött rendelkezik.

Komis Gyula

ÁLTALÁNOS LÉLEKTAN.

A LÉLEKTAN TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA.

1. Az őskortól az újkorig.

A lélektan történetének első lépcsőfokát az őállapotban élő népek hiedelmeiből és a művelt vallások lélekhitéből rekonstruálhatjuk. A bölcselet kezdetéig ható lélekelképzelések adják a prehisztórikus lélektan anyagát. Úgy látszik, hogy két jelenség készítette a primitív embert a lélekfogalom felvételére: a halál és az álom.

A halállal megszűnő életerő mögött személyes hatótényezőt tételeztek fel, melyet minden tevékeny jelenségben megéreztek (animizmus). A lélek az életműködések hordozója, amely a halál pillanatában, a mozgás beszüntetésekor elhagyja a testet. A lélek valamely testrészből, melynek mágikus erőt tulajdonítanak, az áldozat-bemutatásra is alkalmas szívből, veséből, genitáliákból, vérből, félelmes állatokba megy át, lélekvivő madarakba vagy hüllőkbe, melyek a totemisztikus kultúrákban emberi ősókké válnak. Ezt az elképzelést nevezi Wundt test- vagy *életléleknek*.

A halott lelke vissza is térhet. Árnyéktestet ölt és ebben kísérti a hátramaradottakat, akiknek képzeletében, álmában, féltő és kívánó álmodozásában a szellem megjelenik. A lélek ebben az elképzelésben is a tevékeny életműködések elve, de nem a valóságos cselekedeteket, hanem! a kísértetjárásokat idézi elő. Itt is testet ölt a lélek, ahhoz, hogy megnyilvánulhasson, de ködszerű, képzeletien irreális lesz. Ezt nevezi Wundt árnyékléleknek, talán helyesebb az *emléklélek* elnevezés.

Mindkét felfogásban a lélek az élet végső alapelve, akár a földi tevékenységeké, akár a sírontúli üzeneteké. De jelentkezése annyira eltérő, hogy számos hitben két egészen különböző

lélek szerepel: egy életi lélek és egy halálszellem. A halálszellemet a testiesség hiánya teszi borzalmassá, képszerű köd, hangja sejtelmes, léte ingadozó, amíg meg nem telik például vér ivásától a megtestesítő életlélekkel. W. F. Otto e kétféle lélekben való hitet megtalálta Homerosznál, az etruszkoknál, rómaiaknál és zsidóknál, sőt számos mai kezdetleges műveltségű népnél.

A lélekelképzelés két eltérő forrása egyaránt vallásos eredetű. A kétféle kiindulás a mai napig kétféle szóhasználatban nyilvánul meg. Egyfelől használjuk a lélek szót a tevékenységek értelmezésében, melyeket a léleknek tulajdonítunk, másfelől a képzeleti dolgok megjelölésére, szemben a valóságosakéval, melyeket testieknek tekintünk. Ez a művelődési hagyomány a lélektan történetén végighúzódó kettősségnek felel meg a cselekvés- és tudatlélektan között. A vallások, az eposzok, az ókori, közép- és újkori bölcsélet, valamint a szaktudomány lélekkfogalmai mind ezt a kettősséget tükrözik.

Az életlélek az alkalmazott lélektan emberismeretében vitt nagy szerepet, míg a tiszta tudományos lélektan az emléklélek fogalmához csatlakozva kezdette meg élményelemzését. Előbbi az emberi képességekben, érzelmekben és törekvésekben keresi a lélek szerkezeti vonásait, míg utóbbi a szemléletekben, képzelődésben, gondolkodásban látja a lélek működésbeli sajátosságait. Az emberismerő beelát a szívbe, vesébe, a magabamélyedő átéli lelki élményeit, lelki kincseit, melyek nem valóságos tapasztalatok, nem földi értékek, hanem képzeletszerűek. De ez csak annyit jelent, hogy a lelki valóság más, mint a közönséges valóság; ez a másság azonban nem végzetes, mert a kettő találkozik, amikor a cselekedeteket szabályozza, az egyik belülről, a másik kívülről. Tévedni a belső valóság felől is lehet, hiszen itt van pl. a lelki álság, az önbecsapás jelensége. A legirréálisabb képzelgés is befolyásolja a valóságos, mások számára is közvetlenül hozzáférhető cselekvéseket, mivel reális vágyakból, szándékokból fakad és cselekvések kitervezésére vagy pótlására szolgál.

Mindkét fogalmazásban az emberi cselekvések irányítását tulajdonítjuk a léleknek, akár valóságos életcselekvéseit, akár a képzeletünkben fellépő árnyéklétét tekintjük. A túlvilági életben is a lélek cselekedtetésre szolgál, elannyira, hogy

jóformán minden művelt vallás a lélek inkorporációjában hisz. A lelket test nélkül *nem* tudjuk elképzelni, legalább a test árnyékát vagy képmását kell felvennie, hogy cselekedni tudjon. A spiritiszták szellemei is reálisan beszélnek és befolyásolják hozzátartozóikat, vagyis cselekednek. A temetési szertartások a túlvilági reális életet ápolták: balzsamoztak, ételt, fegyvert, kísérőket adtak az elhunyt mellé. Ugyanakkor nemcsak az életlélekfogalom vezet a szertartásokra, hanem az emléklélek elképzelése is: a halottat védő boltozat vagy sírkő a hátramara-dottakat is megóvjá a kísértetek látogatásától (a népvándorás korában gúzsbakötik a hullát), megakadályozzák a testnek képzelt árnyék felszállását. A fejlettebb, írásosan intézményes vallásokban a földi életben végzett cselekedetek határozzák meg a földöntúli sorsot.

A vallásnak politikává és tudománnyá történő differenciálódása a görög világban a természet vallás helyébe a 6. század erkölcsi szektáinak adott talajt. Az orfikus hívők élesen szétválasztották a testet a lélektől, ami a test megvetésével, erkölcsi célzatú sanyargatásával járt együtt. Ez a felfogás Platónon át került bele a középkorba, amely örökséget Descartes kristályosította dogmává.

Platón foglalkozott először az egyes lélektevékenységek megkülönböztetésével. Tőle származik a magasabb, szellemi, vagyis a művelődésben résztvevő és az alacsonyabb, érzéki, indulati vagyis a testi életet irányító lélekrészek megfogalmazása. A lelket szárnyas kocsi ábrázolja (Phaidros), melyet az ideák világába visszakíváncozó törekvés emel; két ló húzza, az indulat és a nemesebb vágy, amelyeknek zabolátlankodását az emberi alakban ábrázolt kocsis, az ész fékezi és irányítja. E lélekerők közül a két ló és a kocsis foglalkoztatja, és ezzel a hasonlattal megteremti a máig is élő fő kettéosztást a lélek birodalmában az érzelmi és az értelmi világ között. Bár e kettőt keresztezi a mélyebb és magasabb érték szempontja: a testi és lelki törekvés ill. az érzékelés és gondolkodás, mint ez az újkori racionális lélektanban kifejezésre jut, mégis felismerhető mind a két felosztásban az életlélek és az emléklélek lecsapódása. Érzékelés és indulat az életlélek leszármazója, bátorság és gondolat a tudat jelenségek szellemi értelmezéséből adó-

dik. Az ész irányít, az érzelem adja a húzó, hajtóerőt: ma is a funkciók és motívumok adják a lelki élet két főosztályát, a strukturális szempont mellett, melyet egészen a testi világba sorolunk. A lelki jelenségek egységesítője az Erős, ennek fejlődése a lélek sorsa, amely a létbe zuhanástól kezdve folytonos megtisztulásra tör.

Platón már értékelésénél fogva is világosan az emléklélek mellett köti le magát, hiszen a lélek élete folytonos visszaemlékezés az ideák országára. Ennek bizonyítására felhossa, hogy a szerelmes mindjárt kedvesére gondol, ha annak valamely tárgyát meglátja (Phaidon) és ezzel a gondolatkapcsolás első irodalmi emlékét adja. Hatása a szkolasztika fénykoráig, egyedülálló és később is mindig újra vonzotta különösen a misztikus hajlamúakat.

A tudományos lélektan első műve a fejlődő makedón birodalom rendszerező bölcseijének *Aristotelésnek* írása „Peri Psychés”. Ebben a tudományok atyja az életlélek fogalmát dolgozza ki. Szerinte a lélek az élőlénynek nem része mint Platónnál, hanem lényeges tulajdonsága: a test a szerkezet, amelynek működése a lélek. Ha a balta vagy a szem élőlény volna, akkor a vágás ill. a látás volna a lelke; a test adja az anyagot a forma megvalósulásához, a lelki tevékenységekhez. A lélek tehát a működésre képesítő tényező. A lélekfokozatok gonaolatát biológiai ranglétrára építi. Két alaperőt ismer: a táplálást és a törekvést, mely minden élőlényben megvan. Ha előbbit nézzük, élettant művelünk, ha utóbbit, akkor lélektan. Van persze a táplálásnak is lélektani oldala, ha t. i. azt nézzük, hogy miképpen szerzi meg táplálékát, hogyan hajtja végre a nemzést az állat; viszont van élettani oldala a törekvésnek is, ha annak anyagi előfeltételeit (ma úgy mondanók: biokémiai Lefolyását) vizsgáljuk. Ennél világosabb szétválasztást nem tudunk kihámozni a tudományok atyjának írásaiból, melyeket éppen ezen a ponton annyiszor félremagyaráztak. Az említett őserők benne vannak a következő fokozatosan emelkedő lélekrészekben: az érzékelésben, a mozgásban és a gondolkodásban. Mindé fokozataiban a lélek *egy és létező*. A legújabb törekvések éppen ezeket a vonásokat ragadják meg, a lélektan totális és dinamikus szemléletében.

Olesó vád volt Aristotelest pánbiologizmussal illetni. Hiszen világos különbséget találtunk az élettani és a lélektani nézőpont között, ha ugyanarra az élőlényre vonatkoztak is. A Stagirita a lélektant pontosan az élettan és az erkölcsan közé helyezte. Hiszen lélektani fejtegetéseinek szellemi részét, a gyakorlati emberismeretet társadalmi vonatkozású műveiben találjuk, a Retorikában és a Nikomachosi Etikában. Vagy más fél ezerévi felejtés után Aristoteles hatása olyan erős lett, hogy helyet szerzett a keresztény dogmatanban, ahol a közös érzeléslérsől szóló tanát a belső észre ve vés ágostoni gondolatával ötvözték és a formatant egész potenciális dinamizmusával átvették.

Platón inkább a gondolkodást, Aristoteles a törekvést tekintette a lélek főtevékenységének, ta nélkül, hogy egyikük is (megfeledezett volna a másik oldalról. Érdekes módon a gondolkodás részletesebb elemzését, pl. a teremtő fantázia leírását éppen Aristotelésnek, a törekvését pedig (melyet a Stagirita az érzelmekkel összevont, sőt helyenként a mozgást és a mérlegelő akaratot is odasorolta) Platón dialógusainak köszönhetjük. Mindkét bölcselő még nagyon közel állott a vallásos lélekelképzelések zürzavaraihoz és önkéntelenül is a nézetek egyeztetésén fáradozott. Ez azonban napjainkig sem sikerült, mert a kétféle lélekfogalom az iskolák szerteágazásában még mindig kísért. A lélektan történetében éppen e két fogalom nyomomkövetése tájékoztat legjobban,

Egészen az izlám bölcseletnek a 13. századi első renezsánszra gyakorolt hatásáig Platón nézetei voltak a kereszténységben uralkodók, melyekkel szemben Aristoteles tanai akkor érvényesültek, amikor arab fordításban megismerkedtek veük. A hellenizmus hatására a legnagyobb egyházatya, *Augustinus* az emléklélek irányában fejlesztí a lélektant: Valomásai a tudattörténések introspekciójának első nagy emléke. Ez a finom élményelemzés azonban végül is a cselekvések motivációját, a megtérés geneziséát adta. Szt. Ágoston elveti Aristoteles lélekkokozatait és Platón dualizmusának híve. Szerinte mindegyik lélekrész, az emlékezet, értelem és akarat ön-maga felé is visszafordul. Kifejezetten hangsúlyozza, hogy az akarat a lelki élet magva, de ezt is intellektuálisán fogja fel,

mert a lélek számos passzusa szerint az emlékezettel (tudat!) azonos. A hippoi püspök tanai vagy ezer évig vitatlan kincsei a kereszténységnek és később is a nagy önelemzők (Rousseau, Maine de Biran) mintaképe marad.

Ágostont és Aristotelést, a teológiát és biológiát egyezteteti *Aquinói Tamás*, aki a belső visszaemlékezést a testi érzékeltek közös (reflektáló) műveleteiből származtatja (*sensus communis*). Elemzi a működések rétegződését, túl a hagyományos anima sensitiva és rationalis kettéosztásán. A lélek csomópont a szellemek és a test inhereas formái között, tulajdonságai egyfelől saját alkatából, másfelől mint a test formájából származnak. Noha Szt. Tamás intellektualista, legtöbbit az akarat lélektanával foglalkozik, az erényes és bűnös cselekvések keletkezésével. A gondolkodó rész a mérlegelő szabad akarral együtt halhatatlan, az érző-vágyó halandó; utóbbi az állatokban is megtalálható. Hogy ezek életmódja annyira észszerű, azt nem a belátásnak köszönhetik, hanem a gondviseléstől beléjük helyezett képességnek, ösztönnek, amely mintegy gépiesen biztosítja az élőlények létérdekeit. Ilyen elgondolásokhoz kapcsolódik az újkori képességtan, amely a gyakorlati emberismeretben tapasztalt különbségeket a lelki működések eltérő dispozicióinak tulajdonítja. A fogalmak kialakulása is tevékenység eredménye, mely a tárgyat intencionálja. Az Aristotelést felújító Brentano is az angyali doktortól meríti aktustana ihletését.

Erősítést nyert az életlélek fogalma a *humanizmus* korában közvetlen forrásból feléledt aristotelési írásokból, melyek olyan tartalmas művet lelkesítettek, mint Vives „De anima et vita”-ját. Ez az irány a lélek tulajdonságai mellett a működése iránt érdeklődik. A lélek a mindennapi cselekvések éltető eleme. De szóhoz jut a közönséges valóság mellett a rendkívüli, az irreális is. Az eksztatikus élmények leírói, a *misztikusok* is mély lélekelemzők, az emléklélek hagyományainak továbbvivői.

Az újkori természettudomány és szkepszis nevezetes fordulatot hoz: a világ elveszti varázsát, a jelenségek mögött nem animát, hanem vist keresnek, melynek feltételeit elemzik és mérik. Kepler és Galilei fellépése óta csak a mérhető, kiterjedt dolgokat ismerik” el valóságnak, a többi képzeleti termék. A

minőségi kísérletezés eszméje ebben a korban kalandosnak tűnnek fel. Az anyagi világ mechanizmusok mintájára érthető, a lélek feladata a pusztá gondolkodás. Ez a nézet apodiktikus formát kap Descartes bölcséletében, amely szélsőséges dualizmusával az újkori ismeretelmélet serkentőjévé lesz és a gondolkodás, általában a tudat elemzését követeli a lélektantól. A rációba vetett korlátiaannSTzaíóm fogja el a lelkeket. Így kerül az aristotelési élet helyére a platóni nous.

Descartes a testet és a lelket élesen kettéválasztja. Az anyag kiterjedt, a lélek gondolkodó, a gondolkodásban van a lét bizonyossága. Ez a hangsúlyeltolás hosszú időre végzetes lett a bölcselkedésben. A lélek nem is kell az élethez, tanítja szélsőségesen Cartesius. Az életet teljesen anyagi jelenségnek tartja, mint a tüzet vagy az óraműködést, és a 17. század mechanikakedvelő szellemében megalapozza még a gondolkodás testi lefolyásáról szóló elképzeléseket is. Főműve a lélek szenvedéseiről, vágyik passzív benyomásszerzéseiről szól, amely ilyen tolódon a tudományos élményelemzés tervezetét adja. De elismeri, hogy a léleknek ott jut szerepe, ahol több cselekvéshetőség között kell választani – hiszen minden egyéb (pl. az érzéki- vagy emlékképfelfogás) testi mechanizmusokra vezethető vissza. Tehát a gondolkodás mégis csak szerepel a cselekvések magyarázatában, bár ő a cselekvéseket is a gondolkodás szempontjából szereti nézni (míg Aristoteles fordítva). Még azt sem tudhatjuk, nem álmodjuk-e az egész életet (az irreális árnyéklélek fogalma). Descartestól kapott az addigi valóság-tani lélektan ismeretelméleti színezetet, amely vagy háromszáz éven át homályosítja a lélektani szemléletet.

Az étellek fogalma e század végén a rendiség utolsó bölcselője, *Leibniz* tanításában él tovább, aki minden egyszerű monaszban, melyet végső egységnek tart, az aktivitást látja. A monaszok percepciója, tudata is aktivitás. A tudatosság különböző fokai az aktivitás fejlődését mutatják, a tudattalan kis percepciókból fokozatosan alakul ki a világos apperceptió. Ilyen módon a tudattalan és az aktusok felfedezése Leibnizre vezethető vissza. Egységes lélekerőről beszél, amely megmutatkozik az érzelmi lüktetésben és a gondolkodás alkotó tevékenységében. Képzeletünk a homályos képekből megkívánások, ap-

petíciók és inklinációk irányítására fejlődik. Leibniz 19. századra gyakorolt hatása a pszichofizikai parallelizmus előlegezésében is megmutatkozik, amennyiben ő a testi és a tudatjelenségek előre meghatározott párhuzamosságát hirdeti, szemben Descartes anyagi lélekhatástanával.

Leibniz aktivizmusa a 18. században nem hatott egyenesen tovább. Egységes alapú fejlődéstana helyett az aktivitások sokaságára lettek figyelemmel és minden jelenség mögött külön adottságot kutattak. A *képességtani* felfogás a platóni ketéosztásból kiinduló, de Leibnizen át aristotelianus Chr. Wolff mellett, aki felsorolja az összes képességfajokat, főleg Tetensre támaszkodott, akitől a lelki életnek ma is népszerű hármas felosztása értelem, érzelem és akarat körére, továbbá az érzet-képzet-gondolat fokai származnak. Ebből lett az iskolás képességtan, amely annyi erőt nevezett meg, ahány jelenség szó-bakerült és így pusztá verbalizmust eredményezett és egyetlen konkrét lelki eseménynek sem tudta a kiváltódását, lefolyását megmagyarázni. A leírt eseményben aktualizálódó képességet lát, vagyis a lelket cselekvéslehetőségek kötegévé teszi, félreértett aristotelizmusból. Már a Stoa is 8-féle képességről beszélt, de a 18. század vagy 27-et ismert, melyet a mindennapos emberismeretben a moralizálok felhasználtak. Kölcsönhatásuk azonban aligha magyarázható valamilyen kapcsolódás nélkül, melynek törvényeit kell kutatni. Ez a Locke-féle bírálat nyitja meg a tudatelemzés útját, amely a történések mezejét egységes magyarázó elvvel próbálja feltárni. Így lesz a lélek benyomások és gondolatok kötegévé. A képességelemek helyére élményelemek kerülnek. A *tudatlélektan* vagy *élménytan* szürkesége kíséri a tudományos lélektan első lépéseit.

Descartes felfogásából két szélsőség született: a szubjektív idealizmus ismeretkritikája és szenzuális élménytana (Berkeley, Condillac) és a materializmus mechanikai metafizikája (Hobbes, Lamettrie). A termékeny vonal Locke-on és Hume-on át vezet Kanthoz. *Locke* módszeresen megkülönbözteti az érzékelést a gondolkodástól, továbbá a Primarius és szekundarius minőségeket és ezzel alapot ad a 18. század naiv észhitére jellemző és a 19. században virágzó asszociációs tannak, valamint az érzékelés 19. századi szubjektív élményelemzésének. *Kant*

az alkalmazott lélektanban (emberismeret) a képességtani szemlélet alapján áll és ez egész rendszerét befolyásolja. Az általános lélektanban azonban kidolgozza a szubjektív belső érzékről szóló tant, mely az introspekció módszerének megalapozásában döntő szerephez jut és így lehetővé teszi az érzékelési ismeretforrások alapos kutatását (Joh. Müller, Weber stb.), valamint a Leibniztől is ihletett Herbart, de különösen Fechner és Wundt, meg az Aristotelésig visszanező Brentano munkásságát. Noha a metafizikát kerülte, megkülönböztette a transzcendentális és a tapasztalati „én”-t, gátat vetvén a tapasztalás mindenhatósága babonájának és szinte előremutatott Jungig. Egyébként elvetette a tudományos lélektant, mert tárgya (a gondolkodás) csak az időben terjedvén ki, nem mérhető. Ezen az alapon vetette el az élményelemzést Comte is, és mert a megfigyelés torzítja a jelenségeket. Ma már tudjuk, hogy ez így van a fizikában is. A belső és a külső megfigyelés közt nem találunk ismeretbírálati válaszvonalat, de a belső érzék kutatása finomabb elemzésre tanított, mely a lélektani megfigyelésekhez mint kiindulópont szükséges. Az introspekcióról Komis kimutatta, hogy az ember késői öneszmélésének eredménye; ez vezetett a kísérleti lélektan megalapozására, míg a képességtan az alkalmazott lélektannal tartotta a rokonságot.

2. Kísérleti lélektan.

Az introspekció két irányban vezetett fejlődésre, a gondolkodás és az érzékelés elemzése terén keltvén kísérletező kedvet.

A *kapcsoláselmélet (asszociációs tan)* különösen Angliában virágzott, bár az élettani elemzésnek mozgásos ága Bélitől Sherringtonig is nagy fejlődést mutatott, sőt a gondolatkapcsolás tényében is agyrostok mozgását látták. A legjelentősebb kutatók Hartley, majd Priestley után a két Mill (az apa egyetlen törvényt ismert, az érintkezését, a fia kettőt, a belső hasonlóságét és a külső találkozását), Hamilton (aki a redintegráció törvényét fogalmazta meg) és Brown, aki az asszociációs alaptörvényeket az érzelmi jelenségekre is kiterjesztette és ezekben látta alapjukat, mint Leibniz, sőt valaha Platon. Az ő munkás-

ságán épít tovább a kiváló Bain, aki két hatalmas kötetben tárgyalja az egész lélektant (1855-59), egyfelől az érzékelés és gondolkodás, másfelől az érzelmi és akarati jelenségek csoportosításában. Ő még a cselekvéseket is az asszociációkból véli magyarázhatóknak (elvük a fájdalom kerülése). Megalapítja a főleg lélektani érdeklődésű „Mind” című folyóiratot 1876-ban. Hatása azokon az angol pszichológusokon is észlelhető, akik később az alkalmazott lélektan irányában működnek, mint pl. a gyermekpszichológus Sully vagy a kísérleti pszichológus Myers. Franciaországban a kapcsolástani irányzattal tart rokonságot a szenzualista Taine és a pszichopatológia nagymestere Eibot. A freudi lélekelemzés is innen veszi eredetét. A 19. századi asszociációs lélektan mindjobban összeolvad az érzékelés vizsgálatából kiinduló kísérleti lélektannal, amely szintézis különösen Helmholtz munkásságában válik világossá. A kapcsoláselmélet a tudatnak reflexió-oldalát dolgozta ki, amely a belső érzékelésre vetette a fősúlyt, beleértve a szentimentalizmus és a romantika korában kihangsúlyozott érzelmet, míg az érzékeléskutató fiziológusok a szenzáció természetrajzát adták, így tehát e két fő ismeretforrás szubjektív vonásainak kidolgozása lett a tudományos kísérleti lélektan kiindulása, míg az élet valóságoldalait az alkalmazott lélektan igyekezett figyelemmel kísérni. Az asszociációs tan a tudattörténeket közös nevezőre hozta és így az első lélektani mezőelméletnek tekinthető. A lelki történést egyrangú aktuális erők találkozásából vélte levezethetőnek, szemben a polimorf képességtannal.

Az *érzékeléstan* kivált Németországban virágzott, de a kapcsolat-elmélet kísérleti kiaknázása is rá várt. Az érzékelési benyomások számszerű kezelésére a törekvő emlékképek mechanikája bátorított fel. E téren jelentették be a szabatosság igényét Herbart és követői.

Herbart főleg Kant nyomán haladt, de Leibniz hatására puszta potencialitás helyett feltétlenül működő erőt vett fel. Nagy iskolát alapított, amely Volkman népszerű tankönyvéig hat. 1824-25-ben adja ki „Psychologie als Wissenschaft” jelentős című könyvét, melyben az asszociációs pszichológusok képzetanát exakt deduktív alapokra próbálja fektetni, a képzetek öntörekvéseit és egymás gátlását matematikai formulákba

öntve. Így remélte a lélek realitását biztosíthatónak. A küszöb tana és a tudattalan érintése Fechnerre hat, az asszimiláció fogalma Wundtra. Herbart erősen racionális tana igen sok voluntarista vonást is tartalmaz. Az elhomályosodó képzetek továbbélnék, feltörekvésük a lélek önfenntartásából folyik; a képzetek állapotai az érzések és törekvések alapjai, a kellemes élménye pl. a képzetek harmonizálása. A törekvés tulajdonképpen alapjelenség, ahogy híres neveléstanát is az érdekkeltésre alapozza. A képességtani lélektan a képzettanival egyenrangú tárgyalást nyer, pedig ő adja ellene a főérveket (a verbalizmus és inaktualitás vádját).

Ugyanekkor Goethe barátja Purkinje, Johannes Müller (aki a specifikus érzéki energiák tételével a kanti tanítást élettani alapra helyezte) és más fiziológusok a látási fantazmák, entoptikus jelenségek vizsgálatát állítják az ismeretkritika szolgálatába, E. H. Weber bőrérzékelési kísérleteivel felveti a külvilági lokalizáció kérdését, és így lehetővé teszik Fechner pszichofizikáját. Lotze a „Medizinische Psychologie”-jával 1852-ben módszerezi ezt az irányt, melyben az érzéki primárius minőségek mellett a térszemlélet lényegesebb kérdései is megszólalnak./Különösen a látásról és a hallásról egy-egy nagy monográfiát adó Helmholtz jutott el lényeges kérdésekig; míg ő a tapasztalatban és öntudatlan ítéletekben látta a térszemlélet eredetét, addig Hering velünkzűletett sajátosságokra vezette vissza. Ezek a kérdések fejlődtek tovább Exner, Mach és Kries munkáiban, akik Fechner és Wundt művét az élettanban értékesítették.

Rechner Herbart bírálatából indul ki és felhasználja az élettani eredményeket. Sikerral alkalmazza az érzékelés területére Herbart maternatizálását, mellyel Weber relativitási tételének szigorú formát ad. 1860-ban megjelent főművétől számítják a kísérleti lélektan megszületését. Az abszolút és a különbségküszöbök megkülönböztetésével ismeri meg a pszichofizikai tevékenységet, melyet hallatlan pedantériával interpolál az inger és az érzéklet közé, vagy tízféle kautéla gondos betartásával. A test és a lélek, pontosabban az ingerek és a tudat szabatos kapcsolataival foglalkozik; bevezeti híres érzetegységét, WS éppen észrevehető különbséget, az érzékenység mérésével

párhuzamosan. Így alakul ki a pszichofizikai vagy pontosabban élettan-tudattörténeli párhuzamosság tétele. Módszerei G. E. Müller rendszerezésében: a konstancia, a határ és az előállítás módszere. A meg nem figyelt jelenségek hatása az észrevezésre elméletében nagy szerepet játszik. Az utókép az emlékkép és fantázia előfoka. A külső pszichofizika a benyomás és a külső testi történés közti kapcsolattal foglalkozik. A belső pszichofizika kérdése viszont, hogy miképpen aránylik a belső élettani történés a benyomáshoz. Sajnos, éppen ezen a téren szerények Fechner kezdeményezései, a probléma pedig izgató: hová fordítja a szervezet a rendelkezésére álló véges erőket! A diskrepancia nem annyira az inger és az ingerület, hanem az ingerület és a tudat közt áll fenn. Az álom elemzéséből a kozmikus lét kérdéseire jut Fechner: ahogy az emlékkép elmerül az általános tudatba, úgy az egyéni lét a szellemek általános tudatában vesz misztikusan hullámzó részt. Fechner lélekmitológiája sok támadásnak volt célpontja. Az esztétikai élményre vonatkozó alapkísérletei kevesebb követőre találtak, mint érzékeléstana. Igen nagy emberek, mint pl. James, egész vállalkozását lenézték. Mégis élettani követőin és Wundton kívül kiváló kutatók folytatták munkásságát, mint pl. Delboeuf, Bourdon és Piéron.

Wundt szintézist csinált Herbarttól Spencerig. Szívós szelleme mindig kiegészítette művét az addig elhagyottakkal. Két kötetnyi elemzés után döntőnek szögezi le az alkotó szintézist, folytonosan intellektualista problémák után a figyelő és asszimiláló voluntarizmust; évtizedes természettudományi egyoldalúsága után kidolgozza a magasabb szellemi intézményeket tárgyaló néplélektant, mely az állat- és gyermeklélektannal együtt a fejlődéslélektant adja. Kiindulása mindvégig a belső tapasztalás tana marad. De a belsőt a külsőtől nem tudja szétválasztani, lélektanából kimarad a tudattalan és belejut az élményélettan. Mégis Wundt követeli először, hogy az aktuális élménnyel kell foglalkozni, az érzetekkel és törekvésekkel és ezek elemzésére Fechneren túlmutató „fiziológiai-pszichológiai” kísérleti módszereket dolgoz ki 1879-ben megalapított lipcsei laboratóriumában. Fő módszerei: a benyomás-, a kifejezés és a kettőt kapcsoló reakció módszer.

Appercepció elmélete szerint a régebben meglévő tudattartalmakkal összeolvadó aktuális érzékek adják az észre-
 vevést. A tiszta intro- és retrospekciót elveti, noha éppen ez fejlődik tovább, logikus folyamánként annak, hogy a tudat-
 jelenségek összefüggését és egymásközi viszonyát akarta
 Kutatni. Kant hármás felosztása helyett visszatér Wolff platóni
 eredetű kettősére, érzelem és akarat közt nem talál lényegi kü-
 lönséget. Az akarat oly érzelmi felindulás, amely megtalálja
 a megoldását. Érzelemtana magában foglalja a törekvéseket, így
 jut bele a feszülő és oldó, valamint az izgató és nyugtató, az öröm
 és bánat élménye mellé. Az akarat lehet, a benne szereplő tudat-
 mozzanatok sokasága szerint, ösztönös, megkülönböztető és
 választó. A motívumok terén megkülönböztet hajtórugót és
 indítóokot, melyek a mítosz, nyelv, művészet és jog megérté-
 sére is szolgálnak. Ma ehhez az egész sorozathoz a reflexet és az
 automatizált szokást is hozzávesszük, melyeket tudat jelenség
 nem kísér. A lélektan kiaknázatlan wundti alapelvei: a teremtő
 eredők, a kapcsoló viszonyok, a növekvő ellentétek, a célok el-
 térőségének elvei leginkább a „Völkerpsychologie”-ban ismer-
 hetők meg, mely az emberi művelődés négy fejlődésfokát mu-
 tatja be: a primitív, a totemtársadalom, a hőskorszak és a tör-
 ténelmi kor szakaszait.

Wundt hatása mellett Brentanoé a legjelentékenyebb,
 aki vele egyidőben sokkal egységesebb lélektant hirdetett. Jó-
 formán kettőjük tanítványai adják az egész élő lélektant, euró-
 pait és tengerentúlt egyaránt, sőt a feléledő pszichognózis is
 hozzájuk csatlakozik.

Brentano Aristoteles nyomán indult el, sokat vett át
 Leibniztől és a képességtanból, főleg az aktivitás vonását,
 melynek mély bölceleti alapvetést adott. Míg Wundt minden
 benyomást annyiban, amennyiben azt az alany módosítja, e
 szempontból lélektani tárgynak tartott, addig Brentano szét-
 választja a lelki aktust annak tartalmától és csak az aktust
 tekinti a lélektan tárgykörébe tartozónak. A tudat-tartalmat,
 amennyiben az külső érzéki tárgyú, teljesen kizárja. Minden
 aktusnak van intencionális tárgya és ez a ráirányulás az, ami
 a pszichológus feladatköre. A belső érzékelés tana foglalkoz-
 tatja, de itt is az érzelemnek, törekvésnek aktivitását tartja vizs-

gálandónak. Az 1874-ben megjelent főművében adott célkitűzése valósággal felüldítő az egyidejű Wundtéhoz képest. Az észre-
 vevés, a gondolkodás, a vágyódás, a gyűlölet aktusa az, amit
 ő lélektani kérdésnek tekint, csupa irányulás, kapcsolatvevés
 a belső és a külső között. Tanításának árnyoldala, hogy a belső
 tapasztalás bizonyosságában hisz és a tudattalan folyamatok
 ismeretének hiányában, melyet Hartmann kezdeményezésére a
 pszichopatológusok és a fejlődépszichológusok vetettek fel,
 nem ismeri az önbecsapás fontosságát és így a lelki magánvaló
 kérdése, melyet a megfigyelés, a szándék stb. még jobban tor-
 zít, mint a külső dolgokat, érintetlen marad tőle. Ezzel utat
 nyit a korlátlan introspekciónak, melyre Müllert Marbet és
 Külpet is felbátorítja.

Wundt és Brentano után négy nagy egyéniség lép fel,
 akik „magasabb” lelki folyamatiakat kutatnak és az alkalma-
 zott lélektan lehetőségeihez közelednének.

Ebbinghaus hozza a kísérleti módszernek az asszociációs
 tannal való teljes szintézisét. Feehneren felbuzdulva az emléke-
 zet tényeire terjeszti ki a kísérleti módszert 1885-ben kiadott
 művében. Főleg sajátmagán kísérletezett. Módszerei: az ismét-
 lés, a megtakarítás és a megtartott tagok módszere, melyhez
 később az újrafelismerés és a találatok módszere járul. Meg-
 állapította az emlékezet terjedelmét, ismétlések hatására be-
 álló növekedését, az ismétlések hatásának csökkenését, a fele-
 dés görbét, mely az időtől és a bevésés frissességétől függés-
 ben mutatja a teljesítményt (Jost-féle törvények). Hatása ki-
 vált a neveléslélektanban volt jelentős. Ezenfelül ő alapítja
 meg a *Zeitschrift für Psychologie*t 1890-ben, amely felváltja
 Wundtnak a saját iskolájára szorító Tanulmányait. Kiváló,
 Wundtnál olvashatóbb kézikönyvet is írt, amely sajnos befe-
 jezetlen maradt, de egy rövidebb fogalmazásából Dürr kitű-
 nően kiegészítette. Nevezetes körülmény, hogy az érzékelés és
 a mozgás összefüggéseinek alapján lélektani rendszerét a cse-
 lekvések tárgyalásával zárja, amiben a lelki élet végső értel-
 mét látja.

G. E. Müller Lotze hatására lett pszichológussá és nagy
 iskolát teremtett. A pszichofizikát rendszerezte, hatalmas mun-
 kát írt a látásról, melyben Hering színelméletét konkretizálta,

de legnevezetesebb monográfiái az emlékezetről szólnak. Másodkezü és rendkívül gondos továbbfejlesztője elődeinek. A vizsgálatokat készülékek bevezetésével és szubjektív beszámoltatással (az ítéletek elemezésével, motiváltatással) tette pontosabbá. Kidolgozta az emlékezeti gátlások tanát, nevezetesen a perszeverációt, a visszaható gátlást, az asszociatív gátlást és a generatív gátlást, amely tanításokat a vele kölcsönhatásban dolgozó magyar Ranschburg a maga eredeti módszerével a homogén gátlás törvénye alá foglalta. Az asszociációs tan szigorúságában Müller nem ismerte el, hogy gondolatmenetünk az akarattól vagy az érzelmeiktől kisebb zavarásoknál jelentékenyebb mértékben függene és a lelki történések egészébe való beágyazottságot a kollektív felfogás és a komplexumalkotás utólagos felvételével gondolta magyarázhatónak.

Igen közel áll Brentanohoz *Stumpf*, aki Wundt módszereit is hasznosította, nevezetesen a „Tonpsychologie”-ban. Ez a hatalmas mű a hangérzékelés minden vonatkozását és az összehasonlító ítélet magasabb funkcióit felöleli. Stumpf a térszemlélet tekintetében nativista állásponton volt. Érzelemelmélete élettani megalapozottságra törekszik: szerinte minden benyomást érzelmi élmény kísér. Legjelentékenyebb állásfoglalása azonban az aktustan kidolgozása, ahol is megkülönbözteti a jelenség, funkció, reláció és alakzat kategóriáit. Az Ebbinghaustól kezdeményezett berlini lélektani intézetet kiépítette, gyermeklélektani társaságot alapított, állatlélektanban is tevékenykedett és nagy hatással volt a fenomenológia, valamint az alaklélektan kialakulására.

Külpe, noha Wundt tanítványa, közel áll a brentanoi irányhoz. Cáfolta a wundti kivonásos időmérés lehetőségét és az absztrakcióról szóló dolgozatával önálló utakra indult, amit Wundt nem is bocsátott meg neki. Megteremtette a würzburgi iskolát a gondolkodás lefolyásának elemzésére, melyet Ach az akarati folyamatokra is kiterjesztett. A kísérleti személyek szubjektív vallomásait részletesen elemzi, sőt kikérdezéssel is elősegíti. Szemlélettelen aktusokat fedez fel és a folyamatok frakcionalizálásával megindítja a minőségi kísérletezést. Élesen elválasztja a tartalmat a funkciótól; előbbinek törvényei: az asszociáció, a fúzió, a kontraszt és az inger-érzet viszonyok;

utóbbinak törvényei: a nézőponttól való meghatározottság, a feladat fontossága és a determináló tendencia. Már fiatal korában írt tankönyve is kiváló szintézis, de különösen jelentős a sajnos félbemaradt „Vorlesungen”, melyet halála után Bühler adott ki. Itt a gondolkodás és választás feladatát a cselekvésben megsejti és a lélektan jövőjét alkalmazásaiba fekteti.

E kimagasló férfiak rendkívüli hatást fejtettek ki és követőik közt a legnagyobb neveket találjuk.

Wundt iskoláján nevelkedett utóda Krueger, aki Lipszében újabb iskolát alapított (Werner, Sander (Jena), Klemm, Wartegg, Hippus) és az érzelmek fejlődéstani fontosságát az egész-szemlélet alapjává tette. Az érzékeléstan területén Ziehen és Kiesow hoztak új eredményeket, a reakciós és időbecslő vizsgálatokban Wirth, az érzélemvizsgálatokban Lehmann és Störing, a figyelem terén Kraepelin, aki a mérgező anyagok hatását vizsgálta s a munkagörbe híres módszerét dolgozta ki, melyet Pauli ma jellemző módon értékel, a fejlődéslélektanban Volkelt. Számos amerikai kutató is Lipszében nevelkedett, nevezetesen Hall, az összehasonlító, Catell, az egyéni lélektan egyik megalapítója, Titchener, a strukturális iskola feje.

Brentano iskoláját Meinong vitte a kísérletezés irányába a grazi laboratórium megteremtésével. Ehrenfels és Cornelius az alaki minőségeket emelték ki a térformákban, dallamokban és mozgásokban. Ők külön, érzékelésen kívüli aktusban látják az egységteremtő tényezőt, melyet az alakelmélet önelrendezésre vezet vissza. Witasek és Höfler a tér és idő szerepéről dolgozott. Benussi is ezt a vonalat követte gondos kísérleteiben. Th. Lipps az empátiás (beleérzéses) esztétika megalapítója, aki nevezetes tankönyvet is írt. Brentano hatása is elterjedt külföldre és tengerentúlra. Ward az ő nyomán írta meg a pszichológia leszűrt ismertetését az Encyclopaedia Britannica 1886-i kiadásában. Számos fontos tankönyv mutatja hatását, így Stouté, Höffdingé, McDougallé, Jamesé és Deweyé. Az amerikai funkcionális iskola is az ő hatását mutatja.

G. E. Müller göttingai iskolájában a vele együtt publikáló Pilzeckeren és Schuman non kívül tőle távolabb eső kutatók is nevelkedtek. Így pl. Katz (Rostock-Stockholm), aki látási, tapintási és állatkísérleteivel az alaklélektan! körhöz jutott

közel, akárcsak a kopenhágai Rubin; Jaensch (Marburg), aki a szemléletesség fokozatainak nyomozása során nagyirodalmú típustant dolgozott ki, Kroh (München) az ifjúság- és nevelés-lélektan mai vezéralakja, Rupp, a pszichotechnikus és Fröbes, a kísérleti lélektan legfontosabb kézikönyvének írója. A külföldiek közül főleg Spearmanre (London) volt hatással, aki az egyéni különbségek exakt statisztikai alapjaira törekszik és személyes tanítványára, az Amszterdamban tevékeny Révész Gézára.

Külpe hatása egészen rendkívüli. Würzburgi iskolája néhány év alatt a viharos érdeklődés középpontjába került. Marbe fedezte fel az érzéki szemléletes elemek jelentéktelenségét az ítéleti aktusban és a tudottság fogalmával előkészítette a nem-szemléletes lelki működések hatékonyságának elismertetését. (Pl. az elhatározás öntudatlan tartóssága). Watt az irányított asszociációk, Messer (Külpe utóda) az ítéletek, Bühler, aki később nyelvlélektani rendszerén kívül a cselekvéslélektan egyik elméleti megalapozója és a bécsi iskola vezetője, az elvont kapcsolatok jelenségeit kutatta (1. 4. pont). A gondolkodástan továbbvivője Selz. Ach az akarati aktust elemezte, kihámozván a determinációs tendenciát, melyet az asszociáció ellen állítva, pedáns kísérletekben mért. Müllernek utódává lett. Girgensohn a valláslélektanban alkalmazta a gondolkodás-lélektant. Würzburgi vizsgálatok ihlették meg Lindworskyt és a louvaini Michotte-ot. A würzburgi iskola hatása indította lélektani útra Gemellit is, a rendkívüli sokoldalú milanói pszichológust, aki érzékelési, érzelmi és mozgáskutatásain kívül a bűnözés elemzésére és a repülőgépvezetők kiválasztására alkalmazta a lélektant.

Ebbinghaus hatása valamivel kisebb, noha a fejlődés-lélektannal való kapcsolata kezdeményező erejű volt. A Wundt-tól jövő Meumann, aki a kísérleti neveléslélektant megalapította, tőle tanult. Ugyanebben az irányban hatott Thorndikera is (Columbia egyetem), valamint Claparèdere (Genf), aki viszont Piaget fejlődését mozdította elő, a mai gondolkodás- és fejlődéslélektan kimagasló képviselőjét (1. 4. pont). A különböző személyiséglélektan megalapítója, a hamburgi Stern, személyes tanítványa volt.

Stumpf hatása is inkább mély, mint széles. Husserl ira-

nyitásával megszabta a (Bergsontól befolyásolt) fenomenológiai iskola útját, melyen különösen Pfänder, Seheier, Weizsäcker és Straus értek el nagy eredményeket. A Schumann mellett Frankfurtban induló alaklélektani mozgalom is szellemi vezetőjének tekinti Stumpf ot, különösen Köhler, ki Berlinben utódává is lett, továbbá Koffka és Lewin, akik Amerikában kiszélesítették az iskolát és tanítványaik között találjuk Dunckert, aki a problémamegoldás terén, Gottschaldtot (Berlin), aki a gyermeki cselekvés, valamint az öröklélektan terén, és Metzger, aki az érzékelés terén úttörő vizsgálatokat végzett, utóbbi Schumann tanszékét örökölte. A tengeren túl Seashore-ra hatott.

Amerikában Stanley Hall adta a legnagyobb lökést a kísérleti lélektan fejlődésének. Az ifjúkorról és az öregkorról írott művei alapvetőek. Ő alapítja az első amerikai laboratóriumot a John Hopkins egyetemen 1883-ban, majd a Clark Egyetemen működik évtizedekig, ahol vagy 80 tanítványa éri el a doktori címet, ő alapította az első amerikai folyóiratot 1887-ben, és pszichológiai társaságot is. Kezdeményezésének hatására ma több mint 20 folyóirat és 120 egyetemi intézet foglalkozik a lélektan minden ágával. Cattell a Columbia Egyetemen az egyéni különbségeket vizsgálja az asszociációkban és a reakciókban, kidolgozza a teszt-módszert s megalapítja a gyakorlati alkalmazást szolgáló Psychological Corporation-t. Nagy hatással volt Thorndikere, aki az állatok és gyermekek tanulásmódját vizsgálta. Gyakorlati irányban dolgozott Münsterberg is, akit James maga mellé hívott Harvardra. Európai vendégelőadásai indították meg a német ipari lélektant. Tankönyvében érdekes akciós elméletet mutatott be. Még szorosabban képviselte ezt az irányt Titchener, aki a Cornell Egyetemen a *strukturális* iskola feje. Külpe és Ebbinghaus hatása alatt, ő írja az első és legjobb amerikai tankönyvet a kísérleti lélektanról. Szemben állt Baldwin fejlődés- és típus-tanával, majd a funkcionális iskolával. Hú követője Bentley, aki a nyelvi és tárgyi szuggesztióktól épűgy félti a tiszta introspekciót, mint ő. A velük ellentétes *funkcionális* iskola Dewey fellépésével kezdődik, aki szerint valamely reakció egészében véve a legkisebb funkció, melyét nem szabad tovább

elemezni, a nélkül, hogy a szempontot el ne vétenők. Ládd és Angell a funkcionális iskola vezetői, amelyik műveletekkel, aktusokkal foglalkozik, nem pedig elemekkel és tartalmakkal. Minden lelki jelenségnek az életben való szerepét, funkcióját kutatják. Carr e dinamikus vonást még egy totálissal egészíti ki: szerinte minden lelki mozzanat csak az események szövevédekében (kontextus) nyeri el értelmét.

Ez a gondolat, mint jóformán minden termékeny újvilági újítás, az egyetlen eredeti amerikai pszichológustól, *James*-től vette eredetét, aki szintetikus hatásával Angellt épügy befolyásolta, mint Thorndike-t, tanítványai közé tartozik Woodworth és Yerkes is. Legnagyobb hatását ragyogóan megírt kétkötetes tankönyvével érte el, melyet több mint tíz évi munka után 1890-ben tett közzé. Felöleli a fejlődéstani irányzat minden termékenyítő gondolatát, melyet kiaknázott a lélektan számára. A tudatfolyam leírásában annak folytonos változását hangsúlyozta, minden mozzanatnak az élet folyamán való módosulását emelve ki – (amiért is maradandó képzetek kapcsolódását durva elvonásnak tartja), – a gondolatok jelentésváltozását és személyhezkapcsolódását elsőnek hirdette s a jelenségek élethivatását kutatta. Minden tudatmozzanat szerinte mozgásba törekszik átmenni. Igen nagy feltűnést keltett érzelemelmélete, amely a testi és lelki folyamatok teljes egységét állította s az érzelem élettanát (Cannon) ösztönözte. Az értelmes cselekvés objektív ismertetőjét az eszközök változtatásában látta. Boring rámutatott, hogy James nemcsak a funkcionális iskolát, hanem a (később tárgyalandó) viselkedés- és az alaklélektant is anticipálta. Rendszertelen műve nem adott dogmákat, de hatása épp ezért a legszélesebb körre terjedt.

A fejlődő szaktudomány óriási *szervezeteket* hozott létre, nevezetesen az Egyesült Államokban és Németországban, intézetek, folyóiratok és társaságok formájában. Ezek biztosítják a szerteágazó törekvések egységét. Az első nemzetközi összejövetel 1889-ben volt Párizsban, a tizenegyedik 1937-ben, Madrid helyett ugyancsak Párizsban. A tizedik, kopenhágai kongresszus tiszteletére 1932-ben kiadott *Psychological Register* az egész világon élő vagy kétezzer pszichológus 40.000 munkájának pontos bibliográfiája.

3. *Alkalmazott lélektan.* (Jellemtan és fejlődéstan.)

A kísérleti lélektan mint tudatelemzés, wundti és bren-tanoi formájában egyaránt, sok bírálatot szenvedett el. Az élményeknek akár aktuális tartalmait, akár dinamikus aktusait tekintjük, csak ismeretelméleti elvonásokra jutunk. A lélektan-nak pedig vissza kell kanyarodnia az eleven életbe, ahol kapcsolatot teremt az élettan és az erkölctan között, amint ezt már Aristoteles meglátta. Ha az élet egyeseknek túl tág kategóriának tűnt fel, a tudat mindenestre túl szűk, hiszen a cselekvéseinket irányító nem tudatos tényezők kívülmaradása szétvágja a természetes összefüggéseket. Amíg a tiszta lélektan Descartes óta teljesen ismeretelméleti érzékelés- és emlékezés-kutató élmény tanná lett, addig a valóságtani alapozottságú életlélek gondolkörét az alkalmazott lélektan emberismerete ápolta; ennek igényei (az emberi jellem, fejlődés és művelődés megértése) ösztönözték a kísérleti kutatókat, hogy lényegesebb, az élethez közelebbálló kérdésekkel kezdjenek foglalkozni, hogy résztvehessenek a többi tudomány életalakító hivatásában. Ez készítette elő az alkalmazott lélektani irányzatoknak a kísérletivel való lassú egybevegyülését, ami korunkra annyira jellemző, így került vissza a lélektan az ismeretelméletitől a valóságtani alapra, az élmény helyett az életet kutatva és tudatlélektanból cselekvéstanna válván.

Az emberismereti törekvések az ókortól kísérik népszerű pszicho gnózisként (Dessoir) a tudományos lélektant. Aristoteles retorikájának hatására Theophrastos a piaci és színpadi típusok alapján írt jellemteni kazuisztikát. Hippokratés élettana ihlette a hellenisztikus Galénos alkati alapozottságú kedély típusait. A testalkat és jellem összefüggését B. Porta, J. Huartez kutatják tovább, a társadalmi oldalt La Bruyère és a moralisták képviselik. A szépirodalom lélektani járulécai a 18. században a leggazdagabbak. Ebből a talajból nőtt ki az alkalmazott lélektan, amely a képességtannal tartotta a legszorosabb kapcsolatot és sokat mentett át a babonás asztrológiából is. Kezdi erősen levetni az értékelő vonást s egyre inkább követelik a konkrét tapasztalati adatokat, melyeket különösen a kifejezés értelmezésében keresnek. Lavater, Engel, Lichtenberg

gazdag megfigyeléseket közölnek, melyek sorozatosan jelennek meg a pszichológiai magazinokban (C. Ph. Moritze 1782-től jelenik meg). A *tapasztalati lélektan* nagymestere Thomasius, százalékosan fejezi ki az egyes emberek tulajdonságainak fokait, akárcsak az ő színvonalán mozgó mai amerikai személyiségkutatók. Egész iskolát (ugyancsak folyóiratokkal!) teremtetett Gall, aki a koponyaalkatból próbált következtetéseket levonni az egyes képességek fejlettségére. A képességek között szerepel: életvágy, harciasság, étvágy, szeretet, szerzés, alkotás, titoktartás, óvatosság, önérzet, egyetértés, jóakarát, kitarítás, lelkiismeret, remény, vidámság, utánzás, hallás, látás, idő- és térérzék, rend, nyelv, összehasonlítás, következtetés... Nem csodálható, hogy ezt a heterogén listát Bell, Hamilton és mások ellenezték, noha később egy-két alapgondolatot az alkattan és az agyélettan részben rehabilitált. Ezeket a törekvéseket egészen új irányba terelte a fejlődéstani szempont, amelyet még Darwin fellépése előtt megtalálunk a preromantikus moralizáló pszichológusokban, akik naiv anekdotákkal a gyermeklélektannak, a népek karakterológiájának s a nemek közötti különbségnek lélekismereti megalapozását keresték.

A mai *jellemtan* művelői elődjüket látják O. G. Carusban, aki az öntudatlan lelki jelenségekről tárgyal és képességtani ízű életelvéből származtatja a magasabb szellemi jelenségeket is, a lélek fejlődéstörténetének mitológiájában. Az öntudatlan jelenségek felfedezése új voluntarizmust hozott magával. Schopenhauer lenézi a tudatos értelmet és a törekvéseiben sokszor vak akarat primátusát hirdeti az emberi életben. Követője E. v. Hartmann a tudatot már egyenesen az öntudatlan akarat gátlásából, visszaszorításából (stupefakció) származtatja, mint később a pszichoanalitikusok és Drever. Ezen a vonalon a legkiemelkedőbb *Nietzsche* lélektana. A közvetett törekvéskiegítés, az érzelmekben elrejtett szándékok, az önáltatás ismeretét a nagy, magános bölcselőnek köszönhetjük, aki az egész mélylélektan gondolatvilágát megelőzte. Az érzelmek dinamikájának rajzát a század végén a jellemtan alapjává tette *Paulhan*, akit később *Shand* követett.

Nietzsche pszichológiai vívmányainak legalaposabb kikínázója *Klages*, a mai jellemtan megalapítója. Ő a kifejezés

lélektanából indul ki. Az emberi mozgásban látja meg a lélek vitális törekvéseinek irányát és természetét, melyet az intellektus zsarnokként elnyom. Naiv metafizikája nem akadályozza meg abban, hogy az emberi gesztusok értelmezésének gazdag tapasztalati alapon nyugvó leszűrését adja. Nevezetesen az írásképp értelmezése, melyből a gesztusokat rekonstruálni tudja, nyugszik szilárd alapon, a szabatosan megkülönböztetett írásjegyek mindenkor ellentétes értelmezési lehetőségeinek összeállításával. Ez a kutatási irány a fejlődéstantól vett indítást. Darwin írta az első kifejezéselemzést, melyet Piderit hosszúhatású műve váltott fel és legújabbán Strehle foglalja össze gyakorlati célból. Az arcjáték és kifejezés legújabb elemzői a pszichológus Lorsch (Lipcse) és az ortopéd Lange, akik mélyebb biológiai megalapozásra törekednek.

Míg ezek az irányok az általános emberit keresik a kifejezésben és ilyen ismeretekből következtetnek az egyéniségre, addig az alkattan az orvosi lélektan fejlődésével a *típusos vonásokat* keresi. Sigaud a domináló testrészekkel, Pende a belső elválasztása mirigyekkel, Kretschmer az endogén kedélybántalmakra való testalkati hajlamokkal, Jaensch előbb a mirigyekkel, utóbb a fajtameghatározásokkal, Pfahler (Tübinga) örökléstanában mindegyikkel keresi az összhangot.

Galton az egyéni értelmi teljesítmények öröklésére és vizsgálatára fordította Quetelet statisztikai módszerét. Ilyen módon kezdeményezést adott szabatos teljesítménypróbák alkalmazására, melyből Cattell és Binet kidolgozták a kísérleti *tesztmódszert*, amelynek alkalmazása a legszélesebb körökben elterjedt és a lélektanok legismertebb, bár vitatható értékű vívmánya. A neveléstanban vitt túlzott szerepe mellett Rosso-limo, Ranschburg és mások elmebetegek diagnózisára, Moede, Giese, Rupp a gazdasági életben, Bogen, Huth, Lahy, Baumgarten és Viteles pályaválasztásra alkalmazta ezeket a módszereket, kiterjesztvén őket, nevezetesen Münsterberg kezdeményezésére, az érzékelési és mozgási teljesítményekre is. W. Stern (a *Z. angew. Psychol.*, alapítója) ebben látta a perszonalisztika kiépítésének lehetőségét és felvázolta a különbözőzeti lélektan tervezetét. Spearman az egyéni adottságok minden lehetséges különbségét és együttjárását vizsgálja, Müller szi-

gorú módszerétől megihletett faktorelméletével, melyet az amerikai Thurstone fejlesztett tovább.

A jellemtan és a kísérleti eljárások ötvözetéből alakult ki a *személyiségvizsgálatok* nagy szervezeteket megmozgató di-
vatja. Ennek legnagyobb alkalmazója a katonaság, mely már a világháborúban ügyességi próbákkal válogatta ki a specialis-
táit. Amerikában Yerkes kezdeményezésére milliószámra al-
kalmaztak értelmességvizsgálatokat, míg Németországban a
gyakorlati jellemtan fejlődött naggyá, nevezetesen Rieffert és
Simonéit munkássága által. A jellemkutatás nem a teljesítme-
nyeket, hanem a kifejeződést veszi kiindulópontnak és ezért
az érzelmi és az akarati élet egyéni jellegét vizsgálja, a
pszichológustól – aki munka közben és kötetlen beszélgetés-
ben figyeli jelöltjét – nagy beleérzést és gyakorlatot követel-
vén Németország többszáz hivatásos emberismerőt tart el, szi-
gorú előfeltételekhez kötött és igen előnyös előmenetelű állami
státusban. Az angol nyelvterület e téren igen elmaradott, kez-
detleges tesztekkel és kérdőívvel tapogatóznak a személyi-
ségtanban, melynek legjobb képviselői Angliában Pear és
Amerikában Robback. A személyiség kutatásában némelyek
egy jobb társadalmi szerveződés lehetőségeit látják, de egyelőre
sokhelyütt műkedvelők űzik. A Klemmtől profánpszichológiá-
nak nevezett pszichognózisnak a tudományos lélektanall kell
kapcsolatot tartania.

Az alkalmazott lélektan egyéb területeire is behatolt a
kísérleti módszertan, melyet az amerikaiak tereltek először
gyakorlati kérdések felé. Ez a szempont érvényesült az alkal-
mazott és összehasonlító lélektan az újromantikus *fejlődés-
elmélet*től történt megtermékenyülésében. A kezdeményezések
kívülről jöttek, a biológiából, a kultúratudományokból és a
pszichopatológiából, melyek a pszichognózis igényeit állították
a fejlődéstani vizsgálatok elé. A kísérletezés eszmei és módszer-
tani célkitűzése között mind nagyobb eltérés mutatkozott. A
jelenségek szabatoskodó leírása mellett rendeltetésük kérdését
általános megjegyzésekkel intézték el. A felkutatott működé-
seknek életalakító szerepét, a cselekvések irányításában való
hivatásukat a kísérleti lélektan nem tudta konkretizálni és
csak alkalmazott ágaiban keresett idevonatkozó tájékoztatást.

Ezeknek az alkalmazott irányoknak köszönhető, hogy a lélektan ma már az embert nem mint megismerő lényt vizsgálgatja, hanem minden oldalú cselekvéseiben mutatja be és ha sorsa irányítását valaha is befolyásolhatták tudományos szempontok, akkor ez a feladat a bontakozó cselekvéstanra vár majd.

A biológia az élőlényt a maga életterében akarta megérteni és felvetette a környezettel való kölcsönhatás kérdését. Az alkalmazkodás fogalma viszonylagossá tette a környezet jelentését és a szubjektív mozzanatoknak élethivatását kezdte megérteni. Az *állatlélektan* az értelmi jelenségeket a cselekvésekben vitt szerepük szempontjából látta. Az értelem feladatának és fejlődésének kérdését Darwin állította fel tömegeket megmozgató módon. Felfedezte az állatban az észet és az emberben az állatot. Rajta keresztül lesz az előkelő homo sapiensből a dolgozó homo faber; a lélektanban az ismeretelméletiből ismét a valóság-tani kiindulásba jutunk. Az értelem kapocsá lett ember és világa között. Ugyanígy kutatta Darwin az érzelmek mirevalóságát is és a külvilágra való irányulásban látta veszély- és előnyjelző feladatuk alapját. Ebben a tervezetben az élmény tan elemzéseit használhatatlanok voltak: funkciókat és teljesítményeket kívánt vizsgáltatni. Nagy ellenfele Uexküll mélyebb bölcséleti megalapozással (Kant és Leibniz nyomán) a lélektanra nézve egészen hasonló következtetésekre jut. Szerinte az élőlény szubjektív környezete a döntő, a külvilág, melynek szerkezete az élőlény szervi berendezésétől függ és ennek aktuális szükségleti állapotától, amely a dolgok jelentését kölcsönzi. A jelentések dinamikusán változnak a szervi érdekek szerint és egyszerű jelvezérlés technikájával mindig a megfelelő cselekvésmódot váltják ki. Benyomás és hatás egyaránt cselekvésmozzanat, melyek jelentése relatív.

Romanes, Morgan és Hobhouse naiv darwinista állatlélektanával szemben Jennings és Loeb kísérleti reflex-tana állott (amely a Marshall Halitól felfedezett reflexív fogalmát tropizmussá és taxissá növelte) és ez Thorndike tanulásvizsgálatait is befolyásolta, aki az ismétlés és a siker törvényeiből vezetett le mindent. A két irány fölé emelkednek Köhler, Yerkes, Tolman, Buytendijk, Bierens de Haan és Fischer az állati értelmet vizsgáló kutatásai. A biológusok közül különösen az

entomológusok munkája rendkívüli: Lubbock, Peckham, Fabre, Forel, Hingston, akik az ösztön merevségének ill. plaszticitásának ellentéteit dolgozták ki. Az ösztönélet kérdéseiben a legújabb szó egy ornitológusé, Lorenzé (königsbergi pszichológus), aki Uexküll szubjektív nézőpontját cselekvéstani átértelmezésben értékesíti.

A művelődéstörténetnek két eléggé jelentősen eltérő iránya ösztönözte a lélektant: a fejlődéslélektanhoz közelálló kulturális antropológia és a nőmet szellemtörténet. A darwinizmus hatására az emberiség múltjával Tylor, majd Frazer a primitív népek mentalitásával foglalkozik és e munkák alapján Baldwin (Princeton, a Psychol. Rev. alapítója) megszerkeszti a haeckeli filö-ontogenezis párhuzamosságának kulturális másolatát, a gyermeki gondolkodásnak az emberiség bölcséletéhez hasonló (Comte elméletével egyező) fejlődéséről. Ezen a nyomon haladnak Boas, Bartlett, Rivers, míg elevenebb érzelmi mozzanatokra terjednek ki az ősjelenségek iránt annyira érdeklődő pszichoanalitikusok, akikhez Malinowsky áll közel. Jelentékeny munkát köszönhetünk Lévy-Brühlnek, továbbá Preuss, Danzel, Thurnwald és Werner munkásságának, aki a többi fejlődési területtel egyező vonásokat dolgozta ki.

A wundti program a történelmi időkgig terjedt – innen kezdve a *szellemtörténeti* iskola kínálja a lélektani problémákat. Dilthey kiszélesíti az élményfogalmat az emberi tetteket befolyásoló jelentéssé és a történelem jelenségeit a művelődési tevékenységekből iparkodik megérteni, azoknak strukturális összefüggésében. Az élet egységét keresi és a lélektantól a sors lényeges kérdéseinek megértését várja. Spranger ezt a megértést az értékmegvalósítás kutatásában alkalmazza. A különféle értékirányulásokban szellemi alkalmazkodásmódokat lát, melyeknek ifjúkori jellegzetességeit szép és mély írásában foglalja össze. A kultúra ímezeivel való kapcsolódást látjuk itten, a pszichológia lassan az élőlény után a társas lényt is felfedezi az emberben. A Wundt nyomán haladó nyelvlélektan kialakulása után a művészet, a tudomány és a vallás lélektana egyre fontosabb kérdéseket vet fel. (Jaspers és Müller-Freienfels világnézet- és életlélektana a művelődés legmélyebb motívumait keresi.)

A *társadalomlélektan* konkrét kérdéseit a francia szociológusok vetették fel, és ma leginkább az amerikai irodalomban tárgyalják. A legkonkrétabbak a *gazdaságtani* kérdések, amelyek pl. az árkérdés tekintetében részletes lélektani elemzéssel a szubjektív szükségletek alakulására vezetnek vissza a gazdasági ősjelenségeket, szemben a tőke- és a munkaelmélettel. Mises egyenesen azt állítja, hogy a közgazdaságtan az emberi cselekvések lefolyásának a vizsgálata, amelyek motiválását a lélektannak kell kidolgoznia. Itten kapcsolódik a gyakorlati lélektan a gazdasági életbe, nevezetesen a kereskedelmi eladás, a piac és reklám elemzésével (Hollingworth, Poffenberger, Randolph, Lazarsfeld, Moede) és az ipari munka emberi tényezőjének racionalizálásával, vagyis a munka menetének az ember természetrajzához és cselekvéseinek motívumaihoz való hozzáigazításával (Taylor, Gilbreth, Burt, Myers, Lipmann).

A szellemi és a biológiai hatások kapcsolatát találjuk a lélektannak patológiai kezdeményezéseiben. Az *orvosi lélektan* a lelki ráhatás módjait minden korban kereste, de mélyebb indítást vett Mesmer mágneses szuggesztiójából és Braid hipnózistanából. Különös problémát jelentettek a szervi tünetekkel nem járó idegbántalmak, melyeket lélektani szempontból Th. Ribot rendszerezett, főleg asszociációs értelmezés szerint. Charcot híres iskolájából indul ki Janet nagyvonalú fejlődéstana és Freud lélekelemzése. Janet a neurózisokban az, életműködések társadalmi alkalmazkodásának hiányát látja. A fejlettebb élet magasrendű követelményeinek a beteg ép funkciói ellenére sem tud megfelelni. A személyiségnek a viselkedése (*conduite*) beteg. Jellemünket a társas szokások által szerkesztjük cselekvéseink összességével. Freud merészebb koncepcióval az ősi ösztönöknek a kultúrával folytatott küzdelmét látja az egész emberi lét lényegének. A cselekvések rejtett motívumait kutatja *mélylélektana*. Az ösztön (Trieb) irányulását a személyes múltból hámozza ki, amely szerinte tudattalanul determinálja cselekvéseinket. Reakcióinkat a szubjektív helyzet szabja meg, melyet a múlt teremt. Freud fogalomkáosza a jelenségek számtalan értelmezését engedi, és asszociációs racionalizmusa sápadttá teszi a feltárt vad világot. Szerinte a kul-

túra legmagasabb teljesítményei is Ösztönkielégítési pótképződmények. Minden szándék a belső feszültségek csökkentésére való. Az élettan és a kultúra Összeolvasztásával az egyéni ételsors egészségét vette tekintetbe, mint ezt a jellemteni gyakorlat explorációja azóta is teszi. Jung a személytelen ősmivolt kutatását tűzi ki célul és a kultúrák mágikus vonásaiban keresi az emberi lényeket. Adler elfordul Freud érzéki gyönyörkérés-elméletétől és a hatalmi érvényesülést, a társadalmi elismerés vágyát tekinti az ember rendszerint kompenzációs úton érvényesülő mozgató törvényének.

A *pszichopatológia* az általános lelki működések kialakulását is nyomon követi. Az érzékelésnek, mozgásnak, érzelmi életnek és gondolkodásnak törvényszerűségeit egyre tisztábban látjuk Goldstein, Weizsäcker és más patofiziológiai kutatók munkássága óta. Jelentékenyen elősegíti az orvoslélektan a pszichognóziát is, a kedély- és jellemvonások alkati feltételeinek feltárásával. A parapszichológia lassan átalakul az *okkult jelenségekben* való hiedelem lélektanává, melyet alkati kérdésnek kezdünk látni, paranoid érzelmi és gondolkodási hajlamok eredményének (Eichet, Gruber, Driesch.)

Míg az orvosi lélektan terápiás ténykedése még erősen vitatott, gyógynevelési értéke annál rohamosabban emelkedik. (Homburger, Hanselmann.) Különösen eredményes küzdelme az ifjúkori *bűnözéssel* szemben, mely a züllöttséget a társadalom érdekében egyre eredményesebben csökkenti (Cyril Burt, H. Többen), és mind újabb módszereket ígér a felnőtt bűnözők elleni küzdelemre is (Wulffen, Lutz, Alexander & Staub).

A fejlődéstan hatására tehát a pszichognózis új lendületet vesz, a kísérleti lélektan pedig megtelik eleven kérdésekkel. Élmény és mozgás a cselekvés eszközeként mutatkozik és élre kerül a motiválás dinamikus és totális szemlélete. Elkülönültek egymástól a fejlődéslélektan és az alkalmazott lélektan és az utóbbi lehetővé tette a művelődés jelenségeinek megértése mellett a gyakorlati életbe való eredményes beavatkozást. A biológiai nézőpontra való helyezkedés nyitotta meg a magasabb kulturális jelenségek felé való közeledést és a beavatkozás lehetőségét. A legtisztábban látható ez az alakulás az ember egyéni fejlődésének lélektanában, amely az egyes élet-

korokat egymással összehasonlítva, az ember életpályáját érteti meg velünk.

A pszichognosztikus és pedagógiai szándékú gyermeklélektanok után, melyek egy globálisan felfogott gyermek-típust állítottak szembe a sablon-felnőttel, a gyermeki természet és érdeklődés megértésének követelése megnyitotta a kaput a konkrét kutatás előtt. Darwintól származik az első *gyermeklélektani* napló, melyet Shinn, Scupin, Preyer, W. Stern és mások monográfiái követnek, továbbá Sully, Groos és újabb kutatók összefoglaló művei, melyek a csecsemőnek ifjúvá való kifejlődését követik nyomon. Hall az ifjúkor mellett megírja az öregkor monográfiáját is és Charlotte Bühler az egész életpálya során fellépő változásokat nyomozza konkrét anyagon.

Ebből a hatalmas munkásságból döntő ösztönzések bontakoznak ki. Gyakorlati irányban a *neveléslelektan* Németországban, Svájcban és főleg Amerikában fejlődött óriásivá (Meumann, Bobertag, Busemann, Claparède, Dewey, Thorndike, Termán, Hollingworth, Isaacs), egyre nagyobb területekre terjeszkedvén ki. A tanulás munkája és a tanítási ráhatás lélektana mellett a mogkivántatás és eszmekeltés kérdései lépnek előtérbe és mindezeknek előfeltételeit keresik egyfelől a gyermeki cselekvés motívumaiban, melyet környezetének elemzésével iparkodnak megismerni, másfelől pedig a gyermek személyi vonátaiban, melyet teljesítményvizsgálatokkal és jellemkutatással igyekeznek megközelíteni. Általában, a kísérleti pedagógia mintájára a gyakorlati lélektan minden területén megkülönböztethetünk háromféle vizsgálati módot: a cselekvés végrehajtásának elemzését (munka- és hibalélektan), a cselekvés motívumainak befolyásolását (ráhatáselemzés) és a cselekvő személyi állandónak megállapítását (személyiségkutatás).

Általános lélektani szempontból a fejlődéslelektan eredményei különösen nevezetesek azért, hogy az összehasonlító vizsgálatokban kényszerűséggel alkalmazott objektív módszerek értékes voltát figyelembe ajánlotta és általános tisztulásra vezetett. A cselekvés és gondolkodás fejlődésrajza új megvilágításban helyezte elénk az ember egész értelmi és érzelmi életét és így pl. Bühler munkája a legáltalánosabb kérdésekről, mint amilyen pl. a fogalomkialakulás vagy a kifejezés kér-

dése, nevezetesebb adatokat tartalmaz, mint e kérdések bármely monografikus tárgyalása. Ugyanígy Piaget munkái az elméletalkotásnak és a társadalmasodásnak törvényeit épen a gyermeki mentalitás fejlődésrajzából tárják eléink sohasem látott áttekinthetőségéig. Ezek a kutatások a lélektan legteljesebb életközelségbe hozták, úgyhogy a lélektan ma ismét nem az átéléssel, hanem magával az étellel foglalkozó tudomány.

4. *Legújabb irányok.*

Már a kísérleti lélektanban is megtaláljuk a dinamikus és totális vonások előtérbejutását; előbbit nevezetesen Ach és Szymanski munkáiban, valamint az amerikai funkcionális-musban, amely a viselkedést helyezte előtérbe és befolyásolta Claparède, Piéron és Groos művét; utóbbit főleg Krueger és a vele rokon Sander tanításaiban, továbbá a berlini alakszemlélettel rokonszenvező Rubin és Katz kísérleteiben. Amerikában a viselkedés mozzanata, Európában a helyzetelemzés kerül az előtérbe.

A funkcionális-mus az aktustant a fejlődélmélet pragmatizmusával ötvözte. A mozgás elemzésével alakul ki a behaviorista iskola (viselkedéstan), melyet az orexis elismerésével a purposizmus (szándékstan) vált fel. A viselkedés módosulásaiban látják a lényegét, a tanulásban Watson, Thorndike, Hunter, a belátásban Köhler, Piaget a társas életben McDougall, Lewin, Bühler. A viselkedés egy vonatkozási rendszerhez tartozik hozzá, melyben helyzetváltoztatási eredményez. James az értelmes viselkedés objektív kritériumát adja, Cattell már a század elején ennek kutatását követeli, miként McDougall és Pillsbury is. A viselkedést nemcsak a külső ingerek (behaviorizmus), hanem a belső szándékok is (purposizmus) vezérlik. Az élmény és a mozgás csak végeredményeik összefüggésében jellemezhetők adekvát módon. Ez a felismerés azonban a korai viselkedéstanban elveszett, mivel a reflextanhoz csatlakozott, melyet Pavlov nagyra tett.

Thorndike állati tanuláskísérletei indították meg az objektív pszichológia követelését; Watson pedagógiai naivitását Hunter szigorúbb irányba vitte. Programmjuk teljesíthet-

len, mert nincsen egyértelmű megfelelés inger és mozgás között, ez a kapcsolat nem közvetlen, hanem a közvetett tényezők egész sora kapcsolódik bele. Watson mechanisztikus elképzelése mellett is beszél intencióról, amely a mozgások sorsát megszabja. Az élményelemzés bírálata azonban alapos. Hiszen valóban az alany színezi benyomásait és introspekciója zavarja a megfigyelt mozzanatot. Watson az egész ember reakcióiról beszél s a belső viselkedés fogalmát is bevezeti. A tanulás belső feleletmódosítást létesít, így tehát kénytelen objektív belső tényezőket elismerni. Hull és Lashley ezeket behatóan elemzi.

A *szándék* annak elméleti formáját dolgozta ki McDougall, aki szintén nagyobb együttestől tekinti függőnek az élmény jelentését és hatását. A viselkedés főirányítója az ösztön, amely affektív élmények keltésével vezet; később semleges horméról beszél, amely a konátust teleologikusan irányítja. Így a képességtannal kerül kapcsolatba, J. Dreverrel egyetértésben a tudattalant minden élmény fejlődés eredőforrásának tekinti, de végül is pánsmentalizmusba jut. Míg tehát a hithű viselkedéstan mechanisztikus, addig McDougall mentalista és így e kezdeményezések a Descartestól kitaposott két zsákutcába jutnak.

A kiutat *Tolman* jelöli meg. A viselkedésnek két belső tényezőcsoportját látja, a törekvést és a tanulást, melyek egymástól függenek. Az eredeti és a szerzett viselkedésmozzanatok nem függenek közvetlenül külső erőktől, hanem közbülső tényezőkön át módosulnak. A szándék nem végső tehetség, hanem a változataiban külső és belső tényezőcsoportoktól függ, melyet a behaviorista purposizmus konkrét módon kutat. A külső és az egyéni tényezők megszabják a belső folyamatokat, melyekből a viselkedés származik. Így pl. a belső éhezés és a meglátott étel szabják meg az étvágyat, a született ügyesség és a gyakorlás az ételszerzés módját. Mindezeknek az erőknek konkrét dinamikája a viselkedést nem mint élményt vagy mozgást, hanem éppen qua viselkedést magyarázza, mint cél és eszköz kapcsolatát.

Míg az amerikai irányok a viselkedés fogalmát dolgozzák ki, addig Európában a vele korrelát helyzet elemzése áll előtérben. A helyzet egymástól független tényezők találkozá-

sából adódó változó állapot. Ennek rajza tárja fel a viselkedés sorsát. Különösen az *alaklélektan*, amely berlini iskola néven ismeretes (a lipcseiek inkább egészlélektanról beszéltek), dolgozta ki a lelki jelenséget megszabó egészeket. Az ingerek belülről és kívülről ránknézve lényeges egységekké szerveződnek és ezek tagozódása követeli meg az ad hoc alkalmazkodást. Az aktusok, mint pl. figyelem, társítás, beállítottság nem magyarázták az élménymozzanatok aktuális tárgyi kapcsolódását. Wertheimer a mozzanatok egymáshoz való viszonyából magyarázta az ingerület önelrendeződését a pszichofizikai mezőben, melynek történéseit tehát kevesebb és konkrétabb tényezővel magyarázta, mint a korábbi kísérletezők. Gelb ezzel az érzéki állandóság talányát is megfejtette. Koffka ezt a nézőpontot a mozgások összerendezésére és az ösztönös törekvésekre is alkalmazta, Köhler, majd Duncker az értelem, tanulás és belátás folyamatára, Lewin, majd Gottschaldt az akarati és érzelmi történésekre.

Köhler szerint a belátás előfeltétele a szemléletes mozzanatok átrendeződése jelentésteljes egészé, amire pl. a kezdeti sikertelenség készíthet. Egyes tárgyak a mezőben új jelentést vesznek fel, akárcsak Uexküll tanítása szerint. Az élmény nem áll konstans viszonyban az ingerekkel, hanem függ attól az egésztől, amelybe beágyazott. Rekonstruálnunk kell a viselkedés belső erőmezejét, amint ezt Tolman is leszűrte. Megkülönböztethetünk autonóm és heteronóm szabályozást; a biológiában épügy, mint a lélektanban az előbbi a jellemző történéslafolyás. Mivel a cselekvés az élmény belső tagozódását követi, más élőlények kifejezőmozgásait közvetlenül tudjuk megérteni. A viselkedés nem fizikai állandóktól, hanem aktuális jelentésektől függ. Tehetségosztályok vagy fix elemek társításai helyett a tényező viszonyok önelrendeződése magyarázza a történést, ez érteti meg az eseményekért felelős releváns egészeket, nem a társítás túl kevés, vagy a képességek túl sok tényezője. Az alakelmélet a fenomenális osztályozás helyére a kondicionális-genetikus elméletet állítja. Az események keletkezését kell megértenünk, és ez lehetséges valamely eseménytípus egyetlen példányán. Lewin a minőségi kísérletezésnek egészen új lehetőségeit nyitotta meg. A lélektani helyzet feszültség-

rendszer, mely valamely szükséglet vagy akarat nyomására létesül. Az események tagozódása a belső történéstől függ, és értelmezésük, motivációjuk a cél elérése szolgálatában való szerepüket tárja elénk. Hangsúlyozza, hogy tárgyak, állapotok és tulajdonságok helyén a lélektanban folyamatok, változások és történések kellene. Ugyanígy kívánja Woodworth a főneveket igékkel helyettesíteni a lélektanban. A tisztán élménytörténést irreális helyváltoztatásoknak fogja fel, kimutatván az álmodozásokban a feszülő helyzetek megoldására irányuló törekvéseket. A lélektani törvény a motiváció egyes szakaszainak egymásközi összefüggését állapítja meg, feladata egy eseménytípus leírása.

Miként a törekvések szükségeknek felhívásokkal való találkozásából keletkeznek, akként eredményezi a totális helyzetben keletkező dinamikus viselkedés a cselekvést. A cselekvés mozzanatai nem az élettani vagy élménytani eszközi tevékenységükkel, hanem a helyzetre gyakorolt visszahatásukkal jellemezhetők. A lélektan valóságtani alapot nyert és a legújabb iskolákban az élményelemzés helyén a helyzet változtatató viselkedésnek vagyis a cselekvésnek motívumait kutatják. Nem a tapasztalat fogalmát szűkítik szubjektív irányba vagy bővítik a tudattalannal, hanem az élet fogalmát szűkítik az értelmes életére, a célkereső tevékenységekre vagy az eszközváltoztatásra képes cselekvésre. Ide jutnak el a kísérleti lélektant az alkalmazott lélektannal keresztező legkiválóbb pszichológusok, Bühler és Piaget, akik a közvetlen tapasztalást, melyet Brentano és Wundt annyira eltérően értelmeztek, épügy felhasználják, mint az élettani modelleket, az amerikai dinamizmust épügy, mint az európai totalitást, a behaviorizmust és a Gestalt-pszichológiát. Az élmény tanban meglátják a pars pro totót, felismerik, hogy az érzékelések és gondolatok csak jelműködések, melyek a mozgások és értékelések irányítására szolgálnak.

Bühler gondolkodástani és kifejezéstani műveiben meszsze előremutató szintézist ad és felvázolja a lélektan alapvetését. A jelműködések rendszerének kidolgozásával bírálja a tudatelemzést, melynek pedig klasszikus műveit adta. A jelek külön irreális világa hozzárendelt a reálishoz és lehetővé teszi

sok próbálgatás megtakarítását. Ugyanaz az elv húzódik meg az élettani hormonális jelszabályozástól a művelődési szimbolikáig. Az embert eszközhasználata és fogalmi gondolkodása, jelzései emelik az állati színvonal fölé. Az érzelmek akkor keletkeznek, amikor az élettani önkormányzat (Claude Bernard) nem boldogul a maga eszközeivel és a lehetőségek mérlegelésére van szükség. A kereslet és a kínálat lemerése történik az érzelmi életben, amely a belső szükségeknek és a külső alkalmaknak kiegyeztetése. A lélektan végső tárgya a cselekvés, amely az értelmes viselkedésnek legkisebb egysége, az élmény ennek csak anyaga. Ez az elgondolás minden tudatmozzanatra és minden mozgás jelenségre kiterjeszhető. Ebben a megvilágításban az élménytán a naiv realizmus egy fajtájának tűnhetik fel. A cselekvés a helyzet aktuális határozmányain felül az egész egyéni és egyénfeletti lélettértől függ. Ebben az élet térben az egyén vonatkozásai állandóan tájékozott fordulokat mutatnak fel.

Piaget is kiemeli, hogy az élmény cselekvéshelyettesítő mozzanat. Már élményelőtti vitális tevékenységeink is érteelői-szerűek. Az elméleti folyamatok szenzomotoros tevékenységek interiorizációi, melyek nevezetesen az alkalmazkodás nehézségeiből születnek. *Piaget* a formafejlődést, a reflexet, a tanulást, az intenciót és reflexiót, az elméletalkotlást és a morális kooperációt egységes sorba rendezi. A gyermek nyelvi alkalmazkodása nagyobb szakaszokban követi az első életévek szenzomotoros alkalmazkodását. A vágy és a kielégítés közé közbelép a keresés, amely mozgások összerendezését eredményezi a tárgyi akadályokkal szemben, ugyanúgy mint a cselekvéssűrítésre képes elmélet, mely a felnőttek és a társadalom véleményeibe ütközve születik. A viselkedés az organizáció működése, amely egyre fejlődő műveleti ciklusokat, operációs skémákat teremt. Ezek a skémák részben hozzáigazodnak a külvilághoz, részben azt magukhoz módosítják. A tárgyakat épen úgy kívánságainkkal és ismereteinkkel szerkesztjük, mint a fogalmat, vagy a morális elvet. Igen gondos vizsgálatai iskolapéldája a minőségi kísérletezésnek.

Amíg a képességelmélet szerint a cselekvésekért végső diszpozíciók felelősek, de azok aktualizálódásáról nem tudunk

meg semmit, addig az élményelmélet szerint élménytársulása, ingerkiváltódása vagy mozgáskiváltása eredményezi a cselekvéseket és így a tudattalan tényezők szerepét elhanyagolja; a mozgásemélet pedig belső és külső ingerekből közvetlenül származtatja a cselekvést, amelynek a mindenkori helyzetben való változó szerepe ilyenmódon figyelmen kívül marad. Piaget ezzel szemben az asszimilációs törekvéseknek a mindenkori tárgyi körülményekhez való hozzáigazodásával értelmezi a cselekvéseket, melyeknek minden tudatjelenség és minden reflex csak eszköze. Az alkalmazkodási minták fejlődése, érése és gyakorlódása rugalmasabb fogalmi hálózatot teremt», mint az alakelméleté, mert a történeti mozzanatot alapvetőnek tekinti.

Ezekkel a szemléletekkel a modern általános lélektan, közelebb jutott az antik hagyományokhoz, mint valaha. A cselekvés a biológiai és történeti változások relatív jelenségeinek találkozásából adódik, magasabb szerveződésű élettörténet, amely megváltoztatja azt a helyzeti együttest, amelyben a cselekvést kiváltó erő keletkezett. A cselekvés helyzetváltoztató viselkedés, amelyre a szükségletnek és felhívásnak találkozásából származó törekvés készlet. Az alkotó mozzanatok összefüggése és tagozódása a cselekvés motivációjának tárgya. Az inger-mozgás összefüggés és az élménytörténet csak a cselekvésben elnyert jelentésükből érthetők. A személyi vonásokat is a cselekvésből kell kihámozni, mint helyzetteremtő tényezőket. Míg a régebbi lélektan nevezetesen egyes működésekkel foglalkozott, ma ezekben végrehajtó műveleteket látunk, amelyek eredetére, motivációjára vagyunk kíváncsiak. Az érzés, a mozgás, az értelem ösztönös vagy akarati célok elérésére szolgálnak, épúgy, mint a személyi vagy akarati tulajdonságok, melyeknek érvényesülése a mindenkori érzelmi értékeléstől, ösztönös vagy akarati indítástól függ.

A legújabb vizsgálatok érzékelésben és értelemben, ösztönben és mozgásban, általában élményben és viselkedésben ugyanazokat az egységes és hatásbéli elveket kezdik felismerni, mintha mindegyikben ugyanazok a törvények érvényesülnének. Tudatelemzés és jellemtan csak egy-egy oldala a cselekvéstannak, elméleteik – ha szűken is – motivációs hipotézisek.

Az élményeket egyes kutatók belső cselekvésnek tartják, ez azonban csak hasonlat, amely elfedi azt a lényegét, hogy a belső cselekvés külsőt készít elő, ha távoli időpontban is. A cselekvések keletkezésében vitt motívum-szerepe érteti meg az élmény viszonyát a mozgáshoz és a személyi állandókhoz. A tudat hivatása a belső és külső indítékok koordinálása a viselkedés irányítására. Élmény és viselkedés egyaránt a cselekvés eszközei, melyek a személy – sokszor tudattalan – törekvéseinek szolgálatában állanak.

A lélektan ma az emberi cselekvések megértése felé közeledik. Ebben a törekvésében alkalmazási területeitől többet kapott, mint a tiszta tudománytól, de súlyosan vágná maga alatt a fát, ha megelégednék gyakorlati hasznú irányzatainak művelésével. Igaz, hogy a tudományos kísérleti lélektan sok fölös tudatelemzést hajtott végre, de ez nem volt hiba. A tucatot nem lehet eléggé ismerni, hiszen elsőrendű a szerepe az emberi cselekvések irányításában: tájékoztat a külső lehetőségek és ezek belső értékessége felől; kifejezésre jut a tudatjelenségek szubjektív természetében a cselekvések motívumainak viszonylagossága is, aminek belénk vésődött átérzése nélkül senki sem tekintheti magát pszichológusnak. Az igazi pszichologizálás nem kell, hogy csak a szépírók szabadalma maradjon, és a tudományosság sem a méréssel kezdődik és végződik. A lelki élet sok irreális vonásának realitásról nem annyira a mennyiségi elemzés, mint inkább tényezőinek minőségi kikísérletezése győz majd meg.

Módszertani véletlenek vitték előre tudományunkat az utolsó évtizedekben. De a biológiai és a művelődési nézőpontokat átfogó embertudomány igényével a lélektannak meg kell tanulnia a századokra való visszapillantást, hogy eleven kérdésfeltevésekhez jusson, amelyek hivatása táglátkörű magaslátára emelik.

IRODALOM.

- Baldwin, J. M.*: History of Psychology I-II. New York-London, 1913.
- Boring, E. G.*: A History of Experimental Psychology. New York, 1929.
- Brett, G. S.*: A History of Psychology. New York, 1921.
- Bühler, K.*: Die Krise der Psychologie. Jena, 1927.
- „ „ Die Zukunft der Psychologie. Wien, o. J. (1936).
- Dessoir, M.*: Abriss einer Geschichte der Psychologie. Leipzig, 1911. y
- Flügel, J. C.*: A Hundred Years of Psychology. New York, 1939.
- Garrett, H. E.*: Great Experiments in Psychology. New York, 1930.
- Hall, St.*: Die Begründer der naernen Psychologie. Leipzig, 1914.
- Hartmann, E. v.*: Die modernenißhologie. Leipzig, 1901.
- Henning, H.*: Psychologie der GgenwW., Leipzig, 1931.
- KieromTTTT 1911.
- Ksrrnh Gyula*- A M&Jl-IH·Bttdepék 1917--19.
- Köhler, Wo.*: Psychologische Probleme. Berlin, 1933.
- Murchison, K. (ed.)*: Psychologies of 1925. Worcester, Clark Univ. Press, 1925.
- „ „ Psychologies of 1930. „Worcester, Clark Univ. Press,
1930.
- „ „ The Psychological Register III. Worcester, Clark Univ.
Press, 1932.
- „ „ A Hißtory of Psychology inÀutobiography. I-II. Clark
Univ. Press. 1930-32.
- Murphy, G.*: An Historical Introduction to Modern Psychology. London-New
York, 1929...
- Müller Freienfels, R.*: Die Hauptrichtungen des gegenwärtigen
Psychologie.
Leipzig, 1933.
- Otto, W. F.*: Die Manen. Berlin, 1923.
- Piaget, J.*: La naissance de l'intelligence. Neuchâtel-Paris, 1936
- Pillsbury, W. B.*: The Hflory of Psychology. New York, 1929.,
- Révész, B.*: Die Geschichte dos Seejenbegriftes. Stuttgart, 1917.
- Ribot, Th.*: La psychologie anglaise contemporaine. Paris, 1870.
- „ „ La psychologie allemande contemporaine. Paris, 1879.
- Saupe, E.*: Einführung in die neuere Psychologie. Osterwieok, 1931⁴⁼⁵.
ISaÖföTWir 1940.
- „ „ „ A lélektani kategóriák. Budapest, 1930.
- Siebeck, H.*: Geschichte der Psychologie I-t Gotha, 1883.
- Vorländer, K.*: Geschichte der PhilosophieP-II. Leipzig, 1921.
- Windelband, W.*: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Tübingen, 1907;
- Warren, H. C.*: A Dictionary of Psychology. Boston, 1934.
- Woodworth, R. S.*: Oontemporary Schools of Psychology. New York, 1931.
- Wundt, W.*: Elemente der Völkerpsychologie. Leipzig, 1912.
- Lásd még a nagy német tankönyvek (Volkman 1876, Ebbinghaus 1905-
11, Jodl 1908, Elsenhans 1939) vonatkozó fejezeteit.
- H. Schiller Pál*

ÉRZELEM, TÖREKVÉS, AKARAT.

I. AZ ÖSZTÖNÉLET LÉLEKTANÁRÓL.

Az ösztönös, irracionális törekvésben és emocionális életben olvasható az embersorsnak benső törvénye. A mai lélektan szemlélete szerint ösztön, érzelem, törekvés és akaras összefüggő, folyamatos szerveződés, amely több rétegben épül egymás fölé, az élettani szférától a lelki folyamatokon át a társadalmi és szellemi jelenségekig. A törekvés a lelki főfunkció, szinte maga a lelki élet, és vele összeforrva két önálló, másra vissza nem vezethető lelki funkció található: az érzelem és az akarat. Fejlődési rendben legkorábbi és legalapvetőbb a törekvés szempontjából az ösztönélet.

Valamennyi régebbi és újabb ösztönelmélet vagy az életani cél és értelem alapján magyarázza az ösztönt (*Bühler*), vagy a magatartást veszi figyelembe (az amerikaiak: *Thorndike*, *Morgan*), vagy végül az ösztön élményéhez, az önmegfigyeléshez, a tudatban közvetlenül adotthoz tartja magát. Utóbbi irány ismét lehet az ösztön intellektualisztikus magyarázata, amely az ösztön értelemelőtti megismerés-funkcióját veszi észre (ide tartoztak már a sztoikusok, ide sorolható a modern *Bergson* is), lehet továbbá az ösztön affektív-emocionalisztikus értelmezése (*McDougall*), lehet végül voluntarisztikus, vagyis az ösztön törekvés- és cselekvésjellegének kiemelője.

Mi az ösztön? Az ösztön valami oly magatartásmód az élőlényeknél, amely öröklötten használatra kész adomány, mégpedig rendszerint határozott élethelyzetekre szabva és egyszerű, ugyancsak meghatározott inger által kiválthatóan és csak ilyenkor zavartalanul működve, ugyanazon faj példányainál egyforma lefolyással.

Az ösztön abban különbözik a merő reflexmozgástól, hogy benne bizonyos megismerésszerű mozzanat is található, továbbá,

hogy törekvésekre indít, végül pedig, hogy az ösztönselekvések közvetlenül kedélyhullámzásokból, emóciókból erednek. Így az ösztön intellektualisztikus, emocionalisztikus és voluntarisztikus elméletei egymást nem zárják ki, hanem mindegyikben van találó megállapítás, sőt összhangban állnak bizonyos fokig az ösztönnek biológiai célszerűségét és lélektani helyzetekre felelő magatartásjellegét hangsúlyozó elméletekkel is. Ezek az ösztönmagyarázó lélektani irányzatok és elméletek egymást, kölcsönösen egészséges határok közé is szorítják. Az intellektualisztikus felfogásnak ph határa az a tényállás, hogy az ösztönműködés minden célszerűsége és „értelmessége” mellett sem magyarázható meg logikai alapon, mert nem észszerű, hanem irracionális működés. *Freud* is félreismeri az ösztönélet valódi természetét, amikor annak szükségleteiben teljesen észszerű, a logikai következtetés formáiban kifejezhető lefolyást tulajdonít. Az ösztön lefolyása nem logikus. A tehetetlen dühkitörés pl. pót-cselekvés, ami embernél-állatnál egyaránt logikátlan és célszerűtlen, mert többet árt, mint használ. „Ahol a harag vet, ott a megbánás arat”, – mondja ezért *Manzoni*.

Az életben való boldogulás épp ezért nem annyira intellektuális képességeinktől, mint inkább ösztöneinknek és az őket jellemző ösztönös érzületeknek sorsjavító vagy sorsrontó természetétől függ.

Szerencsétlen ösztönadottságok Szondi „önsorsrontó”-jának típusához vezetnek. Vannak emberek, akiket a saját érzületük tesz tönkre, akik öntudatlanul is mindent felhasználnak személyiségük üldözésére és tönkretételére, noha különben esetleg külsőleg megnyerők és szellemi adományokkal megáldottak is. Azt sem mondhatjuk róluk, hogy önzetlenek volnának: lehetnek követelő, szenvedélyes és az élet javaira éhes természetek is. Ezeknek az embereknek azonban semmi sem sikerül egészen az életben, mert a saját benső állásfoglalásaik és ösztönös érzületeikből következő előítéleteik életképtelenné és szerencsétlenné teszik őket.

Az ösztönnek ebből a sorsdöntő jelentőségéből következik, hogy átszövi a lekiélet egészét. Minden ösztönselekvésben benne van az egész ember vagy állat, lelki tevékenységének, érzelmeinek, megismeréseinek és akarásának ténykedésével együtt

A magyar nyelvben nincs külön szó annak a kétféle jelenségnek a megkülönböztetésére, amelyek közül egyik a kész, merev, kifejlődött ösztönmechanizmust, (németül: *Instinkt*), másik a ki nem alakult, befolyásolható ösztönműködést (*Trieb*) képviseli. Az utóbbi tehát alkalmas arra, hogy a gondolkodás, érzelem és akarás befolyásolja, átszövögesse. A fejlődés menete az, hogy először reflexmozgások jelentkeznek, ezekből rendeződik az ösztönselekvésnek viszonylag tiszta, merev, meghatározott lefolyású alakja, ami végül összeolvadhat az akaratral, rendszerint *szokáscselekménnyé*. Így fejlődik ki a gyermekkorban a fejtartásnak, az ülésnek, az állás és járás megtanulásának stb. szokása, az utánzás és a játék. Ösztön és akarat e vegyülése az alapja tehát minden mozgásos ügyesség *megtanulásának*. Minél magasabbra hágunk fel a fejlődés során az állatok világában, annál inkább tapasztalható, hogy az a csodálatos és nagyszámú ösztön, amely az alacsonyrendű állatoknál egészen meghatározott és tiszta lefolyású (Instinkt), a tanult szokáscselekményekkel szemben háttérbe szorul. Használatra kész, tiszta és határozott ösztönökben a legszegényebb az ember.

A mondottakból az a körülmény is nyilvánvaló, hogy az ösztönselekvés a merő reflex-mozgással szemben jelentős többletet mutat fel, és előbbire vissza nem vezethető. Ha a reflexmozgásokat az ösztönmegnyilatkozások esetleg fel is használják és működtetik a saját körükben – ami azonban egyelőre szintén kétséges, nincs bebizonyítva -, akkor is úgy áll a dolog, hogy ugyanaz az ösztön különféle reflexmozgással élhet, és megfordítva, ugyanazt a reflexmozgást különböző ösztönök is felhasználhatják. Ösztön és reflex tehát egymással szemben legalább is variabilis tényezők.

Jellemző az ösztönökre, hogy jelentkezésük időszaki. Így pl. a nemi ösztön, az étvágy, az utódok gondozásának szükséglete élettani okoktól függően periodikusan mutatkozik. Az ösztönselekvés továbbá szakaszos lefolyású, amelyet, ha külső esemény megzavar, az állat rítus-szerű következetességgel folytat, illetőleg előlről kezd. Hasonló tapasztalható a kisgyermeknél is, aki gyakran fáradhatatlan türelemmel kezdi valamely megakadt tevékenységét újra meg újra előlről. Az ösztönselekvésnek ez a *Fabre*-tól kiemelt merevsége bizonyos fokig plasztici-

tásnak is ad helyet, pl. a madár alkalmazkodik fészkének építéskor a rendelkezésre álló anyaghoz. Alighanem veleszületett érzéki és mozgásos minták vezetnek le az ösztöncselekményeket, amelyek működési kényszerből jönnek létre. Az ösztöncselekmények célja tehát egy képnek megvalósítása, így szövi pl. a pók imaginárius minta szerint hálóját. A cselekvést egyfelől belső ingeranyagokkal hormonális folyamatok vezérlik, másfelől – amint Lorenz kidolgozta – a külső jelvezérlés irányítja. Utóbira példa a méhek, hangyák stb. „beszéde”, amint csápmögga-tással stb. jelt adnak egymásnak, hogy hol a bőséges zsákmány, merre szükséges a segítség. A nyájállatok adott jelre (kiáltás) együtt menekülnek.

Az ösztön további sajátossága, hogy a fokozódó szükséggel csökken az igény, a válogatás, a kielégítés módjaiban és tárgyai-ban. „Legjobb szákács az éhség.” – Az ösztöncél eléréséről ne-héz lemondani, még akkor is, ha nem észszerű, és így a követ-kezmény megbánásra vezethet. A lélekelemzés csakúgy, Mint a régi vallásos irodalom, köteteket ír ösztön és ész, ösztön és aka-rat harcáról. Az ösztöncél átalakulására érdekes példát hoz *Wundt*, ősi szokások babonás gyökerét kutatva.

Az ösztönöknek szokás és intellektus útján való módósu-lási képessége bizonyos határon túl terméketlenné teszi azt a tö-rekvést, hogy meghatározott elemi ösztönöket találjunk, ezeket pontosan körülírjuk és számukat megállapítsuk. Az ilyen törek-vések végül is – *ad absurdum* – nem elégedtek meg 13 „végső” ösztön felvételével (Mc. Dougall), sem 40 ösztönével (Thorn-dike), hanem az emberi ösztönök százairól, sőt ezreiről be-szélnek. Az e ponton adódó nehézségek természetesen nem intézhetőek el olymódon, hogy ezer ösztön helyett egyet vagy egy párat veszünk fel, és ezeknek átfogó elnevezéseket adunk. Ma vannak az ösztönlélektannak monistái, akik a *Bérgöon-i* „életlendület”-re (*élan vital*) esküsznek, vagy pedig a *Jung-féle libido* elnevezést alkalmazzák, hogy ezzel állítólag az ösztönös magatartásnak is megjelöljék egységes forrását. Mindezzel azonban az Ösztönlélektani kutatást hajszállal sem lehet előbbre-vinni. Épp úgy téves nyomon járnak azok is, akik ellenkező végltebe esnek, és azt hirdetik, hogy ha szorosan vesszük a dol-gokat, akkor nincs is egyetlen meghatározott ösztön sem, se

embernél, se állatnál. E szerint a tevékenységnek minden bélyege, sajátosága: az egyéni alkalmazkodásnak, a szokásnak eredménye. Ami velünk született, az tehát egészen határozatlan volna, formálatlan, tiszta lehetőség, és alkalmas a legmesszebbmenő alakításra. Ez a felfogás – leginkább fiatal amerikai kutatóknál található meg – mérték nélkül túlbecsüli a környezetnek - neveléslélektani területen: a nevelésnek – hatását a fiatal élőlényeknél és embereknél. Kétségtelen, hogy az ösztönélet egyik oldala az ösztönök alakulékonysága szokás és intellektus által, másik oldala viszont, hogy tevékenységünknek bizonyos öröklött alkatbeli sajátosságai is vannak. Az ösztönök, mint az élet fontos ügyei általában, részint meghatározottak és egymástól függetlenek, részint meghatározatlanok és alakulékonyak.

IRODALOM.

- Allport, F. H.*: Social Psychology. Boston, 1924.
Bergson, H.: L'évolution créatrice. Paris, 1923.
Bühler, K.: Die Instinkte des Menschen. IX. Kongr. exp. Psychol. 1926.
Drever, J.: Instinct in man, a contribution to the psychology of education. London, 1917.
Driesch, H.: Philosophie des Organischen. Leipzig, 1923.
Freud Sigmund: A halálösztön és az életösztönök. Budapest, 1923.
Harkai Schiller Pál: A lélektan feladata. Budapest, 1940.
Schiller von, Paul: Die triebpsychologischen Wurzeln der sogenannten nervösen Zustände XIV. Kongr. Deutsch. Ges. Psychol. 1934.
Katz, D.: Hunger u. Appetit. Leipzig, 1932.
McDougall, W.: An Introduction to Social Psychology. London, 1936.²³
 „ The Energies of Man. Boston, 1932.
Müller, R. L.: Über den Instinkt. München, 1929.
Uexküll von, J.: Theoretische Biologie. Berlin, 1928.
Wasmann, E.: Instinkt u. Intelligenz im Tierreich. Stuttgart, 1905.
Watson, J. B.: Behavior. An Introduction to the comparative Psychology. New-York, 1914.

II. AZ ÉRZELEM.

1. Történeti áttekintés az érzelem vizsgálatáról.

Az ösztönélet lélektanának tárgyalása átvezet az érzelem lélektanába is. Az érzelmek ugyanis azok a lelki folyamatok, amelyek által az ösztöncselekvések kiváltódnak. Valamiféle érzelmet a szó legtágabb értelmében: tehát vagy bizonyos kedélyhullámozást vagy, magasabb fokon, valamely érzületet minden ösztönélmény magában rejt, legalább is az embernél és a magasabbrendű állatoknál. A menekülés ösztöne tartalmazza a félelmet, a harc ösztöne a haragot, az anya ápolóösztöne gyermekével szemben a gyengédséget vagy, magasabb fokon, az anyai szeretet érzületét stb.

Az érzelem jelentősége azonban az élet, a lelki működések és a kultúra szempontjából nem merül ki abban, hogy az ösztönök és ezek élettani célszerűségének lényeges alkotórésze. Az érzelem minden magasabb lelki egésznek létesítő alapja, amennyiben az érzelem adja az élmények mindenkori egészének minőségét. Érzelem nélkül nincs kifejezés, tehát nincs emberismeret és nincs művészet sem, nélküle nincs törekvés, boldogság vagy boldogtalanság. Érzelmeinkkel értékelünk, foglalunk állást, alakítjuk ki életfelfogásunkat.

A tudományos lélektani vizsgálódás a mindennapi emberismeretnek talaján nőtt ki, és lendületet kapott a keresztény valóságosságtól, mert a kereszténység fokozott figyelmet fordított a lélek és nem utolsó sorban az emocionális élet problémáira. A keresztény vallásos irodalomban épp ezért az emberismerő bölcsesség kincsei rejlenek. A régi érzelemlélektani kutatás csaknem kizárólag a vérmérséklet és az érzületek kutatása volt. Így *Aristoteles* után – akinél az esztétikai érzelmek: a tragikumkeltette félelemre, részvételre és „megtisztulásra”, továbbá az érzelmeknek a lelki életben való helyére vonatkozólag már rendszeres fejtegetéseket találunk – nem sokkal *Theophrastus* nyújtotta jellemrajzaiban számos erkölcsi vonatkozású érzület elemzését. 500 évvel utána *Galenus* adta ki jelentős tanítását a vérmérséklet fajairól. A középkori bölcséletben az érdeklődést az a körülmény terelte az érzelmekre, amit az emberiség szellemi

történetében ész és szív harcának nevezhetünk. Ez a harc örökemberinek mondható, és már az Ókorban is megvolt. Az antik világ két legnagyobb filozófusa közül az egyik: *Platon*, a költői sejtelmeket, fenkölt mithoszokat, az intuíciót és a jelképeket vitte harcba az igazság megközelítésére. Neki köszönhetjük a *Symposion*-ban a vágnak mindenestre költői megszemélyesítésbe burkolt elemzését és az érzelem értékmegismerő funkciójának világos kimondását. A másik: *Aristoteles*, ellenben a józan, tudományos gondolkodás embere volt. A legnagyobbak azonban sohasem egyoldalúak. *Platon* megbecsülte az észet, *Aristoteles* pedig annyira elsőrendű fontosságot tulajdonított az érzelmenek, hogy szerinte a szeretet mozgatja a világot. A középkorban *Szent Ágoston* képviseli a platonizmust, *Aquinói Szent Tamás* pedig az arisztoteliamust.

Az újkori kultúra azt a jelentős változást hozta az emberiség életébe, hogy az egyéniségre és a valóság alanyi mozzanatára nagyobb hangsúly esett, mint régen. Régebbi korokkal szemben az emberiség ara újkorban mintegy öregebbé vált, *é* az öregedés tudatosodást jelent. Az ókori és még a középkori ember is a világot tárgyi szemmel tekintette. A középkorban kezdődött nagyobb mértékben a reflexió, az embereknek befelé, a saját lelkük felé való fordulása. De az egyén a középkorban nagy közösségeknek és egyénfeletti értékeknek volt alárendelve. Az újkorban mindezek alól fokról-fokra felszabadult; de figyelme továbbra is a saját alanyisága felé fordult. A törekvés tárgyi célja és eredményei helyett mindinkább az élmény köti le érdeklődését. *Descartes*, *Spinoza*, *Hobbes* találó és rendszeres fejtegetéseket szentelnek az érzelmeknek, mint „szenvedélyeknek” vagy „affektusoknak”, és utóbbi elnevezés az újabb francia lélektanig tartotta magát a tudományban. Azonban érdekes, hogy azok a gondolkodók, akik leghatározottabban a lélektani intellektualizmus álláspontjának hódoltak, vagyis francia bölcselők a XVII. században, hogyan fáradoztak az érzelmeknek rendszerükbe való beiktatásán, tehát voltaképen az érzelmek eltüntetésén. Vagy a testnek a lélekre való hatása gyanánt magyarázták az érzelmeket (aminek rendszerük értelmében voltaképpen nem lehetne megtörténnie, tehát önmaguknak ellenmondtak), vagy pedig egyenesen beteges jelenségeknek minősítették.

Ugyanakkor tovább él a régi jellemrajzoló irány is (*Huartos, Grácián*).

Az újkori alanyiaság és individualizmus nyilatkozott meg később a romanticizmus élménykultuszában, továbbá az irodalom és a művészet fellendülésében, még később pedig a modern irracionalizmusban és antiintellektualizmusban is. Egyik hajtása ennek az áramlatnak a lágyabb, érzelmesebb modern humanizmus és szociális gondoskodás is.

Az antiintellektualizmus az ész és értelem uralmával szemben az érzelem és az ösztönös törekvés jogait hangoztatja filozófiában (*Bergson, Nietzsche, Klages*), vallásos életben (*Kierkegaard*), költészetben (*Ibsen*) és politikában (*Sorel*) egyaránt.

Amíg azonban az újkor eddig felsorolt szellemi vonásai az érzelem vizsgálatára vonatkozólag serkentő, kedvező mozzanatok, addig az újkori *tudományosság* természete olyan volt, hogy az érzelmek lélektanát erősen hátráltatta. Épp ezért pl. az érzékelés, emlékezet és értelmesség vizsgálatához viszonyítva az érzelmek kutatása később bontakozott ki és mind időben, mind eredményekben sokáig visszamaradt.

A modern tudományt ugyanis a folytonos elemzés, a valóság szétdarabolása és az elvont szkéma jellemzi, bizonyos módszertani anyagelvűséggel egyetemben. Mindez alkalmas arra, hogy megingassa a „szívügyek” naiv komolyanvételét. A fizika, vegytan és matematika igazolta jogait az élet jelenségeire való kiterjesztéshez. E körülmény azonban azt a balítéletet szülte, hogy amit az életfolyamatokból fizikai és kémiai úton megmagyarázhatunk, azt felesleges a maga élmény-mivoltában is minősíteni és tudományosan szemügyrevenni. Még egy-két évtizeddel ezelőtt is hallhattuk oly pszichológusok szájából, akik a materializmustól egyébként messze állnak, hogy az érzelmek „másodlagos jelenségek”, hogy nincs lelki „mozgatóerejük” stb. (*Lipps, Stout.*)

Támogatta ezt a felfogást a lélektani kutatásnak az ókortól kezdve gyakran felbukkanó hajlama a lélektani intellektualizmusra és racionalizmusra, vagyis a lelki élet lefolyásának tapasztalati törvényszerűségeit a logika szabályaival való összetévesztésére. Némelyek az érzelmi életet is – a mechanika törvényszerűségeinek egyoldalú és nagyon is megkérdőjelezhető

kiterjesztésével – atomszerűleg elképzelt érzetek vagy képzetek kölcsönös vonzásából és taszításából eredeztették (*Herbart* és tanítványai), mások az ingerválasz reflex-összefüggésének mintájára próbáltak magyarázatot szerkeszteni.

Egyfelől az alanyiasság eredményezte, hogy az érzelmet, mint a saját alanyi állapotaink átélését, önálló lelki funkciónak ismerték el, tehát a lelki jelenségek külön, alapvető, másra vis-sza nem vezethető, sőt fejlődéstanilag korai és ősi osztályának (a XVIII. században *Tetens* és *Kant*).

Másfelől az újkori és modern tudományosság szelleme még sem kedvezett kezdettől fogva ama törekvésnek, hogy az érzel-mek valódi természete felismerhető legyen.

A természettudományos kutatás eredményeinek hatására már a/ múlt század első évtizedeitől kezdve a régi lélektani mód-szerekhez egy új eljárás kialakulása is járult: a lélektani kísér-leté, kezdetben a természettudományos kísérletek mintájára. Az idevonatkozó indítások és kezdeményezések főleg *Wundt* kezé-ben folytak össze és teljesebben ki nagy egységgé, kísérleti lélek-tanná. Szerinte az élettannak és a lélektannak ugyanaz a tár-gya, csak szempontjaik mások. E tétellel egyúttal a lelki és testi folyamatok minden ponton való párhuzamos megfelelése is ki van mondva. Mivel pedig e párhuzam az érzelem körében csak az egyszerű jelenségeknél mutatható ki, azért csak ezek *Wundt* szerint a pontos kísérletnek alávethető folyamatok. Kísérleten itt tehát reakciós-kísérleteket kell értenünk, vagyis olyanokat, amelyek valamely ingerre egyszerű és külső megnyilatkozásán át mérhető lélektani visszahatásból állnak. Értékeléseket, vallá-sos élményeket, erkölcsi állásfoglalásokat stb. *Wundt* néplélek-tanában vizsgált, amelyben kiterjeszkedett a nyelvre, művé-szetre, mithoszra és vallásra.

Wundt felfogásával rokonságban állnak vagy legalább is a lélektani kutatás egyazon fokára tartozóknak tekinthetők az olyasféle elméletek, mint *James-Lange* nézete, vagy *Stumpf* tanítása az „érzelem-érzetek”-ről. *James-Lange* elmélete (amelyre a két kutató, akikről elnevezték, egymástól függetlenül jutott el) az érzelmeket szervi érzeteknek minősíti. Az erősebb érzelmi állapotokkal, pl. az indulatokkal kapcsolatosan testi

kísérőtünetek észlelhetők: így félelmünkben elsápadunk, haragunkban elpirulunk stb. Ezeket a testi folyamatokat általánosan az érzelmek és indulatok okozatainak szoktuk felfogni. A James-Lange elmélet megfordítja a tételt, és azt állítja, hogy a szervi érzetek az érzelmek okai és forrásai. E szerint nem azért sápadunk el, mert félünk, nem azért pirulunk el, mert örülünk, szégyeljük magunkat vagy haragszunk, hanem egyszerűen érezzük elsápadásunkat, remegésünket, és ezt nevezzük félelemnek stb.

Stumpf szerint az érzetek egyik külön csoportját az érzelem-érzetek (*Gefühlsempfindungen*) alkotják. Más szóval: a színeket, hangokat, szagokat, ízeket és általában az érzeteket kísérő kellemes vagy kellemetlen érzelmek maguk is csak érzetek, mégpedig az érzékszervi, vagyis külső eredetű érzetekhez „társuló” érzetek (*Mitempfindungen*), amelyek benső eredetűek. *Stumpf* csak az érzéki érzelmekre korlátozza elméletét, és szigorúan elválasztja tőlük a magasabbrendű, lelki vagy szellemi érzelmeket, amelyeket az érzéki érzelmekre vissza nem vezethetőnek minősít

A kutatás ugyané fázisában a francia lélektan, élén *Ribot*-val, folytatta hagyományait a kedélyhullámzások kutatása terén, később kiterjeszkedve a valláslélektan problémáira is, többnyire elmekórtani kiindulásokkal. Az összesített érzelmek felfedezésével a francia iskola az alább tárgyalandó alaklélektannal lesz rokon. A modern lélektan fejlődésében a legközelebbi további lépés a „magasabbrendű” lelki jelenségeknek a lélektani, többek között a kísérleti vizsgálódás által való megközelítése volt. *Brentano* és az osztrák pszichológusok általában, főleg a *Graz*-i iskola, élén *Meinong*-gal, kialakították a ténykedések (aktusok) tanát a lélektanban, amely a lelki életet inkább passzívnak látó képzetpszichológiával szemben a lelki élet tevéleges természetére mutatott rá, és szakított azzal a természet-tudományos eredetű előítélettel, amely szerint a magasabb lelki jelenségek valami formában az alacsonyabbakra volnának visszavezethetők. Az utóbbi álláspontot képviselte más oldalon *Külpe* is és tanítványai, a *Würzburg*-i iskola. Az érzelmek lélektana szempontjából főleg az a körülmény nevezetes, hogy *Meinong* vizsgálódásai az „emocionális prezentáció”-ról, vagyis valamely ismerettárgynak érzelmi úton való tudatosulásáról

lándzsát törnek az érzelmi megismerés lehetősége, az értékelés érzelmi alaptermészete mellett.

Brentano-hoz kapcsolódnak a jelenségtani (fenomenológiai) iránynak lélektani tanításai is. A jelenségtani irány eélja az adottságoknak pontos, elfogulatlan és finom leírása, mielőtt azokat elméletek és előfeltevések meghamisították volna. *Husserl* nyomán *Scheler* és *Pfänder* végeztek jelenségtani módszerrel finom elemzéseket, amelyeknek egyrészt az érzelmek és általában a lelki élet mélységrétegeinek feltárását, másfelől az érzületekre vonatkozólag új szempontokat és adatokat köszönhetünk. Meg kell, azonban jegyeznünk, hogy mélységen a jelenségtani kutatók mást értenek, mint a lélekelemzés irányai, amidőn utóbbiak „mélylélektaninak nevezik magukat. „Mélység” a jelenségtanban: minőségbeli különbséget jelent. E szerint az érzelmek minőségi sokfélesége nem meríthető ki a gyönyör és fájdalom kettősségével, sőt az erősebb és gyengébb intenzitás megkülönböztetése sem elegendő, hogy az érzelmeket a maguk gazdag változatosságában visszaadhassuk. Egy fogfájás pl., vagy egy pohár bor élvezete, általában egy érzéki érzelem lehet igen erős, de semmi esetre sem oly mély, mint pl. egy társas érzelem, mondjuk, a barát viszontlátásának öröme, vagy a búcsúzás szomorúsága. A lélek periférikus, kevésbé mély rétegei továbbá kevésbé szilárdak, nem állandók, mozgékonyak, alkalmazkodásra képesek, az akaratnak közvetlenül alávetettek. E felületes rétegek' a testi (érzéki és vitális) érzelmek rétegei, és minél mélyebb érzelmi rétegekbe szállunk le, annál inkább haladunk a jelenségtani kutatók szerint a testtől a lelken át a szellem birodalma felé.

A szellemi réteg nem szorítkozik a jelenségtan szerint az intellektus, az ész szférájára, hanem az érzelmeknek is van szellemi rétege: ez az érzelmi ténykedéseknek és az érzületeknek a világa. A szeretet érzelmi ténykedése az, amellyel felismerjük az értéket, és ugyancsak a szeretet az az érzület, amely középponti erény, vagyis nem csupán az érték megismerésének, hanem megvalósításának és hordozásának alapja is a lélekben. A *Kant-féle* tisztelet-morállal szemben, amely az egyetlen erkölcsileg értékes érzelmi indítékot a tiszteletben látja az erkölcsi törvény iránt, *Scheler* visszatér a keresztény erkölcs álláspontjára, amely

szeretet-morál. Az érzületeket általában Pfänder, a szimpátia érzületét pedig Scheler elemezte. Ugyancsak Schelernek köszönhetünk egy finom erkölcslelektani elemzést a *ressentiment*-ről.

Érdekes, hogy a két nagy magyar bölcsező: Böhm Károly és (élete utolsó szakaszában) Pauler Ákos az érzelmi értékmegismerés felfedezésével részint megelőzték a jelenségtani irányt Németországban, részint tőle függetlenül érkeztek el ugyanarra a belátásra. Böhm Károly értékelméletében hangoztatja, hogy a tetszés és a visszatetszés azok a lelki folyamatok, amelyek által értékét vagy értékellenességet megállapítunk. A lelki ténykedés és tárgya között a jelenségtan által észrevett megfelelést, rokontermészetűséget is kimondja Böhm, mert azt tanítja, hogy a tetszés „specifikációi” (vagyis sajátos különféleségei) szerint különülnek el az értékek is fajtákra – Pauler metafizikája, amely halála után jelent meg, a szeretetben látja az értékmegismerés forrását. Az érték szerinte kiemel és felel, vagyis nem csupán szeretetet kelt, hanem szeretetet képvisel is.

Ugyancsak Brentano és tanítványa, *Ehrenfels* adták az első indítást az alak- vagy alakzat-lélektan irányának is. Ez a felfogás hangsúlyozza, hogy egy alakzat valami más és több, mint elemeinek összege. A dallam pl. nyilván egyéb is, mint egyes, elszigetelt hangok egymásutánja. Ugyanígy a tér egy helyének, pl. egy szobának a képe sem tekinthető csupán a szín-érzetek összegének. Az alakzat áttehető, a dallamot pl. áttehadjük más hangmagasságba, más hangnembe, mégis ugyanaz a dallam marad. A lelki életben nem az elemeké az elsőség, amint a régebbi lélektan (*G. E. Müller*) vélte, hanem az alakzaté, vagyis az egészé. Az egésznek primátusa van a részekkel szemben, vagyis az igazi lelki valóság mindig egész, és az elemek csak fikciók, elméleti és mesterséges szétदारabolások.

Külön utakon hasonló eredményekre jutott a francia vizsgálódás is» amidőn pl. Ribot „az érzelem elvonásáról (*abstraction des émotions*) beszél. Ilyen általános vagy összesített („elvont”) érzelmünk keletkezik, ha elolvassuk egy regényt, beutazunk egy országot; ilyen érzelmünk fűződik – még általánosabb fokon – egész életünkhöz is, mint élethangulat; tanulmányaink alapján összesített érzelmet alkottunk a történelem korszakairól, nemzetek, társadalmak, közösségek, egyesületek, családok stb.

„erkölcsi léggör”éről, amely érzelmekkel megközelíthetjük és megragadhatjuk a korszellemet, népleket stb. – Az újabbak közül *Höffding* is figyelmet fordít az összesített érzelmre, és benne – *Kant* szavával élve – „az emberi benső ama rejtett művészetét”, vagyis egységesítő hajlamát látja, amely nem csupán az egyes képzetekből és fogalmakból, hanem *am* élet egyes örömeiből és szenvedéseiből is állandóan egészet, szintézist alkot.

A magyar Brandenstein is hangsúlyozza, hogy az érzelem a lelki élet egységesítő tényezője; Brandenstein általában az érzelmenek tulajdonít egységalkotó szerepet a lelki életben.

Hasonló eredményekre jutottak az alaklélektani irányhoz kapcsolódó érzelmvizsgálók is. *Carnelius* számára az érzelem „a mindenkori össz-tudattartalom alakminősége”, *Lipps* szerint minden éraelmünk ugyanazon alapérzelem árnyalata és változata *Krueger* az érzelmeket „az élmények mindenkori összességének sajátos és komplex minőséged gyanánt határozza meg. Mind *Lipps*, mind” *Krueger* felfogása számára az érzelmenek éljük meg a személyiség egységét. Utóbbi szerint az érzelmenek az á sajátossága, hogy 1. szélesen betölti és elfoglalja a tudatot, 2. nem-közömbös, 3. minőségben végtelenül gazdag, 4. változékony és állandótlan, 5. egyetemes, vagyis valamely érzelem mindent átfest, ami vele egyidejűleg a tudat tartalma. *Sander* ugyanezt állapítja meg: „Az érzelem mint a mindenkori élmények összeségének, egészének minősége, messzemenőleg meghatározza a tudat egészét, és megfordítva, a tudat egészének bármely pontján bekövetkező bármilyen változás átfesti az egésznek minőségét.”

Az érzelmeknek ez az egészséglélektani felfogása kétségtelenül haladás a soha elemekre fel nem hasogatható élet és átélés megértésére. De fejlődéslelektani kiegészítés gyanánt a felsorolt pszichológusok még elismerik hozzá a lelki élet rétegezett-ségét is, mégpedig a tudattalan fogalmának bevonásával, úgy, hogy szemléletükben a lelki élet az ösztönrétegektől a legmagasabb értékkelő magatartásokig folyamatosan új rétegeződési folyamatot.

Az alak- és egészséglélektani érzelmfelfogás tárgyalása ezért átvezet a lélektan amaz irányaihoz, amelyek a lelki élményekhez oly álláspontól közelednek, amely az élmények, a tudat

fogalmán kívül áll. Ilyen mindenekelőtt a *Dilthey* nevéhez kapcsolódó, és *Spranger, Jaspers, Müller-Freienfels, Leisegang* által továbbvezetett szellemtudományos vagy megértő lélektani irány. *Spranger* az ifjúkori érzelmek, főleg az ifjúkori „erős” vizsgálatával, *Jaspers* az érzelmek világnézetlélektani szerepének taglalásával, az egész irányzat pedig, valamennyi képviselője, az érzelmek személyiséglélektani szemléletével gazdagította az érzelmek lélektanát.

A tudatjelenségek az ösztönélet mechanizmusaival és a tudattalan mélységeivel szemben bizonyos értelemben a lélekelemzés irányainál is erősen háttérbeszorulnak. A tudattalan az az óceáni amelyen a lélekelemzők szerint a tudat csupán, mint kis sziget lebeg. *Freud* szerint a *libido*, a szexuális ösztön vágyai és gyönyörei mozgatják a lelki életet, de tudatos élményeink körében mintegy álarcot viselve; valódi mivoltukat önmagunk elől is elrejtve, a lelkiismeret és az akarat érdekeinek „cenzúrája” miatt. Így a félelem, különösen az ideges félelem, a búskomorság és a halálvágy a nemi vágyak álarca. Az „én”, mert a sötét, személytelen ösztönnel hiába küzdött, ugyanebben az ösztönben, mint sorsszerűségben elmerülni akar. Az ösztön most a halál álarcát ölti fel, szerelem és halál ugyanaz a *Janus-arc*. A freudizmus fedezte fel – és ambivalenciának nevezte – azt az esetet, amikor ugyanazon tárgyra egyformán erős, de ellentétes érzelmek irányulnak ugyanazon személynél, pl. szeretet és gyűlölet. *Kierkegaard*, a modern kultúra bírálója, úgy nyilatkozott a félelemről, hogy az „szimpátiás antipátia és antipátiás szimpátia”. Ugyancsak *Kierkegaard* mondta, hogy nincs teljesen őszinte búskomorság, mindig van benne „kétértelműség”, és, hogy minden félelem esetében voltaképp önmagunktól félünk.

Az *Adler, Kunkel, Wexberg* nevéhez fűződő individuálpszichológia (nálunk legnevesebb képviselője *Máday*) az érzelmeket az érvényesülésre való törekvésnek és az önbizalom csorbájának függvényében vizsgálja. Ha az önértékérzelem csorbája passzív úton keres ellensúlyt, akkor Scheler *ressentiment*-emberét kapjuk meg, tehát azt az embertípust, aki a saját gyengeségét öncsalás, élethazugság útján erénynek akarja érezni, ellenben üldözi, lerántja és értékellenességnek bélyegezi azokat az

értékeket, amelyeknek létezését még homályosan érzi, de amelyeket elérni, hordozni már nem képes.

A *behaviorizmus* is ama lélektani irányok közé tartozik, amelyek a lélektani magyarázat feladatát jóformán a tudatnak, élményeknek teljes kiiktatásával akarják megoldani. Ez az irányzat az állatlélektanból indult ki. Az angol *Morgan* és az amerikai *Jennings* és *Thorndike* az állatok magatartásának gondos tanulmányozása útján az állatlélektant új alapokra helyezték. De a következőes behaviorizmus vezére, *Watson*, mégsem az ő, hanem *Pawlow* kísérleteit folytatta tovább. Szerinte a lélektan főtartalma az emberi lény tevékenysége és magatartása.

A magyar lélektani kutatás Harkai Schillernek az ösztönök tárgyalásakor említett munkásságán kívül más igen értékes adatokkal is szolgál az érzelem vizsgálatához. Így az érzelmeket általában Banschburg és Brandenstein vizsgálja, a kutatás külföldi eredményeinek századunk húszas évei végéig nagyvonalú szintézisét Kornis nyújtja, az érzelmek helyéről a lelki élet egészében főleg Boda tájékoztat, Dékány pedig az érzületekről, végül Várkonyi a hangulatról ad monográfiát. A részletkérdésekkel foglalkozó magyar irodalom felsorolására itt nem térhetünk ki.

Utoljára hagytuk történeti áttekintésünk során a személyiségkutatók és karakterológusok tanításait az érzelmekre vonatkozólag, bár itt-ott némelyikük az eddigi összefüggésekben is szóbakerült, így Spranger, Müller-Freienfels, Jung. Ezek főleg az érzelem funkciójának más lelki funkciókhoz és a személyiség egészéhez való viszonyát tárgyalják, így a személyiségnek azt az érzelmi oldalát, amelyet vérmérsékletnek nevezünk, továbbá egyes érzületeket, mert ezek a személyiség jellemvonásait alkotják.

Kretschmer egyike azoknak, akik a vérmérséklet fogalmának problematikáját korszerűen felvetették. A vérmérséklet adja meg az érzelmek tónusát, sarkall és gátol, tehát befolyásolja az ingerekre való érzékenységet, a hangulat színezetét (vidám-szomorú), a lelki tempót és a mozgásosság módját (mozgékony, körülményes, lomha, merev, feszes, lágy, gömbölyded). Jung embertípusai annyifélék, ahány típust a lelki funk-

ciók számának a Jung-féle lelki befelé- és kifelé-fordulással való kombinációja ad. Így megkülönböztet extravertált érzelmi embert és introvertált érzelmi embert is. – *Pfahler* az érzelmi „felszólíthatóság” (*Ansprechbarkeit*), vagyis az érzelmi megértésre és kapcsolatra való képesség fokát és minőségét típusalkotásának egyik alapvető szempontjává tette.

Már az első karakterológiai próbálkozások nyomán észrevehetővé vált a kifejezéstani vizsgáladásoknak szükségessége» Mivel pedig a kifejezés érzelmi jelenség, *Klages* helyesen kapcsolja össze a vérmérséklet vizsgálatával is. Az ő számára azonban – alapvetően eltérve a vérmérséklet régi fogalmától – a temperamentum különfélesei csak a gátlás és gátolatlanság dimenziói között mozoghatnak. Egyébként az érzelem jelenségeit *Klages* a jellem körébe utalja.

A kifejezés általános jelenségére utal *Klages* szerint már a nyelvhasználat is így pl. az ösztön a szláv *osten* magyaros alakja, eredeti jelentése az a háromágú éles villa, amellyel az állatot döfködték-hajtották. A „harag” szó a „harsolni” (horzsolni) igéből ered. A hajlam a „hajlít” igével függ össze.

Klages az általa, továbbá már *Darwin*, majd újabban *Piderit*, *Lersch* és mások által művelt kifejezéstanban a karakterológia segédtudományát látja. Hangsúlyozza, hogy a külső világ képeinek hangulatkaraktere van. Épp ezért lehetséges lelki adottságokat külső, szemléletes minőségekkel kifejeznünk» ezért beszélhetünk pl. világos szellemről, sötét kedélyről, a bánat ólomsúlyáról, tompa fájdalomról, felfuvalkodottságról, kishitűségről, dermedt rémületről, kemény szívről stb. A közös hangulatkarakter az érzékelhető minőségeket az érzelmi élet szimbolikájává teszi.

Klages nem tagadja, hogy gyakran csak a saját alanyi hangulatainkat érezzük bele külső világba, és ennek folytán egyazon látvány egyszer vidám, máskor szomorú érzélemmel járhat együtt.

Amint a külső világ tárgyai és képei, épp úgy a test, a magatartás, modor, beszéd, írás, alkotás, cselekvés, mozgás, ruházat stb. is oly külső képek, amelyekben a lélek megérezkíti önmagát. Már a mozdulatok is: az, hogy hogyan emel fel valaki egy székét és miképen ül le rá, már az is jellemez valakit.

Ugyanazt a mozgást minden ember más módon teszi: az egyik személy a karját önkénytelenül is könnyed gyorsasággal emeli fel, a másik kényelmes lassúsággal, a harmadik erőteljesen, súlyosan, a negyedik vonakodva, habozva, az ötödik gyors, sikló, kígyózó mozgással. Van egy és csakis egyfajta mozgás, amely nem múlik el keletkezése pillanatában, hanem megrögzítődik, és ez a kézírás. A kézírásra is áll, mint minden mozgásra, hogy mindenkié egyénisége szerint jellemzően más és más. Elsősorban vérmérsékletünk és érzelmeink tükrözik a kézírás.

Klages szerint e szempontból minden érzelemben két elemet különböztethetünk meg: az érzelem minőségét és a benne rejlő ösztönzést, mozgástartalmat, törekvésirányzatot. Az érzelmek sajátos minősége: kellemes vagy kellemetlen voltuk, mélységük stb. A minőség mellett azonban van az érzelmeknek mozgásra ösztönző tartalmuk is, és épp ezt az utóbbit tudja a nyelv szemléletesen kifejezni, amikor azt mondja, hogy az érzelem „megráz”, „magával ragad”, „vonz”, „taszít”, „felemel”, „lehangol”, „szárnyal”, „leköt”, „erőt vesz” stb. Az írástanulmány ezeknek a mozgásimpulzusoknak az írásban való lerögzítődésén, az írásnak az író érzelmeinek szemléletes mozgástartalmi gyanánt való tekintésén alapul.

2. Az érzelem mivolta, funkciója és fajtái.

Az érzelmre vonatkozó mai ismereteinket legjobban összefoglalhatjuk, ha kiindulunk az érzelmeknek az egyéni fejlődésben mutatkozó jelentkezéséből.

Már az első félévben megfigyelhetünk a gyermeknél érzelmi megnyilatkozásokat. Így a gyönyörérzelmekre vonatkozólag csillogó szemeket, mosolyt, nevetést, gügyögést, a karok kitérését, belekapaszkodást a szeretett személy hajzatába, gyengéd hozzásimulást. Az érzelmi kielégületlenség jelei viszont: kiáltások, bosszús gügyögés, védekező és taszító mozgások, pl. elfordulás és elrejtőzés idegen személyek előtt.

A gyermek szükségletei élénkek és erősek, ezért az élmények szakadatlan áradatában szeret élni.

Szociális érzelmek csírái a gyermekben már korán mu-

tatkoznak, oly érzelmekben, amelyek más személyeknek szólnak. Megfelelő választ ad a gyermek a felnőttek hasonló érzelmeinek kifejezésére.

A voltaképpeni serdülés időszakában nagy kedélyhullámzás és benső nyugtalanság mutatkozik. Az „én”-nek felsőbbiségét, érvényesülését és kiterjesztését igenlő törekvések mellett a nemi élet ösztönét és az erotikus hajlandóságot kell a serdülőkor leg-erősebb ösztönzőjéül és irányulásául megjelölnünk.

Miben különbözik az érzelem más lelki jelenségektől? E kérdést két alakjában kell feltennünk: 1. mi az érzelmenek mint élménynek specifikuma, és 2. miben különbözik az érzelem, mint funkció, a többi lelki funkciótól?

Az érzelem élményét jellemzi, hogy:

a) az érzelem nem képszerű, hanem szemlélettelen. Ebben különbözik az érzelem a szemlélettől és a képzelettől. Ellenben e tekintetben megegyeznék az ugyancsak szemlélettelen, nem-képszerű fogalmi-logikai gondolkodással, ha utóbbitól is meg nem különböztetné két további minősége:

b) az érzelem tagolatlan, szemben a lelki életnek intellektuális oldalával, amely mindig tagolt, legyen akár képzet, akár fogalom.

c) Az érzelmenek sajátos minősége van. Az érzelmek e tekintetben úgy különböznek egymástól és minőségileg oly kimeríthetetlenül változatos sokféleséget alkotnak, mint a színek.

Minőségeik szerint az érzelmek rétegezettek, mélységrétegekre különülnek el. A 4 legfőbb mélységréteg: az érzéki, vitális, lelki és szellemi érzelmek rétege (Scheler). Megtörténhetik pl., hogy egy és ugyanabban tudatmozzanatban, a tudat egyetlen ténykedésében sekélyebb szenvedés és mélyebb vidámság, vagy pedig megfordítva: felületesebb gyönyör és mélyebb gyász, bánat *egyszerre* fordulnak elő. Lehet valaki kétségbeesett, és ugyanakkor érzéki gyönyört élvezhet. Egy átérzett, nehéz szerencsétlenség közepette is lehetünk derűsek, nyugodtak, ellenben lehetetlenség, hogy ugyanakkor vidámak is legyünk. Viszont vidámságunkat elvesztve, magunkat szerencsétlennek érezve is élvezhetjük: pl. egy pohár bor zamatát.

d) Az érzelem sajátos nem-közömbösséget jelent, ez az érzelem élményének talán legkülönlegesebb, a lelki jelenségek

más osztályainál legkevesebbé megtalálható vonása, összefügg vele, hogy:

e) az érzelem sarkítottságot mutat fel, a kielégülés és a kielégületlenség jelzése. Mind a két sarok minőségileg pozitív. Az érzelmi kielégülés, a gyönyör pl. valami végső, lezárt, tovább már nem elemezhető adottság, nem pusztán a szenvedésnek hiánya, amint *Schopenhauer* gondolta. De ugyanúgy a kielégületlenség, a fájdalom sem tekinthető merő negatívumnak, a gyönyör pusztá hiányának.

f) Az érzelem valamikép szorosabban kapcsolódik az alanyhoz és annak egészéhez, mint valamely határozott tudattartalom, pl. képzet, szemlélet, gondolat.

g) Az érzelem változékony, ingadozó és ezért gyakran nem egyértelmű. Az érzelmeknek dialektikájuk van, az ellentétek az érzelmi életben gyakran hajszálnyira közel kerülnek egymáshoz. Az érzelmek folytonosan átalakulnak. Legtöbbször nem ismerjük fel valódi mivoltukat, annyira váltogatják színüket. Amit szeretetnek vélünk, az nem ritkán leplezett, álarcban megjelenő gyűlölet. Ami finomságnak látszik, az esetleg csak ravasz durvaság, és megfordítva.

Az érzelem *funkciója* hármas:

1. Az érzelem testi, lelki vagy szellemi szükségleteink kielégülésének vagy ki nem elégülésének jelzése. Az orvosok pl. jól tudják, hogy azok a legveszedelmesebb betegségek, amelyek egyáltalában nem, vagy csak kevéssé járnak fájdalommal, mert ezeket nem vesszük idejekorán észre, nem jelzi őket az érzelem. Épp így jelez az érzelem lelki és szellemi szükségleteket és veszedelmeket is. A tettet megelőző lelkiismeretfurdalásnak az érzelmi figyelmeztető természetűek, jelzik az erkölcsi veszedelmet. Az erkölcsileg értékes tettek ellenben mély érzelmi kielégüléssel járnak. Ilyen cselekedetek után a tengerek és hegyóriások csendje tölti el lelkünket, önmagunk tökéletes kiélésének érzelme és a legnagyobb nyugalom.

2. Az érzelemnek megismerő funkciója van. Érzelmekkel ismerjük meg az értékeket. Már *Pascal* beszél a szív logikájáról: *le coeur a ses raisons, que la raison ne connaît pas* (a szívnek megvannak a maga indokai, amelyeket az ész nem ismer). Az értékek megismerése nem elméleti és passzív, hanem gyakor-

lati és tevőleges úton történik: az életben, cselekvésben, magában a szeretetben és gyűlöletben csillannak meg az értékek. Az értékeket az életnek oly mély javai hordozzák, hogy e mélységekbe hiába vetítjük az ész és¹ értelem sugarainak bántóan erős fényét, mert ezeket a mélységeket e fény csak eltorzíthatja. A nagy dolgok csendben és homályban születnek. Az érték megismerései és megvalósítása egyaránt érzelmi kielégüléssel, az értékellenessége érzelmikielégületlenséggel jár együtt. A szépség, amint *Platon* és nyomán *Plotinos* tanította, nyugtalanít, sóvárgást, gyönyörrel vegyes fájdalmat kelt. Az érték megismerése úgy történik, hogy tetszést, majd vágyat kelt fel bennünk.

Az a körülmény, hogy az érzelem fedezi fel az értékeket, nem jelenti, hogy egyúttal az érzelem is teremtené azokat. Az értékek nem csupán alanyi érzelmeinkben vannak, hanem magukban a tárgyokban, az értékhordozó dolgokban (ebben az értelemben a „dolog” fogalma személyt is jelenthet). Az érték tehát nem szubjektív, hanem objektív érvényű: az érzelem csak felismeri, de nem az érzelem teremti, és nem az érzelem viszi bele a dolgokba az értéket.

3. Az érzelmenek végül mozgató, lelki hajtóerőt adó funkciója is van. A gyönyör, kielégülés keresése és a fájdalom, kielégületlenség kerülése mozgatja törekvéseinket. Ez a megállapítás nem szabad, hogy lélektani hedonizmus álláspontjára vezessen, mert a gyönyör csak függvénye valamely érték vagy érték-hordozó dolog, jószág birtokunkba-jutásának, és így végeredményben nem a gyönyör a törekvés célja, hanem az érték.

Ha valamely cselekvésnek maga a cselekvéssel járó érzelmi kielégülés a célja, akkor ez a cselekvés beteges és képmutató, de épp ezért a cselekvéssel együtt járó érzelmi kielégüléstől is szükségképen elesik. Az érzelmi kielégülés intencionálása önmagát teszi lehetetlenné. Ha pl. valaki azt a mély kielégülést tűzi ki cselekvése igazi céljául, amely az erkölcsileg értékes cselekvés eredménye, akkor farizeuskodik, és érzelmeinek valóban nem lesz mozgató, lelki hajtóerőt adó természete. Az ilyen ember érzelmei élősködő, másodlagos lelki tünetmennyékké válnak, késői civilizációk elfajulásos jelenségeivé. Bajongás, esztéticista túlfinomulás, sznobizmus, moralizáló célzat stb. valóban létrehozhatnak oly emocionális jelenségeket, amelyek a ló-

lek háztartásában a szó rossz értelmében „luxus”-t képviselnek. Ezek a nem-valódi, csupán beképzelt, tudatosan hamisított érzelmek.

Lélektanilag ebbe a tárgykörbe tartozik a *Meinong-féle* „fantáziaérzelmek” vagy „érzelmi felvetések” (*Annahmen*) problémája. Egy tragédia nézője pl. együtt fél, örül és szomorkodik a színmű személyeivel, noha tudja, hogy csak valóságosaknak képzei őket, de igazán nem valóságosak.

Vannak mármost emberek, akik a mindennapi életben is színészkednek, önmagukra aggatnak fantáziaérzelmeket, és vele önmagukat is, másokat is becsapnak. Egyesek csak „affektálnak”, vagyis némely érzelmüket erősebben meg játszzák, mint ahogyan azt valóban érzik. Így a *hisztériás* embernek a színészkedés válik ellenállhatatlan szenvedélyévé, vagyis a szenvedélyek utánzásának szenvedélye. Végül vannak emberek, akik élvezik a saját érzelmeket, főleg a saját lelki fájdalmaikat. Ezek az érzelő (szentimentális) emberek.

Az érzelmenek a mai lélektan állása szerint az előzőkben összefoglalt mivoltából következnek az érzelem fajtái is, vagyis a különböző érzelmek *osztályozása*. Első osztályozási szempont az érzelmek körében azok rétegezettsége lehet.

Az érzelmek legsekélyesebb, legkevésbé mély rétege, az érzéki érzelmek abban különböznek minden más érzelmtől, hogy a testnek bizonyos pontjaira lokalizálhatók. Az „én”-nel, a személyiséggel továbbá nem közvetlenül, hanem a test közvetítésével függnek össze. Ha pl. a fogam fáj, nevetséges volna azt mondanom, hogy „én fájok”, ellenben egy mélyebb, mondjuk, lelki érzelmenél a nyelvhasználat is kifejezi az „én”-nel való közvetlen összefüggést, mert mondhatom: „én örülök, vagy szomorkodom”.

Az életérzelmek vagy vitális érzelmek, pl. a betegségnek vagy egészségnek, bágyadságnak és üdeségnek, félelemnek, undornak, szégyennek, étváagnak és averzióknak, fáradságnak és pihentségnek, vitális rokon- és ellenszenvnek, a szédülésnek, a csiklandozásnak stb. érzelmei még szintén a testhez tapadnak, de már nem lokalizálhatók, hanem a test egészét töltik be. Ezért nem merő érzelemállapotok, hanem funkciójuk és irányulásuk is van. Az életérzelmek már képesek a környezet által hordozott

életértékeknek, pl. az erdő üdeségének, a növekedő fában feszülő erőnek világos megérezésére. Képesek továbbá nemcsak az adottat, a meglévőt, hanem a bekövetkezendőt, a még távolit is ösztönösen megérezni.

A tisztán lelki, mély érzelmek az életérzelmek rétegétől élesen elválnak. Megegyeznek ugyan előbbiekkal abban, hogy mind a kétfajta érzelem: „én”-érzelem, közvetlenül az „én”-hez kapcsolódnak, mint alanyukhoz. De a vitális érzelmek alanya a test-”én”, ha ellenben szomorú vagyok, akkor lelki magamat érzem annak, szemben pl. egy rosszulléttel.

A szellemi érzelmek az egyént kapcsolatba hozzák az egyénfeletti szellemi értékekkel. Ilyen pl. az a nyugtalanság, intellektuális hiányérzelem, amely egy logikai problémát kísér vagy egy bizonyítás elégtelenségét jelzi, a megoldatlanságnak, a problématudatnak kínja, és ilyen ezzel szemben az igazság megtalálásának gyönyöre, az igazság birtokában talált megnyugvás. Ilyenek az esztétikai érzelmek is, pl. az érdekesség érzelme, a szépség megpillantásakor érzett sóvárgás, bűvölet, igézettség, nyugtalanító varázssosság, gyönyörrel elegy fájdalom, vagy pedig a tragikum-keltette megtisztulásnak, az arisztotelészi *katharsis*-nak érzelme stb. Etnikai érzelmek pl. az érzületek, mint szeretet és gyűlölet, alázat és gőg, irigység és együttörülés, káröröm és együttlés, büntudat, megbánás, barátság, jogérzet stb. Vallásos érzelmek: a függés érzelme (*Schleiermacher*), a remény, a hit, az Abszolútumra irányuló szeretet, a szentség élménye, amely egyfelől összezúz és megsemmisít, másfelől felemel, egészen az elragadtatásig.

E négy fő mélységréteg egyúttal e szempontból az érzelmek négy főcsoportja is. A jelenségtani kutatók körében *D. von Hildebrand* különböztette meg a mélységet a középpontiságtól. Mind a kettő sajátos „én”-közelséget jelent lélektanilag, de más-más értelemben. A mélyebb érzelem mintegy közelebb áll önünkhöz, személyiségünk egészéhez, mint futó, pillanatnyi, felületes vágyaink és gyönyöreink. Amely érzelem középponti, az meg abban az értelemben áll közel „én”-ünkhöz, hogy tudatos és szándékos tevékenységünkkel, akarattal azonosítjuk vele magunkat. Ott van az ilyen érzelem, képletesen szólva, ama lelki „középpontiban, amely kifelé irányuló és tudatos tevékenység-

günk eredete. Természetes, hogy középpontosság és mélység nem okvetlenül esnek egybe. *Tumlirz* a mélység és a középpontosság mellé bevezette az érzelmek vagy érzelmelemek szélességének fogaipát, vagyis azt a körülményt, hogy egy-egy érzelem mennyire hatja át, járja keresztül a személyiség egészét. Ha a mélységet, középpontosságot, szélességet és e háromhoz hozzá még az érzelmek intenzitását, hevességét, erejét is, az én-közelség egy-egy fajtájának vesszük, akkor mindegyik fajta én-közelség az érzelmek osztályozásának egy-egy szempontja.

A jelenségtani kutatók nyomán – további felosztási szempont szerint – megkülönböztethetünk érzelmi állapotokat, funkciókat és ténykedéseket (aktusokat). Amint láttuk, az érzéki érzelmek mindig merő érzelmi állapotok. Hogy mi a különbség egy érzelmi állapot és egy érzelmi aktus között, az – Scheler szellemes példájával élve – leginkább akkor látszik meg, amikor érzelmi aktusunk, ténykedésünk irányul érzelmi állapotra. Érezhetem ugyanis a saját érzelmi állapotaimat, pl. szenvedhetek egy fájdalom miatt, eltűrhetem azt, összeroskadhatok alatta, esetleg élvezhetem stb. Itt világosan látható az aktusok variálhatósága ugyanazon állapotra való irányulás mellett. Az érzelmi ténykedéseket épp ez a sajátos irányulás jellemzi. Minden érzelmi aktus: irányuló (intencionális) érzelem, amely benső tevékenység vagy legalább is benső mozgás, nincs benne semmi állapotzerű. Irányuló érzelem és tárgya, *amire* irányul, között a kapcsolat mindig bensőséges. Aktus és tárgy között megfelelés, rokonság áll fenn. Minél mélyebb pl. az érzelem, annál magasabbrendű az az érték, amelyet felismer. Az érzelmi ténykedésnek tehát megismerőképessége van. Erezhetem és így megismerem pl. egy tájnak derűjét vagy komorságát, általában a környezet hangulati jellegét. Ugyanígy érzelmi irányulás útján ismerem meg az értékeket is.

Megint más felosztási szempont szerint megkülönböztethetünk a szó szűkebb értelmében vett érzelmtől hangulatokat, indulatokat, vágyakat és érzületeket. A szó tágabb értelmében mindegyik érzelmenek nevezhető. Ha érzelmemnek indoka és forrása nem tudatos, hangulatról beszélünk („Nem tudom, mi az oka, hogy oly szomorú vagyok...”, kezdi balladáját a német költő). – Erős, heves, hirtelen keletkezett, fokozott szervi ki-

sérőrzetekkel járó és többnyire vitális jellegű, érzelmeket indulatoknak nevezünk. Az indulatoknak erős a testi mozgató vagy bénító erejük, közvetlen az összefüggésük az ösztönélettel, de élményük nem tartós, – A vágy valamely szükséglet érzelmi kifejezése, még pedig abban az esetben, ha a szükséglet kielégítésére irányuló törekvés nem cselekvésben, hanem élményben nyilatkozik meg. Az élmény ilyenkor a képzeletet is segítségül veheti, hogy ez a vágyódás célját lefesse, és ilyenkor a vágyódás tovább erősödik. Ha egy-egy vágy oly erőssé válik, hogy élménye uralkodóvá lesz más vágyakon és törekvéseken, akkor szenvedélyről beszélünk. Szendvedélyek kialakulásához a világrahozott hajlamon felül két ellentétes tényezőnek: a szokásnak és a gátlásnak működése szükséges. Egyfelől többszöri belekóstolás, az élménynek bizonyos megszokása kell valamely szenvedély kifejlődéséhez. A szenvedély kielégítésének cselekedetei gépies fokát érik el a begyakorlottságnak és ösztönösségnek. Másfelől a szenvedély eltompul, ha gátlás nélkül, torkig való jóllakásig elégitjük ki. A legtöbb dolog kívánatosságát ugyanis épp az elmúlás és időbeli ritkaságuk adja meg: ami valamilyen körülmény folytán gyakorivá válik, az könnyen elértéktelenedhet sóvárgásunk szemében. A szenvedélyt eltelés, csömör, undor válthatja fel.

Az érzületek tartós érzelmi cselekvésmeghatározók. A valódi érzület mindig a neki megfelelő cselekvést hozza létre, és csak, ha tévesen tulajdonítottunk magunknak valamely érzületet, foszlik ez szét azonnal a semmibe, mihelyt cselekvéssel kellene beváltanunk. Ennyiben igaz, hogy cselekedve ismerjük meg önmagunkat. Emberek, akik magukat gyávának hitték, veszély idején esetleg bámulatos hidegvérrel állják meg helyüket, és megfordítva, olyanok, akik biztosra vették bátorságukat, néha szánalmasan viselkednek.

Cselkvésmeghatározó képességüknel fogva az érzületek más szóval jellemvonásoknak is nevezhetők, és az emberismerő erkölcslélektan már régi időktől fogva próbált egyikükről-másikükről jellemrajzot készíteni. Így már Aristoteles fogalmazta meg az irigység érzületének mivoltát. A társaséletben – fejtegeti – és a közéletben egyaránt ki vagyunk téve mások irigységének. Az irigység szerinte oly érzület, amely nem any-

nyira javak birtoklására, mint inkább a birtokló személyek ellen irányul. Leginkább azok az emberek irigyek, akik a szerencse ölében ülnek. Továbbá az egymáshoz életkor, tehetség, rang, rokonság stb. tekintetében közelálló irigykednek egymásra.

Scheler finom elemzéseinek köszönhetjük a szimpátia mi-voltának megértését. Szimpátia: együttérzés, tehát rokonszenv, együttörülés és együttszenvedés. Az együttérzés feltételezi, hogy mások érzelmeit – akikkel együttérzünk – újraéljük, érzőn megértsük. Az újraélés, megértés egymagában azonban még nem együttérzés. Utóbbi el is maradhat. Hiszen a kegyetlen vágy a kárörvendő is újraéli mások szenvedéseit, de az ő lel-kében nem együttérzés, hanem mások szenvedésén érzett gyö-nyör váltódik ki. Nem azonos az igazi részvéttel és rokonérze-lemmel az érzelmi ragályozás ama jelensége sem, hogy a sírás, szomorúság is, mint a nevetés, ásítás, emberek együttléte eseté-ben továbbharapózik, átragad.

Az együttérzés lehet részvét, vagyis együttszenvedés, és lehet együttörülés. Kornis a részvét három fokozatát külön-bözteti meg, a szerint, hogy mennyire kifejtett érzelem, meny-nyire készlet cselekvésre. Ezek: a sajnálat (leghűvösebb, pasz-zív fok), részvét és irgalom.

A kedélyek összhangját mindig benső gazdagodásnak, gyarapodásnak érezzük, amely gyönyört okoz.

Másfelől elég bizonyos emberek néma jelenléte, hogy ben-nünk a kellemetlennek, ellenszenvesnek érzelmét váltsa ki, és lelkünket a benső védekezés állapotába helyezze.

önmagunk megváltozásának harmadik faja a számunkra közönyös, érdektelen emberekkel való érintkezés alkalmával él-hető át. Itt sem felemelkedettséget, sem szorongatottságot nom-érzünk, ellenben hirtelen azt vesszük észre, hogy lelkünk üressé vált. Önmagunk is jelentéktelennek, nem-fontosnak, mellékesnek tűnünk fel saját magunk számára.

A szeretetnek két főfaját különböztethetjük meg: az érték szeretetét és az emberszeretetet (esetleg általában: élőlények szeretetét). Egyénfeletti társadalmi és kulturális képződmények szeretetét (pl. hazaszeretet) a kettő vegyülék-formája gyanánt foghatjuk fel. Az emberszeretet ismét négy

további fajtára oszlik> fel: 1. a sajátosan egyénire irányuló szeretet (ἔρως); ennek válfajai pl. a szülői, hitvesi, gyermeki, rokon szeret, barátsági szerelem; 2. a keresztény felebaráti szeretet (*caritas*, ἀγάπη, *Nächstenliebe*), a másik embert azért szereti, mert ez Isten teremtménye; felfelé, önmaga fölé tekint tehát; 3. a humanizmus vagy filantropinizmus (φιλία) előmozdítja a békés, szívélyes, jóindulatú, barátságos és becsületes érintkezést ember és ember között, önmaga fölé azonban nem tekint, csak önmagára és társaira; 4. és a jövő emberének szeretete (*Fernstenliebe*), amely Nietzsche szerint az a kemény, forradalmi idealizmus, amely a jelen nemzedéket kíméletlenül kész feláldozni a jövő boldogabb és magasabbrendű emberéért.

A szerelem érzülete sajátos helyet foglal el az egyénire korlátozódó emberszeretet fajai között is, mert a legszűkebbre korlátozott. A barátság kiterjedhet többekre is, bár – amint már Aristoteles észrevette – csak kevesekre: a szerelem ellenben csak két személyt szokott rendes körülmények között összekapcsolni, legalább is súlyos lelki konfliktus nélkül. A szerelem példája annak a jelenségnek, amit az ösztön tárgyalásakor említettünk, t. i., hogy ösztön és magasabb gondolkodó, érzelmi, akaratilag folyamatok egymást áthatják, egymásba belenyúlnak.

A szemérem és a szégyen a személy önmegóvásának érzelmei és érzületei. Nemcsak az elrútítót és beszenyvezőt szégyeljük, hanem legbensőbb titkainkat és értékeinket is szemérmesen eltakarjuk. Ezek az érzelmek megóvnak bennünket attól, hogy méltatlanoknak prédául dobjuk oda értékeinket és legbensőbb érzelmeinket. Ezért a szemérmesség széppé tesz, mert szimbóluma a tőle védett értékeknek.

3. Érzelem és személyiség.

Az érzelmek a lelki életben a legszorosabb egységben és kapcsolatban működnek más lelki alapfunkciókkal. Szívesen nyilatkoznak meg az érzelmek – ezek a tagolatlan és nemképszerű élmények – a képzelet képeinek formájában is. A képzelet az a lelki funkció, amely által az érzelem segítségül veszi a saját megnyilatkozásához a tagolt tudattartalmakat. Ez történik a fantázia nappali tevékenysége alkalmával, ez történik

az álmokban, és ugyanilyen képzeleti képáramlást élünk át az ú. n. hipnoid állapotban is. A hipnoid állapot sajátos éber-álmodozás, amellyel *Baudouin*, *Spearman*, *Thouless* stb. foglalkoztak. A kifejezés tényének változatai mindezek a tudatállapotok. Az érzelem kifejeződik az érzékszervi szemléletekkel nyert vagy ezek elemeiből készült képekben. Ilyen érzelmi kifejezés a képzelet működése, az álom, a hipnoid állapot képáramlása, a művészi alkotás, és amint láttuk, eredetileg képes kifejezések a nyelv ama szavai is, amelyek segítségével érzelmeinkről beszélünk. E tényállás alapján, valakinek álmait vagy hipnoid képáramlásainak tartalmát vele elbeszéltetve, felhasználhatjuk azokat az illető jellemvonásainak, érzületeinek, érzelmi világának észlelésére. A jellemteni diagnosztikának ez egy járható és kifejlesztésre érdemes útja.

Érzelem és gondolkodás sok tekintetben ellenfelek: a gondolkodás a legalkalmasabb arra, hogy az érzelmet zavarja, és ezért az érzelem; embere leginkább gondolkodását nyomja el önmagában. De a gondolkodás is leginkább az érzelmeket kapcsolja ki, ha tiszta eredményekhez akar eljutni, mert semmi sem alkalmas annyira, hogy meghamisítsa a gondolkodást, mint az érzelem.

Érzelmi embereknek nevezhetjük amaz embertípus tagjait, akiknek uralkodó lelki funkciójuk az érzelem. Elsősorban a nők között találhatunk ilyen embereket. Kétféle altípusa van az érzelmi embernek: 1. Az impulzív-érzelmi ember kifelé hajlandó érzelmeit levezetni, megnyilatkozásaiban közvetlen, rugalmas lélek, aki nem sokat töpreng, hanem minden kellemetlen élménytől tevékenységgel szabadítja meg magát. Szangvinikus és kolerikus, az élettapasztalatok mindig meglepetésként érik, anélkül, hogy hasznot tudna belőlük húzni. 2. A mély lelkű ember, ha érzelmi típus: szemlélődő (kontemplatív), költői, lírai kedély, mélyen érez, néha rajongó, finom és nemes lélek, de passzív, kezeit lemondólag az ölében tartja, nem éli az életet, hanem álmodja, a létküzdelemben kevésbé állja meg helyét.

Legkevésbé található érzelmi ember a józanok, nyárspolgárok, a közepszerű biztonságra-törekvők között, mert ezek közönyös és langyos lelkek, nincs bennük sem nagy, forró szeretet, sem nagy, hideg gyűlölet.

Az impulzív-érzelmi ember lehetőleg elnyomja magában gondolkodását. Nem, mintha egyáltalában nem gondolkodnék. Ellenkezőleg: néha igen sokat és igen okosan gondolkodik. Gondolatai azonban érzelmeinek függvényei.

A csupán érzelmeinek zsinórmértéke szerint élő embert széttépi az egymással kontrasztot alkotó érzelmek egymásutánja. A személyiség feloldódik a különböző érzelmekben. Az ilyen ember hangulatainak rabja, egyszer ilyen, máskor meg egészen más. Érzelmek az élethelyzetek szerint változnak, és az érzelmek alapján hozott ítéletek gyakran csak az életnehézségek elől akarnak kitérni. Aki ezeket az ítéleteket hallja, úgy látja, hogy azok egészen másként is hangozhattok volna; és csak keveset kell, hogy a körülmények változzanak, és akkor az ítélet tényleg változik is.

Az egyoldalúan érzelmi embernek ez az egészségtelen lelki hadakozása a saját intellektusával azonban nem rontja le mindazt, amit az érzelmek jelentőségéről megállapítottunk. Az érzelmek által váltódnak ki az ösztönselekvések, az érzelmek által ismerjük meg az értékeket, általuk létezik a kifejezés és a művészet. Az érzelmek jellegzetesek a személyiség karaktere és individualitása szempontjából. Valami módon átfogják és át-hatják az érzelmek az egész lelki történetét.

IRODALOM:

- Brandenstein Béla báró:* Az ember a mindenségben. III. kötet. Bpest., 1937.
Bühler, Ch.: Kindheit u. Jugend. Leipzig, 1928.
Cornelius, H.: Psychol. als Erfahrungswissensch. – 1897.
Dékány Isizán: Az érzület nevelése. Pedag. Szemin. 8. 1937.
Darwin, Ch.: The Expression of Emotions in Man and Animal. London, 1873.
Gruehn, W.: Das Werterlebnis. – 1924.
Harkai Schiller Pál: Pszichológia és emberismeret. Bpest., 1934.
von Hildebrand, D.: Die Idee der sittl. Handlung. – 1930.
Hoffding, H.: Humor als Lebensgefühl. Leipzig, 1930.
Jacobi, J.: Die Psychologie von C. G. Jung. Zürich, 1940.
Jaensch, E. R.: Grundformen menschlichen Seins. Berlin, 1929.
James, W.: A Text Book of Psychology. London, e. n.
Karsten, A.: Dis psychische Sättigung. Psychol. Fo. 10. – 1928.
Klages, L.: Einführung in die Psychol. der Handschrift, Zürich, 1928.
Kretschmer, E.: Körperbau und Charakter. Leipzig, 1926.
Kornis Gyula: A lelki élet. III. kötet Budapest, 1919.

- Krueger, F.*: Das Wesen der Gefühle. Leipzig, 1930.
 „ „ Die Tiefendimension und die Gegensätzlichkeit des Gefühlslebens.
 Volkelt-Festschr. – 1918.
Ürseh, Ph.: Der Aufbau des Charakters. Leipzig, 1938.
Lipps, Th.: Vom Fühlen, Wollen und Denken. – 1902.
Noszlopi László: Jellemlátás. Budapest, 1935.
 „ „ A világnézetek lélektana. Budapest, 1939.
Pauler Ákos: Metafizika. Budapest, 1938.
PJahler, F?: System der Typenlehren. Leipzig, 1929.
Pfänder, A.: ZUT Psychologie der Gesinnungen. I-II. – 1913-16.
Banseburg Pál: Az emberi elme. Budapest, 1923.
Ribot, Th.: Psychologie des Sentiments. Paris, 1900.
Scheter, M.: Formalismus in der Ethik, u. die. mat. Werethik. Halle, 1927.
Seheier: Wesen u. Formen der Sympathie. Halle, 1923.
Tumlirz, O.: Anthropologische Psychologie. Berlin, 1939.
Wundt, W.: Grundzüge der physiol. Psychologie. I-III. Leipzig, 1908-11.

III. A TÖREKVÉS ÉS AZ AKARAT.

1. Történeti áttekintés az akarás vizsgálatáról.

Érzelmeinkben és vágyainkban törekvéseinket éljük át. Ha a törekvés célkitűzése tudatos értékelésen alapul és szándékos, akarásnak nevezzük.

Amíg általában a törekvés vizsgálata oly régi, mint maga a lélektani kutatás (már Aristoteles a lélek egyik alapfunkciójának mondja, sőt a többi funkcióval szemben is átfogónak és alapvetőnek), addig az ókori vizsgálódás, épp úgy, mint általában az ókori kultúra szelleme, az akarásra csak kevésbé vagy egyáltalában nem helyezett súlyt. A kereszténység figyelme fordult először az akarat mivolta felé, hiszen tanításának értelmében Isten akarata teremtett mindnyájunkat, és ugyancsak Isten akaratának cselekvése a feltétele az örök üdvösség elérésének is. Azonban a kereszténység még jól látta, hogy az akarat egymagában nem képes a jóra. Az erkölcsi életben a „szív” a döntő, az érzület, a szeretet, amely nem függ teljesen akaratunktól, hanem a kegyelem adománya. Csak az újkorban jutott az akarat egyoldalú uralomra, az életben és a pszichológiai gondolkodásban egyaránt. Az ember hatalomra törő akarata leigázta a természettudományos felfedezések és technika segítségével a természetet, és sokszor élősködő, terméketlen rablógazdálkodást is

űzött annak javaival. *Kant* már az akaratban látja az erkölcsi érték egyetlen lehetséges hordozóját, de még előbb *Bacon* megformálta az újkori tudomány jelszavát: „A tudomány hatalom!” Lassanként elkezdik az újkorban az emberi nagyság fő-fő mértékévé a kiváló teljesítményt tenni, ennek forrása gyanánt pedig az „akaraterő”-t emlegetni.

Az akaratlélektan első kezdeményezései gyanánt az újkorban azokat a munkákat tekinthetjük, amelyek valamely gyakorlati lélektani célból – akár vallásos, akár pedagógiai szempontból – az akarat nevelésének lélektanával foglalkoznak. Vallásos írók és pedagógusok tartoznak e körbe, Loyolai Szent Ignációl *Foerster-ig* és a még újabbakig. Az akarat első kísérleti lélektani vizsgálatai ingerre visszaható mozgásfeleletek reakciós idejének mérései voltak. Ilyen vizsgálatokkal foglalkozott még *Wundt* is.

Nagy haladást jelentett a kísérleti akaratvizsgálatok terén, amikor *Ach* alkalmazta *Külpe* és *würzburg-i* iskolája módszerét, a rendszeres kísérleti önmegfigyelést. Eljárása abból állott, hogy értelmetlen szótag-sorokat ismételtén bevésített a vizsgálati személyekkel, hogy így a szótagpárok között erős asszociációs kapcsolatot hozzon létre. Ennek az asszociációnak felidéző hatását kellett akaratilag erőfeszítéssel legyőzniük a vizsgálati személyeknek, azáltal, hogy olyasféle feladatokat kaptak, hogy pl. a hívószóra ne az eredeti felelőszót nevezzék meg, hanem annak első és harmadik szótagját cseréljék fel, vagy pedig, hogy rímet alkossanak stb. Az asszociációk ereje a szótagra fordított olvasások száma és eloszlása szerint mérhető és változtatható, ugyanígy az akaratilag ténykedés ereje is. Így számszerű összehasonlítások lehetségesek. Az önmegfigyelés kísérleti volt, folytan elérhető, hogy tárgya minden megfigyelő esetében igazolhatóan azonos legyen.

Ach módszere tehát lényegileg gátlásokat, ellenállásokat teremtett asszociációs úton, és az akaratnak ezt a gátlást, mint mesterségesen teremtett szokást kellett legyőznie. Az elsőleges akaratilag ténykedés (aktus) szerinte mindig akkor keletkezik, ha az akaratnak gátlást! kell leküzdenie. Ezek a gátlások *Ach* vizsgálatainál szükségessé tették a vizsgálati személy részéről, hogy legyőzésükre az akaratilag célkitűzés ú. n. meghatározó cél-

zatát (determináló tendencia) mozgósítsa önmagában. A cselekvés célja tudatosan vagy néha öntudatlanul is meghatározza az egész akarati cselekvés célszerű, célra beállított lefolyását. Igazolták továbbá a kísérletek, hogy az akarati ténykedés sajátos, önálló, más lelki funkciókra vissza nem vezethető folyamat.

Ach módszerét kritika is érte (*Lewin, Selz*). Kifogásolták, hogy módszerével nem feltétlenül lehetséges valódi akarati ténykedést a kellő pillanatban, vagyis az önmegfigyelés működésének időpontjában létrehozni. Egyrészt a módszer nem egészen az akarati jelenségekre szabott, másrészt az akarati ténykedés a vizsgálati személyben akkor megy végbe, amikor elhatározza, hogy a kapott feladatot végrehajtja, és így Ach önmegfigyeltetése elkésik. Mindenesetre azonban Ach vizsgálatai az akaratlélektannak új lehetőségeket nyitottak, s az ő vizsgálataihoz csatlakoztak *Lindtvorsky* kísérletei a kellemetlen élményekkel szembeállított akarati elhatározásról, *Michotte* és *Prüm* kísérletei a választás ténykedésére vonatkozólag.

Ach kritikájából indulnak ki *Lewin* jelentős eredményű vizsgálatai is. *Lewin* és iskolája (*Ovsiankina, Karsten, Zeigarnik, Dembo, Birenbaum* stb.) nem az akarat élményére és jelenségére, hanem keletkezésére és oksági-dinamikus lefolyására helyezi a súlyt. Minden cselekedetnek végső erőforrása szerinte a szükséglet, a külső kielégülési alkalmak, csábítások, vonzások, végül az akarati célkitűzés. A cél elérésére szolgáló eszközöknek épp úgy van akarati törekvésre „felszólító jellegük”, mint az életszükségleteket, a hiány érzelmet kielégítő javaknak. E lelki erőforrások dinamikus rendszerek, lelki „feszültségi mezők”, amelyek a fizikai erőműködések mintájára energetikával és kiegyenlítődéssre való irányulással rendelkeznek. A különböző szükségletek összeütközésénél van szükség elhatározásra, amely az egyiknek túlsúlyát biztosítja. A szándékok érvényesülése nem asszociatív úton történik, hanem jelentésük szabja meg sorsukat. Viszont sokszor olyan erős *quasi*-szükséget teremt egy elhatározás, hogy még akkor is kirobban, amikor az alkalma inár elmúlt – ezek az üres járatú, vagy pót-cselekvések. Ilyenek nemcsak elfojtáskor keletkeznek, hanem pl. egyhangú munkával való telítődés után is.

Az eddig említett kísérleti akaratkutatás az elméleti lé-

lektan körébe tartozott, vagyis a lélektannak amaz ágába, amely a lélektani megismerésre magáért a megismerésért törekszik. Azonban a gyakorlati lélektan is – amely a kutatás eredményeit a gyakorlat, az élet számára gyümölcsötvetni óhajtja, tehát meghatározott gyakorlati célból kutat – sok termékeny adattal gazdagította az akaratra vonatkozó tudásunkat. A pályalélektan, az ipari és egyéb alkalmasságvizsgálatok, a munkaelemzés, a neveléslélektan egész területén szétszórtan találhatóak ezek az adatok. A munkateljesítményre, a gyakorlás- és elfáradásnak az akaratra gyakorolt hatására, a kitartásra, önállóságra, befolyásolhatóságra, sugalmazhatóságra, a vezetői hajlamra, a cselekvés motívumaira stb. már a képességvizsgálatok alkalmával tehető megfigyelések is világot vetnek. A mellett vannak vizsgálatok az önálló cselekvésre és magatartásra, a kötött cselekvésre stb.

Értékes ismereteket köszön az akaratsz pszichológia a fejlődéstannak, főleg a gyermeklélektannak is. Utóbbi különösen a játék-cselekvésre vonatkozóan ad felvilágosítást.

Ugyancsak a gyermeklélektan neves művelői voltak azok *K. és Ch. Bühler, Plaget*, – akiknek működése folytán az ösztön, törekvés, vágy és akarás lélektana körében kifejlődött egy újabb irányzat, amit cselekvéstannak nevezhetünk, mert nem az akarat élményére, tudatfolyamatára, hanem az életben való cselekvés vizsgálatára helyezi a súlyt, és ezt a szempontot tartja termékenynek. Hozzájárul ennek az irányznak kialakulásához még egyfelől a Lewin-i iskola, másfelől a *behaviorizmus*. Nálunk Harkai *Schiller* Pál foglalta össze a három irány rokon törekvéseit egységes képpé és önálló állásponttá. Legegyszerűbb, ha Schiller szemléletében ismerkedünk meg felfogásukkal. Szerinte a tudatjelenségek vagy élmények: jelek, amelyek csak az emberi cselekvések körében nyerik el tágabb értelmüket. Cselekvésnek a helyzetváltoztató viselkedést nevezzük. Amíg az élettan a szervezeten belül végbemenő viselkedést vizsgálja, addig a cselekvéstan a környezetből nézve értelmezi a viselkedést. A környezetet tehát viszonylagosan kell nézni, és ez vezet a helyzet fogalmára. A lélektani helyzet az élőlény aktuális állapotának és a környezet adottságának találkozása, amelyből egyik vagy mindkettő megváltozik. A lélektanban mindig fel

kell tételeznünk benső tényezőket, amelyek a külső ingerekkel kölcsönös függésben a viselkedést irányítják. A cselekvő élőlény módosítja környezetét, tanulása során az akadály jellé változik másféle cselekvés végzésére. Vannak cselekvések, amelyeket inkább az alkalom, és vannak, amelyeket inkább a szükség vezérel. Azonban a csábításnak is, az impulzusnak is meg vannak a maga korlátai, előbbinek az alany, utóbbinak a tárgy természetében.

A viselkedés és a helyzet egyaránt magasabb szervezetszerű együttesek, amelyek sajátos összefüggésben állnak egymással. A helyzet tényezői egymást viszonylagossá teszik, ugyanakkor egymással kapcsolatba is lépnek: ez a történetis erőmezej. A törekvés így benső erőmező, a lélektani jelenségek az alkalmazkodás formái (*Piaget*), amelyekből viselkedés-szémák, az impulzusokból szokások fejlődnek. Az alkalmazkodás a környezetet az alanyhoz asszimiláló, az alanyt pedig a környezethez idomító tevékenység. Az asszimiláció a szükségletek, a kereslet; az akkomodáció a felszólítás, a kínálat oldala.

A törekvéskeltő szükségletek és a törekvésirányító felszólítások kölcsönhatásából érthető meg a cselekvések motivációja, vagyis az a körülmény, hogy cselekvésünk milyen célt és miért akar elérni.

Ugyancsak a tudatjelenségeket, élményeket kikapcsoló, illetőleg a törekvés tényleges valóságával szemben tudatát másodrendűnek minősítő irány a lélekelemzés

Freud és pszichoanalízise szerint a beteg és egészséges egyén múltját kell nyomoznunk, vissza kell nyúlnunk gyermekkori és általában régi benyomásokra, amelyek törekvéseit egykor módosították. Adott alkalommal az elfojtott törekvések álruhában érvényesülnek, nemcsak cselekvésben, hanem irreális elképzelésekben, álmokban, a mindennapi élet botlásaiban és tévedéseiben, önsugallásokban, beteges eseteknél kényszeres és depressziós tünetekben stb. Az idegesség is ilyen eredetű pót-cselekvés.

Jung tudatos és tudattalan egymást kiegészítő viszonyában, a lelki funkciók dialektikájában és abban a körülményben látja törekvéseink rugóját, hogy amíg a létküzdelem a tudatos

lelkiélet egyoldalú kifejlesztésére irányul, addig a tudattalan épp ezt az egyoldalúságot iparkodik ellensúlyozni.

Az újabb akaratvizsgálók közül *Lindworsky* és *Klages* különböző álláspontonról sokban megegyező eredményekre jutottak. E kutatók felfedezik, hogy az akarat tudatos folyamata az ösztönös törekvéssel szemben másodlagos, nemleges, és nem termékeny, hanem kiválogató, nem igenlő, hanem tagadó, mert az akarat nyitja meg vagy zárja el a vágyak és törekvések útját. *Klages* szerint az „én” voltaképp nem is valóság, hanem a vitalis természetű lelken – ezen az egyedüli valóságon – élősködő szellem fikciója. Az akarat célja az „én” biztosítása. Az akaratnak érdekei, rugói vannak, amelyek az élményeknek való lelkes odaadás, kiszolgáltatottság helyett az önfenntartást és önérvényesítést szolgálják. A jelenségtani kutatók szerint az akarat nem teremt, hanem készen kapja összes célkitűzéseit az ösztönös törekvésektől. Ezek tehát egyáltalában nem olyan kaotikusak és értelmetlenek, mint *Kant* vélte, hanem az akarat csak hozzájárul ahhoz, vagy elutasítja azt, amit a törekvésekben talál,

Klages szerint az akarat terméke a szabály, másszóval az ismétlődés, amely azonban csak fikció, mert a valóságban van ugyan ritmus, de teljes ismétlődés, visszatérés nem fordul elő. Az élet nem túri a szabályt, lényegéhez tartozik bizonyos művészi szabálytalanság. Az akarat tevékenysége önmagunk fékezését és szabályozását: önfegyelmet is kíván, mert a kényelmetlenség és fáradtság ellenére folytatnunk kell a munkát és igyekvést, amíg célját el nem éri.

Scheler azt fejtegeti, hogy az erkölcsi parancs (szabály, kötelesség, fegyelem) az erkölcsi értékekkel szemben csak ezek másodlagos leszármazottja és nemleges kifejezése: az erkölcsi rossznak vagy a jó elmulasztásának tilalma. A szabály akkor is tilt, amikor látszólag a jócselekedetet parancsolja, mert valójában mindig a rosszat tiltja. Az iskolák tanulóinak körében épp az értékesebbeknél szokott ú. n. „erkölcsi dac” mutatkozni, ha: parancsolják, kötelességükké teszik azt, amit önként is megtettek volna, és ezáltal nem engedik, hogy szabad lélekkel tegyék meg. A kötelesség fogalma tehát mindig bizonyos kényszer és gyávaságot rejt magában, egyúttal az értékek látásának

hiányát, vakságot. A szeretet ugyanis, amely felfedezi az értéket, egyúttal meg is akarja valósítani, mégpedig kényszer nélkül) szabad lélekkel.

2. Az akarati cselekvés természete.

Az impulzív mozgásokból és a külső ingerek iránt való passzív érzékenység helyett az érzékszervek tevőleges használatából emelkednek ki az első eredeti akarati cselekvések. A gyermek akarása kezdetben teljesen az érzéki körben mozog, értékelésében ugyanekkor a „jó” és a „szép” fogalma teljesen azonos a „kellemes” fogalmával, a „rossz”-szé pedig a „kellemetlen”-nel. Mielőtt a magasabb esztétikai, logikai és ethikai értékek tudatára ébredne, előbb merőben a külső tekintély alapján megtanulja és átveszi a felnőttek értékelését az erkölcsi körben. Állandó és rendszeres akarásra a gyermek a 10 éves életkor körül válik képessé, eszmények érdekében való célkitűzésekre pedig a serdülőkor elejétől.

Minden törekvés értékre irányul, illetőleg értékhordozó dolgokra: javakra. Az értékellenes törekvés is értékre irányul, csak alacsonyabb értéket intencionál magasabb érték rovására. A gyenge jellemekben az alacsonyabb értékre való törekvések: nemi ösztön, táplálkozási ösztön, nyereségvágy, félelem a kellemetlentől, hiúság stb., legyűrik a magasabb törekvéseket: a szeretetet a hozzátartozók, a hivatás, az emberek iránt. Az értékes törekvésű emberben, jellemes emberben a sorrend fordított. Ugyancsak rossz, értékellenes és egyúttal lelkileg egészségtelen az olyan törekvés is, amelyet farizeuskodónak nevezhetünk. *Scheler* szerint farizeuskodó minden oly törekvés, amely a saját értékességét vagy pedig az értékes törekvéssel járó érzelmi kielégülést tűzi ki célul.

Többreértékelést és kevesebbreértékelést és ennek nyomán valamiféle választást tehát a törekvés ösztönös fokán is észlelhetünk, ösztönös fokon azonban mindez önmagunkkal folytatott harc, összeütközés nélkül, a konfliktus ösztönös kikerülésével történik. Konfliktus és tudatosság együtt járnak, a választásnak konfliktusos alakja az akarás sajátossága. Lewin

helyesen látja, hogy bizonyos önuralom és fegyelmezettség nélkül nincs akarás, ezek pedig csak az önmagunkkal előzetesen lefolytatott harcnak, az akarásunkkal önmagunkban szembenálló nem-akarás legyőzésének útján érhetők el.

Hogy ösztönös többre- és kevesebbreértékelést, valamint választást a törekvés már az akarat előtt tartalmaz, azt mi sem mutatja jobban, mint életünk néhány sorsdöntő választása. Ilyen a párválasztás, a pályaválasztás, az élettárs, a barátok, a világnézet és elveinek, eszményeinek megválasztása stb. Ezek a nagy választatok csak látszólag történnek tudatos akarati döntés alapján, valójában a léleknek oly mély és ösztönös rétegéből erednek, amely rétegekhez képest az akarat tudatos céljai felületek és mellékesek. A „szív” és annak többre- vagy kevesebbreértékelő állásfoglalása alkotja egyéniségünk magvát és meghatározóját. Tudatos megismeréseink és akarásaink alkalmával épp ezért már igen éleslátók vagyunk oly tárgyak iránt, amelyek megtestesítik választott értékeinket, és vakok ama dolgok iránt, amelyek bár esetleg önmagában épp oly magas vagy még magasabb, de érzelmi értékmegismerésünk számára idegen értéket hordoznak.

A tudatos akarati cselekvések épp ezért nem mindig leplezik le a lélek ama titkait, amelyek egyéniségünket eldöntik. A tettek bizonyos tekintetben épp annyira hatalmunkban állnak, mint a szavak, és így ugyanolyan képmutatók is lehetnek. Senki sem képes elviselni önbizalmának, önértékelésének súlyos csorbáját és megrendülését. Ennek következtében még önmagunk előtt is elrejtjük gyarlóságunkat, fogyatkozásunkat, csekélyebb értékünket, vagyis ugyanazon lelki álarcot tesszük fel saját magunk megcsalására, mint amellyel a világ előtt rejtjük el a létküzdelemben sebezhető pontjainkat. Ilyen álarc lehet az akarati cselekvés is, szintén szolgálhat arra, hogy ne merjünk az lenni, ami vagyunk, hanem önmagunk előtt is színészkedjünk, szerepet játsszunk.

Az akarat hivatása a kormányzás, nem a teremtés. Nem is az akarat mozgatja a lelki életet, az ő beavatkozása nemleges természetű. Az akarat fékezi meg azokat az akarat-előtti impulzusokat, amelyek a lélek talajáról feltörnek. Ha látszólag pozitív természetű az akarás, valójában úgy áll a dolog, hogy vá-

gyaink, gerjedelmek és törekvéseink szövődéket alkotnak, és megtörténik, hogy e szövődékben egyik gátolja a másikat. Ha az akarat az ilyen gátlásokat megszünteti, akkor felszabadítja az imént lekötött törekvést. Legtöbbször azonban az akarás nem megszünteti, hanem létesíti a gátlásokat, egyik törekvésből a másik ellen, hogy így szabályozza a lelkiélet energetikáját.

Az akarat a saját célkitűzését nem maga teremti, hanem ez a törekvésben már megalapozást nyert, vagyis előbb kell lennie valamely törekvésnek, hogy aztán az akarati folyamat, amely annak célkitűzését átveszi, létrejöhesse. A törekvés tehát az elsődleges, az akarat másodlagos, amely ráépül a törekvésre. Ezt a tételt azonban nem úgy kell értenünk, hogy az akarat okvetlenül valamely vágyra épül reá. A törekvés nem mindig nyilvánul meg a vágy élményében. Ellenkezőleg, nem az akaratot kell a vágy felől, hanem a vágyat az akarat felől elindulva megértenünk. Vágyaink tárgya eredetileg akarásunk vagy legalább törekvésünk tárgya volt, és csak, miután eme törekvésünk a tények valóságán meghiúsult, vonjuk vissza akaratunk eredeti tárgyát, és tesszük meg vágyódásunk tárgyává. Ez az összefüggés magyarázza meg az illúziós, álmodozó vagy hallucinatórius, tehát nem valóságos, hanem csalódásos akaratteljesedéseket, vágyteljesedéseket. Így tör ki az életfogytiglan elítélt bűnözőn néha a „megkegyelmezetség” rögeszméje és örülete, amikor is tényleges megkegyelmezés nélkül a bűnöző abban a szilárd meggyőződésben él, hogy a kegyelmet megkapta, és vádolja a fegyintézet hivatalnokait, hogy őt mégis visszatartják. Ugyanez a lelki gépezet a „vágyálmok” mozgatója is. Az álom kegyes csalással megadni látszik vágyódásunk tárgyát, amelyre épp azért vágyódunk, mert a tények – legalább egyelőre – nem nyújtanak módot akaratunknak a valóságos elérésre. Szépen írja le Arany Toldi vágyálmát:

„Toldi is álmában csehn győzedelmet
És nyert a királytól vétkeért kegyelmet,
Drága gyöngyös fegyver csillogott kezében,
Drága örömkönyű anyja két szemében.”

Az emberek között fennálló legmélyebb jellemkülönség tehát nem abban van, hogy ki milyen akarati célkitűzéseket vá-

laszt, hanem inkább abban az értékanyagban, ami törekvéseiben már előbb adott, továbbá e törekvések egymás között fennálló, viszonyában és felépülésében, mert az akarat csak e törekvések között választhat, ezek adják azokat a lehetőségeket és kereteket, amelyeken belül az akaró célkitűzés lejátszódhat.

Az akarat célkitűzései nagymértékben függnak a célnak érzelmi jelentésétől. Amit ma hevesen kívánok és elhatározok, az holnap már értéktelenné válhat, mert a cél közönyössé lesz, vagyis, mert elkedvetlenedem. Látni fogjuk, hogy az erre való hajlamosság embertípusok szerint különböző fokú: impulzív ember hajlamosabb rá, mint mélylelkű stb.

Másik megbénítója az elhatározásnak az elbátortalanodás, amely a képzeletben kiszínezett helyzet után a meglepő valóságban elfogja az embert. Ennek ellentéte, a bátor akarati cselekvés onnan folyik, hogy a hirtelen fontossá váló célok közepette az egyébként figyelembevett veszélyek közömbösekké válnak. A bátor cselekvés tehát sajátos, szinte hipnotikus figyelemeltolódás, amelyet az a körülmény vált ki, hogy valami egyéb a fontos, mint a veszéllyel szemben való biztonság, vagy pedig, hogy épp a veszélyt szeretjük. A bátorság forrása tehát a szeretet, amely önfeleltdé tesra bennünket.

Amíg a lelkiélet az akarati cselekvéshez eljut, ez három rétegben alapozódik meg. A legmélyebb az értékelés rétege és a következő réteg, a törekvésben adott cél, erre épül rá. Ha ezt a célt az akarat bizonyos érdekből, rugókból magáévá teszi, akkor épül fel a harmadik réteg, az akarati cselekvés rétege. E három ténykedés: értékelés (szükséglet és megkívánás vagy szeretet által), törekvéscél és ennek magáévá tétele az akarás által, együtt a teljes akarati cselekvés első szakasza. Nevezhetjük motivációnak is.

A motiváció tehát: az értékelő érzélem, a testi, lelki vagy szellemi szükséglet, valamint ezeknek az akarat érdekeivé válása vagy más érdekeivel való azonosítása – többnyire értelmi megfontolás útján – és mindezek alapján, indokából a törekvés¹ céljának az akarati cselekvés céljává történő választása. A választás egyébként nem azonos a többre- és kevesebbreértékeléssel. Nem mindig azt választjuk, amit többreértékelünk, ez az akarat sajátos szabadságának tünete. Ha nem volna

akaratszabadság, ez lélektanilag annyit jelentene, hogy az akarat kénytelen volna azt választani, amit többreértékelünk, illetőleg, hogy nem volna választás, csak többreértékelés.¹

Ha a választás megtörtént, akkor az eszközök és lehetőségek döntik el, vajjon a kivitel azonnali lesz-e, vagy pedig egyelőre *szándék* marad. A motiváció és szándék nem határolható el pontosan az akarati cselekvés második szakaszától, az akarati ténykedéstől, hanem ez az akarati ténykedés részben már a választásban benne van. A választás azonban a pusztá szándéknál megállhat, és a második szakasz csak akkor áll be, ha sajátos és tovább nem elemezhető „legyen!” akarati kimondásával (*fiat-mozzanat* – James) az akarati ténykedés létesíti a kivitelt. Ezzel be is áll egyúttal a harmadik szakasz, az akarati külső vagy benső megvalósítható cselekvés. Vitatható, vajjon a pusztán szándékolt cselekvésnél is bekövetkezett-e az akarati ténykedés, csak itt a „legyen!” csupán a szándék létesítésére vonatkozott, vagy pedig a szándék magának a „legyen !”-nek, az akarati ténykedésnek is felfüggesztése-e? Egy dolog azonban kétségtelen: bármilyen hosszú ideig készítsen is elő a motiváció valamely akarati aktust, maga az akarati elhatározás mindig a pillanatnak műve. Ennyiben mondhatjuk, hogy a pillanat dönti el életünket és sorsunkat.

Az utolsó szakasz, az akarati cselekvés, ha külső és nem merőben benső cselekvésről van szó (pl. egy számolási művelet végrehajtásáról), közvetlenül sohasem lehet egyéb, mint egy testmozgás vagy, valamely cselekvés sajátos *nem-akarása* esetén, a mozgás elmaradása. A legnagyobb történeti horderejű cselekvések, pl. egy hadüzenetnek aláírása, sem egyebek ennél. A külső akarati cselekvés egyébként az egyetlen eset, amikor az okság elvét tapasztalatilag igazolva láthatjuk, mert közvetlen átéljük akaratunkat, mint a külső mozgás okát. Minden más jelenségnél megcáfolhatatlan volna Hume állítása, amely szerint mi a világban nem vagyunk képesek az okság elvét tapasztalni és így igazolni, csak jelenségek egymásutánját.

¹ Az akarat szabadsága nem lélektani, hanem bölcséleti probléma. De a szabadság tudata kétségtelen lélektani élményünk.

3. Akarat és személyiség.

Az akarásnak a lelki életben való szerepe a mondottak alapján szabályozó és elosztó.

A választás bonyolultsága többé-kevésbé mindig egyúttal fordított viszonyban áll az akarat ösztönközelségének, ösztönös biztosságának fokával. Az akarati elhatározás fellépése lehet határozott, hirtelen, elhatározásra rest vagy határozatlan. Az elhatározás lehet tartós, futólagos, eltéríthető, világos vagy zavaros, célbiztos vagy céltalan, habozó, félénk, ingatag, következetes, önfejű, nyakas stb.

Az akarás tartalmi különbségeit a célok és az ezeket megalapozó értékek különfélesége adja meg. De ezen felül és részben ezen belül tartalmilag megkülönböztethetünk még háromféle akarást: a komoly akarást, a játékos akarást (játékot) és a dacból való akarást. Utóbbi különösen tiszta formájában mutatkozik a gyermekkor két dackorszakában (első a 3., második a 13. életév körül mutatkozik). A dacos akarat esetében a cél jóformán hiányzik vagy nem reális, hanem a cél magának az akarásnak önállósága.

A játék is megegyezik a daccal abban, hogy a cél nem a „komoly valóság”, a játékban azonban képzeleti, irreális világ szerepel, miként a művészi alkotásban. Játék nem csupán az értelmes és akarattal rendelkező szellemi lélynél, az embernél, nem is csupán a fejlődő embernél, a gyermeknél fordul elő. Az állatok épp úgy játszanak, mint az ember, csak az a különbség, hogy az ember tudatosan és akaratlagosan is képes játszani. A „játékos” beállítottság épp oly őseredeti, tovább vissza nem vezethető és az élet, valamint a kultúra különböző területeit átszövő jelenség (*Huizinga*), mint a józan, „komoly” beállítottság; játékos elem van a költészetben, művészetben, a versengésben, az erotikában, magában az életben, amely nem csupán alkalmazkodás és célszerűség, hanem kaland is.

Ha az akarat a többi lelki funkcióval szemben a lelki életben uralkodó szerephez jut, akkor az akaratember típusait kapjuk. Amint az érzelem körében, ha uralkodó funkció, két fő-típusát különböztettük meg az érzelmi embernek, úgy az akaratembernek is két fő-típusa van: 1. az impulzív akaratember

(szemben az impulzív érzelmi emberrel) és 2. a mélylelkű akaratember. Első fő típust tevékeny akaratembernek, másodikat állhatatos akaratembernek nevezhetjük, legkívánatosabb tulajdonságuk nyomán. Ellenben gyenge oldala az állhatatosság a tevékeny, impulzív embernek, és gyenge oldala a tevékenység az állhatatos, elmélyült akaratembernek. Állhatatosság és tevékenység az akaratnak két oly tulajdonc ága, amelyek a lelki életben átlag egymást kizárják vagy legalább is egymást váltogatják. Az állhatatossághoz ugyanis – a mély benyomásokra való fogékonyságon felül – a tűrő, elszenvedőképeség szükséges. Utóbbi viszont épp a tevékeny embernél csekély, mert ez rosszul tűri a szenvedést.

Az impulzivitás két főfajtája:

- a) a feszült impulzivitás, a gyakorlatias cselekvés, amelynek célratörékvése szinte tévedhetetlenül biztos és ernyedetlen,
- b) az izgalmi impulzivitás, amely mozgékony, nyughatatlan és szakadatlan tevékenységben éli ki magát.

Csekély impulzivitás és csekély elmélyedés egyensúlya adja a józan embert, a nyárspolgárt. Ennek akarat formája gyanánt tekinthető a szilárd józanság, amelynél a lélek és törekvés sztatikus erői vannak a dinamikusakkal szemben túlsúlyban. Testileg-lelkileg szilárd, céltudatos, minden dolgot biztos-sággal fog meg.

Amíg a józanság csekély, lefokozott vagy legalább is csak közepes impulzivitásnak és elmélyedésnek egyensúlya gyanánt fogható fel, addig nagy moralistáknál, erkölcsileg kiváló embereknel előfordul felfokozott impulzivitásnak és felfokozott mélylelkűségnek integrációja is. Ezek az állhatatos és tevékeny emberek, akik nagy elmélyedést egyesítenek magukban nagy tevékenységgel. Egyszer megkezdett művük folytatásában csak a halál akadályozhatja meg őket. Esményi, de elérhető célokra törekednek. Mélyen éreznek és gondolkodnak, élénk érzékük van az esztétikai szép iránt. Nyugodt, higgadt külső viselkedésük, de gondolkodásuk és cselekvésük szintén, igen nagy benső kedélyhullámszerűség esetén is. Tudatosak, logikusak, de az összefüggéseket ösztönszerűleg is megérik. Bensőleg világosak, mozgékonyak, kifelé nyugodtak, jószágosak, szigorúak. Hősiesek és önfeláldozók. A szeretet érzülete uralkodik lelkükben: ellenségüket

nem akarják megsemmisíteni, de magukat sem engedve, a jó útra térítik.

Az akarat képessége az embernél kétségtelenül magasabb fok a merő vitalitás ösztönös fokánál, mert a szellem és a tudatosság foka. De szükséges, hogy a lélektan mai vívmányai, állása, belátásai értelmében a logikusságot, tudatosságot és az összefüggések ösztönszerű megérzését is kifejlesszük az emberben. Fejlődésünk, emberkiválogatásunk, eugénikánk, nevelésünk eszménye az olyan lélek, amely finom, nemese de a lét-küzdelemben is megállja helyét.

IRODALOM:

- Ach, N.: Über die Willenstätigkeit u. das Denken. Göttingen, 1905.
 „ „ Über die Willensakt u. das Temperament. Leipzig, 1910.
 Bodo István: Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség. M. Ps. Sz. 2.
 Brandenstein Béla báró: A cselekvés elméletéről. Bpest, 1929.
 Buytendijk, F. J. J.: Wesen u. Sinn des Spiels. Leipzig, 1933.
 Claparède, E.: Psychologie de l'enfant. Genève, 1926.¹¹
 Groos, K.: Die Spiele der Tiere. Jena, 1930.
 Harkai Schiller Pál: A lélektan feladata. Budapest., M. T. A. 1940.
 Huizinga, J.: Homo ludens. Leyden, 1939.
 Klages, L.: Der Geist als Widersacher der Seele. Leipzig, 1929-33.
 Lewin, K.: Die Entwicklung der exp. Willenpsychologie. Berlin, 1929.
 „ „ Vorsatz, Wille u. Bedürfnis. Berlin, 1926.
 Lindworsky, J.: Der Wille. Leipzig, 1923.*
 Lipps, Th.: Vom Fühlen, Wollen u. Denken. 1902.
 marosi Máday István: Individuálpiszichológia. Bpest, 1940.
 Meumann, E.: Intelligenz u. Wille. Leipzig, 1913.
 Michotte, A.-Prüm, E.: Etude expérimentale sur les choix volontaires et ses antécédents immédiats. Arch. de Psych. 10. 1910.
 Nógrády László: A gyermek es a játék. Budapest, 1912.
 Noszlopi László: Jellemlátás. Bpest, 1935.
 Pfänder, A.: Phänomenologie des Willens Leipzig, 1930.
 Bohrer, H.: Theorie des Willens auf exper. Grundlage. Leipzig, 1932.
 W. Tarcsay Izabella: A kísérleti akaratvizsgálatok fejlődése. Budapest, 1938.
 Thouless, B. H.: An Introduction to the Psychology of Religion. Cambridge, 1923.
 Várkonyi ff.: A cselekvések elemzése. M. Psychol. Szemle. 8. 1935.

Noszlopi László.

ÁBRAMAGYARÁZAT.

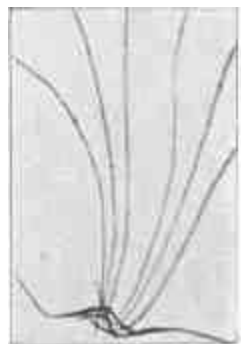
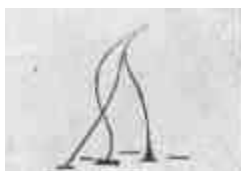
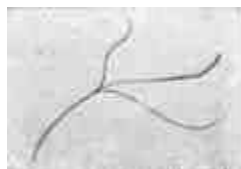
Bal felső sarok: Egy színész rendes, elkeseredett, vidám és undorodó arckifejezése (Lange).

Alatta: Légzés és érverés változása ijedség hatására (Lehrmann).

Jobboldali oszlop: Remény, harag, akarat és vágyódás elvont rajza (Hippine).

Alsó sor: Vidám és szomorú ember járása. Kézírás levert és jókedvű állapotban (Lélektani Intézet).

Ábrák az „érzelem, törekvés, akarat” c. dolgozatához.

Handwritten text in a cursive script, likely a page from a manuscript or a set of notes related to the study. The text is mostly illegible due to the handwriting and image quality.

ÉRZÉS ÉS MOZGÁS.

A külvilággal szemben az emberi magatartásnak két főformája van, *egyrészt hatni akarunk rá*, másrészt ebből a célból *meg akarjuk ismerni*. A megismerés eszköze a szervezetben az *érzékelés*, a ráhatásé pedig a *mozgás*. Ezek közül egyik sem elsősleges a másikhoz képest, az érzékelés és mozgás mindig, első kiindulásaiban is, együtt jelentkeznek: nem lehet ugyanis a világra hatni, ha azt nem érzékeljük és nem érzékelhetünk mozgás nélkül. Az élőlény mozgásai nem annyira mozgásának fizikai jellemzőiből érthetők meg és nem is ezek a fizikai adatok választják el az élőlény mozgását az élettelen testekétől, hanem az a tény, hogy mozgás útján az élőlény belvilágában vagy környezetében olyan módosulás történik, amely az élőlény valamilyen előnyét szolgálja. A mozgás mindig belső és külső erők játéka, de ezt a játékot nem az élettelen tárgy indítja el. Csak az élőlénynek van spontaneitása, saját magából kiinduló mozgása s ennél a mozgásnál a külső és belső erők, mint akadályok, vagy mint segítő mozzanatok szerepelnek. Ebben az esetben újra jelentkezik az élőlény önmozgása, ugyanis az akadályok elhárítására vagy a segítő mozzanatok beszervezésére új mozgásokat indít el. De a felnőtt ember életérdekei által (meghatározott célszerű mozgásait a korai gyermekkor impulzív mozgásai előzik meg. A célszerű mozgások bonyolult fejlődés útján alakultak ki.

Az egyes érzékszervek épügy, mint a mozgás, a gyermekkor legkezdetén nem egészen kész állapotban jelennek meg, szintén éres és gyakorlás emeli őket teljesítőkéességük normális szintjére. De az érzékszervek eredményes működése legszorosabb összefüggésben áll az egész szervezet és egyes részeinek mozgásával, viszont a mozgás érzékszervek nélkül bioló-

giai szempontból tekintve értelmét veszíti. Nem mondhatjuk, hogy a mozgás az érzékszervek működésének általános alapja, de mozgás nélkül e működések egészen kezdetlegessé válnak. Katz kimutatta, hogy a tapintási minőségei a tapintószerv mozgása nélkül elő sem állhatnának. A mozgás útján magasabb szintre emelt érzékelés a szervezet magasabbrendű mozgásait szolgálja. Így a mozgás és az érzékszervek közti kapcsolat nem mint fölé-, alá- és mellérendeltségi viszony jelentkezik, hanem kölcsönösen áthatják és meghatározzák egymást, de úgy, hogy viszonylagos függetlenségüket mégis megtartják.

A mozgás és érzékelés kapcsolatának különböző formáit gyűjti egybe ez a dolgozat, úgy ahogy ezeket különböző kísérleti vizsgálatok napfényre hozták. Főképpen az érzékelés és mozgás állandó kölcsönhatását és egymás feltételezését óhajtom ki-domborítani. A mozgás és érzékelés kapcsolatát számtalan vizsgálat alapján kétségtelennek kell tartanunk. De az eddigi ily irányú kérdésfeltevések részben bizonytalanok, tapogatódzók, részben az elvszerű összefüggés tiszta felismerése nélkül történtek.

A mozgás és érzékelés összefüggését bizonyító vizsgálatok és tapasztalatok rendszeres tárgyalására két út kínálkozik: Először megmutathatjuk, hogy az egyes érzékszervek és az ezeken alapuló lelki működések kialakulásával mint válnak mozgásaink mindinkább célszerűbbé és magasabbrendűvé. Ennek a kifejlődésnek kezdetén állanak a csecsemő impulzív mozgásai és reflexei, a fejlődés végén a képzőművész, festő, szobrász és a muzsikusként legmélyebb emberi tartalmat is kifejező alakító mozgásai. De más oldalról sorba állíthatnók a tapasztalati jelenségeket azon az alapon, hogy a mozgások fokozatos kiérése az impulzív mozgásoktól a célszerű mozgásokig milyen mértékben viszi előbbre nemcsak az egyenlő érzéklést, hanem a magasabb lelki működéseket is.

Nyilvánvaló, hogy mindkét út kettészakítja a mozgás és érzékelés egységét. A kölcsönös egymásrahatást, az egymástól való függést, mely a valóságban egyszerre jelenik meg, fogalmakkal csak egymásután írhatjuk le. Ezért előadásunkban állandóan váltakozik majd a két feldolgozási szempont.

A kísérleti lélektan ismeretelméleti kiindulása mestersé-

gesen elszakította az érzékelést a vele dinamikus kapcsolatban álló mozgástól (melyet nem is tekintett lélektani kérdéskörnek) és a gondolkodás előcsarnokának minősítette. De már a francia biológiai gondolkodású pszichológusok (Fouillé, Bibot és a magyar Posch) felismerték a képzetek mozgató tendenciáit» James és Ebbinghaus pedig minden benyomás lényeges mozzanatának tartotta. Katz tapintáskönyvében viszont a mozgás érzékelésalakító hatására hívta fel a figyelmet, majd legújabban Weizsäcker e két alapfunkciót egyetlen működéskörnek hirdeti. E gondolatok keresztülvitelét az ismert tapasztalati anyagon még senki sem kísérelte meg. Kezdeményezésünk újszerűsége mentse sok fogyatkozását»

A szorosabb értelemben vett érzékelésre nem vezető mozgásmódok tárgyalásával kezdem, majd a mozgásnak a szemlélet kialakulásában vitt általános szerepének taglalása után átférek az ösztönös és érzelmi jellegű mozgás és benyomásfajtákra, azután a tagozott, közegfelismerő tárgyias szemlélettel lehetővé váló koordinált tárgykezelő, célvezérelt és tanult mozgásokról lesz szó, és végül e működéseknek az egyén életében mutatkozó kifejlődésének áttekintését kísérelem adni.

IRODALOM.

- Th. v. Brücke*: Die Leistungen des normalen Rückenmarkes Hb. Neurol. (Bunike, v. Foerster). Berlin, 1937. IL kötet (88. lapon).
- Klaus Conrad*: Der konstitutionstypus als genetisches Problem. Berlin, 1941.
- Ebbinghaus, H.*: Grundzüge der Psychologie. I.-II. Leipzig. 1905-1911.
- S. Exner*: Entwurf zu einer physiologischen Erklärung der psychischen Erscheinungen. Leipzig u. Wien, 1894.
- Fouillé, A.*: La psychologie des idées forces. I-II. Paris, 1893.
- James, W.*: The Principles of Psychology. I-II. New York, 1890.
- Katz, D.*: Der Aufbau der Tastwelt, Leipzig, 1930.
- A. Kreidl*: Die Sensomobilität Bethó's. Handbuch d. norm. u. path. Physiologie Band IX. 763-770.
- B. Pophai*: Grundlegung der bewegungsphysiologischen Graphologie. Leipzig, 1939. és Zur Psychophysiologie der Spannungserscheinungen in der Handschrift. Z. ang. Psychol. u. Charakterkunde. 60., 1940.
- Ribot, Th.*: La vie inconsciente et les mouvements. Paris, 1914.³
- Schiller, P.*: Az érzéki észrevevés elmélete. Budapest, Athenaeum, 20. 1934.
- Wachholder, K.*: Die Arbeitsfähigkeit der Menschen. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. XV/1. Berlin, 193Ü. 587-612.
- Weizsäcker, V. v.*: Der Gestaltkreis. Leipzig, 1940.

I. Mozgásalak, reflex, tónus.

A műveletek fejlődésbeli összeszerveződés során folytonosan új mozgásalakzatok lépnek fel, a mozgás pedig azi érzékszervek használatára állandóan új lehetőségeket nyit meg. Érzékelés nélkül a mozgás csak célszerűtlen lehet, viszont az érzéklés mozgás nélkül működésében rendkívül elszegényedik és lecsökken. A legfontosabb mozgás mindenesetre az élőlénynek térben való mozgása, inert ez az alapja az élőlénynek legtágabb értelemben vett cselekvéseinek, ezt szolgálja az érzékelés és az összes többi magasabbrendű lelki működés is. Az élőlénynek végső célja az értelmes cselekvés, ezt azonban csak úgy éri el, ha csak az érzékelés szolgálatában álló, tehát cselekvéseivel közvetlenül össze nem függő mozgásokat is végez.

A régebbi vizsgálatok az élőlény minden mozgását reflexjelenségekre próbálták visszavezetni. A koordináció útján azonban ugyanazt a feladatot sokféleképpen oldhatom meg. A mai élettani vizsgálat már azt is kérdi, melyek azok a magasabb törvények, amelyek az élőlény változó mozgásos történésein uralkodnak. Ez a kérdés-feltevés alapján különbözik az élő szervezetből kiemelt izomkészítmények reflexeinek vizsgálatától, de különbözik a reflexek összegeződésének, integrálódásának vizsgálatától is. Bethe, mikor több, mint 80 évvel ezelőtt a lefejezett békák mozgásreflexeit kutatta, arra a megállapításra jutott, hogy „az állatra ható inger esetén, nem bizonyos mozgásos centrumok innerválódásáról, hanem bizonyos célok eléréséről van szó.” (Pl. kellemetlen inger eltávolításáról.) Épp ezért felvette, hogy az elkülönített és kiemelt gerincvelőnél „érező és akaró állattöredékekkel” van dolgunk. A reflexek nem adják még meg a normális élő szervezet működését. Éppen ezért Brücke kínosnak érzi feladatát, mikor a hátgerinc élettanát a régebbi alapon kell előadnia. A járás pl. nem feszítő és hajlító izmok gépszerű kapcsolata; lejtős úton lefelé menve, a feszítő izmok a láb hajlításánál is szerepet kapnak, mint a mozgást fékező izmok, a feszítő izmok tehát működésbe lépnek, ha a hajlítók magukban nem tudják a mozgás eredményét biztosítani.

Így Wachholder szerint a legegyszerűbb mozgáselemek

a tartás és az egyszerű lengőmozgás. Mindkettőnél a reflex egész serege vesz részt, de ez itt nem lényeges, fontos az, hogy egy a mozgásokat általában konstituáló mozzanatot találtunk. Mi sem mutatja jobban az új szemléletnek használhatóságát, mint, hogy a tartásnál és a lengőmozgásnál adódó tényezők a legtermékenyebben átvihetők a mozgások kifejezésébe. Pophal az itt adódó eredményeket közvetlenül át tudta vinni a grafológiába.

A mozgások tárgyalását alaki tulajdonságaik vizsgálatával kellene kezdeni, a mozgáslefolyás elemzését tűzve ki célul. A sebesség és az erő változásai, a tartott szünetek, a jelentkező ritmusok az összetett mozgások fontosabb vizsgálati területei. Komoly lépéseket tett e téren Krueger lipcei iskolája, mely a mozgásos tevékenységek összetett egészeinek fázis-elemzését kísérte meg. E vizsgálatok azonban még a kezdet kezdetén állanak. A Michottétól kidolgozott morfológiai Programm nagy távlatokat nyit, de még teljesen ködbevész.

A morfológiai vizsgálat egyik eredménye lesz a mozgások természetes belső tulajdonságai alapján való felosztása. Az eddigi mozgásfelosztások mind külső szempontot követnek. Lélektanilag felosztják a mozgásokat a szerint, hogy magyarázatukra az élettani feltételek elegendők, vagy pedig tudatos feltételeik is szerepelnek. Így különböztették meg a reflexeket, ösztönmozgásokat, automatikus és akarati mozgásokat. Működési céljuk szerint is osztályozhatók a mozgások; az élet elemi fontosságú vegetatív mozgásai (lélekezés, nyelés stb.) helyváltató mozgások, kifejező mozgások, munka- és mindennapi mozgások. Nyilvánvaló, hogy mindezekben alaki különbségek is rejlenek, ami természetes felosztásuk alapja lehet,

A mozgások lélektani vizsgálata csak az élettani mozgásvizsgálatokkal karöltve haladhat előre. Különösen az átfogóbb szempontú biológiai mozgásvizsgálatok azok, amelyekből a lélektani kutató nagy haszonnal meríthet. Egyes lélektani jelenségek meg sem érthetők, míg rá nem jövünk, hogy itt egyszerű élettani jelenségek különleges megjelenési formáiról van szó. Mozgásainkat végeredményben az ideg-izomszerkezet határozza meg s a személy ezeket törekvéseiben felhasználja. Ezért a mozgásoknak az érzékeléssel együtt való tárgyalását az élet-

tanból legjobban ismert közvetlen inger-izom feleletkapcsolatokkal kezdem.

Az izomzat korai fejlődési állapotában összingerlékeny és csak fokozatosan megy át szenzibilis idegvezéreltségbe. (Coghill.) A mozgások határeseiteiben nem támad érzéki benyomásunk, hanem az inger közvetlenül mozgást vált ki, szervezeti vagy külvilági történésre felelő mozgási vagy szekréción reflexet. Bonyolultabb esetekben benyomásaink támadnak, és ezek vagy emlékképeik vezetik a mozgás végrehajtását. De mennél jobban begyakorlunk egy mozgást, annál inkább fölöslegessé válik az élmény vezérlése és reflexszerűen automatikussá válik. De nem válik soha reflexxé. Dücker egész egyszerű mozgás, ujjhajlítás hangingerre automatikussá válását vizsgálta, s azt tapasztalta, hogy az automatikussá vált tanult, akaratlagos mozgások elvégzésére mindig kell bizonyos koncentrátság – elevenség – fáradás esetén az ilyen mozgáskomplexumok szünetesnek. Reflexek csak sokkal durvább behatásoknál maradnak ki.

Az izmok elektromos ingerelhetőségének felfedezése után Bell és Magendie megállapítják az érzéki és mozgásos idegek különváló működését és ezzel alapját vetik a reflexív fogalmának. (M. Hall.) A reflexek segítségével Bethenek, majd Scheringtonnak sikerült az idegrendszer integrációs működését (Loeb, majd Pavlov még többet akartak) megmagyarázni. Külvilági, a belső szervekből származó ingerek és a mozgás saját ingerei vezérlik a harmonikusan összeműködő, antagonisztikusan és ritmikusan rendező mozgásokat, de az élőlény természetes mozgását ezek sem magyarázzák, mint ahogyan a járás példánál láttuk. Az ember természetes mozgásainak alaptörvényét – saját mozgásvizsgálataim alapján – az utolsó fejezetben adom.

A nyugalomban lévő élőlény izomrendszere sem teljesen ellazult, bizonyos feszültségeloszlást ilyenkor is mutat s ez csak a halál esetében tűnik el. Ezt a feszültséget nevezik általánosan tónusnak. Az izomtónust külső és belső ingerek tartják fenn, szummálódott reflexegyensúlynak fogható fel. De ez a reflexegyensúly sajátosságosan plasztikus. R. Magnus a testtartásról írt monográfiájában adja a tónusok legbővebb ismer-

tetését. A tónikus reflexek fáradhatatlanok és egyfelől a bőr és izmok érzőidegei, másfelől az egyensúlyérzékelés szervei által közvetített ingerek tartják fenn. A testmozgás a tónuseloszlást folytonosan változtatja. A fej oldaltfordítása például az ellenoldali törzs- és tagizmokét növeli, ami egyensúlyt biztosít, indukált tónus változás útján. A járás és futás bonyolult mozgásait – akárcsak a lélegzést – a tónikusakhoz hasonló ritmikus önreflexek szabályozzák, de ez a szabályozás a célbavett mozgás sikerétől függ. Egyensúlyunk megbontásakor az ínreflexek helyzetünk módosítására azonnal közbelépnek és pedig az egyensúly megtartására felvett mozgásterv szerint. Ez persze nem mindig sikerül.

Egyes reflexek a lefutásukban jelentékenyen módosulnak, nevezetesen a testtartástól való függésben, mégpedig nemcsak az otolitoktól vezérelt helyzetreflexek, hanem az ín- és bőrreflexek is, nevezetesen a páros szerv helyzete szerint. Erős fáradás esetében a reflex megfordul és a nyújtóizom helyett *A* hajlítóba megy át (Verzár). Általában a tónikus ingerek szabják meg, hogy az izgalom hová fut.

Élőlénynél tökéletes nyugalmi helyzetről, azaz teljes külső és belső ingermentességről sohasem beszélhetünk, de vannak egyensúlyi állapotok, amelyekbe az élőlény egy-egy a külvilágra való ráhatás után visszatér és amely állapot a további ingerek felvételére a legalkalmasabb. Ebben az egyensúlyi állapotban csak nehezen fárad el, míg működéseiben gyorsan. Így érthető a hangulatok tartóssága is; örömteljes hangulatban a tónus és ezzel együtt a mozgáskészség növekszik, míg szomorúságban csökken. A tónus jelentőségét abban kell látnunk, hogy az élőlény mozgásos működéseire a kiinduló helyzetet adja. Ez az a plasztikus alap, amelyen a működések lefolynak.

Az érzékelések is kiváltják az izomrendszer tónusváltozáéát. De tovább mehetünk: nincs olyan külső és belső inger, amely legalább bizonyos izomcsoport tónusváltozását ne vonná maga után.

A legkikutatottabb az optikus ingerek hatására beállott tónusváltozások területe. A téri tájékozódás és a külvilágra hatás szükségkép egymáshoz van hangolva, azaz a látó és

mozgó szervek működése között élettani, közvetlen kapcsolat biztosítja a külvilágra való ráhatást. A legegyszerűbb viszonyokat az a tény mutatja, hogy a szem ideghártyáján megjelenő világosság a tónust emeli, s így az élőlény tevékenysége nő. Ezen a téren J. van Essen végzett vizsgálatokat. Eljárása szerint a k. sz. az arcra simuló nagyobbfajta szemüveget kap, hol az üveg helyét át nem látszó, fehér, homályos celluloidlap foglalja el. A szemüveg előtt a keretbe erősítve kis villanylámpa volt elhelyezve. Essen sötétebb és világosabb látómező mellett a futás indulási sebességét, a kéz szorítóerejét, a személyes tempót (éppen megfelelőnek érzett egyszerű kopogtatási tempó) és a reakciós időt hangra vizsgálta. Minden esetben az ideghártya megvilágításánál teljesítménytöbbletet (átlagban 10%) kapott, ezenkívül a szóródás kisebb lett. Eredményei azt mutatják, hogy megvilágított ideghártya esetén (a nélkül, hogy a tapintási vagy mozgási tér számára a fényinger bármiféle jelet adna le) az egész szervezetet érintő tónusváltozás lép fel. Ugyancsak Essen vizsgálta az egyik szem megvilágításának hatását az előbb leírt módszerrel. Azt találta, hogy az ideghártya egyoldalú megvilágításánál ugyanennek az oldalnak motórius reakciókészsége nő, azaz a fényinger felé fordulunk.

Több kutató vizsgálta különböző színeknek a tónusra gyakorolt hatását. Már Féré színes fénynél mérte az egyik ujj erejét, Bierens de Haan pedig – Szymanski nyomán – kanári madárnál és egéرنél mérte 24 órán át az állatok minden mozgásos megnyilatkozását (aktogramm) s azt találta, hogy az állatok aktivitása piros fénynél nagyobb, mint kék fénynél. Metzger szerint kék fénynél az izmok merevsége nő, vörösnél pedig a feszültség inkább laza és ingadozó. Általában azt találták, hogy a piros és sárga fény a mozgási készséget növeli, szemben la kék és zöld színekkel, amelyek inkább tónuscsökkentők. Goldstein piros és sárga színnél inger felé fordulást talált, zöld és kék színnél pedig az egyén inkább nyugodtabb, zártabb. A teljesítmény növekedése vagy csökkenése más jellegű lehet, a szerint, hogy az belső összeszedettséget, nyugalmat vagy pedig egyszerű motórius odafordulást, mozgáskészséget kíván. Schiller színes fénynél körök középpontjait határoz-

tattá meg szemmérték útján és ennél, valamint más összehasonlítást kívánó feladatoknál a zöld fény hatását a pirosnál előnyösebbnek találta.

E kísérletekben hangok, sőt ízek és szagok tónusemelő hatását is igyekeztek kimutatni. Kitartóan beható magasabb hangok javítják a mozgások, teljesítmények koordinációját, pontosságát és gyorsaságát, mély hangok pedig csökkentik, ami alighanem eltérő tonizáló hatásukra vezethető vissza. A különleges testtartási helyzetekben fellépő mozgásbénulás (állati hipnózis) és a változatlanul beható akusztikus és optikus ingerrel elérhető emberi hipnózis vagy sztereotip mozgásokkal elért eksztatikus állapot is szinte tetanikus tonizáló hatásuk eredménye.

Ha a fény a mozgáskészséget színek szerint különböző mértékben befolyásolja, akkor látott mozgás esetén is várhatunk hasonló hatásokat. Valóban, a mozgáslátás általában a mozgás követésére indít, részben tónikus, részben reflektórikus úton. Ezt az indítékot természetesen a legmagasabb ellenőrző és vezérlő magatartás, tudatos cél-kitűzések könnyen legyőzik, de megfelelő helyzetekben a mozgáslátásnak mozgást felkeltő hatása könnyen kimutatható. A látott mozgás hatásait élet-tani alapon Mach nyomán Paul Vogel vizsgálta. Itt a kísérleti személy forgó dobban állt, amelynek falán függőleges fehér-fekete csíkok váltakoztak; e kísérletek során kimutatott ugyanolyan mellémutatásokat, mint amilyenek labirintusingerrel és egyoldali lehűtésekkel elérhetők. A k. sz. motóriumában a mozgás követésére hangolódik. A mindennapi élet-hez közelebb álló kísérletekkel ugyanezt mutatta ki Steif. Egyszerű reakcióteljesítmények sikere nő, ha ezek egyéb látott mozgások irányában folynak le, ebben az esetben szóródásuk is csökken, míg fordított esetben a teljesítmény romlik.

Egyenletesen mozgó pontok tekintettel követése is kiváltja a hipnotikus hatást, vagy, mint a legtöbb tagolatlanul beható inger (gépszakatozás) az elalvást. A felébredő élőlénynek azonban első dolga az érzékszerveinek megtisztítása (szemdörzsölés, antennapucolás) olyan mozgások végrehajtása, amelyek a külvilági ingerek befogadására képesebbé teszik, előkészítik a figyelmet.

IRODALOM.

- Coghill, G. E.*: Anatomy and the problem of behavior. Cambridge, 1929.
- Eisen, J. van*: Bewegungsbereitschaft und Netzhautbeleuchtung. Z. Sinnesphysiol. 66. 1935.
- Fêré, M.*: Sensation et mouvement. Paris, 1886.
- Goldstein, K.*: Zum Problem der Wirkung der Farben auf den Organismus. Schweizer. Archiv Neurol. Psychiat, 26. 1930.
- Hoffmann, P.*: Die Eigenreflexe. Berlin, 1922.
- Krueger, F.*: Ganzheit und Struktur. Neue Psych. Studien 12. 1934.
- Loeb, J.*: Vorlesungen über die Dynamik der Lebenserscheinungen. Leipzig, 1906.
- Mach, E.*: Die Analyse der Empfindungen. Jena, 1903.
- Magnus, E.*: Körperstellung. Berlin, 1924.
- Michotte, A.*: Étude morphologique des réactions motrices. XI. Congrès International de Psychologie. Paris, 1937.
- Metzger, E.*: Experimentelle Untersuchungen über den Lichttonus des Menschen und des Kaninchens. Graefes Archiv 127. 1931.
- Schüller, P. v.*: Wirkung des Umfeldes auf motorische Leistungen. Z. Psych. 132. 1934.
- Sherrington, C. S.*: The Integrative Action of the Nervous System. London, 1906.
- Steif, A.*: A látott mozgás hatása a testmozgásra. Lélektani Tan. II. Budapest, 1938.
- Uexküll, J. v.*: Die Umwelt und Innenwelt der Tiere. Berlin, 1909.
- Vogel, P.*: Über optokinetische Reaktionsbewegungen. Pflügger's Archiv. 228. 1931.
- Weizsäcker, V. v.*: Reflexgesetze. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. X. Berlin, 1927. 35-102. 1.

II. *A mozgás az érzékelés szolgálatában.*

Az érzékelésnek a mozgáskészenlétre tett hatásának megbeszélése után lássuk a fordított esetet, t. i. mozgásoknak érzékeléslétesítő hatását. Mindegyik érzékünknek van optimális befogadója (ujjhegyek, fültengely, sárga folt stb.), melynek odafordítása mozgással történik, a megfelelő testhelyzet felvételével és az ingerek követésével. A figyelem mozgásainak kitartóan egy irányba való terelését és a többinek lefékezését jelenti és így lehetővé teszi az ingerek sorozatát követő beható megfigyelést. Vegyük sorra a főbb érzékelési köröket említett szempontunkból.

A) Tapintás. A mozgás teremtő erejére a tapintási mi-

nőségek érzékelésében legerőteljesebben Kata mutatott rá. Már Frey és Goldmann hivatkoztak arra, hogy valamely egyszerű érintést mozdulatlan inger esetében rövid idő után nem érzünk és ezt nyomásérzékelésünk fáradékonyságára vezették vissza. Ezért alig érezzük a testünkön lévő ruhát. Katz azt állítja, hogy a tapintási körnek nem az időben nyugvó, hanem a mozgó az adekvát ingere. Ha ujjaink hegye előtt posztóval bevont körlapot lassan forgatunk, akkor az eredeti tapintási benyomás órákon át változatlan marad. Más tapintási vizsgálatok arra mutatnak, hogy az inger mozgó formáját a tapintott test statikus tulajdonságaként fogjuk fel. Simaságot és érdességét, puhaságot és keménységet, rugalmasságot csak tapintási szerveink vagy a tárgy mozgásával érzünk, nyugvó inger esetében e minőségek nem jelennek meg. Az anyagok felületi szerkezetét kezünk mozgó tapintásával ismerjük fel, miközben természetesen kinesztetikus érzékelések is szerepet kapnak. A tapintási adatot kétféleképpen értelmezhetjük, mint bőrfelületünk állapotát és mint külső tárgyak tulajdonságát. E felől a testmozgás megfigyelése dönt. A tapintott tárgy felismerése a kéztartástól is függ, ennek változtatása csalódásokat idéz elő (Skramlik). Ha tenyerünkkel megérintünk egy tárgyat s azt jobban akarjuk megismerni, úgy vagy a tárgyat mozgatjuk az ujjhegyek felé, vagy kezünket mozgatjuk, úgyhogy az ujjhegyek a tárgyra jussanak. Vastag közegeken át (vatta), sőt szondával a távolba is tudunk tapintással tárgyakat felismerni. A kevesebb mozgást lehetővé tevő ízlés és szaglás erre nem képesek.

B) Látás, A recehártya optimális helye a sárga folt, éleslátáshoz a tárgy képének ide kell esnie. Tekintsük át azokat a mozgásokat, melyek az éleslátás, tehát az optimális helyzet elérésére és biztosítására szolgálnak. A szemgolyó forgómozgásra képes, de amikor nagyobb szemmozgásra van szükség, akkor a fejet, törzset is mozgatjuk. Nyugvó tárgy rögzítésénél is vannak kisebb szemmozgások. A rögzítési alaphelyzetbe a szem rögtön visszamegy, mert ott az innervációs erőfeszítés a legkisebb. A fej mozgásával is meg lehet tartani egy tárgy rögzítését, mert a szem ilyenkor a fej forgási irányával ellentétesen mozog. Akkomodáció és konvergencia további

képjavító mozgások, melyek a téri benyomásokat létesítik, az egész test mozgásakor beálló képeltolódások és a kétszemű képek haránteltérése mellett. Távlabbi tárgyak mélységkülönbségei akkor észlelhetők, ha a közbülső teret tekintetünkkel követjük. A szemmozgások lehetnek simán síklók, pl. laissan mozgó test szemmelkövetésénél, vagy lökészerűen ugrok (olvasáskor). Leginkább ilyen módon tekintünk végig álló tárgyakat. Nagyobb látványt valósággal végigtapogatunk a tekintetünkkel. Ha egy tárgy nem a recehártya optimális helyén jelenik meg, a szem és néha a fej is ugrászerűen ráveti magát és központi látásba veszi a képet. Mozgó tárgyakat a mi mozgásunkkal eltolódó képektől a legtöbb állat is meg tud különböztetni (v. ö. Schiller). Tudjuk, hogy a periférikus látásban főleg a mozgás iránt vagyunk érzékenyek. Ha egy ujjunkat hátulról a látótérbe visszük, akkor a mozgó tárgy már olyan helyen látható, ahol az állót még nem vesszük észre. Stern ezt úgy magyarázza, hogy az irradiáció a központi részen semmi, a periférián nagy. Így tehát a pontosságot és mozgásérzékenységet recehártyánk kettős szerkezete (Kries) biztosítja, mely egyúttal nappali és éjjeli látásra is alkalmassá teszi. A színtévesztésekből ismert kétféle színérzékenység működését Kravkov látásonkívüli ingerekkel és a szimpatikotónust változtató mozgásokkal módosultnak találta.

Az anatómiai felépítés fizikájától mégis részben eltérően alakulnak észrevevéseink annak jeléül, hogy az ember érzékel, nem az érzékszerv. A tőlünk távolodó tárgy bizonyos határokon belül nem látszik kisebbnek, bár képe a recehártyán tetemesen kisebbedik (1. később). Stratton egyik szemét lekötötte, a másik elé olyan lencserendszert helyezett, mely a külvilág tárgyait egyenesen vetítette a recehártyára. Átmeneti zavarok után a külvilágot ismét csak úgy látta, mint rendes szemmel, és nem fordított helyzetben. Az érzékelés adatait úgy dolgozta fel, hogy a külvilággal való tárgyas kapcsolatban ellentmondás ne legyen. Ebben a feldolgozásban alapvető tevékenységet játszik a mozgás. Ha Stratton kísérlete (először $2\frac{1}{2}$ nap, másodszer 87 óra) alatt semminemű mozgást nem végzett volna és a cselekvést és az emlékezést kiküszöbölve (természetesen ez lehetetlen) csak a szemléletre szorít-

közik, a lencseadta képnek semmi indítéka nem lett volna a megfordulásra. (Stratton kísérlete első napján fordítva látta a tárgyakat, de ezeket képszerűen látta és nem valóságos, reális tárgyakként.) A mozgásos magatartás az érzékelést konstituálja.

D) Hallás. A hangforrás térbeli elhelyezésénél az inger időbeli lefolyása, a két fül adata közti erő- és időeltolódás számít, ami a látás térparallaxisának analogonja (Hornbostel). A hangforrás irányának megállapítása akkor a legjobb, ha ez lehetőleg optikai képek kizárásával, pusztán mozgásos odafordulással történik. Ezekben a kísérletekben Goldstein a legjobb eredményeket akkor kapta, ha a kísérleti személy a hangforrás helyét fejének odafordulásával (az időeltolódás megszüntetésével) határozta meg. A hang irányában az optimális halláshelyzetet (a médián síkbavételt) a csecsemő közvetlenül is felveszi. A hangforrás irányában való odafordulás önkéntelenül történik, de közvetlen ráemlékezéssel is igen jól végrehajtható. Lehetséges több hangforrás irányát az odafordulási innervációkra való önkéntelen emlékezés alapján megadni. Legkönnyebben akkor találjuk el a hangforrás helyét, hogyha fejünket a hang hallgatása közben mozgatjuk. Wallach a hangforrások kiszámított mozgatásával elérte a kívánt lokalizációt. Álló fejtartás mellett legrosszabbul a két fülünktől egyenlő távolságra lévő helyeken lokalizálunk (pl. a fejtető irányában). Hangmozgást egy füllel is sikerül észlelnünk (Békési). Az irányhallás jobb a zörejeknél, mint a tiszta hangoknál. A térnek bizonyos sajátosságaira hangbenyomásainkból (teremakusztika, távolság, nehéz mozgás) következtethetünk, de téralakító szerepük körül-vitatott. A hangközők felismerését, dallamok megértését nagyon megkönnyíti, ha magunkban elképzelt dúdolással az éneklésükhöz szükséges innervációs mozgásokat próbálgatjuk. Ezért elemzik az összhangokat képzelt felbontásukkal. A zörejek felismerését is nagyon elősegíti, ha magunkban utánozni próbáljuk őket. A gége és szájmozgásokkal szerzett emlékképek irányítják beszélő mozgásainkat is, melyek önkéntelen ismétlése teszi lehetővé a hosszantartó hangsorok figyelemmel kísérését,

D) Testmozgás-érezékelés, A helyzetérezékelés hosszabb

nyugalom után igen pontatlan, de tagjaink legkisebb mozgása eloszlát azok helyzetére vonatkozó minden kételyt. Egy szerv finom mozgásos működése nem zárja magába mozgásainak ismeretét, így pl. sima izmaink igen finom és pontos mozgásairól nincs érzéklésünk. A mozgást tekintve lehetséges, hogy egy tagunkat mozgatják (passzív mozgás) és mozgatjuk mi magunk aktív módon, ezeknél az érzékelésküszöb mértékei valamivel alacsonyabbak. A mozgásérzékenység általában rendkívül nagy. Frey szerint, aki a bőrbe és inakba helyezi az érzékenység szerveit, ezek rendelkeznek a legkisebb ismert különbségküszöbvel. A mozgásérzékelés hiánya az ataxia, aminek nagyfokú ügyetlenség az eredménye, mert testmozgásaink összerendezését a szervek állandó mozgásérzékelése ellenőrzi. Pontos célmozgásainkat kinesztétikusan tudjuk irányítani a látás kikapcsolásával és e benyomások döntően alakítják a térszemléletünket. A térben végrehajtott mozgásaink érzékelése építi fel a fenomenális teret. Nevezetesen az egyensúlyi érzékszerveink, az ívjáratók és az otolithkészülék. Ezeknek tonizáló és reflexkiváltó szerepe mellett befolyásuk van a kinesztetikus észrevesésekre is és a rendestől eltérő testhelyzetek és mozgások felől értesít, a szubjektív tér létesítésében visznek szerepet. Az egész test helyzetének érzékelése igen pontos. A normális függőleges helyzettől való eltérés észlelésének küszöbértéke 1 fok körül van. A rendellenes fejhelyzet optikai függőlegesünket is kitéríti (Aubert-jelenség). A test passzív mozgásakor csak a sebességváltozást vesszük észre, tehát a gyorsulást és forgatást. Forgó mozgások esetében szédülés és egyéb közérzési utóhatások lépnek fel, melyek térbenyomásainkat összezavarják. A tájékozódáshoz mozgásérzékelésünk és látási benyomásaink összeegyeztetésére van szükség, ami a mozgásutóképek miatt, pl. repülőgépen, igen nehéz feladatok elé állítja az embert. A mozgásérzékeléssel való tájékozódást a látás pótolni tudja, de az alaklátás sérülése esetében (lélekvaktság, Gelb-Goldstein) csak mozgásokkal tud az optikai térben is tájékozódni a beteg és a formákat is csak akkor ismeri fel, ha a látott foltok kontúrajait ujjával követi. A nyugvó ember tere, ha optikai ingerek ki vannak zárva, kétféleképp jelentkezhettek, a szerint, hogy saját testére

vagy a körülvevő térre irányítja figyelmét. Az első esetben térapasztalásra is alig van indíték, főleg a test súlyát érezzük. A második esetben a teret homogénnek, tagolatlanak, elmosódott határúnak érezzük, amelynek azonban bizonyos, nem nagy térfogata van és a lehunytt szem öngyilkosságától eredő, mozgalmas, sötétszürke ködszerű anyag tölti ki. Ennek a térnek a központjában érezzük magunkat. Az irányoknak (függőleges, vízszintes stb.) különösebb szerepük nincs. A vakok nem mutatnak érzékenységet a függőlegetől és vízszintestől való eltérés iránt, amit a látó ember igen kínosnak érez, s a kis eltérést javítani kívánja (Révész Géza). Ez egyezik az alakelmélet „rossz alakzat” fogalmával, pl. mikor egy vízszintes alapján nyugvó négyzet egyik derékszögét valamivel megváltoztatjuk, „rossz négyzetet” kapunk, melyet önkéntelenül (tachisztoszkópos látásban, az utóképben stb.) kiigazítunk. Az előbb leírt teret azonban nyitott szemmel is érzékelhetjük, ha hátunkon fekvő felhőtlen kék eget nézzük. A tér ebben az esetben is homogén, tagolatlan és alak nélküli.

A mozgási teret meghatározza a külvilágra ható, cselekvő ember. Azonnal megjelennek a belőlünk sugárszerűen kiinduló irányok, melyek azonban míg a tér üres, egyértékűek. Ez a tér mozgással határtalanul folytatható, amíg ellenállásba nem ütközünk. Az ellenállás áthatolhatatlan tárgyakkal népesíti be a közelebről tapintással és látással megismerhető cselekvésteret. Ilyenkor a függőleges és vízszintes irány kiemelkedik. A vakoknál inkább a sugaras koordináta-rendszerhez való igazodást találják. Ketzner szerint éplátásuk is hajlamosak adataik ilyen elrendezésére.

Az érzékelések adatait a cselekvések foglalják egységbe és fejlesztik ki az érzékszervek működésének majdnem szüvefén felhasználásával a valóságnak megfelelő térére. A vonatkozásvevő reakció, mint a mozgás legmagasabb formája, már jelentkezik a csecsemő szopó mozdulataiban, később kézzel való próbálgatásaiban, míg testmozgásának kialakulásával a tér ura is lesz. A cselekvések hozzák összhangba a különféle érzékelési körök téri adatait a valósággal. A valóság azt kívánja, hogy egy tárgy jelenlévő és önmagával azonos maradjon a cselekvő személy előtt (Weizsäcker). A színek és nagyságkon-

stancia és a velük kapcsolatos közeg-észlelés bizonyos határon belül szolgálják azt az elvet (1. kö. pont). A személy különböző utakon hozza létre ugyanazt a hatást, t. i. a tárgy helyzetét és azonosságát. A cselekvő ember számára természetesen a tért meghatározó koordináta-rendszer központja ő maga, s a főirányok a két fő egyensúlyi helyzet (függőleges: állás, vízszintes: fekvés), a szervi felépítés (jobb-bal) és a természetes haladási irány: előre, a mélységbe és visszafelé, összefoglalva mondhatjuk: a teret a mozgás konstituálja.

Ezt az alapvető felismerést bővítette ki Weizsäcker, midőn megállapította, hogy az érzékelés és a mozgás kapcsolódását legjobban körrel érzékeltethetjük, ahol nem lehet tudni, hol van a kezdet és hol a vég. Az érzékelés mozgásra szólít fel, a mozgás pedig új érzékelést tesz lehetővé. E közben egyik alakítja a másikat, annyira, hogy észrevevés és mozgás egyetlen biológiai aktushoz tartoznak. Ez különösen feltűnő az ösztönös magatartás esetében, pl. a közegben való közlekedés, az étkezés, párosodás, verekedés jelenségeiben, amikor az érzéki benyomás biztat és gátol, vezeti a mozgást, amely ingereket teremt. Éppen ezért az effektív jelenségek megbeszélésével kezdjük. Sajnos a mozgások különféle fokainak és feltételeinek az ismerete még messze van az érzékelés ismeretének kijárt útjaitól, de a viselkedés elemzése, melyet a lélektan célbavett, egyre több adatot ígér, azóta, hogy Dewey a lélektan legkisebb egységének a reakciót jelölte meg. Kövessük nyomon az érzékelési jelenségek rendszerezését (Schiller nyomán) és vessük egybe ezzel a mozgási jelenségek különféle köreit. Az érzékelés nemcsak egyes mozgásokat vagy mozgási készenléteket befolyásol, hanem benyomások keltésével a mozgásoknak a külvilág részletezett adottságaihoz való hozzáigazodást teszi lehetővé.

IRODALOM.

Becher, E.: Gehirn und Seele. Heidelberg, 1911.

Békési, G. v.: Über die Entstehung der Entfernungsempfindung beim Hören. Akust. 2., 3. 1938.

Bühler, K.: Die Erscheinungsweisen der Farben. Jena, 1922.

Dewey, J.: Az érdeklődés és az erőfeszítés az akaratnevelésben. Ford. Kenyeres

- E. Budapest, 1927.
- Fischer, M. H.*: Die Orientierung im Räume. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. XV/2. Berlin, 1931. 909-1022.
- Frey, M. v. und Goldmann, A.*: Der zeitliche Verlauf der Einstellung bei den Druckempfindungen. Z. Biol. 6.5. 1914.
- Gelb, A.*: Die Farbenkonstanz der Sehdinge. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. XII/1. Berlin. 1929. 594-677.
- Goldstein, K.*: Über akustische Lokalisation und deren Beeinflussbarkeit durch andere Sinnesreize. Psych. Forsch. 7. 1926.
- „ „ „ „ Über die Plastizität des Organismus. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. XV/2. Berlin, 1931. 1131-1174.
- Goldstein, K. und Gelb, A.*: Über den Einfluss des vollständigen Verlustes des optischen Vorstellungsvermögens auf das taktile Erkennen. Z. Psychol. 83. 1920.
- Henri, V.*: Über die Raumwahrnehmungen des Tastsinnes. Berlin, 1898.
- Hülebrand, F.*: Lehre von den Gesichtsempfindungen. Wien, 1929.
- Hoffmann, F.*: Die Lehre vom Raumsinn des Auges. Berlin, 1920.
- Hornbostel, E. M. v.*: Das räumliche Hören. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. XI. Berlin, 1926. 602-617.
- „ „ „ „ Psychologie der Gehörerscheinungen. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. XI. Berlin, 1926. 701-730.
- Katz, D.*: Der Aufbau der Tastwelt. Leipzig, 1930.
- Ketzner, E.*: Subjektive Kräfte figuraler Formung bei optischer Gestaltauffassung. Archiv ges. Psychol. 96. 1936.
- Koffka, K.*: Psychologie der optischen Wahrnehmungen. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. XII/2. Berlin, 1931. 1215-1272.
- Köhler, W.*: Akustische Untersuchungen. Z. Psychol. 54. 1910, 58. 1911, 64. 1913, 72. 1915.
- „ „ Gestaltpsychology. New York, 1929.
- Kravkov, 8. W.*: Some new findings on colour vision. Acta Med. URSS. 1939.
- Kries, J. v.*: Allgemeine Sinnesphysiologie. Leipzig, 1923.
- Preyer, W.*: Die Seele des Kindes. Leipzig, 1923⁹.
- Révész, G.*: Die Formenwelt des Tastsinnes. I-II. Haag. 1928.
- Ribot, Th.*: Psychologie de l'attention. Paris, 1908.
- Rubin, E.*: Visuell wahrgenommene Figuren. Kopenhagen, 1921.
- Scharrer, E.*: Stimmen und Musikapparate bei Tieren. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. 1931. 1223-1254.
- H. Schiller, P.*: Az érzéki észrevevés elmélete. Budapest, Athenaeum. 20. 1934.
- Skramlik, E. v.*: Psychophysiologie der Tastsinne. I-II. Leipzig, 1937.
- Stern, W.*: Die Wahrnehmung von Bewegungen vermittels des Auges. Z. Psychol. 7. 1894.
- Stratton, G. M.*: Vision without the inversion of the retinal image. Psych. Rev. 4. 1896.
- Straus, E.*: Vom Sinn der Sinne. Berlin, 1935.

- Stumpf, C.: Tonpsychologie. I-II. Leipzig, 1890.
- „ „ Beiträge zur Akustik und Musikwissenschaft. I-III. Leipzig, 1898-1901.
- Wachholder, K.: Willkürliche Haltung und Bewegung. Asher Spiro Ergebnisse d. Physiologie. 26. 1928.
- Wallach, H.: On sound localization. J. Acoust. Soc. Amer. 10. 1939.
- Weizsäcker, Vv.: Der Gestaltkreis. Leipzig, 1940.
- „ „ Einleitung zur Physiologie der Sinne. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. XI. Berlin, 1929. 1-67.

III. Közérzés, ösztönös és kifejezőmozgások.

Az érzékelés szükségletekből fakadó magatartás. Két tényező szerepel létrejötténél és további kialakulásánál: a saját szervezet változásai és a környezetből eredő hatások. Ha a szükséglet azonnal nem kielégíthető, akkor az élőlény törekszik a kielégítésére. A törekvés valamiféle azonban csak úgy képzelhető el, hogy a szükséglet élmény benyomás alakjában állandóan jelen van. A ki nem elégített szükséglet átéljük érzés alakjában. (Pl. táplálkozás szükséglete. – éhség érzése.) Ha a szükséglet igen erős, azaz az érzés igen nagy, akkor mélyebbre hat és élményt idéz elő.

Az érzékelés azonban nemcsak saját állapotunkról tudósít, hanem a külvilág állapotáról is. Ekkor észrehevésről beszélünk.

Egyidejűleg igen sok benyomás ér bennünket saját szervezetünkben és a külvilágból egyaránt. Ezek a benyomások (összességüket érzéki mezőnek is hívhatjuk) kezdetben tagolatlanok. (Pl. a csecsemő érzéki mezője.) Később az érzéki mező tagolttá válik, de az egyes területek között kölcsönhatások még megmaradnak. Ismeretesek ezen a téren a zene-hallásnál felépő színbenyomások az ú. n. szinesztéziák és a ko variációk.

Ha két vagy több látási, hallási stb. benyomásunk térben és időben közel van egymáshoz, úgy ezek nem maradnak elszigetelten. Egyiket a másikkal viszonyítjuk és ebből a viszonyításból valami új az eredeti benyomásokban benne nem lévő mozzanat is származik: érzékelési alak, alakzat (gestalt) áll elő. Ezt az érzékelési alakzatot összhatásában ragadjuk meg, és pedig legtöbbször kifejező jellegében. Ezt a kifejező jelleget

(félelmetes, kívánatos stb.) elsődleges biológiai adottságaink döntik el. Az érzékelésnek ez a kezdeti foka gyermekeknél és primitív népeknél a külső világról még nem ad tárgyilagos képet s így a külvilágra való ráhatás se lehet a legcélra-vezetőbb.

Az érzéklésnek itt ismertetett színvonalán a mozgás még kevésbé önállósult. Amint a benyomások is túlnyomóan érzelmi, indulati jellegűek, ilyenek a mozgások is. Jó közérzés esetében a kisgyermek elevenen ugrál, tapsol, kiált, *spontán* mozgásai nem irányulnak határozott célra, hanem önkéntelen kifejezései életerős állapotának. A felnőtt is izgalomban feszülően remeg, megkönnyebbülésében széles mozgásokra oldódik fel, ami számtalan öntudatlan (parapszichológiás) lelki jelenségnek alapja. Mennél inkább körülírt valamely hangulati állapot, és közeledik az életérzés valamiféle vágyódáshoz, annál inkább kerül a diffúz mozgás valamilyen törekvés szolgálatába, öntudatlanul vagy a szükség közérzésszerű átéléséből.

Az állatvilágban működési körök szerint megkülönböztethetjük az *ösztönös mozgások* sorában az éhség vezette táplálékfelvétel mellett a testgondozást, pl. madarak tollászkodása, macska mosakodása, szarvasok hámledörzsölése, továbbá a gazdag nemi szférát, melyet hormonoktól előidézett közérzésszerű állapotok indíthatnak szakaszosan visszatérő mozgásalakzataira (L. R. Müller). Ismeretes, hogy a párosodást némely állatfajnál (halak, madarak) udvarló mozgások egész sorozata vezeti be. A párzó mozgások, a fészeképítés, a kiköltés és ivadékgondozás fajonként sajátos mozgássorait alighanem közérzésszerű állapotok vezérlik, hiszen pl. a takarási művelet a madarak kotlási duzzadásának megszűntével biológiai hasznosságára való tekintet nélkül megszűnik (Lorenz). Fial madarokat az éhség kérő mozdulatok végzésére készíti, amelynek látása vagy hallása viszont kiváltja a szülők etető mozdulatait. Buytendijk behatóan elemezte egy küzdő állatpárnak egymás mozgásaihoz való anticipáló alkalmazkodását, melyet csak a virtuális mozgások fantáziaképeinek kissé ködös felvételével tart magyarázhatónak. A játszó állatok is nagy pontossággal alkalmazkodnak egymáshoz és csodálatosan kíméletesek. Kifejlett állatok a fiatal élőlényekkel (kisgyermekkel is)

egészen másképp bánnak, mint kortársaikkal. Bizonyára az hat rájuk, amit mi a fiatal élőlények mozgásbeli bájának tekintünk, a mozgás szabadságának és a gazdaságosság hiányának, ami kedves ügyefogyottságával a fiatalság kifejezése.

Érdekes szerepet kapnak az ösztönmozgások némely konfliktus helyzetben. Ilyenkor a keletkezett feszültséget levezetik a helyzethez egyáltalán nem illő mozgáscsökvények. Ezeket az *átváltó mozgásokat* Tinbergen tanulmányozta. Ha két ösztöntörekvés egyszerre lép fel, pl. küzdő és menekülő tendencia, akkor a keletkezett feszültséget, amelyre különleges mozgásmódja nincs, átváltó mozgással hidalja át, szimbolikus gesztussal. Előfordul ez akkor is, ha az állat a célját hirtelen és váratlanul éri el. Pl. a támadásra készülő állat elől az ellenfél hirtelen (eltűnik; ilyenkor a támadóban belső indítéktöbblet áll elő s ennek következtében áthidalásul egy másfajta ösztönmozgás csökvényét végzi el. Ugyanígy, ha pározó mozdulatok sorában a másik fél részéről elmarad a jelző mozgás, ami, a többi mozgássort kiváltaná, akkor a feszültségtöbbletet az állat átváltómozgással reagálja le. Az emberi lélektanban jól ismerjük a kárpótlási cselekvések formáit: a magános helyeken találkozó idegenek üdvözlése a félelem és harag ütközéséből származtatható, noha ma inkább az öröm kifejezése. Az önkénterlen babráló mozdulatok nagyrésze ilyen áthidaló jellegű. Általában társadalmilag meghatározott mozgásos szokásaink nagyrésze valamely östörekvés megnyilatkozásán alapszik, átváltott célú östöncsökvény.

Mennél határozottabb a törekvés, annál inkább lesz kifejezővé. Kellemes hőfok, szagok, hangok felé közeledni, kinyílni törekszünk, míg a visszataszítótól, fenyegetőtől elfordulunk, elzárkózunk, bármilyen érzéktérületen mutatkozik is. A jelenségek változását együttes mozgással kísérjük (a falusi bál, az olasz opera közönsége) és a kifejezőhordozó jelenséget annyira empátiásán éljük át, hogy vele együtt tágulunk vagy szükülünk. Ezeken az összefüggéseken épít az „egységművészet” sokváltozatú mozgalma, a fényzenétől az antropológiáig. Az érzelmek kifejeződése alapján tájékozódik az egyén a világában levő más élőlények állapota, szándéka, sőt állandó jellege felől. Mozgáson és tartásokon ismerjük fel a fenyegető

ellenfélt vagy közeledő jóbarátot. A végrehajtó mozgásokat ugyanaz a személy hajtja végre, mint a kifejezőket, és ezért az akaratlagos mozgásaink is kifejezők (Klages). Minden általánosabb törekvés mögött az érzelem vagy érzület mozgató ereje rejlik és éppen ezért a személy jellegzetesen visszatérő érzületeinek megfelelő jegyek minden mozgásban megnyilvánulnak. Az érzelmek testi megnyilvánulásai mutatják, hogy a mozgás fogalmát ki kell terjeszteni és oda kell sorolni a testtartásokat is, továbbá a bőrerek tágulását és szűkülését, a mirigyek, lélegzés, vérkeringés stb. működéseinek változásait.

A mozgások nemcsak végrehajtásra és kifejezésre szolgálnak, hanem lelki feszültségek levezetésére is, de természetesen ebben az esetben is kifejezőhordozók, sőt leképező jellegűek. A. Luria ezen az úton tudta kimutatni elfojtott komplexumok jelenlétét. A k. sz.-t szabad asszociációs módszerrel vizsgálta, de a reakciós szó kimondásával egyidőben egy billentyűt is megnyomatott, melynek mozgását pneumatikusan regisztrálta. A nyert mozgás alakja, lefolyása világosan mutatta a k. sz. lelkiállapotában a hívó szóra fellépő változásokat. Hasonlóképpen egyszerű babrálások (pl. plasztilin alakítószándék nélkül való gyúrása), amelyek a lelki feszültség oldásával járnak, a mozgási kör leképező működését mutatják. A plasztilingolyók szomorú, dühös, aggódó vagy vidám hangulatban gyúrva jellemző alakot mutatnak (Steif és Schiller). Változó érzelmi állapotokban a mozgási teljesítmények mérhető eltéréseket mutatnak, ami már az érverésben, lélekzésben stb. megmutatkozik (A. Lehmann). Kellemes színezetű érzelmeknél a teljesítmény nő, kellemetleneknél pedig általában csökken. A vérkeringésben is változások lépnek fel (Mosso). Ismeretes, hogy az érzelmeket a mirigyek élénk működése is kíséri. A nyálkahártyák nedvesedését egyes érzelmi színezetű benyomások növelik, mások csökkentik. A mozgásos kifejezéseknek a szemlélődben közvetlenül megérthető kifejezőhordó benyomás felel meg. A jelző, szignifikatív kifejezéseknek ezzel szemben nincs eredeti kifejező tartalmuk, hanem egyezményes jeleként működnek, mint pl. a szavak. Egyes eredeti kifejező mozgások analóg helyzetekben csökevény formában jelentkeznek; a nemtetszést kifejező ajkbiggyesztés a keserű ízre támadt

reakció csökevénye. A taglejtés kifejező értékében a sebesség és változásai, a feszülések és lazulások és irányulások szerepelnek. A dac mozdulatában például rövid, ideig tartó lökészerű mozgás jelentkezik, a feszültség megnő, majd a mozgató testrész visszatér eredeti helyzetébe, a nélkül, hogy a feszültség teljesen lecsökkenne (Au. Flach). A kérő mozgásnál ezzel szemben a megnagyobbodott feszültség teljesen változatlan marad hosszabb időn át. A fellépésnek is megvan a maga mozgásos és feszülési jellege, melyet közvetlenül megragadhatunk. A társas kapcsolatban két egyén közvetlen hatásfolyamatban van egymással, mert mindenki egyszerre kifejező és megértő.

A kifejező mozgásoknak a képzeleti tevékenységgel párosuló formái a játék és a művészet. A fiziognómiás érzékelés naívsága, az illúzió teszi lehetővé a gyermekes (vagy dégénérait) szemléletes képzeletet, amely az átéltet, a visszaemlékeztet és az elképzeltet nem választja szét élesen. A kezdetleges játékok impulzívan kifejezők. A csecsemő első játéka a kezek és lábak mozgatása. A gyermek fejlettebb játékformája az idegen tárgyak mozgatása, huzigálása, racosgatása. Majd a dobójátékok alakulnak ki. Minden hevesebb mozgásba hozott tárgy örömet szerez a gyermeknek, akiben empátiás együttérzés keletkezik a gurulással, repüléssel. Később a társas labdajátékokban, gyermektáncokban az egymáshoz illeszkedő és alakuló mozgás hoz örömet. Végül a fiktív megkötések, szabályokat követő játékoknál a játékerőim a legmagasabb fokot éri el, mert a motórium itt áll a legnagyobb feladatok előtt. Ezeknél az érzékelés és mozgás teljes összjátékát, egybehangzását próbálja ki a gyermek, akinek sportteljesítményei már szinte munkajellegnek. A repülő labdát jól visszaütni a látás és mozgás teljes összekapcsoltságának egyik legszebb teljesítménye (1. később).

A látásvezérelte mozgás maradandó nyomai mutatkoznak a gyermeki rajzokban. A felnőttek mindennapi helyzetekben előforduló Önkéntelen rajzolgatásnak, firkálgatásnak is van játékos oldala és ebben rejlik a babráláshoz hasonló leveztető áthidaló jellege is. A felnőttek ilyen firkálásaiban kiemelkedik a variációs mozzanat, ugyanazt a nevet, betűt vagy alakot különféle nyomásokkal és formákban alakítják egy lap

papíron. Általában tapasztalható, hogy a felnőtteknél is minden jobban alakított mozgásforma, amely eléggé öncélú, örömet vált ki. Ez a sportoknak és a táncnak varázsa. Talán sehol sem mutat az emberi motorium nagyobb hajlékonyságot, mint az alakító művészetekben, a zenében és a képzőművészetekben. De ehhez már komoly munka szükséges: a mozgást végrehajtó szervet (arc, hang, kéz, stb.) megfelelően ki kell képezni. Meg kell tanulni az egyes izmok és izomcsoportok egymástól független mozgását. A két kéz például hajlamos egyszerre dolgozva tükörképszerű szinkintézisre, az arc izmai fölött való unalkodás pedig még a társas ember számára is hosszú nevelés és fegyelmezés műve. E teljesítmények megértéséhez behatóbban kell foglalkoznunk a magasabbrendű érzékelési teljesítményekkel, melyek a finom tagozódású mozgások előfeltételei.

IRODALOM.

- Allers R. und Scheminsky:* Über aktionsströme der Muskeln bei motorischen Vorstellungen und verwandten Vorgängen. Pflüger's Archiv. 212. 1926.
- Bain, A.:* The senses and the intellect. London, 1855.
- Bühler, K.:* Die GestaltWahrnehmungen . . . 1913.
- Buytendijk, F.:* Ergebnisse der sportärztlichen Untersuchungen bei den Olympischen Spielen in Amsterdam. 1928. Berlin, 1929.
- Carpenter, Th. M.:* Tables, factors and formulas for computing respiratory exchange and biological transformation of energy. Washington, 1939.
- Drill, E.:* Der Hammerschlag. Neue Psych. Studien. IX/2. 1933.
- Hepp, F.:* Dobómozdulatok látási és mozgási vezérlése. Lélektani Tan. IV. Budapest, 1940.
- Hering, E.:* Grundzüge der Lehre vom Lichtsinn. Berlin, 1920.
- Klemm, O. und Krueger, F.:* Motorik. Neue Psych. Studien. IX/1. 1933.
- Koffka, K.:* Principles of Gestalt Psychology. New York-London, 1935.
- Freyer, W.:* Zur Psychologie des Schreibens. Leipzig, 1912.
- „ „ Die geistige Entwicklung in der ersten Kindheit. Stuttgart, 1893.
- Ribot, Th.:* La vie inconsciente et les mouvements. Paris, 1914.²
- Schulte, R. W.:* Leib und Seele im Sport. Einführung in die Psychologie der Leibübungen. Charlottenburg, 1921.
- Stimpel, E.:* Der Wurf. Neue Psych. Studien. IX/2. 1933.
- Taylor, F. W.:* Die Grundsätze wissenschaftlicher Betriebsführung. (Übers. v. R. Roesler.) München, 1922.
- Veldt, v. d.:* L'apprentissage du mouvement. Louvain, 1928.
- Wertheimer, M.:* Über Gestalttheorie. Erlangen, 1925.

IV. Tárgy felfogás. – Koordinált, tagolt mozgások.

Előbbi fejezetben előadtuk, hogy az érzékelési alakzat először összbnyomásában és a biológiai szükségleteinktől meghatározott érzelmekkel együtt jelenik meg. A fejlődés további útja csak a külvilággal való nagyobb megegyezés irányában vezethet. Először is elkülönül az érzékelési alakzathoz az érzelmi rész és az észrevezés tárgyilagossá lesz. Az észrevezés alakzat szilárd tagozódást mutat. Az alak először is elválik a háttértől, majd az alak mélységben testszerűen jelenik meg. Az érzékszervek fizikai működésük folytán tulajdonképpen a észrevezési alakokat mindig másnak (közelről nagyoknak, távolról kicsinek, különféle világításban színük, árnyékoltságuk változik, stb.) mutatják. Mivel azonban a tárgyak fizikai, tehát számunkra a legfontosabb minőségükben ilyenkor nem változnak, kialakul a szín, nagyság, hangerő stb. állandóság a változások ellenére is. Ez csak akkor tűnik el, ha az alak ismét elveszti tagoltságát, alakmivoltát és csupán elkülönült ingerekre esik szét. Míg testet, tárgyat látunk, addig színét, nagyságát bizonyos határon belül állandónak érzékeljük. A tárgyak nemcsak a háttérüktől különülnek el, hanem közegben is érzékeljük őket. Itt is változatlanságra való irányulást mutat az érzékelésünk. A változást a közegnek tulajdonítjuk, pl. a távolban látszó fa netm lesz kisebbé, csak a távolabbi fát látjuk benne. Ez az érzéklési magatartás ad a világról azután olyan képet, amely a világra való ráhatást lehetővé teszi, mert a megismerés most már teljesen a való viszonyokhoz igazodik.

Míg a kifejezőmozgások önkéntelenek (a tanult, színészi imozgásoktól eltekintve), addig a finomabb téri tagozódáshoz hozzáigazodó mozgásmód rendszerint szándékos végrehajtó jellegű („akaratlagos”). Általa válik lehetővé a tudatos tájékozódás a tér tárgyai között, a terephez való alkalmazkodás, a tárgyak kezelése irányított mozgásokkal, melyeknek részben veleszületett koordinációját alapos gyakorlással mind aprólékosabb pontossággá tudjuk fejleszteni. A testgyakorlás teszi lehetővé járásunk, futásunk, ugrásunk helyes irányítását és erőbeosztását, fordulataink adagolását, rugó- és hajítómozdulataink célbatalálását, nyúló-, fogó-, emelőtevékenységeink gazda-

ságosságát. A legmeglepőbb mozdulatainknak egymáshoz és az észrevevésekhez való tökéletes *hozzárendelése, összerendezése*. Ez a jelenség imár az egyszerűbb esetekben, mint a békának légybekapása (Buytendijk), vagy egy pohár víz szájhoz emelése (Bühler) a pszichológusok jogos csodálkozását váltotta ki. A már érintett labdajátéknak komoly munkaformájában, a láncolatos téglahajtásban, megfigyelhetjük a mozdulatok pontos becsiszolódását a szemmel és izomlendülettel megcélzott irányba és távolságra a továbbadásban, a térben közelgő tárgy felé való kinyúlást és lefékezést az elkapásban. De e bámulatos karmunkánál is nagyobb teljesítmény bonyolult kis tárgyak gazdag változatú tagozódásához való hozzáidomulás az írógépén, esztergapadon.

A kéz nagy szerepe a cselekvésben több izületből való mozgathatóságából és az ujjak helyzetéből adódó további sokféle felhasználhatóságából ered. Szerszámaink örök mintaképe a dolgozó kéz. Gyors mozgássorokat lefolyásukban nem szabályozhatunk olyan jól, mint a lassúakat, mert leállításuk is a motórium öntörvényei szerint megy végbe, visszahatások lépnek fel, melyeket akaratlanul nem befolyásolhatunk. Kiváló előnyt jelent a bonyolult mozgássoroknál az a tény, hogy egyszer lassan betanulva, mindinkább könnyebbé és gyorsabban végrehajthatóvá válnak, automatizálódnak, ami az egyént további ellenőrzésük alól mentesíti. Az automatizált mozgások rendkívül finom és differenciált működési lehetősége előtérbe lép. Ez a működési finomság és pontosság időben a másodperc kis törtrészig ($\frac{1}{40}$ mp. körül) rendkívül érzékeny, erőben és a téri beállítódás szempontjából pl. célzásnál vagy reszelésnél az érzéki benyomások differenciálóképességén is tútesz a finomságban. Amit a motórium egy gyors zongoradarab jó lejátszásával létrehoz, az a mozgáslefolyás tudatos ellenőrzésével sohasem érhető el, mert ilyen finom időkülönbségeket, az éppen szükséges erőadagolásokat külön érzékelné és felfogni nem tudjuk. Az akrobata-mutatványok is szép példái a motórium nagyfokú teljesítőképességének, mind e mozgások időbeli elosztását, mind az éppen szükséges erőadagolást tekintve. Különféle külső ingerekre (fény, hang, érintés) az előre szándékolt mozgás nem indul meg azonnal, hanem, bizonyos időre van

szükség, míg a külső ingert észrevesszük és megválaszoljuk. Ez a *reakciós idő* jelensége. A reakciós idő a kiváltó érzékszervek szerint más és más (hangra kb. 150, fényre 180 szigma), átlagban $\frac{1}{8}$ - $\frac{1}{5}$ mp-ig terjed, tehát többszörösen nagyobb, mint aminő időbeosztási finomságot a mozgástagoláson belül valamely teljesítmény elvégzésének szándéka útján gyakorlással el tudunk érni. A szándékos figyelem megfelelő irányításával érzékleteinket előkészíthetjük és a reakciós időegy vagy több inger esetében átmenetileg a legrövidebb tartamra csökkenthetjük.

Az akarati mozgások különleges faja a *sportmozgások*. Ezekben az egész szervezet felfokozott teljesítőképessége játszik szerepet (szív, tüdő stb.) az izomzat működésének pontos méretezésével. A sport-mozgások terén derül ki a mozgási kör működésének igen nagyfokú finomsága és egyenletessége. A versenyző sportstílus csak pontosan betanult célszerű mozgásmódok kialakításával ér el eredményt. Érdekesekek azok a lélektani feltételek, amelyek mellett a jó sportteljesítmény létrejön: győzelmi szándék, érzelmi kiegyensúlyozottság, szívós kitartás és fegyelmezettség a főfeltételek. Az általános magatartás (az elindulás módja, erőelosztás, odaadás) felvilágosítást ad az egyén lelkiállapotáról és jelleméről. A sportmozgások betanulása felveti azt a kérdést, hogy valamely műveletben elért eredmény érzeteti-e hatását más helyzetben is. Általában valamely sportban való kiművelődés magával hozza más sportnak gyorsabb megtanulását, miként a szellemi tárgyakban is ismerünk ilyen indirekt tanulási eredményt. Egyes mozgásfajokban is ismerünk ilyen átvitelt, transzferálást. Ha pl. begyakoroltam a céldobást 8 m. távolságra, akkor bizonyos feltételek mellett 5 m-re, ill. 12 m-re is pontosabban tudok dobni. (Hepp.) A kinesztétikus vezérlés hunyt szemmel alig marad el a látásvezérlés pontosságától, sőt az izomérzésekkel való ellenőrzés nagyobb relatív begyakorlást eredményez.

A *munkamozgások* vizsgálata több szempontból történhetik. Taylor az erőgazdaságosság tekintetében taglalta és osztotta be a munkaiszakaszokat. Megállapította pl. a helyes arányt több kisebb és kevesebb nagyobb mozgás között. De szükséges a munkamozgásokat és az egyszerű sportmozgásokat

a mozgás belső felépíttségének szempontjából is vizsgálat alá venni. A kalapácsolásnak, dobásnak stb. ilyen irányú kísérletezéséből megállapították, hogy egy tevékenységhez tartozó mozgássorok mozzanatait nem lehet részeire bontva helyesen jellemezni, hanem minden mozzanat sorsa attól az egésztől függ, amelybe beágyazott, vagyis a mozgáslefolyások az alakelmélet értelmében vett egészek. A hajítás pl. az indulási szögből és az indítóerőtől meghatározott alakzat, amely e tényezők egyikének változásával minden mozzanatában módosul. A természetes gyakorlás folyamán mindinkább olyan viszony alakult ki, hogy a teljesítmény a lehető legjobb legyen, amire a kb. 45° -os indulási szög ad biztosítékot. Ez a legelőnyösebb mód tisztán a célra való beállítottságból, akarati hozzávetés nélkül áll elő (Klemm). Hasonlóképen egyszerű *tárgykezelő mozgások* elemzése szilárd mozgásalakzatok jelenlétét mutatta ki. reszelés egyenletessége pedáns ritmust követel, a kalapácsolás munkájában a kalapács súlypontja a levegőben szabályos ellipsziszalakot ír le, s ennek a mozgásalakzatnak szétesése fáradásra vagy más lelki változásra mutat. A munkamozgások betanítását a végtagok pályájának optikus regisztrációjával könnyítik meg (Ponzo). A gyakorlott lakatos sokkal rövidebb idő alatt reszel ki egy idomot, mint a kezdő, a gyakorlott munkás a durvább, nagyobb réteget levevő reszelővel hosszabban dolgozik, mint a finomabb reszelővel, míg a kezdő fordítva jár el, munkája bizonytalan, nem gazdaságos. A mozgástanulás (pl. távirás) ugyanolyan törvények szerint megy végbe, mint az emlékezeti szóanyag bevésése.

A *szokások* kialakítása a leggazdaságosabb eljárás. Öltözködésünk, köszönésmódunk, étkezési formáink stb. számtalan elhatározástól, érzelmi befektetéstől, meggondolástól kímélnek meg. Betanulással lehetővé válik több egymástól független mozgás egyidejű végzése (míg ilyenek szemléletei hamarosan egybeolvadó kaotikus benyomást ad), a szimmetrikus törekvések elnyomásával. A mindennapi mozgások betanulásában alapos megfigyelésre van szükség, amely a jelenségeknek pillanatnyi helyzetüktől független, konstans vonásaira ügyel. A tárgyak állandó tulajdonságai mellett külön tekintetbe kell vennünk helyzetünket, amelyekben velünk kapcsolatba jutnak. Hogy

szokásainkban mennyire megtapad egy szokásos térbeeslési adat, azt bizonyítja meglepődésünk, mikor az elvártnál csak kicsit is mélyebb székbe süppedünk le, vagy amikor sötét szobában tapogatózván, lépéseink alábecsülésével beleütközünk a falba. Egyébként rendes körülmények között elképzeléseink igen pontosan irányítják mozgásainkat, kivájt ha az emlékkép eleven. Így pl. a világosban éppen megfogott tárgyat sötétségben is pontosan megtaláljuk. Áttekintett térben megtervezett mozgásokat látási ellenőrzés nélkül is jól hajtjuk végre. Így pl. a dobómozdulatok célzásában is a kinesztétikusan ellenőrzött lendület pontosabb, ha előbb jól ránézünk a célra, a távolságot gondolatban lemérve, majd hunyt szemmel dobunk. Emlékképeink vagy elképzelésünk alapján a szubjektív hallási képet utánozva irányítjuk beszélő- és éneklőmozgásainkat. Az emlékképek szerepét a mozgásban már Fouillé, Eibot és mások felismerték, Carpenter meg egyenesen ideomotórius elvről beszél. Csak a civilizáció fékezi le a mozgáselképzelések végrehajtását és elbeszéléseink ábrázoló gesztusait. Innen van az, hogy sok képzeletvezette mozgás meglepően hat. Preyer kimutatta az ú. n. gondolatolvasás jelenségeiről, hogy a gondolat irányába fellépő önkéntelen mozgáskezdeteket érzi meg a finomérzékenységgű kitaláló. Egy zsinóron tartott súly önkéntelenül kileng a képzelt mozgás irányába, bizonyos emlékképekre, elképzelésekre a lélekzés, érverés meggyorsul, egy kinyújtott pálca írómozdulatokat végez a nélkül, hogy a k. sz. tudná. Az akciós áramokkal végzett kutatások is igazolták, hogy élénk mozgáselképzelés alkalmával az egyébként mozdulatlan kérdéses izomszövetből működési áramok vezethetők le (Allers és Scheminsky). Az innervációt tehát nemcsak közvetlen érzéki benyomások, hanem a tanulással vagy másként fellépő emlékképek, a célnak akarása, hanem pusztán elképzelése is már megindítják.

A mozgások tehát a tagozott észrevevések és a tér pontos felismerése és elképzelése alapján szabatosan tagolt és öszszerendezett alakzatokat vesznek fel. Az ilyen alakok betanulása lehetővé teszi a pontos célvezérléssel, sőt ezen túlmenő automatizálódott szokásokkal a legminuciózusabb tárgykezelést. Vegyük sorra már most az érzékelésben és mozgásban

nyomon követett állomásokat, hogy ez alapvető műveleteinek az egyéni fejlődésben mutatkozó alakulását megrajzolhassuk.

IRODALOM.

- Buytendijk, F.:* La psychologie des animaux. Paris, 1928.
Flach, Au.: Die Psychologie der Ausdrucksbewegung. Wien, 1928.
Hepp F.: Dobómozdulatok látási és mozgási vezérlése. Lélektani Tanulmányok IV. Budapest, 1940.
Klage», L.: Zur Ausdruckslehre und Charakterkunde. Heidelberg, 1926.
Lehmann, A.: Die Hauptgesetze des menschlichen Gefühlslebens. Leipzig, 1914.
Lersch, Ph.: Gesicht und Seele. München, 1932.
 „ „ Der Aufbau des Charakters. Leipzig, 1938.
Lorenz, K. und Tinbergen, N.: Taxis und Instinkthandlung in der Eirollbewegung der Graugans. Z. Tierpsychol. 2. 1939.
Luria, A. R.: Die Methode der abbildenden Motorik bei Kommunikation der Systeme und ihre Anwendung auf die Affektpsychologie. Psych. Forsch. 12. 1929.
Molnár, I.: Különböző tárgyak babrálása. Lélektani Tan. II. Budapest, 1938.
Mosso, A.: Die Ermüdung. Leipzig, 1892.
Müller, L. R.: Die Einteilung des Nervensystems. Leipzig, 1932.
Ransenburg, P.: Lese- und Schreibstörungen. Leipzig, 1928.
Schiller, P. és Steif, A.: A babrálás kifejező természetéről. Lélektani Tan. III. Budapest, 1939.
Schiller, P.: Purporless manipulation. Internat. Congr. Psychol. XI. Paris, 1937.
Strehle, H.: Analyse des Gebarens. Berlin, 1935.
Tinbergen, N.: Die Übersprungsbewegung. Z. Tierpsychol. 4. 1940.
Werner, H.: Einführung in die Entwicklungspsychologie. Leipzig, 1933².

V. Az érzékelés és mozgás kifejlődése.

A testi helyzettségű benyomások, a szinesztéziás és kovariációs kölcsönhatások, a fiziognómiás benyomások, az alakszerűség, a testesség, a tárgy- és közegészrevezés az egyes állomások, amelyeket érintettünk. Ebben a sorban haladva egyre határozottabban ragadjuk meg a külvilágot a maga sokféleségében. Az egyre tárgyiasabb benyomások egyre kevésbé függenek a szervezeti állapottól, a hangulattól, a helyzettől stb. Tárgyiasodás és változatos tagozódás iránt való érzékenység együttesen változó jelenségek. Az eddigieket úgy foglaljuk össze, hogy az ember fejlődése során a belső szükségletekre és a külső behatásokra először törekvésekkel, majd ezekkel szövődő alanyi érzésekkel és végül tárgyi észrevezések-

kel tud reagálni. Eközben egyre csekélyebb erősségű ingereknek egyre gazdagabb sokfélesége iránt válik érzékennyé. Ez a fejlődés a vak ösztöntől az öntudatos érzésen keresztül a külvilág érzéki megismeréséhez vezet.

A vázolt fejlődéstörténeti vonalat sokszor módunk van közvetlenül, gyors lepergésben megfigyelni, *leépülésben*, *felépülésben* egyaránt. Fáradás esetében vagy kóros sérülések fellépésekor fejlett érzékszerveink a kezdetlegesek működési fokára térnek vissza. A tapintás esetében pl. a nyomáspontok számának csökkenése kezdetlegesebb tapintási teljesítményekre vezet, elvész az anyag felismerése és az alak észrevéve, mert folytonos tapintás nem lehetséges többé. A sűrűn fekvő érzéki pontok egészen más tulajdonságot vétetnek észre, mint a ritkán fekvők. A durva felületet pl. a leépült bőrterület simának tapintja, mert azzal a tagozódási finomságait nem tudjuk kivenni. Ugyancsak mennyiségi változás az erősségi és az időbeli küszöbértékek emelkedése is, melyek pl. fáradáskor vagy központi idegsérülések alkalmával fellépnek. A fejlődés legmagasabb teljesítménye az érzékelés terén a tárgyi benyomásoknak a külvilágban való megjelenése, a számos érzéki adatban egységes téri közegbe való kivetítődés, amely a világ megismerését teszi lehetővé. A *kivetítődést* megértjük, ha belátjuk, hogy az érzéki mező tagozódása szükségképpen magával hozza a benyomásoknak a szervezeten kívüli helyzettségét. Az érzéki mező fokozódó tagozódásával háttérbe szorul az átélő egyén állapotváltozásának megérzése. A tagozódott benyomásokat ugyanis nem élhetjük át szervezeti állapotváltozásként, mert ennek előfeltétele bizonyos egyöntetűség az élményben. Amikor a szervezet nagyobb felületén egészen különböző dolgokat érzékelünk – a finom küszöbértékekkel dolgozó érzékek által megragadott változatos ingermező következtében – akkor ez nem tűnhetik fel az egyetlen és egységesnek átélt szervezet elváltozásának, hanem a szervezeten kívül végbemenő változatososságnak, amellyel szemben a szervezeten bizonyos mértékig invariánsnak érezzük, önmagunk egyszerre soknemű és gyorsan változó állapotváltozása a benyomásoknak olyan bonyolult elrendeződése volnia, amit elkerülni és így a szervezet állandóságának érzése lép fel, a soknemű változást pedig a

szervezet környezetében végbemenőként vesszük észre. (Ez analóg a tárgykonstanciával.) A külvilág észrevése tehát a tagozott ingerekre lehetővé vált szükségletszerű aktív állásfoglalásból ered. (Schiller).

Az impulzív mozgások határozatlanságán és a kifejező mozgások önkéntelenségén kezdve a koordinált mozgásoknak gyors és pontos szokássá válását követtük és így igyekeztünk megérteni a mozgásoknak szemléleteinket és világunkat kialakító műveleteit. A mozgás legmagasabbrendű teljesítménye az alakítás, a tárgyak módosítása és az artikuláció, mely eszközök és jelek készítését és így a művelődés megteremtését teszi lehetővé.

Minden kifejelett személyt sajátos mozgásmód jellemez, de ezeket a mozgásokat a motórium általános törvényei is befolyásolják. A személyről nyert mozgás-benyomásban az egyéni jegyeket azonnal értékeljük és ez a róla való ismeretünket alapvetően meghatározza. A mozgás módja mindenekelőtt elárulja az öreget, kamaszt stb., minthogy minden életkornak megvan a maga jellemző kifejlődése. Kísérjük nyomon a *mozgásmód kifejlődését*.

A csecsemő mozgásai merevek, szaggatottak. Ez a merevség később eltűnik és a kora gyermekkorban, különösen a járás tanulása alkalmával, bizonyos bájos esetlenség lép előtérbe. A gyermeki mozgást összhang, folytonos átmenetek, játékos, a működést élvező szabadság jellemzi. Ebből adódik a báj kifejlődése, nem pedig az ügyetlenségből, mert hiszen a felnőtt ügyetlenkedőt (a melléfogó mesterembert vagy hegedűst) a legkevésbé sem tekintjük bájosnak. A fiatal gyermek mozgásaktivitása igen nagy, minden tevékenységébe játékos mozgáselemeket vegyít. Fiúk és lányok mozgásjellege egészen kis korban már eltéréseket mutat. A fiúké akaratosabb benyomást tesz, a lányoké lágyabb, hízelgőbb. A nagyobb gyermek mozgási összhangja sok örömmel forrása, egy labda sikeres elkapása, egy székre való leülés stb. ujjongó, ugráló gyönyörködést vált ki. Minden még nem teljesen begyakorolt sikeres célmozgás meglep és boldogít. Még nagyobb gyermekeknek is egyszerű lépcsőn való lefutása vagy akár az utcán járás egész játékos mozgás közbeiktatására (a korlát végigsimítására stb.)

ad alkalmat. Ez a gyermekes mozgásfőlöleg az ideges ember fegyelmetlenségében megint előtérbe lép.

A harmónikus, gazdag mozgáskép a kamaszkorban felborul. A gyermek esetlen lesz és mintha a mozgásinnervációk csak lassabban alkalmazkodnának, a meghosszabbodott végtagok mozgásait rosszul veszi és állandóan csetlik-botlik. Tárgyakat elejt stb. Kezeivel nem tudja mit kezdjen, vagy gyúrja őket, vagy esetlenül lógatja karjait törzse mellett. Ez a kamaszkori mozgásmódváltozás a lányoknál észrevehetőlenebbül megy végbe, mint a fiúknál. A lányok megőriznek egy részt a gyermeki mozgás bájos összhangjából, inkább szeleburdiak a pubertás korában, mozgásaik gyorsakká és kissé szögletesekké válnak, de nem olyan tétovák, mint a fiúk. A felnőtt ideges ember is gyakran kamaszkori félszogséget, magában beszélést, esetlenkedést mutat.

A felnőtt korban a pubertás zavarai elrendeződnek és az erőteljes mozgások könnyed, rugalmas összhangba jutnak. Előtérbe lép az erőelosztás ügyes felhasználása és a becsiszolt mozgások biztonsága több szabadságot enged meg magának, mely az összbenyomást ismét kellemessé teszi. A felnőttek mozgását elsősorban gazdaságosság és ezzel járó bizonyos célszerű kimérttség jellemzi. A nők most is lágyabbak, gömbölyűbbek és épp ezért megnyerőbbben mozognak. Az anyasággal kapcsolatban újultan becéző, játékos mozgásgazdagodás lép fel. A kifejező mozgások mindkét nemben megfelelő szociális hangsúlyt és elrendeződést kapnak. Felveszik a társadalmilag szokásos mozgás- és helyezkedésmódokat. A gyermeki és ifjúkori fejlődés mozzanataira olyannyira jellemző beszédmód, valamint a kézírás egyéni sajátossága húszas évek elején alakulnak ki végleges formájukban és nyerik el egyéni vagy típusos jellegzetességüket. Egy porosz katonatiszt mozgásos magatartása éppúgy hosszú edzés eredménye, mint a francia kisváros tekintélyes polgáráé. Az öregkort mozgásleépülés, elszegényedés, megmerevedés jellemzi. Az arcjáték majdnem csupán a szemre korlátozódik. Az öreg taglejtései ritkulnak, nem tud már egyszerűen több mozgást elvégezni. Ha be akarja gombolni kesztyűjét, az utcán megáll, míg a fiatal egyszerűen beszélget, kesztyűjét húzza és közben tovább megy. A mozgás ereje, kivitelének

biztonsága is kisebbedik. Az időszakonként megjelenő reszketés megzavarja a koordináltságot. Megjelenik bizonyos perszeverációs tendencia, pl. borotvakészülékét úgy mozgatja az öreg használat előtt, mint éppen letett szappanecsetét. Különösen a kézírás mutatja a célmozgások bizonytalanságát és az alakítás elszegényedését. A beszédmozgások kifejező része is erősen szenved. Általában erős visszafejlődéssel találkozunk.

A mozgások fejlettségi fokát a különböző életkorokban Oseretzky gyakorlati próbák alapján vizsgálta. A Binet-Simon értelempróbasor mintaképe alapján meghatározza a mozgáskort. Az ipari képességvizsgálatokban érzékelési teljesítmények mellett a mozgáskészségek anyagkezelésének megállapítása döntő szerepet visz. Az ideg- és elmeorvosi diagnosztikában is jelentős szerephez jut a reflexek mellett az érzékelés és a koordinált mozgásmód vizsgálata.

A személy összmozgásképe általános testi alkatára is fényt vet. Főleg Kretschmer és iskolája dolgozta ki a testalkat és a mozgásformák általános összefüggését. A cikloid kedélyű egyének mozgása gömbölyű, sima, puha, míg a szkizoidoké feszült, szakadásos, kemény. Kóros esetekben e mozgásképek egészen egyoldalúakká válnak, sztereotípusosan köröző vagy me-reven lengő jellegűek lesznek. Az alkati típusok írásképei is meglehetősen eltérést mutatnak és szélső esetekben rajzaik fonáságai behatóan foglalkoztatták az elmeorvosokat. Az írás- és rajzkészségtől független módszert dolgozott ki Steif, aki meghatározott utasításra („firkáljon gyorsan és összevissza”) félív papiros keletkezett mozgásképeket elemezett. E mozgásképek feltűnően állandóknak, a személyre jellemzőknek bizonyultak és iker-, valamint családkutatásokban örökléses vonásokat árultak el. Nemcsak manifeszt elmebetegek 'mutattak a kórállapotukra jellemző élesen elkülönült képeket, hanem bizonyos vérmérsékleti adottságok is visszatérően megmutatkoztak. Miként az egytípusos elmebetegek a mozgásmódjuk megfigyelése alapján egymáshoz vonzódnak, ugyanúgy a hasonló kedélyt eláruló, nagyfokban hasonló mozgásképek szerzőiben is nagyobb homogén anyagból pl. iskolából vagy csoportból, gyakran sikerült a jóbarátokat felismerni. Jaensch bazedovoid és tetanoid, ill. integrált és dezintegrált típusai mozgási szem-

pontból is különbséget mutatnak, de diagnózisukra elsősorban érzékelési próbák (kovaciációs jelenségek!) szolgálnak. Ezen alapulnak Pfahler merev és laza mozgásmódot (érezkelés- és gondolkodásmódot) megkülönböztető típusai. A legfeltűnőbb mozgásmódbeli eltéréseket az északi zártság és a déli nyíltság fajtajegyében találjuk. Szöllősi szerint a flexiós vagy extenziós mozgások túlsúlya jellemző az alkatra.

A mozgásmód általános korosodása során mindenekelőtt a betanult mozgások pontosságát és gyorsaságát, majd koordinációját veszti el. A fáradáskor fellépő regresszió a lengőmozgások irányába halad (Michotte), amely az élettanilag rendelkezésre álló legegyszerűbb mozgásforma (Waohholder). Korosodás esetében ritmus-szétesés, az izoláció hiányával szinkinézisek lépnek fel és koordinációs zavarok támadnak. Súlyosabb esetben az irányt sem tudják betartani, teljes mozgásos dezorientáció lép fel, impulzív vagy reflektórikus fokra süllyednek és a tónus egyensúlyában zavar támad.

A mozgások fejlődésbeli fegyelmződése folytán a világ alakíthatóvá válik. Az ember munkájával átalakítja a föld felszínét és használati tárgyakat létesít, házakat, hajókat, fegyvereket, szerszámokat, melyekkel művelődését megteremti és a következő nemzedékeknek emléket állít a múltjáról. Mozgásteljesítményeinek legfejlettebb fokát gondolatközlő artikulált jelhasználata, a beszéd és írás jelenti. A jelző kiáltás és ábrázoló gesztus, rajz mellett a kívánságok, tervek, gondolatok társas közlésére alkalmas *nyelv* a biológiai műveleteinkkel elért legmagasabb vívmány, mellyel szellemi hagyományt létesítünk s így fölébe jutottunk az állati sorsnak.

A nyelv beszélt és írásos formájában egyaránt mozgásos és érzékelési műveleteink legaprólékosabb teljes összműködését mutatja, amelyben egyik a másikat állandóan anticipálván, e működési kör folytonos egysége mutatkozik. A hangok mozgás útján keletkeznek és az élőlények kétféle módon állítják elő: vagy testrészek kölcsönös súrlódásával, összeütésével, vagy membránok rezegtetése útján, melyet izommozgatásokkal és légzéssel hoznak mozgásba. A gerincesek főképpen a gégefő útján képzik a hangot. Hangot használnak csábításra a párzási időszakban, veszedelmet jeleznek vele, a madárfióka

kérő hangjai sürgetik a szüleit. Az emberi beszéd a kölcsönös megértés, a szociális viselkedés alapvető feltétele. Az ember hangképző szerveinek legérdekesebb tulajdonsága az a pontosság, amivel bizonyos hangok adására beállítható. Hivatásos énekesek a rezgésszám 0.1% pontosságig tudják a hangot visszaadni. De a közönséges magánhangzók képzése is a szájüreg leggondosabb beállítását igényli. Az énekesek ugyanazt a hangot másképp intonálják felfelé és lefelé érkezvén rá a harmonikus funkciójuk érzékelése szerint (Ábrahám). A beszéd-tanulás abban áll, hogy a hallott hangképet (süket-némáknál a vibrációs benyomást) utánozzuk, addig próbálgatjuk mozgató szerveinket, míg a saját hangunktól ugyanazt a benyomást nem nyerjük, mint másokétól. Az érzékeléssel szabatosan megkülönböztethető fonémek mozgásos előállítása jóformán minden emberfajánál körülbelül ugyanazokat a mozgási és érzékelési képleteket hozta létre és a nagyon eltérő sokszáz emberi nyelv ugyanazokból az alaphangokból veszi a jelzés, közlés és ábrázolás céljára megkülönböztethető elemeit. A mindennapos érintkezésben a beszédet igen nagy mértékben támogatják a mimikus és pantomimikus mozgások, melyeknek látása már kiváltja előidézésük törekvéseit. A szavak egy részének, különösen az indulatiaknak, fiziognómiai jellege van és így könnyen utánozhatók. Az egyezményes jeleket és ezeknek sokirányú hajlítását, továbbképzését azonban fáradságos munkával kell megtanulni. A nyelv élő használatát nyújtó legmagasabbrendű kifejezőeszközünkkel, a *beszéddel*, legmélyebben fekvő sajátságainkat is eláruljuk. A kifejezett gondolatokból kitűnik, hogy a szellemi birodalmának meghódításában mennyire haladt a beszélő. A társadalmi műveltség mellett érzelmi életének érzékenysége is megszólal, mivel a beszédet szolgáló finom izomrendszer pontosan felel az egyén minden érzelmi változására. A hangszínezet és hanglejtés módosításával a jó színész ugyanazt a mondatot sokféle érzelmi hangsúllyal tudja elmondani. Az indulatos beszédben gátlások lépnek fel, a dühös hang rikácsolóvá válik és félelemkeltő, visszataszító fiziognómias jelleget vesz fel. A száraz, a hízelgő, a hamis hanghordozásnak is megvannak kifejezésbeli megnyilatkozásai, melyekből az emberi magatartás vonzó vagy idegenkedést kiváltó hatását megragadjuk.

A beszédmód és a taglejtés egyéni tulajdonságokról ad felvilágosítást, de e mozgások természetük szerint tűnények, nehezen rögzíthetők. E nehézségeket elkerüli a nyelvi kifejezés megőrzésére szolgáló *kézírás*, mely apró tagozottságú jelek főleg látásvezetete felsorakoztatásából áll. Az írás kép- és számjelek felrovásából ered, melyek lassanként szótag jelekké, majd egyes kultúrákban a leggazdaságosabb hangzó jeleknek, betűknek adták át a teret. Az ember írott műveiben állítja a legmaradandóbb és legbeszédesebb tanúságot magáról. De az írás nemcsak gondolati tartalma val árulja el egy kornak vagy egyéniségnek jellegét, hanem a létrehozáshoz szükséges mozgások stílusával is. Az íráshoz használt anyag mellett a megmintázott formák művészi igényei szabják meg megjelenési képüket, amely a kor szellemét tükrözi. Az egyéni írás is jellemző a művelődési állapotra és a kérdéses stíluson belül mutatózó szabadság mélyebb érzelmi vonásokra enged következtetni. A jelek alakításának jellegzetességeiből Klages széles alapokon nyugvó rendszert dolgozott ki, melyet újabb időkben kísérleti íráskutatások is alátámasztottak, de az eredmények egységes rendszerbe még nem foglalhatók. Minden írásjegy két ellentétes értelemben vehető és a helyes értelmezést az írás formaszintje van hivatva eldönteni. E fogalom nyilvánvalóan nem mérhető, értékelő jegyet vezetett be az íráskutatásba, amelynek értéke ilyenformán az elemzést végző egyén értékétől függ, mint minden jellem tani foglalkozásé.

A felnőtt ember célszerű mozgásai a csecsemőkor rendezetlen impulzív mozgásaiból alakulnak ki. Ugyanígy az arc kifejező mozgásait, a mimikát megelőzik a gyermek arcfintorai, amelyek a jövő kifejező mozgások minden változatát tartalmazták. Ebben a korban a gyermek még nem rendelkezik azokkal az érzelmekkel, amelyeknek kifejezésére a mozgások úgyszólván már készen vannak. A csecsemőnél a különböző arckifejezéseket jellemző mozgások egyszerre léphetnek fel. Egyszerre ráncolhatja homlokát és jelenhetnek meg a szája körül mosolyoszerű mozgások. Nem tudjuk, hogy miképp alakul ki ebből a rendezetlenségből a tulajdonképeni kifejező mozgás. Mindenesetre a rendezett mozgásokat megelőző rendezetlen mozgások nagy jelentőségűek.

Rendezetlen mozgásokat sikerült egyszerű utasítás útján saját vizsgálatainkban létrehozni. Ezek a vizsgálatok az emberi mozgásos magatartás egynéhány alaptörvényét fedték fel, amelyeket itt a bizonyító anyag nélkül röviden összefoglalok.

Az első alaptörvény így hangzik: 1. A sokféle koordinált mozgás és célszerű mozgássorok alapja a szervezet ama képessége, hogy rendezetlen gyors össze-vissza mozgásokat tud végrehajtani. Ezeket a mozgásokat tartalmazzák a mozgásoképek. Ezek a gyors és rendezetlen mozgások a szervezetben lejátszódó tónusváltozások, innervációk és dezinnervációk törvényszerű változásait az agonista és antagonisták működésük egymásbefejlődését tükrözik. Az összes lehetséges mozgássorok közül ezek a legkönnyebben végrehajthatók, mert leginkább megfelelnek az ideg- és izomrendszer jellegzetes és idővel nem változó törvényszerűségeinek.

A mozgások második alaptörvénye a ritmikus mozgásokra vonatkozik és így hangzik: 2. Minden koordinált mozgás alapformája az egyszerű lengőmozgás. Ily módon állnak elő a legegyszerűbb ritmusok, melynek három alapformája van:

a) Hullámritmus; b) Hurokritmus; e) Nyolcas vagy kacsos ritmus.

A harmadik alaptörvény az irányváltozás folytonosságára vonatkozik. 3. Gyors mozgásoknál csak folytonos átmenetekkel történő irányváltozások lehetségesek. Törés csak az egyszerű lengő-mozgás szélső pontjaiban lehetséges külön mozgásos innerváció nélkül.

A negyedik pont az innervációs minimumra vonatkozik: 4. A kéz mozgásainál van egy innervációs minimum. Ha a mozgás kisebb mint ez a minimum, akkor a minimális impulzus átváltozhat nyomássá, vagy az ízületek körüli izmok merevítésévé. Ez az impulzus nagyság valószínűleg a kéznek mint; fizikai lengőrendszernek optimális lengésidejétől függ.

A gyakorlatban használt koordinált mozgásaink pl. az írás rendezetlen mozgásokra való képességünk alapján alakul ki. Egyszerű ritmusos (hullámos hurkos és nyolcas) mozgásra építjük rá a rendezetlen mozgásokat.

IRODALOM.

- Ach, N.*: Analyse des Willens. Abderhalden Hb. d. biol. Arbeitsmeth. VI. T. E. Berlin, 1935.
- Becker, M.*: Graphologie der Kinderschrift. Leipzig, 1926.
- Betzendahl, W.*: Über das psychische Altern. Z. Neur. u. Psychiat. 167. 1939.
- Bracken, H. v.*: Psychologie der körperlichen Arbeit. Hb. d. norm. u. pathol. Physiol. XV/1. 1930. 643-698.
- Bühler, K.*: Die geistige Entwicklung des Kindes. Jena, 1924.
- Düker, H.*: Psychologische Untersuchungen über freie und zwangsläufige Arbeit. Leipzig, 1931.
- Enke, W.*: Die Psychomotorik der Konstitutionstypen. Z. Ang. Psych. 36. 1930.
- Giese, F.*: Psychologie der Arbeitshand. Abderhalden Hb. d- biol. Arbeitsmeth. VI. B/2. Berlin, 1935.
- „ „ Handbuch psychotechnischer Eignungsprüfungen. Halle, 1925.
- Jaensch, W.*: Leibesübungen und Körperkonstitution. Berlin, 1935.
- Hirt, E.*: Graphologische Methoden zur Darstellung normaler und pathologischer schiedenen Ausserungsformen der motorischen Funktionen. Monatschrift f. 5. A/1. Berlin, 1936. 347-390.
- Klages, L.*: Handschrift und Charakter. Leipzig, 1929.
- Koffka, K.*: Die Grundlagen der psychischen Entwicklung. Osterwieck, 1925.
- Köhler, W.*: Psychologische Probleme. Berlin, 1933.
- Kraepelin, E.*: Einführung in die psychiatrische Klinik. Leipzig, 1916.
- Kretschmer, E.*: Körperbau und Charakter. Berlin, 1936.
- Lehmann, A.*: Die psychischen Aequivalente der Bewusstseinserscheinungen. Leipzig, 1901.
- Oseretzky, N.*: Psychomotorik. Leipzig, 1931.
- Schultz, H.*: Das Endgültigkeitsproblem in der Psychologie des Rückbildungsalters. Z. Neur. u. Psychiat. 167. 1939.
- Steif, A.*: Az autonóm mozgásmód vizsgálata. Budapest, 1940.
- „ „ Elmebetegek mozgásképei. Lélektani Tan. IV. Budapest 1940.
- Voigt, E.*: Über den Ablauf von Bewegungsgestalten. Neue Psych. Studien. IX/1. 1939.

Steif Antal

ÁBRAMAGYARÁZAT

Felül: Két személy tapintómozdulatai. A számok az ujjakat jelölik (Katz).

Alatta: Fékkezelés mozgássora (csukló-, könyök- és vállizületen elhelyezett lámpák útja) betanítás¹ előtt és után (Tramm). – Két jóbarát mozgásképe (Steif).

Alatta: A szürke liba ösztönös tojásgurító mozgása. A fürge csele célbafordulása kertülőúton (Lorenz-Schiller).

Alul: Kisfiú kifejező mozgásai: félelem, simogatásvágy, ijedtség, pótcselekvés (Lewin).

Adatok az „Érzés és mozgás” c. dolgozathoz.

A GONDOLKODÁS.

Calderon a gondolkodást a lelki képességek királyának tartja. Ez a hasonlat találó, mert a különböző tudományok elméletei, az egyes filozofémák valóban kezdetben mind a gondolkodást, az értelmet tartották elsősorban döntő tényezőnek, vagyis *intellektuális* veretük volt. Ahogyan a királyságot is később más kormányformák váltják fel, ugyanúgy az intellektualisztikus egyeduralomnak is osztozkodnia kellett a többi lelki képességgel vagy funkcióval, a nélkül azonban, hogy saját-szerű jellegét és szerepét elveszítette volna. A gondolkodás saját-szerű szerepét nem lehet egy definícióval elintézni. Végig kell tekintenünk a gondolkodást nyomozó törekvéseken, vizsgálunk kell, hogy a különböző kutatások és irányok miként kísérelték a gondolkodást felfedni, törvényszerűségeibe behatolni.

Legelőször is tudatosítanunk kell, hogy mást jelent a gondolkodást magának a gondolkodásnak megismerésére kutatni és mást jelent az egyik vagy a másik embernek a gondolkodását az embernek a megismerése miatt megvizsgálni. Ezért két részben mutatom be az idetartozó anyagot. Az első rész a *gondolkodás kutatásának* jellemző fázisait sorolja fel, mindenütt a történeti fejlődés szempontjait tartva szem előtt. Itt külön tárgyaljuk az *általános lélektani kutatásokat* (I.), külön a *differenciális lélektani eredményeket* (II.). A második rész a *gondolkodás vizsgálatát* (III.) ismerteti már nem történeti, hanem rendszeres áttekintés keretében. Befejezésül a gondolkodással szorosan összefüggő részletkérdéseket (IV.) ismertetünk, amilyenek a *generális intelligencia, az elméleti és a gyakorlati intelligencia* és végül az *intelligencia-típusok* problémái.

I. AZ ÁLTALÁNOS LÉLEKTANI GONDOLKODÁS- KUTATÁSOK.

1. *Klasszikus törekvések.* Az angol asszociációs iskolához (Mill, Bain, Sully) áll közel az első gazdag megfigyeléseket feldolgozó gondolkodáslélektani munka, amelyben *Binet*¹ a gondolkodást a *képzetek kapcsolatának* tartja (Le raisonnement est un synthèse d'images. 165. 1.). A gondolkodásnak két alaptörvénye ennek megfelelően a hasonlóság (ressemblance) és az érintkezés (contiguïté) elve, bár Binet a hasonlóság elvét helyesebbnek látja az egybeolvadás törvényével (loi de fusion) helyettesíteni. Az asszociációs felfogást – tehát Binet tanítását is -, azzal cáfolták és vetették el, hogy a lelki életet elmechanizálja, hogy a gépies képzetkapcsolatok tanításával kiöl minden egyéni és változatosat az ember életéből. E lesújtó kritika ellen maga Binet is teljes joggal tiltakozik. A képzetek ugyanis nem változatlan, holt dolgok, hanem mozgalmasságuk, aktivitásuk van, születnek, átalakulnak és eltűnnek.² Az asszociacionismus így az elmechanizálódás vádját kivédte, de nem térhet ki ama vád elől, hogy megelégedett a gondolkodásnak egy-két igen általános törvényével s nem igyekezett kísérleti úton mélyebbre hatolni. Ezt a célt tűzték ki a maguk számára a *Külpe* és *Marbe*³ köré csoportosult fiatal kutatók, a *Würzburgi-iskola* tagjai.

Meglepő, hogy éppen a filozófiai és esztétikai érdeklődésű Külpe köré csoportosultak a kísérletező lélektannak művelői, köztük nem egy későbbben igen neves pszichológus és a gondolkodás kutatásának kezdete a közhit szerint éppen Külpe nevéhez fűződik. A Würzburgi-iskolának az első terméke, *Mayer* és *Orth* tanulmánya⁴ még teljesen az asszociációs felfogást vallja. Új utakon jár azonban *Marbe*, a würzburgi docens, aki ugyanabban az évben megjelenő munkájában⁵ az *ítéletet* vizsgálta. *Marbe* keresi, hogy milyen különleges *tudatélményeink* vannak, amikor ítélünk *I* Ennek kutatására rövid ideig tartó kísérleteket szerkesztett. Ezeknél adott érzéki ingerekkel, kisebb cselekvésekkel, számolási műveletekkel, értelmes és értelmetlen mondatok megértésével kapcsolatban ítéletet kellett létrehozni és az ítélettel kapcsolatos élményeiről a kísérleti személyek be-

számoltak. Marbe pl. két súlyt adott a kísérleti személyek kezébe azzal az utasítással, hogyha a másodikat nehezebbnek tartják mint az elsőt, akkor fordítsák meg. Aztán hangvillával exponált hangot és ezt utána kellett énekelni. Az ítélet így módon keletkezett a kísérleti személyben: „Ez a súly nehezebb, mint a másik. – Ez a hang hasonlít az elsőhöz”. Mondatok megértésével is kísérletezett. Pl. „Az udvariasság a legjobb politika.” Mayer-nevű megfigyelőnek kijelentései: A megfigyelő a beleegyezés tudathelyzetét (*Bewusstseinslage*) jelöli meg. Orth-nevű megfigyelőnek kijelentései: Az udvariasság szónál a figyelem feszültsége nőtt, majd a következő tudathelyzetek következtek egymásután: meglepetés, kételkedés, beleegyezés. Marbe 110 kísérlete azzal az eredménnyel végződött, hogy az ítéletnek nincsen tudati velejárója. Egyedül nem-szemléletes élményünk van s ezt jelölte *tudathelyzet* (*Bewusstseinslage*) szóval. Ennél az eredménynél nem tartalmaz többet a 13 évvel későbbben megjelent polemikus ízű tanulmánya⁶ sem.

Egy lépéssel továbbvitte a kutatást *Watt?* amikor Marbénai exaktabb feladatokat tűzött a kísérleti személyek elé. Kísérletei hasonlóak voltak Münsterbergéhez, aki a szabad asszociációnál az ítéletképzést vizsgálta.⁸ Watt kísérleteinél megadott hívószavakra az instrukció szerint felelni kellett a főlérendelt, az alárendelt, a mellérendelt fogalomnak vagy az egésznek és a résznek megadásával. A megváltoztatott kísérleti forma (a reakcióidőt a Hipp-féle kronosz-koppal mérte!) azonban nem hozott új eredményt. Watt sem talált – Marbehoz hasonlóan – semmit, ami a tudatban az ítéletet kísérte volna.

N. Ach vizsgálatai⁹ már jelentős haladást mutattak. Ő hangsúlyozza először a *szisztematikus kísérleti önmegfigyelést* s Wattéhoz hasonló reakciós jellegű kísérletei a *determináló tendencia* felfedezéséhez juttatta. Az az utasítás („determinálás”), hogy a kísérleti személy a megadott feladatra lehetőleg gyorsan reagáljon, a feladatok többszöri megismétlésénél egyre jobban absztrahálta az érzéki benyomás (a hívó szó) minőségeit, vagyis csak a lényeges adat maradt meg (ez a *determinált absztrakció*) és így az előzetes beállítódás hatása érezhető az appercepción is (*determinált appercepció*). A determináló tendencia így annyit jelent, hogy a *feladat* („Aufgabe”) mégha-

tározza a feladat végrehajtását, megoldását. Ez valóban helyes meglátás, de ebből még nem tudjuk, hogy hogyan, milyen törvények szerint kapjuk a megoldást. Ach még bevezeti a *Bewusstheit* fogalmát is, de ennek sincs semmi új attribútuma a Marbe-féle Bewusstseinslageval szemben.

A Watt-féle feladatokat csak mennyiségében, de nem lényegében változtatta meg *Messer*,¹⁰ amikor a Wattról szereplő hatféle feladat helyett tízennégyfélét szerepeltetett. A *szféra-tudat* (Sphärenbewusstsein) fogalmának bevezetésével (ezzel valamely tartalom logikai szférájának homályos tudatát jelöli!) mégis jól használható terminust adott meg, amelynek fontossága *Kretsehmer* és egyes amerikai kutató (elsősorban *Sells*) elgondolásaiban még jobban előtérbe került.

Az eddigi kutatásoknak értékei és hibái egyformán jellemzőek a gondolkodáslélektan kezdetére. Értékük, hogy felhívták a figyelmet a gondolkodás kísérleti kutatására, továbbá, hogy az asszociacionizmus szenzualizmusa nem korlátozta teljesen felfogásukat, bár ettől véglegesen elszakadni nem tudtak. Hibásak voltak ellenben abban – persze ezt már mai szemmel nézve –, hogy kísérleteikben szolgáian utánozták a reakció-kísérletek feltételeit, továbbá, hogy logikai-filozófiai kategóriákat (ítélet, alá-, fölérendelés stb.) alkalmaztak és végül, hogy a gondolkodásnak – az élménylélektan előírása szerint – lelki reprezentánsát keresték a helyett, hogy magát a gondolkodás folyamatát vizsgálták volna. Az első, aki e tehertételeket érezte s tanulmányának főcímében ezt ki is fejezte, a Würzburgi iskola utolsó nagy tagja, *K. Bühler*¹¹ volt. Ő először hangoztatja tudatosan a gondolkodás *nem-szemléletes* jellegét és szakít a reakciós kísérletek külső formájával is. Bühler gondolatpárokat mutatott be azzal a feladattal, hogy a kísérleti személyek ragadják meg az ezek közötti kapcsolatokat. (Pl. *Selbstbewusstsein und Leistung – die Geistesarmut des Naturalismus*.) Természetes, hogy itt a felfedezendő kapcsolat bizonyos mértékben asszociációs úton is létrejöhet. Ezt a lehetőséget is kikapcsolja Bühler egy másik kísérletsorozatában, ahol 15 kettévágott mondatot adott oly formában, hogy a mondatok első és második fele nem egymás mellett szerepelt. Meg kellett keresni az összeillő félmondatokat. Ha ez lehetséges – és a vizsga-

latok ezt igazolták is -, akkor az asszociációs felfogás egyeduralma tarthatatlan, hisz a két nem egymás mellett szereplő félmondat kapcsolatának megtalálása semmiesetre sem történetelt puszta asszociáció útján. Ekkor Bühler arra az eredményre jut, hogy a gondolkodásnak megfelelő lelki reprezentánsnak, a *gondolatnak* (Gedanke) nem kell szemléletesnek lenni. „Es gibt Gedanken ohne jede nachweisbare Spur irgend einer Anschauungsgrundlage.” Ezzel a gondolkodáslélektan szaktított a szenzualizmussal és intellektualistává vált, vagyis a gondolkodás kivívta önállóságát, a lelki élet nagykorú tagja lett. Ez ellen azonban még mindig harcolt *Aster*, *Wundt*¹² és *Titchener* erősen szenzualista felfogása.

Hogy mi a haladás Bühlernél, azt legjobban abból tudhatjuk meg, hogy a szenzualista Marbe mit tart rossznak Bühler eljárásában? Hibásnak tartja, hogy az „élmény exakt leírása” helyett Bühler a *szabad beszédet* alkalmazza. „Ha Bühler hatása alatt az élmények leírására vonatkozó eljárásomat – írja Marbe – a kísérleti személyek szabad beszéltetésével helyettesítjük, akkor lényegében ez az én módszeremnek eltorzítása.” (1914-es dolgozat, 13. 1.) „Dürr¹³ is ... hangsúlyozza később... igen helyesen, hogy Bühler kísérleti személyei nem gondolkodási élményeiket figyelték meg és azokról számoltak be, hanem pusztán azt fejezték ki, amit gondoltak. Ezzel azonban nem tudhatjuk meg, hogy a gondolkodás maga milyen természetű” (u. o. 22. 1.). Pedig Bühler helyesen látja, hogy a gondolkodást csak úgy ismerhetjük meg, ha gondolkodási feladatokat adva a kísérleti személyeket szabadon beszéltetjük (ez az ú. n. Ausfragemethode) s nem úgy, hogy az absztrakt élményt (ha ugyan van ilyen) leírjuk. Bár Bühler is súrolja ezt a veszélyt, minden jó szándéka ellenére, amikor a „Gedanke” meghatározásával bíbelődik, de az elődeihez viszonyítva sokkal frissebben nyúl témájához. Később látni fogjuk, hogy a gondolkodás tényleges folyamatának megragadásától még Bühler is milyen távol volt.

Szándékosan hagytuk ki a felsorolásból *Külpenek* az *absztrakció* vizsgálatáról¹⁴ szóló kongresszusi beszámolóját. Itt Külpe ¹/₈ mp ideig figurákat mutatott be és ezekkel kapcsolatban különböző feladatokat adott. Egyszer az alakzatok szá-

mát, máskor az egyes elemek alakját, máskor a színét kellett a vizsgált személyeknek megjegyezni s úgy találta, hogy „a legtöbb helyes és határozott kijelentés akkor történt, amikor ezek a feladattal összefüggtek. Bizonyos részletek kiemelésére irányuló absztrakció, vagyis a pozitív absztrakció akkor sikerült legjobban, amikor erre a tudat elő volt készítve, amikor bizonyos résztartalmak számára előzetes diszpozíció adva volt.” (61. 1.) E gondolatban az Ach-féle determináló tendencia csíráit fedezhetjük fel, de kísérletei a würzburgi iskolának kutatási jellegétől még távol esnek.

A würzburgi iskola vizsgálatainak igen nagy hatása volt. A gondolkodás kutatásának ez az új impulzusa széleskörű érdeklődést keltett fel. Így pl. Amerikában a strukturalizmus képviselője, *Titchener*,¹⁵ erősen a würzburgi iskolához kapcsolódva elismeri az Ach-féle determináló tendenciát, a gondolkodásnak nem-tudatos jellegét, de az *érzéki adatoknak* szerepét a kelletténél jobban hangsúlyozva erősen a szenzualizmushoz tapad.

Az eddigi vizsgálatok az egyszerű ítélest, könnyebb vagy nehezebb mondatok (aforizmák) megértését és összefüggések felfogását vizsgálták. Ugyanerre az időre esik *Störringnek*, az akkori zürichi professzornak, egy másik területre, a *következtetések* szillogisztikus formájára, vonatkozó vizsgálata.¹⁶ Störring megadott premisszák (pl. A jobbra van B-től, C balra van B-től) alapján a konklúzió megtalálását kereste s azt látta, hogy ez legtöbbször szemléletes jellegű leolvasás alapján, tehát inkább *külső segítségek*, *fogások* igénybevételével s nem az absztrakt logikai vonatkozások tiszta belátásával történik. Ez a gondolat is a filozófiai síktól való jelentős eltérésre vall.

Ezzel a klasszikus törekvések sora bezárult. Láthattuk, hogy a logikai alapról (ítélet, következtetés, s hogy a fogalom se hiányozzék, Külpe absztrakciós kísérleteit vehetjük ide) kiinduló kutatások történeti szálai visszanyúlnak a reakciós kísérletek, az asszociációs felfogás és így a szenzualizmus talajába. Ez a kor mindenáron az asszociációs felfogástól el akar szakadni és ez annyira elfoglalja a kutatók igyekezetét, hogy nem róhatjuk fel azt a gyengéjüket, hogy a gondolkodás tényleges lefolyásának kevés időt szentelhetek. A *gondolkodás menetét* igyekeznek megoldani az alakelmélet, a Selz-féle

komplexumelmélet és végül csak ezzel foglalkoznak a legújabb kutatás képviselői.

2. *Az alakelmélet gondolkodás-felfogása.* A berlini *alaklélektani iskola* (Köhler, Koffka, Wertheimer stb.) erősen fiziológiai érdeklődése miatt elsősorban érzékeléssel foglalkozik s csak egyes kisebb tanulmányok tárgyalnak gondolkodáslélektani kérdéseket. Így Wertheimer¹⁷ a produktív gondolkodás (mily haladás ez már az előző kutatások receptív gondolkodásával szemben!) lényegét az *átcsoportosításban* („Umzentrierung”) látja. Ő a szillogizmus legklasszikusabb figuráját, a modus barbara-t vizsgálva felfedi, hogy az adatoknak a régitől eltérő, újabb szempontokból nézése, átcsoportosítása a produktivitás lényege. Ez nemcsak az egyszerű kis gondolati műveletekre igaz, hanem nagy, átfogó szemléleteknek is sajátja, így pl. a történetírásnál „nem ritkán alapvető véleményváltozás jön létre valamely történeti karakter megítélésénél oly módon, hogy a tények – amelyek eddig nem helyesen illesztettek egybe – új csoportosítása a történeti személy képét is megváltoztatja”. (12. 1.) A gondolkodás menetének alakelméleti felfogására pedig érvényes az egész alakelméletnek alaptétele: „Ami valamely egész egy részében történik, az nem történik függetlenül az egésztől, hanem azt a hozzátartozó egész belső struktúra-törvényei határozzák meg”.¹⁸ így a gondolkodásra transzformálva mondhatjuk, hogy a gondolkodás egyes fázisainak, lépéseinek formáját, megváltozását nem tekinthetjük önmagában, hanem azt a gondolkodás egész menete és annak törvényei határozzák meg. Így érthetjük, hogy nem jártak kellő sikerrel a gondolatmozaikokat, egyes mondatokat vagy a szillogizmus egyes tételeit vizsgáló eljárások, mert alapszemléletük – s ezt Marbe fejezte ki a legjobban -, az volt, hogy az egyes részleteket a vele összetartozóktól minél jobban elszigetelve vizsgálják s ezért rója fel Marbe Bühlernek, hogy „túl sokat engedni beszélni a kísérleti személyeit”. A klasszikus és az alakelméleti felfogás különbségét még élesebben Koffka fogalmazza meg,¹⁹ amikor Watt és Messer kísérleteit cáfolja. Szerinte ugyanis ezekben a kísérletekben (pl. amikor egy szó ellentétét kellett megnevezni) nem az történik, hogy a hívószóból kiinduló asszociatív reprodukciós tendenciák közül az egyik a feladat-

nak megfelelő, azaz irányított kiválasztásban részesül, hanem itt egy sajátos tevékenység, funkció gyakoroltatik, amelyet az ellentét-pár alakhatásának nevez. Az *alakdiszpozíció* hatása pedig felülmúlja a reprodukciós tendenciáét. Ha ugyanis a gyermek megérti azt, hogy a nagynak ellentéte a kicsiny, az ekkor keletkező alakdiszpozíció hatására nemcsak ennek és az ehhez hasonló ellentéteknek megragadására, hanem a többi ellentéteknek vagyis magának az ellentétnek felismerésére (és produkálására) képessé válik. Ennek alapján Koffka az érzékelés-alakok mintájára bevezeti a *gondolat alak* fogalmát. A problémák lényege – szerinte – a gondolatalakok hiányosságában rejlik. Ezekből a hiányos, nem-kész alakokból ugyanis a hiányok kitöltésére erős tendencia indul ki, amelyek azután a megoldáskor megszűnnek.

Az alakelmélet mindenesetre a gondolkodási folyamat egységének hangsúlyozásával lényeges haladást jelentett. A kérdés azonban még mindig nyitva áll: milyen is ez az egységes folyamat? Ezt a problémát még a reláció-észrebevés hangsúlyozása sem oldja meg. A berlini iskola szerint a *relációélmény*, amely az alakélmény sajátos páros-struktúrájú fajtája (akár meghatározott, dinamikus karakterű szimultán-, akár szukcesszív-relációról van szó), lényegében *relációbelátás* és a tiszta szemléletből, vagyis tapasztalati kategóriákból maradék nélkül levezethető. Ez a nézet Bühler szerint²⁰ tarthatatlan, ugyanis a belátás más a konkrét relációélménynél, amellyel pl. az állatok rendelkeznek, amikor bizonyos kapcsolatok felfogását betanulják és a relációiéi fogás jelenléte ekkor a hibagörbe lassú leereszkedésével könnyen felismerhető. Más azután az emberi relációbelátás, amelyet az Áhá-élmény (Bühler) és az utána hirtelen bekövetkező csupa helyes reakció következtében beálló meredeken lezuhanó hibagörbe jellemez. Ez utóbbi relációbelátás lenne azután a gondolkodásnak központi magva, amely lehetővé teszi az átcsoportosítást (Wertheimer) vagy a gondolkodásalakok hézagainak kitöltését (Koffka). De hogyan! Erre kísérel meg feleletet adni Selz komplexumelmélete.

3. A *komplexum-elmélet*. Az asszociációs felfogás legprimitívebb formája a gondolkodást a képzetkapcsolatok diffúz reprodukciójának tartotta. Bár szerinte az egyirányú kapcsó-

latok egymást elősegítik, az ellentétes irányúak egymást gátolják, még sem tudta megmagyarázni, hogy hogyan találja meg a gondolkodás a nagyszámú képzetkapcsolatból a megfelelő helyes képzetet vagy gondolatot? G. E. Müller ezt a kérdést az ú. n. *konstellációs-elmélettel* kísérte megoldani. Konstelláció nála valamely helyzetben jelenlévő reprodukciós tendenciák képezte lelki állapot elősegítő és gátló hatását jelentette, vagyis a konstelláció az a kedvező helyzet, amelyei egy képzet az ugyanakkor jelenlévő más képzetek miatt élvez. (Ezt már Münsterberg is tapasztalta, amikor tachitoszkópos olvasásnál a vasút szó után a Tumult szót vetítette s a kísérleti személyek ezt Tunnelnek olvasták.) Azonban még a konstellációs elmélet sem tudja megmagyarázni azokat a gondolkodásműveleteket, amelyeknél a probléma és a megoldás (vagy ezek részfázisai) között eleve semilyen asszociáció sem állhatott fenn. Ezt a kérdést oldja meg *Selz komplexumelméletével*,⁷ amikor a diffúz reprodukciók rendszere helyébe a *specifikus reakciók rendszerét* vezeti be. Ez utóbbiakat „*reflexoid*” reakcióknak nevezi, mert a reakció époly szűk körre van korlátozva ezeknél, mint az organizmus reflexei. Ilyen specifikus reakciók a gondolkodás számára az olyan műveletek, amelyek, ha feladatukat be tudják tölteni, megoldási módszerekké válnak. Selz kísérleteinek megszerkesztésében még erősen a Würzburg-i iskolához tapad, amennyiben a reakciós kísérletek mintájára készített hívószavakat és feladatokat (pl. drót-egész; ajtó-felérendelés) mutatott be, de a közel ezer kísérletében a feladatok megoldását már Bühleréhez hasonló beszámolásból iparkodott kielemezni. Nézzük, hogy szerinte a probléma-megoldás hogyan történik*? Legyen a feladat az ajtó hívószóhoz a hozzátartozó egész megadása. Ekkor az ajtó és a fal, vagyis a hívószó és a megoldás a hozzátartozó feladattal („az egésznek a megadása”) tudáskomplexumot (Wissenskomplex) képez, amelyből a megoldás előtt egy tag („a fal”) hiányzott. Ezért nevezi Selz a gondolkozást a *komplexumkiegészítés intellektuális műveletének*. E kiegészítés valamely meghatározott célnak megfelelően történik, vagyis a gondolkodást szkematikus anticipáció jellemzi. Nem nehéz itt felfednünk a rokonságot az Ach-féle determináló tendenciával és a Wertheimer-féle gondolatalak kiegészítésére

való törekvéssel. Éppen az a megnyugtató, hogy ezekben az elméletekben igen sok a közös vonás, vagyis valószínű, hogy jó utakon járnak.

A probléma megoldása, azaz Selz nyelvén szólva, a *szkematikus anticipálás* komplexumkiegészítő eljárása három-féleképpen lehetséges. Az elsőt a gondolkodásnál akkor használjuk, ha a megoldást már ismert módszerek és eszközök aktualizálásával elérhetjük. Ezt Selz az *eszköz-aktualizálás* műveletének nevezi s jelentősége csak akkor van, ha az automatikusan alkalmazható megoldási eljárások is eredményhez vezethetnek. A második eljárás akkor kerül alkalmazásra, amikor nem lehetséges ismert módszert felhasználni. Ekkor a cél és az ismert eszközök viszonyából következtetünk az új megoldási eljárásra. Pl. mikor Franklin a vihar elektromosságát a csúcs hatás felhasználásával a felhőkből a földre akarta vezetni, szükség volt arra, hogy a felhő és a föld között valami kapcsolatot létesítsen. Az ilyen kapcsolat anticipálása azután a *reproduktív eszköz-absztrakció* elve alapján a sárkány megoldáshoz vezette.

Leghomályosabb a harmadik eljárás, amely a művészi alkotások lényegét véli megmagyarázni. Ez Selz szerint *értékjellegű hatásösszefüggések* felhasználásával történik. – Lényege az egész komplexum-elméletnek, hogy a feladat, a probléma keresést indít meg, amely régi vagy új megoldási módszerek alkalmazásával, hosszabb vagy rövidebb úton célhoz is vezet. Így a problémák megoldási menetébe, vagyis a gondolkodás lényegébe jobb betekintést nyertünk, mint a korábbi felfogásoknál, mert Selz ezt a megoldás-keresést, a problémák megoldásának útját igen finom kézzel felfeji és itt több lényeges szálát talál. Végül elmélete az asszociációs felfogást is magában foglalja, mert – mint arra a tudományok fejlődésében oly sok példa van – az asszociációs tanítás Selz elmélete (ezt maga a szerző is elismeri) egy alfajának, speciális esetének mutatkozott.

Talán éppen azért, mert igen sok rokon vonás van a komplexum-elmélet és a korábbi felfogások között, Selz munkája középpontja lett áldatlan polémiáknak. Megtámadja *G. E. Müller* az asszociációs (helyesebben a konstellációs) felfogás nevében,²² *Koffka*²³ és *Benary*²⁴ az alakelmélet oldaláról és *Henning*²⁵ egy jellegtelen álláspont szempontjából. Hogy a

kör teljes legyen, *Bühler*²⁶ is és *Selz*²⁷ is *Koffkát* támadják. Mindezek azonban csak azt igazolják, hogy jelentős tanításokról van szó.

4. *Egyes elszigetelt tanítások.* A komplexumelméletet betetőzzük *Lindworsky* szerint, ha hangsúlyozzuk a gondolkodásnak *logikailag zárt* jellegét. Vagyis valamely gondolatkomplexumot úgy ragadhatunk meg, hogy részeinek logikai helyzetét és funkcióját az egészhez viszonyítva tudatosítjuk, megismerjük. Ezt a következtető gondolkodást azután *Lindworsky szillogizmusok* megoldásának segítségével vizsgálja.²⁸ A gondolkodás lényege így *Selz* elnevezésének analógiájára *Lindworsky* szerint logikai komplexumkiegészítésnek nevezhető, amelyben fontos szerepet játszik a *viszonyhelátás* (*Relationseinsicht*). A belátás, láttuk *Bühlernél* is, – hasonlóképpen a gyermek- és állatlélektani vonatkozású tanulmányokban – előkelő helyet tölt be. *Lindworsky* munkája ezek szerint visszakanyarodik a würzburgi iskola filozofikus-logikai hagyományaihoz, de egyúttal tehertereléséhez is. Mennyire igaza van *Delacroix*nak, amikor írja: „*Bühler*, *Marbe* és *Messer*, éppen úgy mint *Husserl*, a logikában látja a gondolkodás igazi tanulmányozásának lehetőségét és a lélektan számunkra csak a logikai műveletek szubjektív oldalát tárják fel”.²⁹

A kutatások kezdetén azt keresték, hogy a gondolkodásnak milyen lelki tartalmak felelnek meg, később már azt vizsgálják, hogy a gondolkodás menete milyen törvényszerűségeket mutat. Ez az irányváltozás azonban még nem jelenti, hogy az első kérdés teljesen elhanyagolható lenne. Mai nyelven ezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy vizsgálnunk kell a gondolkodás menetében az egyes fázisoknak jellegét. Az kétségtelen, hogy legáltalánosabban szólva a gondolkodás menetében – mint azt *Bühler* elsőízben felfedi – a szemléletes és nem-szemléletes,³⁰ aposteriori és apriori adatok egyforma szerephez jutnak. E kérdéshez lényeges kiegészítő kutatást végzett *A. Flach*, *Bühler* egyik tanítványa, amikor a fenti adatok mellett a *szimbolikus szkémák* jelentőségét hangsúlyozta.³¹ A szimbolikus szkémák elsősorban térbeli jellegűek és az absztrakt fogalmak ideális viszonyait, összefüggéseit ábrázolják. Térbeliségük azonban semmiesetre sem jelent érzéki, tapasztalati származást,

hanem ezek csupán a gondolkodásnak mintegy szemléletes alakba öltöztetett „ideális” reprezentánsai, segédeszközei ugyanúgy, mint ahogyan a matematikai és geometriai jelek és ábrázolások is ideális összefüggések lerögzítésére szolgálnak.

Mi a szerepük ezeknek a szimbolikus szkémáknak a gondolkodásban? Erre legjobban maga Flach adja meg a feleletet: A szimbolikus szkémák lehetőséget adnak, hogy a produktív gondolkodás folyamatába bepillantást nyerhessünk. Azokban az esetekben, amelyekben nem pusztán reprodukzív tudásaktualizálás (Wissenaktualisierung) szerepel, a szimbolikus szkémák a *jelentés fel fogás* (Sinnerfassung) fontosságára hívják fel a figyelmet. Ezekben a szkémákban a jelentéstartalmat – mint különféle vonatkozások együttesét – spontán ragadjuk meg. „Ha mi valamely tapasztalatilag adott tarkaságban, amilyen pl. a futurista képeknél is található, hirtelen tárgyi jelentést fedezünk fel, akkor tulajdonképpen a konkrét és téres adatokat absztrakt tartalommal hozzuk kapcsolatba. A szimbolikus szkémáknál a helyzet éppen fordított: Itt absztrakt vonatkozásokat konkrét és téres vonatkozások formájában tudatosítunk. Mindkét esetben azonban közös, hogy valamely gondolatot azoknak a viszony-összefüggéseknek közvetlen megragadása segítségével értjük meg, amelyekből az felépül.” (440. 1.)

Ezek a' gondolatok igen könnyen átvezetnek az *organizáció*nak (ill. a *struktúrafogalom*nak) a gondolkodásban való nagy jelentőségére. Az *organizáció* (ill. *struktúra*) az *alaklélektan*nak elsősorban a tapasztalásra vonatkozó döntő fontosságú felfedezése volt. Ezt azután a gondolkodás síkján – éppen Flach kísérletei nyomán – *M. R. Harrower*³² igen jól hasznosította, amikor kimutatta, hogy a gondolkodásban grafikus szkémák lehetővé teszik a pontos tartalmi hozzárendelést, továbbá, hogy befejezetlen gondolatok (kisebb történetek, viccek) struktúrája erősen meghatározza a befejezés jellegét. Harrower kimutatta azt is, hogy ezeknek a szempontoknak milyen döntő szerepük van a gondolatok reprodukciójánál. Itt újra az *alaklélektan* szempontjai diadalmaskodnak, de még mindig nyitva hagyják azt a kérdést, hogy az *organizált*, ill. *strukturált* gondolatösszefüggéseknek milyen speciális törvényei, szabályszerűségei vannak. Csak azt tudjuk, hogy a gondolatmenet szervesen egy-

másbafonódó részekből áll, de még keresnünk kell ezeknek a részeknek pontos szerepét.

Azok a vizsgálatok,³³ amelyek a *logikai alapformáknak*, a fogalomnak, az ítéletnek és a következtetésnek gondolkodás-lélektani vonatkozásait kutatták, abban a hiedelemben voltak, hogy a gondolkodás nem más, mint a logikai formák után való igazodás, a logikumnak mintegy tapasztalat síkján való megjelenése. Ezek a vizsgálatok, – amelyek közül nem egy értékes részletet pillantott meg – azt hitték, hogy a gondolatmenet termékenységét – logikai terminussal kifejezve – az *igazságösszefüggések megtalálása* biztosítja. Azt azonban nem tudatosították, hogy az igazságösszefüggések megtalálása csak post festa járuléka a termékeny gondolkodásnak. Más szóval: *ha a gondolkodás termékeny, akkor mindig logikus is, de a pusztán logikus gondolkodás nem szükségképpen termékeny*. Az újabb elméletek azután a gondolkodás problémáit igen helyesen más oldalról közelítik meg.

5. *Az újabb elméletek*. A gondolkodás termékenysége, mint láttuk, nem külső szabályok betartásától, hanem a probléma végső megoldásától, a végeredmény értékétől függ. A *probléma-feltevés és a megoldás kapcsolatát* kutatják az újabb vizsgálódások, elsősorban *N. R. F. Mater*, *Claparède* és *Duncker*.

Az amerikai kifinomult kísérletezőtechnika minden fortélyát felhasználja *N. R. F. Maier*,³⁴ hogy a problémamegoldás lényegébe behatoljon. Egyszerű feladatokat ad kísérleti személyei elé s vizsgálja, hogy a megoldások megtalálása milyen szabályokkal magyarázható meg. A *probléma-szituációt* szerinte legáltalánosabban az jellemzi, hogy a cselekvés elé gátat emel, amelynek legyőzéséhez a megfelelő utat és módot éppen a gondolkodást találja meg. A probléma-szituáción háromféleképpen lehet győzedelmeskedni.

Az *első út a próbálkozások tervnélküli sorozata*, amely pusztán a véletlen segítségével a sikerek és a tévedések (*trial and error*) észrevezésével és felhasználásával jut eredményhez. Ez a mód, amely „a vak tyúk is talál szemet” analógiájára sok esetben eredményhez (vagyis „probléma-megoldáshoz”) vezethet, mégsem nevezhető gondolkodásnak, mert a személy a „*trial and error*” alapján történő megoldások esetében a régebbi ta-

tapasztalatokat vaktában, vagyis nem tudatosan használja fel és a sikeres és sikertelen próbálkozásait semmiféle szál sem fűzi szerves egészé, az egyes lépések szervetlenül, mozaikszerűen tevődnek össze egymás mellé.

A *második* megoldási eljárás az *egyenlő értékű reakciók* (equivalence reactions) elve szerint történhetik. Ekkor a megoldás *gyakorlásátvitelben* (transfer of training) áll. Így pl. Maier patkányokkal végzett kísérleteiben azt találta, hogyha a patkányok megtanulják megkülönböztetni a szürke alapon lévő nagy fekete kört a kis fekete körtől, akkor az egyes patkányok csupán a világosságkülönbségét, mások ellenben az alak (nagyság) különbségét ismerték fel. Ennek megfelelően később az egyik az elsőt, a másik az utóbbit fogja hasznosítani. Ez az eljárás tehát a tapasztalás egyes adatainak a felismerése és a régebbi tapasztalások már ismert módon való hasznosítása segítségével oldja meg a problémákat. De ez még mindig nem az igazi gondolkodás.

Az igazi gondolkodás lényege Maier szerint a *spontán összegezés* (spontaneous integration). Ez a *harmadik* megoldási mód, amely két vagy több egymástól független tapasztalásnak spontán összegezése alapján találja meg a probléma megoldását. Maier gondolkodásmódjára és kutatásainak irányára jellemző, ha bemutatjuk, hogy az ilyen módon jellemzett gondolkodást miért tartja teljesen önálló lelki funkciónak és milyen okok miatt különbözteti meg ezt a tanulástól (vagyis a mechanikus asszociálástól), amelynek szintén jellemző vonása, hogy a régebbi tapasztalatokat használja fel. A *gondolkodás és a tanulás* lényegesen megkülönböztetendő Maier szerint a következők miatt:

1. Azokban a kísérleti szituációkban, amelyekből a variabilitás és a szabad asszociáció lehetőségét kizárta, sehogyan sem lehetett a problémát megoldani. – 2. Azok az agyoperációk, amelyek a spontán integráció képességét nagy mértékben csökkentették, a mechanikus asszociálás képességét épségben hagyták. – 3. A tipikus tanulási és a tipikus gondolkodási feladatok megoldásainak eredményei közt matematikailag sem mutatható ki korreláció. – 4. A fiatalabb patkányok az idősebb patkányoknál fejlettebbeknek mutatkoztak a tanulási problémák-

ban, fejletlenebbeknek ellenben a gondolkodási feladatokban. – 5. A 6 éven aluli gyermekek fejletlenebbeknek mutatkoztak a gondolkodást igénylő feladatokban, mint az idősebb patkányok. Ez mindenesetre annyit jelent, hogy a gondolkodás relatíve későbbi érettségi fokon jelentkezik, mint a tanulás. – 6. A tanulásnál az asszociációk hátrafelé, a gondolkodásnál pedig előre irányulnak. – 7. A gondolkodási problémákat mint egészeket oldjuk meg, vagyis a megoldás nem történhet oly mértékben szétदारabolva, mint az a tanulásnál igen gyakori bevésés-mód.

A gondolkodás tehát különböző, össze nem függő régebbi tapasztalatok spontán összegeződése segítségével oldja meg a problémát. Ezt az összegeződést nagy mértékben az új *irány* (direction) megtalálása segíti elő. A habituális, a megszokott irányok követésével nem tudunk új problémákat megoldani, ez csupán szelektív reprodukciókat nyújthat a megoldás számára. Maier szerint ilyen habituális irányokat használ fel az a gondolkodási művelet, amelyet *Krechevsky hipotézisnek*, *Ach determináló tendenciának*, *Woodworth és Sells atmoszferikus hatásnak* nevez. Az új iránynak megtalálása új kombinációkat, új összefüggéseket fedez fel és tulajdonképpen ezek teszik lehetővé a probléma megoldását is. (Az új irány nem azonos a Wertheimer-féle *átcsoportosítás* (Umzentrierung) nyújtotta jelentésváltozással, mert a jelentésváltozás a probléma szempontjából a megoldás következménye és nem annak oka!)

Maier igen sokoldalú vizsgálatának mai végeredménye tehát az, hogy a gondolkodás igazi lényegét az új irányban történő spontán összegeződés adja. A tényleges gondolkodásnál azonban próbálkozások (trial and error) és egyenlőértékű reakciók (gyakorlat-átvitel) jelen lehetnek, de ez utóbbiak önmagukban csak véletlenül vezethetnek megoldáshoz.

Kisebb feladatok adásával (valamely képhez megfelelő történetet kitalálni, képeket sorbaállítani, képsorok, történetek befejezését megtalálni, találós kérdéseket megoldani stb.) kísérli meg *Claparède*³⁵ a gondolkodás lényegébe behatolni. Módszere a hangos gondolkodás, bár szerinte a beszéd is gyakran gátolja az igazi gondolkodást. A *gondolkodás lépései* (les *démarches de la pensée*) szerinte igen cikk-cakkosak és nem követik a logikától előírt szabályos menetet.³⁰ Ő már jobban behatol a gon-

dolgozás lépéseinek rejtelseibe, amikor itt megkülönbözteti az *egyszerű percepciót*, az *egyszerű leolvasást*, a *próbálkozást* (tátonnement) és a *következtetést*. Ez utóbbi nem jelenti logikai szabályok (indukció, dedukció stb.) szolgái betartását, pusztán az egyes gondolatoknak valamilyen összefüggését, egyiknek a másikkal való kapcsolatát – mint azt az alakelméletnél is láttuk – hangsúlyozza, Ezeknek az egyes lépéseknek előre meg nem adható láncolata vezet azután a gondolkodás végső céljához, a megoldáshoz, amit Claparède a *hipotézis* megadásával jelöl s ezért adja munkájának is a hipotézis genezise címet.

Vele egyidőben nyomozza a produktív gondolkodás természetét K. *Duncker*,³⁷ aki a berlini alaklélektani iskolához tartozva, magátólértetődően a gondolkodás menetének egészét vizsgálja praktikus-technikai és matematikai feladatokkal kapcsolatban. Duncker minden problémát olyan helyzetnek tekint, amely célt tűz ki a gondolkodó elé és az ember nem tudja, milyen úton lehet ezt a célt elérni. Ezért a gondolkodó megoldási kísérletekkel próbálkozik. Itt vezeti be Duncker a *funkcióérték* fogalmát, amely a megoldási kísérletek megoldási értékét jelöli. A funkcióérték a legtöbb megoldási kísérletben csak rejtve (implicite) foglaltatik. A funkcióérték megragadása és tudatosítása nélkül megoldás lehetetlen.

A problémahelyzeteket modellel reprezentálva láthatjuk, hogy itt lényeges (konstitutív) és nem-lényeges alkatrészek, jegyek szerepelnek. Duncker szerint az előbbit szintetikus, az utóbbit analitikus leolvasással ragadhatjuk meg. Ezt a megkülönböztetést szem előtt tartva tisztán láthatjuk, hogy *produktív gondolkodás csak szintetikus leolvasással* lehetséges, amely – hangsúlyozva, hogy a problémák modellje sohasem merev – képes arra, hogy a problémák konstitutív jegyeinek többféle organizációját állítsa elénk. Ha ezeket az organizációkat a problémák *aspektusainak* nevezzük, mondhatjuk, hogy a produktív gondolkodást aspektus-gazdagság, a gyenge gondolkodást pedig aspektus-szegénység jellemzi.

Mi okozza, hogy a produktív gondolkodás olyan nagyfokú szellemi erőfeszítést igényel és ennek következtében olyan ritka? Ennek oka, hogy az ember hajlamos arra, hogy megtapadjon valamely probléma egyik organizációjánál (aspektu-

sánál) és nem képes arra, hogy a többféle lehetséges aspektust könnyedén maga elé állítsa. A gondolkodásnak ezt a megtapasztalását (perszeverációját) a mindennapi életben igen gyakran tapasztalhatjuk.

Az aspektusváltozásnál lényeges jegyek lényegtelenekké, figyelembe nem vett adatok fontosakká válnak s így a probléma-modell látása megváltozik, relief-je átalakul. A megoldást csak az ilyen állandó átalakítás viszi előbbre, de ezt állandóan megnehezíti, hogy a *tapasztalati mezőnek* „rezonáns igénylése” nem megy végbe könnyedén. A problémák megoldásához ugyanis adatokat válogatunk ki az összes általunk eddig tapasztalt anyagból („tapasztalati mező”). Ezek azonban természetesen többé vagy kevésbé önállóan szerepelnek más modellekben s így az ezekről való lefeszítésük és számukra új jelentés kölcsönzése („átcsoportosítás”) jelentős elme-frisseséget igényel. A más modellekbe beágyazott mozzanatok funkciói csak a régi használati körön belül változhatnak meg könnyen.

Duncker főképpen a praktikus és a matematikai problémák elemzésével kapcsolatban fedezett fel sok finomságot, amelyekben elsősorban kvalitatív – az egyes eseteket igen alaposan szétboncoló – eljárása volt nagy segítségére. A relief-változás gondolata azonban nem új, hisz ezzel találkoztunk már a Wertheimer-féle átcsoportosítás fogalmának ismertetésénél is. Még egy alapvető gyengességét fedezhetjük fel, ha tudatosítjuk, hogy Duncker a probléma feladásának és az írásban beadott megoldásoknak ill. megoldási kísérleteknek kapcsolatát vizsgálta és még mindig nem nyomozta, hogy az egyes lépések egymásután hogyan következnek. Ebből a szempontból Claparède vizsgálatai egy fokkal fejlettebbek, amikor a percepció, a leolvasás, a próbálkozás és a következtetés egyes adatainak egymásbafonódását hangsúlyozza.

A kutatás illetően állása mellett magunk is könnyen megkísérelhettük, hogy a gondolkodás menetébe behatolva nyomozzuk azokat a jellemző szakaszokat, lépéseket, fázisokat, amelyek a megoldás felé vezető úton felbukkannak és keressük ezeknek egymáshoz való kapcsolatát, továbbá a megoldás szempontjából való jelentőségét.³⁸

Kisebbségi problémákat, rejtvényeket adtunk fel kísérleti

személyeknek (összesen 281, többnyire egyetemi hallgató), akik a probléma felfogásától kezdve hangosan gondolkodva adtak számot a megoldás menetéről. Ezeket szószerint lejegyezve jelentős anyagot kaptunk arra, hogy a gondolkodásnál milyen tényezők szerepelnek.

Meg lehetett különböztetni tárgyi és személyi (főképen érzelmi) vonatkozású lépéseket. A *tárgyi típusba* tartoztak: 1. azok a *ténymegállapítások*, amelyek az adott problémamodell egyes adatait, összefüggéseit pusztán feltárták, 2. azok a *próbálkozások, módosítások*, amelyek a meglévő problémahelyzet megváltoztatását véghezvitték, 3. azok a *megoldási javaslatok* és *feltevések*, amelyek a problémák megoldását célozták és 4. azok a *kritikák, cáfolatok*, amelyek a ténymegállapításokat vagy megoldási javaslatokat elvetették vagy helyesbítették.

Ezeken kívül jelentős szerepe van a *személyi vonatkozású adatoknak*. Ilyenek az *indulatosság*, a *csodálkozás* és *tetszés*, a *kétkedés*, a *mellékes* (nem a tárgyra vonatkozó) *mozzanatokkal való foglalkozás* és végül a problémával való foglalkozás *feladása*. Ezek nem szerepelhettek az előző kutatóknál, mert ők csak a végeredményt tartották szem előtt s az magától értetődően mindig csak tárgyi jellegű lehet.

Igaza van Claparèdenek, amikor hangsúlyozza, hogy a gondolkodás egyes lépései a legnagyobb változatosságban kapcsolódhatnak egymáshoz. A probléma azonban éppen ezzel a megállapítással kezdődik. Kérdezhetjük, hogy ez a változatosság milyen szabályszerűségeket rejt magában. Az *egyes lépések összefüggését* illetően durva vonásokkal vázolván állíthatjuk, hogy a ténymegállapítások és a próbálkozások az „ez és ez van”, „ezt és ezt lehet leolvasni” jellegük folytán a probléma-helyzet tisztázását, egyes lehetőségek hangsúlyozását, másoknak kizárását célozzák. Ezek érdeklődés esetén csodálkozást és tetszést váltanak ki, de tanácstalanság esetén hirtelen indulatosságba, ideges töprengésbe csaphatnak át. Az értelmi (tárgyi) és érzelmi (affektív, gyakran hiúsági) mozzanatok az előbbiektől és az utóbbiak feszültségi fokától függően előbb-utóbb megoldási javaslathoz vezetnek, amelyet azután a gondolkodó kritikával kísérve megerősít vagy elvet. Ekkor újra kezdődik e mozzanatoknak változatos színjátéka. Végül a he-

lyes megoldás örömet, kielégítettséget, a hosszás sikertelenség pedig kételkedést, a probléma elvetését, irreális megoldási javaslatokat szül. De tovább is nyomozhatunk s kérdezhetjük, hogy egyes megoldási javaslatok hogyan függnék össze? Itt találtuk a *vezetőterv* szerepét, amelynek lényege, hogy a megoldási javaslatok a helyes gondolkodásnál nem véletlenül, terv nélkül bukkannak fel, hanem a gondolkodó terv szerint, jól meghatározható területeken belül, kísérli meg realizálni a megoldási javaslatokat. Ezeket a területeket a vezetőterv jelöli ki általánosság formájában és ezt konkretizálják az egyes megoldási javaslatok s végül a helyes megoldás. A vezetőtervek a probléma különböző aspektusait használják fel és ugyanannál a problémánál is a legkülönbözőbb irányokba mutathatnak. A megoldásnál azonban az iránygondolat (lásd *direction* Maier-nél) csupán velejárója annak a sajátos gondolkodási műveletnek, amelyet az általános egyedivé átalakulásával, konkretizálásával jelölhetünk. A gondolkodásban így nem az egyes adatoknak van primátusuk, hanem az általános szemléleti módnak. Ez természetesen csak egyik szabályszerűsége annak a gazdag és szinte kibogozhatatlan folyamatnak, amely a problémák felvetésével kezdődik és a megoldáson való töprengés sokszor igen hosszú ideig tartó kínlódásán és örömein keresztül eredményhez is vezet. Hogy itt még igen sok az érintetlen probléma, amelyekre megoldást kell találnunk, azt látni fogjuk alább az intelligencia tényezőinek bemutatásával kapcsolatosan.

Míndezen kutatások pusztán a kísérlet oldaláról vizsgálták a produktív gondolkodás problémáját, amely magától értetődően közeli rokonságban áll a *tudományos alkotás* és *fel-fedezés*, az *inspiráció*, a *fantázia* és sok tekintetben a *művészi alkotás* kérdéseivel is. Ez utóbbiak színpompája és gazdagsága mellett a fentebb tárgyaltak absztrakt, vézna visszatükröződések, szegény rokonok. Ezt látva, csak Duncker hasonlatával vizsgálhatjuk magunkat: „A produktív gondolkodást ott tanulmányozni, ahol valójában produktív, bizonyára csábító és a biográfiák anyagából a produktív gondolatok genezisére vonatkozóan kétségtelenül fontos adatokat nyerhetünk. Azonban annak ellenére, hogy az elektromos töltés legfenségebb példáját a viharban tapasztalhatjuk, az elektromosság törvényszerűsége

geinek kutatására a laboratóriumban előállított szikra alkalmasabb”. (Előszó.)

JEGYZETEK.

¹ *Binet*: La psychologie du raisonnement. Recherches expérimentales par l'hypnotisme. Paris, 1886. 172. 1.

² „A képzetek (images) mozgalmasságának eredménye a szellem aktivitása ugyanúgy, mint ahogyan a méhek élete a méhraj életét, vagy még inkább ahogyan a sejtek élete a szervezet életét eredményezi.” (168. 1.)

³ Helytelen egyedül Külpét tartani a Würzburgi-iskola fejének, mert Marbe sohasem volt Külpének tanítványa s mert első vizsgálatai pusztán Külpe tudomásával, de nem Külpétől inspiráltán jelentek meg. Végül, mert ennek az iskolának első kutatói, Orth és Mayer is Marbe tanítványai voltak. Ezt igazolja az is, hogy ők alkalmazzák Marbe terminusát, a Bewusstseinslage-t.

⁴ *Mayer-Orth*: Zur qualitativen Untersuchung der Assoziationen. Z. Psychol. 26. 1901. 1-13.

⁵ *Marbe*: Experimentell-psychologische Untersuchungen über das Urteil. Eine Einleitung in die Logik. Leipzig, 1901. 104 1.

⁸ *Marbe*: Zur Psychologie des Denkens. Fortschritte der Psychologie und ihrer Anwendungen. 3. 1914. 1-42.

⁷ *Watt*: Experimentelle Beiträge zu einer Theorie des Denkens. Arch. ges. Psychologie, 4. 1905. 289-436.

⁸ *Münsterberg*: Beiträge zur experimentellen Psychologie. 1. 1890. 87 1.

⁹ *Ach*: Über die Willenstätigkeit und das Denken. 1905. 294 1.

¹⁰ *Messer*: Experimentell-psychologische Untersuchungen über das Denken. Arch. ges. Psychol. 8. 1906. 1-224. 1. és összefoglaló bemutatást ad Empfindung und Denken 1908. című munkájában.

¹ *K. Bühler*: Tatsachen und Probleme zu einer Psychologie der Denkvorgänge. I. Über Gedanken. Arch. ges. Psychol. 9. 1907. 297-305. II. Über Gedankenzusammenhänge. U. o. c. 12. 1908. 1-23. III. Über Gedankenerinnerungen u. o. 24-92.

¹² *Wundt W.*: Über Ausfrageexperimente und über die Methoden zur Psychologie des Denkens. Psychologische Studien. 3. 1907. 301-360.

¹³ *Bühler* vizsgálatait minden vonatkozásában kritika alá veszi *Dürr*. Über die experimentellen Untersuchungen der Denkvorgänge (Z. Psychol. 49. 1908. 313-340.) c. tanulmányában. Aster kritikáját 1. u. ott 56-107. 1.

¹⁴ *Külpe*: Versuche über Abstraktion. Ber. ü. d. Kongress exper. Psychol. 1904. 56-68.

¹⁵ *Titchener*: Experimental psychology of the thought-processes. 1909.

¹⁸ *Störring*: Experimentelle Untersuchungen über einfache Schlussprozesse. Arch. ges. Psychol. 1908. 11. 1-127.

¹⁷ *Wertheimer*: über Schlussprozesse im produktiven Denken. Berlin, 1920. 22. 1.

- ¹⁸ *M. Wertheimer*: Über Gestalttheorie. Erlangen. 1925. 7. 1.
- ¹⁹ *Koffka*: Psychologie. In Max Dessoirs Lehrbuch der Philosophie Bd. II. 1925. 572. 1.
- ²⁰ *E. Brunswick*: Prinzipienfragen der Gestalt théorie. 1929. 138. 1.
- ²¹ *Selz*: Über die Gesetze des geordneten Denkverlaufs. Bd. I. 1913. 320. 1., Bd. II. Zur Psychologie des reproduktiven Geistesstätigkeit. 1922. 688. 1. Die Gesetze der produktiven und reproduktiven Geistesstätigkeit. 1924. 32. 1., Die Umgestaltung der Grundanschauungen vom intellektuellen Geschehen. Kant-Studien, 32. 1927. 273-280.
- ²² *Z. Psychol.* 82. 1919. 109.
- ²³ *Psychol. Fo.* 9. 1927. 163-183.
- ²⁴ *Psychol. Fo.* 3. 1923. 417-425.
- ²⁵ *Z. Psychol.* 82. 1919. 219.
- ²⁶ *Z. Psychol.* 99. 1926. 145-159.
- ²⁷ *Z. Psychol.* 99. 1926. 160-196.
- ²⁸ *Lindworsky*: Das schlussfolgernde Denken. 1916. Freiburg. 454. 1. - I. még Methoden der Denkforschung. In Abderhaldens Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden. VI. B. 157-184.
- ²⁹ *H. Delacroix*: Les opérations intellectuelles. Dumas Nouveau traité de psychologie. V. 1936. 88. 1.
- ³⁰ A szemléleteln gondolkodás kérdését *Várkonyi Hildebrand* igen tüzetesen tárgyalja az Athenaeumban (6. kötet, 1920. 69-81.) megjelent tanulmányában.
- ³¹ *Flach*: Über symbolische Schemata im produktiven Denkprozesse. Arch. ges. Psychol. 52. 1925. 369-440.
- ³² *M. R. Harrower*: Organization in higher mental processes. *Psychol. Fo.* 17. 1933. 56-120.
- ³³ *Ach*: Über die Begriffsbildung. 1921. - *Fischer*, 8.: Über das Entstehen und Verstehen von Namen. Arch. ges. Psychol. 42, 43. 1921-23. 355. és 32. - *Lindworsky*: Das schlussfolgernde Denken. 1916. Methoden der Denkforschung, 1925. - *Willwoll*: Begriffsbildung. 1926.
- ³⁴ *N. R. F. Maier*: Reasoning in humans: I. On direction. II. The solution of a problem and its appearance in consciousness. *J. Comp. Psychol.* 10, 12. 1930-1931. 115-443, 181-194. Reasoning in children, u.o. 21. 1936. 307-366. An aspect of human reasoning, *Brit. J. Psychol.* 24. 1933. 144-155. - The effect of cerebral destruction on reasoning and learning in rats. *J. Comp. Neurol.* 1932. 54. 45-75. - A further analysis of reasoning in rats II., III. *Comp. Psychol. Monogr.* 15. 1938. - Reasoning in rats and human. *Psychol. Rev.* 44. 1937. 365-378. - The behavior mechanism concerned with problem solving. *Psychol. Rev.* 47. 1940. 43-58.
- ³⁵ *Claparède*: La genèse de l'hypothèse. 1934. 154. 1.
- ³⁸ „Les démarches de la pensée ont apparu comme étant extrêmement zigzagante, et n'ayant rien de la sage rigueur d'un enchaînement de syllogisme.” (141.)
- ³⁷ *Duncker*: Zur Psychologie des produktiven Denkens. 1935. 135. 1.
- ³⁸ *Lehner Ferenc*: A problémamegoldás fázisai. Lélektani Tanulmányok 1.

1937. 61-76. – A megoldási javaslatok keletkezése. U. o. 2. 1938. 134-151. – Az eredményes gondolkodás menetének vizsgálata. U. o. 3. 1939. 138-157. – Verlauf einer Problemlösung. Realisierung des Leitplanes bei Lösungsversuchen. Bericht ü. d. XVI. Kongresse d. Deutschen Gesellschaft f. Psychol. 1938. 255-260. – A gondolkodás elemzése. Athenaeum 25. 1939. 344-358. – L. még *Schiller, P.*: A configurational theory of puzzles and jokes. J. general Psychol. 18., 1938:

II. A DIFFERENCIÁLIS LÉLEKTANI GONDOLKODÁS- FELFOGÁSOK.

A differenciális lélektan négy fő ága: az *állatlélektan*, a *primitív ember lélektana*, a *gyermeklélektan* és végül a *kör-lélektan* a gondolkodás kutatásához számos adalékot nyújtott. Ezeket egészen futólag a következőkben vázolhatjuk.

1. Az állatlélektannak elsősorban *Köhler*¹ vizsgálódásai alapján sikerült kimutatnia, hogy a fejlettebb értelemmel rendelkező emberszabású majmok életvitelüknek megfelelő praktikus feladatok megoldására képesek. A megoldásra irányuló törekvéseknél a gyakran terv szerint véghez vitt próbálkozásokat az *eszközhasználat* igen gazdaggá teszi. Ezzel kapcsolatos még a *kerülő-út* felhasználása is, amely szerint az állat képes arra, hogy a célt ne az eredményhez nem vezető közvetlen úton, hanem az eredményesebb, de bonyolultabb, hosszabb úton próbálja elérni. Sikerült továbbá kimutatni – mint arra Maier munkáinál is utaltunk –, hogy még az alsóbbrendű állatoknál is megkülönböztethető a tanulás, tehát a mechanikus cselekvésláncolat és a gondolkodás, tehát a régebbi tapasztalatok új formában való összegezésének megkülönböztetése.²

2. A *primitív lélektan* területén sajnálatl nélkülözzük azt az összehasonlító alapot, amely lehetővé tenné a primitív gondolkodásnak egyfelől az állati és a gyermeki gondolkodással, másfelől a normális felnőtt emberi gondolkodással való összehasonlítását. Míg ugyanis hasonló jellegű kísérleteket állatokkal és gyermekekkel egyformán végeztek – gondoljunk itt Köhler híres botkísérletére –, addig a primitív gondolkodást nem elszigetelve, kísérleti módon kutatták, hanem vagy csak a logikum, vagy – ami még gyakoribb – durva vonásaiban az egész kultúr-szféra szempontjából vizsgálták át. Így pl. *Lévy-*

*Brühl*³ megállapítja, hogy a primitív gondolkodás alogikus (helyesebben prae-logikus), továbbá kollektív (nem egyéni), egocentrikus, misztikus, animisztikus és a részesedés (participation) elvét követő (vagyis benne a legkülönbözőbb dolgok egymásba átfolynak, egymásban részesednek). Mindez azonban természetesen csak az elméleti gondolkodásra vonatkozhat, mert pl. a praktikus cselekvéseket kísérő és vezető gondolkodás (eszközhasználat stb.) még a primitíveknél sem prae-logikus és akauzális, hanem a kauzális összefüggéseket felismerő és felhasználó elmemunka.

3. A *gyermeklélektan* szinte felmérhetetlenül gazdag gondolkodástanából csupán a két teljesen ellentétes felfogást mutatjuk be. Az egyik *Watson* behaviorista elmélete, a második *Piaget* tanítása a gyermeki gondolkodásról.

A *behaviorismus*⁴ a gondolkodást *belső beszédnek* tartja, amely szerinte nem más, mint az emberi külső viselkedésmód egy fajtája. A gondolkodás tehát viselkedés, amelyet *Watson* a gyermekek megfigyelésével vél igazolni. Úgy találta, hogy a kisgyermek állandóan hangosan beszél, még akkor is, ha egyedül van. Csupán csak a szociális ráhatás – a szülők és a nevelők figyelmeztetése – okozza, hogy a hangos beszédet elhagyja. De még ekkor is halkán, önmagában beszél. *Watson* szerint a gondolkodást, vagyis a „halk beszédet” csak a külső helyzet válthatja ki. Természetes, hogy ez az egészen lapos elmélet nem képes a gondolkodás lényegébe behatolni. *Watson* empirizmusával ellentétben szinte filozófiai rendszert épít ki magának kísérletei eredményeképpen *Piaget*,⁵ aki a klinikai módszert alkalmazva, a gyermeki gondolkodás egyes sajátosságait gazdag terminológiával ruházta fel s félő, hogy az összeroppan alatta. Így a gyermeki gondolkodás: egocentrikus, akategoriás, reális, prekauzális, autisztikus, juxtapozíciós, transzduktív, szinkretista. Az okság felfogása a motiváción alapulóval kezdődik és a logikai dedukciós oksággal végződik, de közben van a finalista, a fenomenális, a participációs, a mágikus, a morális, az artificialisztikus, a dinamikus, a környezet reakcióján alapuló, a mechanikus, a generációs, a szubsztanciális azonosításon, a sűrítés és ritkításon, az atomisztikus összetételen és végül a téri összefüggésen alapuló okságfajták. Ez a két példa is

szemlélteti Piaget gazdag kategóriakészletet, de minden kiválósága mellett bemutatja annak gyengéjét is. Piaget annyira elmerül a gyermek „sui generis” gondolatvilágába, hogy abból kísérel meg kapcsolatot találni a felnőtt ember gondolkodásmódjával a nélkül, hogy a gondolkodást magukon a felnőtteken is hasonló módszerrel megvizsgálná. *Várkonyi* ezt a hiányosságot kitűnően jellemzi.⁶ A kísérleti vizsgálódások valóban azt találták, hogy a felnőttek is gyakran adnak olyan magyarázatokat (vagyis „gondolkodás-termékeket”), amelyeket Piaget csak a gyermekek sajátjának tartott.⁷ – Úgy érezzük, hogy ennek a két területnek pontos összeegyeztetése még nem történt meg.

4. A *kórlélektan* gondolkodástanára vonatkozóan lásd *W. Jahrreiss: Störungen des Denkens* c. nagyszabású referátumát *Bumke: Handbuch der Geisteskrankheiten* c. gyűjtemény I. kötetében. Itt további bibliográfia is található.

JEGYZETEK.

¹ *Köhler: Intelligenzprüfungen an Anthropoiden.* 1917.

² L. még *Máday István: Az állatlélektan mai állása* c. tanulmány „Értelmasoég” fejezetét a jelen kötetben.

³ *Léwy-Brühl: Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures.* 1910. - *La mentalité primitive* 1922. - *L'âme primitive* 1927.

⁴ *Watson: Behaviorism.* 1925.

⁵ *Piaget: Le langage et la pensée* 1930². - *Le jugement et le raisonnement* 1935². - *La représentation du monde* 1926. - *La causalité du monde.* 1927. - *La naissance de l'intelligence.* 1935. L. még *Schiller: A gyermeki értelemről.* *Gyermek.* 32. 1940. 154-167.

⁶ *Várkonyi: Piaget gyermeklélektanáról.* *Mitrovics Emlékkönyv* 1939. 309-320.

⁷ 1. *Huang: Children's explanations of strange phenomena.* *Psychol. Fo.* 14. 1930. 63-182.

III. A GONDOLKODÁS VIZSGÁLATA.

Nemcsak a köznapi nyelvben, hanem a tudományos lélektani irodalomban is a gondolkodás és az intelligencia fogalmát felváltva használják abban a hitben, hogy ez a kettő pontosan fedi egymást. Az intelligencia-vizsgálatok első nagy gyűjteményének összeállítója, W. Stern ¹ az intelligenciát az újszerű követelményekkel szembeni szellemi alkalmazkodás képességének tartja. Ez a meghatározás megfelel a gondolkodás fogalmának is, amely pl. Maier szerint az újszerű követelményeknek éppen a régebbi tapasztalatok spontán összegezésével akar megfelelni. A gyakorlatban a helyzet azonban korántsem ilyen egyszerű. Mindenekelőtt pontosan meg kell állapítanunk, hogy az irodalomban az intelligenciavizsgálatok gyűjtőnév alatt ismeretes próbák és próbaskálák általában az intelligencia egészét vizsgálják-e, vagy az intelligenciának csak egyes részfunkcióit fedik fel. Keresnünk kell továbbá, hogy az intelligencia egésze, ill. egyes részfunkciói a gondolkodással milyen kapcsolatban állanak.

Általában mondhatjuk, hogy az intelligencia egészét csupán az intelligenciaskálák (pl. a Binet-Simon próba) teszik vizsgálat tárgyává. Az egyes próbák között egyetlenegy sincs, amely magára az intelligenciára mondana lényeges adatot, ezek csupán az intelligencia egyes tényezőit (részletfunkcióit) nyomozzák. Ezt kutatva, az egyes próbák elnevezéseit nem vehetjük kiindulási alapul, mert az irodalomban eddig használatos elnevezések a próbáknak vagy a külső formáját (pl. három-szó próba, számsor-próba), vagy szerzőjük nevét (pl. Lindworsky-próba, Ebbinghaus-próba) használták fel. Ezek pedig a próbák lényegére semmi utalást nem tartalmaznak. Az ezret is meghaladó intelligenciavizsgálati eljárást tehát egyenként alaposan át kellett vizsgálnunk ² és akkor azt találtuk, hogy az egyes próbák minden nagyobb erőszak nélkül hét csoportba oszthatók a szerint, hogy az intelligenciának mely funkcióját, mely részletműködését teszik vizsgálat tárgyává.

A táblázat (155. l.) a használatosabb próbákat mutatja be a próbák lényege (vagy más szóval funkcióértéke) szerint csoportosítva. Már az egyes csoportok elnevezéséből is láthatjuk,

hogy ezek nem felelnek meg pontosan a gondolkodás jellemző lépéseinek, vagyis pontosabban csak az egyszerű megértésnek (felfogásnak), a közös jelleg és a különbözőség felismerésének (az általános konkretizálása) és végül a kritikának találtuk meg gondolkodásbeli analógiáit.

Még jobban tisztázzuk a helyzetet, ha az egyik leghasználatosabb intelligencia-skálát, a Binet-Simon próbát vizsgáljuk át a fenti szempontból. A táblázatban a Binet-Simon próba Bobertag-féle átdolgozásának (amelyet Éltes³ ültetett át magyarrá) próbáit funkcióértékük szerint csoportosítottuk a szerint, hogy a Binet-Simon (Éltes) skálában hány azonos jellegű próba szerepel s az adatok megerősítésével még a Terman-féle Stanford Revisionban előforduló azonos jellegű próbák számát is felsorakoztattuk. Láthatjuk, hogy úgy a Binet-Simon, mint a Terman-féle intelligencia-skála igen tarka, sokféle jellegű feladatokat tartalmaz. A táblázatból világosan kiolvasható, hogy az intelligencia nem csupán gondolkodás-lépéseket, hanem egyéb tényezőket is tartalmaz. Így szerepel először az emlékezet és magától értetődően a figyelem, amelyek azonban kétségtelenül a gondolkodásnak csupán másodlagos tényezői. Emlékezet és figyelem nélkül nincsen gondolkodás, az emlékezet és a figyelem azonban maga még nem gondolkodás. Szerepelnek még speciális feladatok, amelyeket szintén nem lehet a szorosán vett gondolkodás rovatába sorolni. Ilyenek a szókincs megállapítása, a számolás és a térfelfogás. Az előbbi kettő minden zökkenés nélkül besorolható az ismert ú. n. tantárgy-tesztek közé, az utóbbi mellé pedig az időfelfogás, a mechanikai feladatokban való jártasság stb. époly joggal odakívánczik, mint amily joggal a térfelfogás szerepel ez összeállításban. A táblázatba végül nem vettük fel a Binet-Simon-féle szuggerálás-próbát, mert ez sehogyan sem számítható intelligencia-próbának.

A szuggesztibilitás – a vizsgálatok⁴ mai állása alapján - nem értelmi, hanem személyiségjegy. Jól érezte ezt Termán is, mert sorozatában ez a próba már nem szerepel. Hasonlóképen tendenciát láthatunk Termánél a speciális jellegű feladatok számának csökkentésére.

Mindebből pedig következik, hogy a gondolkodás modern

Táblázat. Az ismertebb intelligencia-vizsgálatoknak csoportosítása az intelligencia egyes funkciói szerint.

A próba lényege („funkcióértéke”)	A próba elnevezése.	Előfordulás száma Binet- Termán Simon sorozatában	
Egyszerű megértés (felfogás)	Képekkel ábrázolt történet megértése (Binet-, Bobertag-képek, Jaederholm képsorozata, Rossolimo-képek.) Szöveges történetek felfogása (Búrt). Az Otis-próbában szereplő ABC-s feladatok és a közmondás összehasonlítások.	14	16
Kiegészítés	Ebbinghaus-féle hiánypróba. Lipmann-féle kötőszópróba. (Minkus is.) Rossolimo-féle képkiegészítés. Meili-féle képkiegészítés.	2	2
Rendezés	Súlyok elrendezése (Binet). Tárgyak nagyság, világosság és számadatok alapján való elrendezése (Muchow). Színek és formák szerinti rendezés (Peters, Engelmann). Fogalmak elrendezése (Hamburgi-próba, Hische). Szavak mondatba rendezése, a ragok és kötőszavak megadása mellett (Binet). Képek sorbarendezése (Meili).	5	5
Összefüggések felfogása	Számsor-próba. Ábrák közti törvényszerűség megadása (Charkow). Történetek lényegének, tanulságának megadása. Szavak mondatba rendezése, a ragok és kötőszavak megadása nélkül.	4	6
Közös jelleg és különbözőség felismerése (definíció)	Analogia-próba (két, ill. három fogalom viszonyának felismerése és ennek alapján hasonlóképzése). Fogalmak fölé- és alárendelése. Sorozatból oda nem illő fogalomnak megtalálása. Főfogalom megadása. Tárgyak közös vonásainak megjelölése. Definíció-próba. Székma-próba.	5	7
Összefüggések rendezése (következtetés)	Lindworsky- ú. n. ítélet-próba. Störing, Boda-féle szillogizmus-próba. A hamburgi ú. n. menü-próba.	0	0
Kritika	Kiseb rejtelmes feladatok megoldása. Praktikus helyzetekben való feltalálás. Az abszurdum felismerése (Otis).	3	6
Emlékezet, figyelem, speciális feladatok	Szövegismétlés, rejtjelezés, parancsteljesítés, szókincs, számolás, tér-elképzelés (Binet-Simon és Termán).	21	18

meghatározását nem fedi az intelligencia naiv fentebb bemutatott vizsgálatlalt implikált fogalma, mert az intelligencia fogalmát – az emlékezet, a figyelem és a speciális feladatok szereplése miatt – nagyon tágra szabták meg. Mivel pedig egyetlenegy önálló próba sem vizsgálja az intelligencia teljességét, mondhatjuk, hogy az intelligencia-vizsgálatok – nagyon helyesen – csupán a gondolkodás folyamatának egyes jellemző lépéseit és a gondolkodáshoz feltétlenül szükséges másodlagos tényezőket (emlékezet, figyelem) teszik próbára, a helyett, hogy a produktivitás, a teremtő erő amúgy is kétségesen megállapítható és megoldatlan diagnosztizálásába vágnák a fejszéküket.⁵ A gondolkodás elméleti kutatása és a gondolkodás gyakorlati vizsgálata eddig külön utakon járt s az előbbinek Hamupipőke-szerep jutott az ú. n. teszt-vizsgálatok egyeduralma mellett. Az intelligencia-próbák túlbujánzását csak az elméleti kutatással való állandó kapcsolat szemmeltartása tudja megszüntetni, amely azután a helyes alkalmazással kétségtelenül megbízhatóbb eredményt is fog felmutatni.

JEGYZETEK.

¹ *Stem-Wiegmain*: Methodensammlung zur Intelligenzprüfung. 1926. 3. 514. 1.

² *Lehmer Ferenc*: A személyiség-vizsgálatok funkcióértéke. Magy. Psychol. Szemle, 14. 1941. 47. 1.

³ *Éltes Máttyás*: A gyermeki intelligencia vizsgálata. 1914. 132. lap.

⁴ *Bird Ch.*: Suggestion and suggestibility. Psychol. Bull. 1939. 36. 264-283.

⁵ A Binet-Simon próba fenti átvizsgálásával kapcsolatban egy más alkalommal azt is kimutattuk, hogy az egyes évekre szabott próbákat nem osztották el homogén módon β hogy ugyanazt az eredményt a Binet-Simonnál szereplő 55, illetve Termannél szereplő 72 próba helyett 30 próbával, tehát jóval gazdaságosabban elérhetjük. Ennek részletezésével itt nem foglalkozhatunk bővebben.

IV. SPECIÁLIS KÉRDÉSEK.

1. *A generális intelligencia problémája.* A század elejére nyúlnak vissza azok a *korrelációs vizsgálatok*, amelyek alapján Spearman¹ és munkatársai az egyes lelki képességek egymással való kapcsolatát, ill. egymástól való függetlenségét kísérelték meg kinyomozni. Ezek a vizsgálatok lassan önálló elméletté terebélyesedtek és *faktorelmélet* néven lélektani iskola alakult. A hallatlan arányban megnövekedett intelligencia- és személyiség-próbák dzsungeljében szándékozott Spearman rendet teremteni. Hangsúlyozta, hogy az emberben nincs annyi képesség, mint ahányféle teszt van és így maga az intelligencia is egy *generális faktorra* (ezt *g*-vel jelölte) vezethető vissza. Ez mindenféle értelmi aktivitás közös magját adja, bár ennek az aktivitásnak kisebb része, maradéka egy *speciális*, változó *faktor* jelenlétére mutat. Ezt *s*-sel jelölte.

Spearman fenti tanulmányában még csak oly centrális faktorról beszél, amely az idegrendszer plasztikus működésével kapcsolatos és ezt csak később² hozta az intelligenciával összefüggésbe. Úgy találta ugyanis saját maga és mások vizsgálatai alapján, hogy az intelligencia-vizsgálatok egymásközi korrelációi közel 1-et adtak, vagyis kitűnően korrelálnak. Ennek alapján a generális intelligenciafaktor jelenlétének kimutatására az ú. n. *tetrádok különbségének módszerét* vezették be. Ennek formuláját a következőképpen kapjuk meg: tudvalevő, hogy korrelációt két képesség összevetése ad. Ha tehát meg akarjuk állapítani, hogy a korrelációk azonos nagyságrendűek-e, akkor két képesség két-két feladattal megállapított korrelációját kell összehasonlítani. Mérjük *A* tulajdonságot két teszt-tel (1 és 2-vel) és *B* tulajdonságot két másik próbával (3 és 4-gyel), akkor e négy próba egymásközi korrelációi r_{12} , r_{14} , r_{34} és r_{23} lesznek. Az ismert Spearman-féle „correction for attenuation” formula szerint ekkor

$$r_{AB} = \frac{(r_{12} \cdot r_{14} \cdot r_{33} \cdot r_{44})^{\frac{1}{2}}}{(r_{12} \cdot r_{34})^{\frac{1}{2}}}$$

Spearman kimutatta, mint fentebb láttuk, hogy az intelligencia tesztek e formulával kiszámított korrelációja 1-et adott, vagyis $TAB = 1$, akkor

$$(r_{12}, r_{14}, r_{23}, r_{34})^{\frac{1}{4}} = (r_{12}, r_{34})^{\frac{1}{2}}$$

mindkét oldalt negyedik hatványra emelve és egyszerűsítve kapjuk, hogy

$$r_{14} r_{23} = r_{12} r_{34}$$

vagy

$$r_{12} r_{34} - r_{14} r_{23} = 0$$

Ez az ú. n. *tetrádok különbségének* formulája, amely – most már az egész gondolatmenetet megfordítva – azt mondja ki, hogy ha négy korreláció e formulának eleget tesz, vagyis az eredmény zérus, akkor ez a négy korreláció egy közös faktorra mutat rá.

A Spearman-féle egy faktor megállapítását *Kelley*² két, három, ül. több faktorra terjesztette ki s az egész eljárásnak általánosítását *Thurston** végezte el, aki bármennyi faktor megállapítására pontos módszert adott.

Itt csak utalunk arra, hogy ezek a kutatások az értelem területén túl is jutottak s találtak faktorokat az *akarat* (w – Webb), az *ügyesség* (c – Garnett, Catell ezt a temperamentum faktorának tartja), a *perszeveráció* (p – Spearman) és az *aktivitás oszcillációjának* (o – Flügel) területén.

Spearman elmélete ellen – főképpen a generális intelligencia hangsúlyozása miatt – sok ellenvetés is fölbukkant. Mindezek természetesen még jobban ostromolták a gondolkodás problémáját, amely még ma sem mondható teljesen megoldottnak.

2. *Az elméleti és a gyakorlati intelligencia*, Az ú. n. *cselekvés próbák* (performance-test) – főleg Amerikában – mind nagyobb elterjedtsége felvetette azt a problémát, hogy vajjon az ilyen elsősorban cselekvést – vagyis *gyakorlati értelmet* – igénylő feladatok szintén maradék nélkül besorolhatók-e az intelligencia-vizsgálatok közé s így megerősítik-e a generális intelligencia feltevését. *Alexander*⁵ e kérdésnek kivizsgálására

verbális (elméleti, absztrakt) intelligenciát feltételező, gyakorlati értelmességet igénylő és végül mechanikai képességet mérő próbákat hasonlított össze Spearman módszere alapján. A többszörös faktoranalízist számításában az ú. n. tengely-rotáció műveletének alkalmazása képviselte. E módszerrel Alexander kimutatta, hogy az általános-intelligencia faktorán (g) kívül található még egy önálló *praktikus-intelligencia faktor*. Ez tehát annyit jelent, hogy az elméleti intelligencia és a gyakorlati intelligencia nem vezethető vissza azonos gyökérre. Vagyis lehet valaki kitűnő absztrakt gondolkodó a nélkül, hogy praktikus feladatokat is (vagyis nem kézügyességet, csupán praktikus cselekvést igénylő feladatokat) jól oldana meg és fordítva. Alexander felfogásának azonban ellentmondanak Rey⁶ kísérletei, amelyeknek alapján a gyermek praktikus viselkedésének fejlődésében három fázist lehet megkülönböztetni. Ezek:

1. a gyermek hosszú ideig nem képes arra, hogy viselkedését valamely új oktatásnak vagy véletlen felfedezésnek irányában megváltoztassa. (Ez az áthatolhatatlanság fázisa.)

2. Ha valamilyen új viselkedést megtanult, akkor azt változtatás nélkül a legkülönbözőbb helyzetekben alkalmazza. (Ez az általánosítás fázisa.)

3. A tapasztalás folyamán megtanulja, hogy a különböző viselkedésmódokat csak különböző meghatározott helyzetekben használja. (Ez a differenciálás fázisa.)

Ez a fejlődés azonban nemcsak a praktikus értelemre, hanem az elméleti intelligenciára, a probléma megoldó gondolkodásra is jellemző. Ott is kezdeti tanácstalanságot, általános elveknek a legkülönbözőbb helyzetekben való kipróbálását láthatjuk, amelyet végül is egy speciális találó megoldással zár le a gondolkodó elme. Ugyanezeket a fázisokat fedezi fel Brunswik⁷ is a *kritika* vizsgálatánál, amikor a gyermeki kritika fejlődésénél először egy kezdeti tanácstalanságot, értelmi közömbösséget, bizonytalanságot» destruktív tagadást talál, amely csak lassan fejlődik komoly érdeklődő részletkritikává és állásfoglalássá. Ezalapon kételkednünk kell a teoretikus és praktikus intelligencia éles elkülönítési lehetőségében annál is inkább, mert köztudomású, hogy az a praktikus cselekvés, amelyet nem vezet megfelelő értelmi meggondolás, amely csak a trial and

error alapján megy végbe, lassabban és pusztán csak véletlenül jut eredményhez szemben azzal, amelyet értelemmel kísérünk.

3. Az *intelligencia-típusok*. A generális intelligencia megjelölésével az egységretörekvés fejeződik ki. Mindig megvolt azonban az intelligencia minőségi különbségeit is hangsúlyozni óhajtó szándék is. Így már *Binet* is megkülönböztetett leíró, megfigyelő, érzelmi és tudós intelligenciatípusokat. *Piaget* és *Rossello* újra négy típust talált: a szubjektív (megfelelője a fenti érzelmi), az objektív (megfelelő a leíró), az intelligens (megfelelője a megfigyelő) és a felületes típusokat. *Jaensch* iskolájából kikerült tanulmány⁸ megkülönböztet affektív szimbolikus, affektív-reális és szabálybetartó gondolkodástípusokat. E kérdés legtüzetesebb taglalását *Dieter*⁹ munkájában találhatjuk meg, aki pontos kísérletekkel a típusok és altípusok egész sorát állapítja meg.

E kérdést is azzal zárhatjuk le, hogy pontos döntést a kutatás mai állásától azért sem várhatunk, mert nem tudhatjuk, hogy e típusok meghatározását a *személyiségjegyek* mennyiben befolyásolták, vagyis e típusok mennyiben domborítanak ki olyan jegyeket és tulajdonságokat, amelyek már az intelligencia, a gondolkodás és az értelem körén túl mutatnak.

JEGYZETEK.

¹ *Krüeger-Spearman*: Die Korrelation verschiedener geistigen Leistungsfähigkeiten. Z. Psychol. 44. 1906. 50-114.

² *Spearman*: The nature of intelligence and the principles of cognition. 1923. – The abilities of man 1927. 1932².

³ *Kelley, T. L.*: Essential traits of mental life. 1935. 144. 1.

⁴ *Thurstone, L. L.*: The vectors of mind. 1935. XVI. 266. 1.

⁶ *Alexander, W.P.*: Intelligence, concrete and abstract. A study of differential traits. 1935. 177. 1.

⁸ *Rey, A.*: L'intelligence pratique chez l'enfant. 1935. 236. 1.

⁷ *Brunswik*: Experimente über Kritik. Ein Beitrag zur Entwicklungspsychologie des Denkens. Ber. ü. d. XII. Kongress d. Deutsch. Gesellschaft f. Psychol. 1931. 300-305.

⁸ *Weber*: Experimentell-strukturpsychologische Untersuchungen über das Denken u. Denktypen. Z. Psychol. 1930. 116. 1-106.

⁹ *Dieter*: Typische Denkformen. Experimentelle Beiträge zur Typenkunde II. Herausg. v. Kroh. Z. Psych. Erg. Bd. 28. 1934. 234. 1.

Lehner Ferenc.

ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉS FEJLŐDÉSLÉLEKTAN.

AZ ÁLLATLÉLEKTAN MAI ÁLLÁSA.

1. *Történeti visszapillantás és módszertan.*

Az állatlélektan kezdettől fogva világnézeti küzdelmek középpontjában állt. A lamarckisták, valamint az állatkedvelő laikusok azt várták ettől a fiatal tudományágtól, hogy az állatok fejlett szellemi és erkölcsi képességeit igazolja (antropomorfizmus); az egyházi szerzők bebizonyították, hogy az állatnak nincs lelke; a darwinistáknak arra volt gondjuk, hogy az egysejtű amőbától fel az emberig a lelki fejlődés fokozatai folyamatosan kapcsolódjanak egymásba; a monisták a növényeket is lélekkel ajándékozták meg; a természettudósok, különösen az élettan művelői (mint Pawlow, Bechterew), állati lélekről hallani sem akartak és az állatok összes mozgásait gépszerűen értelmezték. Alig akadt egy-két elfogulatlan kutató, aki előítélet nélkül közeledett volna a Teremtésnek ehhez a csodálatosan gazdag és változatos remekéhez: az állati lélekhez.

Bár az állatlélektan első kiválóbb művelője, az amerikai Lloyd Morgan (1895) tárgyilagosan fogott hozzá a kutatáshoz, mégis nem ő, hanem másik három tudósnak egyoldalú állásfoglalása (Beer, Bethe és Uexküll 1899) keltette fel a tudományos világ érdeklődését a tárgy iránt. Hármuk közül Bethe volt a vezér, a harcos, aki egyszersmindenkorra ki akarta irtani a Brehm-féle állatmeséket, s az állat szerveiben lejátszódó fizikai és kémiai folyamatokra akarta visszavezetni mindazt, amit addig lelki jelenségnek tartottak. Amerikában Thorndike indította meg ugyanezt a mozgalmat, melyet „*viselkedéstan*nak” (*behaviorizmus*) nevezett el. Erről a mechanisztikus irányról ak-

kor nyerünk kellő fogalmat, ha megtudjuk, hogy Bethe nemcsak az emberi lélektanból eredő fogalmakat, hanem még az érzékszervi működések neveit is elkobozta. Szerinte az állatok nem éreznek, csupán ingereket vesznek fel (recipiálnak); nem látnak, csak fényingert vesznek fel (fotorecepcio); nem hallanak, hanem fonorecipiálnak; emlékezet helyett csak az ingerhatás fennmaradásáról beszélhetünk és így tovább- Ezt nevezték „tárgyilagós műszótárnak” (objektive Nomenklatur). A „magatartástan” pedig azt jelenti, hogy az állatoknak (szintúgy a gyermekeknek) lelki életéről semmi bizonyosat nem tudhatunk, ezért a tudomány csak belső életüknek külső megnyilvánulásával, vagyis mozgásukkal, magatartásukkal foglalkozhatik. Ez az agnosztikus ismeretelméleti álláspont nem vezethetett másra, mint lélek nélküli lélektanra.

Csodálkoznunk kell azon, hogy az ilyen egyoldalú kutatóirány még ma, négy évtized után, is fennáll. Ezt a tényállást csakis a kutatók lélektani elemzése útján magyarázhatjuk meg. Meginduláskor bizonyára szerepet játszott egyes kutatók hiúsága, akik mindenáron meg akarták magukat különböztetni az állatok megfigyelésével foglalkozó laikusoktól; attól is félték, hogy maguk is beleesnek az állati magatartás emberszerű (antrópomorfiztikus) értelmezésébe, s hogy ezt a hibát mindenkép elkerüljék, biztosítékul a szigorúan szabatos kifejezésmódot használták. Későbbi követők pedig azért ragaszkodtak ehhez a túlzó állásponthez, mert ők sem akartak kevésbé exakt kutatók lenni, mint elődeik. A behaviorista mozgalom tulajdonképpen a 19. század természettudományi és műszaki haladásának, s a korszak anyagelvi világszemléletének maradványa, mely ma már egyáltalán nem korszerű. Elismerjük, hogy a behavioristák – egyoldalú felfogásuk ellenére – értékes munkát is végeztek. Ma már kezdik belátni tévedésüket. Thorndike tanítványa: Watson például már elismerte a szándékot (intenció), Tolman pedig határozottan hirdeti a szándék (purpose) fontosságát.

Mindezeket azért kellett előrebocsátanunk, mert e nélkül alig érthetjük meg azt, hogy még a mai állatlélektani kutatók nagyrésze is csak bátortalanul beszél ösztönről, vágyról, érzelemről, akarásról.

Szymanski és Hellpach jól összeállították a kutatás *módszereit*. A kiváló kutatók egész sora (Köhler, Szymanski, K. C Schneider, Lorenz) immár állást foglal a behavioristák tervszerűtlen kísérletezése ellen és kimondja, hogy az olyan kísérlet, mely nem támaszkodik *az állat természetes magatartásának alapos megfigyelésére*, értéktelen, sőt káros. Míg az állat ösztöneit, természetes környezetében, ki nem ismertük, addig tanulékony-ságáról, értelmességéről semmit sem mondhatunk, mert nem tudjuk, hogy a kísérlet keretében megoldandó feladat milyen nehéz az illető állat számára. Megeshetik, hogy az állatnak veleszületett ösztönös készsége van éppen arra a mozdulatra, melyet a kísérletben tőle várunk; viszont az is lehet, hogy olyan feladatot kap tőlünk, mely semmiképpen sem felel meg az állat testalkatának és életmódjának, úgy, hogy számára megoldhatatlan.

Fődollog, hogy megfigyeléseink és kísérleteink helyes kérdésfeltevésből induljanak ki.

A Dilthey-féle megkülönböztetés szerint egyrészt megérteni, másrészt magyarázni lehet más embernek, de állatnak lelki jelenségeit is. *A megértés* elsősorban önmegfigyelés (introspekció) és hasonlóság (analógia) szerinti átérés útján megy végbe s ez *az értékesebb*, míg a magyarázás inkább kiegészítő módszer (Alverdes, Szymanski, Máday).

Goltz (1869) és Morgan állították fel a *takarékosság elvét*, mely szerint többféle lehetséges magyarázat közül mindig az egyszerűbbet kell választanunk, vagyis, ha valamely magatartás egy alacsonyabbrendű képességgel is megmagyarázható, akkor ne értelmezzük magasabbrendű tehetséggel. Szymanski arra is felhívja figyelmünket, hogy az állatok éppúgy, mint a gyermekek, inkább kifelé élnek, mint befelé; ezért lelki életüknek azt a töredékét, mely kifelé (mozgásban, cselekvésben, kifejezőmozgásban, hangadásban) nem nyilatkozik, szinte elhanyagolhatjuk.

Az állattan az összes állatfajokat 7 törzsre osztja (sejtállatok, tömlőbelűek, tüskésbőrűek, férgek, puhatestűek, ízeltlábúak, gerincesek). Tulajdonképpen végig kellene mennünk ezeken s meg kellene állapítanunk, hogy hol vannak az egyes fejlettségi fokok határai. Ezt helyszűke miatt nem tehetjük; de utalunk

Hempelmann rendszeres tankönyvére. Édingер nagy érdemet szerzett azért, hogy az összes állattani osztályok idegrendszerének szerkezeti tervét leírta s ez alapon hozzávetőlegesen megtudta mondani, hogy), melyik állatfaj részéről minő szellemi teljesítmények várhatók. Komanes, Darwin tanítványa összehasonlító táblázatot rajzolt, melynek egyik rovata az emberi gyermek életkorának megfelelő lelki tehetségeket, másik rovata a hasonló képességű állattani törzseket és osztályokat mutatja. Az állati képességeket persze túlságosan kedvezően ítélte meg. G. H. Schneider (1880) csak 4 fejlődési fokot különböztet meg (érzet, észrevéve®, képzet, gondolat). Hachet-Souplet idomítási próbákkal iparkodott az egyes állatfajok szellemi fejlettségét kideríteni.

Az állatfajok, családok és osztályok az állattani rendszertől függetlenül is csoportosíthatók, életmódjuk, magatartásuk valamely közös vonása alapján, például: szárazföldi, vízi és légi állatok; vagy: ragadozók (húsevők) és növényevők. Szymanski összefüggést talált az állatfaj legfontosabb érzékszerve és az állat mozgásmódja közt: a) látás a fő érzékszerve a repülő, a fáramászó és a vízben élő állatoknak; b) szaglás a legfőbb érzéke a futóknak, csúszómászóknak, a földszínen vagy a föld alatt élőknak; c) tapintás a fő szerve a helyhez kötött állatoknak. A látó állatok élete egyszakaszos (nappal-éjjel), a szagló és a tapintó állatoké többszakaszos (24 óra folyamán többször alusznak vagy pihennek). Mindegyik állat, ha felébred, a legfőbb érzékszervét tisztogatja. Vannak állatok, melyeknek a mozgás az elemük s olyanok, melyeknél az érzés van jobban kifejlődve. A sokat mozgó állat, ha megtámadják, aktív védekezést fejt ki, míg a keveset mozgó, veszedelem esetén pihenő helyzetet vesz fel, pl. holtak tettet magát.

Foglalkozzunk most az állatok egynéhány képességével és lelki sajátásával.

Az ember és az állatfajok szellemi fejlődésének fokai
Romanes szerint.

Fok	Ember kora,	Állatfajok	Értelmi képességek	Érzelmi képességek
1-4.	petesejt, ondósejt	protöplazmalióonyek	protoplazmamozgás	
5-8.	méhmagzat «	sejtállatkák	idegrendszer nélküli alkalmazkodás	
9-12.		ismeretlen, talán kihalt, állatfajok, valószínűleg tömlőbelűek	részben ideges alkalmazkodás	
13-15.		tömlőbelűek	ideges alkalmazkodás, tudat ébredése	
16.	újszülött		élvezet és fájdalom	
17-	1 hetes	tüskésbőrűek	emlékezet	
18.	3 hetes	rovarok bábjai, gyűrűs férgek	elsőleges ösztön	meglepetés, félelem
19.	7. hetes	puhatestűek	képzettársítás szomszédosság alapján, teljesen fejlett tudat	nemi érzés, választás nélkül
20.	10 hetes	rovarok, pókok	ivadéka megismerése, másodlagos ösztön	szülői szeretet, társas érzés, nemi kiválasztás, harci kedv, kíváncsiság
21.	12 hetes	halak, békák	képzettársítás, hasonlóság alapján	féltékenység, bosszszankodás, játék
22.	14 hetes	magasabb rákfajták	ész	hajlam (f)
23.	4 hónapos	hüllők, fej lábúak	személyek megismerése	
24.	5 hónapos	hártás szárnyak (méh, hangya)	képzetek közlése	rokonszenv
25.	8 hónapos	madarak	szavak megértése, álom	versengés, büszkeség, érzékenység, szépezzék, ijedtség
26.	10 hónapos	ragadozók, rágcsálók, kérődzők	gépek (mechanizmusok) megértése	búbánat, gyűlölet, kegyetlenség, jóakarát
27.	12 hónapos	majom, elefánt	szerszámhasználat	bosszúvágy, düh
28.	15 hónapos	emberszabású majmok, kutya	határozatlan erkölcsiség	szemérem, megbánás, ravaszág, vígság

2. Időérzék, térfelfogás, tájékozódás.

Az időérzék az emberi lélektanban is eléggé felderítetlen kérdés még. Az időérzék alapja valószínűleg az állatok élet-tani időszakossága (periodicitása). Szymanski szerint vannak egyszakaszos és többszakaszos állatok. Egyszakaszosak, mint az ember: a kanári, az aranyhal, a vízisikló. Kétszakaszos állat a leveli béka. Többszakaszosak például a szürke egér, mely 19-szer s a fehér egér, mely 16-szor pihen 24 óra alatt. Az év-szakok is mint életszakaszok szerepelnek, különösen a vándor-madaraknál. Az' állatok életének ez a szakaszossága velőkszüle-tett és akkor is nyilvánul, ha az időjárás teljesen eltér a meg-szokottól, vagy ha mesterséges világítás alatt tartjuk őket.

Az emlősök általában elég jól becsülik az idő folyását, így például tudják, mikor van az etetés, itatás ideje, istállóban vagy állatkertben. Rövidebb időtartam jelzésére is be lehet tanítani őket; például Köhler csimpánzai az egy percnyi idő lejártát pontosan jelezték.

Hogy melyik az a legrövidebb idő (Merkzeit), melyet az élőlény még meg tud különböztetni, ezzel a kérdéssel Uexküll foglalkozott. Míg az ember számára a pillanat $\frac{1}{18}$ másodperc (mert 19 benyomás már okvetlenül egygye olvad), addig a szíami küzdőhal pillanata $\frac{1}{50}$ mp, a csigáé pedig $\frac{1}{4}$ mp. Az említett hal gyorsabban, a csiga lassabban él, mint az ember. (Módszer: a halat idomították, hogy csak szürke korongon kap eleséget, míg ha fekete vagy fehér koronghoz közeledik, villamos ütést kap. Ezután fekete-fehér szelvényekből összeállított korongot forgat-tak előtte. Mp-enként 49 változást még meg, tudott egymástól különböztetni, de ha oly gyorsan forgatták, hogy mp-enként 25 fehér és 25 fekete, vagyis összesen 50 szelvény pergett le előtte, akkor már szürkének látta s beleharapott. – A csigát házánál fogva a levegőben rögzítették, azután gummilabdát adtak alája, mely vizen úszott. A csiga helyben mászott a labda tete-jén, s a labda forgott alatta. Ha gyufaszálat raktak a csiga elé, rámászott. Ha a gyufaszálat rezgésbe hozták, visszahúzódott. De csak mp-enként 1, 2 vagy 3 rezgést vett észre; 4 rezgésnél már ismét reámászott, tehát a csiga számára a 4 rezgés már egybeolvadt.)

Valóságos fogalma, az időről egyik állatnak sincsi Mégis birtokbaveszik, úrrá lesznek rajta, elsősorban *emlékezőképességük* által. A magasabbrendű emlősök szinte korlátlanul, vagyis életük végéig emlékezetükben tartják különösen kellemes, valamint nagyon fájdalmas élményeiket. Így a kutya mindig megismeri azt, aki egyszer megverte; a ló 15 év múlva is felismeri azt az istállót, melyben egyetlenegy éjszakát töltött.

Másodsorban úrrá lehetne az állat az idő felett azáltal, hogy minél hosszabb ideig fejében tudna tartani egy dolgot. Wundt a tudat időtartamát kívánta erre irányuló kísérletekkel megállapítani. Látjuk, hogy egyes állatfajok, különösen a dolgozók, pl. a méh, a hangya, naphosszat kitartóan foglalkoznak ugyanazzal a feladattal, de nem tudjuk, vajjon ez alatt az idő alatt csupán a tevékenységet fenntartó hangulat áll-e fenn, vagy fel kell-e tennünk, hogy kitartó értelmi munka is kíséri az állatok építő, harcoló, szállító, ivadékgondozó tevékenységét.

A kutya és a majom fejében tudja tartani a tárgyat. Edinger kutyája leste, milyen ruhát vesz fel gazdája, s abból kitalálta, hova fognak menni. A csimpánz pedig, ha elrejtünk egy tárgyat, aztán távollétében kicseréljük, ha megtalálja, egész testtartásával elárulja, hogy csalódást érez. E szerint feltesszük, hogy a kutyának és a majomnak eleven emlékképei (Vorstellung) vannak.

Ám állatok *alakismerete* aránylag fejlett. Azelőtt csodálatosnak tűnt fel, hogy a földi giliszta a lombos fák leveleit mindig hegyüknél fogva, az erdei fenyő kettős tűit mindig tövüknél fogva húzza be földalatti csatornájába. Kísérletet végeztek pálcikákkal, melyeknek egyik végét a kiszáritott falevél hegyéből, másik végét a tövéből készült porral porozták be. A giliszta mindig a levél hegyének porával ízesített végén ragadta meg a pálcikát s úgy húzta be. E szerint ízlelésével ismeri fel, hogy hol kell megragadnia a falevelet. Ebből a példából is látjuk, hogy minden kísérletnek számolnia kell az illető állatfaj életmódjával. Csak a látásukkal tájékozódó állatoktól várhatjuk el, hogy színeket és formákat meg tudjanak különböztetni.

A méhek a festett formák közül a keresztet s a csillagot választották, tehát a nyílt formákra ültek le, míg a zárt formákat (kör, négyzet) figyelmen kívül hagyták. Uexküll szerint ez

felel meg életérdeküknek: a virág nyílt forma; a bimbó, melyből nem lehet mézet gyűjteni, zárt forma.

A halak is „látó” állatok; velők igen jól sikerülnek az optikai kísérletek. Miss Goldsmith (1914) és mások kimutatták, hogy a halaknak majdnem olyan finom forma-felismerő képességük van, mint az embernek. Egyébként a halaknak és a méheknek a színmegkülönböztetése is igen fejlett: a méhek legalább 4, a halak legalább 6-féle színt ismernek. Frisch kimutatta, hogy a méhek az olyan növények virágainak a színeit (kékét és sárgát) kedvelik, mely növényeknek szükségük van arra, hogy virágaikat a rovarok hímpor szállításával megterméke nyítsék. Ez a példa is mutatja, hogy biológiai szükségések fejlesztik ki az állatok képességeit. Hogy hogyan, ezt a legtöbb esetben még nem lehetett kideríteni.

A formák kiterjedésének, vagyis a tárgyak nagyságának felismerését is vizsgálták- Köhler kimutatta, hogy a csimpánz akkor is nagyobbban látja a valósággal nagyobb tárgyat, ha az távolabb fekszik s így kisebbnek látszik, mint a valósággal kisebb tárgy.

Szymanskinak (1920) sikerült, tyúkokat fából faragott mértani testek (gömb és gúla) megkülönböztetésére megtanítania. Azután a testeket képekkel helyettesítette. A tyúkok első látásra felismerték az olajfestményen, hogy melyik a gömb, melyik a gúla. Ez igen jelentős eredmény volt, mert addig úgy tudtuk, hogy a majmokon kívül egy állat sem ismeri meg a képeket. Egyszersmind a hasonlóság felismerését is jelenti az itt említett kísérlet. Köhler csimpánzai jól felismerték úgy a képeket, mint a tükörképeket. Az utóbbiakban természetesen nem önmagukat ismerték fel, hanem valamelyik társukat láthatták benne.

Igen nehéz kérdése az állatlélektannak a térfelfogás és a *tájékozódás* képessége. Elsősorban arra van szüksége az állatnak, hogy érzékszervei útján nyert benyomásait (érzeteit) helyi jegyekkel lássa el, azaz lokalizálja. Ezt a képességet általában öröklik az állatok, hiszen látjuk, hogy már a legfiatalabb kölyök-állat is, mihelyt járni tud, el tud jutni oda, ahová akar; ki tudja kerülni az akadályokat; ügyesen ugorja át az árkot vagy a korlátot. Hogy azonban nagyobb területen is tájékozódjék, ahhoz tapasztalatra, tanulásra van szüksége. Szymanski szerint általá-

ban a következő térbeli viszonyok felismerését kell a térben tájékozódó állatoknak tapasztalat útján elsajátítaniuk: a) távolság becslése; b) két tárgy közötti távolság becslése s a mozgás észrevése; c) mélységi észrevése; d) látott és tapintott tér összeegyeztetése; e) a tárgy térbeli helyének és a tárgy elérésére ki nyújtott végtag mozdulatának összeegyeztetése; f) nagyság-becsülés.

3. *Külvilág és ellenvUág.*

A térben való tájékozódás kérdése beletorkollik abba a tágabb és alapvetőbb problémába, hogy milyennek látja az állat a külvilágot? Ezt a kérdést Uexküll rendkívül szellemes feltevéssel oldotta meg már 1909-ben, de ennek a magvetésnek gyümölcsei igen lassan értek: csak az 1920-as, méginkább az 1930-as években csatlakoztak hozzá a többi kutatók s így jöttek létre a legértékesebb állatmegfigyelések és kísérletek. Meg kell azonban említenünk, hogy a széles látókörű Hesse és Doflein zoológusoké az érdem, hogy az állattanban addig uralkodott részlet-kutatás helyébe egy-egy állat alaktanának, élettanának, lélektanának és társaséletének (szociológiájának), végül az állat természeti (éghajlattani, földtani, földrajzi, történelmi és emberi) környezetének nagyvonalú feldolgozását és monográfiaszerű leírását indították meg,

Uexküll vette észre, hogy *minden állatfaj más-más külvilágban él.* Már az állatok valóságos környezete (Umgebung) is sokféle, de az egy helyen élő állatok is mást-mást fognak fel ugyanabból a környezetből, mert különbözők az érzékszerveik, különböző fejlettségű aa idegrendszerük. Általában azt lehet mondani, hogy minden állat csak azt fogja fel, amire biológiai szempontból, vagyis fennmaradása, fájának fenntartása céljából szüksége van. Rendkívül gazdag és az ő számára túlságosan bonyolult környezetéből mintegy kivágja azt a kis kört, melyben élni akar s amelyben tájékozódni tud. Ez az ő szubjektív külvilága, rövidebben: külvilága (Umwelt). Arra figyelmeztet bennünket Uexküll, hogy mi emberek sem vagyunk másképpen: mi sem ismerjük környezetünket: a természetet, hanem csak azt a részét, melyet vagy érzékszerveinkkel, vagy műszereinkkel

tudtunk meghódítani. Valamint az atomok, elektronok, éterhullámok, a napfoltok s a távolabbi állócsillagok már akkor is léteztek, mikor még senkisésem tudott róluk, úgy bizonyára ma is vannak valóságok, melyekről sejtelmünk sincsen.

Minden Slat biológiai szempontból két részből áll: észrevevő-készülékből és ható-készülékből (Merkglied, Wirkglied). Magasabbrendű állatoknak ezenkívül idegrendszerük is van, mely a két készülék között közvetít és működésüket szabályozza. A környezetnek egyes tárgyai az észrevevő-készülékre (érezkszervre, receptorra) ingert gyakorolnak s ez mint észrevevési jel (érzet, pl. kép,- szag, íz stb.) jelentkezik a központban (az idegrendszerben). A központ viszont kivetíti a jelet a külvilágba, melynek tárgyain észrevevési-jegyeket (Merkmal) létesít. A ható-készülék (mozgatószerv, effektor) pedig ható-jelet (indítékot, impulzust) kap a központból, melyet a végrehajtott mozgással (cselekedettel) mint hatójegyet (Wirkmal) visz át a külvilág tárgyára.

Míthogy az érzékszervek és az idegrendszer főfeladata, hogy a helyes mozgás létrejöttét mozdítsák elő, ezért azt is mondhatjuk, hogy az állat addig nem nyugszik, míg megfelelő mozgással be nem fejezte a folyamatot (Féré). Mikor ez megtörtént, akkor megszűnik az érzékelési folyamat s az állat pihen. Tjékküll ezt így fejezi ki: „A ható jegy kioltja az észrevevési-jegyet”.

Hogy milyen szegényes némelyik állat külvilága, azt a kullancs példáján mutatja bo Uexküll. „A kullancs ahhoz, hogy petéit lerakhassa, valamely emlősállat bőrébe kell.befurakodnia. Bokron ülve vár, amíg emlősállat kerül arrafelé. Ennek vajsav-szagára leejti magát a bokorról és . addig mászkál az emlősállat szőrzetén, míg csupasz és meleg bőrfelületre nem kerül. Itt azután befurakodik és elvégzi azt, ami a rendeltetése. Az egész lefolyást három észrevevési és három hatójegy irányítja: a vajsav szaga, amely a bokorról való önleejtésre kész-teti, az állati szőr érintése, amely a vándorlási impulzust oldja ki, és a melegézés, amely a befúrási műveletet indítja meg. Három észrevevés és három ezekhez hozzákapcsolt viselkedés irányítja a kullancs petelerakását, és tökéletes alkalmazkodást biztosít. Az objektív környezetben adott száz és száz hatás közül

csak három lesz jegy-hordozóvá... A kullancs cselekvési lehetőségei három műveletre szorítkoznak...”

Így minden állat a maga kis külvilágában él, mely zárt gömbhöz, például szappanbuborékhoz hasonlítható. De nem véletlen, hogy egyik állatnak ilyen, másiknak olyan a kis külvilága. Mert az állat külvilága ugyanolyan célszerűséggel van megalkotva, mint az állat szervei: teljesen megfelel ara állat rendes életmódjának. Előfordul persze, hogy rendkívüli körülmények, veszedelmek lépnek fel, melyekhez az állat nem tud alkalmazkodni, melyekre nincs felkészülve, s akkor téved, sőt el is pusztul. Minél egyszerűbb minél alacsonyabbrendű az állat szervezete, annál kisebb az alkalmazkodóképessége.

Azok az éjjeli lepkék, melyek világosszínűek, magas hang hallatára menekülnek, mert a denevér, mely őket üldözi, ilyen hangot hallat. A sötétszínű éjjeli lepkék, melyeknek tehát védő-, színük van, a magas hang hallatára leülnek a fák törzsére, ahol a denevér nem látja meg őket. A lepkék csak a denevér magas hangját hallják meg, mert az ő külviláguk, illetve az ő biológiai érdekük csak ennyit kíván a hallószervtől. Más hangok irányában siketek.

A hím tücsök a nőstény ciripelésére közeledik. Látása itt hiábavaló, hiszen úgysem találná meg párját a fű között. Ha a ciripelés után a nőstényt üvegharang alá tesszük, a tömegesen odatóduló hímek hiába keresik, nem látják meg, pedig van szemük, de nem gyakorolták, hogy szemükkel keressék meg a nőstényt.

A külvilág azonban nem állandó, hanem változik a szerint, hogy minő az állat pillanatnyi élettani állapota, vagyis, hogy melyik szükséglete van előtérben. A fennálló szükséglet bizonyos hangulatot (Stimmung) teremt, például: táplálkozó-hangulatot (éhséget), védekező, vadászó, vándorló, tojó, fészekrakó stb. hangulatot. Ebben a hangulatban olyan tárgyak, melyek egyébként hatástalanok az állatra, észrevéési- és hatójegyeket vesznek fel, melyeket Uexküll (mint múltó jegyeket) ételjellegnek, védőjellegnek, fészekjellegnek stb. (Ton) nevezett el.

A kutya mint magasrendű állat, már sokkal jobban alkalmazkodik a környező világhoz, mint a kullancs, a lepke vagy a tücsök. Neki azokhoz képest óriásnagy a szappanbuboréka,

melyben él. Ha betanítjuk, hogy az „ülj le!” vezényszóra felugorjék a székre, majd a széket eltávolítjuk, s újra parancsoljuk, hogy üljön le, akkor a kutya körülnéz és mindjárt talál olyan bútordarabot, melyen ülnie lehet. Ezek a bútorok „ülőjellegű” nyertek a kutya külvilágában.

Fehér ember létrát mutat a négernek s kérdi: „Mi ez?” „Lécek és rudak.” A fehér ember most megmutatja, hogyan kell a létrára felmászni. A néger azonnal utánozza, most már nem lécek és rudak, hanem létra az ő számára is, vagyis eszköz-, melynek használata, célja, hatójege, „mászójellegű” van.

Uexküll különböző színezésben mutatja be ugyanannak a szobának berendezési tárgyait. Mindegyik szín más-más használatot vagy hatójeget jelent. A szoba, mint az emberi külvilág része 9-féle színben jelenik meg, úgymint: járó, ülő, mozgáskorlátozó (= fal), világító, evő, ivó, rakodó, olvasó és író-jegy színében. A kutya külvilága csak 6-féle színt mutat: kiesik a rakodó, az olvasó és az író-jegy. A légy külvilága már csak 3-féle színben jelenik meg: járó, világító és evő-jegy színében.

A magasabbrendű állatoknak *képzeletviláguk* is van, vagyis jelen nem levő tárgyat is maguk elé tudnak idézni. Ezt a tényt az állatpszichológusok túlnyomó többsége tagadja ugyan, és Uexküll, aki biológus, nem pszichológus, maga sem nyilatkozik róla, de, ha más szavakkal is, körülírja, hogy a kutyának képzetei, emlékképei vannak. Ha azt parancsoljuk a kutyának, hogy hozza a botot, akkor elmegy keresni. Keresőjellel (indítékkal) indul útnak és ha nem találja meg az ismert botot, akkor valami hasonlót hoz. A keresőjel bizonyára az ismert bot emlékképe. Azt a lécet vagy dorongot, amit a kutya bot helyett hoz, bot-jeggyel ruházta fel a kutya.

Mi magunk is, ha valamit keresünk, figyelmünk készenlétbe helyezésével annyira beszűkítjük látókörünket, hogy semmi mást nem látunk, csak a keresett tárgyat. Uexküll említi, hogy egyszer eltörött a vizeskorsó, s a cseléd vizespalackot állított helyette az asztalra. A szerző nem látta a vizespalackot és követelte, hogy a cseléd hozzon vizet.

A külvilág fogalma azonban nem volt elegendő arra, hogy vele az állatok térbeli tájékozódását megmagyarázzuk. Mert felmerült az a kérdés, hogy hogyan tudja az állat a külvilág inge-

reit» illetve tárgyait éppen a külvilágnak arra a pontjára kivetíteni, ahol valósággal vannak s ahol mozgásával el is érheti, meg is találhatja őket? Uexküll az állatoknak ezt a képességét az „*ellenvilág*” (Gegenwelt) feltevésével magyarázza.

A legalacsonyabbrendű állatok még nem lokalizálják az ingereket. Az ő szubjektív külvilágukban egy tárgynak számít az, aminek egyféle szaga van, aminek külön árnyéka van, vagy ami egységes lökést ad nekik. A földi giliszta az első állat,elynél a tájékozódásit megtaláljuk. Ez a féreg azért tudja megkülönböztetni a jobbat a baltól, mert két idegközpontja van. A következő fokot azok az állatok képviselik, melyeknek már van szemük, mellyel a tárgyak mozgását észre tudják venni (motorecepció). Ezek azt tekintik egy tárgynak, ami együtt mozog. Ennél magasabb fokon a szem már színeket is felfog (chromorecepció). Ezek számára egy tárgy az, aminek egyféle a színe. Ezután az olyan szemek következnek, melyek már a tárgyak képét is össze tudják rakni (ikonorecepció). Itt beszélhetünk először (szubjektív) térről. A térbeli tájékozódás további tökéletesedését szolgálják: a tapintószervek, az egyensúly-szervek (statolithek), a tárgyat követő szemmozgások, az ívj áratok, végül az izmok és ízületek érzékenysége, mely az állat mozgásainak terjedelmét, irányát, erejét, sebességét jelenti a központnak. Mindeme érzékszervekből hírek érkeznak a központba, s ott mint egy homorú tükör gyújtópontjában egyesülnek.

Hogyan keletkezik az ezernyi különféle ingerületből egységes: kép? (Nem térhetünk ki a központi idegrendszer különböző rendeltetésű mezőire, ezek asszociációs összeköttetéseire, az emberi agyvelő látóközpontjának térbeli szerkezetére, csupán Uexküll lélektani feltevését ismertetjük.) Uexküll feltevése szerint mindazok az állatok, melyeknek térszemléletük van, térképzeteket örökölnek, melyek lelkükben valóságos koordinátarendszert alkotnak. Vagyis az állat magával hozza a belső teret, mely a külső tér képe. Ezt Kant nyomán „a priori”-formának tartja a szerző. Mikor azután a valóságos tárgyról térbeli észre *quasi* jeleket (érzeteket) nyer, ezeket a veleszületett ellenvilágba, vagyis az elképzelt koordinátarendszerbe illeszti be.

Ellenvilágnak azért nevezi Uexküll ezt a velünk született térvázlatot, mert ez csak annyira felel meg a valóságos térnek,

hogy ebben eligazodhassunk, de tulajdonképpen nagyon is el-
 űthet és mindegyik állatfajnál más-más irányban üt el a való-
 ság képétől. Mert érzékeink sohasem tükrözik híven a külvilá-
 got; a látszat mindig csal. Nem az objektív külvilág képét kap-
 juk, hanem olyan hiányos, tökéletlen és egyoldalú vázlatokat
 (szkémákat), aminőket tökéletlen és egyoldalú érzékeink nyúj-
 tanak, így kétszeresen is hamis minden élőlény világképe, mert
 először a környezetnek csak egy része kerül bele az ő szubjektív
 külvilágába, másodsor ezt a részt is csak vázlatosan szemléli, a
 saját belső koordinátarendszerén keresztül. Az élőlények tulaj-
 donképpen sohasem a valósággal állnak szemben, hanem a való-
 ságnak tökéletlen érzékszerveik és idegközpontjaik által eltor-
 zított vázlatával. Nem a valóságra reagálnak, hanem az ingerek
 által bennök kiváltott, teljesen egyéni ingerületekre. Az állatok
 szubjektív külvilága tehát két részből tevődik össze: a velökszüle-
 tett ellenvilágból és a környezet hatására előálló ingerületekből.
 Uexküll *külvilág-feltevését* – mint említettük – a kuta-
 tók lassanként *magukévá tették* s ez a feltevés nagyon termé-
 kenynek bizonyult. Viszont az *ellenvilág feltevése* annyira
 magán viseli Kant idealista (mely kifejezés itt a realizmus
 ellentéte) és agnosztikus bölcseleti irányának bélyegét, hogy ezt
 a természettudósok – akik többnyire a realizmus és gnoszticiz-
 mus hívei – *aligha fogják magukévá tenni*.

4. Tropizmus és reflex.

Térjünk át most az állatok mozgásaira, illetve a *mozgá-
 sok rendszertanára*.

Elsősorban a Loeb által 1890-ben felfedezett *tropizmusokat*
 kell említenünk. Az egysejtű állatkák nagyrésze szerinte passzív
 módon, gépszerűen engedelmeskedik a külső világ fizikai hatá-
 sainak. Van állat, mely a fény vonzásának enged (pozitív foto-
 tropizmus), van olyan, melyre a fény taszító hatást gyakorol
 (negatív fototropizmus), vannak állatok, melyek mozgásait a
 meleg, a hideg, a Föld vonzása stb. irányítja. A tropizmusok
 tana, valamint a női csírasedt megtermékenyítésének kémiai
 ingerrel való helyettesítése (szintén Loeb felfedezése) volt a 19.
 század anyagelví világszemléletének diadala. Jennings (1906) és

Lee kimutatták, hogy az egysejtűek mozgása nem gépszerű, hanem élettani állapotukhoz, szükségleteikhez alkalmazkodó. Jennings ezt a képességet *szabályozásnak* (reguláció) nevezte el. Alverdes szerint Loeb azért látta gépszerűnek a papucsállatkák (paramaecium) mozgását, mert a göröcső alatt csupán egy síkban figyelte meg őket Mihelyt a háromkiterjedésű térben szemléljük, elvész a gépszerűség látszata. A szabályozás fogalmát Uexküll 3 tényezőre bontja: 1. külső, 2. belső szabályozás. A szabályozás 3. fajtája szintén belső, de míg az 1. és 2. fajta az állat testalkatának fennmaradását szolgálja, addig a 3. fajta a testalkatot is megváltoztatja. Erre akkor van szükség, ha az állat olyan körülmények; közé kerül, melyek közt elpusztulna, ha életmódját meg nem változtatná. Természetes, hogy ez az életmentés nem mindig sikerül. Míg az 1. és 2. fajta szabályozás gépszerű, addig a 3. „gépfeletti”. *A gépfelettség*, a szinte korlátlan fejlődés, változás és alkalmazkodás azonban az élő anyagnak, *a protoplazmának általános tulajdonsága*. Vannak vízi állatok, melyek szükség esetén szárazföldi életmódra térnek át, és fordítva.

Kiderült tehát, hogy a tropizmusok lényegük szerint a reflexek közé sorolhatók. Hiszen a reflexek is még eléggé hasonlítanak a gépek mozgásához.

Reflexmozgásnak hívjuk az állatnak azt a legegyszerűbb mozgását, melyet olyan ingerület vált ki, melynek a pályája a lehető legrövidebb, vagyis háromtagú. Az érző ideg végződése valamely külső vagy belső inger által ingerület állapotába kerül. Az ingerület innen az érzőidegpályán át az érző idegsejtbe (dúcba, központba), onnan a mozgató idegsejtbe (dúcba, központba) tevődik át, innen pedig a mozgató pályán át a mozgatóideg végződésébe jut, amely a mozgatószervet (izmot) mozgásba hozza. Az egész utat reflexívnek hívjuk. A reflex még nem lelki, hanem pusztán testi, idegrendszeri folyamat, bár magasabbrendű állatnál s az embernél tudatossá is válhatik. Hogy a reflexek is némiképpen változók, alkalmazkodók, ezt a tényt, mint kivételet, elhanyagolhatjuk, mert itt bizony a gépszerűség az uralkodó.

Az olyan állatot, melynek magasabbrendű mozgásai nincsenek, Uexküll *reflexállatnak* hívja. Az ilyen állatnak vagy

csak egyféle reflexe, „működési köre” (Funktionskreis) van, vagy több ilyen köre (pl. táplálkozási, helyváltoztatási) is lehet, de ezek egymástól függetlenek: nincs központ, mely a működési körök tevékenységét egymással összeegyeztetné. Hogy az ilyen „reflexköz társaságban”, például a tengeri sünen mégis összehang uralkodik, ez nem a központnak köszönhető, mert ilyenekkel nem rendelkezik, hanem az állat célszerű testalkatának, szerkezettervének (Bauplan). „Ha a kutya fut, akkor az állat mozgatja lábait, míg, ha a tengeri sünen fut, akkor lábait mozgatja az állatot”.

5. Ösztön és ösztönformák.

A reflexköz társaságnál bonyolultabb, magasabbrendű élőlény az ösztönállat. Uexküll megjegyzi, hogy a kullancs már nem reflexállat, mert a fentebb megnevezett 3 reflexköre központi észrevevő szervnek van alárendelve*

Míg a szerzők egyrésze még mindig nem akar elismerni semmiféle lelki elemet az állatok cselekvésében, mindent gépszerűen magyaráz, s az ösztönöket egyszerűen „bonyolultabb reflexeknek”, „reflexláncolatoknak” mondja, addig mások rámutatnak arra, hogy az ösztönök egészen másfajta folyamatok, mint a reflexek.

Hogy fogalomzavart ne okozzunk, először is meg kell mondanunk, mit értünk ösztönön.

A magyar „öszön” szó két különböző fogalmat jelöl. Egyik az, melyet németül Trieb-nek, latinul impulsus-nak hívnak, másik az, melyet Instinkt-nek (instinctus-nak) neveznek. Az *impulzust* (1911) így határoztam meg: Az impulzus mozgató (öszönző, dinamikus, központhagyó) jellegű elemi lelki működés, melynek kiváltója valamely megismerési elem (mint: érzet, érzélem, emlékkép, gondolat), mellyel mint érző (értelmi, statikus, központkereső) elemmel élménnyé kapcsolódik; minden szándékos cselekvésnek megindítója szintén egy-egy impulzus. Az *insztinktust* pedig Ziegler így határozza meg: Minden insztinktus kétféle tartalmat tartalmaz: egy impulzust és azt a képességet, hogy az impulzust kielégítő, többé-kevésbé bonyolult cselekvést elvégezzen az állat. Röviden így fejeztem ki ugyanezt:

Az insztinktus valamely impulzus kielégítésének szokásszerű módja. Vagy még rövidebben: Az insztinktus öröklött szokás.

Mint látjuk, itt két egészen különböző dologról van szó. Az impulzus adja az erőt, a lendületet» ő az oka annak, hogy az állat egyáltalán megmozdul. A mozgás, a cselekvés tényleges kivitele már most többféle fokon jöhet létre: reflex, insztinktus, akarat vagy szokás (automatizmus) útján. Az insztinktus szóval azokat a csodálatosan bonyolult és célszerűen összerendezett mozgásokat, cselekvéseket jelöljük, melyek az állatok viselkedését külsőleg olyan hasonlónak teszik az ember szándékos és tervszerű cselekvéséhez. Pedig az állatok mindezt értelem és gondolkodás nélkül hajtják végre. Reimarus (1760) művészi ösztönök (Kunsttriebe) neve alatt tárgyalta a hangyák, méhek, madarak építkező s hasonló cselekedeteit.

Egyszerű példával is megvilágíthatjuk a két fogalmat: Az állati szervezet anyagcseréje folyamán olyan állapotba kerül, hogy kalóriák felvételére van szüksége. Ez a szükséglet a közvetlen oka az éhség érzetének, melynek impulzus-jellege van: van benne érzet és mozgásra ösztönzés, melyek együttesen élményként jelentkeznek. Már most: hogy mit egyék? hogy hol keresse? ezt vagy a reflex, vagy az insztinktus, vagy a szándékos, értelmes cselekvés, vagy az értelmes cselekvésből származó szokás fogja eldönteni.

A kis csirkében, mihelyt az éhség impulzusát érzi, megjelenik a csipegetés insztinktusa, mint az impulzus kielégítésének veleszületett módszere. De ez az insztinktus csak annyit mond a kis csirkének, hogy a földön levő apró, gömbölyded tárgyakat csipegetse, úgy, hogy a kis csirke nemcsak magvakat, hanem fából, vasból, gummiból készült utánzatokat, de tintafoltokat, valamint! a saját körmét is csipegeti, míg meg nem tanulja, hogy mi ehető, mi nem. Itt máris látjuk az insztinktus merevségét és nem-tökéletes célszerűségét.

Sajnos, a legkiválóbb kutatók is félretették ma az ösztönkérdés elméleti kidolgozását, mert attól félnek, hogy ismét beleesnek a bölcséleti spekulációba és az antrópomorfizmusba. Még az „ösztön” szót is kerülik, és csak mellesleg említenek „Trieb”-et vagy „Antrieb”-et. Ebben nem követhetjük őket. *A jelen dolgozatban „ösztön”-ön insztinktust fogunk érteni, mert főképp*

erről lesz szó (bár az ösztön szó inkább az impulzusnak felelne meg).

Hogy az ösztönt (insztinktust) jobban jellemezzük, felsoroljuk néhány jellemző tulajdonságát:

1. *Az ösztön szerv-szerű*, vagyis éppenúgy hozzátartozik az illető állatfajhoz, mint annak bármelyik szerve. Az ösztön sok esetben nem más, mint valamely szerv rendes használati módja, és éppannyira merev, illetve olyan csekély a változékonysági szélessége, mint a szerveké (Lorenz). (Hasonlóan nyilatkoztak már Treviranus, Joh. Müller, Schopenhauer is.)

2. *Az ösztön öröklött* és nem szerzett tulajdonság.

3. *Az ösztön merev* és biztos. „Az ösztön lényege, hogy nem tévedhet; mindent előre tud” (K. C. Schneider). „Az ösztön olyan reakció, mely kezdettől fogva tökéletes” (Driesch).

4. *Az ösztönnek* ez a merevsége az oka, hogy nem alkalmazkodik az esetleg változott körülményekhez s így némelykor mégis *téved*, vagyis ahelyett, hogy az állatnak hasznát szolgálná, kárára van, sőt veszét okozhatja. Ezt a tulajdonságot nevezte Zell „bürokratizmusnak”, mert ridegen ragaszkodik az előírt, a hagyományos formához, mint némely tisztviselő, aki gondolkodás nélkül alkalmazza a szabályokat. Legtöbbször a kőműves-darázs esetét idézik, amely sejtjeit mézzel tölti meg, belerakja petéjét és befedi. Ha mézhordás közben kilyukasztjuk a sejtet, a darázs megvizsgálja a sejt sérülését, de nem javítja ki, hanem tovább is hordja bele a mézet. A feleslegessé, sőt károsná vált ösztönök esetei közül említhetjük, hogy sok madár kikölti a fészkebe csempészett kakuktojást és felneveli az élősdikakukfiókat; a házi kutya, mielőtt lefekszik, körüljár és letiporja „a füvet”, mint vadon élő ősei.

5. *Az ösztön bizonyos ismereteket ad* az állatnak. Ha ezeknek az ismereteknek a tudatossági foka sokkal alacsonyabb is, mint a tapasztalás által szerzett ismereteké, mégis jól pótolják ezeket. Így beszél K. C. Schneider is, Alverdes is „elsőleges tudásról” (Primärwissen), mellyel szemben a tapasztalás útján szerzett ismeretet „másodlagos tudásnak” nevezik.

6. *Az ösztönszerű cselekvés* abban is különbözik a gép-szerű reflex-lefolyástól, hogy *lelki elemet is tartalmaz*, melyet a szerzők egyszerűen „szubjektív elemnek”, vagy pedig érzetnek,

érzelemnek, észrevevésnek, emlékképnek neveznek (McDougall, K. C. Schneider, Máday, Verwey, Lorenz). Ez a lelki elem az ingerület és a válaszcselekvés (reakció) közé iktatódik. Ha ez nem volna, akkor valóban reflexnek vehetnők az ösztönös mozgást. Lorenz hangsúlyozza, hogy az ösztönscselekvésnek igen erős a belső élményértéke, ezért az egyén nagy erőfeszítésre képes, hogy végrehajtsa.

7. Az ösztönszerű mozgás megindításának két feltétele van: egyik az *impulzus* fennállása, másik a megfelelő *inger*. Az impulzust a német szerzők nemcsak a *Trieb* szóval, hanem *Antrieb*-bel, *Stimmung*-gal is jelölik (Heinroth-tól származnak a *Flugstimmung*, *Fortpflanzungsstimmung* stb. kifejezések), míg asa amerikai Craig „*appetite*”-ről szól.

8. A megféléző (*adaequat*) inger az, amely az ösztönmozgást kiváltja, ha az impulzus már működik az állatban. Az éhes állat nem, vagy legalábbis nem mindig gépszerűen nyúl az életség után, hanem észreveszi, felfogja az ehető tárgy alakját, színet, szagát s ez az inger váltja ki belőle azt a mozdulatot, melylyel az étel után nyúl (Máday, Szymanski). Lorenz érdeme, hogy a *kiváltó ingereket* (Auslöser) pontosabban tanulmányozta. Lorenz szerint az állattal veleszületik az ösztönszerű mozgásra való készenlét, melynek skémája úgy illik az eljövendő kiváltó ingerhez, mint a zár a beleillő kulcshoz. Mihelyt a kulcs-inger megjelenik, azonnal kiváltja az ösztönmozgást. Minőnek kell lennie a kulcsnak, vagyis a kiváltó ingernek? Egyszerűnek és szokatlanak (meglepőnek, ritkának). Miért szokatlanak? Mert ha gyakori, azaz megszokott volna, akkor összetévesztésre adna alkalmat. Amilyen ritka, szokatlan egy bizonyos kulcs szakállának alakja, olyan szokatlanak kell lennie a kiváltó ingernek is, hogy csak akkor váltsa ki a mozgást, mikor annak minden egyéb feltétele is megvan.

Tinbergen leírja a tuskés durbincs párzási tevékenységének lefolyását- Ez a *kölcsönös mozgásoknak* valóságos *láncolata*.

1. A hím egy mellette elhaladó nőstény előtt zeg-zugos táncmozgásokat végez. 2. A nőstényben ennek a táncnak látása váltja ki a jellegzetes párzási mozdulatokat. Ezzel ismét a hímet ingerli arra, hogy 3. a fészkéhez vezesse. 4. A nőstény követi. 5. A hím oldalára fekszik. 6. A nőstény bebújik a fészekbe. 7. A hím resz-

ketni kezd. 8. A nöstény lerakja az ikrát 9. A hím az ikrát megtermékenyíti. Ez a 9-féle mozzanat nem folyhatik le mindig gépszerűen, hanem mindennemű akadályok, zavaró körülmények is közbeléphetnek. A halak ezrei mégis elvégzik. Miért? Mert az impulzus, vagy Heinroth kifejezése szerint: a párzási hangulat olyan hatalmas bennök, hogy mindenképpen végre akarják hajtani. Tinbergen kiemeli, hogy ne úgy képzeljük a dolgot, mintha pl. a 6. mozzanat pusztán az 5-nek a következménye volna, hanem az összes előbbi mozzanatok olyan ingerlő hatással voltak az állatra, hogy folytatnia kell a párzás műveletét. (A szerző „Trieb” szó helyett „innerer Drang”-ról beszél.)

9. *Az ösztön alakíthatósága* (plaszticitása) a legvitatottabb, összes tulajdonságai közül. A szerzők egyik része általában alakíthatónak, alkalmazkodónak tartja az ösztönöket. Ide tartozik Morgan, aki szerint az öröklött ösztön csupán megindítja a bizonyos fajta reakciókat, nemsokára már szokássá válnak, mely szokásban már elég nagy szerepe van a tanulásnak, a különféle helyzetekhez való alkalmazkodásnak is. Morgan legszebb két példája a következő:

A tojásból kikelt kis csirkék szemét Morgan bekötötte, illetve fejükre gummisapkát húzott. Így a csirkék nem tudtak magvakat csipegetni; e helyett mesterségesen etette őket. Ha a sapkát a 2., 3. vagy 4. napon vette le, akkor a kis csirkék még megtanultak egyedül enni, de ha az 5. napon vagy később volt csak alkalmuk csipegető ösztönük gyakorlására, akkor az ösztön már nem működött. Ezzel bebizonyította a szerző, hogy az ösztönök kifejlődésének megvan a saját időszaka, s ha ezt elmulasztja az állat, akkor már elkésett; egész életén át mesterségesen kell etetni, hogy éhen ne haljon. Hasonlóképpen az emberi csecsemőnek is *élete* első hetében kell a szopást begyakorolnia, azután már visszafejlődik szopó ösztöne. Morgan ezt úgy fejezi ki, hogy az ösztön hatása ideiglenes, a belőle fejlődött szokás állandó.

Egy tyúkkal háromszor egymásután költettek ki kacsa-tojásokat. Az első alkalommal izgatottan szaladgált fel-alá a tó partján, midőn kicsinyei először mentek úszni. A második és harmadik alkalommal már lassan megszokta. A negyedik alkalommal ismét saját tojásait költötte ki. Ekkor mindent elköve-

tett, hogy a kis csirkéket a vízre terelje. Itt tehát a szokás legyőzte az ösztönt. Morgan szerint az újszülött és az egészen fiatal állatok ösztönei sok esetben még nem olyan merevek, mint a felnőtt állatokéi, úgy hogy a kölyökállat sokféle ingerre ugyanazzal a mozgással válaszol. Tehát *az ösztönös cselekvéseket is be kell gyakorolni.*

Fabre, Bethe, Wagner, Frisch és mások vizsgálatai szerint a méhek hazatalálása a kasba csak *részben ösztönszerű*, másik *részben begyakorolt tevékenység*, melyben nagy szerepet játszik a látás és az emlékezetek Brun, Oornetz és mások a hangyákról mutatták ki, hogy tapintás, szaglás és mozgás-érzés segítik őket a hazatalálásban. Hempelmann arra hívja fel a figyelmet, hogy *am* ösztön sok esetben nem terjed ki a mozgás kivételének részleteire, s a mozgások összerendezését még külön meg kell tanulnia az állatnak. Bethe szerint az ösztönöknek mindennemű szabályozási (regulációs) vagyis alkalmazkodási lehetőségük van.

Alverdes említi, hogy – bár minden egyes madárfajtának sajátos fészekformája van, mely öröklött ösztönön alapszik – mégis az a madár, amelyik sohasem látott fészket, sokkal rosszabbat épít, mint az, amelynek alkalmá volt idősebbektől tanulnia. Így állunk az ének dolgában is: minden madár saját fájának a dalát énekli akkor is, ha sohasem hallotta mástól. Mégis a kanári-tenyésztők a fiatalabb hímeket a legjobb énekes hím mellé adják, hogy tőle tanuljon szépen dalolni.

Magam is lehetetlennek látom, hogy a fészeképítés egész művelete átöröklött legyen. A fecske többszázszor repül ki s a legkülönbélebb anyagot hozza, s abból anyagszerűen kell építenie, vagyis minden egyes ágat, szalmaszálat, rögöt úgy kell elhelyeznie, hogy abból fészek legyen. Ilyen bonyolult munkát nem lehet gépszerűen végezni. Ha feltesszük a kérdést, hogy mikor kész a fészek? akkor mindjárt belátjuk, hogy sem a mozdulatok száma, sem az építés időtartama, sem egyéb gépiesen lemérhető tényező nem határozhatja meg, hogy mikor kell a fecskének az építkezést abbahagynia. Mert a munka mennyisége, üteme és tartama függ a környék talajától, a növényzet minőségétől, az időjárástól stb. Azután függ a fészek helyétől, például az emberi lakóház építésmódjától, melynek falához,

menyezetéhez a fecske helyesen tud alkalmazkodni. Már a fészek helyének kiválasztása sem történhetik gépszerű módon. Már most, hogy a fecske abbahagyhassa munkáját, ahhoz az kell, hogy jónak, tökéletesnek lássa. Kell tehát, hogy a fecskének öröklött elképzelése (*elsoleges tudása*) legyen a tökéletes fészekről. Az egész munkát ennek a tervnek a belső szemlélete mellett, *értelmesen kell végrehajtania*. Ha nem így volna, akkor sohasem válnék abból a tákolmányból fészek.

Lorenz, Uexküllnek talán legkiválóbb tanítványa, aki az ösztön merevségéhez, gépszerűségéhez ragaszkodik, úgy segít magán, hogy új fogalmat vezet be: *az ösztön és az idomítás összefonódásának fogalmát* (Instinkt-Dressur-Verschränkung). A fészkepítésre használt pálcika alakja nem eléggé szokatlan arra, hogy az ösztönmozgást, a pálcika megragadását és felhasználását kiváltsa. Ezért Lorenz azt a kisegítő feltevést állítja fel, hogy vannak cselekvések, melyeknek motoros része átöröklött, de kiváltó mozzanata nincs ösztönszerűen rögzítve, hanem az állatnak élete folyamán kell megszereznie. Ezek a kiváltó ingerek igen bonyolultak (ellentétben az ösztönök egyszerű és szokatlan kiváltó ingereivel); hozzátehetjük, hogy gyakoriak is. Ezekre tehát az állatnak idomítania kell önmagát. Hogy Lorenz miért használja az idomítás kifejezést, tanulás helyett, nem értjük. Nyilvánvaló, hogy az állat a cél: a fészkepítés érdekében keresi az alkalmas tárgyat, próbálja ezt és amazt, míg lassan meg nem tanulja, hogy milyen alakúak a legalkalmasabb tárgyak. Nem tudjuk elképzelni (Lorenz sem tudta elképzelni), hogy az ösztön mindenféle színű és nagyságú pálcikaalakú tárgyra vonatkozzék. Ezért az állatnak valamiképp ki kell pótolnia az ösztön hiányait: keresnie, próbálnia, válogatnia, tanulnia kell. Hiszen éppen ez az, amit Morgan, Alverdes, valamint az összes régi lélekbúvárok is mondtak.

Az ösztönök alakíthatóságának immár elég példáját látuk. Ne feledjük el, hogy ezek az esetek inkább a kivételek közé tartoznak, míg a merevség, a változhatatlanság az ösztönnek sokkal általánosabb tulajdonsága. Hogy az ösztönök hogyan jöttek létre, erre a nagy kérdésre ma még nem tudunk felelni. Bizonyos, hogy sem Lamarck, sem Darwin, sem de Vries elmélete

itt nem kielégítő, épúgy, ahogy a szervek célszerű felépítettségét sem tudjuk megmagyarázni.

Van azonban Lorenznek egy igen érdekes felfedezése a *fiatal állatok társválasztása* terén. A társ (Kumpan) fogalma Uexkülltől származik. Lorenz ötféle társat különböztet meg: szülő, gyermeket, házastársat, testvért és pajtást. Van olyan ösztön, melynek tárgya nincs örökletesen rögzítve, hanem tapasztalat útján szerzi az állat. Ilyen a madarak társasösztöne is. A kis madárfióka nem ismeri anyját, bár él benne az az ösztön, hogy anyjához ragaszkodjék. Heinroth fedezte fel, hogy a madárfióka, midőn várja, hogy ösztönéletének ezt a hézagát valakivel vagy valamivel betölthesse, *azt a személyt fogadja el anyjával, mely legelőbb jelentkezik*. Elfogadja például az emberi kezét, ha ez volt az első, aki melegítette, etette, ápolta. Ennek a „személynek” a képe mélyen belevésődik az állat lelkébe s egész életére megmarad. Ezt az anyaválasztást Lorenz *„tárgylebélyegzésnek”* (Objektprägung) nevezte el.

A tanulástól abban különbözik ez a bélyegszerzés, hogy 1. csak az élet egy bizonyos, igen rövid szakaszában foganhat meg, míg a tanulás az egész életen át lehetséges, 2. hogy megváltozhatatlan (irreverzibilis), vagyis nem lehet ismét elfelejteni, míg a tanult dolgok elfelejthetnek.

Említettük, hogy az ösztönös cselekvés kiváltásának egyik feltétele az impulzus, vagyis a cselekvéssel kielégítendő hiányérzés hangulata. Ha az állat ilyen hangulatban van és hiába várja a kiváltó ingert, például, ha a párzási hangulatban levő hím nem talál nőtényt, akkor először az ingerküszöb száll le annyira, hogy máskor alkalmatlannak ítélt tárgyak (személyek) is elfogadhatókká válnak (Craig), azután, ha ilyen sem jelentkezik, akkor *„üresjáratú reakció”* (Leerlaufreaktion) következhet be (Lorenz). Lorenz seregélyt figyelt meg, amely – légy hiányában is – tökéletesen végigjátszotta a légyfogás tevékenységét. Saját nevelésű kis kacsái pedig, melyek sohasem szereztek be maguk a táplálékukat, evés után épúgy kirángatták a füveket és a vízínövényeket csőrükkel, mint más kacsák, melyek a növények szárán és gyökerein élő apró állatkákkal táplálkoznak. Úgy látszik tehát, hogy az éhségen kívül a mozgás vagy cselekvés vágya is szerepet játszik a kacsák eme ösztönében, s

ez utóbbi indította a jól ellátott kis kacsákat erre az üresjáratú reakcióra.

Végül még az ösztönös mozgások egy érdekes fajtáját, a Lorenz és Kortlandt által leírt „*átváltó-mozgást*” (Übersprungbewegung) fogjuk ismertetni. Lorenz megfigyelte, hogy a hím hósármányok, mikor vadászterületeik határán egymással farkasszemet néznek és harcra vagy menekülésre készülnek, némelykor abbahagyják a fenyegető mozdulatokat s e helyett úgy tesznek, mintha magvakat szedegetnének. De a talajt el sem érik csőrükkel, és esetleg nincs is ott semmiféle eleség. Ez a jelenség hasonlít az üresjáratú reakcióhoz, de nem azonos vele. Mint-hogy általában minden impulzus csak a hozzáillő „*autochthon*” mozgásokkal elégíthető ki, vagyis csak a saját „*működési körében*” okozhat mozgást, azért az ilyen „*allochthon*” mozgásnak másféle magyarázatát kellett keresni.

Az *allochthon* ösztönmozgásnak háromféle oka lehet: 1. Akkor léphet fel ilyen mozgás, ha egyidőben kétféle impulzus uralkodik az állaton, például a fenti esetben a támadó és a menekülő impulzus. Minthogy az állat egyelőre nem tudja magát elhatározni, hogy támadjon-e vagy meneküljön, azért egy harmadik fajta mozgásba kezd, amely mintegy a habozásnak a kifejezője.

2. Ha célját váratlanul gyorsan éri el, például hamar legyőzi ellenfelét vagy a párzás gyorsan ér véget, ilyenkor erő-, illetve izgalomfelesleg marad fenn s ezt az állatnak le kell reagálnia.

3. Valamely ösztönös mozgásláncolat megszakadása esetén, ha például párzáskor a házastárs sorra kerülő mozdulata ki-marad, akkor az első sem tudja folytatni a műveletet, s ilyenkor is erőfelesleg keletkezik.

Az *átváltó-mozgás* három irányban különbözik a megfelelő *autochthon* mozgástól: a) Sohasem végzi el az állat tökéletesen a mozgást, úgyhogy az látszólagos célját nem is éri el. így például a támadó ösztön által megindított mozgások abbamaradása esetén a párzáshoz hasonló mozgások az egész év folyamán felléphetnek, míg valódi párzás csakis annak időszakában fordul elő.

b) Az átváltó-mozgás magára veszd annak a cselekvésnek, melynek helyettesítője, egynémely kifejezőmozgását.

c) Az át váltó-mozgás, melynek sok esetben jeladás a hivatása (Signalhandlung), olyan mozgásjelleget vesz fel, mely arra szolgál, hogy a jeladást hathatósabbá tegye, például egyes testrészeknek, fegyvereknek mutogatását. Ezzel a mozgás „szertartásossá” válik (Ritualisierung). Ha ez nem volna, akkor a másik állat az átváltó-mozgást egyszerűen annak tartaná, melyet utánozik, s nem fogná fel annak jeladás-értelmét, például a benne rejlő fenyegetést.

6. Ideges állatok.

Az átváltó-mozgás szinte az egészséges és a beteges mozgások határán áll, mert hasonlít ahhoz az ideges mozdulathoz, melyet akkor végzünk, ha zavarban vagyunk s kényelmetlenül érezzük magunkat. Nézzük tehát, találunk-e az állatok közt ideges, *neurotikus* *egyedeket*?

A csimpánz, ha ketrecén kívül valamely kívánatos tárgyat lát, de sehogysem tudja elérni, köveket dob feléje. Ezt teszi akkor is, ha a cél olyan távol van, hogy a ködobás nem is érhetné el a tárgyat. A majom viselkedéséből látszik, hogy cselekvésétől semmiféle eredményt nem vár; tehát pusztán haragból, daczból cselekszi. Az ilyen indulatos cselekvést a lólekelemzők „pót-kielégülésnek” hívják.

Azok a hangyák, melyek levéltetveket, mint teheneket tartanak és édesízű váladékukat megisszák, néhol valósággal iszákosakká válnak. *Szenvedélyük* következtében a törzs tagjai hiányt szenvednek. Ezt éppen olyan szociális betegségnek tartja Escherich, mint az emberek alkoholizmusát vagy morfinizmusát.

Nem tartozik ugyan a neurózisok közé, mégis párhuzamba állítható az emberi idegességgel: a házi tyúk küzdelme a rangjáért. Schjelderup figyelte meg, hogy minden ősszel az egy kashoz tartozó tyúkok közt új rangsor alakul ki. A vályúnál mindegyik első szeretne lenni s nem tűri, hogy közelében másik tyúk is egyék, mindaddig, míg ő maga jól nem lakott. Ezért az erősebbik megcsípi a gyengébbet vagy a bátoralanabbat. Ha az A. tyúk megcsípte a B. tyúkot, akkor ez egész télen át sohasem

meri étkezésében zavarni A.-t Mondjuk, hogy a B. tyúk ismét csípi a C. tyúkot, s ez sohasem meri visszacsípni. Viszont meg-eshetik, hogy a C. tyúk megcsípi az A. tyúkot s ez nem csípi vissza, – úgy hogy a rangsor nem a valóságos erőviszonyok szerint alakul, hanem az első összetűzés véletlen sikere szerint A tyúkok tehát fölényükért küzdenek egymással, de a fölény itt csupán eszköz az anyagi érdek, vagyis a táplálkozási ösztön szolgálatában.

Némely állat akkor is *fölényre törekszik* a másik felett, ha abból semmi haszna sincs. Így Köhler csimpánzai között egy időben divattá vált, hogy a tyúkokat bosszantsák. Kenyeret vettek a tyúkok elé, s mikor javában falatoztak, bottal erős döféseket mértek rájuk. Előfordult, hogy két majom megosztotta egymásközt a szerepet: egyik etette a tyúkokat, a másik döfködte. Yerkes egyik fiatal majma, amelyik sehogy sem tudott érvényesülni az öregek közt, azokat egymásra uszította s aztán távolról szemlélte viaskodásukat.

A *csökönyös lovat* bátran nevezhetjük ideges jelleműnek. Viselkedése nagyon hasonlít az ideges, dacos gyermekéhez (Máday, Stein).

Még nyilvánvalóbb a *neurózis* egyes *kutyáknál*. Általában a tétlen élet a háziállatok megrontója. A kutyának tragikuma, hogy valóban értékes teljesítményre kevés alkalmja van és csak gazdája elismeréséből táplálkozik. Ebből a természetellenes helyzetből származik a kutya alázatos, talpnyaló, rabszolga-jelleme. Igaz, hogy a legtöbb kutya kiegyezik sorsával és egészséges marad, de van olyan is, amelyik kedvezőtlenebb környezetbe kerül és ott egészen megváltozik: ideges életstílust vesz fel. A kutya, kinek hivatása gazdájának megvédeése, a háznak s vagyonnak őrzése, a lovat, mely kocsiba fogva, a ház előtt halad el, megugatja, tehát nem támadja meg, csupán ijeszti. Ezt a viselkedését még elfogadhatjuk hivatásteljesítésnek. De van olyan kutya, amelyik, ha a kertajtón kiengednék, akkor se menne ki a veszedelembe, ellenben a rács mögül annál mérgeesebben ugatja a lovat, mert biztosnak érzi magát, és csak így meri ál-bátorságát, ál-hatalmát fitogtatni. Oeser, Menzel, Heydweiller több neurotikus kutya esetét írták le.

Menzel egy gyogyult esetet ír le; A K. nevű nöstény ku-

tyát eladták. Új helyén lehangolt lett, napokon át nem evett, új gazdjának barátságát visszautasította. Új gazdája egyszer pórázon sétálni vitte. Valakit felkért, hogy bújjék el egy bokorban s azután ugorják elő, mintha a gazdát megtámadná. A kutya azonnal megtámadta a „rablót” s megvédelmezte gazdáját. A közös harc élménye teljesen megváltoztatta a kutya viselkedését.

7. Értelmesség.

Szóljunk most röviden az állatok értelmi fokáról és ilyenirányú teljesítményeiről. Helyesen ezt a kérdést csak akkor oldhatnák meg, ha az emberi lélektan már megállapodott volna a szellemi képességek felosztásában és fokozataiban. Ilyen rendszer hiányában csak egyes képességek és teljesítmények jöhetnek szóba. Azt kérdezhetjük, hogy ez vagy az az állatfaj képes-e ilyen meg olyan teljesítményre? Minden ilyen kérdés felvetése alkalmával legelőször is az illető állat központi idegrendszerét kell megnéznünk, és az Edinger által felállított agy fejlődési fokozatok egyikébe kell az állatot beosztanunk. Olyan képességre, mely az illető fejlődési fokozatnak felette áll, nem számíthatunk.

A lélekbúvárok egyik része akkor mondja az állatot értelmeknek, ha *tapasztalatokat szerez s azokat felhasználja*, szóval: ha tanul; ha egyáltalán változtat viselkedésén; ha alkalmazkodik a változott körülményekhez; ha a próbálgatás (trial and error) módszerét követi.

Ebből a szempontból csodálatosan értelmesnek mutatkozik és Edinger rendszerét meghazudtolja, mert egyáltalán nincs idegrendszere – a Stentor Eoeseli nevű *egysejtű*. Ezt a tölcséralakú állatkát, mely többnyire a talajon, illetve a górcső alatt fekvő tárgylemezen megtapadva ül, és csillószőreivel örvényt csinál, hogy minél nagyobb vízmennyiséget tudjon eleség után átkutatni, Jennings azzal ingerelte, hogy festéket csepegtetett a vízbe. Stentor először összehúzódik és testét elfordítja az ingertől. Nem sokat használ neki. Most jön a második festékhullám. Stentor máris új módszerrel próbálkozik: megfordítja csillószőreinek áramát úgy, hogy a festékszemeskéket elsodorják tőle. Mikor a festékáram ismét az állatka közelébe ér, akkor harmadik módon is védekezik: teljesen összehúzódik és nyálkából

készült hüvelyében tűnik el. Félperc múlva ismét kinyúlik, de minthogy a festék még mindig ott van, újra bebújik s ezt a játékot sokszor ismétli, de úgy, hogy minden alkalommal tovább marad rejtekében, mint azelőtt. Negyedóra múlva ezt is megunja és végleg Tejtekhelyén marad. Most egymásután többször erősen összehúzza magát s így letépi lábát a talajról. Elúszik és új állomáshelyet keres, ahol a festék nem éri utói. Ez az egysejtű élőlény tehát rövid időn belül négy különböző, célszerű védekező módszert alkalmazott, mégpedig fokozatosan, mindig hatásosabbat az előzőnél.

A tanulás folyamatának vizsgálatára az amerikaiak igen nagyszámú állatfajjal végeztek útvesztő- (labirint) kísérletet, mely abban áll, hogy az állatot bonyolult módon felépített rekeszek közé helyezik, ahonnan csak úgy szabadul ki, illetve csak úgy jut eleséghez, ha megtalálja a kivezető utat. Feljegyzik, hogy a kísérlet ismétlése milyen hatással van az eredményre, például: hányszor kell az állatnak a kivezető utat fáradtságosan megkeresnie, míg végre megtanulja és tévelygés nélkül kitalál. A fehér patkány 30-40 próbálkozás után gyorsan és biztosan halad, bonyolult útelágazások között is. Ezzel a módszerrel vizsgálták az állatok megkülönböztető képességét, emlékezetét és az átszokás lefolyását, Tolman bebizonyította, hogy a tanulás eredménye az éppen uralkodó impulzustól, az állat mindenkori kívánságaitól, szándékától függ.

Magasabb értelmi működést azoknak az állatoknak szoktak tulajdonítani, melyek a maguk elé tűzött célnak megfelelő eszközöket választanak; ha a célhoz vezető legrövidebb út el van zárva előlük, akkor *kerülő úton* közelítik meg; *szerszámokat használnak*; *belátásuk van* a helyzetbe, két vagy több tárgynak egymáshoz való viszonyába, valamint az ok és okozat viszonyába; végül *önálló kezdeményezésre képesek*.

A kerülőutak értelmes használatát mutatta ki Harkai Schiller Tihanyban alacsonyrendű gerincesen, a fűрге cselén. Ez az élénk kis halfajta megtanulta, hogy T-alaprajzú üvegfalak megkerülésével találja meg az eleséget. Ezt a teljesítményt a falak bármilyen (függőleges, ferde, sat.) helyzetében is alkalmazni tudták, mindjárt első próbálkozásra. H-alakú akadályt is néhány másodperc alatt megkerültek. Több párhuzamos fal kö-

zött hullámvonalon jutottak el az eleséghez, akár függőleges, akár vízszintes helyzetben voltak a falak felépítve. Hengeren át-bújva is gyorsan megtalálták az ételt. Két különböző hosszúságú út közül néhány próba után mindig a rövidebbet választották, vagyis a helyzet tárgyi sajátságaihoz értelemszerűen alkalmazkodtak.

Eszköz- illetve szerszámhasználatot már a *rovaroknál* is látunk. A Ceylon-szigetén élő ú. n. szövő-hangya (*Oceophylla smaragdina*) Doflein megfigyelése szerint úgy készíti fákön épülő fészket, hogy egy csomó hangya sorbaállva a leveleket tartja össze, egy másik munkaosztág tagjai pedig egy-egy hangyalárvát hoznak, s ennek fonálkészítő váladékával ragasztják egymáshoz az első osztág által összetartott leveleket.

Nézzük most: minők a *kutyák* és a majmok értelmi teljesítményei? Edinger másfél évig foglalkozott egy kutyával abból a célból, hogy értelmességet vizsgálhassa. Ez a kutya belátást és előrelátást tanúsított több esetben. Így gazdája előtt futva, megáll az utcasarkon és figyel, hogy gazdája melyik utat fogja választani. Ha gazdája a turista-ruhát veszi fel, kitörő örömmel üdvözl, mert tudja, hogy vele mehet kirándulni. Ha délelőtt veszi szem elől gazdáját a városban, akkor laboratóriumában keresi fel, míg ha délután téved el, akkor lakásába jön. Mikor Edinger a kutyától azt kívánta, hogy a villamoskocsi mellett szaladjon s az utat napról-napra meghosszabbította, akkor a kutya, akít a hosszú út nagyon kifárasztott, egyszer csak sztrájkolt és ha gazdája a villamosmegálló irányában indult el, visszament a házba. Gazdája betanította, hogy az utcán egy bizonyos levélszekrényre egymásután háromszor' ugorjon fel. Azután más utcán parancsolta, hogy keressen levélszekrényt. Ez is sikerült. Később, ha a „levélszekrény” szót kimondták előtte, kisebb és másszínű levélszekrényeknél is elvégezte a betanult mozdulatot.

A *majmok* közül a Teneriffa szigetén fennállott kísérleti állomás csimpánzai szolgáltatták eddig a leggazdagabb megfigyelési és kísérleti anyagot, Köhler akkor fogad el valamely megoldást értelmesnek, ha az hosszú próbálgatás után hirtelenül, mint villámszerű ötlet lép fel. Egy nőtény csimpánz, amelyik még sohasem látott botot, a ketrecben ül és nézi a ketrecen kívül fekvő banánt, melyet nem tud elérni. A ketrecben több bot

hever, de ezeket nem veszi figyelembe. A majom félórán át hiába próbálja a banánt kezével elérni. Aztán lefekszik. Egyszerre csak látja, hogy néhány, a ketrecen kívül levő fiatal majom közeledik a banánhoz, Villámgyorsan felugrik, megragadja az egyik botot és ügyesen behúzza vele a banánt. – Nemsokára, miután a majmok a bottal megismerkedtek, maguktól megtanulták sok mindenre felhasználni, például: ládák kinyitására, ásásra, majd fegyverül használták, de sohasem ütöttek, csak dobtak vagy dőttek vele. Később már minden más tárgyat is bot helyett használtak. – A szalmaszálat arra használták, hogy hangyákat fogjanak vele. Ugyanis a csimpánz szereti a savanyút, így többek közt a hangyasavat is. Ezért megeszi a hangyákat. A ketrecen kívül húzódott el egy gerenda, melyen hangyák másztak fel és le. A majmok egyike rájött, hogy szalmaszálat nyújtson ki a rácson a gerendához; a hangyák reámasztak, mire a majom lenyalta őket a szalmaszálról. Azután az összes majom megtanulta ezt a játékot. – Mikor Köhler a ketrec tetejére aggatta a banánt, a majmok lassanként mindennemű módszerre rájöttek, hogy a banánt onnan lehozzák. Többnyire úgy volt, hogy míg a többiek hiába próbálkoztak, egyszerre csak az egyik majomnak ötlete támadt, melyet azután a többiek is átvettek. Így ugrással, kötélben való himbálódzással érték el a felfüggesztett gyümölcsöt; fa-ágakat törtek le, bot helyett; sodronyt egyenesítettek ki. Majd ládákat, négyet is raktak egymásra s azokon másztak fel. Egyik majom két, majd három bambuszbotot dugott egymásba, hogy elég hosszú botja legyen. Mindezeknél csodálatosabb teljesítményekről számol be Wolfe (1936), aki állítólag megtanította csimpánzait a pénz használatára, sőt a pénzszerzés céljából való munkára is. Ezeket nem ismertetjük, mert hihetetleneknek látszanak és még nem történt megfelelő utánvizsgálás. Szintén csak mellékesen említjük Osten és Krall lovait, Mökel és mások kutyáit, akik kapálással vagy kopogtatással betűket, szavakat, mondatokat tudtak kifejezni és nehéz számtani feladatokat oldottak meg. Mindezek a szenzációs eredmények tévedésnek bizonyultak, mert önkéntelen idomítás eredményei voltak.

8. összefoglalás.

Röviden összefoglalva beszámolónk eredményeit, azt mondhatjuk, hogy a természet minden állatnak megadta azokat a képességeket, melyekre a létért való küzdelemben szüksége van. Testi erőben, ügyességben, egyes érzékek finomságában sok állat felülmúlja az embert. Felülmúlják az embert szinte az összes állatok reflexeik és ösztöneik biztosságának célszerűségében. Egyesek, különösen a hangyák, méhek és természetek felülmúlják az embert együttműködésében, társaival szemben való segítőkészségében.

Értelmi téren az állatok, bár megvan a „magukhoz való eszük”, fogalmakat nem alkotnak, elvontan gondolkodni nem tudnak, eszméket nem ismernek, művelődésre nem képesek. Némely kutató szerint ennek az az oka, hogy valódi nyelvük, beszédjük nincsen. Mert csak úgy keletkeznek fogalmak, ha azoknak nevet adunk. Az állatok némelyike, például a házi kutya is, össze tud kötni egy-egy tárgyat egy-egy szóval, mégsem fogja fel azt, hogy ez a szó ennek a tárgynak a neve.

Az állatlélektan az utolsó három évtizedben nagyot haladt. Kívánatos volna, hogy a lélektannak ezt a ágát nálunk is többen és alaposabban műveljék, mert talán egy tudomány sem nyújt olyan bepillantást a teremtés műhelyébe, mint az állatok lelkiéletének tanulmánya. Ezenkívül párhuzamul szolgálhat a gyermeklélektan számára és hozzájárulhat az általános lélektani fogalmak tisztázásához. Mivel azonban bölcséleti és társadalomtudományi párhuzamok vonására is alkalmas, nagy a veszélye annak, hogy rajta kívül álló szempontok irányítása alá kerül. Ezért a kutatóknak nagyon kell vigyázni, hogy tárgyilagosságát és elfogulatlanságát mindvégig megőrizze.

IRODALOM.

- Alverdes, Fr.:* Tiersoziologie. Leipzig, Hirschfeld 1925.
 „ „ Tierpsychologie. Leipzig, Hirschfeld 1932.
Beer, Bethe, Uexküll: Vorschläge zu einer objektivierenden Nomenklatur in der Physiologie des Nervensystems. Biol. Zbl. 19. 1899.
Bethe, A.: Die Heimkehrfähigkeit der Ameisen und Bienen. Biol. Zbl. 22. 1902.
Brun, R.: Psychologische Forschungen an Ameisen. Abderhalden Hb. VI. D. 179-232.

- Buytendijk, F. J. J. & W. Fischel:* Methoden zur psychologischen Untersuchung wirbelloser Tiere. Abderhaldens Hb. VI. D. 339-419.
- Craiff, W.:* Appetites as constituents of instincts. Biol. Bull. 34. 1918.
- Darwin, Ch.:* Der Ausdruck der Gemütsbewegungen. Hendel's Bibi. d. Ges. Lit. Nr. 963-971. Halle a. S. (I. angol kiadás: 1872.)
- Edinger, L.:* Vorlesungen über den Bau der nervösen Zentralorgane des Menschen und der Tiere. Ed. 6., Leipzig, 1900.
- „ Zur Methodik in der Tierpsychologie. I. Der Hund H. Zs. Psychol. 70, 103-124. 1914.
- Edinger, L. & E. Claparède:* Über Tierpsychologie. Leipzig, Barth 1909.
- Fischel, W.:* Methoden zur psychologischen Untersuchung der Wirbeltiere. Abderhaldens Hb. VI. D. 233-338.
- Frisch, K. v.:* Methoden sinnesphysiologischer und psychologischer Untersuchungen an Bienen. Abderhaldens Hb. VI. D. 121-178.
- Groos, K.:* Die Spiele der Tiere. Ed. 2. Jena, G. Fischer 1907.
- Heinroth, O.:* Beiträge zur Biologie, namentlich Ethologie und Psychologie der Anatiden. Verh. 5. internat. Ornith. Congr. Berlin, 1910.
- Hellpach, W.:* Psychologie der Umwelt. Abderhaldens Hb. VI. C¹. 109-218.
- Hempelmann, Fr.:* Tierpsychologie. Leipzig, Akad. Verl. 1926.
- Hesse, R. & F. Doflein:* Tierbau und Tierleben. Leipzig & Berlin, 1910.
- Heydweiler, E.; Menzel, R. & R.; Oeser, R.:* (Három dolgozat kutyaákról). Internat. Zs. Individualpsychol. 7. 1929.
- Jennings, H. 8.:* Das Verhalten der niederen Organismen. Leipzig, 1910.
- Köhler, Wo.:* Die Methoden der psychologischen Forschung an Affen. Abderhaldens Hb. VI. D. 69-120
- „ Intelligenzprüfungen an Menschenaffen. Ed. 2. Berlin, J. Springer 1921.
- Loeb, J.:* Vorlesungen über die Dynamik der Lebenserscheinungen. Leipzig, 1906.
- Lorenz, K.:* Der Kumpan in der Umwelt des Vogels. Journ. Ornithol 83, 137-213, 289-413. 1935.
- Máday, Stefan v.:* Der Begriff des Triebes. Zbl. Psz. 1, 295-303. 1911.
- „ „ Psychologie des Pferdes und der Dressur. Berlin, Parey 1912.
- „ „ Begriffsbildung und Denken beim Menschen und beim Pferde. Arch. ges. Psychol. 32, 472-490. 1914.
- „ „ Gibt es denkende Tiere? Leipzig & Berlin, W. Engelmann 1914.
- „ István: Az ösztönélet némely törvényszerűségeiről. Benedek László-Emlék-könyv, 138-157. Debrecen, 1933.
- McDougall, W. M.:* The group mind. Cambridge, Univ. Press 1920.
- Morgan, C. Lloyd:* Animal behavior. London, 1900.
- „ „ An introduction to comparative psychology. Ed. 2. London, 1903.
- „ „ Instinkt und Gewohnheit. Leipzig & Berlin, 1909.
- „ „ Instinkt und Erfahrung. Berlin, 1913.
- Ranschburg, Paul:* Behaviorismus und Psychologie. Arch. ges. Psychol. 86. 1932.
- Révész, Géza:* Die menschlichen Kommunikationsformen & die sog. Tiersprache. Nederl; Akad. van Wetensch., Proceedings 43 & 44. 1941.
- Romanes, G. J.:* Die geistige Entwicklung im Tierreich. Leipzig, E. Günther 1885.

Ábrák „Az állatlélektan mai állása” c. dolgozathoz.

- Schiller Pál, harkai:* A lélektan feladata. M. Tud. Akad. Filoz. Kvtára. Bp., 1940.
 „ „ „ Értelmevizsgálatok halakon. A Magyar Biol. Kutató Intézet Munkái. (Sajtó alatt.)
Schjelderup, H. K.: Psychologie. Berlin, 1928.
Schneider, G. H.: Der tierische Wille. Leipzig, A. Abel 1880.
Schneider, K. C.: Tierpsychologisches Praktikum. Leipzig, Veit. 1912.
Stein, L.: Über Tierpsychologie. Mittl. individualpsych. Veraast. 2., (11). J933.
 XII.
Szymanski, J. S.: Über den Antrieb. Biol. Zbl. 39. 1919.
 „ „ „ Allgemeine Methodik zur vergleichenden Psychologie. Abderhakien's Hb. VI. D. 1-68. 1932.
Thorndike, E. L.: Animal intelligence. New-York, 1911.
Tinbergen, N.: Die Übersprungbewegung. Zs. Tierpsychol. 4., 1-40. 1940.
Tolman, E. Ch.: Purposive behavior in animals and men. New-York & London, Century Co. 1932.
Uexküll, J. Baron: Umwelt und Innenwelt der Tiere. Berlin, J. Springer 1909.
 „ „ „ & *G. Kriszat:* Streifzüge durch Umwelten von Tieren und Menschen. Berlin, J. Springer 1934.
Watson, J. B.: Psychology from the standpoint of a behaviorist. Philadelphia 1919.
Yerkès, R. M.: The mental life of monkeys and apes. Behavior Monogr. 3. 1916.
Zell, Th.: Ist das Tier unvernünftig? Ed. 24. Stuttgart, Kosmos. (Ed. 1 = 1904.)
Ziegler, H. E.: Der Begriff des Instinkts einst und jetzt. Jena, Fischer 1920.
 Zeitschrift für Tierpsychologie. Herausgegeben von der Deutschen Gesellschaft f. Tierpsychologie. Schriftleitung: O. Koehler, Königsberg, Sternwartstrasse 1. Verlag: Paul Parey, Berlin SW. 11. Hedemannstrasse 28.

marosi Máday István.

ÁBRAMAGYARÁZAT.

Felső két kép: ugyanaz a városkép emberi szemmel és a rovarszem rácsozatán át nézve Uexküll szerint.

Középső baloldali kép: csimpánzanya kölykével, Steinbacher felvétele.

Középső jobboldali kép: levelekből fészek céljára tölesért építő hangyák egymásból láncot alkotva hidalják át a levelek közti űrt (Hingston rajza).

Alsó baloldali kép: egyszerűsített anyaképre csőrüket nyitó madárfiókák (Lorenz).

Alsó jobboldali kép: láda tetején póznával gyümölcsöt leütő csimpánz, Köhler kísérlete.

A TERMÉSZETI NÉPEK LÉLEKTANA.

I. A tárgy és felosztása.

Azt a népcsoportot, amelyről jelen tanulmányban szó lesz, hol primitív, hol természeti népeknek nevezik. A primitív elnevezés kedvelői hangsúlyozzák, hogy ez a jelző nem jelent lebecsülést, hanem a kultúremler magatartásától való megkülönböztetést. Ez a magyarázat kissé erőszakoltnak látszik, mert vannak szavak, amelyek kimondottan értékelésre szolgálnak és a primitív ezek közé tartozik.

Mások természeti népeket emlegetnek. Ha a természet ellentétének a technikát vesszük, akkor a természeti jelző olyan életformát jelöl, amelyben kevesebb a gépesített vonás mint a mi életünkben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezeknek a népeknek a viselkedése megmaradt az eredeti állapotban, hiszen még a legelmaradottabbnak látszó népek is hosszú fejlődésen estek át és nagyon is különböznek az ősembertől. Danzel a homo fabert a homo divinánssal állítja szembe, tehát ezeknek a népeknek legjellemzőbb vonását a mágikus törekvésben látja. Jóllehet a homo divináns elnevezés helyesebbnek látszik a primitív és természeti jelzőnél, mégsem azt használom, mert még nem ment át a köztudatba és így zavaró lehet.

Az is vitatható, hogy szabad-e ezeket a népeket közös nevezőre hozni és általában tárgyalni a viselkedésformájukat, hiszen olyan sokféle természeti nép van. Danzel és még többen mások azt állítják, hogy a lényeges vonásokban feltűnő megegyezés van náluk. Wundt érzi ennek az általánosításnak a hátrányait és négy különböző fokról beszél az emberiség fejlődésében. Az elsőt

primitívnek nevezi és a horda-állapotot tartja reá jellemzőnek. A második fok szerinte a totemisztikus kor, amelyben kialakul a törzsi szervezet, s a közösséget szokások irányítják. A harmadik a hősök és istenek kora, amikor a törzsből létrejön az állam, s az emberi közösség nemzetté fejlődik. A negyedik fejlődési fok a történeti kor, az emberiségre való felemelkedés ideje.

A wundti fejlődési fokok közül az első és második nem választható el élesen, hiszen inkább csak a külső életforma és nem a lelki beállítottság különbözik, melyet danzeli kifejezéssel varázsló, mágikus jellegűnek nevezhetünk. A harmadik és negyedik fok viszont világosan túlhaladja azt a lelki habitust, amiről szó lesz, mert azoknak életformája kialakultabb, racionálisabb. Tehát még Wundt alapján is lehet a természeti népek lelki alkatát egységesnek venni és általánosságban jellemezni.

A természeti népek lélektana már bizonyos múlttal bír és mint ilyen három részre osztható, a) A legelső feljegyzéseket, megfigyeléseket utazóktól kapjuk. Ezek a megfigyelések legtöbbször rendszertelenek és leíró jellegűek. Amennyiben magyaráznak, magyarázatuk heteronóm, valamely nép lelki sajátosságait nem lelki mivoltából, hanem külső tényezőkből, így például a fajból, klímából vezetik le, pedig az ember nem egyszerű függvénye a környezetnek, hanem összehangolódik azzal állandó kölcsönhatásban; A néplélektan tudományos megalapozói, Lazarus és Steinthal, akik ugyan nemcsak a természeti népekkel foglalkoznak, de módszerük igen ösztönzően hat azok lélektanára. Ők ugyanis azt hangsúlyozzák, hogy a népet az egyénekből megérteni nem lehet, mert a nép több és más, mint az egyének pusztja összessége, b) A tudományos értelemben vett néplélektan igazi megalapítója Wundt, aki a herbarti elem-lélektan szemből a teremtő szintézis elvét vallja és ezzel előkészíti a modern lélektani szemléletet. Szerinte nemcsak az egyénekből nem lehet megérteni a népet, hanem egyes életjelenségekből sem a lelki élet egészét. Felhasználva a főleg angol kutatóktól kifejlesztett kulturális antropológia adatait, ő írja az első rendszeres néplélektant, c) A Wundt utáni kutatók a néplélektanba is beviszik a kísérleti módszert, a helyszíni tapasztalást. Mindjobban az emberi magatartás egészéből kiinduló motívumkutatás lép előtérbe. Nem elégednek meg a különböző helyze-

tekben tanúsított viselkedési módok leírásával, hanem keresik azok okát és célját. Több alapvető, modern munka jelent meg a természeti népek lélektanáról. (L. a tanulmány végén levő irodalmat.)

A természeti népek lélektanának még sok kérdése vár megoldásra. A fejlődést eddig keresztmetszetben mutató kutatások kiegészítésre szorulnak, még nagyon sok természeti népről nincsenek alapos, rendszeres lélektani munkák. A természeti népek fejlődését hosszmeteszben is vizsgálni kellene. Csupán egyes megjegyzésekben értesültünk eddig arról, hogy a természeti ember lelki alkata hogyan változik az életkorral. Szokás a primitív felnőttet a kultúrgyermekkel összehasonlítani, pedig sokkal természetesebb lenne az egyenlő életkornak összehasonlítása. Általánosan párhuzamot vonnak a beteglelkű kultúremler és a primitív ember között, de nincs kidolgozva az egészséges és beteglelkű természeti ember összehasonlítása. A genetikus szemponton belül nemcsak a hasonlóságok, hanem a különbségek is teljesebb kidolgozásra várnak. Nem tudjuk például, hogy a primitív férfi és nő lelkileg miben különböznek egymástól. Alig vannak monográfiáink a természeti emberekről. Igaz, hogy elsősorban a természeti nép mint közösség lélektanáról van szó, de az egyesben megtalálható az általános és az általánosban az egyese Végül a jól kidolgozott primitív néplélektant bele kellene illeszteni egy egyetemes fejlődéslélektanba, amely Werner Heinz elgondolása szerint a lélektan minden összehasonlító ágát rendszerbe foglalná.

Ami már most a természeti népek lélektanának módszerét illeti, az általános lélektani módszerek használatosak, úgymint a megfigyelés és kísérlet, sajátos módszer nincs. A megfigyelés itt termékenyebbnek mutatkozik a kísérletnél. A megfigyelés anyagául szolgálnak az ú. n. objektív alkotások; ilyenek a nyelv, rajzv zene stb. Természetesen ezeket magyarázni csak az élő emberi viselkedéssel való egybevetés által lehet. Ezért az életmódot helyszínen tanulmányozó kutatók adják a legértékesebb anyagot. Egyes expedíciókban híres pszichológusok vettek részt, de az etnológusok munkája egxelőre kiadósabb.

Tárgyalási menetünk követhetné a természeti népek viselkedését egyes lelki funkciók, vagy kultúrfokok szerint. Mivel

azonban a fejlődésfokok feltevésében kevés támaszpontot lelünk, az egyes lelki működések elemzése pedig szétdarabolással jár, természetesebbnek tűnik fel az életmozzanatok szerinti csoportosítás; ezért először bemutatjuk mindennapi életüket, másodsor pedig ünnepélyes, rendkívüli élethelyzetekben való magatartásukat.

II. *Mindennapi életük.*

A természeti ember mindennapi élete a természettel való általános kapcsolatából, foglalkozásszerű tevékenységéből, táplálkozási, öltözködési módjából, települési szokásaiból, törzsi szervezetéből és nyelvéből ismerhető meg legtipikusabban, azért a következőkben ezekről lesz szó.

1. *A természettel való kapcsolatuk.* A természettel sokkal erősebb, osztatlanabb egységben élnek, mint mi, ennyiben jogsult a természeti ember elnevezés. Nem érzik, hogy ők mások, mint a vidék, ahol élnek, a vidék hozzájuk tartozik és ők a vidékhez. Nem szívesen hagyják ott a földjüket és amennyiben mégis idegen földre kerülnek, fontosnak tartják az azzal való kapcsolat megteremtését. Afrika némely törzsénél az idegenből hozott asszonynak a levesébe jó ideig mindennap egy kis földet tesznek, hogy hozzászokják ahhoz. Amint a példa mutatja, a földdel való kapcsolatot nem szelleminek, hanem materiálisnak vélik és materiális úton akarják létrehozni. Ez a lélektanban realizmusnak nevezett jelenség gondolkozásuk egy olyan tulajdonságát mutatja, amellyel a gyermeklélektanban is találkozunk.

A természeti jelenségek ismétlődésében nem keresik a törvényt, hanem a világszellem szeszélyes megnyilvánulását. Ezért varázslattal igyekeznék befolyásolni azt, de megváltoztatására nem törekednek. Természetesnek tartják, hogy eddig is így volt és ezután is így lesz. A természet csak annyiban érdekli őket, amennyiben életükre jó vagy rossz irányban hat, illetőleg ilyen szándékot látnak benne. Bizonyosak afelől, hogy a természetben is minden az emberi élet mintájára megy végbe. Ez az antropocentrikus szemlélet a külvilág tárgyait is lélekkel, szellemmel ruházza fel. Az új-guineai pápua szerint a hold asszony, a félhold a csónakja, az est-hajnali csillag a kutyája. Az ani-

mizmus is olyan vonás, melynek analógiáit a gyermeklélektanból ismerjük.

A természeti jelenségekben a szellemek nemcsak büntetésüket, vagy jótetszésüket nyilvánítják, hanem útmutatást adnak a jövőre is. Ha aa előjel rossz, mindent elkövetnek annak megkerülésére; így zajt csapnak, hogy bizonyos vészjósló madarak kiáltását ne lehessen hallani.

Mivel a természet jelenségeit jó és rossz szellemek idézik elő, befolyásukat növelni, vagy csökkenteni lehet bizonyos mágikus eljárásokkal. Peruban például napfogyatkozás idején izzó nyilakat hajigálnak az ég felé, hogy kisüssön a nap. Az animizmus tehát a mágia gyakorlatára vezet.

A természeti erőket nem mindenki, hanem csak egyes kiváltságos emberek tartják hatalmukban. Ezeket annyira tisztelik és félik, hogy őket választják meg papoknak, törzsfőnököknek. Brit-Kolumbiában az indiánok azt gondolják, hogy *SÜL* ikrek képesek befolyásolni az időjárást, mert az eső és szél az ő lélegzetük. Az észak-ausztráliai mara-törzs szerint az esőt úgy lehet kihívni, hogy az „esőcsináló” bemegy a tóba és elénekel ott egy varázsdalt. Majd vizet vesz a kezébe, szájába és szétköpködi azt a világ négy tája feléi Végül magát is leönti vízzel és a vizet szétfröcsköli. A természeti jelenségeket mesterségesen létesítetteknek (artificiálizmus) gondolják, akárcsak a mi kultúrkörünk gyermekei.¹

2. *Foglalkozásaik.* Foglalkozásszerű tevékenységeik az önfenntartás szolgálatában állnak és a természettel szoros kapcsolatban maradnak. Abból élnek, amit a természet ad nekik, gyűjtenek, vadásznak, halásznak. A foglalkozások üzésének kialakult módja van, amennyiben törzsi szervezetben élnek. Ezekről a szokásos eljárásoktól eltérni nem lehet már csak azért sem, mert minden munkát »közösén végeznek. Amint a természetben végzett foglalatosságuk, úgy a természettel kapcsolatos ünnepeik is közösek. A vegetációs ünnepeknek náluk nemcsak szórakozás és pihenés a célja, hanem a természet termékenységének fokozását is szolgálják; a termés nagysága és jósága ugyanis egyenes arányban van a természeti ünnepek sikerével.

¹ Piaget kutatásai a gyermeki gondolkodásról ezeket az analógiákat részletesen kidolgozták.

A természet életét nemcsak ünnepekkel, hanem mindennapos varázslásokkal is lehet befolyásolni. A Brit-Kolumbiában élő indiánok szerint a halak száma növekedik, ha úszó halak képmását a tengerbe dobják.

A törzsi közösség nemcsak a foglalkozás módját szabja meg, hanem egyes foglalkozásokat nemek szerint el is különít. A vadászat és halászat leggyakrabban a férfi privilégiuma, viszont a föld művelése és a termés betakarítása sok helyen az asszonyra hárul. Dél-Amerikában az indiánok szerint az aszszony tudja a földet termővé tenni, mivel ő szüli a gyermeket is. A malájoknál a rigst szintén a nő takarítja be, még pedig derékig mezítelenül, hogy a rizsnek ne legyen sok héja. Gr aebner szerint a családi leszármazás matrilineáris ott, ahol a földművelés a nő kezében van. A pásztornépeknél viszont általában véve patrilinear is leszármazás van, a pásztorkodás pedig jelenlegi ismereteink szerint mindig és mindenütt elsősorban férfi-foglalkozás volt. Graebner azt is megjegyzi, hogy a földművelő népeknél a patrilineáris leszármazás akkor következik be, amikor a földet már eszközökkel művelik és erre a nő nem lévén képes, a férfiak átveszik tőle a munkát.

A természeti népek a föld termékenységét a nemi étellel kapcsolatba hozzák azáltal, hogy orgiákkal akarják a természet adóképesességét növelni és bizonyos foglalkozásokat nemhez kötnek. A kettő kapcsolatba hozása látszik egy másik tényből is, ahol az eddigiekkel ellentétben a viszonyt fordítottan gondolják és az embertől szexuális önmegtartóztatást kívánnak a föld termése idején. Nikaraguában a kukorica vetése és aratása között például tilos nemi életet folytatni.²

A föld életének periodikus volta vezeti el a természeti embert bizonyos időszemlélethez. De nemcsak a természet, hanem az ember életében is észrevesznek bizonyos periodicitást és azt igen gyakran a természet változásával hozzák kapcsolatba, így pl. a holdváltozást és a menstruációt. Amennyiben már naptárunk is van, azt egészen antropocentrikusan állítják össze, Mexikóban például a naptár a jó és rossz események sorozata.

² Ez a szokás érdekes módion, nálunk is jelentkezik némely vidéken, ahol aratás idejére a férfiak külön költöznek. (Györfly István prof. közlése.)

3. *Táplálkozásuk.* Mivel nincs a természeti népeknek időre beállított életrendjük, úgy az étkezésük ideje is bizonytalan, akkor esznek, ha van ennivalójuk. Kezdetben csak gyűjtik az ennivalót, magasabb fejlődési fokon – amikor tudnak előállítani tüzet – már készítik. Az ételt először a tűzben, meleg habban közvetlenül készítik el és csak később használnak edényeket az ételek tartására és készítésére.

A táplálkozás szerintük nemcsak az öfenntartásra szolgál, hanem lelki változást is jelent, az állatok és növények tulajdonságai átvándorolnak beléjük evés alkalmából. Közép-Ausztráliában például azt hiszik, hogy a kenguru meleg vértől az ember erős lesz. Az evés tehát szerintük mágikus folyamat, titokzatos erők költöznek általa az emberbe.

Az evés és a nemi élet között is kapcsolatot tételeznek fel. Több primitív nyelvben enni annyi jelent, mint koitálni. A trobriándok nem ismervén a koitus és a fogamzás közti kapcsolatot azt gondolják, hogy akkor lesz egy férfinak és nőnek gyermeke, ha együtt étkeznek.

A törzsi szabályok az evés terén is igen szigorúak. Pontosan meg van határozva, hogy kinek mit és hogyan szabad elfogyasztania. Közép-Ausztráliában azt tartják, hogy a terhes asszony nehezen szül, ha tüskés hangyászból eszik. Ha kígyót enne, a magzat kígyóvá változnék méhében és megharapná őt. Az előkelők, a főnök még több evési tilalommal korlátozottak, mint a törzs tagjai.

A totemisztikus közösségben a totem-állat élvezése tilos. Csak bizonyos ünnepeken, meghatározott szertartás keretében részesülhetnek a totem-állatból, hogy rajta keresztül őseikkel és egymással a kapcsolatot megerősítsék és részesedjenek a totem-állat tulajdonságaiban. Wundt szerint a kannibálizmus csak a totemisztikus közösségekben jelentkezik, mert itt alakul ki az a felfogás, hogy a megevett személy tulajdonságai átmennek az élvezőbe. A kannibálizmusnak két fajtát ismerjük, az endo- és exokannibálizmust. Van, ahol a betegeket, öregeket vagy halottakat eszik meg, másutt, az ausztráliai piccsentáráknál minden második gyermeket, hogy ezáltal az életben maradottak kétszeres erőre tegyenek szert. Exokannibálizmus esetében csak más törzsek tagjait falják fel, különösen háború idején. Vannak

helyek, ahol a kannibáлизmus szórványos jelenség és csak nagy hűség alkalmából kényszerülnek rá.

Egyes kutatók szerint az érintési tilalom is a kannibáлизmus-sal motiválható. Akit tilos érinteni, azt nem lehet felfalni. A főnök személye igen sok helyen érintési tilalomnak alávetett, ezzel védi endokannibáлизmus esetén különleges helyzetét a törzsszel szemben. A tabu szokások azonban általában a kiváltságos személyektől kiinduló numinózus rettegésre vezethetők vissza: a betegben, látnokban, a terhesben és a hatalmasban félelmes démonok jelentkeznek, akiktől jobb távolmaradni és akik bénítanak.

4. *öltözködésük, településük.* A gyermekek egészen a serdülésig legtöbb helyen mezítelenül járnak. A ruházkozás tehát a nemi étellel kapcsolatos és annak mintegy a takarására szolgál. A nemi életet élők, vagy legalább is az arra érettek elfedik magukat, elsősorban a genitális részeket, hogy ezáltal csökkentsek másokra nézve a szexuális kísértést. Afrikában a nuer-nők asszonykorukban kapnak pálmalevélkötényt. Más afrikai törzseknél csak az első terhesség idejétől fedik be a vaginalis részt. Ugyancsak Afrikában több helyen a fiúk a beavatási szertartás után hordanak övet.

A természeti népeknél a ruhaféle nemcsak a nemi szervek eltakarására szolgál, hanem az ünnepélyesség kifejezésére is. A Salamon szigetek egyikén, Owa Rikin ünnepek és tánc alkalmával mindenki levelekkel ékesíti magát tekintet nélkül életkorára. A főnök, a sámán, az orvosember más ruhát hord mint a többiek, a ruhából tehát a rangra is lehet következtetni.³

Áttérve a lakásukra, a legkezdetlegesebb lakhely a barlang, ha az nincs, ágakból tákolnak össze maguknak egy szélvédett sarkot, ahol az időjárás viszontagságával szemben keresnek menedéket. Először kúpalakú házakat építenek, majd később cölöpökre emelik azt.

A házépítésben az egész törzs résztvesz, s annak építése és avatása is a törzsi szokások szerint történik. A közösség ebben is erősebb az egyénnél, de az egyén nem is kíván a közösséggel

³ Érdekesen írja le Köhler, hogy a csimpánzok jókedvű ugrándaásaikban szívesen díszítik magukat rongyokkal, láncokkal.

szembehelyezkedni. A ház helyét a törzs területén belül, a közeli rokonok szomszédságában választja ki a családfő. A telekválasztás tehát egyéni jog, meghatározott kereten belül. Owa Bikin a főnök háza egészen más, mint a többieké. A sámán maga épít magának házat, ahol nem lakik, hanem a varázsláshoz szükséges eszközöket tartja s itt esik transzba. A csónakoknak is külön házat építenek, s mivel az élelmiszer nagy szerepet játszik, annak megőrzésére a családok külön kis házat építenek. Itt még a súlyos betegeknek is külön házuk van. A nők részit vesznek ugyan a házépítésben, de abba csak az avatáskor léphetnek be, még pedig meghatározott sorrendben. Először a férfi testvére, majd a felesége és végül a többi nőrokon megy be.

Nemcsak a házépítésnek és felszentelésnek, hanem a törzs letelepülésének is meghatározott módja van a természeti népeknél. Ebben is a közösség dönt, az egyén nem kezdeményezhet semmit a törzs beleegyezése nélkül. A melanéziai Trobriánd szigeteken a település két, szint© teljesen zárt körben történik. Középen van a főnök lakóháza és élelmiszerháza. Az utóbbi, a jam-ház sokkal díszesebb az elsőnél. A főnök két háza között volt régebben a temető, amit most az európaiak parancsára a telepen kívül helyeztek el, de a temetési szertartást még mindig itt tartják. A volt temető mellett van az ú. n. táncter, minden közérdekű dolog itt folyik le. A belső körben laknak a törzs-főnök feleségei, gyermekei és ezeknek anyai rokonai, mivel a leszármazás itt matrilineáris. A külső körben laknak a törzs kevésbé előkelő, vagyis a főnökkel rokoni kapcsolatban nem lévő tagjai. A két kör között utca van, mindennapi életük itt zajlik le.

5. *Törzsi szervezettség.* Többször említettem már, hogy a természeti népek élete a törzs szigorú szervezetén belül folyik le, szükséges tehát, hogy most a törzset önmagában vegyük vizsgálat alá, A törzsi közösség az eredeti őshordaállapotból jött létre és Ázsia kivételével szinte mindenütt totemisztikus. A totemizmus társadalmi rendszer, vallási elemekkel keverten. Wundt szerint háromféle totem van, mégpedig állat, növény és élettelen tárgy, mint az ausztráliaiak csurungája. Légrégibbnek és leggyakoribbnek az állatotemetet tartják. A totem a fétistől eltérően nem az egyén, ha-

nem inkább a faj, szóval valamely specieshez tartozó összes példány démona. A törzsi totem mellett ismerünk azonban nemi és egyéni totemet is, az utóbbi az alteregonak felel meg.

Mi a törzsi állattotemizmus? Az egy totemállathoz tartozó törzs tagjai ősüknek a totemállatot tartják. A törzs tagjai a totemállatról nevezik magukat, az állat képét címerként használják, testükre festik és tetoválják, nagy ünnepeken az állat bőrében jelennek meg. A totemtörzs klánjai, vagy bizonyos szubklánjai közt exogámia, külházasodás áll fenn. A totemállat védi a törzset, jóslásokat közöl velük, ha ragadozó, még akkor is megkíméli a törzs tagjait. Akit mégis megtámad, azt kidobják törzs kötelékéből, nehogy a totemállat haragja miatt az egész törzs szenvedjen. A totemállatot megölni, megenni csak kivételes alkalmakkor szabad, a külön e célra rendezett ünnepen. Ha a totemfajhoz tartozó valamely állatpéldány elpusztul, nagy embernek kijáró tisztességgel temetik eh

Mi az eredete a totemisztikus közösségnek? Durkheim szerint a közösség a tisztelt állatfajban tulajdonképpen önmagát tiszteli, imádja, a totemkultusz lenne eszerint az első szociális jellegű vallás. Durkheim egyoldalúan szociológiai magyarázata nem felel arra a kérdésre, hogy a közösség miért tekinti a totemállatot saját inkarnációjának és miért tiszteli azt? Lang elmélete, amely a névadással magyaráz, a lényegtelen szerepét túlhangsúlyozza és nem érteti meg azt, hogy a névkeresési törekvés miért éppen valamely állatfajjal való azonosítást használ fel. Különböző is sem az első, sem a második magyarázat nem méltatja figyelemre a külházasodást, amely pedig az újabb felfogás szerint a totemizmus szerves része (Frazer). Danzel szerint az állat tárgyi mivolta valamely lelki állapot kifejezésére szolgálhat. Már Swedenborgnak is feltűnt, hogy az állati külső mennyire alkalmas bizonyos ösztöntörekvések kifejezésére. A mindennapi életben is szokásos bizonyos embertípusokat valamely állatfajjal hasonlítani össze. Freud mutatott reá hangsúlyozottan, hogy a totemállat emberi ösztönök kifejezésére szolgál. Szerinte a totemizmus lényeges jegye a külházasodás, ami az Ödipusz-komplexum gátlására szolgál. Elméletével részletesen foglalkozunk a házassággal kapcsolatban. Eóheim a fa-

és kötötemeket, az ausztráliai csurungákat is vallásos nemi jellegűeknek tartja.

Amint kitűnik, a természeti népek életét iratlan, de annál erősebb szabályok irányítják. Életük a törzs szigorúan lezárt, merev formáján belül folyik le, egyéni életformáról szó sem lehet.

Jóllehet a totemizmus egyike a legerősebb társas alakulatoknak, mégis a közösség felbomlását készíti elő azáltal, hogy kitermeli magából a főtet, a vezetőt, aki a következő fejlődési fokon mint hős vagy isten döntő szerephez jut. Míg itt a főnök, vagy később a király személyében a társadalom és vallás egyesül, addig a hősök és istenek korában a kettő szétválik.

A főnök személyét igen sok tilalom veszi körül. Más ruhában jár, más eledelt eszik, más házban lakik, általában más életrendet folytat, mint a törzs tagjai. Ezekben a korlátozásokban egyes kutatók a közösség bosszúját látják vele szemben azért, mert föléje került. Viszont a törzs tagjait is számtalan tilalom különíti el a főtetől, ezek által a főnök védi hatalmi helyzetét a törzsszel szemben. A főnököt érinteni halál, viszont az ő érintése gyógyulást hozhat. Az érintési tilalom néha csak a fejre vonatkozik a *pars pro toto* alapján. Tilos a főnök ruháját, életét érinteni és házába belépni. A dél-indiai todáknál csak csütörtökön lehet vele tárgyalni, de akkor is csak bizonyos távolságból. A melanéziai trobriándok szerint a főnök fejének mindig magasabban kell lenni a többiekénél, ezért leginkább emelvényen fogadja alattvalóit. Aki közeledik feléje, így köszön: „Állj fel!”, erre a főnök feláll és meghajtott derékkal mennek feléje.

A szigorú törzsi közösségből kifolyóan a magántulajdont nem ismerik olyan mértékben, mint mi. Beosztásról, előrelátásról szó sincs, hiszen a közösség gondoskodik róluk. A dolgok értékét nem ismerik, amijük van, szívesen megosztják másokkal. Feltűnő, hogy a magántulajdonnak nincs olyan értéke, mint nálunk, és mégis kutatják a tolvajt. Levy-Bruhl szerint azért, mert az értéktárgy náluk úgy tartozik a tulajdonoshoz, mint a fej, vagy kéz, aki elvesz valamit, az a tulajdonos életét tartja a kezében és meg is ölheti. A tolvaj kutatásának módja is mágiikus szertartás keretében folyik le. Az új-guineai kai-törzs

például botot szúr a földbe és a tetejére edényt tesz, amely mindaddig inog, amíg a falu lakosainak elmondása közben a tolvaj nevéhez nem érnek. Az illetőnek, akire a tolvajlás vádja esik, örökre, vagy legalább is hosszú időre el kell hagyni a falut.

6. *Nyelvük.* A természeti népek nyelve sokat megmutat lelki beállítottságukból. Beszédükben a pantomimika és levegőbe rajzolás nagy szerepet játszik. A szavak önkényes jellegéről nem tudnak, dinamikus tárgyként fogják fel azokat. A név és dolog közti kapcsolat szerintük széttörhetetlen. A szó úgy hat, mint maga a jelzett dolog, vagy személy. Valaminek vagy valakinek a nevét tudni annyit jelent, mint azt hatalmában tartani. Éppen ezért a nevüket nem igen mondják meg idegennek. Közép-Ausztráliában mindenkinek van titkos neve is, amit csak törzsbeliek tudhatnak. A celebesi tolampusok nem írják le nevüket, mert ezzel a lelküket adnák oda. Az eszkimó Óreg korában új nevet vesz fel remélve, hogy ezáltal megfiatalodik. Ha a bangalo néger nevét kimondják, miközben vadászaton jár, nem lesz szerencséje. Többek között a kaffereknél is külön asszonynyelv van, az asszony férfirokonai nevét nem ejtheti ki, sőt olyan hangsúlyos szótagot sem, ami nevükben előfordul. Viktóriában és sok más helyen a halott nevének kimondása a halott szellemének megidézését vonja maga után. Igen gyakran a főnök és más különleges társadalmi helyzetű emberek neve is tabu. Név helyett felséget, nagyot stb. mondanak.

Mivel a szó a tárgytól nem vált el, szavaik konkrétak, igen gyakran a teljes szituációt jelzik. A braziliai bakairi törzsnél pl. a kchopö a felhőt, esőt és vihart egyaránt kifejezi. A dologban a vele végzett cselekvés bennfoglaltatik, így a golyóban a lövés fogalma is.

Beszédük konkrét mivoltánál fogva sok metaforát tartalmaz Werner Heinz szerint a hasonlat eredete a tabu. A metaforában tehát elfojtott dolgokra való célzás van, gondolatukat nem mondják ki, de burkolt formában mégis közlik.

Beszédük konkrét természetéből következik, hogy az elvont fogalmakat nem ismerik. Tűzföldön például még a jó és rossz fogalma sem található meg, holott helyeslő, vagy elítélő véleményük minden cselekvéssel kapcsolatban van. A mande-néger az „előtt” határozószót a szemmel, a „benne” határozószót pedig

a hassal fejezi ki. Minden madárnak, hálnak van neve, de gyűjtőfogalmakat nem ismerik.⁴

A hang színezése tartalmi különbségek megjelölésére is szolgál. Szudánban a fokozást mély, közepes és magas hanggal fejezik ki, a passzívumot és aktívumot szintén a mély és magas hang alapján különböztetik meg.

Az olvasást, általában a könyvet varázsló eszköznek tartják. A becsuána néger kételkedik, hogy a könyvön keresztül valaki szólna hozzá, mert nem hall semmit. Levelet viszont nem szívesen kézbesítenek attól való félelmükben, hogy az közben megszólal.

Láttuk a természeti népeket mindennapi életükben, természettel való viszonyukban, foglalkozásuk közben. Megismerkedtünk táplálkozásukkal, öltözködésükkel, lakásukkal, beszédükkel, egész törzsi életükkel. Megfigyelhető volt, hogy ebben a sokféle élethelyzetben egyformán a mágiára beállított magatartást tanúsítanak. Ebben a viselkedési módban mindnyájan hasonlítanak. Igen konzervatívok, egyéni magatartást nem igen találunk, törzsi előírásaikhoz a legszigorúbban ragaszkodnak. Szemléletük reális és konkrét, ezért gondolkodásukban sok a jelképes vonás. Érzelmi életüket az animizmus teszi egységessé. Ezekben a vonásokban a művelt ember alacsonyabb fejlettségű egyéneire emlékeztetnek, a gyermekekre és a működéseiben megzavart idegbetegek némely megnyilvánulására.

III. Különleges, ünnepi élethelyzeteik.

A természeti népek mindennapi életének ismertetése után rátérek különleges élethelyzetekben való viselkedésükre. Szó lesz először az ünnepekről és azzal kapcsolatosan a művészetekről, majd egyes nevezetesebb alkalmakról, így a beavatásról, házasságról, gyermekszületésről, háborúról és halálról. Az utóbbival kapcsolatban kitérek a betegséggel szemben tanúsított magatartásukra s a halál utáni élet elképzelésére.

1. *Ünnepségek, művészetek.* Amit mi szóban mondunk el,

⁴ Ilyen jellegű pl. a magyar állattenyésztésben használatos kondás, ménee, gulyás stb. szóalkotás.

azt ők ünnepi szertartásban, játékban fejezik ki. Ezért az ünnep nagyobb szerepet tölt be a természeti népeknél, mint nálunk. A totemkorban jelentkezik először a kifejező művészet, még pedig legelőször a tánc. A táncban a nők kezdetben csak nézőként szerepelnek. Amikor a vegetációs ünnepek orgiasztikus jelleget öltenek, tevékenyen vesznek abban részt. A táncot eleinte csak énekkel kísérik, zenével nem. Énekeik tárgya a természet, különösen a termékenység, az ünnep és később a munka. A zenét ünnepi alkalmakra tartják fenn, szellemek megidézésére, harci előkészületekre, családi eseményekre. Az egyöntetű ütembeosztás, végnélküliség jellemzi.

Az ünnepen igen nagy jelentősége van a szerepes játéknak. A szerephez festik magukat, vagy maszkot használnak, a totemisztikus közösségben igen gyakran állatmaszkot. A néplélektani munkák szeretik hangsúlyozni, hogy a természeti ember mennyire azonosítja magát szerepével. Viszont Huizinga szerint a természeti népek nagyon is tudatában vannak a játék hangulati jellegének, de azért komolyan csinálják azt.

A totemisztikus kor jellegzetes irodalmi alkotása Wundt szerint a mese és mítosz. Ezeknek i® főként állat a tárgya és csak ritkán az ember. Gyakran van szó emberek és állatok házasságáról is. Ez a freudi felfogást erősítené, amely szerint az állatok emberi vágyak, ösztönök szimbolikus kifejezései. A mesékben és mítoszokban szükségszerűség nincs, okiság helyett egymásutániség szerepel, a történet célja nem tudatos. Íme egy ausztráliai mese: „Néhány asszony kiment a mezőre gyermekeivel együtt, hogy fűmagvakat gyűjtsenek. Találnak egy szarkát, megkérik, hogy vigyázzon a gyermekeikre, amíg ők a magvakat gyűjtik. Mikor visszajönnek, a gyermekeket nem találják sehol, mert a szarka egy üreges fában elrejtette őket. Az asszonyok hallják ugyan a gyermekek kiabálását, de mégsem találják meg őket és nélkülük menne haza. A szarka eltűnt”.

Játékaikat, mítoszaikat és meséiket a „minden vagy semmi” reakció jellemzi. Ha abbahagyni kényszerülnek, nem tudják folytatni, előlről kezdik az egészet. Kihagyni egy részt, vagy ismételni azt, számukra lehetetlen. Viszont egyszeri hallásra, látásra hosszú, bonyolult meséket, történeteket tartanak

meg. Emlékeztük élénken szemléletes, amit tájleírásaik bizonyítanak.

Világképükben híven tükröződik szinesztétikus érzékelésük, vagyis a különböző érzékelési mezők összeolvadnak náluk. Mexikóban például a világtájakat színnel jelölik, a piros szín kelet, a fekete nyugat, a fehér észak és a sárga dél. A kínaiak nem tartoznak ugyan a természeti népekhez, de hasonló szimbolizmus igen jellegzetesen megvan náluk.⁵

A rajzolásban Wundt az ismétlődést emelte ki; elsősorban vonalak, a háromszög és a kör gyakran visszatérő mozzanatok. Ezek az egyszerű vonalak díszítésre és varázslásra szolgálnak, a rajz ugyanis megóv a csapásoktól, betegségtől. Festészetük nélkülözi a perspektívát, helyesebben a perspektíva szubjektív jellegű. Az ellenséget törpének, magukat óriásnak rajzolják, hogy fölényüket kifejezzék. Thurnwald szerint az érdeklődést a rajzban nem a minőséggel fejezik ki, mint mi tennénk, hanem a mennyiséggel.

Plasztikájuk mereven, nyugalmi helyzetben örökít meg személyeket. Thurnwald, a Salamon szigeteken szerzett tapasztalatai alapján ennek magyarázatát abban találja, hogy elsősorban a; halottakat mintázzák meg.

Ugyancsak a totemkorban jön létre a kerámia. Az edények igen gyakran emberi fejet ábrázolnak. A szobrászat és építőművészet ebben a korban még ismeretlen. Művészetük általában az alany kielégülésére szolgál, objektivációra nem törekszik.

Az ünnepekkel és művészetekkel kapcsolatban meg kell emlékeznünk egy érdekes szokásról, a potlatchról, ami különösen Brit-Kolumbiában és Melanéziában ismeretes. Ez abból áll, hogy bizonyos ünnepeken a törzsek vagy annak részei egymásnak ajándékokat küldenek. Az ajándékozást bizonyos időn belül

¹ Ismeretes következő világbeosztásuk:

Ehér	piros	fekete	sárga	zöld
tigris	madár	harcos	földesúr	sárkány
szárazság	meleg	hideg	nedvesség	szél
cspős	keserű	sós	édes	savanyú

a megajándékozott fél köteles viszonzni, még pedig az eredetit felülmúló mértékben. A szokás célja nem a nyereség utáni vágy, hanem társadalmi hírnév, dicsőségkeresés, a vetélkedésben való győzelem, a hatalom jelképezése.

2. *Beavatás.* A serdülőnek a felnőttek társadalmába való bejutását legtöbb természeti népnél bizonyos szertartáshoz kötik. Eeik szerint a beavatási szertartások ünnepélyesebbek a házassági rítusoknál. A serdülő a beavatás által nyer jogot a nemi életre, a vallási közösségbe ekkor lép be, általában véve ettől kezdve vannak jogai és kötelességei a törzsön belül.

A beavatás ünnepélyesen inkább csak a fiúknál történik, de a leányoknál is megkívánnak bizonyos életrendi változást ebben az időben. A leányt elkülönítik, bizonyos ételektől tartózkodnia kell és vigyáznak arra, hogy a nap ne süssön reá. Ezekkel a tényekkel a fejlődését szinte lassítani akarják és meggátolják azt, hogy szexuális életet éljen. A Nyassza-tó északi partján az awa-nkonkok bezárják az első menstruáció után a leányt hasonló korú társaival egy elsötétített házba, amelynek földjét száraz banánlevelekkel teleszórták, hogy lábuk ne érje a földet. A konyhóban tüzet gyújtani nem szabad. A házat awasungának hívják, ami annyit jelent, hogy „a leányok, akiknek nincs szívük”. Jellemző, hogy éppen akkor szeretnék őket érzéketleneknek feltüntetni, amikor a szerelem ideje eljött. Némely helyen a serdülő leány elkülönítése igen sokáig tart, Új-Írlandban például 5 évig. Borneon az elkülönítés olyan szigorú, hogy még a családtagok sem látogathatják. Mikor kihozzák börtönéből, nagy ünnepet rendeznek, amelyen egy rabszolgát megölnek és annak a vérével bekenik a leányt. Az újjászületést akarják ezzel szimbolizálni.

Frazer az elkülönítést nem a nemi élettől való távoltartással, hanem a menstruációs vértől való félelemmel magyarázza. Tagadhatatlan, hogy ez a félelem megvan, különösen az első mensszel kapcsolatban. Az Egyesült-Államok egyes indián törzseinél az asszony a menses idején köteles elhagyni a falut. Brit-Kolumbiában ugyancsak az indiánok azt hiszik, hogy a nyilak használhatatlanná válnak, ha egy menstruáló asszony átlépi azokat. Az eszkimók úgy gondolják, hogy nem lesz szerencsés a vadászatuk, ha ilyen asszonnal találkoznak. Frazer azonban

nem ad feleletet arra nézve, hogy mi a menstruációs vértől való félelem oka. Lehet, hogy ez a félelem fokozott nemi vágyakat fejez ki. Egyes természeti népek az élet székhelyét a vérbe teszik és annak látásában szentségtörést érznek.⁶

A leányok nemi érésével kapcsolatos szokások tárgyalása után térjünk át a fiúkéra. A fiúk elkülönítése is szokásos ebben az időben. Egyes helyeken, például a trobriándoknál a fiú elköltözik hazulról a „férfiház”-ba és ott marad egész a házasságig.⁷ Ha nincs is ilyen férfiház, akkor is elkülönítik, különösen a beavatási szertartást közvetlenül megelőző időben. A carrier-indiánoknál 3-4 napot tölt medvebőrbe bujtatva az erdőn.

Maga az avatási szertartás sokkal ünnepélyesebb keretek közt megy végbe mint a lányoknál. Az idősebb nemzedék a beavatandó phallosán sebet ejt, akár circumcizió, szubincizió, vagy más alakban. Ennek a ténynek az értelmezésével a pszichanalízisen kívül nem igen foglalkoztak, úgyhogy most az ő értelmezésüket adom Róheim megvilágításában, aki Közép-Ausztráliában végzett ide vonatkozó kutatásokat és megállapításai elsősorban erre a területre, az araltakama-szertartásra vonatkoznak. Róheim szerint a szertartás által az apák a fiút saját társadalmukhoz kapcsolják, s ezzel az anyától elszakítják. Ezért tilos nőknek a szertartáson való részvétel. A fiúnak eddig nem volt szabad nemi életet élni, most bemutatják neki szimbolikusan a koitust és megengedik, hogy részt vegyen benne, de csupán az anya kizárásával, nehogy a fiú incestuszt kövessen el. A nő szimbolikusan van jelen a szertartáson, a homokba és a hátukra festett kocentrikus körökben, ami Róheim szerint az uterust jelenti.⁸ A nemi szervén ejtett seb által a fiúban kasztrációs félelem ébred, ezzel büntetik őt régebbi nemi, esetleg az anyára irányuló vágyaiért. A közösségükbe való fel-

⁶ A vérrel való misztikus tilalmak különösen kifejlődtek egyes kulturális vallásokban, pl. a régi zsidóságnál.

⁷ A lykurgosi törvényekben, sőt egyes magyar vidékeken is fellelhető ez a szokás nyomokban.

⁸ E jelvények alighanem labirintusok, melyek az alvilágba való jutás és újjászületés folyamatát érzékeltetik a női születés-halál misztikával L. Kerényi: „Labyrinthofi”. Laureae Aquincenses II, 1941.

vétel által viszont a megbocsátásukat is kifejezik és az együtt-
 érzés jeléül magukon is újra végrehajtják a műtétet. Róheim
 magyarázata egyoldalúnak tűnhetik fel, de kétségtelen, hogy
 a szertartást így eddig csak neki sikerült egységes rendszerben
 értelmezni.

A beavatási szertartás nemi és más vonatkozásaiban azt
 fejezi ki, hogy a serdülő számára új élet kezdődik, amely nem
 egyenes folytatása az előzőnek, hanem az újjászületés jellegé-
 vel bír.

3. *Házasság.* A házasság a természeti népeknél egyszerű-
 nek látszik, mert csupán testi és anyagi közösség. Lelki közös-
 ségre nem törekednek, a kultúrembernél pedig éppen ez teszi
 bonyolulttá a házasságot. Viszont a törzs a maga szabályaival
 annyira beleszól a társválasztásba, hogy ez külsőleg igen erős
 korlátozást jelent.

A szerelmet rendkívüli dolognak tartják, mert nem értik,
 hogy például egy nő miért éppen csak egy bizonyos férfit akar.
 Ha a szerelem; lelki kötöttsége ritka dolog is náluk, a varázslás
 sokféle módját üzik, hogy valakit testi társuknak megnyerje-
 nek. Az ilpindzsa, a körülkerítés Közép-Ausztráliában a követ-
 kezőképpen megy végbe: Asszonyt rajzolnak a homokba, majd le-
 teszik mellé a bűgófát és különböző díszeket. Ezekre ráolvas-
 nak, vagyis eléneklik felettük a varázsigé megfelelő részét
 A férfi közben feketére festi homlokát és piros karikával kere-
 tezi a szemét, majd a lerakott holmikat lassan magára veszi.
 Azután teljes díszben leül és a többiek ráolvasnak. Ha ez meg-
 történt, a siker biztos tudatával megy az asszonyok közé, nincs
 asszony, aki ellenállna neki.

A vonzódást nemcsak varázslással, hanem álommal is elő-
 lehet segíteni. Kamcsatkában ha a férfi azt meséli, hogy álma-
 ban megkérte a leányt és az igent mondott, a leány köteles hozzá
 menni feleségül.⁹

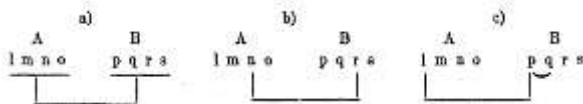
A leánytól legtöbb helyen nem kívánnak virginitást, a
 deflorációt – ha az még nem történt meg – szívesen rábizzák
 a papra, vagy más idősebb emberre, mert fájdalmas voltától

⁹ Suetonius érdekesen írja le, hogy Claudius császár is babonás örületében
 teljesen reálisnak fogta fel az álmot és megölette azt, akiről haragosa beszűgta,
 hogy álmban a császár ellen látta törni.

idegenkednek.¹⁰ A defloreálást több helyen mesterségesen végzik, így például kövel.

A házasság a totemisztikus szervezetben szigorúan exogám, ami által az incesztusz szülő és gyermek, valamint testvérek között lehetetlenné válik. Vannak, akik a külházasodás e magyarázatát nem fogadják el, pedig igaza van Frazernak, hogy a törvény sohasem tilt olyant, amit nem kívánnak.

A külházasodás lehet patrilineáris, vagy matrilineáris, azaz a leszármazás folytatódhatik apai vagy anyai ágon. Mindkét esetben három változatát ismerjük. Ha a törzs két részét, klánját, A és B betűvel jelöljük, a szubklánokat, alrészeket pedig kis betűvel, akkor ez a háromféle változat a következőképpen alakul: a) Az A klán tagja a B klán bármely tagját választhatja élettársául, b) Az A klán bizonyos szubklánja a B klánnak csak meghatározott szubklánjából való egyénnel köthet házasságot. Ez annyira kötött, hogy majdnem endogámiának felel meg. c) Az A valamely alcsoportja csak a B valamely alcsoportjából szerezhet magának élettársat úgy, mint az előző esetben, de a gyermek nem tartozik sem az anyára, sem az apa szubklánjához, hanem egy harmadikhoz és szintén csak előre kijelölt szubklánból házasodhat. A háromfajta exogámiát Wundt a következőképpen ábrázolja:

Ha a házasság megfelel a törzsi kívánalmaknak, a házasságkötés maga igen egyszerűen megy végbe. Közép-Ausztráliában a férfi egyszerűen elviszi a nőt és magáévá teszi, ettől kezdve házastársak. Van a nő átadásának itt egy ünnepélyesebb módja is, de ezt a gyakorlatban nem igen csinálják végig. Ez a következő lenne: Mindketten ünnepélyesen felöltöznek és reggel elindulnak a maguk dolgára. A férfi vadászik, a leány mag-

¹⁰ Ennek maradványa volt a *ius primae noctis*, de más megokolással.

vakat gyűjt. Este a férfi ad a leánynak a vadászsákmányából húst, amit a leány továbbad anyjának. A leány ezután leül a férfi mellé, de nem szól egy szót sem. Így megy ez két-három napig. Akkor a leány szélfogót csinál, amit ha a férfi meglát, örömmel siet oda. Ez azt jelenti, hogy a leány a férfival akar maradni. Akkor este külön tüzet raknak és hátat fordítanak egymásnak. Végül is az asszony megfordul, egymáséi lesznek s ezzel a házasság megkötetett.

A melanéziai trobriándoknál a leány szüleinek beleegyezése szükséges a házassághoz, mert a matrilineáris leszármazás következtében a leány rokonai tartják el az új családot. A házasságot egyszerűen úgy kötik meg, hogy éjjel együttmaradnak és reggel együtt étkeznek, a közösség ebből megállapítja a házasság létrejöttét. Ekkor a nő szülei ajándékot küldenek, ez a beleegyezés jele. A férfi szülei viszonozzák az ajándékot, nagyon ügyelve arra, hogy az ajándék értéke legalább ugyanakkora legyen. Ez a kölcsönös ajándékozás néha két évig is eltarthat. A fiatalok aztán gyorsan új házat építenek maguknak, mert nem jól érzik magukat a szülői háznál.

Hogy monogám, avagy poligám házasság volt előbb, s melyik fejlődött a másikkól, jelenlegi adataink alapján nem dönthető el. *Schmidt* a monogám „házasság elsőbbségét” vallja s ezt azzal bizonyítja, hogy a jelenleg még létező „ősnépek” ebben a házassági formában élnek és mondáikban igen gyakran szerepelnek az ősszülők, még pedig szintén monogám házasságban. Sajnos, nincsenek kielégítő bizonyítékaink, amelyek alapján valamely népet ősnépnek tekinthetnénk, s a mondabeli ősszülőben való hit sem elégséges a monogámiának, mint eredeti házassági módnak a feltevésére.

Nemcsak a szerelmet óhajtják megszerezni varázslással, hanem a házastárs hűségét is. A ceyloni weddáknaál zsinórral kötik át egymást, az öv megóv a hűtlenségtől. A nálunk szokásos gyűrűváltásnak valószínűleg ez a primitív mágikus eljárás az alapja.

Ha az élettársak közül valamelyik meghal, megvizsgálják, hogy nem az élettárs kívánsága hozta-e létre a halált. A gondolatnak ebben is hatóerőt tulajdonítanak. Kalabarban a tengerbe dobtak egy asszonyt, mivel a testvér vallomása sze-

rint pár nappal előbb ura halálát kívánta és a férj tényleg meg is halt.

Az özvegyeket szintén sok tilalommal veszik körül, hogy a kísértésektől megóvják. Brit-Kolumbiában a shusvapoknál a gyászidő alatt elkülönítve élnek, még edényeikből semhetnek mások. A kunyhóhoz vadász nem közeledhetik, mert az szerencsétlenséget hozna reá. A gyászolók túskebokron aludnak, hogy az elhalt szellemét távoltartsák.

4. *Gyermekszületés.* A születés kérdésével a természeti népek kevesebbet foglalkoznak mint a halállal, a halál kínzóbb rejtély számukra az életnél.

A nemi élet és a fogamzás összefüggését igen sok helyen nem ismerik fel így azt állítják, hogy a gyermeket az ősök és az anya hozzák létre. Ez az elmélet különösen a totemisztikus közösségekben jelentkezik, azért fogamzási totemizmusnak nevezik. Frazer szerint az egész totemizmus ebből ered. Ezt az állítást nem vehetjük igazoltnak már csak azért sem, mert éppen Frazer másutt azt állítja, hogy a fogamzási totemizmus átmenet az egyéni totemizmusból a törzsibe. A totemizmus gyökere tehát nem a fogamzási felfogás, hanem – amint már tárgyaltuk – emberi ösztönök általános projekciója állati szimbolizmusokba.

A fogamzási totemizmus a különböző helyeken különböző alakot ölt. Két fajtát tárgyalom, az ausztráliait és a trobriánoknál levőt. Közép-Ausztráliában azt hiszik, hogy az ősök haláluk utáni vándorlásuk közben a csurungába, azaz bizonyos varázsos fa- vagy kőtárgyba költöznek. Innen rajzanak ki a nőkbe, hogy újjászülessenek. Róheim a csurungát phallos-szimbólumnak tartja, vaginalis jelekkel. A természeti népeknél a külvilág és a személy fogalma nem különült el egymástól és külső hatásnak fogják fel azt, aminek ők maguk az okai.

A trobriándok szintén azt gondolják, hogy az ősök születnek újra bizonyos idő múlva a szellembabákban. Ezek a tenger alján várják az anyába bekerülésüket, ami fürdés által is bekövetkezhet. Éppen ezért a leányok óvakodnak a tengerben fürdeni, ha zavaros, nehogy másállapotba kerüljenek. Arról viszont tudnak, hogy virgonak nem lehet gyereke, még pedig szerintük azért, mert a szellembaba nem tud a testükbe jutni.

A meddőséget nagy csapásnak tartják és mágikus eljárásokkal védekeznek ellene. A meddőség már azért is csapás, mert esetleg a földet is terméketlenné teszi. A baganda-néger elkergeti feleségét, ha meddő, mert azt tartja, hogy miatta nem terem a föld. A meddőség elleni mágikus védekezésre igen jó példa a Babar-szigeten használt eljárás. A meddő asszony magához hivat egy sokgyermekes apát, maga pedig piros gyapjából készült babát vesz az ölébe, mintha szoptatni akarná. Akkor a férfi egy madarat lábánál fogva az asszony fejéhez érint, mondván: „Oh Upulero, fogadd el ezt a madarat, küldj egy gyermeket”. Majd az asszony felé fordul, aki kijelenti, hogy a gyermek már megérkezett, sőt szopik is. Az idegen apa azután a férj feje fölé tartja a madarat egy varázsfórmula kíséretében. Végül a madarat megölik és imádkozva a házi oltárra helyezik. A szertartás után jönnek az asszonynak szerencsét kívánni, hogy másállapotba került.

A terhesség idején sok tilalomban van része nemcsak a nőnek, hanem a férfinak is. Ugandában azt vélik, hogyha a terhes nő sőt eszik, gyermeke beteg lesz, Nias szigetén a férfinak sem szabad felesége graviditása alatt kígyót ölni, terhet hordani, mert az szerencsétlenséget hozna az egész törzsre. Ami a nőnek tilos, mint például a teherhordás, az káros a férfira, sőt a törzsre is. Az evési és foglalkozási tilalmak mellett igen szigorúan megkívánják a nemi megtartóztatást is nemcsak a terhesség alatt, hanem a gyermek megszületése után jó ideig, leggyakrabban amíg a gyermek beszélni kezd. A nemi megtartóztatás egyes helyeken a férfira nemcsak feleségével, hanem más nőkkel szemben is kötelező.

A terhességhez, különösen az elsőhöz sok szokás fűződik. A trobriándoknál például nőági rokonaitól az asszony ruhaféléket kap. Mielőtt azt ünnepélyesen ráadnák, megfürdetik, a bőrt kikészítik és virágkoszorút tesznek a fejére, hogy szép legyen.

A szülést szintén sok mágikus szertartás kíséri, amelyekkel az asszony fájalmát kívánják könnyíteni. A malájok minden ajtót kinyitnak, az új-guineai férj leveti szeméremövét, hogy könnyebben menjen a szülés. A férfi azzal gondolja magára venni felesége szenvedésének egy részét, hogy maga is le-

fekszik és diétát tart. Az utóbbiban a gyermekkel való azonosítása is látszik. A legjellemzőbb ebben a couvadenak nevezett szokásban az, hogy amíg a férfi fekszik, a nőnek több helyen, így a baszkoknál, a Tűzföldön már a születést követő napon dolgoznia kell, mert ezt tartják egészségesnek.

A nehéz szülést, az abortuszt szerencsétlenségnek tartják az egész törzsre nézve. Emiatt az eső elmaradhat, éhínség támadhat.

A gyermekágyas asszony tabu. Taitin három hétre elkülönítik, ételt nem érinthet, úgy etetik. Csak nőekkel érintkezhetik, s gyermekét sem szabad érintenie. Ezek a távortartási tilalmak az asszonyt és gyermekét a férfi agresszív törekvéseivel szemben védik.

Több helyen szokásos a gyermekek kitevése, illetőleg a gyermek megtartása a szülőtől függ. Másutt viszont szokások szabják meg, mikor kell a gyermeket kitenni. Viktoria-Nyanzán az ikrek kitevése kötelező, Belga-Kongóban kiteszik azt, akinek felső fogai nőnek ki először.

Ahol a leszármazás matrilineáris, az anya leánygyermekét kíván, mert családja élete benne folytatódik és ő öröklí a család jogait, kiváltságait. Ebben az esetben nem az apa, hanem az anyai nagybátya neveli és az felelős érte. Jellemző, hogy a trobriándoknál a matrilineáris rendszer mellett sem fogalalkozhatik a gyermek nemi életével a nagybácsi, hanem csak az apa, helyesebben az anya férje, hiszen az apa szerepét a fogamzásban tagadják. Az apa és gyermek testi hasonlóságát a szülők közti nemi élet hatásának tudják be.

5. *Háború.* A természeti ember mindennapi élete és életének ünnepélyes alkalmai, mint a beavatás, házasság és gyermekszületés egészen a törzsön belül folyik le. Szinte egyetlen esetben érintkeznek a törzsek egymással, még pedig a háborúban. Wundt szerint a háború éppen a törzsi elkülönülés eredménye, amikor az ősember hordában élt, a fegyvert csak vadászatra használták. Az bizonyosnak látszik, hogy az intézményes háború akkor vált lehetségessé, amikor az emberiség intézményes, törzsi kereten belül kezdett élni, de nem valószínű, hogy a hordában élés megtörténhetett ellentétek nélkül, hiszen a hordaállapot is már bizonyos érdekközösségek kialakulását jelenti.

A törzs háborúba indulása előtt jóslatot magának a háború kimenetelére vonatkozólag. A csatát csak akkor nyerhetik meg, ha jó előjel mutatkozik, mert az igazi csata a jósolásnál dől el, a többi már csak annak befejezése. A zuluk például vizet forralnak és nézik, melyik oldalon fut ki, feléjük, vagy az ellenség felé. Megtörténik az is, hogy a kedvezőtlen előjel ellenére is elindulnak, különösen akkor, ha az ellenség már a határakon áll. Ilyenkor az életösztön diadalmaskodik a babona felett. Ha pedig a háború halasztható, képesek a mágikus eljárásokat éveken át ismételni mindaddig, amíg az előjelek kedvezőknek bizonyulnak számukra.”

A fegyverek szentek, avatatlanoknak, asszonyoknak, gyermekeknek nem szabad érinteni azokat. Még béke idején is különös gonddal vigyáznak rájuk, nehogy varázserejüket elveszítsék. Jóllehet a harcban minden a szellemektől függ, fegyvereik készítésére mégis nagy gondot fordítanak.

A harcosoktól a harc idején, sokszor előtte és utána is megtartóztatást kívánnak, különösen nemi téren. Közép-Borneóban tilos a harcosnak szövőszéket és női ruhát érinteni, mert ez elveszi az erejét. Másutt a harcosok nem is beszélhetnek feleségükkel. A nemi tilalom értelmezése világos, a harcos háború idején minden figyelmét és erejét a háborúra összpontosítsa.

A harcot leginkább reggel korán kezdik, ha lehet, rajtaütéssel. A győzelem biztos tudatával indulnak jó előjel esetén és ha valaki mégis meghal közülük, képesek azonnal megfutni, mert ezt a szellemek haragjának tekintik.

A háborúból való győzelmes hazatérés is újabb korlátozásokat ad, amiben egyesek az ellenséggel szemben érzett bűntudatuk vezeklését látják. Timor szigetén áldozatot mutatnak be az ellenség lelkének kiengeszteléséért. Táncolnak, énekelnek, az ellenségüket siratják és bocsánatot kérnek tőle. „Ne haragudj reánk, amiért a fejed itt van nálunk...” Háború után az egyes ételektől, italoktól és a nemiélettől való tartózkodás kötelező bizonyos ideig, néha hat hónapig is.

6. *Halál.* A halált és ezzel kapcsolatosan a betegséget is

¹ Ezt a történelmi háborúkból is ismerjük. Nemcsak az ókorban fordultak isteni tanácshoz, hanem még a harmincéves háborúban is igénybevétték az asztrológia segítségét.

varázslatnak, az istenek, démonok haragjának tartják. Ezért áldozatokkal igyekeznek őket kiengesztelni. Fidzsi lakói szerint az isteneket csak a beteg test egy részének feláldozásával lehet kiengesztelni. Azért levágják a gyűrűsujj első perecét, majd a másodikat, néha az egész kezét. Gyógyításra az orvosembert kérik fel, akitől félnek, de akiben bíznak is. A fehér orvosokat a saját varázslóiknál hatalmasabbnak tartják, de hosszas gyógykezelésnek nem engedik magukat alávetni, mert a mágikus erőnek szerintük azonnal hatnia kell. A betegség ellen amulettet is hordanak. Ha a beteg állapota minden mágikus eljárás ellenére is rosszabbodik, igen könnyen sorsára hagyják és nem törődnek vele, mert nem akarnak a szellemekkel kikezdeni. Gran-Chacoban a beteget kiviszik a faluból, otthagyják kiteve esőnek és napszúrásnak, s megkezdik a temetési előkészületeket, hogy minél hamarabb eltemethessék.

Mivel a halál sohasem természetes folyamat, hanem gonosz varázslat eredménye, mindent elkövetnek a varázsló személyének kikutatására. Melanéziában, Polinéziában a haldoklót kérdik meg, Viktóriában a haldokló lábmozgásából következtetnek. Dél-Ausztráliában a legközelebbi rokon a holttestre hajtja fejét az első éjszakán, így akarja álmában megtudni a varázsló személyét. Lehet, hogy álmában olyan valaki jelenik meg, akit eddig nem gondoltak varázslónak, de azért mégis az, mert lehet, hogy éjjel varázsol és maga sem tud róla. Akit varázslónak vélnek, azt megölik. A varázsló megölését sokszor csak képletesen hajtják végre az illető képmásán és egyáltalában nem csodálkoznak, ha az illetőt később életben találják. Eljárásaik hatékonyságában minden tapasztalat cáfolata ellenére hisznek.

Az igen primitív ember nem temeti el halottját, hanem menekül tőle. A totemisztikus korban már elföldelik a halottat; nehogy a halott szelleme bosszút álljon rajtuk. A sírhalmon gyakran lyukat hagynak, hogy a halott szelleme minél előbb eltávozhassék körükből. A halottat azért kötözik meg, hogy az élőkben kárt ne tehessen. Borneón csak azt temetik el, aki betegségben halt meg, a többit titokban elássák. Loangoban nem temetik el az idegeneket, mert nem tudják, hogy lelkük mire képes. Nyugat-Afrikában annyira félnek a haldoklótól, hogy

még a halál beállta előtt eltemetik. A halál beálltára nézve is eltér a véleményük a miénktől. Fidzsi lakói szerint a halál akkor áll be, amikor az egyén elveszti öntudatát.

A halotti ünnep jelentős része az áldozat, amelyen sok mindent eltemetnek a halottal, hogy jól érezze magát és ne jöj-jön vissza.

A természeti népek általában véve mind hisznek a halál utáni élet valamilyen formájában. Akadnak olyanok is, mint az afrikai hererók, vagy ausztráliai guanjik, akik a halhatatlanságot csak a férfiakra korlátozzák, mint ahogy a halottak megövése is némely helyen a férfiak kiváltsága.

A halott a halál után változáson megy keresztül, emberi tulajdonságait az idő múlásával mindinkább elveszti és szellemmel válik. Kilimandszáró bantu törzse szerint földi lakóhelyükön maradnak addig, amíg a törzsből valaki ismeri őket. Ha már nincs többé ismerősük a törzsből, eltávoznak idegen vidékekre. A halhatatlanság és a ráemlékezés közti összefüggés itten egészen világos.

A halottak tehát bizonyos mértékig részt vesznek az élők életében, azért teljesíteni kell kívánságukat, nehogy bosszút álljanak. Jelentéktelen személyekkel, gyermekekkel nem igen törődnek a halál után, annál inkább a hatalmasokkal. Melanéziai hit szerint a jók is lehetnek rosszak haláluk után, mert rossz dolguk van és irigykednek az élőkre. A halottak segítenek házat építeni, földet művelni, sőt még varázslóvá is tehetnek. Azért adnak a halottaknak, hogy ők is adjanak, s ha segítségüket nem érzik, a szemrehányással nem maradnak adósok.

A halottak lelkére vonatkozó felfogás igen különböző. A lélek a földi élet idején lakhatik a szívben, vérben, vesében, nemi szervekben, vagy azonosíthatják a lehelettel, lélekzettel. A lelket igen gyakran anyagi valóságnak gondolják. Az esz-kimó szerint a léleknek olyan alakja van, mint a testnek, de finomabb. A huronok szerint a lélek kis ember, feje, karja, teste rövid. Más felfogás szerint a lélek anyagtalan, árnyhoz, lehellethez, álomhoz hasonlít. Ezek a felfogások nem különböző fejlődési fokokat jelölnek, mert igen gyakran párhuzamosan is előfordulnak. Sok olyan elképzelés is van, hogy a lélek má-dár, vagy más állat formájában elhagyja a testet a halál al-

kalmával. A totemisztikus közösségekben az állatokat azért i® tisztelik, mert bennük a lelkek öltenek testet A madagaszkáriak szerint a lélek a szájon keresztül hagyja el a testet, ezért nagyon vigyáznunk kell evéskor, nehogy valaki a lelket elvegye; nem is esznek mások jelenlétében.

A halállal kapcsolatosan még ki kell térnünk a természeti népek álomról való elképzelésére is. Szó volt már arról, hogy egyes helyeken a halált álomnak képzelik. Mások szerint az álom a halál országában járás. Az alvót nem szabad felébreszteni, mert a lelke esetleg nem talál vissza a testébe.

Amint kitűnik, a betegség és halál a primitív ember számára nem természeti folyamat, hanem varázslás eredménye, tehát varázslással védekeznek ellene. A halált a maga teljes egészében elfogadni nem tudja, a halottat is élettel ruházzák fel.

A lelket leginkább testinek gondolják, az álmot pedig a halállal kapcsolatos állapotnak.

A természeti ember élete ünnepélyes alkalmában, a beavatáskor, házasságkötéskor, gyermekszületéskor, háborúban és mások halálával kapcsolatban olyan magatartást tanúsít, amelyet a hagyományok tisztelete, a babonás jelentésértelmezés és az események elfogadása mellett kötelességszerűen végrehajtott varázslás jellemeznek. A sorshatalmak engedelmes gyermeke, aki a természet kérlelhetetlen személyes kényszerének érzi a maga kialakulatlan törekvéseiből származó intézményeket.

Mindezekből kitűnik, hogy a természeti ember misztikus ember, még pedig mágikusan misztikus. Érzelmi beállítottságánál fogva a kimondottan értelmi problémák nem érdeklik. A világot és életét nagy egységben éli át A teret idősíti, azaz események láncolatával tölti meg, a mennyiségi különbséget minőséginek érzi, a szellemet materializálja és az anyagot spiritualizálja, külvilága afizikális, olyan mint ő maga, élettel, lélekkel felruházott Nem több és *nem*. kevesebb nálunknál: más lelki törvényeknek engedelmeskedik.

ÁBRAMAGYARÁZAT.

Baloldalt: A termény ünnepélyes szétosztása a trobriándoknál (Malinowski). Lakóház belseje Owa-rahán. Áldozati tánc beavatási ünnepé-
 ott (Bernatzik).

Jobboldalt: Menyasszony és vőlegény teljes díszben (Bernatzik). Sírbarlang Dél-Rhodéziában (Frobenius).

Ábrák „A természeti népek lélektana” c. dolgozathoz.

IRODALOM.

- Bartlett, F. C.*: Psychology and Primitive Culture. Cambridge, 1923.
- Bernatzik, H.*: Owa Raha. Wien, 1936.
- „ „ Zwischen weissem Nil und Belgisch Kongo. Wien, 1929.
- Danzel, Th.*: Der magische Mensch. Zürich, 1928.
- „ „ Magie und Geheimwissenschaft. Stuttgart, 1924.
- „ „ Prinzipien u. Methoden der Entwicklungspsychologie. Abderhaldens Hb. der biol. Arbeitsmethoden, Abt. VI., Teil C. I. Berlin-Wien, 1928. 45-108. 1.
- Frazer, J. Cr.*: Der goldene Zweig. Leipzig, 1928. Bauer H. ford.
- „ „ Totemism and Exogamy. London, 1912.
- Freud, S.*: Totem es Tabu. Budapest, 1918. Pártos Z. ford.
- Frobenius, L.*: Das unbekannte Afrika. München, 1923.
- „ „ Kulturgeschichte Afrikas. Zürich, 1933.
- Graebner, Fr.*: Das Weltbild der Primitiven. München, 1924.
- Hellpach, W.*: Psychologie der Umwelt. Abderhaldens Hb. der biol. Arbeitsmethoden. Abt. VI. Teil C. I. Berlin-Wien, 1928, 109-218 1.
- Huizinga J.*: Homo ludens. Amsterdam, 1939.
- Jung, C. G.*: Wandlungen u. Symbole der Libido. Zürich, 1925.
- Lehmann A.*: Babona és varázslat. Ranschburg ford. Budapest, 1900.
- Levy-Bruhl, L.*: La mentalité primitive. Paris, 1933⁸.
- „ „ L'âme primitive. Paris, 1927.
- Malinowski, Br.*: The sexual life of savages in North-Western Melanesia. London, 1932.
- Preuss, K. Th.*: Die geistige Kultur der Naturvölker. Leipzig-Berlin, 1914.
- „ „ Die Nayarit-Expedition. Leipzig, 1912.
- Beik, Th.*: Das Ritual. Leipzig-Wien-Zürich, 1928.
- Rivers, W. H. R.*: Psychology and Ethnology. London, 1926.
- Roheim Géza*: A csurunga népe. Budapest, 1932.
- „ „ A varázserő fogalmának eredete. Budapest, 1914.
- „ „ Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925.
- „ „ Ethnologie u. Völkerpsychologie. Bericht über die Fortschritte der Psychanalyse in den Jahren 1914-1919. Leipzig-Wien-Zürich 1921. 163-194. 1.
- Schmidt W. u. Koppers, W.*: Gesellschaft u. Wirtschaft der Völker. Regensburg, 1924.
- Tylor, E. B.*: Die Anfänge der Kultur. Leipzig, 1873. Spengel J. W. és Poske Fr. ford.
- ThumwaH, R.*: Ethno-psychologische Studien an Südseevölkern. Leipzig, 1913.
- „ „ Psychologie des primitiven Menschen. München, 1922.
- Werner, H.*: Die Ursprünge der Metapher. Leipzig, 1919.
- „ „ Einführung in die Entwicklungspsychologie. Leipzig, 1933.²
- Westermarck, E.*: Ursprung der Moralbegriffe. Leipzig, I-II. 1907-1909.
- Wundt, W.*: Elemente der Völkerpsychologie. Leipzig, 1912.
- Nagy Maria Ilona.*

A KÓROS JELENSÉGEK LÉLEKTANÁRÓL.

A pszichopatológia tárgykörébe tartozik minden olyan lelki jelenség, törekvés és cselekvés, amely egy elképzelt normától, a normális ideájától (gyakran egy statisztikai átlagtól) nagy fokban, negatív irányban eltér. Az eltérés lehet pozitív irány felé mutató is (pl. művészi alkotások, az átlagosnál értékesebb emberi cselekvések). Ezek természetesen nem tartoznak a pszichopatológia körébe.

„Létezik-e egyáltalában határ a lelkileg „normális” és a „beteg” között” – kérdi Benedek László^x és így felel rá: „A lelki constitutiók és a karakterológia tanúsítja, hogy ilyen éles határok csak a schematizálásra törekvő tudós-laikusok képzeletében vannak... Mi nem dolgozhatunk fix küszöbértékekkel, mert erre a lelki kórságok lótrejövetele körülményeibe való abszolút világos és hiánytalan betekintés szükségeltetnék... a „normális” érték meghatározása, a lelkiek terén, azzal is nehezítve van, miszerint a különböző történelmi korszakok, vagy ugyanazon generáció más és más társadalmi osztályai vagy foglalkozási körei, az egyénnel szemben más és más igényeket támasztanak.” Bár így a normálisnak és az abnormálisnak, a betegnek és az egészségesnek kettéválasztása matematikai pontossággal nem történhetik meg, gyakorlati megállapítása mégsem ütközik nagyobb nehézségbe.

A patopszichológiának, vagyis az abnormális személyek lélektanának éppen az abnormális jelző kétértelmősége miatt (testi és lelki rendellenesség), egyéb elnevezései is használatosak, így pl. Morton Prince kezdeményezésére a rendellenességek lélektanának is nevezik. Ezt az utóbbit azonban igen gyakran

orvosi lélektannak (Medizinische Psychologie, medical psychology vagy clinical psychology) is jelölik. Úgy látjuk, hogy ez utóbbi elnevezés, bár a gyakorlatban igen használatos, tágabb a pszichopatológia fogalmánál, mert a testi betegségben szenvedő emberrel való bánásmóddal (pl. a szuggesztív kérdések mellőzése), a betegek kezelésével, a bármilyen beteg anamnézisének felvételével, a különböző lélektani vizsgáló eljárásokkal is foglalkozik. Bár feladatunk csak a pszichopatológia területének bemutatása, mégsem tekinthetünk el egyes olyan adatok tárgyalásától, amelyek e területen túl vannak, de még az orvosi vagy klinikai lélektan körén belül foglalnak helyei. Először a pszichopatológia történetének vázlatát mutatjuk be, majd a lelkiélet egyszerűbb kóros megnyilvánulásait ismertetjük. A következő rész a személyiség kóros jellemzőivel foglalkozik. Végül felsoroljuk azokat a gyakorlati eljárásokat, amelyek az, orvosi lélektannal kapcsolatosak.

1. *A pszichopatológia története.*

Az átlagostól eltérő emberi cselekvéseket, a megfelelő alkalmazkodás hiányából eredő konfliktusokat az ókorban és középkorban egyes kivételektől eltekintve egészen a 18. század végéig az embertől függetlenül létező démonok, transzcendens okok hatásának tartották és ennek megfelelő eljárasmódot is alkalmaztak (istenítélet, boszorkányperek, megégetés, ördögűzés, stb.). Ezek inkább vallási és jogi kezelésmódok voltak s a patopszichológia adatait csak igen kevésbé gazdagították. Maga Benedek ezt írja: „... a mai civilisatio szolgáltatta társadalmi differenciáltságtól messze elmaradó egyszerűbb szociális élet azj egyedeket korántsem állította annyira sorompóba. A társadalmi igénybevehetőség tehát a régebbi időkben kevésbé érzékeny jelzőkészüléke volt a szellemi elégtelenségnek, mint amilyen manapság.”²

A patopszichológia kezdetének kiindulópontját W. Muncie³ a francia forradalomban látja. Ekkor ugyanis Ph. Pinel a Párizstól nem messze levő Bicetre-kórházban dolgozva gyűjti a megfigyeléseket rendellenes viselkedések adattárához. Orvosi-

filozófiai humánus szempontegyvelegtől vezérelt megfigyelés-gyűjteménye „*Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale*” (1791) címmel jelent meg. Tanítványa, Esquirol a Salpetrièreben folytatta Pinel munkáját. A pszichoterápiának lehetőségeit vizsgálta már a 18. század végén Mesmer, majd a 19. század elején Bertrand, Elliotson és a manchesteri Braid, akitől a szuggesztió és a hipnózis megkülönböztetés[©] is származik. Charcot és a nancy-i Bernheim személyén keresztül a 19. század végén egy új patopszichológiai elmélet indul útnak, a Freud-féle pszichoanalízis. Janet egy megértő lélektani irány vezető egyénisége lesz, amely a disszociatív és a tudatalatti folyamatok elemzésével a freudi törekvésekhez áll közel. A francia kutatások mellett a németek kezdenek mindjobban a lélektani oldal felé fordulni s ennek az iránynak kiváló egyéniségei Ziehen és a AVundt-tanítvány, Kraepelin. Bár Ziehen erősen hangsúlyozza a lélektani kísérlet fontosságát az abnormális viselkedés, cselekvés megítélésében, mégis Kraepelin volt az, aki a kísérletek exakt kivitelét még nála is sokkal jobban megvalósította. (Még ma is használatos pl. a Kraepelin-féle szellemi munkagörbe.)» Az olvasás, írás, számolás, emlékezés és felfogás patológiáját kísérleti úton a magyar Ranschburg Pál vizsgálta beható módon. Ribot, a Collège de France kísérleti és összehasonlító lélektani tanszékének első birtokosa, a *L'hérédité psychologique* c. munkájával kezdi meg azt a kutatássort, amely a patopszichológia szempontjából az emlékezet patológiája, ata akarat patológiája és a személyiség patológiája⁵ vizsgálatával jelentősnek bizonyult. A francia iskolának legnagyobb hatású képviselője mégsem a finom analitikus elme, Ribot, hanem a lélektani teszt-módszer egyik első bevezetője, Binet, aki mikor 1894-ben a Sorbonne lélektani laboratóriumának vezetője lett, az állati magnetizmus és a mikroorganizmusok lélektanát elhagyva, egyre jobban az egyéni lélektan felé fordult és főtörekvése a wundti kísérletezés irányával ellentétben az egyént a környezetének hatásaival együtt vizsgálni. Amikor 1903-ban állami irányítással az iskolásgyermekek értelmi fogyatkozásait vizsgálta, a normalitás és az abnormalitás, ill. szubnormalitás megállapítására tesztsorozatot vezetett be Simonnal együtt, amely az intelligenciakornak és az életkornak egybevetését célozta. Ez a Binet-

Simon-féle értelemvizsgálat így voltaképpen patopszichológiai nézőpontnak köszönheti létét s ha egyéb országokban különböző szerzők több-kevesebb mértékben meg is reformálták ezt az eljárást, mégis a francia experimentális irány szellemében dolgozó Binet-é az érdem a nagy felfedezésért

A kísérletezésnek nem a teszt-jellegű vizsgálati módját, hanem az ú. n. kvalitatív jellegű kísérletezést alkalmazta Janet,⁶ amikor a neurózisok, az automatikus írás, a személyiség megváltómenekülések stb. tanulmányozásánál a tudattalan lelki folyamatok nyomaira bukkant. Az észrevezés és az emlékezet rendellenességének a tudatalattival való megmagyarázása, az abuliaának (az akarat intellektuális és motorius gyengeségének) a figyelemmel való kapcsolatba hozása, az automatikus aktivitás aránylagos érintetlensége mellett lehetővé teszi számára, hogy a neurózisoknak legelső lélektani magyarázatát adja. Így voltaképpen majdnem egyidőben ugyanazt a problémát feszegeti, mint Freud, aki a J. Breuerrel együtt 1895-ben *Studien über Hysterie* címen közli egy hisztériás leány hipnózis útján való kezelésének tanulságait, amely éppen a tudattalan felszínrejuttatásával bizonyult eredményesnek. A lélekelemzés⁷ vagy más elnevezés szerint a mélységlélektan szerteágazó elméletté szélesedik, amelynek alapfogalmai a tudattalan, a katharzis-elmélet, a le-reagálás, a libidó, az id, az én és felettes én, a cenzúra, a szublimálás, az Oedipus-komplexum stb. A tudattalan lelki aktivitás a mindennapi élet hibás cselekvéseiben, elszólásokban és elírásokban, az álomban stb. is megnyilatkozik. Ez az irány – ha a fentiekkel egybevetjük – a hipnózis alkalmazásának köszönheti létét s így folytatója, ill. bezárója a Braid, Charcot, Bernheim sornak.

Az érdeklődés a 20. század húszas éveitől kezdve mindinkább elfordul az abnormitások egyoldalú szemléletétől, amelyen pl. az egyes adatgyűjtés, Binet intelligenciafelfogása, Freud ösztönelmélete és a személyiség sokszínű gazdagságán keresztül igyekszik a patopszichológia területén is eredményhez jutni. Két jelentős törekvést találunk. Az időrendben elsőbb az amerikai pszichobiológia² elnevezésű irány, amely A. Meyer kezdeményezésére éppen a lelki atomizálás ellen indított harcot és a pszichofizikai parallelizmust hirdető álláspont terméketlensége helyébe

filozófiai humánus szempontegyvelegtől vezérelt megfigyelés-gyűjteménye „*Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale*” (1791) címmel jelent meg. Tanítványa, Esquirol a Salpetrièreben folytatta Pinel munkáját. A pszichoterápiának lehetőségeit vizsgálta már a 18. század végén Mesmer, majd a 19. század elején Bertrand, Elliotson és a manchesteri Braid, akitől a szuggesztió és a hipnózis megkülönböztetése is származik. Charcot és a nancy-i Bernheim személyén keresztül a 19. század végén egy új p&topsziológiai elmélet indul útnak, a Freud-féle pszichoanalízis. Janet egy megértő lélektani irány vezető egyénisége lesz, amely a disszociatív és a tudatalatti folyamatok elemzésével a freudi törekvésekhez áll közel. A francia kutatások mellett a németek kezdenek mindjobban a lélektani oldal felé fordulni s ennek az iránynak kiváló egyéniségei Ziehen és a Wundt-tanítvány, Kraepelin. Bár Ziehen erősen hangsúlyozza a lélektani kísérlet fontosságát az abnormális viselkedés, cselekvés megítélésében, mégis Kraepelin volt az, aki a kísérletek exakt kivitelét még nála is sokkal jobban megvalósította. (Még ma is használatos pl. a Kraepelin-féle szellemi munkagörbe.). Az olvasás, írás, számolás, emlékezés és felfogás patológiáját kísérleti úton a magyar Ranschburg Pál vizsgálta beható módon.⁴ Ribot, a Collège de France kísérleti és összehasonlító lélektani tanszékének első birtokosa, a *L'hérédité psychologique* c. munkájával kezdi meg azt a kutatássort, amely a patopsziológia szempontjából az emlékezet patológiája, az akarat patológiája és a személyiség patológiája⁵ vizsgálatával jelentősnek bizonyult. A francia iskolának legnagyobb hatású képviselője mégsem a finom analitikus¹ elme, Ribot, hanem a lélektani teszt-módszer egyik első bevezetője, Binet, aki mikor 1894-ben a Sorbonne lélektani laboratóriumának vezetője lett, az állati magnetizmus és a mikroorganizmusok lélektanát elhagyva, egyre jobban az egyéni lélektan felé fordult és főtörekvése a wundti kísérletezés irányával ellentétben az egyént a környezetének hatásaival együtt vizsgálni. Amikor 1903-ban állami irányítással az iskolásgyermekek értelmi fogyatkozásait vizsgálta, a normalitás és az abnormalitás, ill. szubnormalitás megállapítására tesztorozatot vezetett be Simonnal együtt, amely az intelligenciakornak és az életkornak egybevetését célozta. Ez a Binet-

Simon-féle értelemvizsgálat így voltaképpen patopszichológiai nézőpontnak köszönheti létét s ha egyéb országokban különböző szerzők több-kevesebb mértékben meg is reformálták ezt az eljárást, mégis a francia experimentális irány szellemében dolgozó Binet-é az érdem a nagy felfedezésért.

A kísérletezésnek nem a teszt-jellegű vizsgálati módját, hanem az ú. n. kvalitatív jellegű kísérletezést alkalmazta Janet,⁶ amikor a neurózisok, az automatikus írás, a, személyiség megváltozása, a menekülések stb. tanulmányozásánál a tudattalan lelki folyamatok nyomaira bukkant. Az észrehevés és az emlékezet rendellenességének a tudatalattival való megmagyarázása, az abuliaának (az akarat intellektuális és motorius gyengeségének) a figyelemmel való kapcsolatba hozása, az automatikus aktivitás aránylagos érintetlensége mellett lehetővé teszi számára, hogy a neurózisoknak legelső lélektani magyarázatát adja. Így voltaképpen majdnem egyidőben ugyanazt a problémát feszegeti, mint Freud, aki a J. Breuerrel együtt 1895-ben *Studien über Hysterie* címen közli egy hisztériás leány hipnózis útján való kezelésének tanulságait, amely éppen a tudattalan felszínrejuttatásával bizonyult eredményesnek. A lélekelemzés⁷ vagy más elnevezés szerint a mélységlélektan szerteágazó elméletté szélesedik, amelynek alapfogalmai a tudattalan, a katharzis-elmélet, a le-reagálás, a libidó, az id, az én és felettes én, a cenzúra, a szublimálás, az Oedipus-komplexum stb. A tudattalan lelki aktivitás a mindennapi élet hibás cselekvéseiben, elszólásokban és elírásokban, az álomban stb. is megnyilatkozik. Ez az irány – ha a fentiekkel egybevetjük – a hipnózis alkalmazásának köszönheti létét s így folytatója, ill. bezárója a Braid, Charcot, Bernheim sornak.

Az érdeklődés a 20. század húszas éveitől kezdve mindinkább elfordul az abnormitások egyoldalú szemléletétől, amelyen pl. az egyes adatgyűjtés, Binet intelligenciafelfogása, Freud ösztönelmélete és a személyiség sokszínű gazdagságán keresztül igyekszik a patopszichológia területén is eredményhez jutni. Két jelentős törekvést találunk. Az időrendben elsőbb az amerikai pszichobiológia⁸ elnevezésű irány, amely A. Meyer kezdeményezésére éppen a lelki atomizálás ellen indított harcot és a pszichofizikai parallelizmust hirdető álláspont terméketlensége helyébe

egységes szempontot hirdet, amelyet a beteg tanulmányozása és kezelése alkalmával végre is hajt. Szerinte a pszichikai funkciók a személyiség organizációjának legmagasabb foka, amelynek magva az egységes egyén. Az egyén kóros lelki reakcióit környezetének ismerete segítségével kutatja. Így a pszichobiológia az egyént nem betegség-egységekbe csoportosítja, hanem az abnormitásának keresztmetszete (pillanatnyi fénykép) és hossz-metszete (betegség-lefolyás fázisai) mellett keresi, hogy milyen az a pszichológiai egység vagy személyiség, amelyben az abnormitás megtalálható. Így tanulmányozza a személyiség fejlődését és alkalmazkodásának lehetőségeit.⁹

Míg ez az amerikai irány a pszichiátria oldaláról indul ki, addig Európában az általános lélektanban válik egyre érezhetőbbé az a törekvés, hogy a mozaik-felfogás helyébe az egész szemlélete lépjen. Ennek az iránynak főképviselői a berlini alaklélektani iskola vezetőegyénségei közé tartoznak, többek között Köhler, Koffka, Lewin, Gottschaldt, a pszichiáter Gruhle és a neurológus Goldstein, aki Gelb-bel együtt a háborús agysérülteken végzett lélektani vizsgálataival a reflex-tant és az ú. n. lelki vakság funkciójáról való felfogást lényegesen módosította.¹⁰ Ez az irány azt tanítja, hogy az egyes szimptomákat, az abnormalitás egyes jegyeit nem érthetjük meg akkor sem, ha az összes egyes jegyeket összegezzük, mert a kóros lelkiség olyan egység, – s ebben megegyezik a pszichobiológiai iránnyal, – amely a teljes egészében környezetével együtt vizsgálható s amely sui generis önálló a részek egyszerű összegezésével szemben. (Mindkét irányra – a pszichobiologizmusra és az alaklélelméletre – vonatkozó gyakorlati vonatkozásokat a 4. fejezetben mutatjuk be.) Ide tartozik még a Weizsäcker-J. Stein-E Straus-féle heidelbergi fenomenológus irányzat,¹¹ amely az egyes működések és a beteg általános lelki beállítottságának kutatásával vált ki. A funkciók megbetegedésében fejlődésbeni alacsonyabb fokra való leépülést látnak. Legújabbban Brugsch-Kraus stb. a személy biológiájával az alkati törekvéseket (Kretschmer, Ewald, stb.) hatalmas enciklopédiában foglalták össze.

Ezek voltak főbb vonásaiban a patopszichológia történetének egyes jellemzőbb vonásai. Mielőtt e tárgykör tartalmi ada-

taít ismertetném, bemutatom a jelentősebb patopszichológiai munkákat. A századfordulóra esik Störring munkája.¹² Ez a Wundtnak ajánlott munka alapfelfogásában a wundti lélektan nyomait viseli magán. Ez kitér a pszichopatológia meghatározásából is. Störring megkülönböztet általános és speciális pszichopatológiát. Az előbbi a szellemi megbetegedés szimptomáival (tehát elemekkel) foglalkozik, az utóbbi az egyes betegségképeket, betegségfajtákat vizsgálja. Ez utóbbi azonban Störring szerint az egyes szimptomákat pusztán összegezi s nincs különösebb lélektani fontossága.

Míg Störring könyvét inkább az adat-, tehát az „elem”-gyűjtés jellemzi, amelyet természetesen saját elgondolásaival, eredeti nézőpontokból próbál megszervezni, addig Jaspersnek az 1913-ban megjelenő pszichopatológiája inkább a problémákat, a kutatás kiindulópontjait és a módszereket emeli ki s kézikönyvében a fenomenológiai, az objektív pszichopatológiai, a kifejezés-lélektani, a megértő és a magyarázó lélektani szempontoknak teret enged s az egyszerű elemeket tekintetbevévő álláspontról mindinkább eltávolodik modern szellemű munkájában s ez megmutatkozik a tudományról való felfogásában is. „A tudomány nem pusztá elsorolása bizonyos tényeknek. Minden igazi kutatásban egy egész eszméje a hajtóerő.”¹³

Jaspers munkájában az atomizáló és szintetizáló részek arányosan elosztva szerepelnek, Kretschmernek majdnem 10 évvel későbben megjelenő „Medizinische Psychologie”-ja (1922) már az emberi típusképek varázsától elragadtatva a fiziológiai adatok mellett csak azokat a tényezőket mutatja be, amelyek a személyiségképek és a reakciótipusok megértéséhez szükségesek s javára írható, hogy nála szerepelnek először gyakorlati orvos-lélektani kérdések is.¹⁴

Schilder elméletektől erősen telített munkájában¹⁵ megkísérli, hogy a fenomenológiát, a lélekelemzést, a kísérleti lélektant és az agypatológiát egységes képbe szervezze. Célkitűzése inkább Kretschmerhez áll közelebb, vagyis az orvos praktikus szempontjait tartja szem előtt, tárgyalási módja azonban Jaspersével rokon, hisz pl. mindkettő a filozófiai fenomenológiának egyes eredményeit nagy mértékben felhasználja.

Ezzel áttérhetünk a második részre, amely az egyes patológikus tüneteket a klasszikus lélektan keretében mutatja be.

JEGYZETEK.

- ¹ Benedek László: A psychiatria története. Budapest, 1923. 18. 1.
² ü. o. 13. 1.
³ W. Muncie: Psychobiology and Psychiatry. A Textbook of normal and abnormal human behavior, St. Louis, 1939.
⁴ Ranschburg Pál: Az emberi elme. I-II. Budapest, 1923.
⁵ Th. Ribot: Les maladies de la mémoire, Paris, 1881.
⁶ „ Les maladies de la volonté, Paris, 1883.
⁷ „ Les maladies de la personnalité, Paris, 1885.
⁸ Janet: L'automatisme psychologique. Paris, 1889. État mental des Hystériques. Les stigmates mentaux et accidents mentaux. Paris, 1892.
⁷ Freud, S.: Zur Psychopathologie des Alltagslebens 1904. Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1916-17. Traumdeutung, 1908. (1. még Gesammelte Schriften, I-X, kötet).
 Adler, A.: Praxis und Theorie der Individualpsychologie, 1924. - Menschenkenntnis, 1928.
 Jung, C. G.: Diagnostische Assoziationsstudien, 1906. Das Unbewusste im normalen und kranken Seelenleben, 1926. - Psychologische Typen, 1921.
⁸ L. Muncie idézett művét.
⁹ Ez az egységes szempontra törekvései már megtalálható Janet és Freud munkáiban is, mint azt H. Schiller Pál: A lélektan feladata (Budapest, 1940. 144-164. 11.) című könyvében kimutatja.
¹⁰ Gelb-Goldstein: Psychologische Analysen birnpathologischer Fälle. Leipzig, 1920.
¹¹ V. v. Weissächer, V.: Der Gestaltkreis, Leipzig, 1940.
 E. Straus: Vom Sinn der Sinne. Leipzig, 1935.
¹² Störing G.: Vorlesungen über Psychopathologie in ihrer Bedeutung für die normale Psychologie. Mit Einschluss der psychologischen Grundlagen der Erkenntnistheorie. (Leipzig, 1900.)
¹³ Jaspers -*Allgemeine Psychopathologie*. Berlin, 1913. (Idézet: 3. kiadás, 29. 1.)
¹¹ Kretschmer, E.: Medizinische Psychologie. Leipzig, 1930⁴.
¹⁵ Schilder P.: Medizinische Psychologie für Ärzte und Psychologen. Berlin, 1924.

2. Az egyes lelki funkciók kóros megnyilvánulásai.

Az egyes kóros lelki tüneteket önmagukban is vizsgálhatjuk, leírhatjuk a nélkül, hogy a magyarázatnak arra a magasabb fokára törekednénk, mely az egyes szimptomák összefüggésének feltárásából adódhat. Itt az általános lélektan ismert be-

osztását követve egymásután felvázoljuk az érzékelés, az emlékezet, a gondolkodás, az érzelem, az ösztön és az akarat pathológiáját, vagyis bemutatjuk ezeknek a területeknek legjellemzőbb tüneteit.¹ Mielőtt az egyes területek bemutatására áttérnénk, ki kell emelnünk a lelegején hangoztatottakat, vagyis, hogy a normális és az abnormális, az egészséges és a patológikus között átmenet van s a kettőnek csak az extrém megnyilvánulásai választhatók szét teljes bizonyossággát. A normális, az egészséges ember is produkálhat elszórtan patopszichológiai jellegű jelenségeket a nélkül, hogy komolyabb aberrációra kellene gondolnunk. Így pl. az egészséges ember is átadhatja magát rövidebb-hosszabb eszmeszőkellésnek, a nélkül, hogy e tünet patológikus jelenlétét feltételezhetnénk. A szimptomák majdnem mindegyikéről elmondhatjuk ezt s ez éppen annyit jelent, hogy ezek önmagukban a személy egészébe való beleágyazás, az előzmények és a következmények, végül a tünetek történetének, az egyénben való kezdetének, kialakulásának és életének ismerete nélkül pusztán elszigetelt adatok lehetnek. A felsorolást az érzékelés patológiájával kezdjük.

1. *Az érzékelés patológiája.* Itt pusztán csak az érzékelésnek, mint lélektani folyamatnak kóros tüneteit mutatjuk be s nem tartoznak ide az érzékszerveknek és az ingervezetésnek abnormitásai. Minden ember egész életében az ingerek áradatának van kitéve, a reá ható inertömegnek túlzott hatása ellen azonban a figyelem lelki szabályozó működése automatikus védelmi berendezés s ez csak azokat az ingereket vagy ingerkapcsolatokat engedi tudomásul venni, amelyek valamilyen szempontból fontosak. A többi ingernek túlzottan érvényesülő hatása, a *túlérzékenység* éppen úgy, mint az ingereknek az átlagosnál kevésbé észrevéve, az *ézés-csökkenés* már patológikus tünetek.

Az egyes érzékelés-területeken belül is található patológikus vonások, amilyen pl. a tárgyaknak rendes alakban, de téves színben való látása vagy a tárgyaknak érzékelése erősen megnövekedett alakban (makropszia), vagy nagymértékben kisebbedett formában (mikropszia). Ide sorolható továbbá az *illúzió* és a *hallucináció*. Az illúzió olyan téves érzékelés, amely valamely külső hatást az objektív adatoktól teljesen eltérő mó-

don, inkább valamely emlékkép vagy egyéb tudattartalom által befolyásolt és képzelt formában érzékel. Itt a lényeges a külső inger jelenléte. A hallucináció ezzel ellentétben külső inger hatása nélküli érzékelést, tehát pszeudo-érezékelést jelent. (Lehetnek látási, szaglási, tapintási stb. hallucinációk.)

Mindezek okait itt nem vizsgálhatjuk, de természetesen a többi lelki funkcióval (gondolkodással, érzelmekkel stb.) szoros kapcsolatban vannak s kölcsönhatásuk kimutatható.)²

2. *Az emlékezet patológiája.* Az emlékezet, mint arat a tanúskodás lélektana is mutatja, még az egészséges embereknél sem teljesen megbízható.* Az emlékezet patológiájára azonban elsősorban nem az emlékezet megbízhatatlansága jellemző, hanem éppen az egyes speciális tartalmi adatokra való emlékezés kiesése. Így pl. – írja Bumke³ – „gyakran találtuk, legtöbbször a beszédképesség megsértésével kapcsolatban, bár minden afáziás tünet nélkül, a számológépszéget izoláltan megsérülve; egy esetben egy orvos a kémiai és a recept képleteket, egy kereskedelmi levelező nem csupán a címetek, hanem az egész földrajzot elfelejtette. (Természetesen ilyen esetekben psychogen keletkezésre is gondolhatunk.)” Amikor jól körülhatárolható az egyes ilyen elfelejtési szektorok, vagyis a tudatnak a vizsgálatkor meglevő tartalmi hiányosságai, éppen olyan élesen kimutathatók azok az amnéziás kiesések, amelyek baleset, agysérülés stb. következtében nemcsak a sérülés idejére, hanem az egyénnek ezt jóval megelőző életére is kiterjedhet. Így pl. egy 30 éves korban történt sérülés okozhatja, hogy az illető csak 20 éves koráig képes élményeire visszaemlékezni, élettörténete húsztól harminc éves koráig számára teljesen kiesett, eltűnt. Ez annyit jelent, hogy a potenciális tudatunk vagy – Brandenstein⁴ szólva – a teljes tudatunk nemcsak keresztmetszeti, tartalmi tagozódást mutat, hanem hosszmetzeti, vagyis élettörténeti szakaszokra is érzékeny s ez az emlékezés patológiájában kifejezésre is jut.

3. *A gondolkodás patológiája.* A gondolkodás a tárgyi és a logikai viszonyoknak megfelelő rendezettségű és determináló tendencia (Ach) által irányított lelki funkció, amelynek főcélja

* A hamis emlékezés klasszikus patológiai példái a *fausse reconnaissance*, a *déjà-vu*.

a megismerés. Ha az egyes gondolatsorokban e feltételek hiányoznak, patológiás gondolkodásról kell beszélünk. Ilyen pl. az *eszmeszökellés* (Ideenflucht), amelynél ugyan a tárgyi és a logikai, főképen pedig a grammatikai viszonyoknak elfogadása felismerhető, de a gondolatmenet szerves összefüggését semmiféle tárgyi cél nem biztosítja. Az ilyen gondolkodás mozaikokra hullik szét s az egyes gondolatok közötti kapcsolat pusztán esetleges alapon történik. Így az eszmeszökellést kritika által nem fékezett gondolkodásnak tarthatjuk, hisz a kritika itt az emlékezet adatait nem szelektálja, hanem engedi tetszésszerűen sorrendben felszínre kerülni. – Míg az eszmeszökellés gondolat-egységeinek kapcsolata legtöbbször formális adatok, érzéki benyomások alapján történik, addig a belső egységet szintén nélkülöző *inkohereus gondolkodás* már jobban elemezhető, s az egyénre jellemző adatokat árulhat el. Mindkettőben közös a kritika, az összetartó vezetőszenpont hiánya. – A *széthulló gondolkodás* a külső grammatikai formát még jobban betartja egész gondolatmenetében s az apróbb kisiklások, össze nem illő fogalmak kapcsolása (kontamináció), fogalmak jelentésének elferdítése, több értelemben való használása következtében a látszólag összefüggő gondolatsor teljesen téves következtetésre jut. Az eddigiekben a gondolati összefüggések, a gondolkodás céljának hiánya volt a jellemző. Mindezeket hiánytalanul megtalálhatjuk az ú. n. *körülményes gondolkodásnál*, amely azonban azzal árul el patológikus vonást, hogy egy saját gondolatmenetet görcsösen betartó, lényegest a lényegtelenről el nem választó, mások által közbevetett gondolatokat figyelembe nem vevő, sőt egyáltalán fel nem fogó jelleget mutat. Ez az erősen egocentrikus jelző még nagyobb hangsúlyt kap annál a gondolkodásnál, amely az egyes fogalmakat és fogalomkapcsolatokat nem az átlagos értelemben, hanem túlértékelt vonatkozásban alkalmazza. Ilyen *túlértékelt gondolatok* (komplexumok) igen erős érzelmi velejárójuk miatt annyira fokozódhatnak, hogy az összes gondolkodási funkciók és tartalmak csak ezekkel kapcsolatosan nyernek létjogosultságot. Ezek az ú. n. *téveseszmék* már az egyén összes cselekvéseit, egész gondolkodását, – legyen az logikusan és tartalmilag is összefüggő – teljes mértékben meghatározhatják. Míg a téves eszméknél egyes gondolatok vezető szerephez jutva a gondolatmenet magjaként újra és újra felfedezhetőek, addig

tartalmi és személyes ok nélkül is ismétlődhetnek egyes gondolatok, fogalmak. Ezt *gondolati tapadásnak*, perszeverációnak nevezik. Végül az előbbiekkal ellentétben, ahol szinte mindenütt túlságosan is bő, bár értéktelen gondolattermelést találtunk, megemlíthetjük az átlagosnál szegényebb, gátlásoktól terhelt gondolkodást is, amely gondolati ürességet, terméketlenséget, a produktivitás teljes hiányát jelzi.

4. *Az érzelem patológiája.* Az érzelmek a lelki életben jól elhatárolható területet jelentenek. Az egyes érzelmeknek túlzott módon való jelentkezését (leggyakrabban ismeretes az öröm, illetve a szomorúság túltengése) patolgikusnak nevezük. Így is mondhatjuk: az állandó ok nélkül való öröm vagy szomorúság rendellenességek, de ugyanígy abnormitások az állandó túlzott mértékű harag, szeretet, félelem, düh, aggodás, stb. Nemcsak a fokozott és állandóan meglevő egy-egy érzelem, hanem az érzelmi élet teljes hiánya is rendellenesség. Ez az apátia megnyilvánulhat egy szűkebb területen, az erkölcsi érzelmekben is, ezt *moral insanity*-nek nevezik. Az érzékelésnél túlérzékenységnek jelzett vonás az érzelmi életben is megtalálható s igen sok fokozatban, köztük patolgikus formában is, a lelki élet egyik leggazdagabb területét (lásd művészi alkotások lélektana) mutatják meg. Az érzelmi *eltolódások* és *átvitelek*, a félelem (*föbia*) különböző válfajai és az *ingerlékenység* az érzelmi életnek egy sajátos patologiakomplexumát jelzi, amelynek megoldására épen a tudattalan lelki élet nyomozása (pl. pszichoanalízis) vállalkozott. Ennek a kérdésnek kutatása szoros kapcsolatban van az ösztön megbetegedésével is.

5. *Az ösztönök patológiája.* Az érzelmi élet rendellenességeit az első magyarázat, a Freud-féle pszichoanalízis, a szexuális ösztön zavaraira igyekeztek visszavezetni, amely mellett azonban az én-ösztönök és később a halálösztön szerepét is kiemelte. Ez a két ösztönkör, amely a régibb terminussal az ön- és fajfenntartás ösztönének nevezhető, egymásra hat és egymással küzdelemben is áll, amely legnagyobb részt tudattalanul játszódik le és a megoldatlan konfliktuskomplexumok, téves cselekvések, neurózisok, stb. hatásában nyilvánulhat meg. Egy másik irány (Adler) a fogyatékoságérzést ellensúlyozó érvényesülési törekvés (régii néven önfenntartó ösztön) patológiáját szociális vonatkozásaiban vizsgálja. Azonban az ösztönöknek nemcsak

ilyen elméletekkel meghatározott patológiája ismeretes, hanem gyakori a táplálkozás ösztönének igen nagyfokú vagy igen csekély megléte, vagy az aktivitásnak hiánya vagy túlzott bőrsége, amelyek mind ösztön-patológiai okokra mutatnak a nélkül, hogy ennek mélyebb magyarázatát keresni kellene.

6. *Akarat patológiája.* A fenti lelki működésekhez hasonlóan az akarat patológiájának legelső megnyilvánulását az akarat-erő kóros gyengeségében találhatjuk meg. Ennek az ú. n. *akarati gyengeségnek* ellenpólusát, az igen erős akaratot már kevésbé mondhatjuk patolgikusnak, hacsak nem megy görcsös erőszakba. – Az akarati gyengeségnek jelenléte szorítkozhat egyes területekre is (pl. különböző szenvedélyekkel vagy fóbiákkal kapcsolatban), de épen úgy kiterjedhet a lelki élet valamennyi megnyilvánulásaira is, amikor gátlás formáját öltetheti fel. Ez az intenzitásbeli csökkentértékűség egy meglévő állapotot jelöl. Szerepelhet még e mellett a külső befolyásolás átlagosnál erősebb foka is. Ezt az ú. n. *szuggesztibilitást*, vagyis az akaratnak az átlagosnál erősebb fokú irányíthatóságát ugyancsak a lelki élet valamennyi területén felfedezhetjük, így pl. az érzékelésnél, emlékezésnél, gondolkodásnál, érzelmi és ösztönélet terén is.

Az akarat patológiás megnyilvánulásai nem választhatók el a *mozgás patológiájától* épen úgy, mint ahogy nem választhatók el a *cselekvés abnormálításaitól* sem. Az elsöre példák a mozgásszegénység, az akinézis, az echokinézis, az utóbbiakra a cselekvésszegénység, az apraxia és az echopraxia. Mindezek összhangban vannak az akarat patológiájával is, mint az alábbi összeállítás mutatja:

	intenzitásbeli gyengeség	akadályoztatás	vezettetés	szünetelés
Akaxat	akarati gyengeség	gátlás	szuggesztibilitás	zárlat
Mozgás	mozgásszegénység	gátolt mozgás	echokinézis	akinézis
Cselekvés	cselekvésgyengeség	gátolt cselekvés	echopraxia	apraxia

Az akarati mozzanatok összefüggése az abnormalitások csoportosításában.

Az echokinézis, ill. echopraxia a beteg előtt produkált mozgások, ill. cselekvések értelmetlen utánzását jelöli. A zár-lat az akaratnak fokozatos csökkenésével szemben annak teljes szünetelését, kihagyását jelenti, amelynek neve mozgásszünetelés esetében akinézis, cselekvésszünetelés esetében apraxia. Mindezek szépen mutatják azt az átmenetet, amely az egyes lelki funkcióktól (jelen esetben az akarattól) az egységes cselekvésig vezet.⁵ Az elsőt a régebbi lélektan tartotta vizsgálандónak, az utóbbi a modern felfogás főtémája. Hogy itt tulajdonképpen csak terminológiáról van elsősorban szó, azt a fenti táblázat mutatja. A két felfogás lényeges eltérése nem is az akarat és a cselekvés egyszerű megkülönböztetéséből folyik, hanem épen a célkitűzésekben mutat jelentős eltérést az első és a második álláspont.

7. *A kifejezés patológiája.* A mozgásszegénység, a mozgásgátlás, az echokinézis és az akinézis már a kifejezés egyik módjának abnormalitása, ugyanezt megtalálhatjuk a kifejezés másik nagy területénél, a beszédnél, az írásnál és mint reprodukív kifejezésnél, az olvasásnál is. Így az akinézisnek megfelel a teljes afázia (a beszélőképességnek és beszédmegértésnek együttes hiánya), az agráfia (az írásképtelenség) és az alexia (olvasóképtelenség). Az echokinézisnek megfelel az érzéki afázia, amelynél az egyes szavak, mondatok értelmetlen utánmondása (ha ez hibás is) még aránylag ép. A mozgásszegénységnek és mozgásgátlásnak a megfelelőjét a beszéd és az írás terén nem nehéz megtalálnunk; elég ha itt a depresszió kifejezéscsökkentő hatására utalunk. Kezdetibb patológiás *tünet* az amnéziás afázia, amelynél csupán a szövegátvitel van megnehezítve, de a szó-megértés, az utánmondás és a fogalomképzés még ép.

A kifejezés és a cselekvés patológiája mintegy lezárja az egyes lelki funkciók tárgyalását. E résznél a figyelmet szándékosan kihagytuk, mert a figyelem még annyira sem szigetelhető el, mint pl. az érzékelés, emlékezet, gondolkodás, érzélem stb., hanem mindegyiknél igen szoros velejáróként szerepel. A figyelem patológiája (a figyelem intenzitásának túlzott csökkenése vagy megnövekedése, a figyelem erős ingadozása, stb.) szoros összefüggésben van egy másik klasszikus területtel is, a tudat patológiájával (tudatszűkülés, tudat világossági állapotának korlátozott volta, stb.) s ez egyúttal utal arra is, hogy a figyelem vala-

milyen általánosabb, az egész lelki állapotra jellemző adat s éppen ezért valamennyi elszigetelhető lelki jelenség velejárója. 8. *A tudat és a hit patológiája*. Természeténél fogva a pszichopatológia körébe esnek azok a jelenségek is, amelyeket rendkívüli lelkiállapotok hoznak létre és a megszokott lelki-jelenségektől néha intenzitásban, néha azon túl is eltérnek. Az első ilyen rendkívüli állapot *az álom*. Az ember tudatos énje nem azonos a lelki személyiségével és ez az álomban, ahol az én többé-kevésbé lemond a tudatos folyamatok irányításáról olyan jelenségekben nyilvánulhat meg, hogy az én által elfojtott vágyak, vagy konfliktusok, persze inkább szimbólumok álöltözetében, múló időre csupán, de átveszik az uralmat.⁶ Az ének ez a kikapcsolása megtörténhetik hipnotikus úton is, ilyenkor az én irányítását nem a tudatból kiszorult törekvések, hanem a hipnotizáló veszi át. A *hipnózis* kifogástalan lélektani elmélete még hiányzik, de gyakorlatilag a jelenség elég jól ismeretes.⁷ Ebben az álomszerű állapotban a pszichikai és fiziológiai teljesítmények néha fokozhatók, olyan mértékig, hogy ezt éber állapotban megközelíteni sem tudja. Hasonló én-elvesztés bekövetkezhetik különféle narkotikumok hatása alatt. Alkohol, morfiúm, kokain, ópium olyan állapotot idézhetnek elő, amelyben valaki a világtól elszakadva, egy idegen világ paradicsomi gyönyörűségei közé juthat. Ugyanezt az állapotot előidézheti a misztikus „*transz*” is, amely összetétele a hipnotikus állapotnak és az alvásnak. Külső hatás nélkül jön létre, de nem mozdulatlan álomszerű állapotban. Azonban az egyén itt is a vágyai irányítása alatt áll és misztikus gyönyörűségekre menekül a földi életből, amelyet nem szeret. Ennek a misztikus élménynek igen sok változata lehet a látomástól az unió mística-ig, a rejtelmes egyesülésig. A következő fokok egyre kevesebb analógiát mutatnak a normális lelki élettel. Az én-elvesztés ugyanis bekövetkezhet] k megszállottság formájában is. A patológikus élmény hatása alatt álló személy valóban érzi a beleköltözött lényt, olyan lényt, amely a környezet hite szerint valakit *megszállni* szokott. Az ilyen hiszteriod reakció az énhasadás további fokozódását mutathatja. Előfordulhat, hogy valaki magában két lényt érez, önmagát és a megszálló lényt Ezek a misztikus élmények, vagy jelenségek lélektanilag nem tagadhatók. A „szellemek”,

amikkel a transzban lévő médium érintkezik, számunkra nem léteznek, de a benne való hit – amennyiben nem szélhámosság – pszichopatológiai vizsgálat tárgya. Ennek a jelenségnek a végső foka az a helyzet, amiben valaki tartósan elveszti az éntudatát, azt már a klinikán, mint többé-kevésbé súlyos elmebeteg kezeljük. Az *okkult* és egyéb rendkívüli jelenségek vizsgálata körül a patopszichológiának még sok tennivalója van. Mindenesetre a tudattalan jelenségeknek a vizsgálatok előterébe való kerülése, ha nem is magyarázta meg ebeket teljesen, csodaszerűségüktől mindenesetre megfosztotta őket. Ilyen jelenségek a tisztánlátás, a jóslás, a telepátia, a gondolatolvasás, a pszichometria (a tárgyak múltjának megérezése) a telekinesis, az áthatolás, a materializáció, a szellemkapcsolat stb.⁸

JEGYZETEK.

¹ Főbb források az eddig említettekén kívül: O. Bumke: Lehrbuch der Geisteskrankheiten. München, 1936⁴. 632 l. – Benedek László: Elme- és idegyógyászat (jegyzet). – J. Fröbes: Lehrbuch der experimentellen Psychologie. Bd. II. Freiburg, 1929³. – H. K. Schjelderup: Psychologie. Berlin, 1928.

² Lásd pl. Schiller Pál: Az érzéki észrevevés- elmélete. Athenaeum, 20. 1934 181-206.

³ I. m. 42 lap.

⁴ Báró Brandenstein Béla: A teljes tudat, mint tudatvilágunk lelki alapja. Budapest, 1940. M. Tud. Akadémia.

⁵ A munka, tehát egy 'specifikus cselekvésvfaj patológiáját vizsgálja W. Eliasberg (Grundriss einer allgemeinen Arbeitspathologie (leipzig, 1924.) című tanulmányában.

⁶ Santo de Sanctis: Psychologie des Traumes. In Kafka's Handbuch der vergleichenden Psychologie. Bd. III. 1922. 231-330.

⁷ Völgyesi Ferenc: Minden a lélek. Budapest, 1941². – Ch. Baudouin: Psychologie der Suggestion und Autosuggestion. Übers. v. P. Amann. Dresden, 1926.

⁸ T. K. Österreich: Der Okkultismus im modernen Weltbild. Dresden, 1921.

⁹ A. Messer: Der wissenschaftliche Okkultismus. Leipzig, 1928. – H. Driesch: Parapsychologie, 1932. – M. Dessoir: Vom Jenseits der Seele. Stuttgart, 1931e, 562 l. – E. Mathiesen: Der jenseitige Mensch. Berlin, 1925. – B. Bavink: Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaften. Leipzig, 1933/5. 650 l.

S. A személyiség patológiája.

Az eddig bemutatott egyes egymástól elméletileg aránylag elég jól elkülöníthető lelki funkciók patológiájának ismerete még nem alkalmas arra, hogy belőlük az egész embernek patopszichológiáját megismerhessük. A modern lélektan az éppen az a nagy vívmánya, hogy az egyes lelki adatokat nem önmagában és önmagáért kutatja, hanem alárendeli az egész személyiségnek s így célja elsősorban a személyiség egészének megismerése. Elfogadható az az álláspont, amely szerint „a személyiséghez tartozik minden olyan, az egyénre jellemző pszichikus adat, amely nem szinguláris, hanem a többi adattal funkcionális összefüggésben van és így a többi adatot megléte, ill. hiánya lényegében befolyásolja, megváltoztatja”.¹ A személyiségnek ily egyiségét az intelligencia, a temperamentum, ill. jellem adja meg.

1. *Az intelligencia patológiája.* Az intelligencia nem azonos a gondolkodással, mert hisz a gondolkodás lényeges vonásán, az ítélesen kívül függ még az érzékeléstől, figyelemtől, az emlékezettől, a gyakorlástól, a nyelvi készségtől, az érzelmi állapottól, a környezetnek kultúrfokától stb. A gondolkodásnál tudjuk az ítélest önmagában vizsgálni, vagyis hogy mennyiben tesz eleget lélektani és logikai törvényeknek. Az intelligenciánál már sokkal több tényezőt kell figyelembe vennünk s csak ezek ismerete alapján mérlegelhetünk. Ezt igazolja a klasszikus Binet-Simon-féle intelligencia vizsgálat (s nem gondolkodás vizsgálat!), amely a gondolkodás funkcióján kívül érzékelést, ismereti anyagkészséget, emlékezetet, gyakorlati ügyességet, figyelmet, nyelvi készséget stb. is feltételezi és vizsgálja. Ezekre természetesen nem ad külön-külön jegyet, hanem az egész képből egységesen az intelligenciára következtet. Ha az intelligencia-hányados, az intelligencia kor és az életkor viszonya, 1 körül van (százalékban kifejezve 110-90, akkor normális intelligenciáról beszélhetünk. Az átlagon felüli ember I-nél nagyobb, az átlagon aluli I-nél kisebb intelligenciahányadost ad. Még pontosabban (Termán beosztása szerint) a tehetség 140 feletti, az igen okos 140-120, az okos 120-110, az átlagos 110-90, az ostoba 90-80, a gyengeelmjűsége hajló 80-70, a gyengeelmjű 70-50, az imbecilis 50-25, az idióták 25 alatti százalékban kifeje-

zett intelligenciahányadost adnak. Az intelligenciavizsgálatok legtöbbször a Binet-Simon-féle eljárást vették alapul, ha ezt igen sokféleképpen módosították is. (Pl. Decroly-Degand 1910, Bobertag 1911, Termán-Childs 1912, Kuhlmann 1913, Éltes 1914, Tayler 1916, Saffioti 1916, Moore 1917, Stanford Revision 1917, Burt 1919, Jaederholm 1923, stb.) Az eredeti eljárás és a módosítások kivétel nélkül csak az intelligenciának „intenzitását” vagyis „mennyiségét” vették figyelembe. Történtek kísérletek a minőségi meghatározásra is (objektív, szubjektív, leíró, megfigyelő, érzelmi intelligenciatípusok), ezeket azonban a patológiában még kevésbé sikerült hasznosítani.

2. *A kedély és jellem patológiája.* Az intelligencia patológiáját elsősorban „mennyiségi” fogyatkozás jelzi. Bár az érzékelés és a gondolkodás az egyes lelki betegségekre jellemző adatokat szolgáltat, az intelligencia egészének egyes kórformáit megjelölni és minőségileg elkülöníteni eddig még nem sikerült. Sokkal gazdagabb képet mutat a kedély, ill. jellem patológiájának bemutatása. (Ezt a két terminust, amelyet általában kölcsönösen használnak, a következőkben a személyiség szóval helyettesítjük.) A személyiség, amelyhez természetesen az intelligencia is hozzátartozik, igen jellemző abnormitásokat mutat. Ezeknek vizsgálata természetesen a személytípusokat kutatja, hiszen e területen épen az egységes kép megrajzolása a cél s ez csak típusok megjelölésével lehetséges. A kutatás későbbi fokán várható az, hogy a személyiségtényezők egymásközi „minőségi” és „mennyiségi” arányának és egymással való kapcsolatának megfelelő képét lehessen megadni, ez a mai helyzetben még nem lehetséges.

A jellemző személyiség-abnormitásokat a pszichopátákra vonatkozó irodalomban találhatjuk meg. A pszichopáták ugyanis az egészséges és a beteg lelki élet mesgyéjén foglalnak helyet s így jellemzésük egyformán merít a normális és kóros lelki élet fogalmaiból. K. Schneider meghatározása igazolja azt a feltevésünket, hogy a személyiség patológiáját a pszichopata személyiségek megismerésével mutathatjuk be. E szerint ugyanis: „Pszichopata személyiségek olyan abnormális személyiségek, akik abnormitásuk miatt szenvednek és akiknek abnormitása miatt a társadalom is szenved.”² Schneider e praktikus célú elhatárolás-

sal egy patokarakterológiának (Schneider elnevezése) típusait gyűjti egybe.

K. Schneider, aki az abnormális karaktereknek vizsgálátára nagy gondot fordított, azt tartja, hogy ezeket igen különböző utakon lehet összegyűjteni. Az egyik mód az, hogy minden rendszer nélkül csupán az egyes jellemző vonások alapján egymásután leírjuk az egyes típusokat. (Ilyen pl. Schneider összeállítása.) Ekkor természetesen ezek egymásközi összehasonlítására sincs mód- Ezzel a felsorolási eljárással ellentétes a rendszerre törekvő összeállítás. Ez utóbbi valamilyen felfogás alapján lelki alaptulajdonságokat előfeltételez s erre építi az abnormis személyiségek bemutatását. (Pl. Gruhle.) A rendszerre törekvő beosztás igen gyakran a személyiségi rétegek elméletét használja fel (pl. Kahn és Homburger), de ugyanúgy megtalálhatjuk a testi konstitúcióra építő rendszerezést is. (Pl. Kretschmer.)

A rendszernélküli típusfelosztásnak – írja Schneider – az a nagy előnye, hogy az állandóan változó pszichológiai és biológiai konstrukciókkal és elméletekkel szemben semleges marad. „Éppen igénytelenségük a vitathatatlanságuk.” Ez álláspontnak megfelelően tíz abnormális jellemtípust sorol fel s ezek a következők:

1. *Hipertimiás jellem.* Jellemzi a vidám hangulat, vérmes temperamentum és aktivitás. E típusnak több alcsoportja van. Ezek: a) *kiegyensúlyozott* hipertimiások, akik vidám, nem ritkán jószágos, tevékeny emberek változatlan optimizmussal. Hibájuk, hogy kritikanélküliek, elővigyázatlanok és nem megbízhatók; b) *izgatott* hipertimiások, akiknél az izgatottság van előtérben s a jó kedély csak színezi azt; c) *kötekedő* hipertimiások, akiket Schneider pszeudokverulansoknak nevez, mert ezeknél a kötekedés kevésbé állandó tünet, mint az igazi kverulansoknál, könnyebben is kötnek újra barátságot; d) *laza* hipertimiások, akiknél a tapasztalat tanulságai nyom nélkül elmúlnak s optimizmusuk egyedül nem képes számukra elégséges tartást biztosítani; e) *pszeudológias* hipertimiások, akik a hipertimiás kép mellett hazudozásra, nagyozásra, fantáziálásra hajlamosak.

2. *Depressziós jellem.* Jellemzi az állandó levertség és az erős szkepszis, mely pesszimizmusig fokozódhat. A depresszió-

nak nem szükséges a felszínen megjelennie, mint a hipertimiás jókedvűségnek. Így a depressziós látszólag jókedélyű lehet, de a hipertimiás nem lehet sohasem depresszív. – Alcsoportok: a) *mélabús* depresszívek, akik? jószágosak, lágyak, megértők, de a szokatlan események vagy feladatok elől teljesen elzárkóznak; b) *morózus* depresszívek, akik hidegek, egoisták, ingerlékenyek, kárörvendők; c) *paranoiás* depresszívek, akik hajlamosak bizalmatlanságukban mindent a saját személyükre vonatkoztatni.

3. *Bizonytalan jellem.* Jellemzi a belső bizonytalanság éréltelenség érzése. – Alcsoportok: a) *szenzitív* bizonytalanok, akik minden érzékenységük és képességük ellenére a benyomásaikat képtelenek teljesítménnyé átdolgozni; ezek az emberek bizonytalanok és minden bajnak okát magukban látják; másnak megbocsátanak, de maguknak nem; b) *kényszeres* bizonytalanok, ezek kínosan pedáns, korrekt, de egyúttal bizonytalan emberek, akik legtöbbször a magasabbra törők közül kerülnek ki. !

Fanatikus jellem. Jellemzi bizonyos eszméknek, gondolatoknak túlértékelése, amelyért kifelé harcra vagy legalább is tüntetésre, programadásra képesek, – Alcsoportok: a) *harcos* fanatikusok, akik aktívok, cselekvésre képesek, szívósak s akik kórossá akkor válnak, amikor aktivitásukban ellenállásra találhatnak; b) *erőtlen* fanatikusok, akiknek már nincs személyes kapcsolatuk a túlértékelt ideákkal és kevésbé aktívok, kisebbség (a szekták tagjai tartoznak ide).

4. *Érvényesülésre vágyó jellem.* Jellemzi, hogy többet akar mutatni, mint amit valójában ér és ezért egészsége és becsülete rovására is szerepet játszik, ami az érvényesüléssel kecsegteti. Alcsoportok: a) *excentrikus* érvényesülésre vágyók, akik excentrikus, különleges módon érik ezt el; b) *nagyzó* érvényesülni vágyók, akik a túlzással, tündökléssel, felvágással, de fantáziátlanul teszik ezt; végül c) a *pseudológias* érvényesülésre vágyók, akiknél a képzelőerő, a fantázia játszik legnagyobb szerepet céljuk elérésében.

5. *Ingadozó hangulatú jellem.* Jellemzi a váratlanul fellépő és újra eltűnő depresszív hangulat, amely azonban más, mint az állandó depresszió, ugyanis az előbbi főképen fokozott mértékű mogorva és ingerlékeny jellegű depresszív reakciókból

áll. Ide tartoznak azok a primer érzelmi zavarokkal bíró egyének, akik hajlamosak vándorlásra, időszaki ivásra, pazarlásra, tűzkárokozásra és lopásra.

7. *Kirobbanó jellem.* Jellemzi a minden oknélküli, hirtelen indulatbajjövés, amelyet általában rövidzárlatcselekvésnek is neveznek. Az indulatbajjövés (amelyek könnyen öngyilkossággal is végződhetnek) közti időszakában ezek az emberek nyugodtak, irányíthatók, de azért óvatosnak kell lenni velük szemben.

8. *Érzelemnélküli jellem.* Jellemzi az érzelmi tompaság. Ezek olyan emberek, akikből hiányzik a részvét, a szégyenérzet, a becsületérzés, a megbánás, a lelkiismeret, vagyis ezek sötét, hideg, mogorva, brutális alakok. Ezeket az embereket F. Scholtz találó elnevezése szerint morális anesztézia jellemzi.

9. *Akarat nélküli jellem.* Jellemzi az ellenállóképesség teljes hiánya bármilyen befolyással szemben. Ezeket az egyéneket más emberek vagy helyzetek minden ellenállás nélkül könnyen vezethetik. Az ilyen egyén lehet, hogy a javító- vagy gyógyintézetben kifogástalanul viselkedik, de mihelyt kikerül újra az életbe, rögtön lejtőre jut.

10. *Aszténiás jellem.* Jellemzi az idegesség, s ezért Schneider az elnevezés helyett még a pszichaszténiás jelzőt is ajánlja. Két csoportot lehet itt megkülönböztetni. Az egyik a testi zavarokban szenvedő aszténiás, a másik a lelki aszténiás. A kettő elválasztását az indokolja, hogy meg lehet különböztetni inkább testi (fizaszténiás) és inkább lelki (pszichaszténiás) gyengeség jelenlétét. A kettő természetesen inkább elméletileg választható el, hisz a testi gyengeséggel majdnem minden esetben pszichaszténiás is kapcsolatos és viszont.

E tíz patológus karakterképet Schneider minden rendszerezésre való törekvés nélkül – mint láttuk fentebb – gyűjtötte egybe. Tramer³ azonban megkísérli ezek rendszerbe foglalását s négy diszpozíció szerint csoportosítja. Ezek a következők (az arabszámok a Schneider-féle jellemek sorszámát jelölik): Hangulati diszpozíció (1, 2, 6), indulati diszpozíció (7, 8), akarat diszpozíció (9) és végül én-diszpozíció (3, 4, 5, 10). Schneider ezt a beosztást azonban nem tartja egészen megnyugtatónak.

Már némi rendszerezésre vall az abnormális karakterek Gruhle-féle beosztása⁴, amelyet ő a heidelbergi egyetemi okta-

tásnál használt s amelynél egyáltalában nem tart igényt eredetiségre, bár szerinte ez a „legjobb” felosztás.

I. *Az aktivitás:* a) normális feletti: eretikus típus, b) normálison aluli; torpid típus.

II. *Az alaphangulat:* a) vidám: konstitúciós mánia (a kalandor is), b) szomorú: konstitúciós depresszió (hypochondria, konstitúciós neurasthenia), c) haragos: gúnyolódó, zsémbelődő; gáncsoskodó, d) aggódo: félénk, szégyenlős.

III. *Az érzelmi megszólaltathatóság:* a) durva, kemény (született bűnöző, moral insanity), b) érzékeny, befolyásolható.

IV. *Az akarati szféra:* a) energikus (erős természetű, a tekintet nélküli, az erőszakember), b) gyenge (a laza típus, a született csavargó, a született prostituált).

V. *Az önmagáravonatkotatás:* a) erős (a gyanakodó, könnyen megsértődő, rosszakaró, féltékeny paranoid típus: túlértékelt idea, psychopatiás paranoia), b) gyenge (bizalomteljes, naiv, jámbor).

VI. *A környezet felhasználása:* a) erősen igenlő (stréber, szélhámos), b) gyenge (álmodozó, fantasztá, a Pseudologia phantastica is), c) erősen tagadó (világtól idegen fanatikus és a próféta típus).

VII. *Az önérzet:* a) erős (öntudatos, biztos, Herrenmensch), b) gyenge (pszichaszténia: elégtelenségórzés, önbizalomhiány, hajlam kényszeresimptomákra, félelmi neurózis), c) természetellenesen növekedett, vagyis nem valódi hisztériás karakter: hazudozás, szugesztibilitás, színészkedés, szenzáció szükséglete.

A Gruhle-félénél bonyolultabb rendszerezést vettek alapul a rétegelmélet⁵ szerinti beosztásúak. Legjellemzőbb képviselői Kahn és Homburger. Kahn⁶ szerint két útja van az abnormalis karakterek felsorolásának. Az egyik a heurisztikus, a klinikai-leíró rendszerzés, itt 16 típust említ. Ezek: az ideges, az aggódo, az érzékeny, a kényszerember, az ingerlékeny, a hypertimiás, a depresszív, a labilis hangulatú, a hideg érzelmű, az akaratgyenge, az ösztönös, a szexuálisan pervez, a hisztériás, a fantasztá, a bogaras (Verbohrté) és a hóbortos (Verschrobene). A másik eljárást azonban Kahn helyesebbnek tartja s ez a személyiség ösztön, kedély- és jellemoldalai szerinti csoportosítása.

A személyiség eme hármas rétegzettsége szerint az abnormális személyiségek a következő megoszlást mutatnak:

I. *Ösztönoldal*: a) impulzívok, b) ösztöngyengék, c) szexuális pszichopaták.

II. *Kedély oldal*: 1. Hipertimiások: élénkek (tachitimiások), izgatottak, explozívok, ingerlékenyek, vidámak (euforiások). 2. Hipotimiások: atimiások (flegmatikusok, tompák, érzelemszegények, érzelemnélküliek), diszforiások (aggódok, timidek, főbiások; rosszkedvűek, szomorúak). 3. Poikilotimiások (autochton hangulati labilisek, reaktív hangulati labilisek).

III. *Jellemoldal*. (Itt az én és a külvilág értékelése alapján állít fel típusokat a szerző s ezeket a következő táblázat teszi szemléletessé.)

A jellemoldal szerinti típusok – mint azt a táblázatból láthatjuk – eléggé elvont képek. Ezt ellensúlyozandó Kahn ezeknél komplexebb jellemeket is elemez. Ilyenek pl. a laza, a hideg autista, a kényszeres, az érzékeny, a hisztériás, a hipochondriás stb. jellem s ezeket azután a fenti három szempont szerint ismét megvizsgálja.

A Kahn-féle beosztáshoz némiképen hasonló Homburger* típusana is, amely szintén személyiségrétegeket vesz fel alapul. Ezeknek abnormalitásai megadják a személyiség abnormalitásait is. (Az abnormális előfordulásokat az alábbi táblázatban zárójelben jelezzük.) A személyiségrétegek:

I. *Egyszerű formális személyiségálapok*: Élet-alaphangulat (hipertimiás, hipomániás, vidám hangulatú aktív; depressziós, borús hangulatú, örömtelen). Hangulatiéi olyas (periodikus, ciklotim, lehagolt epileptoid hangulati labilitás, lehagoltság). Az élettempó és a teljesítményre való ösztönzés és a teljesítmény lefolyása (impulzív, ösztönzésgazdag, serény, ösztönzésgazdag nyugtalan, eretikus, mohó; közömbös, ösztönzésszegény, torpid, lusta). Reagibilitás, reakciókészség és a reakció intenzitása (explozív, ingerelhető, epileptoid, primitív erőszak- és indulatemberek).

II. *Az én és a külvilág egyszerűbb kapcsolatai*: Valóság-érzék (fantaszták, hazudok, csalók). Az életcél megalkotása és megtartása (akarat gyengeség, lazaság, fanatikusok). Szociális

* Idézem Schneider munkája után.

Kapcsolata az éppel	Kapcsolata a kultúrával		Értékelés	Mások értékelése	Cél	
	forma szerint	terjed. szerint				
aktív antista	önállítás, az én felé fordulás	aktív szemléis	elutasítás	én túlértékelés	mások alacsony- lése	ővetenyestés az én miatt kultúrával szem- ben hatalom
ego- centrikus	önállítás, az én felé fordulás	aktív passzív nyomoknál szelénis, szelénis nyomokkal	igény	én túlértékelés tulkorpenzációval	mások alacsony- lése tulkorpenzáció miatt	én örvényestés a kultúrával együtt létezés-hatalom
passzív autista	szegedés az én miatt	passzív aktív nyomoknál szelénis, szelénis nyomokkal	menekülés	az én alacsony- lése közvetl. tulkorpen- zációval	mások túlértéke- lése	én-biztosítás
Én- kereső	önmaga által adott feladatok	passzív szemléis	átvétele	én alacsony- lése	mások túlértéke- lése	én-keresés
Ambiöndens:	az én állítás és az omaga által adott feladatok között	aktív-passzív szelénis-szelénis	elutasítás menek- léssel, igény át- vétele	ingadozó az én túl- értékelés és al- becsülés között	ingadozó mások alacsony- és túl- értékelése között	én-erőnyestés én biztosítás és én keresés között.

Kahn jellemzőitől kezdve, amely a személy önteljesítésén és a kultúrához való kapcsolatán épül fel. E szerint az én értékelésével egyenes arányban van az aktivitása.

érzelmi kapcsolatok (érzelemszegények, érzelemnélküliek, társaságyúlölők; érvényesülni törekvők, hisztériások).

III. Az én és a külvilág komplexebb kapcsolatai: Teljesítményképesség, teherbírás, kiegyenlítőkézség (aszténiás, ingerlékeny, gyenge, neuraszténiás, lágy érzelmű, aggódo bizonytalan, infantilis, pszichaszténiás, kényszerbeteg, hipochondriás). A lelki struktúra differenciáltsága és egységessége (túldifferenciált, szenzitív, egyoldalú tehetség, koránérett).

Az eddig *bemutatott* jellem-abnormalitások lehetőleg az összes fajtákat igyekeztek felölelni. A legnagyobb liatása mégsem ezeknek a tanulmányoknak volt, hanem annak a kutatásnak, amely az ember testi alkata alapján⁷ két jellemző típust állapított meg: a cikloid és a szkizoid karaktert. Kretschmer ezt először két testi konstitúcióval hozta összefüggésbe, a *piknikussal és leptozómmal* (ez az aszténiással megegyező), majd ezekhez egy harmadik testi alkatot, a «atletikust is felvette s az ennek megfelelő normális jellemet *viszkózusnak* nevezte el. Mindhárom kép jellemzésére Kretschmer gazdag anyagot mutat be. A szkizoid és a cikloid karakterek abnormalis személyiségek jellemzői. „Szkizoidoknak és cikloidoknak nevezzük azokat az egészség és betegség között ingadozó abnormis személyiségeket, akik személyiségüknek ebben a mérlegszerű játékában könnyebb fokon a schizofrénia, illetőleg a cirkuláris pszichózis alapszimpptomáit tükrözik.”⁸ Kretschmer így a normalitás szempontjából három réteget különböztet meg, az egyes típusoknak hármas megnyilvánulását: az egészségest, a beteget (pszichotikust) és a kettő közé eső átmeneti típust (pszichopatát). Mind a három jelentkezési módot igen gazdagon jellemzi a pszichesztézia és a hangulat, a pszichikus tempó és a pszichomotilitás szempontjai szerint. Ezt a rendszerezésre valló bemutatást Kretschmer az életből vett típusképekkel is kiegészíti.

Kretschmer nemcsak a fentebb említett, a testi alkatra alapozott típusokkal mutatott be jellem abnormalitásokat, hanem egy másik utat választva az egyén élményátélési módját, az úgynevezett élményreakciót választja felosztási alapul.⁹ Kétféle reakciómodot különböztet meg: a primitív reakciót és a személyiségreakciót. „Primitív reakcióknak nevezzük az olyan reakciókat, amelyeknek az élményinger nem futja végig egy

fejlett személyiség egész valamennyi közbülső folyamatát, hanem azonnal, közvetlenül impulzív gyorscselekvésekben, vagy lelki mélységmechanizmusokban reaktív módon jelenik meg. (PL hipobulikus, vagy hiponoikus formában.) Itt láthatjuk, hogy az élményreakció nemi szerencsésen kiválasztott műszo, mert a fenti meghatározást jobban fedné az egyénnek az őt ért hatásokra adott válasza, mert ez utóbbi sokkal komplexebb tartalmú kifejezés, mint a már más területekre lefoglalt és a leg-egyszerűbb cselekvésfajta jelölő „reakció” terminus. A személyiségreakcióknál – ellentétben a primitív reakciókkal – „... a teljes személyiség a reakció létrejötténél intenzíven és tudatosan közreműködik, úgyhogy a reakció éppen az egyén individuális egészének kifejezése.” E két reakciómód alapján Kretschmer a típusok jellemzőit a következőképen adja meg, természetesen itt mindenütt utalásokat találunk a jellem-abnormalitásokra is. A komplex karaktert Kretschmer szerint jellemzi:

I. Az ösztönös és a racionális vonás viszonya. Ez L az ösztönös túlsúly esetén (primitív reakciók fellépése) naiv, ill. primitív-ösztönös személyiséget mutat. 2. a racionális vonás („charakterologische Überbau”) túlsúlya esetén racionális-céltudatos személyiséget mutat.

II. Az én és a külvilág viszonya, vagyis az életbeállítódás. Ez újra lehet: 1. szténias, 2. aszténias, 3. expanzív (túlnyomóan szténias aszténias ellenpólussal), 4. szenzitív (túlnyomóan aszténias szténias ellenpólussal), 5. közvetítő és végül 6. kitéró karakter.

Példák az egyes típusok abnormalitásaira: I. L szenvedélyek, impulzív bosszú, szexuális bűnesetek; 2. itt nincs abnormalitás; II. 1. agresszivitás, 2. életgyávaság, aggódás, 3. ressentiment, 4. önkínzás, 5. itt nincs abnormalitás, 6. betegségbe menekülés, öncsalás.

Ezzel az abnormalis jellemelek bemutatását befejeztük.¹⁰ Azt találtuk, hogy a normális és az abnormalis között átmenetek lehetségesek, amelyek igen gyakran alkalmat adtak fejlődéstani megfontolások kifejezésére is. A felsorolt típusok azonban nem képviseltek egységes jelleget. Vannak közöttük olyanok, amelyek az elmeklinikára tartoznak, ez a pszichopatológiának a pszichiátriával való kapcsolatára utal. De vannak

köztük olyanok is, amelyeknek már bírói vonatkozásuk van, tehát a kriminálpszichológia területébe esnek. A kriminal - pszichológia azonban különösen újabban a legszorosabb kapcsolatban áll a pszichopatológiával, ezért e kutatási ág eredményeinek összefoglalása nélkül beszámolónk hiányosnak mutatkoznék.

JEGYZETEK.

¹ Lehner Ferenc: A személyiségvizsgálatok funkeióértéke. Magyar Pszichológiai Szemle. 14. 1941.

² K. Schneider: Die psychopathischen Persönlichkeiten. 1940. Wien. Idézetek: 3. 1., 39. 1.

³ M. Tramer: Psychopathische Persönlichkeiten. Schweiz. Med. Wochenschr. 1931.

⁴ Gruhle: Psychologie des Abnormen. Handbuch der vergleichenden Psychologie III. k. (ed. Kafka) 28. 1.)

⁵ H. F. Hoffmann: Die Schichttheorie. Eine Anschauung von Natur und Leben. Stuttgart, 1935. 104. 1.

⁶ Kahn: Die psychopathische Persönlichkeiten. Handbuch der Geisteskrankheiten (ed. Bumke) Bd. V. Berlin, 1928. 226-487. 1.

⁷ A testi adatoknak szerepével igen nagy irodalom foglalkozik. T. isd Kretschmer munkáin (Körperbau und Charakter 1931⁹⁻¹⁰. Berlin, Medizinische Psychologie 1930⁴ Leipzig) kívül: L. R. Müller: Die Einteilung des Nervensystems nach seinen Leistungen. Leipzig, 1933. 74. 1. – M. Ross: Körperliches Kranksein als Folge seelischer Gleichgewichtsstörungen. Bern, 1940. 116. 1. – E. Wittkower: Einfluss der Gemütsbewegungen auf den Körper. Wien, 1936. 216. 1.

⁸ Körperbau und Charakter 115. 1.

⁹ Medizinische Psychologie, 183. s köv. lapok.

¹⁰ A bővebb vizsgálathoz gazdag anyagot tartalmaz K. Birnbaum: Psychologische Dokumente. Selbst-Bekenntnisse und Freudzeugnisse aus dem seelischen Grenzlande. Berlin, 1920. 322. 1.

4. *Kriminalpszichologia.*

A lélektan a bűnözést közel kétszáz éve vizsgálja.¹ A kezdeti állásfoglalások a filozofikus lélektani módszerek alapján történtek, mivel szemben azonban a kriminológia bizalmatlan maradt.² Ezt követték az egyes esetek tanulságos, de rendszeretlen leírásai, majd a sokat vitatott statisztikai feldolgozás. Az első, aki a bűnözőben született pszichopatát látott, Lombroso³ volt. Ámbár az anyagának elnagyolt feldolgozása és gyakran

óvatlan következtetései igen éles bírálatot váltottak ki, alapgondolata a bűnözés bio-pszichológiájának a megszületéséhez vezetett. Ennek a tudománynak a nagy lélektani kérdése kezdetől fogva az volt, vajjon a bűnöző hajlam születik-e az emberrel, vagy pedig külső szociális és egyéb exogén hatások érlelnek valakit bűnözővé.⁴ A bűnözés született volta mellett szóltak azok a degenerációs és pszichofizikai jegyek, amelyeket Lombroso a bűnözők 35-40 százalékánál talált. Ezt bizonyították a bűnözők családfájának vizsgálatai is, ahol a bűnözők utódjaiban generációkon keresztül kimutatható volt a krimimilitás.⁵ Ugyancsak e mellett szólt az a megállapítás, hogy genuin elme- és idegbajok gyakran párosulnak különféle krimekkel. A gyakorlat továbbá azt mutatta, hogy vannak bűnesetek, amiknek elkövetői kimutathatóan minden érdek nélkül cselekedtek, sőt gyakran megtörtént, hogy a bűnöző a jobb, a morálisabb és kényelmesebb környezetnek fittyet hányva visszaszökik a bűnözéshez. Ezzel szemben a másik irány a környezet és a kívülről származó okok nagy jelentőségére mutat rá. Hivatkoznak statisztikákra és a törvényszéki gyakorlatra, hogy a nyomor és a nyomorult szociális környezet milyen tápláló talaj a bűnözés számára. Hangoztatják, hogy sok züllött fiatalokót, akik hasonló okból kerültek a lejtőre, meg lehetett volna a bűnözéstől menteni.⁶ Mellettük szól az, hogy pl. a hatóság elleni erőszak elkövetői az esetek hatvannégy százalékában alkohol hatása alatt voltak. Joggal mutatnak rá arra, hogy háborúk után, mikor az élet és vagyon biztonsága és értéke csökken, mennyire megnövekedik a kriminalitás. De a környezet hatása mellett szól az az érv is, hogy a klíma is befolyásolja a bűnözést.⁷ Természetesen ma már a kriminalpszichopatológia⁸ kétényező elmélettel dolgozik. Nem annyira azt keresi, hogy a bűnözést öröklött, vagy szerzett sors-e, hanem inkább azt kutatja, hogy esetenként mi a szerepe az egyiknek és. mi a másiknak, hogyan lehet a hatásukat megszüntetni, kiegyensúlyozni, vagy az irányukból eltéríteni. Éppen a patopszichológia volt az, amelyik a kérdést az általános vitából visszavitte az egyes bűnöző pszichéjéhez.⁹ Az a gyakori kapcsolat, ami a bűnözés és a patológus lélektani struktúra között fennállt, arra készítette a patopszichológiát, hogy az egyes esetek analizésébe mé-

lyedve keressen feleletet az adott kérdésekre.¹⁰ Ez a vizsgálat azonban egész más kérdés feltevéséhez vezetett. A bűnözők patopszichológiai vizsgálata ugyanis kérdésessé tette, vajjon lehet-e a bűnözők minden fajtáját egy kalap alá véve „a bűnözőről”, mint homogén természetű lényről általános véleményt megkockáztatni.

A patológiás alkat és a krimen összefüggését szemlélteti nagy vonalakban a következő összeállítás. Ez az összeállítás csak illusztráció és sem szabatosnak, sem teljesnek nem tekinthető.

Patologikus beállítottság	Pszichikus jelleg	Bűnözés
Ka. taton	Visszahúzóadás Passzivitás	Munkakerülés Koldulás Csavargás
Queruláns	Üldözés	Vádaskodás Pörösködés Feljelentés Lázítás
Epileptoid	Kitörés	Gyújtogatás Szökés, lopás Gvilkosság
Alkoholista	Ösztönös gátlás- talanság	Erőszakosság Verekedés Rongálás Szemérem sértés

JEGYZETEK.

¹ Hans Gross: Kriminalpsychologie, Leipzig, 1905.

² G. Aschaffenburg: Über Verbrecherkliniken. Mitteilungen der Int, kriminalistischen Vereinigung, 21. 205.

³ C. Lombroso: Der Verbrecher, Hamburg, 1890. 412 1.

⁴ V. ö. M. H. Goring: Kriminalpsychologie. (Handbuch der Vergleichenden Psychologie, III. Bd. Hrsg. von G. Kafka) München, 1922. 155-229. 11.

⁵ Dugdale: The Yukes, Newyork, 1877.

⁶ P. Näcke: Referat zu Siofert. Über die unverbesserlichen Gewohnheitsverbrecher. Arch. f. Krim. 22. 287.

⁷ H. v. Hentig: Strafrecht und Auslese, Berlin 1914.

⁸ K. Birnbaum: Kriminal-Psychopathologie, Berlin, 1921. 214.

⁹ E. Mezger: Über Kriminalpsychologie. Arch. f. Krim. 15. 63. 1.

¹⁰ R. Sommer: Kriminalpsychologie und strafrechtliche Psychopathologie. Leipzig, 1904. – H. W. Gruhle: Kriminalpsychologische Kasuistik. Arch. f. Krim. 68. 147.

5. Gyakorlati kérdések.

A személyiség patológiájának leírása után az a kérdés, hogyan lehetséges ezeket a gyakorlatban is felismerni, milyen eljárások állnak itt rendelkezésre.¹ Alaptételnek mondhatjuk, hogy az általános és az alkalmazott lélektan módszerei kivétel nélkül alkalmasak arra, hogy – épen, mert az átlagos viselkedést ismertnek teszik fel – az átlagostól eltérő adatokra is felvilágosítást adjanak. Az alábbiakban csak a jellemzőbbeket soroljuk fel.

Az intelligenciavizsgálatok legismertebb gyűjteménye Stern-Wiegmann összefoglaló munkájában² található meg. Itt szerepelnek eljárások az egyes értelmi funkciókra külön-külön és megtaláljuk a Binet-Simon jellegű összesített intelligenciavizsgálatokat is. A normálisokra szabott intelligenciavizsgálatokkal csak egy nehézség van. Ez általában nehéz a gyenge tehetségűek számára. Ezért az általános eljárást módosították Lipmann-Stolzenberg, Hische, Bappart, Burt,³ Eossolimo és mások.

A személyiségvizsgálatok legegyszerűbb formája a megfigyelési ív, amelynek kitöltése alapján felismerhetjük az esetleges abnormitásokat. Ilyen megfigyelési ívet állított össze M. Muchow.⁴ A megfigyelési ív azután olyan kérdőívvé szélesedett ki, amely az egész személyiségről pszichogrammot vett fel. (Ilyen pl. individualpszehologusok listája, nálunk Boda István kérdőíve.⁵) A kérdőívet megpróbálták az egyes patológikus vonások szerint csoportosítani és az adott válaszokból a kérdéses vonás meglétét vagy hiányát állapították meg. Ilyen pl. a Woodworth-féle kérdőív, amely az egyszerű emotivitásra, a kényszerekre és pszichaszténiára, a szkizoid, a paranoid, az impulzív, az epilepsziás tendenciákra, a bizonytalanságra és végül az antiszociális tendenciára vet fényt. Hasonló jellegű ehhez a Pressey-féle kérdőív, amely a komplexumokat, a moralitást és az érdeklődést vizsgálja. A moralitást vizsgálja még May és Hartshorne kérdőíve.

Jól felhasználhatónak mutatkozott a kifejezés egy formájának, az írásnak, továbbá a rajznak a vizsgálata is. A legtöbb pszichiátria kézikönyv és tankönyv szemléltető példákat hoz a

különböző lelki megbetegedéseknek írásbeli jellemző adataira. Az írást és a mozgást használja fel Downey is a temperamentum vizsgálatára.⁶

A cselekvést használja fel vizsgálati alapul a berlini alaklélektani iskola egyik képviselője, Lewin,⁷ amikor a befejezetlen cselekvés utóhatásaiban próbál jellemző pszichopatológiai adatokat szerezni. Alapgondolatát egyre inkább gyakorlatilag megközelíthető eljárássá alakítják át.⁸ A gyakorlati cselekvést vizsgálja Gieso ú. n. ládapakolási eljárásával, amelynek egy jellemző „abnormális” megoldását egyik ábránk mutatja.

A választáson alapuló ösztönvizsgálat alkalmazásával Szondi¹ kriminálpszichológiai és patopszichológiai jellemképeket tud megállapítani, agressziós, szexuális, hisztériás, epilepsziás, katatóniás, paranoiás, depressziós és mániás „ösztöntényezők”-kel.

Szándékosan végül említjük azt az eljárást, amelynek jelenleg legnagyobb elterjedtsége és hatalmas irodalma van, a Rorschach-féle tintafolt-próbát.¹⁰ Ennek az eljárásnak szerzője pszichiáter és legnagyobb alkalmazást a pszichiátriában talált.

A gyakorlati kérdések körébe tartoznak az egyes patopszichológiai vizsgálati eljárásokon kívül az orvosnak a beteggel való bánásmódja is. Ennek szempontjait legjobban Kretschmer¹¹ állította össze, amikor a ténymegállapítás lélektanának eredményeire hivatkozva a beteg kijelentéseit igen szigorú kritikával fogadandónak véli. Azonban a beteg nemcsak önmagától eredően ad elhamisított, eltorzított tényleírást, hanem ez az orvos kérdezési módjától is függ. Kretschmer négyféle kérdésfajta-t különböztet meg. Ezek: 1. Semleges kérdés: Mondja el, miért jött ide? 2. Alternatív kérdés: Vannak-e fájdalmai vagy nincsenek? 3. Passzív szuggesztív kérdés: Vannak fájdalmai? 4. Aktív szuggesztív kérdés: Ugy-e, fájdalmai vannak?

A kérdések formájából is világos, hogy a szuggesztív jellegűeket teljesen mellőzni kell, így a kikérdezés módszere igen fontos kulcs, amellyel a beteget helyes módon megszólaltatásra lehet bírni.

A kikérdezés és a vizsgálat adatainak megrögzítésére Kretschmer pszichogrammot ajánl, amely a szerző szerint kri-

minológiai, differenciállélektani és pszichiátriai típuskutatásra alkalmas. Ennek a felvételi lapnak adatai a következők.

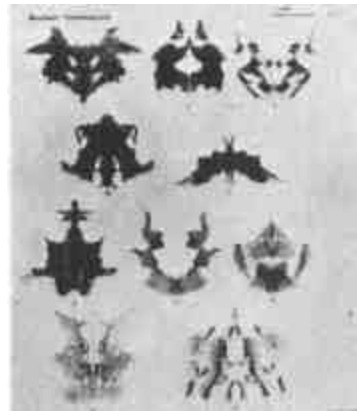
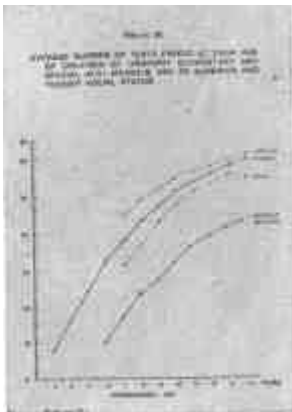
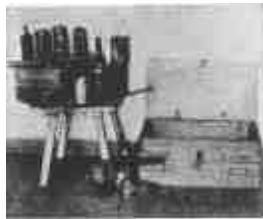
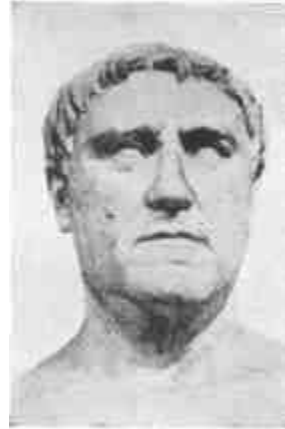
A) Öröklés. B) Életvonal (állandó, reaktív labilis, periodikus; gyermekkor, pubertás, involucio, pszichózis, neurózis, egyes fontosabb adatok). C) Általános temperamentum-skála (a ciklothim, szkizothim és viszkózus típusok részletes elemzése. D) Az ösztönélet. E) A komplex karakter képe (1. 126. oldal). F) Szociológiai viselkedésmódok. G) Intelligencia. H) Testi adatok.

Ezeknek az adatoknak alapján lehetségessé válik betekinteni a személyiség patológiájába s felfedni olyan kapcsolatokat, amelyek a kérdés tisztázásához elengedhetetlen fontosságúak.

Míg Kretschmer pszichobiogrammja a rendszeres vizsgálatnak kissé elvont formájú alapjául szolgál, addig az amerikai gyakorlat ugyanezt a célt kevésbé rendszeres, de sokkal szemléletesebb módon igyekszik elérni. A John Hopkins kórház Henry Phipps elmeklinikája, – ahonnan 1913-ban A. Meyer pszichobiológizmusa is kiindult – háromféle nyomtatványt használ. Az első az életrajz adatainak szemléletes ábrázolására szolgál több pontban. A második egy megfigyelési lap, ahol a viselkedés adatai mellett karakterológiai feljegyzésekre is hely adódik. Ezen mindennap beírják, hogy a megjelölt vonások közül melyiket milyen mértékben találták meg a betegen. Végül a harmadik, az ú. n. alvási táblázat (sleep graph) kitöltött rovataival naponként mutatja, hogy a beteg mennyit aludt, természetesen megjelölve, hogy milyen orvosságokat kapott. Ezeknek a lapoknak így ugyanaz a céljuk, mint a Kretschmer-féle pszichobiogramm-nak.

Végül vázlatosan érintjük az utolsó gyakorlati kérdést, a pszichoterápiát.¹² Ez azonban már nem a pszichológus, hanem az ideg- és elmeorvos feladata. Itt általában háromféle eljárás-csoportot szokás megkülönböztetni (Kretschmer): a szuggesztív, a pszichagogiás és a pszichoanalitikai módszert. Az elsőhöz tartozik az éber szuggesztív terápia, a rejtett ezugszesztio és a hipnózis. A másodikhoz az izolálás és a diszeiplinálás, tanácsadás, a perszvázio (Dubois) és a gyakorlás és végül a munka és pihenés terápia. A pszichoanalízis a szabad asszociáció segítségével ér el gyógyító hatást. A pszichoterápiáról szóló részt, de egyúttal az egész patopszichológiai áttekintést is azzal zárhatjuk le, hogy e

Ábrák „A kóros jelenségek lélektanáról” c. dolgozathoz.

terület művelőjének elsősorban az általános lélektan szabályai-val, eredményeivel kell tisztában lennie és csak ezzel a megala-pozással tud eligazodni a sokféle vélemény és elmélet szövedé-keiben.

JEGYZETEK.

- ¹ K. Pintschovius: Die psychologische Diagnose. München, 1940. 160 l.
- ² – W. Stern-0. Wiegmann: Methodeneammlung zur Intelligenzprüfung von Kindern und Jugendlichen. Leipzig, 1926³. 514 l.
- ³ C. Burt: Mental and scholastic test. London, 1939.⁵ 26 ábrával, 90 l.
- ⁴ M. Muchow: Der Beobachtungsbogen. Zs. f. angew. Psychol. 1921.
- ⁵ Boda István: A személyiség szerkezete és kísérleti vizsgálata. M. Psychol. Szemle, 1937. 10. 187-227. l.
- ⁶ Magyar nyelvű ismertetését l. Tarcsay Izabella: Kísérleti akaratzvizsgálat ikreken. Lélektani tanulmányok. III. 1939. 36-50.
- ⁷ K. Lewin: Die Entwicklung der experimentellen Willenspsychologie und die Psychotherapie. 1929. Leipzig. 28. l.
- ⁸ PL J. F. Brown: The modified Dembo technique; An application of topological psychology to experimental psychopathology. Bull. of the Menninger Clinic.- L. 1937. 212-219. – Reactions of psychiatric patients in a frustrating situation. U. o. 3. 1939. 44-64.
- ⁹ Szondi Lipót: ösztön és nevelés. lélektani Tanulmányok. III. 1939.
„Magyar nyelvű ismertetését lásd Tarcsay Izabella: A Rorschach-próba és klinikai alkalmazása. Budapest, 1940. 236 l.
- ¹...Medizinische Psychologie, 206-211. l.
- ¹² E. Kretschmer: Medizinische Psychologie. 229-259. l. – H. Kogerer: Psychotherapie, Wien, 1934. 168. l. – J. Meinert: Psychotherapie – eine Wissenschaft, Berlin, 1939. 144 l. – Psyche und Leistung. Bericht über die 3. Tagung der Deutschen Allgemeinen Ärztlichen Gesellschaft für Psychotherapie in Wien. September 1940. – Fr. Kunkel: Grundzüge der praktischen Seelenheilkunde. Stuttgart, 1935. 168 l. – Tókyai László: A mai pszichoterapeutikai módszerek áttekin-tése. Orvostudomány. 23. 1932. 819-835. l.

Tarcsay Izabella.

ÁBRAMAGYARÁZAT.

- Felső két kép: a szkizotím Caesar és a ciklotím Pompeius.
- Középen: gyengeelméjű gyermek rajza, alatta egészséges; a csomagolási feladat szkizofrénias megoldása, alatta eszközei; kitöltött jellemteni megfigyelőív.
- Alsó baloldali kép: egészséges és fogyatékos gyermekek értelmi teljesítményei Burt szerint. A fogyatékosok minden korban erősen alatta maradnak az egészségesek átlagának. Az egészségesek közül a jómódúak nagyobb eredményt érnek el, mint a szegényesorúak
- Alsó jobboldali kép: a Rorschach-féle 10 pszichodiagnosztikus táblázat összesített képe.

A GYERMEKLELEKTAN EREDMÉNYEI.

I. A tárgy, története és felosztása.

A gyermek lelkivilága sikeres tanulmányozásának és értelmezésének három alapfeltétele van. Az első az, hogy a gyermek *fejlődő* mivoltára állandóan tekintettel legyünk és minden viselkedési módját fejlődési fokának megfelelően magyarázzuk. A fejlődésen belül pedig szem előtt kell tartanunk azt a két elentésesnek látszó, ténylegesen azonban egymást kiegészítő folyamatot, amit differenciálódásnak és integrálódásnak neveznek. Az első jelenti a lelki élet tagolódását, a második pedig egységesülését, szerveződését. Tekintet nélkül a fejlődésen belül végbemenő részfolyamatokra, a fejlődés a maga egészében is két szempontból vizsgálható. A keresztmetszeti kutatás jelenti a fejlődés egy-egy fokának, azon belül az összes lelki tényezőknél a vizsgálatát, a hosszsmetszeti kutatás pedig egyes folyamatokat kísér végig az egymást követő fokokon. A fejlődési fokok elhatárolása igen nagy eltéréseket mutat.¹ Legáltalánosabbnak a következő mutatkozik: 1. Az első életév. 2. A kisgyermekkor: a 2. évtől az 5-6. évig. 3. Az iskolás gyermekkor: az 5-6. évtől a 11-12. évig. A tizedik év után már jelentkeznek a testi, lelki serdülés első jelei, de ezek tipikussá csak a serdülő-, helyesebben az ifjúkorban válnak, amely átmenetet képez a gyermek- és felnőttkor között.

A fejlődési szempont mellett nélkülözhetetlen a gyermeklelektanban az *összehasonlítás* alkalmazása is, amely inkább a különbségekre, mint a hasonlóságra tekint. A gyermeki sajátosságokat jobban megismerjük a kultúrfelnőtt, a természeti em-

¹ L. Várkonyinál, I. 15-17. 1.

ber, a lelki beteg és öreg, valamint az állatok viselkedésével való összevetés által.² Az újabb lélektan egyik legnagyobb eredménye éppen az volt, hogy a kultúrfelnőtt és gyermek lelki-alkatának minőségi különbségét felismerte. A természeti emberrel való összehasonlítás már kevésbé szerencsés; a *Haecke-féle* biogenetikai alaptörvény ugyanis lélektani vonatkozásban is nagyon vitatható, nincsenek kielégítő bizonyítékaink arra nézve, hogy az egyén lelki élete szükségszerűen ismétli a fajét. Ennek a párhuzamnak a megvonása már csak azért is kétséges, mert a természeti népek fejlődéstörténetének nem minden fokát ismerjük, így nem állapítható meg, hogy a gyermek bizonyos életkorban milyen műveltségű néppel van egyező fejlődési fokon. E szerint legfeljebb a természeti népek azonos korú gyermekével hasonlíthatnánk össze a mi művelődési körünkön belül élő gyermeket. A kultúrfelnőttön és természeti emberen kívül a lelkibeteg, valamint az öreg viselkedésével is szokás egybevetni a gyermekét. Ugyanis a lelki betegséget és öregséget igen sokan visszafejlődésnek tartják és keresik, hogy a beteg, valamint az öreg lelki színvonala a gyermekkor milyen szakaszának felel meg. Ezzel a párhuzammal szemben azt az ellenvetést lehetne felhozni, hogy a visszafejlődés nem követi szabályszerűen az egymásutáni fokokat, vagyis iránya nem mutatja mindig a fejlődés menetének pontos ellentétét. Végül történtek kísérletek a gyermek viselkedésének az állatokéval való összehasonlítására is. Erre a fejlettebb állatok, különösen az emberszabású majmok adnak lehetőséget.³

A fejlődési és összehasonlító módszer mellett harmadsorban nélkülözhetetlen a *különbözeti* szempont alkalmazása is. Az egyéni, nemi, faji és más különbségek felállításán keresztül gyermeki típusokhoz jutunk, amelyek különösen a nevelésben nyújtanak hathatós segítséget.

Ami a gyermeklélektan *történetét* illeti, már a legrégebbi időktől kezdve találunk nagy gondolkodóknál, így például *Aristotelesnél, Comeniusnál, Rousseau-nál, Pestalozzínál, Fröbel-nél* idevonatkozó feljegyzéseket. Az első rendszeres feljegyzések

² Ezt a négyes összehasonlítási módot igen következetesen alkalmazza *Werner Heinz*.

³ L. *Kellogg* kísérleteit!

a XVIII. század vége felé adódnak, de egységbe csak a fejlődés-lélektan kialakulása foglalja őket. *Preyer* monográfiája – amely 1882-ben jelenik meg – a gyermeklélektannak külön tudományággá való fejlődését jelzi. Preyer hatására mások is rendszeresen vezetnek naplót a gyermekekről. Ezek között legjelentősebbek a *Shinn*, *Perez*, *Cramaussel*, *Scupin*, *Katz* és *Stem* közleményei. Megjelennek az első rendszeres művek is, ezek között említésre méltó a *Sully*, *Compayré* és *Tracy* könyvei. *Claparède* és *W. Stern* munkái a tapasztalati szempontok kiemelésével a gyermeklélektan magasabb, tudományos színvonalra emelkedését jelzik. Újabban a *Bühler* házaspár, *Plaget*, *Gesell* és *Anderson* adtak jelentősebb, tapasztalati alapon nyugvó rendszeres munkákat. Több általános lélektani irány is ösztönzőleg hatott a gyermeklélektanra, így a berlini alaklélektani iskola, az amerikai eredetű viselkedés-lélektan és a különböző mélylélektani irányok.

A gyermeklélektannak mindenkitől elfogadott, sajátos *módszere* nincs, az általános lélektani módszereket, így a megfigyelést és kísérletet használjuk megfelelő módosításokkal. A megfigyelés egyik faja, az önmegfigyelés a gyermeknél nem igen használható, mert arra a gyermek kielégítően nem képes. Ezt a hiányt törekedtek pótolni a felnőttektől kapott, saját gyermekkorukra vonatkozó megfigyelésekkel. Ez a módszer azonban nagy hiányosságai miatt – ilyenek különösen az idő múlásával fellépő érzelmi és emlékezeti tévedések – csak más módszerek kiegészítéseként használható. A gyermeklélektan alapvető módszere eszerint a gyermek spontán viselkedésének a megfigyelése. Kísérlet csak ezen épülhet és szükségszerűen ezzel egészítetik ki. A viselkedés megfigyelésénél másodlagosan használhatunk közvetett módszert is, amikor az élő viselkedés helyett annak tárgyiasult eredményeit, így pl. a rajzot, költeményt vesszük vizsgálat alá. A kísérleteknek szinte minden faja alkalmazható a gyermeklélektanban, de amint már előbb is hangsúlyoztam, csak a megfigyeléssel kiegészítve. A klinikai módszer – amelyet *Piaget* honosított meg a gyermeklélektanban – a megfigyelés és kísérlet egészséges összekapcsolására törekszik oly módon, hogy a megfigyelés kötetlen és a kísérlet egyenlő feltételeken nyugvó jellegét egyaránt biztosítja.

A gyermeklélektan eddigi eredményeit a jelzett három fok szerint foglaljuk össze, s mindegyiken belül a három alapmagatartást ismertetjük, még pedig az érzékelő-mozgásos, az értelmi és az érzelmi-akarati magatartást. Az első azt mutatja, hogy a különböző korokban a gyermek hogyan fogadja a külvilág ingereit és miként felel azokra. A másodikban mint megismerő és értelmező lényt látjuk őt magunk előtt, a harmadikban pedig érzékelő, választó magatartása hajtóerői mutatkoznak meg. Ez a hármastagolás természetesen csupán gondolati, mert a valóságban a lelkiélet szerves egész, ahol minden mindennel összefügg.

II. Az első életév.

1. *Érzékelő-mozgásos magatartás.* Egyes analitikusok, így Rank a születést megrázkódtatásnak vélik a gyermekre nézve, mert szerintük védett, embrionális állapotából a külvilágba kerül anélkül, hogy a rázúduló ingerek sokaságával szemben azonnal helyesen védekezni tudna. Kétségtelen, hogy egy nehéz szülés okozhat lelki megrázkódtatást az újszülöttnél, de a születés szükségszerűen nem idéz elő traumát, mert önmagában véve természetes tény.

A csecsemő kezdetben főként *negatív-passzív* módon viselkedik a külvilággal szemben, inkább elszenvedi, semmint kívánja annak ingereit. Bár éppen az újabb vizsgálatok szerint minden érzékelés tevékenységet feltételez, tehát az újszülöttől sem lehet teljesen elvitatnunk azt. Az első életévben a fejlődés az érzékelést illetően éppen abban mutatkozik, hogy a csecsemő a neki kellemetlen ingert közömbösíti, majd kellemessé tudja átalakítani.

Érzékelési módjának megfelelően mozgása is kezdetben menekülő, védekező. A reflexmozgások és ösztönös mozgások uralkodnak nála a spontánnal szemben. Keflexmozgásai közül több a fejlődéssel el is tűnik, így a *Babinski*, *Robinson*, általában a fogó reflex. Lassúság és merevség is jellemző a mozgásra ebben a korban. A mozgás merevsége folytán hajlamos a magatartások megőrzésére és azok könnyen görcsös jelleget vesznek fel. A merevség csak az idegpályák mielinizálódásával tűnik el, de addig sem akadályozza a reflexek tanulékonyágát.

A csecsemő érzékelő-mozgásos magatartását a negatív-passzív jelleg mellett *tagolatlanság* is jellemzi. Ez különösen a látásban és hallásban tűnik fel. A mozgások terén a tagolatlanság a színkinézisekben mutatkozik, vagyis a szükséges mozgással együttjáró felesleges mozgásokban.

Az első életév végére az érzékelő-mozgásos mezők nemcsak bizonyos tagozódást, hanem *szerveződést* is mutatnak. A mozgás koordinálódik az érzékeléssel, valamint az érzéki mezők is egymás között. A mozgások között mind nagyobb a harmónia, ami a színkinézis csökkenését jelzi. Az utóbbi ugyanis nem a szerveződés, hanem éppen a tagolatlanság megnyilvánulása volt.

Az érzékelés-mozgás fejlődésében a *tanulás* döntő szerephez jut. A születés utáni érzésszerű, homályos benyomásokból a tapasztalatok által lesz jelentéssel bíró észrezevés. Az értelem az első életév végén központosító szerephez jut és ennek következtében a gyermek képessé válik egységes, irányított cselekvésre. Ekkor a mozgás már nemcsak a mozgásszükséglet kielégítésére szolgál, hanem valamely cél megvalósítására is.

A tagozódás-szerveződés folyamatával kapcsolatban feltehető a kérdés, hogy ezt kizárólagosan a tapasztalat hozza-e létre, vagy pedig már a születéskor megvolt mint kirejlésre váró adottság? Bizonyos, hogy a tapasztalatnak nagy szerep jut ebben a folyamatban, de az is kétségtelen, hogy az egyénnek erre születéses hajlammal is kell bírnia, mert különben a tapasztalatot nem tudná felhasználni, amint azt bizonyos fajú patológikus esetek mutatják. Az empirizmus és nativizmus merev szembeállítása tehát ebből a szempontból is helytelen, mert az öröklött készség és a tapasztalat egymást kölcsönösen feltételezik és kiegészítik.

2. *Értelmi magatartás.* A gyermek az első életévben mindjobban felveszi a külvilággal a kapcsolatot. A kapcsolat sikerét az értelem biztosítja, úgyhogy egyensúlyba hozza az asszimilációt és akkomodációt, vagyis a világnak az egyénre és az egyénnek a világra gyakorolt hatását oly módon, hogy mind-egyik önmagát cselekvőleg állíthassa és közben a másakra befolyást gyakorolhasson.

Az értelmi magatartás fejlődése a csecsemőkorban, illető-

leg a beszéd előtti időszakban fokozatokon megy keresztül *Präget* szerint és pedig a környezethez való első alkalmazkodás már a reflexek gyakorlékonyságában kifejezésre jut. Mert jól lehet a megfelelő ingerre a reflexmozgás szükségszerűen bekövetkezik, a megvalósulás módja azonban az adott határokon belül szabadon változtatható. Tehát az értelmességtől függ, hogy a csecsemő reflexmozgása az ismétlődés során milyen változást, egyéni jelleget mutat. A reflexek gyakorlása által bizonyos feltételes reflexek is kialakulnak, a csecsemő megszerzi első szokásait, amelyek egyelőre kizárólag az önfenntartásra irányulnak. Mivel a reflexek, szokások gyakorlását távolabbi célok ebben a korban nem vezérlik, ezek nem is nevezhetők még cselekvéseknek. Ennek a szakasznak hamar vége szakad, s a tevékenység irányítottá válik, de a cél gondolata egyelőre nem különül el az eszköz gondolatától, a csecsemő egyidőben csak egy tárggyal képes foglalkozni még akkor is, ha már egyidejűleg több érzékelési ingerre felel. Pl. lehet, hogy képes nézni és hallgatni egyidőben, de csak ugyanazon személyt vagy tárgyat. A célgondolattal az oki összefüggés némi homályos érzése is jelentkezik. *Piaget* szerint a 8-9. hónapban jut el az értelmi fejlődés egy újabb fokára, amikor tevékenységében a cél elkülönülni látszik az eszköztől az érzéki-mozgásos mezők összerendeződése folytán. A különálló célgondolattal együtt jár az események rendjének némi előrelátása, bár ez inkább mozgási emlékezetből, mint következtető műveletből folyik. Tehát csak 8-9. hónaptól kezdve beszélhetünk a gyermeknél kimondottan értelmi tevékenységről, mert ekkor már ismert eszközöket új célok szolgálatába képes beállítani. Pár hónappal később, a fejlődés következő szakaszában valamely újonnan kitűzött cél elérésére már új eszközökkel törekszik. Új eszközök használata új célok szolgálatában így már a helyzethez való magasabbfokú alkalmazkodást mutatja. A gépiesre hajló viselkedés ezen a fokon is mutatkozik még annyiban, hogy a gyermek minden újonnan kitalált cselekvési formát ismételni törekszik, de azért ez az ismétlés önmagában nem elégíti ki. Ennek a foknak a jellemzője az is, hogy az új cselekvési módokat gyakorlati kísérletezés, tehát a tapasztalat segítségével fedezi fel, azoknak kizárólagosan gondolati úton való megtalálására nem képes. Ennek a tisz-

tán gyakorlati intelligenciának a jelentkezését *Plaget* az első év végére teszi. Egy példa a gyakorlati értelmesség jelentkezésére: egy kisleány 11 hónapos korában a földön takarón ül és játékkacsáját szeretné elérni, amely távol van tőle. Izgásmozgása következtében a takaró végül is elmozdul helyéről. Erre húzni kezdi a terítőt mindaddig, amíg kacsáját eléri.⁴ Csak akkor jött rá a megoldásra, amikor a takaró elmozdult alatta, ezt a lehetőséget gondolatban előrelátni nem tudta. Az eseményeknek tisztán gondolati előrelátása csak a második életévben következik be.

3. *Érzelmi-akarati magatartás.* A gyermek magatartása az első életévben inkább ösztönös, mint érzelmi-akarati. Ösztönös azért, mert ösztönös szükségleteken túli megmozdulásokra nem képes. Cselekedetei sem annyira akarati elhatározásokból, mint tudattalan törekvésekből születnek, az önfenntartás, önkifejtés szolgálatában állnak, társas kapcsolata kezdetben egyáltalában nincs. Ezt nevezik a teljes *egocentrizmus*, *bleuleri* kifejezéssel az autizmus idejének. A születés ténye eddigi intrauterin életével szemben némileg független, önálló életre kényszeríti, ez azonban kellemetlen neki, hiszen a külvilágtól jövő érzéki ingerekre sokreakcióval felel. Ebben pedig a tehetetlenség, a veszélyezettség érzése fejeződik ki. *Löwenfeld* szerint ez a menekülő, védekező viselkedés főként az első három hónapra jellemző. Szerencsére a kellemetlen hatásokat nem őrzi meg tartósan ebben a három hónapban, már csak azért sem, mert élete jelentős részét szendergéssel tölti, s ha a feszültség nem oldódott fel az ébrenlétben, feloldódik a pihenésben.

A harmadik hónap elmúltával a kellemetlen hatásokat már általában véve nemcsak közömbösíti, hanem át is alakítja kellemessé. Ennek eredményeként keresi a külvilággal való kapcsolatot. Ez a kapcsolatvétel a gyermek részéről kimondottan kezdeményezővé a második félévben válik, amikor funkciói fejlődésével mindjobban birtokába veszi saját testét s környezetét és ez örömmel tölti el. *Washburne* szerint ezt az igenlő fázist még egy második, rövidebb, negatív fázis váltja fel az első

⁴ Piaget: *La naies. de l'int.* 287. 1. L. még *Bühler S.* és *Hetzer ff.* kísérleteit a fonál és bot, általában az eszközhasználatra vonatkozólag.

év folyamán, amikor a gyermek éppen tapasztalatai folytán fordul el újra a külvilágtól, hogy aztán az első életév végén, funkciói központi szerveződésével újra felvegye a barátságos kapcsolatot a külvilággal. Erre a kapcsolatra annál inkább szüksége van, hiszen az anyjával való testi kapcsolata az elválasztás folytán erősen csökken.

Az első életév mindegyik szakaszában – akár menekülő, akár igenlő jellegű is az – érzelmi *kettősséget* találunk. Ez egyrészt a lelkiélet tagolatlanságából, másrészt abból a tényből folyik, hogy ösztöntörekvései a külvilággal igen sokszor ellentétben vannak. Az érzelmi kettősség azt jelenti, hogy képes nevetni és sírni, szeretni és gyűlölni egyszerre, ugyanazon személyre vagy tárgyra irányulva. Ennek a kettősségnek a feloldásában nagy szerepet játszik az alkati tényezők mellett a környezet viselkedése is, különösen az egyes rendszabályok, úgymint az evési, tisztaságra szoktató és egyéb kívánalmak hajlékony, a helyzetnek megfelelő alkalmazási módja.⁵

III. A kisgyermekkor. (A 2. évtől az 5-6. évig.)

Az első évben meginduló fejlődés a kisgyermekkorban folytatódik, elsősorban áll ez az érzékelés-mozgás és az értelem terén a tagozódás, valamint a szerveződés folyamatára, az érzelmet és akaratot illetőleg pedig a szocializálódásra.

1. *Érzékelő-mozgásos magatartás.* Érzékelő-mozgásos tere *tágul*, de még mindig gyakorlati és globális. Mozgási tere is nő a mászkálással, majd a járással. Erői fejlődése következtében sok mozgásra van szüksége, jóval többre, mint a felnőttnek. Mozgásai jelentős részét most már a spontán mozgások alkotják, reflexmozgásai közül a kizárólag gyermekiek el is tűnnek. Mozgásai ebben a korban már mind colosakká válnak, de a *cél* még nem mindig tudatos a gyermek előtt.⁶ A célosság irányában történő fejlődést világosan mutatja a mozgás két különleges

⁵ A mélylélektani iskolák mind igen nagy jelentőséget tulajdonítanak ezeknek a rendszabályoknak, mert ezek helyes avagy helytelen alkalmazásából magyarázzák a kedély és jellem alapvető alakulását.

⁶ Célon az egyén által kitűzött feladatot értünk és nem célszerűséget, ami a mozgásnál biológiai vonatkozásban már a születéstől megvan.

faja, a *beszéd* és a *rajz*. Amíg a gügyögés a hangszerek funkciós örömből történő foglalkoztatása, addig a beszédben a gyermek már kifejezni akarja magát, tehát a beszédjének célja van. Az egyszavas mondatokon keresztül eljut a teljesebb mondatokig, azokat nyelvtani, hangtani szempontból a gyakorlás által tökéletesíti, míg végre 4-5 éves korban már általában közérthetően fejezi ki magát. Beszédje azonban még ekkor sem vált kimondottan társas tevékenységgé, hiszen *Plaget* szerint a hat éves beszéde is felerészben egocentrikus, azaz főként önmagának és önmagáról beszél. *Descoedres* a beszéd fejlődési fokát is nívósorozattal kívánja megállapítani, bár maga is elismeri, hogy ezek a sorozatok pontatlanok, mert a környezet szerepe a beszéd fejlődésében nemcsak jelentős, de egyben körülhatárolatlan is. Nemcsak a beszédet, hanem a rajzot is előbb-utóbb valamilyen cél szolgálatába állítja be a kisgyermek. Amíg a 3. év előtt inkább firkál, azaz csupán mozgási szükséglete kielégítésére törekszik, addig a későbbi időszakban már rajzol, vagyis valamit ábrázol, kifejez. A rajz céljának tudatosodásával a típusos ábrázolást felváltja az egyéni, vagyis bizonyos, konkrét tárgyak és személyek rajzolása.

Az érzéki-mozgásos tevékenység nemcsak bővül és célos jelleget nyer ebben a korban, hanem tovább is *tagolódik*. Így pl. a színlátásnál elkülönülnek a fő- és mellékszínnek. Az utóbbiak elkülönülése nehezen történik, mert a kisgyermeknek sokszor már egy meglévő szerveződést kell feláldoznia az új kedvéért. Míg a bordót és lilát eddig pirosnak tartotta, most viszont meg kell különböztetnie attól. Ez azért is nehéz számára, mert a logikai osztályokhoz még nem ért, a mellékszínnek nem tudja alárendelni a főszínnek.⁷ *Descoedres* szerint a színek felismerésében szintén nagy szerepet játszik a társadalmi helyzet, még pedig a jobb társadalmi osztályok előnyére. A színszemléleten kívül az alakszemlélet is tovább tagolódik ebben a korban. Eleinte határozatlan egészben, azaz globálisan ismeri fel az alakokat a részek pontos ismerete nélkül és antropomorf, fiziognómiás értelmezést ad nekik, azaz a nem-emberit is emberi

⁷ A szinstrukturák fejlődésével *Koffka* foglalkozott igen részletesen. *Descoedres* pedig azt az értékes tényt írja le, hogy a szín nevének ismerete híján egy kedves tárgyat mond a kisgyermek a szín helyett.

jelleggel, közelebből arccal ruházza fel. Később lassan a részleteket is felismeri, de az alak fekvésére, nagyságára még az iskolás kor küszöbén sincs kellően tekintettel.

A tagozódás a mozgásban is további fejlődést mutat. A szükséges, célszerű mozgással együttjáró felesleges mozgások lassan elmaradnak, a mozgások minőségben, árnyalatban gazdagodnak. *Kenyeres* vizsgálatai szerint az óvodások a dinamikus mozgáshelyzeteket, így az ugrálást, gurítást, ütögetést kedvelik. Azokkal a tárgyakkal foglalkoznak szívesen, amelyekkel mozgást lehet végezni, sőt az emberek közül is jobban szeretik azokat, akiket valamilyen mozgásra bírhatnak.

A tagozódás minden fejlődése mellett sem éri el a teljes fejlettséget, mert bizonyos mértékig a kisgyermeknél tudatlan marad, gondolatban továbbra is egynek veszi azt, amit az érzékelésben és mozgásban már megkülönböztet. Pl. *Scupin* 5 éves fia mesél valamit anyjának, aki csukott szemmel hallgatja őt. A fiú bizonyos idő múlva arra kéri anyját, hogy nyissa ki szemét, mert különben nem fogja tudni, mit mondott neki.⁸ A látást és hallást tehát elválaszthatatlannak, összetartozónak gondolja.

Az érzéki-mozgásos mezők tágulása, tagozódása és célos jellegűvé válása mellett a kisgyermek még mindig *egocentrikus* marad, s érzékelő-cselekvő tere központjának önmagát véli. Ennek következtében a térirányokat kizárólagosnak gondolja, a térirányokat csak a saját helyzetéhez mérten állapítja meg, más személyekhez vagy tárgyakhoz viszonyítani nem tud, csak a gyermekkor végén. Nemcsak a tér-, hanem színviszonyok viszonylagosságát sem ismeri, a megvilágítás és környezet színének szerepére nem gondol. A távolságokat szintén önkényesen becsli a valóságban és rajzban egyaránt. Perspektívája gyakran érzelmi, a kedves személyeket és dolgokat nagyoknak, a kellemetleneket kicsinek tünteti fel.

2. *Értelmi magatartás.* Amint láttuk, a kisgyermek már

⁸ L. Werner, 74. 1. Az értelem tagoló, elvonatkoztató képességének hiányával magyarázható a *Luquet* által *értelmi realizmusnak* nevezett jelenség, amely abban nyilvánul, hogy a kisgyermek a valóságot a maga egészében rajzolja ahelyett, amit lát. Pl. a profilban lévő embernek is két fület, két szemet rajzol, mert a valóságban tényleg annyi van neki.

a második életévben kimondottan értelmi magatartást tanúsít, mert képes új feladatot új eszközökkel megoldani nemcsak gyakorlati kísérletezés, hanem tisztán gondolati művelet útján. Mivel új feladatot új eszközökkel sikeresen csak akkor tud megoldani, ha a cselekvési mezőt ismeri, a külvilág minél teljesebb megértésére törekszik. Ez a folytonosan jelentkező kérdésekben nyilvánul, s különösen a harmadik év körül jellemző. Azért ezt az időszakot kérdező kornak is nevezik. Kérdései a mineműségre, főként pedig a használhatóságra vonatkoznak. A külvilág ismeretéhez hozzátartozik a benne lévő *viszonyok* megértése is., Kezdetben csak két dolgot képes kapcsolatba hozni egymással, később lassanként mind többet. Viszony-felfog el S el el Z iskolás kor előtt erősen szinkretisztikus, olyan dolgokat is kapcsol egymással, amiket mi nem vélünk összetartozónak. Ha a kapcsolás tárgyi alapon nem lehetséges, érzelmi, azaz alanyi vonatkozásokat teremt. A tárgyias magatartás híján a lényegest sem tudja a lényegtelenről jól elválasztani. A kapcsolások önkényességéből folyik, hogy következtetései igen gyakran látszólagosak, nem mások, mint gondolatok egyszerű egymásmellétételei. Az ilyen juxtapozíció formájában jelentkező ítéletek természetesen nem függnék szükségszerűen össze és nélkülözik az egyetemességet. Mivel a tényleges logikai kapcsolások, úgymint a mellé-, fölé- és alárendelő viszonyok hiányoznak, a megállapítások csupán egyes esetekre vonatkoznak. Ezt a látszólagos következtetési módot, amely egyes esetről egyes esetre halad, *W. Stem* transzdukciónak nevezi. A belső, gondolati összefüggések hiánya eredményezi azt a sok ellenmondást is, ami a kisgyermek ítéleteiben jelentkezik.

Nemcsak a felfogás és ítélet, hanem a *képzelet* is igen alanyi ebben a korban. A kisgyermek képzelete által nem megismerni akarja a világot, hanem uralkodni vágyik azon. Mivel képzelete nem megismerésre és alkotásra szolgál, hanem egyéni vágyai kielégítésére, a világot saját magához hasonlónak, azaz emberi vonásokkal felruházottnak tünteti fel. Szerinte minden az ember által (artificiálizmus) és az emberért van (finálizmus). Pl. egy 6 éves azt állítja, hogy a genfi tó apja gyermekkorában még nem volt meg. „A tó egy lyuk, amelyet egy ember csinált. – Hát a víz honnan jön! – A forrásból. – És a forrást? –

A vízcsapból... egy ember lefektette a vízcsapot, azért a víz lefelé folyik”. A forrás és a tó az ember munkájának eredménye. A víz útjának állomásait önkényesen felcseréli. Egy másik 6 éves szerint a nap azért jön velünk, mert néz bennünket, hogy okosan viselkedünk-e?⁹

Amint egész gondolkozása, úgy figyelme és emlékezete is önös célok szolgálatában áll. Főleg arra figyel, ami személyes életével kapcsolatos. A fejlődés során *figyelme* köre bővül, tárgyiasabbá válik és nehezebben téríthető el eredeti irányától. *Emlékezete* figyelmével és időszemléletével együtt fejlődik. Az időből a kisgyermeket inkább csak a jelen érdekli, mint cselekvési terület, a múlt nem, mert ott már semmit sem lehet cselekedni. A közeljövő is csak annyiban, hogy vágyait ide vetíti ki. Időszemlélete gyakorlati jellegénél fogva egyenlőtlen, élete fontosabb eseményei jelzik annak egyes állomásait. Az első emlékek általában a 2-3. évből valók.

3. *Érzelmi-akarati magatartás.* Az eddigiekből is kitűnt, hogy az iskolás kor előtt a gyermeket a legáltalánosabban az egocentrizmus jellemzi minden vonatkozásban. Mivel magát képzeli a világ közepének, a világot is magához hasonlóan gondolkozással és törekvéssel ruházza fel (animizmus, spiritualizmus). A *mágiás* viselkedés hatalmi törekvése szolgálatában áll, a kívánt dolgokat és eseményeket létrehozni, a kellemetleneket távoltartani kívánja. Pl. a halált egészen kicsi korában tagadja, egyszerűen elmenetelnek tartja, később megszemélyesíti, leggyakrabban kaszás embernek tartja. Az 5 éves Veronika szerint nem szabad a halálra gondolni, mert akkor eljön és elvisz bennünket.¹⁰ A halálra gondolás előidézi magát a halált.

A harmadik év körül kialakul a gyermek *éntudata*, vagyis önmagát a világtól különbözőnek ismeri fel. Az éntudat jelentkezésével egyidőben lép fel a kimondottan *dacos* viselkedés, ami általában a 4-5. évig tart. A dacos viselkedés valószínűleg bizonyos mértékig az éntudat kialakulásával van kapcsolatban. A dacos viselkedéssel ellentétesnek látszik és mégis ugyanattól az időszaktól kezdve tapasztalható feltűnőbben az

⁹ L. Piaget: La repr. du m. 342. és 214. 1.

¹⁰ L. Nagy, 86. 1.

„egyoldalú tisztelet” (Bovet elnevezése) jelentkezése. Ezen azt a tiszteletet értjük, amivel a kisgyermek a felnőtteket, általában az idősebbeket veszi körül. Ennek a tiszteletnek az eredete minden valószínűség szerint a szülőkhöz való ragaszkodás. A pszichoanalízis szerint a gyermek a hasonló nemű szülőt inkább félve, a különböző nemű szülőt pedig inkább rajongva tiszteli. A gyermek ugyanis minden éntudata mellett is érzi tehetetlenségét és a felnőttektől ösztönösen támaszt remél. Mivel személyes értékítélete még nem alakult ki, azt tarja jónak és rossznak, amit a felnőttek. Függő beállítottságából azonban még nem következik engedelmes mivolta. A szabályoknak általában csak addig tud engedelmessé válni, amíg valaki azokat jelenlétével, parancsával képviseli. Mihelyt a felnőttek hatása alól kisiklik, igen könnyen ösztöneit követi, amelyek erősségüknél fogva hamar áttörnek a megkötöttségeket. Mivel az erkölcsi értékeket még belsőleg nem tudta magáévá tenni, erkölcsi fel fogása külsőleges, anyagi. A vétséget nem a szándék, hanem inkább a külső eredmény, az anyagi kár szerint ítéli meg. *Val-lási* világa szintén anyagi, a lelket, bűnt, túlvilági életet érzékelhető tényeknek tartja. Nem annyira a bűntől, mint inkább a büntetéstől idegenkedik. Istent emberi módon képzelem el, legtöbbször a szülők hasonlatosságára.

A kisgyermek érzelmi-akarati világát igen jól megismerhetjük játékaiból, kedvelt meséiből és álmaiból. *Buytendijk* szerint a *játék* nemcsak a komoly munkára való előkészület, hanem a fiatal, fejlődő lény általános életformája. Ezt az életformát *Piaget* az iskolás kor előtt nem tartja társasnak, mert a látszólagosan közös játékban szerinte minden gyermek magának játszik a közös szabály elfogadása nélkül.¹¹ A fejlődéssel nemcsak a játék természete változik, hanem tartama is nő. *Bühler S.* szerint a 2-3 éves gyermeket kétszer-háromszor könnyebb játéka-tól eltéríteni az 5-6 évesnél. A *meseválasztás* kérdésével szintén *Bühler S.* foglalkozott igen részletesen. Az egészen kicsi gyermek szerinte a „Paprika Jancsi” meséket kedveli, amelyeknek tárgya saját maga. Később, az iskolás kor előtt viszont már

¹¹ A különböző játékok kedveltségi fokát az egyes életkorokban *Bühler S.* és *Hetzer H.* állították össze a legrészletesebben.

a népmeséket kívánják. A valóságot és a mesét csak az iskolás kor kezdetétől tudják megkülönböztetni, de a mesét ennek ellenére is tovább szeretik.¹² A játék és mese mellett a gyermek *álmai* is sokat megmutatnak érzelmi és akarati világából annál is inkább, mert álmai egyszerűségüknél fogva könnyen értelmezhetőek. Legtöbbször valamilyen érzelem, vágy fejeződik ki bennük, meglehetősen nyílt formában.

Jóllehet a gyermek kedélye és jelleme ebben a korban még sok változást és ingadozást mutat, a 4.-5. évre nagyjából mégis kialakulnak mondható. Az erre az időre megszerzett érzelmi-akarati struktúra alapján fejlődik tovább, hacsak valami igen nagy külső változás le nem téríti útvjáról. A kedélynek és jellemnek ezt a korai kialakulását főként az analitikus iskolák hangoztatják, sokszor talán túlzó mértékben is.

IV. Az iskolás gyermekkor. (A 6-7. évtől a 11-12. évig.)

1. *Érzékelő-mozgásos magatartás.* Az iskoláskor elején a gyermek érzékelése fiziológiai szempontból eléri a felnőttéhez hasonló fejlettséget de lélektani vonatkozásban még mindig különbözik attól. Az érzékelés tehát tartalmilag, tagoltság tekintetében még mindig fejlődik, különösen áll ez a tér- és időszemléletre. A *térszemlélet* még a 6-7 évesnél is konkrét, bár az elvonatkoztató készség is mind gyakrabban jelentkezik. A térszemlélettel kapcsolatos tagozódás még egocentrikus is *Segers* szerint, a gyermek a részekből azt emeli ki jobban, ami saját tevékenysége körébe vág. Az analízis általánossá válásával a *szinkretizmus* az érzékelés területéről eltűnik, hogy csak az elvont gondolkozásban maradjon meg. A dolgok sajátos jellegének felismerése *Claparède* szerint az iskolás kor kezdetén inkább a különböző, mint a hasonló vonások alapján történik, mert jobban gondolkodásra készíti a tőlünk különböző, mint a hozzánk hasonló. A dolgok tulajdonságainak további elemzésénél a gyermek inkább a színre, mint az alakra van tekintettel.¹³

¹² Ugyancsak az iskolás kor előtt a gyermek hajlik arra is, hogy a képen látott dolgokat, eseményeket valóságnak vegye.

¹³ Feltűnő, hogy színek minden kedveltsége mellett sem ismerik jól azokat. *Descoedres* szerint a mellékszínnek pontos felismerése csak a 14. év körül mondható általánosnak.

A térszemlélet fejlődését mutatja ebben a korban a helyzet-, arány- és nagyságérzék tökéletesedése. A gyermek ebben a korban áttér a vizuális rajzra, tehát most már kizárólagosan azt rajzolja, amit bizonyos helyzetből lát.

Poincaré szerint a térszemlélet korábban fejlődik az időszemléletnél, mert konkrétabb. *Plaget* viszont azt találta, hogy az időszemlélet a korábbi; mert míg a születés után rövidesen tapasztalható az előbb-később tudata, a térbeli tájékozódás sokáig bizonytalan. Ebből a két ellentétes felfogásból annyi mindegyesetre valószínűnek látszik, hogy a tér- és időszemlélet fejlődése nem párhuzamosan megy végbe.

Az *időszemléletet* is gyakorlaltatjuk, vagyis a cselekvés által meghatározottan tapasztaljuk az iskolás kor elején. Az egocentrikus beállítottság miatt terjedelme szűknek mondható, csak a 10. év körül fognak fel pontosan egy évi időtartamot. Materiális időfelfogásuk szintén jóidőig megmarad. *Scupin Bubi* mutatja 6 éves korában az égen, hol jön a nappal. Valamivel feljebb látja a legközelebbi éjszakát és egészen fenn a Karácsonyt.

Az érzékelés mellett a *mozgás* is nagy fejlődést mutat, ha nem is éri el a felnőttek megfelelő fokot. Mozgásszükséglete, erőtudata igen nagy, gazdag energiamennyiségét mozgásos játékokban vezeti le, kialakul a mozgástempó, egyéni tónus, a mozgások csiszolódnak, egyéni és nemi jelleget nyernek. *Oseretzky* 8 és 34 éves kortól tesz különbséget fiúk és lányok között a nívógyakorlatokban. Az iskolásgyermek beszéde motoriusan hasonlóvá válik a felnőttéhez, csupán tartalmi gazdagságban különbözik attól.

2. *Értelmi magatartás.* Az iskolás kor kezdetén logikai egocentrizmusa csökken, képessé válik a külvilág tárgyiasabb, teljesebb megismerésére. A *figyelem* szelektív jellegéből is veszt, a gyermek a külvilágot már rendszeresen törekszik megismerni. *Nagy László* tárgyi érdeklődésről beszél ebben a korban, sőt már a szellemi dolgok iránti érdeklődést is tapasztalja. A rendszeres figyelem eredménye lesz a rendszeresebb munka, a gyermek képessé válik az iskolai tanulásra. Tudásvágya ebben a korban oly nagy, hogy a tudás mennyiségéért hajlandó feláldozni még annak minőségét is, egy korban sem hajlamos

annyira a verbálizmusra, mint most. *Felfogó* képessége oly nagy, hogy a gépies tanulásban már eléri a felnőtt színvonalát és csak az értelmes tanulásban mutat még egyelőre kevesebb teljesítményt.

Ebben a korban a *globalitás*, a szinkretizmus már csak elvont síkon jelentkezik. A képes kifejezést még az elvontnál is nehezebben érti, valószínűleg azért, mert míg az előbbinél neki magának kell az elvonást végrehajtani, az utóbbinál csak megértenie kell azt. Mivel a szinkretizmus teljesen csak a 11-12. év körül tűnik el, a lényeggel, osztályozással, ítélettel, következtetéssel kapcsolatos nehézségek¹⁴ bizonyos mértékig még most is jelentkeznek, de csökkenő mértékben. Oksági kapcsolatai között sok a látszólagos, a „ha és akkor” kötőszók leggyakrabban nem okságot fejeznek ki, hanem csupán összefüggést, valamely ténynek a leírását.¹⁵ Amikor gondolkozása elvont síkon látszik leperegni, mindig felfedezhető a szemléletes alap, amiből kiindult és amire közben támaszkodott. A kizárólagosan elvont gondolkozás hiányát igazolja az a tény, hogy képtelen adott folyamatot gondolatban megfordítani, vagyis az okozatból következtetni vissza az okra.

Gondolkozása, figyelme körével együtt az *emlékezete* is bővül. *Bourjade* a 7-11 éves emlékezetét transzszubjektívnek nevezi, mert most már nemcsak a saját szükségletei körét érintő dolgokra emlékszik. Tanúvallomásra azonban még mindig nem képes befolyásolhatósága, felnőttek iránti tekintélytisztelete miatt. *Képzelete* szintén gazdagabb az előző korokénál, mert több az emlékezeti anyag, amit felhasználhat. Képzelete azonban nem gazdagabb a felnőtténél, hanem csak könnyedebb, kapcsolások alkotására készebb, de ezek a kapcsolások bizonytalanabbak.

Mivel szinte egész lényével a külvilág felé fordul, *saját* lelki jelenségeit megfigyelni, megismerni nem tudja. Ez ugyanis kettős teljesítményt kívánna egy időben, még pedig a gondolkozást és a gondolkozáson való gondolkozást, *Claparède* sze-

¹⁴ L. a kisgyermek értelmi viselkedéséről szóló részt!

¹⁵ Jól látható ez valamely adott kép magyaráztatásánál. Egészen a gyermekkor végéig csupán leír, értelmezést, összefüggést nem állít fel a látott adatok között.

rint gondolkozást a második hatványon. Egy 9 és $\frac{1}{2}$ éves fiútól kérdik, hogyha valamely út gyalog 50 perc alatt tehető meg, biciklin pedig ötször gyorsabban, akkor ez az út mennyi időt kíván? A fiú gyorsan megmondja, hogy 10 perc. Arra a kérdésre, hogy a tizes eredményt hogy kapta, azt feleli, hogy az ötnek egyötödét vette, ami egy, s ehhez hozzátett egy zérust, így kapta a tizet.¹⁶ Egészen kétségtelen, hogy az eredményt nem a mondott úton nyerte.

3. *Érzelmi-akarati magatartás.* A 6-7. év nagy változást jelent a kedélyben és jellemében. A gyermek mindjobban kilép önmagából, de azért még mindig inkább érzései, mint értelme vezetik. Erőtudata, testi biztonságérzete erős, gyors érzelmekben fejeződik ki, azért impulzív, *szangvinikus* lénynek nevezhetnénk. Az érzelmi fűtöttség csak a gyermekkor végén hűl le, hogy bizonyos hidegségnek adjon helyt, amely tulajdonképpen nyugalmi állapot és előkészület a serdülés érzelmileg újból heves korára.

Amint a kisgyermeknél 5 év körül, úgy az iskolásnál is felvesznek egyes szerzők egy *dackorszakot* a 9. év körül, ami az iskolásgyermekkor második szakaszának kezdetét jelentené. Ott az éntudat megszületésével, itt az expanzivitással magyarázható az. A gyermek erősnek érzi magát, azért függetlenséget igényel, bár érzelmileg még nem látja világosan szabadságra törekvése célját. Az erős önállítási törekvésből értelmezhető az e korban fellépő *gyűjtőszenvedély* is. Eleinte magáért a gyűjtés tevékenységéért gyűjt, majd később rendezzi a szerzett anyagot, s végül a gyermekkor végén határozott céllal indul a gyűjtésnek.

A jelzett expanzivitás ebben az időben ösztönös, tudatos *értékelésről* nincs szó. Az életet és anyagi javakat kedveli, a szellemi értékek iránt nincs sok érzéke. A testi hősiességért, anyagi javakért lelkesedik, a humort nem igen érti.

Erkölcsei életében erős szabálytudat van. A törvényeket nemcsak külső tekintély alapján fogadja el, hanem belsőleg is azonosítja magát azokkal. A törvény megszegése esetén külső büntetés nélkül is jelentkezik a büntudat. A szabályt külső, tárgyi dolognak gondolja, az alanyi tényezőkre nincs tekintet-

¹⁶L. Piaget: *Le lang, et la p.*, 181. l.

tel. A belső indítékok keresése, a motiválás csak a gyermekkor végén jelentkezik az addigi külsőleges, elítélő bírálat helyett. Vallási életéből az érzéki jelleg lassan eltűnik, ha szellemivé még nem is válik.

A gyermek kedély- és jellemvilágát ebben a korban is a játék-, olvasmány és álom tükrözi leghívebben. A sok mozgással járó *társasjátékokat*, a fiúk különösen a harci játékokat szeretik. A szerepes játék szintén kedvelt. Játékukban a valóságot utánozzák, a való és játék kettőssége tudatos előttük. A 10. év után a lányok játéka mindinkább különbözik a fiúkétól. Míg az iskolás kor elején nagyon szeretik a meséket, később már valóságos *történeteket*, különösen hősieket, kalandos történeteket kívánnak. Képzletük tehát a valóságot keresi, de nagyított mértékben. Az érdekes, amit a térbeli, időbeli távolság megnövelt. Bár a meseszerűt lenézik, néha mégis óhajtják, mert képzletük még mindig a rendkívüliből táplálkozik. A valót kívánják, de nem következetesen. A testileg kiváló, lelkiileg egyszerű szerkezetű hősökkel azonosulnak, bennük magukat élik ki. A gyermek ideálját nagyon jól megmutatják az e korban már határozottan jelentkező *pályaválasztási* elgondolások. A pályaválasztási elgondolásra természetesen igen erősen hat a környezet is. Pl. magyar zsellérgyermekek arra a kérdésre, hogy kihez szeretnének hasonlítani és miért, a következő válaszokat adják: egy 6 éves az apjához szeretne hasonlítani, mert jó, egy 7 éves Horthyhoz, mert ő is az akar lenni, egy 8 éves a virághoz, mert azt nem bántják soha, egy 9 éves a jó Istenhez, mert az jó Isten, s egy 10 éves a henteshez, mert az kolbászt ehetik, amennyit akar. Társadalmi vonatkozásban legjellemzőbb az utolsó válasz. Nyomorúsága folytán vágyaival nem megy a távolba, hanem közeli dolgoknál, az ételnél, a ruhánál marad. Ezt igazolják ugyanazon zsellér gyermekek feleletei arra a kérdésre, mi a legnagyobb örömük a világon. Egy 6 éves szerint a világon a legnagyobb öröm a tej, egy 9 éves szerint a ruha, mert abban nem fázik, egy 10 éves szerint a pénz, mert azért vesz.¹⁷

Piaget kutatásai szerint egészen 8-9 évig az *álmot* tárgyi valóságnak gondolják, nem ismerik alanyi jellegét.

¹⁷ A példák *Illyés Gy.* könyvéből valók.

Ezért könnyebben el is mondják álmaikat, mert nem sejtik, hogy mennyi mindent megmutat lelki mivoltukból.

Katona Klára pedig azt találta, hogy gyermek először az álom céljával foglalkozik és csak azután az okával.

V. Összefoglalás.

A születéstől a serdülőkorig három jelentős fejlődési fok van és azokon belül is döntő változások mutatkoznak. *Az első életévben* a funkciók tevékenysége elkülönül és a funkciók bizonyos mértékig egységes rendszerré szerveződnek. A tagozódásban és szerveződésben központi szerep jut a tanulásnak, amely által a gyermek adott helyzetben felismeri a célt és megkeresi hozzá a megoldási módot is, bár egyelőre csak gyakorlati úton. A menekülő viselkedést felváltja egy barátságosabb a külvilággal szemben, bár igen gyakran adódnak ellentétek is, mert ösztönös törekvéseiről nem hajlandó lemondani a külvilág kívánságaival szemben.

A 2 és 5-6 év közti időszakban a kisgyermek érzékelőmozgásos tere tágul, még jobban tagolódik és szerveződik. Kifejlődik a beszéd és rajz készsége. Mozgásai a célos jelleg által cselekvésekké válnak. Új feladatokat most már tisztán értelmi úton, gyakorlati kísérletezés nélkül megold, bár gondolkozása erősen a valósághoz tapad. A tagozódás és egységesülés a gondolkozásban lassabban megy végbe, mint érzékelésben, ezért a gondolkozást ekkor is szinkretizmus jellemzi. A külvilághoz való szociális kapcsolódást még mindig erősen gátolja a kisgyermek ösztönös magatartása.

Az *iskolás* gyermek jelentősen közeledik a felnőtt beállítottsága felé. Érzékelése fiziológiailag hasonlóvá vált a felnőttéhez, csupán a lelki tartalom különbözteti meg attól, különösen a tér- és időszemlélet konkrét, némileg tagolatlan mivolta. Mozgásai egyéni szint öltenek, a fiúk és lányok mozgása minőségben elkülönül. Az iskolás gyermek erősen a külvilág megismerésére törekszik, közben azonban saját lelki jelenségei vizsgálatára nem képes. Gondolkozása erősen realiztikus, a valósághoz tapadó. Érzelmi és akarati életét erős biztonságérzés, kifeléfordulás jellemzi, némi daccal színezetten. Jól érzi magát

a világban és a világ látható értékeit igen megbecsüli, a szellemi javak iránt egyelőre kevesebb érzékkel bír.

Amint kitűnik, az emberré válás útja nehéz, mind a gyermeknek, mind a környezetének igen nagy feladatok megoldását kell vállalnia sikerrel.

IRODALOM:

- Ament, W.: Die Seele des Kindes, Stuttgart, 1914.⁴
 Baldwin, J. M.: Mental development in the child and the race. New-York-London, 1895.
 Bourjade, J.: L'intelligence et la pensée de l'enfant. Paris, 1937.
 Bühler, Ch.: Kindheit u. Jugend. Leipzig, 1933.
 Bühler, Ch. u. Hetzer, H.: Kleinkindertests. Leipzig, 1932.
 Bovet, P.: Le sentiment religieux et la psychologie de l'enfant. Neuchâtel-Paris, Évszám n.
 Claparède, E.: Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale. Genève, 1911.*
 Bühler, Ch.: Kindheit u. Jugend. Leipzig, 1933.³
 Descoedres, A.: Le développement de 2 à 7 ans. Neuchâtel-Paris. Évszám n.
 Gesell, A.: Infant behavior, its genesis and growth. New-York, London 1934.
 Gesell, A.: Körper seelische Entwicklung in der frühen Kindheit. (Ford.) Halle, 1931.
 Goodenough, F. L. and Anderson, J. E.: Experimental child study. New-York-London, 1931.
 Katona Klára: Gyermeki álomelméletek. Budapest, 1939.
 Groois, K.: Das Seelenleben des Kindes, Berlin, 1913.⁴
 Katz D. u. R.: Gespräche mit Kindern. Berlin, 1928.
 W. N. and L. A. Kellogg: The ape and the child. New-York-London, 1933.
 Kenyeres E.: A 3-6 éves gyermek testi-lelki fejlődése. Budapest. 1933.
 Klein, M.: Die Psychoanalyse des Kindes. Wien, 1932.
 Koffka, K.: Die Grundlagen der psychischen Entwicklung. Leipzig, 1925.
 Illyés Gy.: Lélek és kenyér Budapest. Évszám n.
 Luquet, G. H.: Les dessins d'un enfant. Paris, 1913.
 Murchison, C.: A handbook of child psychology. Worcester, 1933.²
 Nagy M.: A gyermek és a halál. Budapest, 1336.
 Perez, B.: L'enfant de 3 à 7 ans. Paris, 1907.
 Piaget, J.: La causalité physique chez l'enfant. Paris, 1927.
 „ J.: La construction de réel chez l'enfant. Neuchâtel-Paris, 1937.
 „ J.: La naissance de l'intelligence chez l'enfant. Neuchâtel-Paris, 1936.

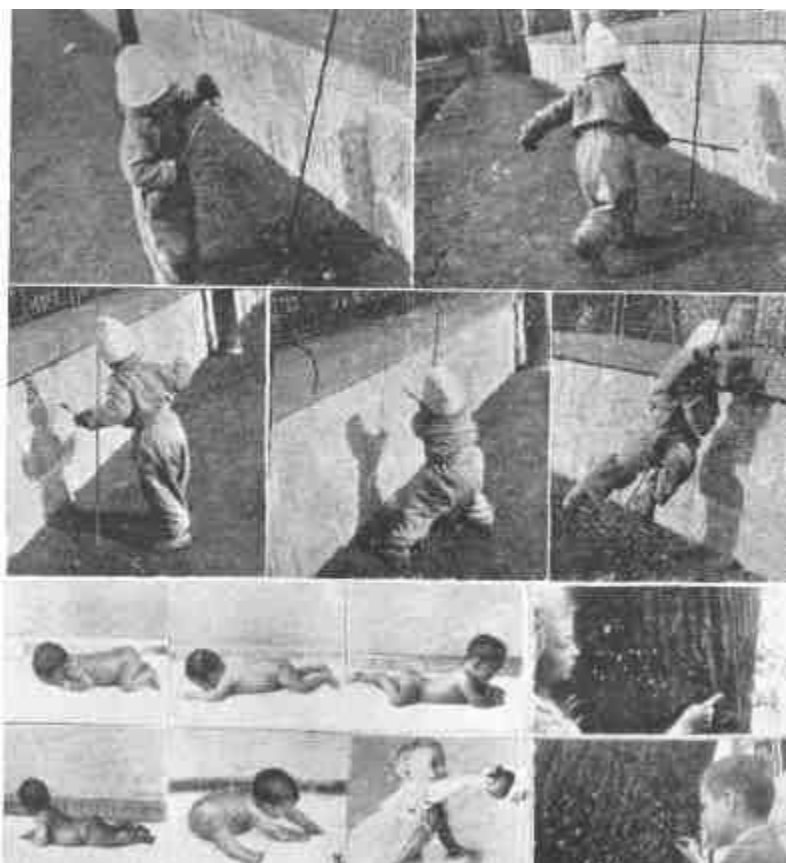
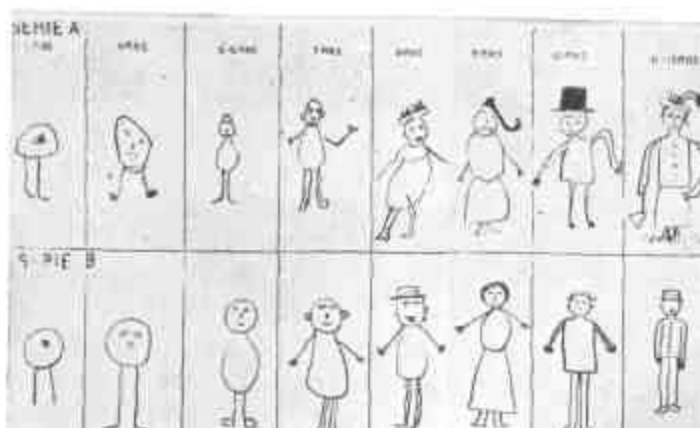
- Piaget, J.: L'a représentation du monde chez l'enfant. Paris, 1938.²
 „ J.: Le jugement et le raisonnement chez l'enfant. Neuchâtel-Paris, 1935.²
 „ J.: Le jugement moral chez l'enfant. Paris, 1932.
 „ J.: Le langage et la pensée chez l'enfant. Neuchâtel-Paris, 1930.²
 Preyer, W.: Die Seele des Kindes. Leipzig, 1923.⁸
 Oseretzky, N.: Psychomotorik. Leipzig, 1931.
 Queyrat, Fr.: les jeux des enfants. Paris, 1908.²
 Rank, O.: Das Trauma der Geburt u. seine Bedeutung f. die Psychoanalyse. Leipzig, 1924.
 Rasmussen, W.: Psychologie des Kindes zwischen 4 u. 7 Jahren. (Ford) Leipzig, 1924.
 Scupin, E. u. G.: Ein Tagebuch über die geistige Entwicklung eines Knaben während der ersten sechs Lebensjahre. 1-2 k. Leipzig, 1907, 1910.
 Stern, W.: Psychologie der frühen Kindheit. Leipzig, 1928.⁵
 Sully, J.: Untersuchungen über die Kindheit. (Ford.) Leipzig, 1909.³
 Székely B.: A te gyermeked. Budapest, 1934.
 Tracy, F. u. Stimpfl, J.: Psychologie der Kindheit, Leipzig. 1908.²
 Várkonyi H.: A gyermekkor lélektana. 1-2. k. Szeged, 1938, 1940.
 Wallon, H.: Les origines du caractère chez l'enfant. Paris, 1934.
 Werner, H.: Einführung in die Entwicklungspsychologie. Leipzig, 1933.²

Nagy Mária Ilona.

ÁBRAMAGYARÁZAT.

- Felül: Az emberi alak rajzának fejlődése (Partridge).
 Középen: Kisgyermek inceskedik tárgyakkal (Schiller).
 Alul: A mozgás fejlődése az első életévben (Gesell). Iskolásgyermekek díszítő játéka (Zeller).

Ábrák „A gyermeklélektan eredményei” c. dolgozathoz

AZ IFJÚKORI VÉDEKEZÉSRŐL.

1. *A védekező mechanizmusokról.*

Ha a lélektant biológiai alapokon kívánjuk felépíteni és az élettudomány szemléletmódját minél általánosabban törekszünk a lelki jelenségek értelmezésében alkalmazni, akkor nem kerülhetjük el az élők két legfontosabb alpműködésének, a *megszerzésnek* (közeledésnek, bekebelezésnek, egygyólvadásnak) – és az *eltávolításnak* (utálatnak, elfordulásnak, menekülésnek) jelentőséggel teljes műveleteit. A magasabb rétegű lelki műveletek síkján mind a két alaptörekvést úgy foghatjuk fel, mint az önérvényesítésnek s a belőle eredő alkalmazkodásnak és gondolkodásnak fő megnyilvánulásait. Harmadik viselkedési és cselekvési típus gyanánt tekinthetjük a *védekezéseket* is, melyeknek a lelkiéletben elfoglalt nagy helyére és szerepére különösen az angol nyelvű irodalom lett figyelmes az utóbbi évtizedekben, amiben nem csekély része volt *Freud* pszichoanalízisének, illetve a pszichoanalitikai értelmezések megismerésének. Maga az a körülmény, hogy az angol nyelvű irodalomban rendszeresen a „védelmi mechanizmusok” elnevezése alatt találjuk tárgyalva azokat a lelki tevékenységeket, melyeknek rendszerezésére e helyen kísérletet teszünk, mutatja, hogy az egész szemléletmód és kérdéscsoport a pszichoanalitikai irodalomból és gyakorlatból ered. A „lelki mechanizmusok” ugyanis éppen ennek a lélektani értelmezésmódnak a szertárához tartoznak, valamint az az alapvető felfogás is, mely az emberi lelki életet „dinamikusnak” fogja fel, szemben a régi társító vagy elem-lélektannal s más hasonló lélekértelmezésekkel.

Nem szenvedhet kétséget, hogy a védekező mechanizmusok és cselekvések ez előtérbe állítása általában bizonyos

haszonnal járt lélekszemléletünk elmélyítésére. Ugyanezt elmondhatjuk természetesen magára a pszichoanalízisre is, amely, kinövéseitől és pánszexuális filozófiájának eltévelyedéseitől eltekintve, megindította a „dinamikus” lélektani felfogások sorozatát s így is termékenynek bizonyult. A védekezések lélektanát még könnyebb a végső pánszexuális alaptól függetlenül tárgyalni, mint némely más cselekvés- vagy viselkedésterületet; s ez is egyik oka gyanánt tekinthető annak a körülménynek, hogy a védekező mechanizmusok majdnem minden angol-amerikai lélektani rendszerezésben helyet találtak, s különösen a gyermek- és ifjúkor számos lelki jelenségének magyarázatában hasznos szolgálatot tehettek. Nevelési és lélekgyógyítási értékük és rendkívüli fontosságuk is első pillanatra kitűnik, ha csak futólagosan is áttekintjük és elsoroljuk őket: „önigazolás”, „kompenzáció”, „szublimáció”, „elfojtás”, „kivetítés”, „azonosítás”, regresszió”, „szimbólumalkotás”, „átvitel”, „álarcok”, „figyelemeltérítés”, „elhalasztás”, „menekülés” stb. stb. Ezeknek a többé-kevésbé önálló kis „mechanizmusoknak” rendkívül fontos szerep jut a lelkiélet egészében s annak sorsszerű kialakításában. Ha megrögződnek, szokásokká alakulnak és gyakorivá válnak, akkor már messze elsodorják egyéniségünket a normális és kiegyensúlyozott életmenettől és életiránytól és a „neurózisok” felé hurcolják a „védekező” személyt.

Az itt következő sorokban nem törekedhetünk a védekezések egész lélektanának terjedelmes kifejtésére; e sorok célja csupán az, hogy bizonyos *rendszerbe foglaljuk* az ide tartozó fő lelki mechanizmusokat s róluk egységes képet adjunk. Ez annál inkább látszik indokoltnak, mivel a legtöbb idetartozó szerzőnél megtaláljuk ugyan a védekezések főbb és jellegzetesebb típusait, azonban vagy nem látjuk őket egységes szempont szerint rendszerezve, vagy pedig sokszor hiányos elsorolásban egyszerűen egymás mellé helyezve, a nélkül, hogy biztosságérzetünk volna a teljesség, a minden oldalú kimerítő tárgyalás felől. Hogy példát is hozzunk fel, megemlíthetjük az egyébként igen alapos és gondos *Dashiell*-t aki a kérdést a cselekvések elemzésénél tárgyalja, azon vágyakat véve figyelembe, melyek igazi, adekvát kielégítést nem nyerhettek, hanem

valamiféle „pótló” kielégüléssel zárulnak le; ezen a körön belül is a lelki konfliktusokat tekinti, azokat, melyekben az egyik (erős) vágy áthághatatlan akadályokba ütközik, t. i. a szembenálló tilalomba vagy ellentétes indítékba stb. – és így valamilyen pótló kielégítést keres magának. Ilyenek: a kompenzáció és túlzott kompenzáció (kárpótlás), az öngizolás (racionalizáció) és a szublimáció; e főbb kielégülés-pótlékok mellett felsorol egy sereg mást is, mint mellékes és lehetséges pótló megoldásokat, de nem nyújt sem kielégítő rendszerezést, sem nem említi a *védekezés* alapmechanizmusát, – pedig más rendszerekben vagy leírásokban éppen a védekezésből látjuk levezetve a fel-feltűnő különböző és megoldást kereső cselekvésformákat, A. H. Harlitt² „védekező reakciókról” beszél és inkább „menekülési mechanizmusokat” emleget, nem pedig a szokásos védekező mechanizmusok kifejezésével él.³ Ez a szerző egyike azoknak, akik legmélyebbre hatolnak az emberi és ifjúkori lelkiélet végső rugóinak feltárásában; így a „menekülési mechanizmusok” keletkezését is a *bizonytalanság-érzésre* vezeti vissza, arra, amit a mai neurózisok tana sokszor „szorongásnak” (Angst) nevez, és a szóbanforgó mechanizmusokat így jellemzi: ha a (konfliktus-) helyzet oly bonyolult, hogy a benne leledző egyén nem tudja egyszerűen megoldani és ha az egyénnel oly hatalmas más egyén áll szemben, akivel szemben nem tudja magát megvédeni, akkor vagy elbukik a küzdelemben, vagy *menekülési* mechanizmusokhoz, módszerekhez folyamodik. Ezeket a bizonytalanságérzés idézi fel, *védekezésül*, azaz abból a célból, hogy *biztosítsák* az egyént és úrrá tegyék a helyzeten. Hogy a fiatal kor különösen termékeny talaja ily mechanizmusok kifejlődésének, sőt burjánzásának, annak okát Harlitt a serdülő- és ifjúkor sajátos lelki alkatában találja: ez a kor ugyanis különösen könnyen áldozatul esik a bizonytalanság-érzéseknek, a miatt a távolság miatt, mely nagyratörő vágyait és valós képességeit egymástól elválasztja. Az ide sorolható jellegzetes védekező mechanizmusokat Harlitt a következőkben nevezi meg: *kivetítés*, *azonosítás*, *öngizolás*, *kompenzáció*, *ábrándozás*, *átvitel*. – Th. Simon-nak a gyermekkor „kettős életéről” írt munkája⁴ szintén a mélybe hatol és az „*önbiztosítás*” alaptevékenységének a működését látja megnyilvánulni

a gyermek személyiségének kétfelé hasadásában, a „kettős életben” ennek a lelki képnek két típusát írja le. Az egyik a környezet hatása alatt keletkezik, mellyel a gyermek összeütközésbe keveredett; a gyermek *be akarja biztosítani magát* a fenyegető külső hatalmakkal szemben és törekszik saját énjét, vágyait minden erőszak ellenére mégis biztosítani: így áll elő a „szerepjátás” és kettős viselkedés bonyolult és kedvezőtlen állapota. A másik típus a „szabadon választott” kettős viselkedés, melynek végső rugója nem az önbiztosítás, hanem a kalandvágy, a szenzáció, a kísérletezés. Ha e két típust összehasonlítjuk, azonnal szemünkbe ötlük, hogy mind a kettőben megvan a *konfliktusnak* és a *védekezésnek* az eleme, úgyhogy ez a lelki rajz is a mi sajátos tárgykörünkbe tartozónak tekinthető, *Simon* a gyermeki tettetést és kettős szerepjátást jellemzi fő védekezési formaként.

2. Elhárítások az ifjúkorban.

A védekező mechanizmusok szerepe a *gyermekkorban* és *ifjúkorban* azért érdemel külön figyelmet, mert mint más szokások vagy hibás reakciók, más téves életbeállítódások, ezek is a gyermek- és ifjúkorban találják eredetüket; természetesen jól meg kell különböztetnünk a normális védekezéseket a normálistól eltérőktől. A határ azonban ez esetben is hullámzó és határozott pontossággal csak nehezen vonható meg.

A védekező reakciók elméletének kiinduló pontját a *pszichoanalízis* adta s ezért nem kelthet feltűnést, ha leginkább a pszichoanalízisben és a vele rokon irodalomban találjuk kifejtve e viselkedésformák jelentőségét. Mint azonban a fentebbiekből is kiderül, az általános lélektani elmélkedés is átvette a védekezéseknek termékeny szempontját és magyarázó elvét, úgyhogy a gyermekkor és ifjúkor lélektana ma már nem képzelhető el a védekezések tárgyalása nélkül.

Az egész gyermek- és ifjúkor a külső és belső világ „meghódításának” csillagzata alatt áll és ezért állandó „harcnak” a jellegeit viseli. A *regressziós törekvések* öntudatlanul azt a célt követik, hogy a gyermeket visszahelyezzék az ősi rejtettség és védettség állapotába; az anyai méhbe vagy az

anya ölébe. E regressziós tendenciák az egész gyermekkoron áthúzódnak s még az ifjúkorban is jelentkezhetnek. Felnőtt korban patológiai jellegük van.

A szülés megrázkódtatása után első konfliktusokat a gyermek *vágvainak* megtagadása jelenti, a tudatosság kisebb-nagyobb fokán. A védekezés ekkor főképpen a zsarnokoskodó *sírás* és a *kompenzáció* alakját ölti, majd később a *dac* és *hazugság* válnak védekező eszközökké. A hazugság lélektani eredetét újabb vizsgálatok nem csupán a félelemben találják, mint annak gyermekkori legfőbb forrásában és indítékában, hanem megmutatták azt is, hogy ez a védekező reakció a másokat *féltő óvatosságból* is származhatik, azaz abból az ösztönzésből, hogy a felnőtteket a gyermek megóvni törekszik valamely csalódástól vagy kellemetlen helyzetből.⁵ A hazugság keletkezésének lélektani elmélete így egy új szemponttal bővült.

Ezeken felül megemlíthetjük még a következő védekezéseket: féltékenységből, irigységből eredők; önigazolások, más gyermekek megtámadása („harcis ösztön”), mások ócsárlása, gúnyolása, árulkodás, betegségbe és lelki bajokba (hisztéria, csekélyebb értékűség stb.) való menekülések, durcásság, sőt előfordulhat a képzeletbe való menekülés is, bár ez az ifjúkornak tipikus védekezési eljárása szokott lenni.

A játék e körbe tartozó formáit *Groves*⁶ a következőkben sorolja el: *a)* a játék, mint kellemetlen következmények kikerülésének az eszköze; *b)* a játék, mint bosszúállás és elégtétel; *c)* a játék, mint kárpótlás; *d)* a játék, mint a képzelet foglalkoztatása és menekülés a valós élet bajai elől.

Még fejlettebbé és erősebbé válnak a lelki összeütközések a *dac* állapotában, később pedig az erkölcsi törvényekkel való összeütközésekben (lopás, hazugság, engedetlenség, illetlen és feleselő beszédek, viselkedések, iskolai feladatok stb.)

A *serdülő- és ifjúkor* védekező reakciók tekintetében részint megegyezik a gyermekkorral (és annak „hibáival”), részint azonban tipikus eltéréseket is mutat. Ha a serdüléskort „második dackorszaknak” nevezhetjük el, vagy, ami talán sokkal helyesebb, az „eredetieskedés és lázadás” korának,⁷ akkor érthető, hogy e korszaknak *tipikus védekezéseit* is az eredetieske-

dés és lázadás viselkedéseivel kapcsolatos jelenségekben kell keresnünk. Ily jellegzetesség elsősorban az, hogy az ifjú lélek sokkal *nagyobb mértékben* él a védekező reakciókkal, mint egy nyugodtabb életszakaszban; a túlzott használat általában meg-egyezik a serdülőkor túlzásaival és válságos jellegével. Így szívesen visszaél a serdülő az „önigazolás” különböző módsze-reivel, – oly módszerekkel és eljárásokkal, amelyek önáltatás-sal vannak egybekötve és a túlzott önérvényesítést vagy hiúsá-got vannak hivatva szolgálni. Tipikus fiatalkori védekezés továbbá az „azonosítás” művelete is, az az eljárás, hogy kép-zetben és beleéléssel eggyéolvadnak egy-egy megcsodált sze-mélyiséggel (pl. a fiatal leány minél inkább azonossá kíván lenni a mozisztárral); ez a rajongásnak jellegzetes serdüléskori tünetével is összefügg. E viselkedésnek védekezési jellege azon-ban csak akkor van, ha egyúttal egy szebb és jobb világba, a képzelet világába való menekülés bélyegét hordja magán. Az eszményképekhez való hasonulás lélektana is rokon jelensége-ket mutat fel. E *menekülési* bélyeg mutatkozik meg az *ábrán-dozásban* és a *regressziókban* is, vagyis a felnőttek komoly élet-formái elől való visszahúzóadásban is, amely nem egyéb, mint az eredeti védett és rejtett gyermeki vagy anyaméhi állapotba való visszakíváncozás. Tipikus serdülés- és ifjúkori védekezési eljárások a *bizonytalanságérzésekből* és *ceskélyebb értékűségi érzésből fakadó kárpótlások is*, melyek vagy az iskolai fogyat-kozásokat akarják jóvátenni a sport terén, vagy megfordítva; vagy testi fogyatkozást törekszenek kiegyenlíteni lelki kitűnő-séggel, vagy lelki, szellemi hátramaradást helyreütni vala-milyen sikerrel stb. E lelki mechanizmusokat szintén védekezé-sek gyanánt kell felfognunk s legújabbban *Claparède*⁸ foglalta össze a ceskélyértékűségnek gyermek- és ifjúkori formáit és azok törvényszerűségeit. Az *ábrándozás* jelenségéről szintén megemlékeztünk már, mint jellemző serdülés- és ifjúkori jelen-ségről, továbbá, mint egyik legelterjedtebb „menekülési” for-máról, melynek nagy értékességét nem vonhatjuk kétségbe akkor sem, ha elismerjük a költő intelmeinek igazságát is, mely óva int az ábrándozástól, mint az „élet megrontójától”. Az „ábrándozás” ugyanis nemcsak a lelki romlásnak, hanem nagy értékeknek sugalmazója is lehet ifjúkori költészet és általában

mint életpótló, eszményalkotó s vigasztaló hatalom nagy hasznunkra van az élet prózaisága ellen vívott harcainkban.

3. A reakciók általános alapjáról.

Teljesebb áttekintést a védekező és kiegyenlítődést kereső cselekvések és magatartások rajzában három elméletírónak köszönünk, ezek: *Schjelderup*, *Woodworth* és *Moore*.

*Schjelderup*⁹ a legszélesebb tekintettel fogja össze mindazokat a cselekvéslélektani kérdéseket, amelyek „az el nem intézett” vágyak, törekvések, ösztönzések stb. világában előfordulhatnak. Helyes tapintattal észrevette, hogy hol van az a pont a cselekvések lefolyásában, melyhez a védekező és egyéb reakciók kapcsolódni szoktak: ez a törekvések, szükségletek, vágyak stb. *kielégítésének* a mozzanata. A szükségletek és vágyak helyes vagy helytelen, megfelelő (adekvát) vagy meg nem felelő (inadekvát) kielégítése, elfojtása, a cselekvés félbeszakítása (*Lewin*) vagy elhalasztása, pótlások keresése és minden más, a megkezdettnek befejezését sürgető és követelő lelki mozgás éppen ezen a ponton válik kritikussá. Vágy, törekvés és kielégülés – e két mozzanatnak érintkezési pontját, egymáshoz való viszonyát kell vizsgálódásunk központjába állítanunk, ha az emberi cselekvések számtalan változatát, különösen az anomális és abnormis jelenségeket rendszeresen át akarjuk tekinteni. Ugyanez a kiindulópont egyszersmind magában rejti azt a másik fontos észrevételt is, hogy az emberi cselekvések dinamikájában a *lelki konfliktus* döntő fontosságú az értelmező számára. Ha vágyaink kielégülnek a maguk természetes és megfelelő módján, úgyhogy sem etikai okok miatt nem kell elfojtani őket, sem elhalasztani, félbeszakítani, vagy pótolni stb., sem pedig külső körülmények nem gátolják szabad és szabályos kielégülésünket, akkor nincs sem lelki konfliktus, sem pedig nem kerül sor pótló vagy védekező és egyéb eljárásokra és folyamatokra. Mihelyt azonban a vágy nem követheti a természetében rejlő utat és sem természetes, sem (magasabb fokon: természetellenes, de adekvát) kielégülést nem nyerhet, akkor mindig előáll valamely kisebb-nagyobb lelki konfliktus az indítékok, vágyak, törekvések között, mely személyiségünket

két részre szakítja. A rendes és rendkívüli kielégítések kérdése tehát szorosan hozzákapcsolódik a lelki konfliktus kérdéséhez. Mind a két fentebbi szempont figyelembevételével *Schjelderup* a következő lehetőségekben sorolja elő az „el nem intézett” vágyak és törekvések további sorsát: 1. hibás reakciók, álmok és „ideges” tünetek; 2. védekező reakciók és kivetítések; 3. szublimációk. Mindegyiket jellemzi, hogy a lelkiélet tudatos és szándékos irányítását megelőzik vagy kikerülik és csak utólagosan, eredményeikben tudatosulnak; sajátos vonásuk továbbá, hogy nem maradék nélkül és a maguk igazi mivoltában mutatják az el nem intézett és teljesülésében megakadályozott vágyakat, hanem csak részlegesen törnek felszínre és különböző álorcák (maszkok) leple alatt. A rendesen el nem intéződhető lelki erők játékát tehát *a lelki konfliktus és az őket akadályozó ellenkező erők* és az darc-képződések határozzák meg leglényegesebben. A fentebbi három csoport mellett s őket keresztezve kapjuk ennél fogva a következő részletesebb felosztást: 1. *álcázó mechanizmusok*: kihagyások, átvitelek, szimbólumalkotások, sűrítések és önigazolások; 2. *az elfojtott vágyak s más lelki mozzanatok visszatérése*: téves reakciók, „ideges” tünetek, álmok; ide tartoznak *Sch.* szerint a védekező reakciók is, továbbá a szublimációk.

*Woodworth*¹⁰ szintén a lelki konfliktusból indul ki és azt kérdezi: mi történik az elvetett indítékokkal? – amiben szemmel láthatóan ugyanazt az álláspontot foglalja el kérdésünkben, mint az előző lélekkutatók. Ha egy vágy nem teljesülhet s azt, mint „cselekvési indítékot” valamely ellenkező indíték miatt elfojtottuk, vagy elvetettük, akkor sorsa a következőkben képzelhető el: 1. Az indítékok harcában az *én* határozott és az ellenkezőt választotta; az elvetett indíték ennek következtében „*inaktív állapotba*” süllyed és lassacskán feledésbe merül. 2. Mélyen gyökerező vágyainkat és indítékainkat azonban nem oly könnyű egyszerűen a feledés homályába meríteni s tőlük egyszerűen megszabadulni; sokszor csak *elhalasztjuk* teljesedését; a halasztás hosszabb-rövidebb időre terjedhet. *a)* Néha az elhalasztott vágy *álarcban* jelenik meg s így kivívja magának a teljesülést, *b)* A másik eset az elhalasztott vágy *szublimációja*, *c)* a harmadikat a különféle *védekezések*

mechanizmusai alkotják. 3. Az elhalasztáson kívül fontos eset a vágy *elfojtása* is (pszichoanalitikai értelemben), vagyis száműzése a tudattalan lelki világba; ennek következményeit az álmokban és a normális életet zavaró idegességekben szemlélhetjük, továbbá az „oktalan” félelmekben. „Az elfojtás a megoldatlan konfliktusokból nő ki”, – mondja *Woodworth*, jelezve a számtalan cselekvés-módozatnak kiinduló pontját.

A védekezésnek az egész lelki étellel, de különösen az akarással összefüggő pszichológiai alakjait *Claparède*¹¹ is na gyón fontosnak tartja és saját alapelvei szerint értelmezi őket. Kiindulásnak a „funkcionális lélektan” szempontját választja, vagyis azt a felfogást, hogy valamely tevékenység vagy cselekvés csak úgy érthető meg, ha mindig az egész személlyel vagy szervezettel összefüggésben fogjuk fel, vagyis ha azt keressük, mi a *szerepe* (funkciója) az illető tevékenységnek az *egész* személy vagy szervezet életének fenntartásában vagy egyéb céljainak elérésében. Claparède egész lélektanát és gondolkozását annyira áthatotta a „funkcionális” értelmezésnek a biológiából és a szervezetek célszerű működésének szemléletéből eredő gondolata, hogy természetszerűen kiterjedt az az, önvédelem és öngazolás jelenségeire is, melyekre különben őt is különösen az amerikai *Jones* kérdésfeltevései figyelmeztették (*Rationalisation in everyday life*, 1908). Mikor azonban az öngazolás jelenségeit vizsgálat tárgyává tette, nem mellőzhette az „érzelmi logika” általánosabb jelenségkörét sem, melyekről előtte a francia lélektan legkiválóbb képviselője, *Th. Ribot* is már kifejtette nézeteit (*Logique des sentiments*). *Ribot* óta úgy állt az érzelmi logikai gondolkozás a lélekbúvárok előtt, mint amelynek logikai bizonyítási alakja van ugyan, de valójában kikerüli és kijátssza a valódi bizonyítást. Claparède tovább elemzi az érzelmi-logikai lelki folyamatokat és többféle kategóriájukat különbözteti meg: vannak oly affektív gondolataink, melyek a valóság és igazság meggyőződésével járnak együtt; ide tartozik a szoros értelemben vett „affektív logika”, és az autista gondolkozás; – a második csoportba tartoznak az igazság és valóság meggyőződésének vágya nélküliek, mint pl. a költészet alkotásai. Az érzelmi logika, vagyis valamennyi között a legfonto-

sabb fajtája a szóban forgó lelki jelenségeknek mindig abban áll, hogy ítéletünket valamely *előzetesen* készen álló értékítéletünkhöz idomítjuk. Az *igazolás* művelete mindig valamely megingott hiedelem helyreállítására irányul és célja a meggyőzés. A meggyőzés, ha más embertársunk véleményét veszi munkába, akkor is sokszor használhatja az érzelmi logikát, melynél az előre bizonyosnak érzett értékítéletből kiindulva keressük a meggyőző érveket. Az. öngigazolás pedig azt a lélektanilag szinte megmagyarázhatatlan törekvést tartalmazza, hogy önmagunkat igyekszünk meggyőzni vagy igazolni *önmagunk* előtt, még pedig sokszor annak világos tudatával, hogy – nincs igazunk. (Emellett a törekvés mellett jól érthetőnek tűnik fel azok a *másokkal* szemben történő „öngigazolásaink”, melyekbe a helytelenség és igaztalanság tudata határozottan belejátszik.) Az öngigazolásnak e bonyolult művelete többféleképpen mehet végbe; az egyik alakja a kibúvók keresése (evasion), mikor pl. a dohányzás orvosi tilalmát azzal játsszuk ki önmagunk előtt, hogy „egy cigarettával több vagy kevesebb nem számít”, jól tudva, hogy ezt az érvet csak saját gyengeségünk palástolására hoztuk fel, még pedig „rossz lelkiismerettel”; hasonlók ehhez a különféle ürügyek és álokok, melyek szerepe szintén ily jellegű. Az öngigazolások második csoportját a vigasztaló jellegű hamis okoskodások alkotják (autoconsolation), a harmadikat pedig az önmagunk tisztázásai, mentegetései (autopurification). Az öngigazolásoknak és önvédelemnek az önszeretetből fakadó számos alakját Claparède funkcionális elmélettel értelmezi. Miért törekszünk magunkat meggyőzni? Miért használjuk saját magunk félrevezetésére a logikai bizonyítás formáit? Hathatósan bizonyulnak-e logikai okoskodásaink saját magunkkal szemben? S ha nem, miért folyomunk hozzájuk? Ezek a kérdések, mint látjuk, mind az önmagunk védelmére irányuló tevékenységünkre vonatkoznak, s megoldásuk abban az elméletben gyökerezik, melyet Claparède az akarási folyamat megvilágítása használt, ez az *alsóbbrendű* és *felsőbbrendű én* elmélete. Két *énünk* van ugyanis e feltevés szerint s ezek közül az alacsonyabbrendű arra törekszik, hogy saját érdekeinek és vágyainak megnyerje a felsőbbrendű ént. Szírhangjait a logikának, vagyis a felsőbbrendű ének saját

toe stílusába öltözteti; de minden hiábavaló, mert ez utóbbi nem esik áldozatul az alacsonyabbrendű sugalmazásoknak, nem „hiszi el”, vagy nem hiszi teljesen a felhozott okoskodás érveinek igazságát. Az önigazolási folyamat tehát valamely lelki konfliktus következménye; ugyanaz a helyzet áll be a lélekben, mint amely az akarati döntést megelőzi (t. i. a fontolgatás, a *deliberatio*), mikor két ellentétes vágyról vagy törekvésről van szó; a döntés azonban nem az akaraté, hanem az alsóbbrendű éné. Az önigazolást az önvédelem paradoxiójának lehetne nevezni. Claparède ennek a sajátos, paradox állapotnak igazi magyarázatát nem tudja másban találni, mint a *sajátos magatartásban*: mikor önmagunkat – öncsalással – igazoljuk, voltaképpen játszunk, megjátsszuk a hívő és meggyőzött embert; pontosabban, átmeneti állapotban vagyunk a játék és a valós viselkedés között.

Moore,¹² hogy teljesen áttekinthesse és rendszerbe foglalhassa az emberi cselekvések összes megjelenési formáit, bevezeti a *psychotaxis* és *parataxis* fogalmát. Mind a kettő elménknek és személyiségünknek azt az alaptörekvését jelenti, melynél fogva alkalmazkodik mind a tetsző, mind pedig a nem-tetsző helyzetekhez. A normális helyzetekben való viselkedésünk és a hozzájuk való alkalmazkodásunk a pozitív, illetve negatív pszichotaxis: kedvező, tetsző, élvezetes helyzeteket megtartani, kihasználni, – a kellemetleneket pedig kerülni és eltávolítani: ez a két magatartás az emberi viselkedéseknek legelemibb formái közé tartozik; de nem a tudat és szándékos célkitűzések síkján helyezkednek el e magatartásunk igazi alapjai, hanem a tudattalanban; viszont eredményeik és mozgásaik sokszor áttörnek a tudatost és tudattalant elválasztó széles és homályos övezetet és átnyúlnak a világos eszmélés birodalmába. A pszichotaxis néven összefoglalt külső-, belső viselkedésformák osztályai a következők: 1. A pozitív pszichotaxisokat *Moore* „*állandó ösztönzéseknek*” nevezi; ezeknek száma igen nagy és minden lelki műveletünkkel együtt járhatnak: már maga az, hogy látunk, hallunk, gondolkozunk, cselekszünk, életörömmel tölt el bennünket. 2. A negatív pszichotaxisok több csoportra oszlanak: a) az elsőbe tartozóknál a *kellemetlen* helyzet nem mutat semmiféle megoldási lehetőséget, vagy legalább is nem

megfelelőt (adekvátat): ezek a *hangulatsüllyedés* és a *szorongás* (félelmek). Hogy bizonyos helyzetek bennünk ilyen lelkiállapotokat idéznek fel, az természetes, de viszont ezek a lelkiállapotok még nem jelentik a helyzetből való felszabadulásnak semilyen útját sem. *b)* Bizonyos más kellemetlen helyzetek mutatnak ugyan megoldási lehetőséget, ez azonban *nem megfelelő*. Itt három utat talál az emberi személy, melyek azonban a kedvezőtlen helyzetből való kibontakozásnak ferde és bonyolult módszerei. Első helyen említendők a *védekező reakciók*, a világtól való elzárkózások és különféle negativizmusok és a *meiyekülések*. A másik kivezető úton járva, nem csupán negativisztikus vagy elhárító cselekvéseket hajt végre az ember, hanem valamely *pozitív* sikert és életörömet is keres. Ide tartoznak a *kompensációk*, az *érzések átvitele*i más személyekre, a *szereket-igénylések* és keresések s végül a *szublimációk*. Harmadszor: megoldást kereshetünk úgy is, hogy a kellemetlen, vagy kínos helyzetet előidéző vágyunkat erőszakosan *elfojtjuk*. Az elfojtás ismert tényével kapcsolatban azonban *Moore* figyelemreméltó észrevételt tesz. Ez azt mondja ki, hogy az elfojtás néven ismert eljárás és konfliktus-megoldás nem sorozható teljesen az előbb érintett pszichotaxisok közé, mert alapjellege más és e miatt nagyban eltér a többi hasonló probléma-megoldások természetétől. Míg ugyanis a többi említett megoldások inkább „impulzusokon” alapulnak, addig az elfojtás az *akarás* műve, „melyet az értelem belátása és a viselkedéseink elé kitzűzött eszmények irányítanak”.¹³ E szavakkal egy nagyon fontos megkülönböztetést tesz az amerikai szerző és rávilágít arra, hogy a lelki konfliktusok megoldásai lényegükben két csoportra oszthatók: az egyikbe tartoznak azok, melyeknél az igazi akarás dönt (választással) az egymás ellen harcoló indítékok között – míg a másik csoportba az indulatok, érzelmek hozzájárulásával vagy öngazolással történik a döntés akár a felsőbb-, akár az alsóbbrendű én-nek, azaz indítékának javára.

Moore csoportosítása azonban nem csupán a felsorolt módzatok és azok áttekinthető, biztos rendszerezése miatt érdemel különös figyelmet, hanem azért is, mert a „pszichotaxisok” fogalma mellett a „*parataxis*” lélektani fogalmát is bevezeti s ennek mind a *rendellenes*, abnormis viselkedésekkel, mind

pedig a *neurózisokkal* való összefüggéseit is kimutatja. Így válik rendszerezése teljesen kimerítővé és hasznosíthatóvá a lelkiélet egész területén. A parataxisok ebben a rendszerben úgy tűnnek fel, mint a *pszichózisok* alapelemei, míg maguk a parataxisok az „ösztönszerű reakciók” sorába tartoznak. A parataxis jelenségei e rendszerezés értelmében a következők: 1. *depressziók*, 2. *szorongások és félelmek*, 3. *védekező* paraktikus formák: a) ezek első csoportjába tartoznak azok a védekezések, amelyek *belső nehézségekből* erednek; ilyenek: a *felejtés*, az *izgalmi állapotok* rendellenes alakjai és az *önigazolásnak* azok az esetei, mikor a bajok okát illetéktelenül másokban keressük, másokra hárítjuk, b) Egy más nagy csoportja a helytelen és ferde viselkedéseknek *külső okok* lelki következményei gyanánt fogható fel. Ezek: a *negativizmusok*, a szándékos, szándéktalan menekülések a „tehetetlenségbe”, még pedig akár az általános cselekvést, akár egyes képességeket megbénító tehetetlenségbe, a különleges és abnormis védekezési formák. Amint a felsorolásból kitűnik, egyes lelki mechanizmusok mind a két lelki mezőn feltűnnek, azaz mind a pszichotaxisok, mind pedig a parataxisok között. Ennek a látszólagos ismétlődésnek azonban az a magyarázata, hogy a parataktikus cselekvési formák mindnyájan *rendellenesek*, abnormisak, míg a másik csoport cselekvési módjai a normális élet körébe tartoznak.

4. A védekezések köre.

Ha ez áttekintő beszámolás után felvetjük azt a kérdést, vajjon *hol a helyük és mi a jelentőségük az elsorolt cselekvési formák között a védekező mechanizmusoknak*, akkor két álláspont szerint adhatunk választ. Az egyik azt domborítja ki, hogy a védekezéseknek csupán egy szűk körre szorított jelentőségük van, azaz: e mechanizmusokat egynek kell tekintenünk a nem rendes és szabályszerű, azaz a vágyukat stb. adekvát módon kielégítő folyamatok között, a többiek a felosztás és csoportosítás egyenlő értékű tagjainak tekintendők a védekező mechanizmusokkal. E felfogással ellentétben azonban megemlíthetjük azt a másik nézetet is, mely a *védekezés fogalmát kiterjeszti* és sok egyéb pszicho- és parataktikai eljárást is a védekezések

körébe tartozónak ítéel. Nem, mondhatjuk-e pl., hogy a menekülések, a negativizmusok, a kárpótló és szublimáló eljárások szintén védekezések! A védekezés ugyanis különböző alakot ölthet a veszély és a támadás helyzetében: a menekülés, kitérés *passzívabb* formái épúgy ide tartozhatnak, mint az elhárításnak *cselekvőbb* műveletei. Maguk a depressziós állapotok is, a szorongások és félelmek, nem kapcsolódnak-e szorosan egybe a védekezés lelki gépezetével, tekintve, hogy ezeknek a hangulati vagy érzelmi jelenségeknek éppen az a fő szerepük és feladatuk az egységes lelkiéletben, hogy *(előre)* jelezzék a veszélyt, mely személyiségünket fenyegeti? Ez a felfogás, mely a „védekező reakciók” területét erősen megnöveli és kiszélesíti, azzal sem veszíti el jelentőségét, ha kiemeljük egyes, ide sorolandó viselkedéseknek a közvetlen védekezésen túlmenő jellegét. Ilyenek pl. a „kárpótló védekezéseknek” is elnevezhető kompenzációk, melyeknél nyilvánvaló, hogy a (feltételezett) védekezés mellett még más tartalmuk is van, t. i. egy újabb kedvező és kellemes helyzetnek a teremtése. Aki pl. kompenzációs ábrándozásoknak adja át magát, és csalódásaira illúziós álmodozásokban keres orvoslást, nyilvánvalóan kettős célt követ: az egyik a kínos vagy kedvezőtlen lelki állapotból és helyzetből való kibontakozás, a védelem, – a másik az elvesztett jóért egy új kellemes állapot teremtése. E második elem hozzájárul az elsőhöz, a védekezéshez, úgy azonban, hogy annak jelentőségét semmivel sem csökkenti. Hasonlóképpen vélekedhetünk a „menekülésekről” is. Az élet nehézségei elől való kitérés és menekülés lelkiállapota szintén felfogható védekezés gyanánt. A meneküléseknél világosan kidomborodik két lélektani szempontból fontos mozzanat: egyik a védekező magatartás az élet valamely nehézségével szemben, mely nagyobb-nak látszik, mintsem akár legyőzni, akár vele szembeszállni lehetne; az egyedüli lehetőség tehát a beteg számára a kitérés és védekezés; a másik mozzanat a menekülések alapját tevő félelem vagy szorongás. Ha ez utóbbit közelebről megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy közvetlenül az önérvényesítésnek arra a formájára vezethető vissza, melyet „gondoskodásnak”, „gondnak” nevez az újabb lélektani irodalom.¹⁴ Sok neurozishoz, különösen a menekülésekhez, a mai embernek éppen ez a túlzó

gondoskodása, önféltése s a belőle fakadó életszorongás teszi az alapját. A gondoskodás és gond tehát, mint az önérvényesítő életosztón egyik konkrét megnyilatkozási formája, valóban oly általános jellegű, hogy a nem megfelelő kielégülések igen nagy részének magyarázatául szolgálhat. De mi más a „gond”, a „gondoskodás” önmagunkról, mint előzetes védekezés? Óvatosság ez, mely a jövőre irányul, ismeretlen és ismert veszélyek ellen és átjárja egész életalakításunkat s annak egységes formát kölcsönöz. Ha azután elfogadjuk *Kretschmer*¹⁵ személyiségi típus-osztályait, és a viselkedésformák két fő csoportját a *szenzitív* és *expanzív* jellegűekben látjuk, akkor könnyen megtalálhatjuk az egyező mozzanatok az általános védekező viselkedések két faja (menekülés, támadás) és a fent említett típusok között. A védekezés tehát oly általános jelentésű magatartásnak fogható fel, hogy szinte minden pszichotaxis és parataxis közös nevezője gyanánt tekinthetjük. Így világítja meg a cselekvés lélektana azokat a legbelsőbb rugókat, melyekre cselekvéseink általában visszavezethetők: minden cselekvésünk valamely szükségletből vagy vágyból ered; ennek a kielégítésére történik mindaz, ami életünk s viselkedéseink nagy változatosságát előidéz. E kielégülések keresése a gond vagy gondoskodás, melyben bizonyos szorongás-elem jelenléte el nem vitatható. Ha a kielégülés megfelel a szükséglet vagy vágy természetének s minden személyiségünkben gyökerező erkölcsi feltételnek, akkor rendes és megfelelő; az ilyen kielégüléseket a pszichotaxisok nevéen foglaljuk össze. Ha azonban ilyen kielégülés nem valósítható meg, akkor a bennünk munkálkodó gond a parataxisok segédeszközébe folyamodik, ezek egyúttal mind védekező reakciók. Túlzásaik és lelki egyensúlyunkat megbontó hatásaik leküzdése vagy helyreigazítása a lélekgyógyítás feladatai közé tartoznak.

A védekező reakciók gyermekkori és ifjúkori szerepének felismerése nagy hasznára van a *neveléslélektani* gondolkodásnak és eljárási módszereinket is alkalmas elmélyíteni. Ha észrevesszük, mily hatalmas és fontos része van védekező magatartásoknak és mechanizmusoknak az emberi életben, akkor a gyermeket és ifjúságot is könnyebben megérthetjük minden napos viselkedéseiben, hibáiban és erényeiben.

JEGYZETEK.

- ¹ *J. Fr. Dashiell*: Fundamentals of Objective Psychology. 1927. 263-266.
² Adolescent Psychology. 1933. 38-42, 68-82 stb.
³ *Schwab and Veeder* szintén ebben a szellemenben adtak címet ifjúkori lélektani munkájuknak: The Adolescent. His Conflicts and Escapes. 1929.
⁴ Das Doppelleben des Kindes. Ein Beitrag zur Psychologie und Pädagogie der kindlichen Heuchelei. É. n.
⁶ *Cousinet*: Le mensonge chez les enfants (*Journal de Psychologie* 1938.)
⁷ Child Psychology. 1935. 392-394
⁷ *Debesse*: La crise d'originalité juvénile. 1936.
⁸ Le sentiment d'infériorité chez l'enfant. 1936.
⁹ Psychologie 1928. 237-256.
¹¹ Psychology. II. kiad. 1937. 317-319.
¹¹ L'autojustification Archives de Psychologie. XX. (1927) 265-298 11.
¹² Dynamic Psychology. 2. kiad. 1926. 183-249.
¹³ *Moore*, i. m. 186.
¹⁴ v.o. *J. Neumann*: Leben ohne Angst. 1941.
¹⁵ Medizinische Psychologie. 1922. 203-222.

Várkonyi Hildebrand.

A LELKI ÉLET EGYÉNI ÉS TÍPUSOS VÁLTOZATAI.

1. A „differenciális” lélektan eszméje és problematikája.

A „differenciális” lélektannak – mint az „általános” lélektannal szembenálló külön diszciplínának – némely országban (így nálunk is) gyorsan divatosná vált eszméje, még mielőtt teljes gazdagságában kibontakozhatott volna, vesztett hatalmából; ám a modern lélektani irodalomnak egyetemes szelme mégis egyre „differenciálisabbá” válik.

A *differenciális* (különbözeti) lélektan fogalma – amelynek elnevezését is, elméletét is elsősorban W. Stern-nek köszönhetjük¹ – világosan, határozottan, logikus tisztasággal állítható szemben az „*általános*” lélektan fogalmával. Ha az utóbbi a *minden* (emberi) lélekre illő minőségi és mennyiségi jellegzetességeket, a minden lélekben közös törvényszerűségeket kutatja, az előbbi – logikai ideája szerint – azokat a lelki jellegzetességeket és a bennük megnyilatkozó törvényszerűségeket volna hivatott vizsgálni, amelyek a valóságos élet *konkrét* emberi (– akár egyéni, akár típusos, faji és egyéb közösségi stb. –) lelkiségeit egymás között mégis *elkülönítik*. Így valójában a differenciális lélektan fogalmi körébe tartoznának, logikus szükségességgel, nemcsak az emberi *egyének* (v. ö. az egyéni személyiség lélektana, a típusok lélektana, jellemlélektan; grafológia stb.), hanem a különböző emberi csoportok, *közösségek* között is fellelhető lelki különbözőségek problémái is, sőt még a *fejlődési* fokok és fázisok, fejlődésmenet stb. szempontjából való lelki különbözőségek, valamint az „abnormis” lelki eltérések kérdései is. A különbözeti lélektan fogalmának ilyen teljes következetességű kibontakozását azonban mindmáig nem találjuk meg az irodalomban. Maga W. Stern is különö-

sebb hangsúlyt csak az *egyéni* és ezeken kívül a *tipológiai* különbözőségekre vet, és az egyetemes lélektani irodalom is hajlamos a differenciális pszichológia körét különféle módokon *szűkíteni*, így különösen pl. ahhoz az „individuális” pszichológiához hozni közel, amelyet már *Binet* és *Henry* elkülönített. A tényleges helyzetet egy-két példa szemléltetheti: *J. Fröbes* jól ismert kétkötetes nagy lélektani kézikönyve² a lélektani tudományágak felosztását *Titchener* nyomán határozva meg, a differenciális lélektant elsősorban mint „az egyének lelki különbségeinek tanát” jellemzi, ám nem úgy, mint amelyik az *általános* lélektannal szemben állana fenn, hanem amelyik csak egyik tagja volna ugyanannak a tágabbkörű tudományosztálynak, „az *ember* lélektanának. (I.), amelybe a következő, egymással koordinált tudományágak tartoznak: a) az *általános* lélektan; b) a *speciális* lélektan; c) a *differenciális* lélektan; d) a *genetikus* lélektan. Az így tagozódó emberlélektan maga is csak egyik tagja az *individuális* lélektan még felsőbb, átfogóbb (!) osztályának, amelynek teljes köre a következő: 1. az ember lélektana, 2. állatlélektan, 3. összehasonlító lélektan. Az individuális lélektannal szemben a *kollektív* lélektan (II.) áll, amelynek tudományágai: 1. néplélektan, mint a fajok és népek differenciális lélektana, vagyis etimológiai lélektan, 2. az egyes társadalmi osztályok, hivatások stb. lélektana, vagyis osztálylélektan.

Tudományelméleti szempontból meglepően – de, sajnos, a lélektani irodalomban mindmáig igen megszokott módon – zavaros osztályozás ez.³ Minket azonban ezúttal csak az érdekelhet, hogy a mondott osztályozás szerint voltaképpen 3 *differenciális lélektani terület* különítették el: 1. az individuális lélektan emberi ágában (mintha állati individuumok nem is volnának), itt is elkülönítve a differenciálistól egy speciális és egy („az egész szellemi fejlődést” vizsgáló) „genetikus” lélektant, 2. a kollektív lélektani *ethnológia* és az ugyancsak kollektív lélektani *osztálylélektan*. – *Lindworsky*⁴ a differenciális lélektant mint az „*egyéni* különbségek, a jeWemsajátságok, a *nemek* és *fajok* stúdiumát jellemzi (13-14. 1.), ám egyúttal ő maga is átveszi a *Titchener-éle* előbb említett logikailag abszurd felosztást (a nélkül, hogy a differenciális lélektanról

imént idézett jellemzését megkísérelné egybevetni és pontosan összeegyeztetni a Titchener-féle felosztással). – Ha a francia irodalom első nagy, modern összefoglaló, reprezentatív művét⁵ olvassuk, meglepetéssel vehetjük észre, hogy itt a „céljaik és módszereik” tekintetében egymástól elkülönülő irányok a következőképpen soroltatnak fel: 1. A „reakciós” (helytelenül: objektív) lélektan, 2. a tudatlélektan vagy szimpátia-lélektan (így is mondhatnók: „introspekciós lélektan”), 3. a reflexív és kritikai lélektan, 4. ontológiai lélektan. Az introspekciós módszer után szól a mű a kísérleti módszerről, majd a fiziológiai módszerről és a „paralellizmus” kérdéséről, azután az *összehasonlító* módszerekről, ezek között a *patológiai* módszerről és a pszichoanalízisről, a *genetikus* és a *szociológiai* módszerről, az *állatlélektan*ról, majd a „laboratóriumi” lélektanról. Amint látjuk: e szinten nem éppen kristálytiszta osztályozási erőfeszítésben a differenciális lélektan fogalmához legközelebb az *összehasonlító* (módszerű) lélektan fogalma áll. De a nagy munka II. kötetében – függetlenül az I. kötet osztályozás-kísérleteitől – megtaláljuk magát a „differenciális” lélektan kifejezését is (588. és köv. 11.), úgy fogva fel a differenciális lélektant, mint a „*teszt-módszer*” egyik diszciplínáját, amelyik azonos az „*individuális*” lélektannal („psychologie individuelle ou differentielle”, olvashatjuk az 589. lapon). A vonatkozó fejezet – La psychologie des caractères – szerzője, G. Foyer – Binet és Henry után – két problémakört különít el e differenciális lélektanban: 1. az egyének szerinti változatoknak problémakörét és 2. a különböző lelki folyamatok *egyénen belüli* változásait. A differenciális lélektannak egyébként érdeméül említi fel a szerző, hogy a lélektan neki köszönheti a jellemtanulmányozás „igazán tudományos formáját”. Felemlíti a szerző a differenciális lélektannak W. Stern által alkalmazott vizsgálati módszereit is, ekként: belső megfigyelés, objektív megfigyelés, a történelem, irodalomtörténet, művelődéstörténet, művészettörténet tanulmányozása, ankétok, majd szól az egyéni *hevedségek* (aptitudes individuelles) vizsgálatáról, valamint a *hivatás*-(pálya)-lélektanról (psychologie des vocations). Utolsó példánk: az amerikai lélektani szemléletek szellemével is annyi hasonlóságot felmutató H. Piéron által szerkesztett „*Année*

Psychologique” nagyértékű köteteiben közölt ismertetések rendszertani tagolása (pl. 1934-ben: az egyes évfolyamok között bizonyos lényegtelen eltérések előfordulnak), a *Psychologie comparée* c. alatt találjuk 1. az általános *fejlődéstani* kérdésekkel, majd 2. a zoológiai és biológiai lélektani kérdésekkel foglalkozó műveket, majd 3. a „*Psychologie pédologique. Évolution de l’individu*” (tehát gyermek- és fejlődéslélektan) következik, hogy végül 4. a „*psychologie différentielle*” következzen, és pedig egyfelől mint a *jellem- és típuskutatás, a pszichofiziológiai korrelációk* (!), a szenzórius *abnormitások* (a) továbbá másfelől a *nem, milieu, faj, család, öröklés* (b) kérdéseivel foglalkozó diszciplína.

A fentiekben jellegzetes irodalmi példákön szemléltetett tisztázatlan helyzet vázolása néhány kiegészítést és megjegyzést kíván. A történelmi fejlődés egyfelől a fentiek szerint is azt mutatja, hogy a differenciális lélektan tárgykörét *teljes* gazdagságban áttekintő szemléletek helyett csak *némely* differenciális lélektani problémakör jut – részben más elnevezések alatt – kellő rendszerbeli elkülönítéshez (és egyúttal megfelelően gondos gyakorlati szempontú átvizsgáláshoz és értékesítéshez), másfelől figyelmet érdemel, hogy az újabb lélektani irodalomban a „differenciális” lélektani irány és jelszó helyébe *más* újabb irányok és jelszavak jutnak előtérbe. A differenciális lélektan divata, legalább is e néven és egyidőre legalább, már lejárt. Maga W. Stern is a „differenciális” lélektan körvonalozása után a „*személyiséglélektan*” középpontibb tudományának kiépítésére adta magát, a differenciális lélektan tárgykörébe logikailag beletartozó *némely* tudományág *külön diszciplínává* önállósult (nem egyszer *idegen*, heterogén szempontokat ve gyítve a tisztán lélektani vizsgálatokba) pl. karakterológia, pszichoanalízis, örökléslélektan, fajtalélektan, a különféle képességvizsgálatok, pályaalakmassági kutatások, hivatáslélektan, (de a grafológia is stb.). 2. Ezt a fejlődésmenetet indokolhatja egyebek között azután már az a tény is, hogy egy egységes „különbözeti” lélektannak már tárgyköre is olyan *rendkívül tág és sokszzerű*, hogy a különözeti lélektannak *egyetlen* diszciplína-egységként való művelése és tárgyalása igen nagy nehézségeket okoz. 3. Mégis, habár – amint mondtunk – a

differenciális lélektannak több helyütt gyorsan elterjedt divata ma már lejártnak ítéelhető, a modern lélektani fejlődés *általános iránya* ennek ellenére nem annyira az *általános* lélektani vizsgálódásoknak, mint éppen a különféle *speciális*, így a szerkezeti és fejlődésbeli *differenciális*, vagyis egyéni, típusos, közösségi, átlagfeletti és alatti, zseniális, abnormis stb. változatok (részben összehasonlító) vizsgálatának kedvez. Kivételt e tekintetben főleg csak azok a törekvések jelentenek, amelyek – mint pl. az emberi reflexek vagy a cselekvések stb. terén vizsgálódó „objektív” lélektanok (v. ö. a „reakciós”, „reflexív”, „kritikai”, „viselkedés”- stb. lélektanok általános fejezeteit) igyekeznek az emberi lelkiségre jellegzetes *általános* törvényszerűségek újabb meg újabb köreit vagy részleteit leplezni le a tudomány számára. A fejlődésnek ez az általános iránya érthető: 1. legelőbb is a lélektant legigazabban közvetlenül az *egyéni* lelkek megismerésének vágya élteti, – az individuális és a közösségi lélek jobb ismeretének követelménye egyre jelentősebbnek ismertetik fel még a gyakorlati gazdasági élet helyesebb organizálása szempontjából vagy az etikai, szociális, nevelésügyi stb. feladatok jobb megoldásában is, 2. az újabb tudományos felismerésekre, a lélektan *általános* törvényszerűségeinek nagyjából már megtörtént felismerése után az egyéni és közösségi *változatok* továbbkutatása látszik gyümölcsözőbbnek, 3. a mai élet maga az egyéni lelki tényezők mellett a legkülönbözőbb – és az egyes közösségekben igen eltérő megnyilatkozású – *közösségi kérdéseket* is egyre hatalmasabb mértékben viszi az érdeklődés középpontjába. A gazdasági, nemzeti, fajta-, népkérdések az egyetemes politikai és kulturális életnek is középpontjába kerültek: ez a helyzet a maga részéről is elősegíti nem az általános, de a *közösségi* (és ezek mélyebb értelmezésére is egyúttal az *egyéni*) lélektani problémákhoz kapcsolódó vizsgálatokat – még ha e vizsgálatok szellemét természetesen nem mindig szerencsésen befolyásolják is az uralkodó különböző politikai áramlatok.

Az utoljára mondottakból a differenciális lélektani problematika körén túlmenően is folyik, hogy a mai kor általában kevésbé kedvez a *szigorúan „tisztalvű”* lélektani leszámolásoknak. Pedig még a politikai, gazdasági, társadalmi életnek

is az tenné a legnagyobb szolgálatot, ha az eszménye szerint elvi tisztaságot igénylő tudománynak legobjektívebb továbbfejlődését segítően elő és hasznosíthatnák a gyakorlati élet különböző köreinek javára. Az alábbiakban magunk arra fogunk törekedni, hogy lehető tudományos objektivitással és exaktsággal világítsuk meg a különbszeti lélektan tárgykörébe tartozó némely, gyakorlatilag is jelentős problémát. A kiválasztott kérdések tárgyalásában arra törekedtem, hogy minden lényeges ponton világosan szemléltethessem az általános és a differenciális lélektani szempontok szoros egybefonódását, egyfelől abban a meggyőződésben, hogy *differenciális* lélektani szempontokból kielégítő eredményhez nem juthatunk el addig, amíg a kapcsolatos *általános* törvényszerűségekkel nem tudunk kellően leszámolni, másfelől attól a tapasztalati felismeréstől is vezettetve, hogy az egyéni és egyéb *változatok meglátásához* hozzászóktól tekintet rendkívüli mértékben segíthet hozzá a *legáltalánosabb* lélektani kérdésekkel való egyoldalúságotól mentesebb, gazdagabb, teljesebb, körültekintőbb, ezért a lényegét igazabban és mélyebbről meglátó, biztosabb és exaktabb leszámolásokhoz, ezzel pedig az egyetemes lélektan továbbfejlődéséhez.

A fentiek rövid összefoglalásaként (és kiegészítéseként) a következő vázlatos képet rajzoljuk meg a differenciális lélektani problematika – ideálisan kidolgozható – egységes rendszeréről: Az általános lelkiség differenciális változatait megnyilatkoztatják 1. az *öröklött lelki alkat* egyéni, faji, nemi stb. változatai, 2. az egyéni, népi stb. *kifejlettségi fok* szerint való változatok (gyermek, serdülő, felnőtt; primitív népek stb.), 3. a *történeti* korok egyetemes műveltségi stb. általános idői tényezői szerint való változatok, (pl. ókori, vagy XX. századi lelkiség, az uralkodó korszellem módosító hatása stb.), végül 4. a *különös helyi és idői* aktuális körülmények szerint való változatok (pl. egy-egy politikai, szociális stb. rend, adott államformák, sajátos geográfiai, klimatikus, gazdasági stb. viszonyok, közösségi hagyományok, társadalmi osztályok, foglalkozások stb. alakító hatása). Kissé más csoportosításban beszélhetnénk a) *belső* tényezőktől függő, endogén alapú változatokról: 1. alakati, 2. fejlődési változatok, b) *külső* tényezőktől függő, exogén

alapú változatokról, 3. *idői* kortényezőök hatásaként, 4. *helyi, téri* tényezőök hatásaként előálló változatok. Maguk e változatok – az egymástól elkülönülő szubjektumoknak a differenciálások, változatok hordozóinak tágassági köre szerint lehetnek vagy *egyéniek* vagy *típusosak* (önként értetődik, hogy pl. a közösségi, foglalkozási, faji, nemzeti stb. lelkiségekre jellemző változatok természetesen: típusosak).

2. Az emberi lelkiség egyetlenfélesége.

Az e kérdéssel való világos leszámolás nélkül a differenciális lélektan problémáihoz nem szólhatunk kellő felkészültséggel hozzá. Hiszen ha lényege szerint nem *minden* emberi lelkiség ugyanaz, akkor rendkívüli tudományelméleti nehézségekkel kell megküzdenünk már az általános lélektannak exakt megalapozásában és felépítésében, még pontosabban: a lélektars, mint egységes és exakt tudomány egyáltalában nem is volna kialakítható. De rendkívüli nehézségeket kellene legyőznünk az általános lélektani és a differenciális lélektani terület *határvonalainak* pontos megállapításában is. Egyetlen kis történeti példa reávilágíthat a kérdés horderejére. Amikor Levy-Bruhlnek a primitív mentalitásról közzétett kutatás-eredményei⁶ azt a balhitet keltették sokakban, vagy még inkább általánosán, hogy a primitív népeknek valami egészen *másféle* „logikája”, általában másféle értelmisége van, mint a kultúrnépeknek, nagysokára bár, de maga Levy-Bruhl volt kénytelen kutatás-eredményeinek ilyen szellemű értelmezését előbb meglehetősen bizonytalanul, majd élesebben és határozottan megcáfolni.⁷ Valóban, a gondolkodás törvényei minden emberi értelem számára, *az* emberi értelem számára mindig ugyanazok és a gondolkodásnak lélektanilag lehetséges (- és logikai szempontból helyes vagy helytelen -) formái, féleségei, módjai is minden emberi értelem számára csak ugyanazok: a gondolkodásra minden ember csak ugyanolyan módon képes és gondolkodását helyessé ugyanazok az objektív és állandó kritériumok avatják. Az ilyen mélyebb belátások azonban a közönséges tapasztalások sokféleségének területén megtapadva nem világosodnak

azonnal élénk: megértésünknek és belátásunknak sokat kell fejlődnie, hogy az élet nagy változatossága és sokszerűsége mögött, a *ténylegesség* sokféleségében az azonos lényegeket, a törvények azonosságát, sőt a lehetőségek azonosságát is, vagyis az elviség egységét biztosan fölismerhessük.

Ami áll a gondolkodás törvényeinek és a gondolkodás fajának és lehetőségeinek azonosságára, áll a lelki élet összes területeire vonatkozólag: a rendkívül nagy tapasztalati sokszerűség mögött azonos lényegeket, azonos törvények, azonos irányulás- és funkciólehetőségek és azonos végső minőségi és mennyiségi kategóriák húzódnak meg minden emberi lelkiségre kötelező és semmi emberi lelkiség által át nem léphető érvénnyel. A természeti törvények – és a *lelki élet törvényei is természeti törvények* – mindig törvények és *mindig* érvényesek; csak a mi magunk által csinált, ember-csinált, ú. n. (pl. társadalmi, jogi stb.) „törvényeink” nem azok. A természet törvényei is szembe kerülhetnek egymással, de a különböző törvények követelményei ekkor is *hiánytalanul* érvényesülni fognak: összhatásuk eredményét az összetevők eredője matematikai exaktsággal határozza meg. Nincs ez másként a lelki életben sem, ám hogy ezt a tényt általánosan és a maga egyetemes érvényében beláthassuk, a lelki törvényszerűségeknek megfelelően biztos és tiszta felismerése szükséges hozzá. Hogyan oldható tehát fel az emberi lélek általános azonossága és egyéni, valamint típusos differenciálódásainak kettősségei? Mi az, ami a lélekben – így pl. az emberi értelmi működés terén – valóban azonos, változatlan és mi az, ami egyénenként vagy népenként, nemenként, koronként, típusonként stb. változó (és ami pl. az értelem terén bizonyosfokú jogosságot ad az ilyesféle elkülönítésekre is: gyermeki vagy felnőtt értelem; „női” logika, vagy primitív logika, vagy a schizofrén, vagy a paranoiás beteg logikája, vagy akár a hipomániás, vagy a depresszív beteg gondolkodása, katatmiás gondolkodás stb.)¹?

1. A magunk felelete a következő: minden emberi lelkiség a) ugyanazokból a lelki *jegyféleségekkel*, mint kategoriális lehetőségekkel bír, b) minden emberi lelkiség különböző jegyei számára ugyanazok a *viszonyulás-lehetőségek* állanak fenn, c) minden emberi lelkiség lényege szerint azonos *szerkezetű*,

d) minden emberi lelkiség mozgását, fejlődését, funkcióját és aktivitását ugyanazok a *törvények* irányítják.

Egy-két példa a mondottak szemléltetésére:
 a) Minden emberi lelkiség *ugyanolyanféle végső minőségi* (formai stb.) *jegyekkel* bír. Így minden emberi lélek csak ugyanolyanfajta végső szükségletekkel (pl. önfenntartásiakkal és önérvényesítőkkal, fajfenntartásiakkal, transzcendens irányulásúakkal stb.) bír és nincs élő ember, akiből teljességgel hiányoznék például az önfenntartás biológiai ösztöne, (illetve az ennek megfelelő biopszichés *szükségletek*, lelki impulzusok stb. különböző féleségei), hanem csupán olyan egyének vannak, akikben akár az ösztön-csoport, akár – és gyakrabban – a fajfenntartásiak csoportja, vagy – és talán még gyakrabban – a transzcendens irányulásúaké nagyobb vagy kisebb erővel, kvantitatív határfokkal, mintegy „kvantitatív töltéssel” jelentkezik, nem ritkán abnormisnak bélyegezhető fogyatékossgal, vagy praktikusán akár teljességgel hiányozni is látszóan. De minden emberi léleknek csak ugyanolyanféle, azonos fajtájú „*érzék*”-ei, *képességei*, *készségei* is vannak, minden emberre ugyanazok a végső fejlődési meghatározottságok és törvények is állanak fenn és csak ugyanazok a *fejlődési lehetőségek* kínálkozhatnak: csupán az egyik számára a sok-sok lehetőség közül praktikusán csak ezek meg ezek a fejlődéslehetőségek fognak – az azonos jellegű, de különböző hatás- vagy energia-töltésű összetevők végső eredőjeként – elérhetőnek, megvalósíthatóknak bizonyulni. És a szerint fogunk pl. abnormis fejlődési jelenségekről beszélni, minél nagyobb mértékben fog eltérni a tényleges egyéni fejlődés-eredő (a tényleges kifejlődöttség) a tapasztalataink szerint általában normálisan érvényesülni szokottól. De minden emberi lelkiségnek „*eszmélő*” (– akár külső, akár benső ingereket felfogó és ilyen vagy olyan fajtájú érzékelő kategóriába, vagy fogalmi kategóriába felfogott és értelmezett –) tudatosultságai is csak azonos fajtájúak lehetnek, legfeljebb ezen vagy azon a téren határozottabbak, élesebben differenciáltak, teljesebbek, gazdagabbak vagy fogyatékosabbak, sőt itt vagy ott szintén teljesen hiányzóknak bizonyulok, mint ahogy a „színvak” ember pl. a zöld-piros, vagy a kék-sárga színek megkülönböztetése terén bizonyul kisebb-nagyobb

fokban fogyatékos érzékűnek, abnormisnak -, hogy ez a tény, természetesen, miben se érintse az emberi lelkiségnek azt az általános és mindig azonos meghatározottságát, hogy, feltéve a megfelelő testi érzékszerv meglétét és funkció-képességét, *éppen ilyen és ilyen* (- és nem másmilyen -) színféslek elkülönítésére lehet képes, hogy látásunk törvényeit és az általunk látott színek viszonyait (vagy csak pontok, vonalak, tesztek téri viszonyait) stb. éppen ilyen és ilyen, pontosan meghatározható törvényszerűségek szabályozzák és i. t. Természetes, hogy (érzéki és nem érzékletes) *szemléleteink, képzeleteink, fogalmaink* stb. is szintén csak minden emberi lelkiség számára azonos szemléleti, képzet-, fogalmi kategóriákban tudatosulhatnak, sőt, asszociációink és képzeletműködésünk törvényei is mindenkire vonatkozóan ugyanazok, amiként ugyanazok gondolkodásunk lehető törvényei és formái is. De *vágyaink, törekvéseink, érzéseink és érzelmeink*, figyelmünk, érdeklődéseink stb. stb. alapféslekai is minőségileg ugyanazok. Az akarati elhatározások és *cselekvések* törvényei is ugyanazosak mindenkire nézve és i. t., fogalmilag ezt a helyzetet ekként rögzíthetnők meg: *a lelki jegyek végső kategóriális meghatározottsága és a mozgás- és energia-törvények azonossága.*

b) A fent mondott kategóriális meghatározottságú lelki jegyek egymás között sajátos módokon *kapcsolódnak*, egyik a másikkal sajátos módon *együttjár*, egyik a másikkal *megfelel*, egyik a másikat azonos törvények szerint kiválthatja, működésbe hozhatja stb. E mély kapcsolódásoknak módszeres föltárásához és tüzetes elemzéséhez a lélektani irodalom öntudatosan voltaképpen még csak alig kezdett hozzá. Már maguknak az asszociatív (kapcsoló) tevékenységeknek többféle fajtája van: így a közönséges szabad társulások, asszociálódások (- természetesen távolról sem csupán az úgynevezett „*képzettársulások*” -), amelyek, bár egyénies színezettel, de csak mintegy a *pillanatnyi lelki konstelláció* esetlegességeitől irányítatva jelentkeznek; a már egy irányban és többé-kevésbé tudatosan egyénileg irányított *fantáziás* társulások, a képzeletnek társító játéka; a szigorú szabályoknak engedelmessé és bizonyos objektív érték és célszerűségi kritériumok jegyében haladó *értelmi* kapcsolások.⁸ Bizonyos jegyeket, egyes lelki jelenségek

megnyilatkozását a *fejlődési* együtt-kibontakozás, vagy csak a fejlődési (sőt akárcsak a tapasztalati) egymásután stb. is egybekapcsol: lelki prognózist nem is volna lehetséges csinálnunk, ha bizonyos kifejllettségi állapot után nem várhatnák el ilyen és ilyen meghatározott következmények természetes bekövetkezéseit, – támaszkodva természetesen egyéb adatoknak, az addig megnyilatkozott fejlődés-jellegzetességeknek, de az ősök, a felmenő rokonság fejlődésmenete adatainak is stb. valamelyes ismeretében. Nem folytathatjuk a sort; a felhozott példák elegendők annak szemléltetésére, amit rövid összefoglalásban így nevezhetnénk: a lelki jegyek *egymásközi kapcsolódáslehetőségeinek meghatározottsága* és természetes, egymásközi kapcsolódáshajlandóságaik.

c) Az ilyesféle kapcsolódásoknak, bizonyos „rokonsági”, egymásnak megfelelési vagy együttjárás, kvalitatív és kvantitatív (sőt: formai) meghatározottságokon kívül, részben sztatikus-strukturális végsőbb alapjai is vannak: folynak e kapcsolatok abból a *szerkezeti* meghatározottságból, amelyet az (emberi) lelkiség nagy egészéről, valamint különböző rész-egészeiről tudományosan kialakíthatunk.

A szerkezeti tájékozódás szempontjai különfélék lehetnek; ezért csak példaképen utalunk sajátmagunknak arra a legáltalánosabb személyiség-szerkezeti szkémájára, amelyben egy *fel-színi* (tudatosult, eszmélő és feldolgozó, cselekvő) réteget, egy középső *motivációs* réteget (az aktuálisan ható irányító tényezők dinamikus rétegét) és egy, az örökölt lelki konstitúcióbain adott végső alapréteget különítünk el. E szemlélet úgy értelmezi az egész lelki életet, mint amelyik végső egyéni szükséglet-, képesség- és fejlődésalapokra támaszkodva minél teljesebb (és lehetőleg magasabbrendű) kibontakozásra tör, hogy legteljesebb kielégülését végül a szükségleteinek, hajlamainak és törekvéseinek, képességeinek és fejlődési lehetőségeinek legjobb megfelelő – és a külső környezet ráhatásaitól is meghatározott – cselekvésekben (illetve legalább bizonyos cselekvéspótló tevékenységekben, lehetőleg alkotásokban) érhesse el. Szükséglettől a cselekvésig: ez röviden a lelki élet dinamikájának alapszkémája.

Az általános szerkezeti azonosságon belül ugyanígy szer-

kezeti azonosságot találunk az egyes, egymástól elkülöníthető nagy lelki *funkciókörök* területén is. Így pl. az *értelmi* funkciók területén is azonos általános szerkezeti összefüggéseket találunk, akár tisztán *funkcionális-lélektani*, akár (logikai és egyéb) érték-szemponctokból vizsgálódunk. Hogy az emberi „logika” csak egyféle, de az ennél alapvetőbb jelentőségű „igazság” is csak egyféle lehet, ma már nem szorul bizonyításra. Akár a hagyományos iskolai logikák hívei, akár a modern logisztikusok egyként az emberi értelem állandó, értelmünk számára abszolút törvényeit (ezek között bizonyosan szerkezetieket is) tárják fel, – csakúgy, mint ahogy a cselekvés-elméletek építői az emberi cselekvéseknek is végső fokon azonos törvényszerűségeit igyekeznek exakt módon megállapítani. Tudományunk haladása éppen abban áll, hogy ezeket a törvényszerűségeket, – közöttük a szerkezetieket is –, egyre pontosabban és teljesebben ismerjük fel. A (bármilyen „értékű”), emberi értelmi munka egészéről, a magunk elmélete alapján, pl. a következő szerkezeti képet alakíthatjuk ki: A sajátos, *specifikus értelmi képességek* középonti tényezői mellett (- e képességeket magukat az *általános* és a *speciális* értelmi képességek csoportjában különíthetjük széjjel: pl. általános elvonás-képesség, másfelől speciális matematikai vagy nyelvérzék stb. -) ez a szerkezeti kép elkülöníti az értelmi munkát lehetővé tevő bizonyos lelki *előfeltételek* (pl. érzéklések, emlékezet, asszociáció stb.) tényezőcsoportjait, végül az értelmi munkát tényleges minemiségében, lefolyásában és értékében *befolyásoló* idegen (és idegen-elvű), heterogén tényezők (elsősorban érzelmi és érdek- stb. tényezők) csoportjait. Az „értelmi autonómia” az e befolyásoló heterogén tényezőknek az értelmi munka tisztaságát zavaró káros hatásával szemben bírt értelmi ellenálló képességet fejezi ki.⁹

Ugyanígy minden emberi lelkiségre vonatkozóan azonosak azonban azok a másfajta lelki rész-egészek, amelyeket pl. a *temperamentum* vagy a *jellem* szerkezeti egységének nevezhetünk. (Az előbbi kétségtelenül *külsőségesebb* és felszínebb, szomatikusán közvetlenebbül és erőteljesebben meghatározott szerkezeti egység: mintegy energetikai – mozgásos, formai – hangulati egység, az utóbbi a *benső* életvezetésnek egy sajátos egysége.) E szerkezeti törvényszerűségek minden lelkiségre vo-

natkozóan éppen olyan föltétlenül és megkerülhetetlenül érvényesek, mint pl. a lelki *lefolyás- és fejlődés folyamatok* törvényszerűségei: itt is, ott is az „elv” minden lelkiségre kötelezően ugyanaz (amint ugyanazok a végső lelki „tárgy-féleségek” is, amelyekre vonatkozólag az elv érvényesül).

d) Általában a lelki *törvényszerűségeknek* minden emberi lelki életre kényszerítően ugyanazonos jellegéről felesleges sok szót mondanunk. Mellékes, hogy hogyan értelmezzük ezeket a törvényszerűségeket; elég, ha itt annyit állapítunk meg, hogy a lelki törvényszerűségek összes fajaival való tudományos leszámolás távolról sem merülhet ki e törvényszerűségek csak mintegy kiválasztott és egyoldalúan hangsúlyozott *egyes típusainak* felismerésében és ezek kielemezésében. A lelkiéletet szabályozó törvényszerűségek *rendkívül sokféleségére* a magunk részéről már több ízben ráirányítottuk a figyelmet; problémánkat általános tudományelméleti vonatkozásokig szélesítve ki, részletesebben főleg a „természet-tudományok és a „szellem”-tudományok máig szokásos, felszínes, szegényes és jogosulatlanul merev elkülönítésének helytelenségével foglalkozunk. A magunk részéről a jövődő lélektani probléma-tisztázások egyik legalapvetőbb feladatául éppen a lelki törvényszerűségekkel való nagyobbvonalú, egyoldalúságoktól és benső ellentmondásoktól mentesebb, igaz és teljes leszámolás feladatát ítéljük: egy olyan probléma-tisztázást, amelyik egyenlőképen számot vet a (lelki életünket a magunk részéről is szabályozó) nem specifikusan lelki (nem-életes és életes), valamint a specifikusan lelki törvényszerűségeknek, más szempontból a megfelelési és szerveződési, szerkezeti, a motivációs (megalapozási), a jelentés-, cél-, értékelméleti, dinamikai (és formai), továbbá a lefolyási törvényszerűségeknek stb. csoportjaival, hogy mindezekon igaz eredményű szemlét tartva jussunk el egységesen átfogó – és a lélektan külön helyét a tudományok rendszerében határozottabban kijelölni képes – szemléletre.

2. Ha a fentiek egyfelől elegendőképen illusztrálhatják az alapvető lelki azonosság elvét, hogyan feleljünk másfelől arra a kérdésre, hogy miben keresendő az *egyéni (és típusos) eltérések, különféleségek lényege?* Erre a kérdésre röviden így felelhetünk: az individuális és típusos különbözőségek végső fokon

legelsősorban az egyes minőségi, lelki jegyek *fokozati* viszonyaira és egymásközötti erőviszonyaira, továbbá a fejlődési végső határozmányok különféleségeire, a természetes együttjárás, megfelelési viszonyok egyénien különböző érvényesülési hatékonyságára, a lelki egység összetartó és kormányzó-erejének fokára, a „másodlagos” stb. lelki alakulásokra és a különféle (külső-belső) befolyásoló és alakító tényezők sokféle hatásaira vezethetők vissza. (A morális vagy szociális vagy értelmi stb. szükségleteknek, érzéseknek, képességeknek rendkívül alacsony foka pl. eleve meghatározza a morális, szociális, értelmi élet kisebb- vagy nagyobb fokú fogyatékoságait, a konstitúcióban megalapított fejlődési zavar vagy rendellenesség a fejlődés tempóját, esetleg gyors elakadását stb. stb. eredményezi és i. t.) E viszonylatokba a lelki élet bármely lényeges területének kellően elmélyülő elemzése világos betekintést enged.

3. *Típusproblémák.*

Túl az általános emberi egyezéseken, a már röviden elemzett alapazonosságokon és egyezéseken, a különböző emberi egyének egymásközött – mindeniküknek *egyéni* mássága ellenére, helyesebben: ez egyéni másságuk megtartásával is – ténylegesen sokféle *közlelbbi* egyezéseket is felmutatnak. Az ilyen vagy olyan szempontból egymáshoz hasonló egyének *e szempontból* ugyanabba a közös *típusba* tartoznak. A valamely szempontból hasonló egyének csoportjai tehát típuscsoportok vagy típusosztályok. A „típus” lényege tehát a *valamely szempontból hasonló* egyedekre (egyénekre) közösen jellegzetes (pl. lelki, személyiségi) jegyeknek egységes és azonos szerkezeti összefüggéseket felmutató összessége. További fogalmi és meghatározási problémákkal, úgy érezzük, szükségtelen e helyen foglalkoznunk: célunk csak a leglényegesebb sajátosságoknak legrövidebb, világos szemléltetése. A tapasztalatban mutatkozó személyiségi csoportoknak többféle osztályát különíthetjük el. Így a legvégső és legáltalánosabb típusmeghatározó alapot magában az örökletes *konstitúcióban* láthatjuk. Típusmeghatározó tényezővé válnak azonban az életnek bizonyos jelentősebb kö-

rülményei, a *környezet* (az élő és élettelen „milieu” hatásai, történelmi, földrajzi, kulturális, tradíció-tényezők stb. stb.), sőt bizonyos fokig az *egyéni* élet alakulása, lefolyása alatt szerzett bizonyos tapasztalatok, így főleg a *foglalkozás*, munkakör, hivatás, de már a hasonló fejlődésfolyamatok is és i. t.

Mínthogy a „típus” fogalmi tartalma szerint egy meghatározott szempontból foglal egybe egyéneket, típusokat a *legkülönbözőbb*, lényeges vagy lényegtelen, mély vagy felszínes, benső vagy külső tekintetekből különíthetünk el. A választott típusmeghatározó szempont lehet az *egész személyiség* szempontjából jelentős, de sok, gyakorlatilag (sőt elméletileg is) igen hasznos típusosztályozás *különös*, speciális szempontok szerint különíti különböző típusokba az egyéneket: beszélünk pl. figyelmi típusokról, emlékezeti típusokról, tanulás-típusokról és i. t. Mi itt csak az *egész személyiség* általános minemősége szempontjából jelentős típusosztályozások kérdéséről kívánunk igen röviden szólni.

Az egyéneknek típusba való osztályozásában – csakúgy mint minden osztályozásban – fontos, hogy 1. *egységes szempontból* történjék az osztályozás (felosztás). Ha egymást keresztező (vagy éppen egymással össze nem férő) *több* osztályozási szempontunk van, ez tájékozódásunkat megnehezíti. De nem mindegy, hogy *milyen* osztályozási szempontot (illetve főszempontot) választunk. Típusosztályozási (főszempontunknak 2. *természetesnek* és *lényegesnek* kell lennie (bár a tudomány és a gyakorlat máig él (bizonyos területeken) „mesterséges” és nem a felosztandó tárgykör lényegéből folyó osztályozásokkal: ilyenek pl. a Linné-féle növényosztályozás vagy a szótárak abc-rend szerinti szócsoportosításai). Helyes irányító tájékozódást a típustanban *csak* a lényeges jegyek szerint való osztályozás adhat éspedig azért, mert a lényeges jegyek *természetesen és szükség szerint* együttjárnak bizonyos *egyéb* jegyekkel, úgyhogy a lényeges jegyek ismerete útba igazít bizonyos egyéb jegyek tekintetében is, hiszen a lényegből mindig meghatározott attribútumok folynak. Mutatja ezt már pl. az inkább a *szín* vagy inkább a *forma* iránti előszeretet típuskettőségének példája, de még szebben mutatja, – hogy a lelki személyiség általános minemősége tekintetében jelentősebb felosztásra hivatkozunk –

az inkább *önmaga* felé való vagy az inkább a *külvilág* felé való fordulás típuskettősségének példája stb. is. Olyan lényeges szempontot kell tehát a típusfelosztás alapjául választanunk, amelynél fogva a típuscsoport egyéneinek *lényegéhez* tudunk jobban hozzáférni. A típusosztályozás terén követelmény az is, hogy 3. az alapul vett szempontból *gyors és könnyű tájékozódás*, az egyik vagy a másik típusosztályba tartozás tekintetében könnyű felismerés és így könnyű típusba sorolás váljék lehetővé. Amikor típusokba sorolunk, akkor nem is az elvileg pontos, de inkább csak a gyakorlatilag minél célszerűbb, gyorsabb, könnyebb, kényelmesebb tájékozódásra törekszünk. A típusba osztályozás eminensen *gyakorlati* célokat szolgál (szemben pl. az elméleti célú, teljes tisztaságra stb. törekvő személyiség-osztályozásokkal): a típus mindig csak *körülbelül* tájékoztat. Az ilyen gyakorlati tájékozódás szempontjából a legcélszerűbb a csupán *egyetlen*, de középponti fontosságú jegy tekintetében való megfigyelés, míg a lelki személyiségnek egyéb szempontokból jellemző és külön „egyéni” vonásait elhanyagoljuk, szemben a teljes személyiségi leírással, amelyik az egyénre jellegzetes jegyeknek teljességével kíván számotvetni, és ezért az egyént rendkívül sokféle szempontból (és *minden* vonása tekintetében) meghatározni kívánja). A típus-vizsgálat nem egy-egy egyénből, hanem az egyének *között* feltalálható hasonlóságokból és különbségekből indul, olyan jellegzetességeket keresve, amelyek tekintetében az egyének között fennálló hasonlóságok és különbségek gyorsan és biztosan felismerhetők, hogy így gyorsan és könnyen megállapítható legyen, hogy ki hova, melyik típusba tartozik. Gyakorlati szempontokból fontos ezért az is, hogy 4. ne többféle, hanem csak *kevés* típusosztályba különítsük szét az embereket, lehetőleg csak *két*, egymással ellentétes csoportba való elkülönítést engedő alapszempontból. Az egyes emberek inkább az egyik vagy inkább a másik pólus, sarok közelében helyezkednek el, míg a végleteken magukon csak az egészen abnormis egyének foglalnak helyet. Az az ember pl., aki túlnyomóan a külvilág felé fordul érdeklődésével, törődik *valamennyire* saját magával is, és az, aki befelé, saját maga felé fordul, törődik egy bizonyos mértékben a külső világgal is. Minden normális emberben megvannak mindkét típusnak tulajdon-

ságai, csakhogy az egyikben az egyik típusnak, a másikban a másik típusnak jegyei vannak túlsúlyban. (Az elmebetegek között vannak olyanok is, akik teljesen befelé, önmaguk felé fordulni látszanak és még annyira sem érdeklődnek a külvilág iránt, amennyit a primitív életfenntartás megkövetel. Az ellenkező végletet olyan abnormis egyének mutatják, akik szinte egyáltalában nem látszanak önmagukkal törődni.) A típusokba való szétválasztáshoz célszerű ezentúl 5. olyan elkülönítő alapjegyeket keresnünk, amelyek tekintetében *nagy különbségek* vannak az egyes emberek között, mert hiszen így könnyebb a gyakorlati tájékozódás. Végül arra is törekednünk kell, hogy csoportosításunk alapszempontja 6. olyan legyen, amely lehetőleg *minden* ember számára fontos és középponti jelentőségű. Ez az a követelmény, amely – úgy ítéljük – összes alapkövetelményeink közül a legkevésbé jutott eddig érvényesülésre a különböző típusosztályozásokban. A történetileg mindeddig kialakult jelentősebb vagy divatosabb típusosztályozások között nincs egy sem, amelyik valóban minden egyénre egyenlőképpen sikeresen alkalmazható lenne. Nem alkalmazható jól az egyének nem jelentéktelen hányadára a nemzetközi orvos-lélektani irodalom legdivatosabb és joggal alapvető jelentőségűnek ítéltető (bár, amint a reávonatkozó kritikai irodalom már régen világosan feltárta, elméleti szempontokból sem kifogástalan) típusosztályozás sem, a *Kretschmeré*: a eiklotimiás és a szkizotimiás típus kettőssége általában nehezen állapítható meg pl. a *nők*re vonatkozóan. De nem illik jól minden emberre a *Jung-féle* introvertált vagy extravertált típus kettőssége sem, *Jaensch* a maga típuselméletét az altípusok és az egymást keresztező segéd-szempontok tömegével kényszerült a gyakorlatban használhatóbbá (ám elméletileg már-már bábelien zavarossá) tenni, *Spranger* nagy híre jutott alaptípusai (minthogy aránylag nagyszámúak) talán már több esetre alkalmazhatók többé-kevésbé könnyen, ám ezeknek egyfelől alaphibájuk a valóban egységes osztályozási szempont hiánya, másfelől egyéb elméleti fogyatkozások teszik ezt a „szellemtudományi” osztályozást a tudományos lélektan szempontjából ki nem elégítővé. *Groos* régebbi osztályozása, *Pfahler*, *Kunkel* stb. újabb osztályozásai és még sok más értékes osztályozás szintén jól példázhatja

a fentebb felállított követelmények tényleges gyakorlati jelentőségét; de egyúttal azt a tény is, hogy igen nehéz olyan középponti osztályozás-szempontot találni, amelyik minden ember elkülönítésére és meghatározására egyenlőképen alkalmas lenne.

A mi magunk vizsgálódásainak köréből először az érzelmi élet lélektani vizsgálata alapján (1926) és mintegy magától világosodott elénk egy sajátos típuskettőség: egyfelől az érzelmi élet *emóciós* (indulati), gyors, közvetlen és az átélő egyén számára azonnali „lereagálódást” lehetővé tevő lelki lefolyásai és másfelől a *szenvedélynek* lassan kifejlő, tartós és lépésről-lépésre az egyén egész lelki világát uralma alá vonó fejlődésmenete feljogosítani látszott az inkább „*emóciós*” illetve az inkább „*szenvedélyes*” egyén típusainak szétválasztására. Az érzelmi életnek az *egész* lelki élet számára alapvetően nagy jelentősége érthetővé teszi, hogy ez a típuskettőség lényeges szempontból különíti el az egyéneket szintén csak *két* alcsoportba. A közelebbi vizsgálódás kimutatta, hogy ez a típuskettőség, amelyik tehát *tisztán lélektani* és alapjában *elméleti* vizsgálódások gyakorlati érdekességű mellékeredményeként világosodott elénk, igen nagy mértékben egyezik a *Kretschmer* által lényege szerint a *testalkat* sajátosságainak és az ilyen vagy olyan testalkattal tapasztalatilag együttjárni szokott lelki jellegzetességeknek *empirikus* megfigyelése alapján felállított típuskettőséggel, sőt alkalmasnak mutatkozott arra is, hogy az empirikus alapon nyert kretschmeri típusegységeket mélyebb lélektani alapokból egységesen értelmezhesük. Az emóciós típusú egyén nagy mértékben hasonlít a ciklotim egyénhez – egyúttal a jungi extravertált típusúhoz is -, a szenvedélyes viszont a szkizotimhoz – és egyúttal a jungi introvertálthoz is -, a lélektani hangsúly azonban a magunk típuskettőségében az érzelmi (és ezen át szinte az összes) lelki mozgalmak gyors, közvetlen és mintegy nyom nélkül lezajló, tehát további szubjektív zavarokat, „komplexus”-képződéseket stb. ki nem váltó jellegére, illetve közvetlen lezajláshoz nem jutó, megtapadásokat, további lelki fejlődéseket, esetleg komplexus-képződéseket és különféle lelki zavarokat, hasadásokat stb. is előidéző jellegzetességére esik. Ez első lépésünk után most már továbbfoglalkozva a lélektani ti-

pusok kérdésével, arra törekedtünk, hogy olyan végső elkülönítési alapot találjunk, amelyik a személyiségnek valóban valamely legvégsőbben alapvető és ezért *minden* emberre vonatkozóan legelsőrendű fontosságú lelki jellegzetességet helyez a típus-elkülönítés középpontjába, és ilyen módon összhangba hozza nemcsak az elmélet és a gyakorlat követelményeit, de egyúttal megegyeztetni speciálisan a (gyakorlati jelentőségű) *típuskuiatásnak* és az *általános személyiségkutatásoknak* „tisztaelvű” és mélyebb igényeit. Ilyen alapon jutottunk el egy újabb típuskettősség felállítására, amelyik összhangban van a személyiségi szerkezetről kialakított már felemlített szemléletünkkel is, illetve az e szemléletből az egyéni életvezetésre vonatkozóan folyó végső általános tanulással: az egész egyéni lelki élet úgy értelmezhető, mint az egyén örökletesen megalapozott végső szükségleteinek (különböző lelki képességek és fejlődésutak segítségével és különböző személyiségrétegeken keresztül) szubjektive legkielégítőbb kibomlásra és kiélésre törekvő nagy mozgalom, amelyik kiteljesülésre az egyénnek legmegfelelőbb *cselekvésben* jut el. Az ily alapon felállított típuskettősség egyfelől a viszonylag könnyen és teljesen „*lereagáló*” és magukat -szubjektív kielégülést biztosítóan – kiélni tudó egyéneket, másfelől a szükségleteiket, impulzusaikat, vágyaikat, törekvéseiket, terveiket stb. könnyen *le nem reagáló*, a szubjektive kielégítő azonnali, könnyű, teljes, „*Zereagáló*” kiélésre eljutni – sajátos lelki alkatuk miatt – nem, vagy csak nehezen képes egyéneket különíti széjjel, két ellentétes pólust, sarkot jelentő típusba.

A „magakiélés” vagy „lereagálás” szempontja azért látszik mélyebbnek és általánosabbnak bármi jelentős egyéb szempontoknál, mert az egész lelki életnek legmélyebb *dinamikai, törekvés- és kibontakozásiránybeli* jellegzetességére épül; ezért illik *mindenkire* is, és ezért határozza meg az egyénnek nemcsak mások és a *külvilág* felé mutatott viselkedését, de meghatározza az *önmagával* szemben valót is. – Ha ezt a típuskettősséget egybevetjük akár a saját régebben (az érzelmi élet kettőssége alapján) felállított típuskettősségével, akár az irodalomnak szinte *bármilyen* más (legalább a gyakorlatban) értékesnek bizonyult jelentősebb típusfelosztásával, meglepetéssel vehetjük észre, hogy a legkülönbözőbb elkülönítő szempontokból

a különböző kutatóknál vagy különböző alkalmakkor felállított típuskettőségek egymás között végeredményben rendkívül hasonlóak. Ez a bármennyire érdekes tapasztalati tény (– amelyre már igen sokan utaltak –) a mélyebb lélektan-megértés számára azonban könnyen értelmezhető: a maga részéről is igen beszédesen bizonyítja minden emberi lelki életnek azokat a végső azonosság-bélyegeit, amelyekkel e tanulmány I. 1. fejezete is tüzetesebben foglalkozott. Az emberi lelkiség egésze – minden egyéni és típuskülönbségek ellenére – lényege szerint mindenkor és mindenkiben *ugyanaz* a nagyjában *egységes* egész: *bármilyen* lényegesebb részszempontból kiindulva próbáljuk megragadni legvégső határozmányait, akár legvégső *elkülönüléseit* is, nagyjából azonos végső eredményekre kell eljutnunk, hacsak erőszakot nem teszünk a valóságon vagy vizsgálódásainkban durvább természetű értelmi botlást nem követünk el. Az egységes emberi lélek összes jelenségei és funkciói között összhang, harmónia van (még ha ez az összhang soha nem is teljes): bármely részéből kiindulva *ugyanaz* a lényeg világosodik elénk. Túlemelkedve a különféle típuskettőségek külön-külön szempontjain, a legáltalánosabb – végső fokon mindig az örökletes alkattól meghatározott – típuselkülönülési lehetőségek szerint nagyjában *kétféle* embertípus él: az egyik ember „*közvetlen*”, a másik nem az, az egyikből a vágy, gondolat, indulat rögtön kirobbanni kíván, és ha kirobbant a külvilágba, erejét el is vesztette, az energia felszabadult, kiélt, a másik pedig sokáig *magában* tartja érzelmeit, vágyait, terveit, benső ösztönző energiáit valami látenszen lekötött, feszült állapotban, magában továbbbszövi, alakítja őket, töpreng rajtuk, a kielégüléshez el nem jutva esetleg benső válságokba is jut, vagy pedig visszavonja érdeklődését a külvilágtól és i. t. Természetes azonban, hogy az elkülönülési skála így is igen sokféle egyéni változatot és szint mutathat fel: a leglényegesebb mellékszempont az, hogy vájjon ki-ki mennyire képes megbirkózni a maga elsődlegesen uralkodóbb alapbeállítódásával, mennyire *képes* is legigazibbnak tettségű vágyódásai és hajlamai szerint élni, illetve mennyire képes „*akaratával*” – ami megint csak végső fokon az örökletes alkatban található megalapozottnak – mintegy úrrá válni azokon, íme: újra előttünk áll az önalakítás és a magasabbra tö-

rekvo önmelés kérdése is. Ám a legteljesebben csak akkor érthetjük meg minden egyéni élet rendkívüli változatosságát és sajátossá, egyre sajátosává és egyénibbé *váló* alakulását, ha kellő számításba vesszük az egyénileg különböző végső benső *fejlődési* meghatározottságot és a *külvilágnak* és minden egyéni alakító hatását s. Valóban a „*különbözeti*”, differenciális lélektapasztatlatnak sokféle – és ismét egyénenként különböző – tani szemlélet az, amelyik egyedül teheti képessé az embert az egyéni lelkekkel, de ezeken át magával az emberi lélekkel való legmegértőbb, legteljesebb és legigazabb leszámolásra. Ezért váltak – hogy tudománytörténeti példát is adjunk – a lélektannak leelőbb valóban mélyreható és egyúttal a szigorúbban tudományos tisztánlátásra mégis képesnek maradt úttörői nem általában pl. a filozófusok, vagy éppen az ú. n. „szellemtudományos” kutatók, hanem a *természetkutatók*. (még ha legnagyobbjaik, egy Aristo testől kezdve, a legnagyobb szerűbb filozófusokká emelkedtek is) és modern korunkban, szinte mindmáig, nem a csak a tudatvilág felszíni jelenségein experimentáló vagy csak bizonyos gyakorlati érdekű tudománytechnikai munkákra specializálódó kutatók és kísérletezők, hanem a természet-tudományosan képzett orvopszichológusok.

*

Az örökletes konstitucói azonban az alapvetően legfontosabb *általános* típus-tani jelentőségen túl, rendkívüli jelentőségű egy másik, *különös* típus-tani probléma szempontjából is: a lelki *fajta*-típus problémájának szempontjából. A fajta-fogalom lélektani jelentősége tekintetében ma kiéleződtek az ellentétek. Jogosulatlanul és egyoldalúan. Bennünket nem érdekelhet itt a vita: egyedül a *valóság* tényei érdekelnek. Ezek pedig végső lélektani értelmezési alapjukat abban találják, hogy valamely adott testi, szomatikus, biológiai – így az örökölt biológiai „testi” konstitúcióval is – a biopszichés („pszichofizikai”, de még sokkal inkább, „pszichofiziológiai”, de egyúttal „pszichokémiai” stb.) kapcsolatoknál fogva – természet szerint együtt jár valamely meghatározott lelki jelleg is. Dúlhatnak a viták kedvük szerint (ez lényegében nem a tudomány, sőt ezen a ponton valójában még csak nem is az *értelem* hanem az indu-

latok és általában az ösztönös és *érzelmi* élet kérdése), nem hiszem, hogy ma már akadna a tudománytól csak a legcsekélyebb mértékben is megfertőzött, sőt akár egészen laikus, de látó és értelmes egyén, aki ezt az imént mondott legáltalánosabb alaptényt tagadni megkísérelni merné. A lélektanban azonban ez a legáltalánosabb alaptény is elég ahhoz, hogy tovább haladassunk.

A fajta-fogalom a lélektanban éppen mint *típusfogalom* bír érdekességgel. A lélektan szempontjából fajta alatt azoknak az ősektől származó közelebbi vagy távolabbi közös egyéneknek csoportját érthetjük, akik *örökletes úton* bírnak bizonyos (– éppen a kérdéses fajtára jellegzetes –) azonos, illetve hasonló lelki jegyekkel, és akik így utódaikban is ugyanezeket a jegyeket képesek átörökíteni. Bár így a lelkifajta-jellegnek, fajta-típusnak alapja a *biológiai leszármazás szerint* egy fajta-tartozó egyének lelkiségének típusos hasonlósága, elvi lehetősége megvan annak, hogy valamely meghatározott fajta-típus lelki jegyei feltalálhatóak legyenek egy *más leszármazása* egyénben, vagy hogy az azonos biológiai fajtához tartozó egyének között akadhasson olyan is, akinek lelki jegyei *nem* mutatják e faj többi tagjainak típusos képét. E helyzet *lehetőségét* az indokolná, hogy az öröklésben az ősektől átöröklött (legalább is máig ismert) különböző elemszerű jegy-egységek a legkülönbözőbb, ma még „véletlenek” tetsző szeszéllyel kerülhetnek egy-egy utód egyénben egymás *mellé*: a testi jegyek átöröklését a tudomány *mozaikszerű* egymás mellé kerülésnek ismerte fel, és semmi alapunk nincsen reá, hogy a lelki jegyek átöröklése terén is el ne kelljen fogadnunk e mozaikszerű jegy-átörökítés alapelvét, sőt a tapasztalat nem egyszer meglepően bizonyítja ezt a tényt a lelki élet terén is, így a legfeltűnőbben a különböző fajtájú szülőktől származott gyermekekben). Így megvan az elméleti lehetősége annak, hogy egy adott esetben csupa olyan jegy lesz az egyénre jellegzetes, amely általában ne ma típusos faji jegyek közé tartozik. De a tudománynak a *tényekkel* is számolnia kell: az imént jelzett elméleti lehetőségre, legalább is a magam lélektani személyiségvizsgálatai mindeddig egyetlenegy példázó esetet sem nyújtottak, ellenkezőleg: minden (a biológiai leszármazás tekintetében is kivisz-

gált) esetben ott találtuk az egyik vagy másik biológiai fajtára jellegzetes típusos jellegzetességeknek természetesen nem mindenikét, de legalább néhányát, fajta-keveredés esetén pedig a keveredő fajták mindenikének egyik vagy másik, rendszerint több jellegzetességét. – Igen jellegzetes azonban lélektani szempontból az a tény, hogy a biológiai *szomatikus* fajta-jelleg lelki téren nem a maga *tisztaságában* jelentkezik: így elméleti lehetőségére akár annak is megvan (– bár a tapasztalatok alapján erre sem tudok példát hozni fel –), hogy a testi és a lelki fajta-jelleg éleset eltérjen egymástól. Annyi azonban bizonyos mind a két eddig felemlített alaptényről fogva (a szeszélyesen átörökölt jegyek mozaikszerű egymás mellé kerülése és a testi és lelki jellegzetességnek nem minden egyénben *pontos* egymásnak megfelelőse tényeinél fogva), hogy *a lelki fajta-típus nem pontosan és kényszerűen felel meg a testi fajta-típusnak*. E megállapításhoz azonban méltányos dolog egy kiegészítő kitértel tennünk: „a biológiai: szomatikus és lelki jelenségekre vonatkozó *mai ismereteink* adatai szerint”, mert hiszen lehetséges, hogyha a szomatikus-biológiai kutatások a mainál jóval előbbrehaladottak lesznek, a tudomány képes lesz olyan finom testi jegyek és változatok felismerésére, amelyek lehetővé teszik a testi és a lelki szféra sokkal pontosabb megfelelőseinek megállapítását. A nem teljes megfelelésre példaként hivatkozhatunk arra, hogy pl. a *testi* vizsgálat a keletbalti és a turanid fajtájú magyarok között élesebb különbséget fedezett fel, mint amilyent mi közöttük a *lélektani* személyiségvizsgálatokban láthatunk,¹⁰ a legtöbbször azonban, – a lelki módosulások gyorsabb és finomabb, és az *egyéni élet* folyamán is jelentős mértékben előálló jellegénél fogva könnyen értelmezhetően – e helyzet megfordító tjtát tapasztalhatjuk: határozott és jelentős eltéréseket mutathat fel a lélektani vizsgálat olyan egyének között, akikben a szomatikus megfigyelés talán csak ma még nem tud jelentős eltéréseket kimutatni. Ne feledjük azonban: mindezek a finomabb eltérések egyetlen általunk ismert esetben sem terjedtek odáig, hogy bármely megvizsgált egyénben biológiai faji leszármazásának típusos jellegzetességei legalább részben felismerhetők ne lettek volna.

Ha e kérdésekhez még közelebb kívánunk lépni: éppen a

lelki és a testi változásoknak eltérő jellegével kell jobban megismerkednünk. Ez a probléma a mindennapi és közösségi életben elsősorban az *asszimiláció* és disszimiláció kérdésében bír jelentőséggel. Azonnal megállapíthatjuk: bár az örökléstan testi jellegzetességeinek kutatói hangsúlyozni szeretik, hogy (a testi jegyek terén) biológiai asszimiláció nincsen, a lélektani vizsgálat *lelki* asszimiláció *tényét*, csakúgy mint a közönséges tapasztalat is, megerősíti. (Saját magunk, bár e téren ítéletmondásra feljogosítottak nem vagyunk, a szomatikus jegyek teljesen *merev* változatlanágú átörökítésének tételét is túlzottnak vagyunk hajlamosak ítélni, azt tartva valószínűnek, hogy bármi nagyfokú, de valójában *csak foki* és mintegy tempó-különbség áll fenn a testi és lelki jegyek módosulásai terén.) De ismét nem szabad túlzásba esnünk: a mondott asszimilációs tény-szerűség elismerése még nem jelenti egyúttal sem az asszimiláció *könnyűségét*, sem *gyorsaságát*, sem az asszimilációs folyamatnak azonnal az *egész* lelki személyiséget mélyről átformáló hatását. Szerencsénkre (vagy szerencsétlenségünkre, de a természetben mindenfelé uralkodó nagy célszerűségekre való tekintettel inkább mégis szerencsénkre) távolról sincsen így. Személyiségvizsgálataink azt mutatják, hogy az asszimiláció gyorsasága és mélysége (egyúttal teljessége) függ a hasonlító (asszimiláló) és a hasonuló, alkalmazkodó, idomuló *fajta miféleségétől*. Pl. viszonylag is nehéz a zsidóságnak vagy a cigányságnak *teljesen magyar* lelkiségűvé átalakulása, teljesen „magyarrá” asszimilálódása, a dinári fajta-típus azonban már jóval könnyebben és szerencsésebben alakul át magyarrá. De azt is mutatják vizsgálataink, hogy az asszimiláció gyorsasága és teljessége (általában is és a keveredő fajoktól függően is) távolról sem egyenlő mértékű a különféle egyes lelki *rész-funkciók* terén. Így – a legtöbb idegenfajta számára – általában könnyű a magyarrá asszimilálódás bizonyos feltűnő magyar *érzelmi megnyilvánulások* elsajátítása és külsőlegesebb *temperamentum-jegyeknek* átvétele terén, aránylag könnyű az (eleve el nem fogúit idegenek számára általában rokonszenves, de ezenfelül kétségtelenül igen hasznos) magát tudatosan és őszintén *magyarnak* „*érzés*” és magát magyarnak vallás terén, de már sokkal nehezebb a magyar emberre sajátosan jellemző

mélyebb *értékelési* és *beállítódási* jegyek terén való teljesebb és mélyebbre hatoló asszimilálódás, akár az önmagunkkal szemben való értékelő és meghatározott reagálási formákba készítő beállítódás, akár – és talán még inkább – a másokkal szemben, az élet különböző, anyagi és egyéb érdekkörével szemben, az elvek világával és az eszményvilággal stb. szemben jelentkező beállítódások terén, vagy egyfelől a maga spontán hajlamait (vágyai, kedve, hangulata, szeszélyei, társadalmi tekintetek stb. által is befolyásoltan, de alapjában) szabadon kiélni vágyásnak és másfelől a reális érvényesülésre, anyagi érdekre, okos alkalmazkodásra és célszerű, önfelajánlásokra irányuló törekvéseknek *egymáshoz viszonyított* erőtenyezői, hatékonysága stb. tekintetében, a magyar értelmi élet terén, a magyar moralitás mélyebb jellegzetességei tekintetében és i. t. A mondott és egyéb tereken fennálló asszimilációs nehézségek is más és másfokúak a magyarrá asszimilálódni kívánó idegen fajták saját típusos jellegzetességei szerint. Hogy maga a magyarság is bizonyos területeken és mértékben módosul a bár beléje „olvadó” fajták szerint, elméletileg is szintén érthető. A keveredés elvileg lehet inkább káros vagy inkább hasznos: nem egy tényleges keveredésnek káros hatása némely *nem-kívánatos* faji keveredésben, sajnos, erősen és csak egyetlen keveredésében is nemzedékeken át is bizonyítja e tétel érvényét. Nem *minden* fajta-keveredés eleve káros (- bár minden keveredés veszélyekkel jár, hiszen nem együvé, nem azonos lelki szerkezeti egységbe tartozó jegyek kerülnek az utódban kiszámíthatatlan véletlenséggel egymás mellé, ami legalább is a lelki egyensúlyozatlanság lehető veszélyével jár együtt, de vannak határozottan káros keveredések és általában a keveredésnek *túlságos* mértéke föltétlenül korcsosodáshoz vezet.

Az asszimiláció *tényszerűsége* tehát vitathatatlan: tempója azonban valóban igen lassú és hatása igen sokáig csak a felszínen marad. A tény azonban kétségtelen. Mi teszi azonban az asszimiláció tényét elméletileg is értelmezhetővé? Az eddig adott bevezető adataink a magyarázathoz még nem elégségesek. – A lelki asszimiláció kielégítő értelmezésében – a már említett alaptényeken kívül – különösen a következők jelentősek:

„1. A természetes *biológiai alkalmazkodás*, amelyik még

a testi jegyek tekintetében is... érvényesül... 2. Az élő egyéni pszichének az a törekvése, hogy még *ellentétes* jegyeit is valahogyan *egybehangolja*, lehető összhangba kényszerítse ...” (A legértékesebb egyének az általában legkevésbé megegyeztetett ellentéteken is képesekké válnak uralkodni). „3. A *tapasztalatók*, élmények (nevelői és egyéb), befolyásoltságok lélekalakító hatása; ezzel kapcsolatban 4. a lelki tényezőknek a testiekre való... visszahatása is ...” (és az ily módon is továbbható kölcsönhatás); 5. a különböző átörökített jegyeknek *sokféleképpen* lehetséges összerendeződésével és foki... különbségeivel jellegzetes sajátos *egyéni személyiségi* egész-színezetek, amelyek determinálóan visszahatnak magukra a részekre... E szabad változási lehetőségek természetesen csak az örökletes konstitúcióval... megadott fejlődés-keretek között érvényesülhetnek, ám az élő anyagnak igen nagyfokú *plaszticitását* sem szabad lekicsinyelnünk. „Végeredményben minden lelki spontán alakíthatóság is... a maga legvégső biológiai lehetőségét e plaszticitásból is meríti.”¹¹

Mind a mondottak megértetik, hogy – bizonyos, finomabb érzékenységű *lelki* módosulások szinte összehasonlíthatatlanul gyorsabbak lévén a testileg átörökíthetőknél – a testi jelleg megváltozását gyakran nem tudjuk felfedni ott, ahol a lelki jelleg már világosan felmutathatóan átalakult. A faji *közösségek* szempontjából azt jelenti ez a tény, hogy a *testi* fajta-jellegnek viszonylag változatlanabbnak maradása ellenére a lelki jelleg gyorsabban és nagyobb mértékben módosulhat, az *egyénre* vonatkozóan pedig azt jelenti, hogy míg az egyén öröklött *testi alkata* nagy fokban, szinte változatlanul megőrzi a maga fajta-jellegzetességeit, a lelki „*habitus*” az egyéni élet folyamán a faji jegyek tekintetében is képes jelentősebb módosulásokat szenvedni.

A közös (pl. népi, nemzeti) kultúra, hagyomány, történelem, föld, táj, nyelv stb. típusalakító hatása a faji leszármazásnak személyiségtypust is több tekintetben meghatározó alapjellegén kívül, minden típusalakító tényező között a *legjelentősebbnek* is ítéhető. Igen sok esetben nem is lehet pontosan kimutatni, hogy egy népi vagy nemzeti közösségben melyik befolyásoló tényező, ill. tényezőcsoport a lényegesebb: a faji-

ságé-e vagy a közös történelmi sorsé, nyelvé, hagyományoké, kultúráé, a közös földé (tájé), a közös feladatoké és céloké stb.f

A kétféle tényező gyakran szétválaszthatatlanul olvad egybe, így pl. a *zsidóság* lelki képének alakjában, ahol bizonyos, hogy a biológiai sajátos jelleg mellett a *zsidó történelmi sors közössége* - ez esetben ország- és kultúra-határoktól, tájmeghatározottságtól, történelmi korszakoktól is nagy mértékben függetlenül - együtt kellett, hogy a világ minden részén egymáshoz hasonló típusosán jellegzetes népcsoportokká alakítsák a zsidóságot. De jó példa az eredetileg két fő fajta-típusba (keletbalti és turanid) tartozott *magyarságnak* is ma lelepleződő, nagyjában egységes lelki képe, amelynek mai alakulását még sokféle egyéb fajta-keveredés is legalább is színezte (keletieké, v. ö. pl. a még ma is nem ritkán található tisztábban mongolid stb. típusú magyarokat – és nyugatiaké) és ahol a helyhez kötött földrajzi, történelmi, nemzeti, közösségi stb. tényezők is bizonyos egybehangoló munkát végeztek. Csak éppen utalunk hasonló jelenségek észlelhetésére a magyarországi némettség vagy szlávtság stb. körében is, hogy feltűnőbb példaként inkább azt domborítsuk ki, hogy a legkülönbözőbb olaszországi vidékekről származó *olasz* egyénekén végzett vizsgálataink is (ez egyéneknek a legkülönbözőbb vidékekről való származása és különféle faji kevertsége ellenére) valósággal megdöbbenően, a felszínes külső megfigyelés előtt nem is sejtett mértékben feltűnő típusos hasonlóságokat mutattak ki. – így érthető, ha különféle nemzetbeli és fajtajú egyénekén végzett személyiségvizsgálataink biztos elkülönítést engedő igen határozott, sőt éles különbségeket is mutatnak pl. az átlagos magyar és a zsidó vagy a szlovák vagy az olasz stb. lelkiség típusos jegyei között: így az önmagával szemben való, a más személyekkel szemben való, az élet anyagi (materiális) és hatalmi stb. értékeivel szemben tanúsította személyfelettien ideális, értékekkel és eszményekkel, az elvi igényekkel szemben mutatott értékelési mód, lelki „beállítódás” és tényleges magatartás stb., stb. kérdésében, de éppen így a temperamentum, a hangulati és érzelmi élet, a törekvés- és akarati világ, sőt az értelmi jellegzetességek tekintetében is. A természetesen spontán (és mások felé alapjában jóindulatú, sőt nagylelkű gesztusokra is hajlamos stb.) magyar lendület pl. – ame-

lyet vizsgálataink a sajátosan magyar lelkiségnek talán legközeppontibb jelentőségű alapjellegzetességül mutatnak – némi morális, ideális és elvi vonatkozásaiban élesen elkülönül a felszínes szemlélődő előtt annyira hasonlóan mutatkozó olasz temperamentum lendületétől és hevesességétől. A magyar önértékelés és büszkeség, a magyar érzelmi élet – bizonyos külső megnyilatkozási hasonlóságok ellenére – egészen más jellegű, mint az olasz „vérmérséklet” öndicsérő, de józanul alkalmazkodni szokott jellege és az olasz érzelmi életnek gyakori színpadiasabb pózai. De egészen eltérő jelleget mutat a szlovák lelkiség benső bizonytalansága és mások felé nagy bizalmatlansága is és i. t. A magyar *alkalmazkodásnak* sajátos – és sok gyökerű – fogatkozásai sem jellegzetesek pl. az olasz (vagy szlovák stb.) lelkiségre, az anyagi érdekekre és a reális életsikerek körül tekintő és állandó munkálására fordított törekvés ereje a magyar személyiségben, szemben a maga úri kedvének, uralkodó hangulatának, sőt szeszélyének, a maga esetleges szórakozásvágyának, a „társadalmi” tekinteteknek, az ilyen vagy olyan gyökerű prédálási hajlamnak viszonylag kisebbfokú, – egyenes ellentétben az olasz (vagy szlovák stb.) lelkiség viszonylag anyagiasabb és *másként* egocentrikus magatartásával és i. t. Részletezések helyett szabad legyen csak arra utalnunk, hogy mind e tényezőkkel való minél teljesebb és minél mélyebbről megértő számotvetés elsőrendű *nemzetpolitikai* és nemzetnevelési jelentőséggel is bír: bármely nemzeti közösséget csak a fentiekben vázolt lelki-típustani vizsgálódások eredményeivel kellően számotvetve, az ilyen kérdésekben is való minél nagyobb fokú világosan és tisztánlátás alapján lehetséges a legmegfelelőbbben megszervezni, igazgatni, irányítani és fejleszteni.¹²

JEGYZETEK:

¹ Différentielle Psychologie, 1911.

² Lehrbuch der experimentellen Psychologie, 1917.

³ Hiszen itt pl. az *ember* és az *állat* fogalma egyetemességben *alája* rendeltetik az *individuumnak*, az *általános* lélektan pedig – és éppen így a differenciális meg a speciális, meg a *genetikus* lélektan – egyenesen az *individuális* lelektan egyik alosztályának (az emberlélektannak) rendeltetik alá, hogy azután egy,

az individuális lélektannal – helyesen – egy síkra helyezett „kollektív” lélektanban *újra* csak előkerüljenek bizonyos – legalább az „emberi” lelkiséggel foglalkozó – problémakörök és közöttük éppen differenciális jellegűek is, ezentúl meglehetősen önkényes az egyes alosztályokba tartozó *osztálytagok* elkülönítése is, feltűnhet az ember- és állatlélektani probléma-tagozódásnak csak fogyatékos párhuzamossága és i. t.

⁴ Lindworsky: Experimentelle Psychologie, 1935.

⁵ Dumas, G. (szerk.): Traité de Psychologie I-II. 1923.

⁶ Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, 1910. és főleg La mentalité primitive, 1922.

⁷ E kérdésekhez l. a szerzőtől: Az eszmélések organizálódása . . . , Bevezető a lélektanba stb.

⁸ Talán még érdekesebb terület pl. a végső egyéni *szükségletek* és a *képességek*, továbbá a *hajlamok*, érdeklődés- és *törekvésirányok* között fennálló természetes megfelelések, vagy pl. az ú. n. *temperamentum* terén a nagy energiának, mozgás-elevenítségnek, hangulati, felhangoltsági és derűs, optimista életbeállítódásnak egymásközi természetes megfelelése (bár az ilyen jellegű megfelelések terén mindig mutatkoznak egyéni és típusos eltérések, melyek ha igen nagyfokúak, sok esetben szintén abnormisaknak bélyegezhetők, mint pl. az elmebetegeknél gyakori durva meg nem felelések eseteiben az értelmi, érzelmi, cselekvési magatartás között) – pl. az egyénre rendkívül kellemetlen hír hallására föllépő nevetési- vagy közöny-reakció, izgatott hangú fenyegetésekkel együttjáró tényleges cselekvési passzivitás, a téves eszmerendszer szellemének sehogyan meg nem felelő viselkedés és i. t.

⁹ Ugyanúgy minden emberi lelkiségre vonatkozóan alapjában azonosak az eszmélet- (tudat-) szerveződéseknek, a pszichomotorizmusnak, az érzelmiségnek, a cselekvéseknek stb. általános szerkezeti egységei.

¹⁰ V. ö. *Kodály* megfigyelését is a *legkülönbözőbb* vidékekről származó magyar népi dallamok *egységes* jellegéről. (Mi a magyar?)

¹¹ Idézve A „magyarság” mint lélektani kérdés c. dolgozatunkból, Új Élet Felé, 9. sz.

¹² Az itt közölték egy külön is megjelenő nagyobb dolgozat részei.

Boda István

ALKALMAZOTT ÉS GYAKORLATI LÉLEKTAN.

A VALLÁSLÉLEKTAN ÁLTALÁNOS EMBERI
ALAPJÁRÓL: EREDET ÉS ALAPÍTÁS A MITOLÓGIÁBAN.

1.

Nagy néplélektani művében, a mítoszról és vallásról szóló kötetek elején, joggal tehetette *Wundt* a mitológia történész-kutatóinak azt a szemrehányást, hogy alapvető kérdéseket nem tisztáztak.¹ Többek között azt sem: mi a mitológia. Ma a szemrehányást vissza kell fordítanunk. *Wundt* s az utána következő valláslélektani kutatás is tisztázatlanul hagyta más fontos kérdésekkel együtt épen a mitológia lényegére vonatkozót.

Ez természetes volt a valláslélektannak abban az ágában, amelyet *Girgensohn* alapozott meg.² Ő kísérleti úton akarta jobban megérteni a vallásos embert s vallásos élményét. A kísérleti személyeknek vallásos szövegek segítségével kellett valási élményeiket felidézniök. Természetesen csak olyanokat, amelyeket *Girgensohn* balti protestáns műveltségi körében, biblia-olvasáshoz szokott keresztények vallásos élménynek egyáltalán elfogadhattak. Hogy merülhettek volna fel itt nyilvánvalóan mítikus asszociációk: olyanok, amelyekbe a szintén protestáns baseli vidék fia, *Jung* a maga módszerének gyakorlásában beléütközött?³ *Girgensohnt* az elképzelhető legnaívabb valláslélektani álláspont jellemzésére kellett itt felhozunk, mint már a valláslélektan és antik vallás viszonyáról szóló tanulmányban tettük.⁴

Egy lényegesen nagyobb és gazdagabb protestáns kultúrkörnek, Amerikának, sőt az egész angolszász világnak legjelentékenyebb képviselője volt a valláslélektani kutatás terén *James*. Vele szemben Wundt élesen állást foglalt.⁵ Dolgozatában, amely James „pragmatikus” valláslélektanával foglalkozik, így határozza meg a valláslélektan helyzetét általában: „Középen áll az általános lélektan és a vallástörténelem között. Feladata, hogy a vallástörténet nyújtotta vallásos jelenségeket vonatkozásba hozza az emberi gondolkodás és cselekvés általános indítékaival, továbbá hogy kimutassa azoknak az új indítékoknak a forrásait is, amelyek a vallás néplélektani fejlődéséből adódnak az egyéni tudat számára.” A valláslélektan Wundt szerint „genetikus” tudomány, „a vallásos tudat jelenségeinek fejlődését nyomozza”, s „ebben az értelemben tisztán tapasztalati tudomány”. Külön hangsúlyozza azt, hogy a vallásos jelenségeknek, ellentétben a tudat egyszerű alapjelenségeivel, mindig történelmi feltételeik vannak. James-nél is azt kifogásolja, hogy klasszikussá vált műve: a „Varieties of Religious Experience”⁶ válogatás nélkül hozza példáit.

De tisztázza-e kellőképpen először is azt, hogy a mitológia hozzáférhető-e egy tisztán tapasztalati s éppen Wundt követelménye szerint való kísérleti lélektan számára? Nem él-e a kutató ma annyira megváltozott történelmi feltételek között, sőt a pusztán történelmi feltételeken túl: annyira más kultúra körében, hogy eleven mitológiák megélése helyett legfeljebb mítosz-maradványokat boncolgathat, más világokból, mintegy tengermélyből, a vizsgáló tudat világosságába felrántott holt őslényeket? Ma nehezen tudjuk megérteni, mint írhatta le ez a nagy tudós ugyanabban az összefüggésben, hogy a valláslélektan történelmi feltételek között végbemenő tényleges fejlődést nyomoz, és hogy tisztán tapasztalati tudomány. Természetesen: a történelmi feltételek kimutatását a vallástörténelemtől várja, s ő maga az általános emberi indítékokat vizsgálja. De nem azonosítja-e ugyanekkor az általános embert önkéntelenül önmagával, őskorok és idegen kultúrák vallásos lényeinek indítékait olyan motívumokkal, amelyek a XIX. század végén a vallást *érthetővé*, de *élhetővé* többé nem tették?

Az a kettősség, amelyet Wundt a valláslélektani kutatás

számára előír – a vallástörténet és az általános lélektan összekapcsolása – könnyen jelenthet kétszeres elidegenülést a kutatás tárgyával szemben. Már a pszichológus-megfigyelő is elidegenült attól, amit megfigyel:⁷ a képzelet működését, amelyre Wundt a mitológiát visszavezeti, nem figyelheti tudományosan, ha maga is képzeleg. S még jobban elidegenült az, aki megfigyelése tárgyára mint egy más kor, más kultúra meghaladott álláspontjára tekint vissza. Ha mint pszichológus-megfigyelő kizárta magát a mitológiai képzeletben való részvételtől, most mint történész-elképzelő – mert elképzelés ez és nem megfigyelés – átadja magát saját képzeletének, amelynek működését itt fel sem ismeri: azt hiszi róla, hogy tudományos gondolkodás.⁸

Ebből az következik, hogy a valláslélektani kutatás számára mégiscsak az „általános emberi” alap megragadása a legfontosabb – ha egyáltalán megragadható. Épp ezt a kérdést kell leelőbb tisztázni: mennyiben közelíthető meg ez az alap. Wundt a mitológia és művészet közös emberi alapját vélte megragadni a képzeletben. Ehhez a mitológia szerinte úgy viszonylik, mint a nyelv a kifejező mozdulathoz. Mit jelent tehát itt az általános emberi alap megragadása? Wundt szerint a képzelet működésének kísérleti 'megismerését, más szóval: az érzéki csalódások mechanizmusának megértését.⁹ Hogy az, ami a zavartalan érzéki észrevétellel tapasztalt világgal összehasonlítva „hamis” világ – például a mitológia világa – egyúttal mégis „igaz” világ lehet, nem pusztán az *érezkelt* valóság *módosulása*, hanem egy *élt* valóság *kifejezése*: az túlmegy Wundt elképzelésén és módszerein. Holott nyilvánvaló, hogy ott ahol a valláslélektan elkezdődik, a lélek számlára már valóság – lelki realitás – van.¹⁰ A valláslélektan általános emberi alapja Wundt szerint lényegében csak az volna, hogy *errare* (az érzéki csalódás értelmében) *humanum est*. Az érzéki csalódásokhoz járulnak még a primitívek gondolkodási hibái is¹¹ és így épülnének fel csalódásokra alapított tévedésekből a mitológiák és vallási rendszerek.

Wundtot a lélektani kutatás maga haladta túl, amikor módszereket talált arra, hogy az érzéki észrevevésnek meg nem felelő lelki realitások gyökereit valóban keresni tudja: egy

mélyebben fekvő általános emberi rétegben, amelynek természetességét, ha más nem, álmaink bizonyítják. A „tudattalan” működésének tudományos felfedezése – Freud vívmánya – után Jung megfigyelései fordították az eredetileg csak egyénlélektani „tudattalan”-kutatást a legtágabb értelemben vett néplélektan irányába. Hiszen az öntudatlan Jung felfogása és tapasztalatai alapján kollektív: mélyebb rétegeiben valamilyen embernél közös. Az általános emberi alap felé itt lényeges előretörés történt. Mi a következőkben mégsem a jungi, vagy valamilyen másféle „mélylélektan” útján igyekszünk az „általános emberi” felé közelíteni – s ezzel a közelítés lehetőségéről is tájékozódást szerezni, – hanem a mitológia útbaigazításai nyomán.

Ebből a célból előbb azt kell összefoglalnunk, amit „Mi a mitológia?” címen egyszer már kifejtettünk.¹² A mitológia eredetét illető kérdést itt sem vetjük fel ilyen értelemben: „Hol és mikor keletkezett olyan nagy mítoszteremtő kultúra, amely alkotásaival minden későbbi mitológiára hatott?” Figyelmünket olyasvalamire irányítjuk, ami minden mitológiában közösnek és általánosan emberinek látszik: az eredettel való foglalkozásra magára. Mi dolga van minden mitológiának eredettel vagy eredetekkel! Ebből a kérdésből kiindulva remélhetjük azt, hogy a mitológia lényegének alaposabb megismerése mellett feleletet kapunk arra is: mennyire közelíthető meg tudományosan a valláslélektani jelenségek közös forrása?¹³

2.

A „mythos” szónak nagyon sokféle elkopott és egymásba olvadó jelentése van: sokkal kevesebbre jutunk a szóval magával, mint olyan kifejezésekkel, amelyek a *μν-ἱῶσ* szót az összegyűjtést, mondást jelentő *λέγο*) szóval kapcsolják össze. Platon, aki maga is nagy „mítoszmondó” volt, saját tapasztalata és tevékenysége alapján tanít meg élő és mozgékony voltára annak, amit a görögök *μν-ολογία*-nek neveztek. Művészet ez a költészet mellett és a költészetben belül (a kettő területe metszi egymást), művészet egy sajátos, anyagi természetű alapfeltétellel. Van egy különös matéria, amely a mitológia

művészetét meghatározza: ősi, hagyományozott anyag, amelyet már ismert, de tovább alakítható elbeszélések tartalmaznak – *μυθολόγημα* a legjobb görög szó ezekre – elbeszélések istenekről és isteni lényekről, hősök harcairól és alvilág járásokról. A mitológia ennek az anyagnak a mozgása: valami, ami szilárd és mégis mozgékony, anyagi és mégsem sztatikus, hanem átváltozásokra képes.

A zenével való összehasonlítás áll a legközelebb, – ezt mindig hangsúlyoznom kell a mitológia ennek az egyik aspektusának jellemzésére. A mitológia mint művészet és mint anyag ugyanazon a módon tartoznak együvé, ahogy a zeneszerző művészete és anyaga: a zengő világ. A zenei mű a művészt mint alakítót állítja elénk, de ugyanakkor a zengő világot is úgy mutatja, hogy az őlt alakot. Még több joggal beszélhetünk ilyen viszonyról ott, ahol nem áll az előtérben nagy alkotó-szellem, például az indek, finnek, az óceániai népek nagy mitológiáiban: itt az alakításban megnyilvánuló művészet *gs siz* alakuló, sajátos anyag elválaszthatatlan egységet alkot.

A mitológiai alkotás képszerű. Elénkárad a mitológiai képek folyama. Élő áramlás ez, és ugyanakkor kibontakozás is: ha megállítják, ahogyan a mitológémákat szent hagyományok formájában szilárdítják meg, akkor egyfajta műalkotás lesz belőle. Ugyanannak az alapmotívumnak többféle kibontakozása is lehetséges egymás mellett és egymás után, ugyanannak a zenei tárnának különböző variációihoz hasonlóan. Bár az előáramló anyag maga mindig képszerű marad, a zenei művekhez való hasonlítást még itt is alkalmazhatjuk. Mindenestre művekhez kell hasonlítanunk: azaz valami objektívált-hoz, amely beszél önmagáért és amellyel szemben nem a megfejtés és magyarázat a helyes eljárás, hanem az, hogy magunk elé állítjuk és hagyjuk, hogy jelentését maga mondja el.

Az igazi mitológémában ez a jelentés nem olyasvalami, amit nem mitológiai módon is épen olyan jól és épen olyan teljesen el lehetne mondani. A mitológia nem pusztá kifejezés-mód, amelynek helyére más egyszerűbb és érthetőbb módot is lehetett volna választani, kivéve talán a saját korában, mert akkor az volt az egyetlen lehetséges és időszerű kifejezés-mód

A mitológia épen úgy lehet időszerű és kevésbé időszerű, mint a zene. Lehetnek idők, amelyek csak zenében tudják kifejezni a legnagyobbat, amit gondoltak. Ebben az esetben azonban az a legnagyobb olyan természetű, hogy csak zenében lehet kifejezni. Hasonlóképpen áll a helyzet a mitológiával. Ahogy a zenének van „jelentőségteljes” aspektusa is, amely olyan módon elégít ki, ahogy egy értelmes egész kielégíthet, így van minden igazi mitológémánál is. Ezt a „jelentést” azért lehet olyan nehezen lefordítani a tudomány nyelvére, mert a maga teljességében csak mitológiai módon juthatott kifejezésre.

A mitológiának ebből a képszerű-jelentésteljes-zenei aspektusából adódik a helyes magatartás vele szemben: beszéljenek maguk a mitológémák és mi egyszerűen hallgassuk őket. A magyarázatnak meg kell állania ugyanazon a vonalon, ahol a zenei vagy legfeljebb költői műalkotás magyarázata megáll. Magától értetődik, hogy ehhez is szükséges egy különös „hallás”, ahogy a zenével vagy a költészettel való foglalkozáshoz. Hallás itt együttlendülést, sőt együttömlést jelent, Rilke szavával: „Aki forrásként ömlik, azt megismeri a megismerés.” De hol van a mitológia forrása? Bennünk! Csak bennünk”? Odakint is vagy csak odakint? Meg kell keresnünk. Könnyebben megtaláljuk hozzá az utat, ha a mitológiának egy másik aspektusából indulunk ki, amelyet most alaposabban meg kell vizsgálnunk, mint ahogy előző munkáimban történt.

3.

A mitológia, mint Orpheus levágott feje, halála után is énekel tovább, énekel még a messzeségben is. Míg él, annál a népnél, ahol otthon van, nemcsak együtt énekelnek vele, mint a muzsika egy nemével: *meg is élük*. Jóllehet anyagszerű, mégis annak a népnek, amely hordozója volt, kifejezési, gondolkodási és életformája. Joggal beszéltek a mitológiai korok emberének „idézetszerű” életéről és joggal szemléltették ezt olyan képekkel, amelyeket semmi jobbal nem lehet pótolni. Az antik ember, mielőtt cselekszik, a halálos dőfésre készülő torerohoz hasonlóan, egy lépést tesz hátrafelé. Példaképet keres a múltban, hogy abba mint egy bűvárharangba belebújjon és így

védve és álcázva vesse magát a jelenvaló problémába. Ilyenformán élete megtalálta sajátos kifejezését és értelmét. Népének mitológiája az ő számára nemcsak meggyőző, azaz értelmes, hanem magyarázó, azaz értelmet adó is volt.

Ez a mitológia másik, aitiologikus aspektusa. Magábanvéve is rendkívül paradox aspektus. Mint vallástörténészek meg is maradhatnánk ennél a paradoxonnál: a mitológia megvilágítja önmagát és mindent a világon, nem mintha magyarázatul találták volna ki, hanem mert az a tulajdonsága is megvan, hogy magyaráz. De éppen azok a kutatók, akik mindent meg akarnak magyarázni, nehezen értenének meg ilyen rejtélyes tulajdonságot, legfeljebb csak ha azt tennők fel, hogy a mitológéákat a *magyarázat céljára kigondolták*. Az a megfigyelés, hogy a költészet és a zene sokkal átlátszóbbá teheti a szellem számára a világot, mint a tudományos magyarázat, aligha elégíti ki őket, de minket sem elégíthet ki többé. Szeretnők végre egyszer valóban megragadni a mitológia aitiologikus aspektusát: azt, hogy *mikép* és *mivel* magyaráz. Ezt a sajátja gos magyarázati módot nem vehetjük könnyen, sem pedig magától értetődőnek.

A magától értetődés látszatát itt már az is megzavarja, hogy a mitológia aitiologikus jellegét teljesen tagadni lehetett. Egy utazó tette ezt, aki hosszú időt töltött egy élő mitológia jelenlétében: Malinowski. Mintaszerű empirikus tanulmányban foglalja össze, amit a Trobriand szigeteken a mitológia lényegéről tanult.¹⁴ Tapasztalatai megerősítik a „megélt mitológjáról” való felfogásunkat. Tudományos szempontból gondosan mérlegelt szavaival ismételjük megállapításait: „A mítosz primitív társadalomban, tehát élő, eredeti formájában nem pusztán elmesélt történet, hanem megélt valóság. Nem olyanfajta kitalálás, amelyeneket ma regényeinkben olvasunk, hanem élő valóság, amelyről azt hiszik, hogy ősidőkben történt és azóta szüntelenül hatással van a világra és az emberek sorsára.” „Ezeket a történeteket nem üres kíváncsiság tartotta életben, sem mint kitalált, sem mint igaz történeteket. A bennszülöttek számára egy olyan őseredeti, nagyobb és fontosabb valóság ki-jelentései ezek, amely meghatározza az emberiség jelen életét, sorsát és működését és amelynek ismerete az embernek rituális

és erkölcsi cselekményekhez való indítékokat s a kivitelhez való utasításokat ad.”

Malinowski tapasztalatai alapján kettőt tagad: az élő mítosz szimbolikus és aitiologikus jellegét. A szimbolikus jelleg tagadása abban a rendkívül fontos megállapításban rejlik, hogy a mítosz hordozói számára elsődleges és közvetlen módon éppen azt fejezi ki, amit elbeszél: ősidőben lejátszódott eseményt. Hogy ez az esemény a maga részéről ismét kifejez valamit: valami általánosat, valamit a világ tartalmából, ami éppen mitologikus formában nyilatkozik meg, – azt Malinowski egyáltalán nem veszi számításba. Megállapítása nem beszél sem ez ellen, sem e mellett. Annál erőteljesebben fordul az aitiologikus felfogás ellen. A mítosz nem tudományos kíváncsiság kielégítésére szolgáló magyarázat, hanem az ősidők valóságának feltámasztása elbeszélő formában. A mítoszok soha, semmilyen értelemben nem magyaráznak, mindig csak precedenst statuálnak, mint ideált és biztosítékot a folytatásra. Az „aitiologikus mítosz” az elbeszéléseknek az a nem létező fajtája, amely a nem létező magyar ázás vágnak felel meg.

Malinowski így írja körül azt, amit a mitológia szociális funkciójának nevez és ami nem tudományos vagy áltudományos „magyarázás”. Hogy mi ez tulajdonképen, arra nyilvánvalóan hiányzik Malinowskinak a helyes szava. A magyarázást valamilyen „intellektuális erőfeszítés” értelmében nem tartja megfelelőnek. A mitológia erőfeszítés nélkül tesz mindent világossá. A „magyarázat” annyi mint fordítás, vagyis – ha a magyar szóból indulunk ki – az anyanyelvünkön való elmondása annak, ami eredetileg idegen nyelven szólt. A mitológia ezzel szemben azoknak, akik hordozói, „anyanyelvükön” beszél, tolmácsra nem szorulva bocsátja világosságát mindarra, ami van, ami történik és aminek történnie kell. Mind ennek a jelentése benn rejlik a mitológémákban. Az azonban, amit az ember a mitológia útján *csinál*, ha a „mítoszmondást” egy emberi közösség önkéntelen szolgálatában működteti, nem olcsó magyarázatok kitalálása, hanem valami más: *megalapozás*.

A mitológia megalapoz. Tulajdonképen nem arra a kérdésre felel: miért! hanem erre: honnan? Görögül egész pontosan kifejezhetjük ezt a különbséget. A mitológia tulajdonképen

nem az *αἰτιον* -okát, nem az okokat adja. Csak annyiban aitiologikus, amennyiben *ἀρχή*-ok, ahogy Aristoteles tanítja (Metaph. Δ 2. 1013. a.), egyúttal *ἀρχή*-k is. A legrégebbi görög filozófusok számára *ἀρχή* -k voltak a víz, a tűz vagy az *υνεῖοov*. a „határtalan”, tehát nem pusztán „okok”, hanem inkább ősanyagok és ősállapotok, amelyek el nem évülnek, felül nem múlhatnak, hanem mindent magukból hoznak létre. Ilyenek a mitológia eseményei is. A világ alapját alkotják, mert minden rajtuk nyugszik. Ők az *ἀρχή*-k, amikre minden a világon magában véve külön-külön visszanyúlik és önmagát közvetlenül meríti belőlük, míg ők maguk el nem évülők, kimeríthetetlenek és felül nem múlhatnak maradnak: egy időtlen ősidőben, olyan múltban, amely örök ismétlésekben való feltámadásaival elmulthatatlannak bizonyul.

4.

Nem jogtalan általánosítás a mitológiáról azt mondani, hogy eredetekről vagy legalább is őseredetiről beszél. Ha egy újabb isten nemzedékről tudósít, például a történeti kor görög isteneiről, akkor ezek is egy világ kezdetét jelentik: annak a Zeus uralma alatt álló világnak kezdetét, amelyben a hellének éltek. Az istenek olyan értelemben eredetiek, hogy egy új istennel mindig új világ is születik: új világkorszak vagy új világaszpektus. Igaz ugyan, hogy nem *csak* kezdetben, az eredetnél, és nemcsak az első kipattanás lökésszerű ismétlődéseiben: kozmikus újramejelenéseikben és ünnepi megjelenítéseikben vannak ott az istenek. Mégis azok a mitológusok, amelyek elbeszélő formában kifejtik, hogy mit tartalmaznak az istenalakok, mindig ősidőkben játszódnak le. Minden mitológia alapvonása a visszatérés az eredethez és az ősidőhöz.

Megtaláltuk erre a pontos kifejezőmódot: a látszólagos „miért” mögött ott áll a „honnan”, az *αἰτιον* mögött az *ἀρχή*. Még pontosabban fogalmazva: a mitológiában semmiféle *kérdés* nem áll az első helyen, – éppúgy nem, ahogy az archaikus görög filozófiában sem. Ami itt van, az a kérdés nélkül való, közvetlen visszatérés az *ἀρχή* -khoz: mintegy önkéntelen visszajejtése önmagunknak az „alapra”. Nemcsak az lép hátra a tore-

rohoz hasonlóan, aki egy adott mitológiát megél és a szerint cselekszik, nemcsak ő bújik bele mintegy bűvárharangba, hanem minden igazi mítoszszelbeszlő, a mitológémák minden alkotója vagy újraalkotója. Ahogy a filozófus át akarja fűrni magát a környező jelenségvilágon, hogy megmondhassa, „mi is van *tulajdonképen*”, úgy lép vissza a mítoszmondó az ősidőbe, hogy elbeszélje, „mi is volt *eredetileg*”. Számára az ősidőkben éppen az volt, ami ma is és Örökké tulajdonképen *van*. A nélkül, hogy arról bármit is mondanánk, vájjon valóban megragadja-e a mitológia ilymódon azt, ami tulajdonképen van, eléri-e a szubjektum és az objektum igazi közvetlen érintkezését, itt lesz világossá, hogy a mitológia *mikép* és *mivel* alapoz meg.

A mitológia úgy alapoz meg, hogy a mítoszmondó, megélt elbeszélésével, visszatalál az ősidőkbe. Bolyongás és keresgélés, kutatás és erőlködés nélkül hirtelen ott terem abban az ősidőben, amely őt illeti, ott ierem az *ἀρχή-k* között, amelyekről tudósít. Milyen *ἀρχή-k* közé juthat valóban az ember? Milyen *ἀρχή* -kba merülhet alá kerülő út nélkül! *Saját* „kezdetéibe”, organikus lényének az *ἀρχι-iba*, amelyekből szüntelenül meríti magát. Mint kibontakozott organikus lény, hasonló fajta azonosság alapján éli saját eredetét, mint ha ezerszeresre felerősített hang lenne, és ugyanakkor a hang eredete, felcsendülése. A „kész” organizmus annyiban „más” és mégis „ugyanaz”, mint a struktúráját – mintegy tölgyet a makkban – tartalmazó zigóta, amennyiben a harsogóvá tett hang „más” és „ugyanaz”, mint az a nem hallható hullámrezgés, amelyet felerősítettek. Organikus létének eredetét éli meg az ember egyrészt úgy, mint «saját abszolút»-ját, mint azt a kezdetet, amelytől fogva egységet alkot, jövődő lénye és élete minden ellentétének egyesítését. Erre az eredetre, mint egy új világ kezdetére mutat vissza az *isteni gyermek* mitológémája.¹⁵ A *Prótoگونوس Koré*, az „isteni leány” mitológémája egy másikra mutat vissza.¹⁶ Ezt szintén mint saját eredetünket éljük meg: mint azt az eredetet, amely egyszersmind számtalan előttünk és utánunk élő lénynek az *ἀρχή* -ja és amelynek révén az egyes lény már csírájában a végtelenséget rejti.

Ezek a mitológémák az emberi és növényi keletkezés képeivel jelölik meg azt a pályát, amelyen a megalapozás az

αρχή -khez való közeledés formájában megtörténik, hogy azután a megalapozó elbeszélés ugyanazokban a képekben tegye meg a kibontakozás útját. Képletesen olyanfajta önmagunkba irányuló süllyesztőről is beszélhetünk itt, amely lényünk egészének élő csírájába vezet. Ennek a süllyesztőnek az igénybevétele a mitológiai megalapozás, és igénybevételének az eredménye az, hogy az ugyanott előáramló képekben „látókká” válva visszajutunk arra a helyre, ahol mindkét *αρχή* egybeesik. Oda torkollik a csira *αρχή* -ja, a „mag örvénye” és ugyanott kell felvennünk azt a középpontot, amely körül és amelyből egész létünk és lényünk organizálódik. Ha lényünknek erről az abszolút „belsőjéről” a tér fogalmaival gondolkodunk, akkor az az ideális hely, ahol az eredés és a tudás az eredetről azonosak, csak ilyen „középpont” lehet. Aki *így* húzódik vissza önmagába és erről tudósít, az megéli s kifejezi az alapot: *megalapoz*.

A mitológiai megalapozásnak – és csak erről beszélünk itt – ez a paradox tulajdonsága van meg: aki *így* húzódik vissza, az megnyílik. Vagy fordítva: az antik ember világra nyíltsága visszaállítja őt az ősalapra és saját eredetében ismereti meg vele a *κατ’ εξοχήν ἀρχή-τ, az* eredetet. Az isteni gyermek, az ősidők elsőszülöttje képében, akiben először volt ott az eredet, a mitológiák nem *egy* emberi lény, hanem az isteni mindenség vagy egy mindenség-isten keletkezéséről beszélnek. Születés és napkelte csak testi vonásokat és aranyos színt kölcsönöznek ennek az általános *ἀρχή* -nak. Ha az ember ideális középpontjának térbeli fogalmánál maradunk, akkor azt kell mondanunk: ott, ahol a csira örvénylő *αρχή* -ja torkollik, ott árad be maga a világ is. *Ő* beszél az eredetről az előáramló képekben. A megalapozó, aki „süllyesztőjében” saját alapjáig bukott alá, megalapozza a *világot*. Olyan alapzatra építi fel magának, ahol megeredés, felbuggyanás, kisarjadás minden: minden eredeti az eredés szó teljes értelmében és egyúttal minden isteni, mert a mitológiai alakok és események istenisége éppen olyan magától értetődő, mint minden isteni eredetisége. Mitológiákat élő korok minden intézménye innen meríti magyarázatát és megalapozását: közös isteni eredetéből az életnek magának, amelynek formái az intézmények.

5.

A világot abból a pontból újra felépíteni, amely körül és amelyből maga a megalapozó organizálódott, amelyben ő maga is eredeti, – abszolút értelemben úgy, hogy egyszeri, semmi másnak nem pontos ismétlődése, relatív értelemben pedig, hogy az ősök végtelen sorából *eredő* – ez a mitológia legnagyobb és legfőbb témája, ez a χ«τ' εζοχψ megalapozás. Ha kis világ épül, a nagy kozmosz képmása, akkor cselekménybe áttéve jelenik meg a megalapozás: mint *megalapítás*. A városokat, amelyek élő mitológiák korszakában a kozmosz képmásainak akartak számítani, úgy alapították meg, ahogy a kozmogóniai mitológémák a világot megalapozzák. Az alapzatukat úgy helyezték el, mintha a két megjelölt *ἀρχή*-ről nőnének ki (az abszolútból, amelyben kezdődünk és a relatívból, amelyben őseink folytatása vagyunk). Ilyen módon a városok ugyanazt az isteni talajt kapták meg alapzatukul, ami magának a világnak is alapzata. Azzá lettek, ami a régiek számára világ és város egyaránt volt: az istenek lakóhelye.

Róma alapítási szertartásának hagyományában látszólagos ellentmondás van. Ez csak akkor oldódik fel, ha az antik városalapításoknak ezt a mélyebb jelentőségét általában megértjük: az emberek kis világai ugyanannak az ideális tervnek az alapján alakultak, amely szerint az ember saját egészét is organizálnak tudja (öntudatlanul vagy álmokban, látomásokban) és amelyet a nagy világban is felismert. Ugyanazokkal a térbeli fogalmakkal találkozunk itt, amelyek a legközelebb fekvő segédeszközeink voltak arra, hogy az abszolút bensőről szemléletesen beszéljünk. Az ókortudománynak erre a sokat vitatott problémájára ép azért térünk ki itt, hogy szemléletes képet adjunk egy mitológiai cselekménynek lélektanilag is megragadható szerkezetéről.

A hallei ókortörténész, Altheim Ferenc, még frankfurti magántanár korában, ajánlott egy megoldást, amelyet azután tanítványai átvettek tőle: filológiai és emberi szempontból kifogástalan módon W. Müller „Kreis und Kreuz” c. könyvében (Berlin 1939).¹⁷ Egyszer még részletesebben is vissza fogok térni a források értelmezésére. Itt következő fejtegetéseim egy-

általán nem vonatkoznak a hagyomány topográfiai és egyéb nehézségeire, hanem kizárólag a szertartás látszólagos ellentmondására. A szertartás mindig egy mitológiai tartalomnak cselekménybe való áttétele. Ha szigorúan megmaradunk itt is a szertartás mellett, akkor Róma várostervének történeti megvalósítására való tekintet nélkül is beszélhetünk egy mitológiai terv keresztülviteléről.

A jelzett ellentmondás két geometriai alakzat között áll fenn. Róma alapításának legkimerítőbb leírása szerint, amelyet Plutarchos Romulus-életrajzában olvasunk, egy körről van szó, amelyet egy középpontból képezve, ekével húztak meg. A középpontot egy köralakú, *mundus*-nak nevezett verem alkotta. Ovidius az ősidőben történt alapítás költői leírásában (Fasti IV. 819) egészen egyszerű földbeásott gödörről, *fossa-tóŕi* tud, amelyet az alapítási áldozat után újból betemettek; azután egy épen olyan egyszerű oltárt emeltek föléje. Más források úgy írják le a történeti világváros, Róma *mundus*-át, mint egy épületet, amelynek alsó része a *Di Manes*-nek: az ősök szellemének és általában az alvilágiaknak volt szentelve. Azok, akiket beengedtek, azt állították, hogy alakja belülről nézve az égboltozathoz volt hasonló. Akár az eredeti, az alapítási szertartásban leírt formában, akár a merev építészeti alakításban nézzük: a *mundus* az *αρχή*, amelybe beletorkollik az ősök régebbi világa, mintegy alvilági magtára mindannak, ami valaha nőni és születni fog. A *mundus* a relatív és ugyanakkor az abszolút *αρχή* is: az a kezdet, amelyből az új világ, „Róma” származott, mint egy kör a középpontjából. E mellett nem is kell a *mundus* szó jelentésére támaszkodnunk. Ez az etruszk nyelvből is eredhet, és ebben az esetben talán mégsem azonos a *mundus*, „világ” szóval.

A körszertartás ellentmond annak az ősrómáról való hagyománynak, amely *Roma quadrata-ról* beszél. Ennek az utóbbi megjelölésnek felel meg a halikarnassosi Dionysios elbeszélése, aki az „ősbarázdának”, a *sulcus primigenius*-nak négyszögű alakjáról tud (*τετράγωνον σχήμα*). És megfelel ennek a *Quadrata Roma* nevű épület is, amelyben a városalapításhoz szükséges eszközöket őrizték. „Kezdetben négyszögalakú” – így írja le az egyik forrás – „és kőből volt”. A hely, ahol

állott, nem ugyanaz, amelyet Plutarchos a *mundus* számára megjelöl. Ha tehát a középpontját jelölte a *Roma quadrata*-nak, ahogy a *mundus* a köralakú *sulcus primigenius* középpontját, akkor nem volt azonos a két középpont. Altheim egy *ideális középpontból* kiindulva vélte feloldhatónak az ellentmondást. (Hogy az ideális középpontot a történelem folyamán utólag két helyen is lokalizálták, mit sem változtat az alapítási szertartás ideáján, amelyet meg kell értenünk.) Altheim emlékeztetett arra, hogy a *quadrata* jelző: igenév, és azt is jelenti, hogy „négyrésztre osztott”. Akármelyik ponton állunk meg: akár a *mundus*, akár a *Quadrata Roma* helyén, lehet a pont köré kört és abban ugyanekkor a római földméréstan szabályai szerint négyrésztre osztott várost, *Roma quadrata*-t alapítani. Sőt ilyen-fajta, két tengellyel való négyrésztre osztás mind az említett tanban, mind az augurok mesterségében adva volt.

Az indítványozott megoldás genialis módon mutatta meg, hogy a körszertartás és egy *Roma quadrata* alapítása elméletileg egyesíthetők. A hagyománnyal szemben mégsem kielégítő. Plutarchos a körszertartás leírása előtt említi Romulus *Roma quadrata*-ját, ezen négyszögalakú várost ért és mégsem érez itt semmilyen ellentmondást. Varró szerint a legrégebbi okmányokban a Rómából alapított városok, a *coloniae* neve *urbs*. Ugyanez a római tudós az *urbs* szót az *orbis* „kör” és *urvo* „körülzárt” szavakból származtatja. Tehát minden *colonia*-alapításnál magától értetődőnek tekinti a körszertartást. A legtöbb *colonia* mégis azt mutatja, hogy a rituális körvonalból a valóságban derékszögű várostervek keletkeztek. Kettős értelemben nevezhetők ezek *quadrata*-nak: két főutca négy résztre osztja őket (ennek megfelelően 4 kapujuk is van), és ugyanakkor többé-kevésbé szabályos négyszögalakúak. A kör és a város alaprajza nem fedik egymást. De azért még terepnehézségek esetén is ragaszkodtak az ideális, mértani alakhoz. Ezt az alakot tiszta ideaszertűségében csak úgy lehet elgondolni, mint *négyszöget a körben*.

Plutarchos elbeszélése szerint a rómaiak a város alapítás titkait, „mint misztériumot”, etruszk tanítómesterektől tanulták. A kört és négyszöget egyesítő figura a misztikus szokások és élmények területén valóban nem ismeretlen. A vallástörté-

nesz és a pszichológus ezt egyformán bizonyíthatja. Ó-ind nyelven az ilyen figurát *mandulának* nevezik, körnek vagy gyűrűnek. Különösen érdekes típus szokásos a tibeti Mahayana-buddhizmusban: a körben négyszög van, négyoldalt ellátva egy-egy T-alakú pótlással. A négyszög újból koncentrikus köröket zár magába. A buddhizmus ezt a hindu mitológiából örökölte. Megismétlem itt azt a magyarázatot, amelyet Zimmer „Kunstform und Yoga im indischen Kultbild” (Berlin 1926) c. könyvében a Shrichakrasambhara-Tantra (Tantric Texts VII. London 1919) alapján ad.

„Ennek a buddhista misztériumnak a híve a mandala élményében fejleszti ki magából és maga körül a világ képét, közepén Sumeru-val, az istenek hegyével. Ez számára a világtójtás tengelye, „amelynek négyélű drágaköteste kristály-, arany-, rubin- és smaragd-felületeivel a négy világtáj színeiben tündöklük”. Egy hívő hindu a csúcson az istenek királyának, Indrának és boldogjainak palotavilágát pillantaná meg: Amaravatit, a halhatatlanok lakhelyét. A buddhista mandala híve ennek helyén egy kolostortemplomot fejleszt ki, mint az egyetlen Buddhához méltó teret: egy négyszögű drágakőépületet, oldalán négy bejáratral (ezek a T alakú hozzátoldások) körülvéve mágikus gyémánt-falakkal. Teteje csúcsba boltozódik, mint a Nirvánát ért szentek maradványait tartalmazó kupolasírok itt e földön. Belsejének közepét kör alkotja kibontakozott lótuszvirággal, amelynek 8 levele szétnyílik a szélrózsa minden irányába (a látókör négy főpontja felé és a négy mellékirányba). Rajta a hívő önmagát látja állni Mahasukha alakjában (Mahasukha Sivának egyik megjelenési formája), aki női alakot tart átölelve. Mint „a körök legnagyobb boldogságát” önmagát látja 4 fejjel és 8 karral, és szemlélődésében tudója lesz önlényegének. Négy feje a négy elemet jelenti, a földet, a vizet, a tüzet, a levegőt, anyagtalan, érzékfeletti állapotban, egyszersmind azonban a négy végtelen érzést, amelyektől az állandó gyakorlásban áthatva, megérleli önmagát a Nirvána számára.”

Ilyen misztikus célra, mintegy az ember benső „újjáalapítása” és átorganizálása céljára szokás mandalákat rajzolni, a homokba vagy a templom padozatára, ahol e vallásos gya-

korlat végbemegy. De a valóságban is felépítik őket, néha hatalmas méretekben, mint Boro Budur-t, a buddhisták híres szentélyét és búcsújáráshelyét Jáva szigetén. A mandalában át-tör a buddhizmuson valami régebbi: egy világépítő mitológia. Ó-Itáliában és a buddhista keleten egyaránt közös középpontból rajzolt körök és négyszögek jelennek meg, mint alaprajz, amelyre alapítanak. Erre épülnek a kis világok – a városok s a szentélyek – mert mintha a *nagy kozmosz* és a legkisebb világ, az *ember* is ezen alapulna.

Ennyit közölhet a vallástörténész arról, ami előtte ismeretes. További tényeket a pszichológus fűz ehhez. C. G. Jung már régebben felfedezte, hogy modern emberek, akik semmit sem tudnak a keleti misztériumokról, lelki teljességük elérése, benső ellentétek egységbefogása során mandalaszerű figurákat rajzolnak, vagy ilyenekről álmodnak. Ezt a folyamatot ismét csak az ember újjáalapításának és átorganizálásának hívhatnák, Jung individuációnak nevezi. Exakt kutatási módszerének teljes óvatosságával állapítja meg, hogy a mandala-élménynél „olyan autonóm lelki tényről van szó, amelyet mindig ismétlődő és mindenütt azonos fenomenológia jellemez.” A mandala-szimbólum szerinte, úgy látszik, „egy magatom”, amelynek belső struktúrájáról és végső jelentéséről semmit sem tudunk.¹⁸ Elvileg a legfontosabbat erről egy kínai misztikus életbölcseleti könyvhöz írt kommentárjában mondta:¹⁹ „Ilyen dolgokat nem lehet kigondolni, hanem a feledés sötét mélyéből kell újra felnőniök, hogy a tudat végső sejtelmét és a szellem legmagasabb intuícióját kifejezzék és így a *jelentudat egyszerűségét az élet ősmúltjával egybeolvassák.*”

A körszertartáshoz legközelebb álló példája egy tisztán lelki mandala-élménynek a nagy pszichológus egy másik könyvében található.²⁰ Álljon itt Jung kommentárjával együtt: „A páciensnő a következőket látta (saját szavaival): Mentem föl a hegyre s olyan helyre jutottam, ahol 7 vörös követ láttam magam előtt, hetet-hetet oldalt, s hetet mögöttem. Én e négyszög középpontjában állottam. A kövek simák voltak, mintha lépcsőfokok lettek volna. Megpróbáltam a 4 legközelebbit fel-emelni. Közben észrevettem, hogy e kövek alapzatát alkották 4 istenszobornak, amelyek fejjel lefelé voltak a földbe ásva. Ki-

ástam és magam köré állítottam fel őket, úgyhogy a középén én állottam. Egyszerre csak egymásfelé hajlottak, úgyhogy a fejük érintkezett s mintegy sátrat alkottak fölöttem. Én magam a földre estem és így szóltam: Essetek rám, ha így kell lenni. Fáradt vagyok. Azt láttam ekkor, hogy kívül, a 4 isten körül lángkör képződött. Egy idő múlva felemelkedtem a földről s felfordítottam az istenszobrokat. Ott, ahol a földre estek, 4 fa nőtt. Erre a tűzkörből kék lángok csaptak fel s kezdtek a fák lombját felemészteni. Erre így szóltam: Ennek véget kell vetni, magamnak kell a tűzbe mennem, hogy a lomb el ne égjen. Erre a tűzbe léptem. A fák eltűntek s a tűzkör egyetlen nagy kék lánggá húzódott össze, amely felemelt a földről. Itt a látomás véget ért... Az elfogulatlan olvasó minden további nélkül felismerheti a középpont ideáját, amelyet a felfelé való haladás valamilyen módján (hegymászás – erőlködés, fáradozás) ér el az ember. Hasonlóképpen minden nehézség nélkül felismerhető a kör négyszögesítésének középkori problémája, amely az alchimia szférájába is beletartozik. Itt éppen megfelelő helyen van, az individuáció kifejezéseként. A teljes személyiséget a látókör 4 sarkpontja, a 4 isten, vagyis az a 4 funkció jellemzi, amelynek a segítségével a lelki térben tájékozódhatunk.²¹ Jellemzi továbbá a kör, amely az egészet magábazárja. A 4 isten legyőzése, akik azzal fenyegetik az egyént, hogy agyonnyomják, jelenti megszabadulását a 4 funkcióval való azonosságtól, a négyszeres ‚nirdvandát‘ (ellentétől való szabadságot). Így jön létre a körhöz, az osztatlan egészséghez való közeledés. Ez azután további emelkedést eredményez.”

Felhozhatók ehhez párhuzamok a megbeszélrt városalapítási szertartáson kívül is. Már a „kör négyszögesítése” is antik probléma. Itt még csak annyit, hogy olyan tárgyak, amelyeknek a kultuszra jellemző rejtkehelye a föld alatt volt (Rómában az ú. n. *Tarentum*, Lykosurában: v. ö. Paus. VIII. 37, 3.) ugyanazoknak az istenségeknek a szférájában fordulnak elő, akikhez a *mundus* tartozik. A közölt látomásban csupa olyan részletek bukkannak fel, amelyeknek az egyén mitológiájában – így nevezhető ebben az aszpektusában a pszichológia – épúgy megvan a jelentésük, mint a kozmikus vallások nagy mitológiáiban.

6.

Az eredet a mitológiában kétfélét jelent. Mint elbeszélésnek, mitológémának a tartalma „megalapozás”, mint cselekmény tartalma: alapítás. Mindkét esetben azt jelenti, hogy az ember visszahelyezi magát a saját eredetébe. Az etaberileg egyáltalán elérhető eredeti állapot így jelenik meg azután ösképekben, ősmitológémákban, összertartásokban. Mindhárom megjelenési forma ugyanannak az emberileg még elérhetőnek, ugyanannak a mitológiai ideának a megjelenési módja lehet. Honnan ered azonban egy *határozott mitológiai idea*, mint például a szóban forgó, amelyet ma keleten és nyugaton minden közvetítés nélkül és mégis ugyanabban a jelentésben rajzolnak? Ez az idea minden bizonnyal már a római alapításszertartás mélyén ott volt. Van még egyáltalán értelme annak, hogy meghatározott helyen, meghatározott időben különleges történeti eredet után kutassunk azután, hogy az eredet általában, mint mindenkori eredet tünt elénk?

A mandala-tervek egyik vonásánál egész élesen áll elénk ez a kérdés. Ez a vonás a *pontos* négyfeléosztás. Maga a négyfeléosztás még buddhista alkalmazásában is kozmikusként jelenik meg. A négy elem, amelyre vonatkoztatják őket, Indiában épúgy, mint Görögországban, a világ négyfeléosztásának felel meg. Görögországban lehet az indogermán kor előtti idők öröksége is, Indiában lehet indogermán örökség is. Legkézenfekvőbb, hogy a négyfeléosztást a négy égtájjal hozzuk kapcsolatba. Ez a buddhista mandala-misztériumoknál is lehetséges. „A hívő – mondja Zimmer – a négy világtáj színeiben, kék, zöld, piros és sárga sugarakat bocsát ki mindenfelé Mahasukha fejeiből, aki gyanánt belső szemei előtt ő maga áll ott. A színnek bizonyítják, hogy a minden iránt való irgalmasságának érzése áthatja az egész világot.” Ügy tetszik, itt az eredeti helyzet – a tengelyek kinyúlása a látókör négy főpontjából – megfordítva áll előttünk. A négy világtáj felé indulnak ki sugarak, s így „alapul meg” a világ négy sarka. A római város-tervek négyfeléosztása ellenben a természetes észak-déli és kelet-nyugati orientáció eredményének látszik s a négyfeléosztott ég valamennyi mandalaterv közös alapjainak.

A kérdés ezzel teljes élességében áll elénk. Mégsem az emberben kell tehát keresnünk a négyfelosztás eredetét, hanem az őt környező világban? És ha így volna: melyik földrészen? Müller joggal hangsúlyozta a római és germán településtervrajzokról szóló idézett munkájában, hogy csak a köralakot lehet a horizontról leolvasni, a négyfelosztást nem. A látóhatár zárt gyűrűt alkot, amely semmilyen tagoltságot nem mutat. Csak a magas északon lehet a látóhatárt könnyen úgy tekinteni, mint egy világórát, amelynek mutatója a nap. A nap járás ideje és a teljes látókör vonala csak a sarokról nézve esnek valóban egybe. Minél tovább haladunk dél felé, annál később ér a nap a főpontok fölé. A földmérés tan római szakirói óva intenek attól, hogy a napfelkelte szerint tájékozódják valaki, és ilyen módon fektesse le a négyfelosztáshoz a két tengelyt. A meridiánhoz kell igazodni, a pontos négyrészes osztáshoz pedig egy különleges eszközt, a *grumát* (a görög *gnomon* etruszk alakja) kell felhasználni. De milyen *belső szükségből* ered egy ilyenfajta eszköz előállítására? Abból a szükségletből, hogy megőrizzenek egy tradíciót, amelyet a latinok Müller szerint messze északról hoztak volna magukkal, vagy pedig abból, amelyből *minden* pontos felosztás, a *szabályos formák szellemi látása* származik? Az utóbbi mellett vagy legalábbis a két szükséglet egybeesése mellett szól az, hogy a *gr urna* Görögországból etruszk közvetítéssel jutott Rómába.

Jung elmélete a kollektív tudattalánról az eredetet illetően egy lehetőség sem zárja ki. A mandalák, amelyeket modern emberek álmaiban és rajzaiban megállapított, egyformán lehetnek ósrégi égmegfigyelések, vagy általános belső emberi szükség reflexei. Annak a látomás- és álomsorozatnak bizonyos darabjai, amelyekről Jung az 1935-ös *Eranos-évkönyvben* beszél, úgy látszik, éppen kozmikus eredetűnek utalnak a mandala-szimbólumnak. Ez a szimbólum úgy jelenik meg egy álomban, mint ingaóra, amely folyton jár a nélkül, hogy a nehezekei mélyebbre süllyednének, tehát bizonyára mint az a világóra, amelyet az ember számára az ég jelent. A „nagy látomásban” kifejezetten a világóra bukkan fel, háromdimenziós, egy függőleges és egy vízszintes körből áll, és

3 ritmust egyesít, A legfelségesebb harmóniának, bátran ki-
mondhatjuk: a szférák harmóniájának hatásával volt ez az
álmod óra.

Bár elvben az a lehetőség is fennállana, hogy egy ilyen
látomásban a kollektív tudattalan az álmodóban ősei égélmé-
nyének az emlékét reprodukálta, Jung éppen a négyrésze-
osztás esetében mégsem hisz annak kozmikus eredetében.
A „négyességben” egyik megjelenési formáját látja annak az
egész-ségnek, amelyet az individuációs folyamat eredményé-
nek tekint. A négy mellett azonban nem ritkán más számokra
is bukkant, így – különösen férfiaknál – a háromra. Mégis
úgy tűnik fel neki, mintha normális körülmények között vilá-
gosan mutatkoznék a ragaszkodás a négyhez, vagy mintha
ennek statisztikailag nagyobb valószínűsége lenne. A számok
lehetséges ingadozása miatt elveti azt a gondolatot, hogy a
4-es szám a 4 égtájból ered, de utal egy egészen más termé-
szetű kozmikus eredet lehetőségére. Véleménye szerint érdekes
lusus naturae, hogy a testi organizmus legfőbb kémiai építő-
anyaga a négy vegyiértékű szén. A gyémánt, amely a keleti
szövegekben az individuáció elérésének a szimbóluma – gon-
doljunk a buddhista mandala gyémántfalaira – szénkristály.
Ha ez mégis több lenne, mint a természet játéka, akkor itt
Jung szerint – mivel a négyesség megjelenésénél nem a tudat
leleményének pusztá termékéről van szó, hanem az objektív
pszichikum produkciójáról – megfoghatunk és végigkövethetünk
egy alapvető mitológiai motívumot egészen az emberben
lévő anorganikus eleimig.

A négyfeléosztásnak a szellem birodalmához közelebbálló
területen is akad példája: az élőlény keletkezésében. Az orga-
nizmus kialakulásának *harmadik* foka a *négyfeléosztás*. Az
első lépés a mag egyesülése a petével zigótává. Ketten együtt
alkotják a magukban foglalt ősök végtelen számával az *orga-
nizmus relatív arxh-ját*; az új egységnek, a zigótának a kelet-
kezése a *szervezet abszolút arxh-ja*. A legközelebbi lépés a ketté-
osztás, a barázdálódás kezdete, a harmadik pedig a pontos négy-
feléosztás. Ez *négysejtes* állapotot eredményez, amely azután
újra és újra megduplázódik. Az individuum életének van tehát
egy időszaka, amelyben valóban egy mandala-szerű geometriai
terv alapján bontakozik.

Abból indultunk ki, hogy a mitológia arról az „eredetről” és „alapról” tudósít, ami voltunk, és ami bizonyos fokig, mint eredetünk *hatása és kibontakozása* még mindig vagyunk. Ez a felfogás megengedi, hogy olyan lehetőségeket is megemlítsünk, mint az imént jelzettek. Itt azonban a mitológia organikus eredetének csak a *lehetőségét* kívántuk számításba venni, semmi többet. Csupán megemlíteni óhajtottuk azt a lehetőséget, hogy már az emberi élet magvában szellemi csíra rejlik: annak a csírája, hogy ideális világrendeket pillanthassunk meg. Ez azonban kívül esik vizsgálódásunk határain: a műveltségtudomány és a valláslélektan határán egyaránt. Ott kell választ keresnünk a pontos négyfelosztás eredetének kérdésére, ahol négy- és háromfelosztás nem *testi történet*, hanem *szellemi tevékenység*. (A két felosztás egyesítése: a világra 12-es beosztása – akár az égről olvasták le, akár nem – már említésreméltó szellemi alkotás.) Nemcsak a pszichológus talál egymás mellett négyfelé- és háromfelosztást. Az antik hagyomány mind Etruriában, mind Rómában magában tud a hármas szám szerepéről a városok berendezésében: 3 kapuról, 3 utcáról, 3 városrészről, 3 templomról vagy 3 részre osztott templomokról. Kénytelenek vagyunk figyelmünket egy sokféleségre irányítani, még akkor is, ha az a célunk, hogy az Egyet és Közösét: az eredetét keressük. És ebben már válasz rejlik arra a kérdésre is, van-e értelme, hogy a helyi és időbeli változatokat különleges eredetükben vizsgáljuk¹? *A vallástörténeti kutatás alapja ez a sokféleség.*

7.

Frobenius egy nyugatafrikai városalapítási szertartást ír le *Monumenta, Africana* (Weimar 1939) c. könyvében. Az egyezést a római városalapítással maga is észreveszi és ezt az egész kultúrkört (ő syrtisi kultúrának nevezi) Észak-Afrika ókori garamantái révén hozza kapcsolatba az antik világgal. Ez nála nem pusztán átvételt jelent, hanem kultúraromlást, amely a Földközi-tenger vidékéről, sőt Kelet még messzebb tájairól elindulva, egész Nyugat-Szudánig jutott. Ezt és minden további lehetséges történeti magyarázatot függőben aka-

runk tartani és az afrikai hagyománynak kizárólag azokkal az adataival foglalkozunk, amelyek itt közvetlenül érdekelnek.

Ezekhez tartozik elsősorban a városterv. Erről az a hosszabb közlés, amelyet Frobenius idéz, csak annyit mond, hogy az alapítás céljára kör- vagy négyszögalakban helyet tűztek ki és hogy a négy égtáj felé négy kaput készítettek. A továbbiakra vonatkozólag ismétlem a rövidebb közlést: „A hold első negyedének felbukkanásával kezdik meg a város kerületének és a kapuknak a kitűzését. Egy bikával háromszor körülszántják a várost. Azután négy tehénnel együtt behajtják a körülhatárolt térségre. Miután hármat közülük meghágott, feláldozzák. Nemzórészét az új város közepén elássák és az egyik áldozati gödör mellett phallos-oltárt emelnek. (Ez a város berendezésének a középpontjában egy apai és egy anyai kultuszjel egyesítése.) Az oltáron mindig 3, a gödörben mindig 4 állatot áldoznak.” Egyfelől a férfi, a hold és a három, másfelől az asszony, a nap és a négy Frobenius szerint itt szorosan összetartoznak. Nyilvánvalóan tmindkettőre, az apai és az anyai princípium egyesítésére kell alapítani a várost.

Ezzel új jelentőséget kap Jungnak az a megfigyelése, hogy a három részre osztott mandalák főképp férfiaknál fordulnak elő. Azt persze nem tudjuk, hogy a rajzolók és az álmodók önkéntelenül is a férfi vagy a női princípiumnak hódoltak-e ezzel. Ami a négyrészre osztott indiai mandala közepén előforduló háromszöget illeti, azt ott az indek maguk női szomb'oiumnak magyarázzák. Az antik világképben háromalakú istennő, Hekate uralkodik a háromrészre osztott világon. Mindenütt Görögországban istennők jelennek meg hármas csoportokban. Ezek a csoportok úgy válnak négyesekké, hogy egy férfiistenség lép melléjük. Az a nagy istennő, akit az isteni lányról írt tanulmányban írtam le, Zeusszal való kapcsolatában hasonlóképpen háromszoros: anya (Rhea), feleség (Demeter), leány (Persephone). Pontos ellenképét nyújtja ennek a kereszténység Szentháromsága, amely – mutatis mutandis – ugyanilyen viszonyban áll Szűz Máriával. A pythagoreusok szerint is férfiszám volt a három, mint e szerint a kereszténységben, míg a négyesség számukra női alapszám, a női kettes szám megduplázása. Az „egyensúly”, amely Varró szerint a

római alapításszertartásban valósul meg, a négyesszámban jut kifejezésre: $\Lambda\alpha$ το *iaám*g *íson* (2X2).

Már ezek a hozzánk elég közelálló példák is figyelemreméltó *különbségeket* mutatnak. Az olyan jellegzetes műveltség-elemek, mint például, hogy a férfit a hármas, a nőt a négyesszámmal hozzák kapcsolatba, Jungnak a mandalaszimbólumról mondott kifejezésével élve: „mag-atomok, amelyeknek legbelső struktúrájáról és végső értelméről semmit sem tudunk”. Frobenius az ilyen, tovább már nem magyarázható elemeket *monaszoknak* hívja, és bennük látja a különböző kultúrák különböző vilásképeinek felépítő princípiumait, Nyugat-Afrikában a syrtisi kultúra monasza mellett (férfi: 3, nő: 4) két másik monasz létezését állapítja meg: az atlanti (férfi: 2, nő: 3) és az északerythreai (férfi: 3, nő: 2) monaszokét. Állandó kapcsolatuk bizonyos meghatározott égitestekhez épen így a monaszoknak végső alapjukban megvilágíthatatlan szerkezetéhez tartozik. Itt kapunk negatív választ arra a kérdésre, hogy az ilyen kapcsolatok levezethetők-e az ég megfigyeléséből és kozmikus eredetűek-e.

Ezek a kapcsolatok ugyanis épen olyan sokfélék, mint a két nemhez való kapcsolatok. A syrtisi kultúrában a férfihez és a háromhoz a hold, a nőhöz és a négyhez, a nap tartozik. Sőt Frobenius azt is állítja, hogy négy részre való felosztásával a város itt a napnak vagy a nappályának a képmása. A német nyelvben – ellentétben például az angolszásszal – a hold férfi és a nap női felfogása él tovább. Mi, ellentétben a syrtisiekkel, azt hisszük, hogy a holdról és negyedjeiről inkább a négyes számot lehet leolvasni, mint a hármat. Abban a kultúrában is 4 részre osztották a 28 napos hónapot, amelyből hétnapos „hetünk” ered. Az antik nyelvekben a hold nőnemű, a nap hímnemű, Hekate a holdistennő háromalakú, a Hekatos névvel neki megfelelő Apollout, kinek a naphoz is voltak kapcsolatai, mint Agyieust négyszögű alapon álló kúpformájú kihegyezett oszloppal ábrázolták. (Tehát a négyszögnek és a körnek bizonyos fajta egyesítésével.) A négy részre osztott Róma város titokbantartott védőistennője egyik forrás szerint Luna volt, a város titkos neve pedig Flora, ugyanannak a hármas nagy istennőnek egyik megjelölése, aki épen annyira

volt holdszerű, mint földszerű vagy alvilági: hekatéi, démétéri és persephonéi.

Ezzel ismét csak néhány példát soroltunk fel nagyon sok közül. A példák ugyanazokat az égitesteket, a különböző kultúrák különböző monaszaiból nézve, majd mint asszonyt, majd mint férfit, majd mint hármát, majd mint négyet tüntetik fel. Ha azonban minden monasz egy *máskép-látni-nem-tudást*, vagy Frobenius szerint: *megragadottságot* jelent, akkor ennek a megragadottságnak legalább két alapja van: a nagy *természet* megragadó világa, és egy változékony, a *kultúra* történetében variálódó valami, ami az egyes világképek karakterisztikus, *monadikus* vonásait adja. Az első alapnak megfelel az antik embernek az a világrányíltsága, amelyről beszéltünk: olyan megnyíltság, amely saját legmélyebb alapjainkra állít vissza bennünket. A másik alapot a következőképpen lehet leírni: kiszolgáltatottság ez bizonyos meghatározott világaszpektusokkal szemben, amelyek a maguk részéről ugyanolyan határozott monadikus vonásoknak felelnek meg. E vonások, mint valami növény alapvonásai, általában egy organizmus belső tervének tűnnek fel. Ha végső alapjukat – *a monaszok tulajdonképeni alapját* – jellemezni akarjuk, akkor azt kell mondanunk: van egy belső szükség az emberben, hogy „megformáltat”, *a szellemben megformáltat* hozzon létre, ahogy a testben is csak megformált keletkezik. Ez a belső szükség itt az el-eredés. De már a következő mozzanatban, az „eredésben” magában, ott van a monasz, ott van a szellemi terv. E terv az első szellemileg megfogható dolog, amelyben valami eredeti, az eredet közvetlenségében megélt, találkozik a világ egyik aspektusával s vele egybehangzónak bizonyul. Ha a „kozmoszt” görögül értjük, tehát úgy, hogy a szellemi és a szellemire kényszerítő benső szükség is beletartozik, akkor itt történik meg *a kozmosz találkozása önmagával*.

Vagy, természettudományosabb nyelven kifejezve: úgy látszik, mintha már az emberi plazmában – abban az életcsírában, amely már szóba került – lenne valami szellemi: a szellemire kényszerítő benső szükség. Ami ebből a benső szükségéből kinő, az mint a növény, ki van szolgáltatva a környezetnek és jaj annak, ami nőni akar, ha nem tud köztük létre-

jönni semmilyen találkozás! A növény léte ugyanolyan mértékben kiszolgáltatottság, mint ahogy eleredettség. Ugyanez érvényes a plazmára is. De itt már nem testi növény kiszolgáltatottságáról van szó, hanem *kiszolgáltatott szellemiről*. Nem plazmáról, hanem ahogy Frobenius nevezi, *paideumáról*. Ahogy a többi organizmusok plazmatikus növények, a különböző kultúrák „paideumatikusak”. De éppen a „paideumatikus” – úgy, amint Frobenius használja – majdnem csak annyit jelent, mint „kiszolgáltatott”. A paideuma: reagálásra való képesség, tehát lényegében passzív, bár e reagálásból tettek és alkotások, a kultúra művei, születnek meg. A paideuma *kiszolgáltat*: minden paideuma – a kultúrák különbözősége szerint – más és más világaszpektusoknak. Kiszolgáltatja a kultúra hordozóit úgy, hogy csak éppen az az életstílusuk lehet. S kiszolgáltatja a műveket már eleredésükben. Ez az eleredés – a szellemi alkotások létrejötte – mintegy ugrás a világba és jaj annak, ami mű akar lenni, ha egyetlen lehetséges világaszpektusnak sem felel meg, egyikkel sem lehet egybehangzó. A kultúra alkotásai, megalapozások és megalapítások, azért keletkezhetnek és állhatnak előttünk mint művek, mert plazmánál és paideumánál, a test sejtjeinél és a monasznál egyaránt lehetséges találkozás és egybehangzás a világgal. A négyrészeosztás alapját épűgy meg lehet találni a világban, mint a háromrészeosztását, „napszerűséget” épűgy lehet a nőben felfedezni, mint a férfiban, a holdban épűgy lehet nőies, 'mint férfias-megtermékenyítő jelleg: mindig annak a monadikus tervnek megfelelően, amelybe a mitológiai idea beleilleszkedik.

Az *első* fok, a benső szükség foka, tulajdonképpen még nem is fok, hanem az ős-alap és ős-kezdet, az eredet, mint ősforrás és ős-felbuggyanás, épen az a valami, amelyről minden mitológia beszél a *második* foknak (a megfoghatóság első fokának), a világba-ugrásnak és a világtól-való-megragadottságnak a nyelvén. Ezen a fokon szüntelen a buzgás és áramlás, az alakulás és variálódás, de úgy, hogy egyazon kultúrában minden variációt mindig ugyanaz a monasz határoz meg. A világba belenőtt s a világgal együtt növvő szellemi tervek tűnnek itt elő, végtelen kibontakozások alapjai. Csak a *harma-*

dik fokon van nyugalom. A két első mozzanat, amely a harmadik nélkül sohasem léphet be a valóságba: a benső szükség és a monadikus felépítés, itt találja meg betelj esedősét. Csak ezen a fokon van megállás, itt áll elénk a mű. A megállításhoz azonban különös erő és tehetség kell, a művész, az alkotó és az alapító tehetsége vagy a filozófusé, ha megalapozó és egyszersmind alapító akar lenni. Az ugrással, a megragadottsággal és a monasszal már *időben és térben* vagyunk, a művésszel és az alapítóval pedig *népnél*, a népet úgy tekintve, mint erő- és tehetségforrást és természetesen a monadikus jellegén tüdő jellemző vonások forrását is ...

Művészek, sőt egész művésznép, városépítők és világképalakítók csak annyira igazi alkotók, alapítók és megalapozók, amennyire abból alkotnak és azon alapítanak, ami a mitológiák végső alapja és eredete: a monadikusan megjelenő praemonadikuson. „Praemonadikus”: e szó fejezi ki annak, amit „általános emberi alapnak” is lehet nevezni, tudományos megközelíthetőségét s egyben megközelíthetlenségét. Az „általános emberi” egymagában nem is kielégítő megjelölés. Mert ha ki tudnánk lépni monadikusan meghatározott voltunkból s csak egy pillanatra „praemonadikusak” tudnánk lenni, akkor nem az volna állapotunk pozitív ismertetőjegye, hogy „általános emberiek” volnánk – az egyéni és a kultúránkkal együtt adódó jegyekkel szemben ez csak negatívum lenne – hanem az, hogy az *istenivel* abszolút közvetlenségben találkoznánk. Azok a mitológémák, amelyek legközelebb állnak az istenivel való közvetlen találkozáshoz, az ősmitológémák. Történetileg csak az ősmitológémák variálódnak, nem pedig időtlen tartalmuk, a mitológiai ideák. Ezek teljes tisztaságukban – mint a mandala pusztá ideája, Jung kifejezésével: „archetypusa” - praemonadikusak. Ami történetileg adva van, az nemcsak monadikus, azaz időben és térben meghatározott kultúrához tartozó, hanem *műszerű* is, azaz egy nép jellegzetes módján beszél. Másrészt azonban sajátos formáját minden nép legtisztábban az abszolúttal szemtől-szemben állva mutatja meg, tehát a praemonadikus határán. Minél mélyebben hatol be a tekintet a praemonadikusba, annál hatalmasabb a látvány. A példák a mitológia szférájából a misztikus élmények körébe vezetnének.

Ha szilárd monaszok feloldódnak, mint az ókor végén történt, vagy már régen a feloldódás állapotában vannak, mint napjainkban, akkor a misztika különböző fajtái közelebb állnak, mint a mitológia. Ezért taníthat meg bennünket *Plotinos* arra, hogy mi a tiszta misztikus élmény, kortársai a *gnosztikusok* pedig arra, ami a mitológiához a misztika irányában legközelebb áll. Ez az alapja annak, hogy a pszichológus a modern embernél ugyanazokat a misztikus vagy félig misztikus jelenségeket találja meg, amelyeket egy misztikus kínai életbölcseleti könyvben vagy a kései antik gnózisban. Ami itt megjelenik, az legtöbbször az archetypus és a végleges monadikus forma között lebeg: nem tisztán *archetypikus* (a tiszta archetypus a tiszta mitológiai idea volna, például az isteni Gyermek vagy Leány-és-Anya ideája), de neim is pusztán egy kultúrára jellemző (Jung élőszóval ajánlott kifejezésével: nem tisztán *kulturtypikus*). Mitológia ez is, de mintha egyszerre volna sarjadó kezdet és töredékekre bomló vég. A mai embereknek éppen az ilyen „egyéni mitológiája” egyezik meszesemenően a különböző népek mitológiája előtt feltehető ideális ősmitológiával, amely az eredet s a monadikusan szilárd fogalmazás között volna. A történeti életbe lépett eleven mitológia ezzel szemben végtelenül változatos, bár változatosága hordozóinak kultúra-stílusa szerint szigorúan meghatározott. Úgy viszonylik az ősmitológiához, mint a növényvilág Goethe ősnövényéhez. A mitológia kutatóinak mindig mindkettőre kell tekinteniök: a *történeti sokra* és az *egyesítő alapideára*, amely legközelebb áll az eredethez – a közelítő szempontjából az „általános emberihez”, a megközelítetthez való viszonyban az „istenéhez”.

S mi a valláslélektan helyes útjai Kétségtelenül az, amely a vallásos élmények sokfélesége felől igyekszik eljutni az istenivel való közvetlen érintkezés misztikus állapotának a megragadásáig. Ennek az állapotnak a kritikája épügy nem tartozik a valláslélektanra, mint ahogy a pszichiátria sem foglalkozik az epileptikus állapotok kritikájával. Ebben a tekintetben is példászerűen járta a helyes utat *James* a *Varieties of Religious Experience*-hen s ennek az útnak a tágitásához

gyűjtött azóta hatalmas anyagot a nagy katolikus kutató, Bremond abbé az. *Histoire littéraire du sentiment religieux en France* (Paris 1924-től) köteteiben. A világ egész vallásos élmény-irodalmának hasonló alapos feldolgozásától még távol vagyunk s az ókori s az ú. n. primitív népek vallásos élményeinek igazi megértéséhez is épen csak az első lépések történtek meg eddig. A mai ember vallásos élményeinek olyan felkutatására pedig, amely a „tudattalan” jelenségeit is kellőképen figyelembe venné, még a módszer sem alakult ki: sem *Girgensohn* műve, sem *Beth* „Zeitschrift für Religionspsychologie”-ja nem bizonyult elég egyetemesen alapvetőnek. A valláspszichológiai kutatás tehát a kezdet kezdetén áll: de új lendületet meríthet abból a felismerésből, hogy útja az egyes kultúrák monadikus határán nem végződik, hanem legalábbis ki-
látást nyújt azon túlra.

JEGYZETEK.

¹ W. Wundt: *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. IV-VI Mythos und Religion*, 2. kiadás Leipzig, 1910-15.

² K. Girgensohn: *Der seelische Aufbau des religiösen Erlebens*, W. Gruehn bővített kiadásában, Berlin, 1930.

³ C. G. Jung műveiről Boda László: *A Jung-féle lelki típusok*, Budapest, 1939; J. Jacobi: *Die Psychologie von G. G. Jung*, Zürich, 1939. Újabb elvi tájékoztató Jung: *Psychologie und Religion*, Zürich, 1940. és Jung-Kerényi: *Das göttliche Kind*, Amsterdam-Leipzig, 1940. S. Freud módszertani út töréséről l. ugyancsak a legutóbb idézett műben Jung megjegyzését.

⁴ Athenaeum 22, 1936. 139. kk. Kerényi: Apollon, Wien-Amsterdam-Leipzig, 1937, 15 kk.; *La reigiione antica nelle sue linee fondamentali*, Bologna, 1939, 1 kk. Állásfoglalás R. Otto „Das Heilige”-jéhez ugyanott, 1. különösen *La rel. ant.* 260 kk., *Die ant. Rel.* 235 kk.

⁵ W. Wundt: *Probleme der Völkerpsychologie*, Leipzig, 1911, 84. kk.

⁶ W. James munkája 1902-ben jelent meg. Németül G. Wobbermin fordításában: *Die religiöse Erfahrung in ihrer Mannigfaltigkeit*, Leipzig. 2. kiadás 1914.

⁷ M. Scheler: *Vom Ewigen im Menschen I. 2*, Leipzig, 1935, 90 kk. A valláslélektan kritikájához l. még J. Wach: *Religionswissenschaft*, Leipzig, 1924, 193. kk.

⁸ Példája ennek W. Wundt: *Elemente der Völkerpsychologie, Grundlinien einer psychologischen Entwicklungsgeschichte der Menschheit*, Leipzig, 1912. Wundt vallástörténeti elképzelése e műből kitűnően megismerhető, csak nem szabad elfelejteni, hogy e „fejlődéstörténet” nem történelem, hanem a XIX. szá-

zadra jellemző fejlődéstörténeti gondolkodásmód alkalmazása a préhisztória, etno iógia és vallástörténelem adataira.

⁸ V. ö. *Völkerpsychologie* III, 3. kiadás, Leipzig, 1919, 23. kk.

¹⁰ *Athenaeum* i. m. 145, Apollon 24. kk.; *La religione antica* 10. kk.

¹¹ Ezeknek a hibáknak egy külön logikáját építette fel Lévy-Brühl, *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures* c. művében.

¹² A „Homerosi himnuszok Hermeshez, Pánhoz, Dionysoshoz Devecseri Gábor fordításában”, Budapest, 1939, bevezetésében. Németül I. Kerényi: *Die antike Religion*, Amsterdam-Leipzig, 1941, 13. ff.

¹³ A következők bevezetőjét alkották a „*Mythologie und Gnosis*” címen Asoonában 1941 nyarán tartott előadásoknak. A fordítás munkájáért tanítványomat, Schwarz Gyulát illeti köszönet. Németül I. Jung-Kerényi: *Einführung in das Wesen der Mythologie*, Amsterdam-Leipzig, 1942, 1. kk. s az „*Eranos*” X. kötetében, Zürich, 1942.

¹⁴ B. Malinowski: *Myth in Primitive Psychology*, London, 1926.

¹⁵ L. a „Gyermekistenek” c. tanulmányt az idézett Homerosi himnusz-Kötet bevezetésében. Jung kommentárjával Jung-Kerényi: *Das göttliche Kind*, Amsterdam-Leipzig, 1940, s az „*Einführung in das Wesen der Mythologie*” c. kötetben.

¹⁸ A „Homerosi himnuszok Aphroditéhez, az istenanyához, Hestiához, a naphoz és a holdhoz Devecseri Gábor fordításában”, Budapest, 1940, bevezetésében. Németül Jung kommentárjával Jung-Kerényi: *Das göttliche Mädchen*, Amsterdam-Leipzig, 1941, s az „*Einführung in das Wesen der Mythologie*” c. kötetben.

¹⁷ Egy másféle módról, amely a döntő Plutarchos-szöveg megértése szempontjából sem kielégítő I. Altheim: *Italien und Rom*, 1941, 66. jegyzet.

¹⁸ *Eranos*, 1935, 105. 1.

¹⁹ „*Das Geheimnis der goldenen Blüte*” R. Wilhelm német fordításában, C. G. Jung pszichológiai kommentárjával, 2. kiadás, Zürich, 1939.

²⁰ C. G. Jung: *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, Zürich, 1935, 177. kk.

³¹ Bővebben ezekről: C. G. Jung: *Psychologische Typen*, Zürich, legutolsó, változatlan kiadása 1940-ben.

Kerényi Károly.

A TÁRSADALOMLÉLEKTAN IRODALMA.

1. Rövid történelmi visszatekintés.

A társaslélektan mindig egy kor függvénye. A társadalomlélektani vizsgálódást, mint A. Menzel kutatásai ¹ mutatják, a görögök indították meg, éppúgy, mint a szociológiát is (ennek csak a neve új). A görögök rendkívül intenzív társas életet éltek kis *polis*okban, s a tömegek életének megfigyelése alól nem térhettek ki, sőt azt feltűnően jól megfigyelték. Számos tömegelelektani fogalmuk ² tisztázott volt, sokféle lelki jelenséget élesen megláttak. Maga a közösség (koinónia) fogalma is tisztán állt előttük és csak sajnálhatjuk, hogy Aristoteles alapján nem egy szélesebbkörű „közösség-tan” alakult ki bővebb lélektani megalapozással, hanem egy szűkebbkörű „államtan” (politika), melynek lélektani alátámasztása egyre inkább elcsenevészedett, s formális-jogi tudományággá szűkült. Így, hogy mily sokat köszönünk a görögöknek, újból kell most felfedeznünk. Viszont túlsókat sem szabad a görögöknek tulajdonítanunk. A közösségi életet élő „zóon politikon” nem rendszeres vizsgáló elme; megfigyelései csak alkalmiak és így hézagosak is.

A középkor az állami szétesés, a partikularizmus kora, így maga az összeforradó lelki élet nem állt eleven formában a megfigyelők előtt. Egyre inkább a befelé forduló lélek fejlődik ki s ás egyre mélyebbre önmaga motívum-rétegeibe. A helyett, hogy eleven közéletbe tekintene, egyre apolitikusabb és introvertáltabb lesz. Közösségi élményei gyérebbek, viszont – ha megeregednek, – mélyebbek lesznek. Amit pl. a középkor tanított

a szeretet érzületéről,³ a *communio*-ról stb., mélyebb, mint az ókor tudása. A társaslélektan terén az újkor kezdete sem hozott új, meglepő megfigyeléseket.

Tudományágunk szempontjából sajnálnunk kell, hogy a két nagy század, a 18. és 19. század, mely a legtöbb mai tudomány tulajdonképeni kifejesztője lett, éppen az individualizmus századai lettek. Innen van az, hogy sok ponton még a 20. század is csak tapogatózik, s elvileg alig tud kiindulni a 19. század szűkös látású individualista életszemléletéből. Mégsem szabad hinnünk, hogy a 18. század nem veszi észre az alapvető társas egységeket s ezeknek lélektani felépülésmódját. Így pl. Montesquieu nagyon jól meglátta az állam egyik lélektani alapjának, a loyálisnak jelentését, Rousseau nagyon sokat észrevelt a „valódi közakarat” (*volonté générale*) mivoltából, szembeállítva a kaotikus közakarral (*volonté de tous*). Ám ők sem mentek a lélektani, tüzetes elemzés terére. Jellemző, hogy amit a társadalomlélektan ma előtérbe helyez, azt hol ebből, hol abból a szaktudományból kell kiásnia, s mert a pszichológusok ritkán mennek a különböző szaktudományok – politika, közgazdaságtan, etika – terére, sok, 18. században felvetett kérdés továbbra is kidolgozatlanul marad. Leginkább felszínen vannak a szimpáthia jelenségei; ez is a 18. században ütött előtérbe a kutató szemek elé. Smith Ádám, a magángazdasági jellegű, individualista *economic man* antropológusa, jelentős módon tárta fel a *fellow-feeling* jelenségeit, s kevesen tartják számon, hogy könyve⁴ négy évtized alatt 8 kiadást ért meg.

A 18. században merül fel a *nép* és az *állam* viszonyának kérdése azzal a felismeréssel, hogy a nép önálló szellemi alkotó tényező (a nép autonómiája). Történészek (Voltaire), irodalmárok (Herder) nagy kezdeményezéseit a 19. század gyümölcsözteti, és íme, a nélkül, hogy ennek épp a társadalomlélektan szedte volna le a gyümölcsét.

Ez a tudomány évszázadokon át a szétesés állapotában szenvedett; egyes témákat úgy kell összekeresni a legkülönbözőbb helyekről s kinek van kedve hol gazdaságtanból, hol politikából, hol etikából vagy vallásfilozófiákból összekeresni azt, ami épp társadalompszichológikum? E tény mögött az áll, hogy maga a *társadalomszemlélet* egy sajátos aktusában, az „össze-

sítő látásban” (újabb szóval egy holothetikus aktusban) hosszas gyakorlatot kíván. Évszázadokon át nem a széles-látás, hanem a szűkkörű felfogás, avagy éppen egy „foltszerű látás” volt a kutatók átlagos sajátossága, habitusa. És ez sem elég, mert a széles-látás megvan költők, politikusok, papok, diplomáták körében, ámde ritkán, sőt elvétve párosul lélektani *elemző* készséggel, és ezenfelül *rendszerező* vénával. Így érthető, hogy egy szolid társadalomlélektan még a tudományos mozgalmakban igen gazdag 19. században sem alakul ki. Ez a tudomány csak a század 90-es éveitől kezdve mutatja jeleit a fokozatos és egyenletes kiépülésének.⁵

Ekkor új nehézség támad: egy gyorsan fejlődő tudomány, a szociológia készül magába olvasztani a társadalomlélektant. Ámde az új lendületű tudomány fő képviselőiben (Comte matematikus, Spencer mérnök stb.) a korabeli természettudományok uralmát jelenti. A 19. század közepén a biológiai fogalmak kezdik elözönlenni a szociológiát, mely azok terhét a század végén le tudja vetni. Csak miután a biológiai örökségétől megszabadult, vehetett fel termékeny kapcsolatot a társadalomtan a lélektannal (Németországban Tönnies, Vierkandt, Franciaországban G. Tarde, Amerikában Giddings stb.). Egy *lélektani irányú szociológia* keletkezett.⁶ Míg eddig az volt a helyzet, hogy politikákból, erkölcsstanokból stb. kellett társadalomlélektani kérdéseket visszakövetelni, most a társadalomtanból kellett. Ez is megnehezítette a társadalomlélektannak kellő időben való önállósulását.⁷ A társadalomtan jól érezte magát a lélektannal való szimbiózisában. Azonban épp napjainkban érzik immár a kutatók⁸ azt, hogy amiként terhes és káros volt a biologizmus a társadalomtanra nézve, úgy egy pszichologizmus ellen is némileg védekeznie kell. A társas csoportok alakjait, szerkezetüket nemcsak lélektani jellegükben kell elemezni, hanem *mint* szerkezetet általában. Ez íme, napjaink kérdésfeltevése. Ámde ez egyben *kedvező* a társadalomlélektan önállósulására nézve. Nem arról van szó, hogy a lélektan és a szociológia útjai elváljanak; ez lehetetlen. Csak arról lehet szó, hogy a társadalomlélektan sokkal nagyobb önállóságot nyerjen – a szociológiával szemben is. A két tudományág összetevődésének továbbra is fennáll a szüksége. Ugyanis a társadalom-

lélektan mindig egyik „szemszöge” (aszpektusa) a társadalom kérdéseinek. Négyféle elsősleges társadalomkapcsoló tényező van állandóan (és mindenütt) működésben: a Föld, a biológikum (faj), a gazdaság és a lélektani tényező. E szerint *minden* társadalom csak úgy érthető, ha a lélektani összeforrasztó tényezők működését is megfigyeljük. E lélektani tényezők nem mindenütt vannak az első vonalon, de gyakran, sőt talán a leggyakrabban, így tehát szociológia lélektan nélkül nem művelhető. Viszont a társadalomlélektan sem társadalomtan nélkül. Az elvi önállóság nem jelent kettészakadást.

Feladatunk az alábbiakban az lesz, hogy kijelöljük mindazokat a lélektani tudomány-ágakat, melyek a társadalomlélektan törzséhez tartozván, annak elágazásait teszik. Ezeknek körül kell írunk a *beállítódását*, mely olykor kommentár nélkül igen homályos, hiszen már maga az ú. n. „kollektív” lélektanhoz is homály tapad. Látunk egyre újabb és újabb friss-hajtásokat a törzsön; így most nő egy ág a *tömeaglelektani* tözsomszédságában: a *sokaságlelektan*. Valósággal új hajtás a régi fa „gyökérhajtásaként” a *közösséglelektan*. Néhol rövid történeti visszapillantásra is szorulunk, hogy némely fordulópont kiemelkedjék. Általában: a legtöbb ágazat kevésbé lombosodott meg annyira, mint jelentősége megérdemelné. Még túlságosan hatása alatt vagyunk saját korunknak, melyben az előző, individualista kor tovább él; holott már sürgössé teszi az élet azt, hogy *gyakorlati alkalmazásra* is rátérjünk. Külön a *legutolsó* kérdések kiemelésére a mi időnk kevésbé alkalmas, mert napjaink irodalmának gyűjtése ma lehetetlen nagy közönyvtáraink számára is. Bizonyos, hogy a jelen világháború újból serkentőleg hat a kutatásra, mint már az első világháború is megmutatta: új ellenséges érzületek hatása mindig új *közöségi* érzéseket mélyít el, és terjeszt szét.

JEGYZETEK.

¹ Ld. Griechische Soziologie. Sitzungsberichte der Wiener Akad. d. Wissenschaften. 1936. társadalomlélektani fejezetét.

² V. ö. Homjániszky Gy.: Tömegpsychologia és görög történet. M. Píloz. Társ. Közi. 1912. 224-45. ez idő óta több tanulmányában mélyítette el e kérdést.

³ V. ö. Noszlópi: A szeretet. 1932. (Az Akad. Filoz. Könyvtára).

⁴ Theory of the moral sentiments. 1759.

⁵ V. ö. Carlo Sganzi: Die Fortschritte der Völkerpsychologie von Lazarus bis Wundt. Bern. 1913 (Neue Berner Abhandlungen zur Philos. u. ihrer Gesch. II.)

⁶ V. ö. Dékány: Társadalomalkotó erők 1920. Squillace: Die soziologischen Theorien. 1911. 191-301. k. H. Freyer: Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. 1930. 173-189.

⁷ Ez kb. Lindner kora kellett volna, hogy legyen. (Ideen zur Psychol. der Gesellsch. 1871. – nem jelentős.)

⁸ V. ö. Dékány: Communautés et organisations. 1939. 2. fejt.

2. A „kollektív” lélektan.

Erről a leggyakrabban oly értelemben esik szó, mintha ez volna maga az *általános* társadalomlélektan. Kétségtelen, hogy tendenciája szerint az, valóságban azonban annak csak egy, némileg eltorzult árnyalata, variánsa. Maga a szó is: „kollektív” oly értelemben szerepel, mint: „társadalmi”, holott jelentése szűkebb ennél; annyit tesz, mint „társult”, társulásba jutott. A szó eredete (colligere: összegyűjteni) világosan elárul egy lappangó *előfeltevést*: vannak t. i. létezők, melyek eredetileg külön vannak és különböző társító aktusok révén belevonatnak egy egységbe, társulásba, kollektívumba. Az elsődleges létező az egyén, ehhez képest a társas csoport csak másodlagos lesz – és lehet, – azaz egyénekből kialakult felépítmény. Ez az előfeltevés pedig tudományunkra nézve jelenti azt, hogy csakis az egyénlélektan lehet az alapot képező tudomány, a „kollektív” lélektan csak egyik hajtása ennek, mely kifejteti azt, minő vonások vannak az egyénekből, amelyek alapján az egyén csoportos életbe illeszkezhetik, azaz társulhat. E szerint a kollektív lélektan nem a *társas egységek lelki folyamatainak* a vizsgálata, hanem az egyének lelki *társulhatóságának* elmélete.

Kor jellemző ez; csak individualista alapról tudunk elindulni. Valóban ma sem tudunk kellő nyomatékot adni egy párhuzamos, ellenkező előjelű előfeltevésnek, mely szerint az ember eredetileg társas csoportba, családba születik bele, ebbe beleolvadva él; élete, növekedése további folyamán egyre több és többféle csoportba jut, abba beleéli magát, hol többé, hol kevésbé intenzív tagja lesz azoknak, a családon kívül tagja a községének, egyházának, népének, államának stb. Ez pedig igen vilá-

gos tény-sor. Kérdés, hogyan alakul így ki mégis *α* magát egynek és önállónak érző egyén? Erre is világos tények utalnak. Ilyenek: éppen a sokféle csoport közt mintegy sejtközi hézagok keletkeznek; a kultúrában való emelkedés, az iskolázás, főképp a magas kultúra, a városi élet szabadsága stb. oda vezetnek, hogy az egyes ember kerek, „önálló egyén” lesz. Az individuum történetileg késői: de széles körben áll fenn az a vonatkozástörvény, mely szerint az egyén már csak a maga „belső törvényének” engedelmeskedő, autonóm lény lesz s lelki élete egy *én*, mint mag és hordozó elv körül folyik le.

Azonban a köznyelv minden *én*-nel párhuzamosan szerepelteti a *mi* szót is: *mindkettő* sajátos lelki életnek magja és hordozó elve. Csak az a kérdés, hogy az utóbbit minőnek nézzük, mennyire tartjuk számon; vájjon pusztá gyülekezethez, halmaznak, kollektívumnak nézzük-e, avagy őseredeti egység-érzés (*konszenzus*) van benne, „mély-társulás”, azaz közösség van előttünk.

Maga a tudományos önmegfigyelés is előtérbe helyezi az *én* kialakulását; az introszpekcio előmozdítja, hogy az egyén *önmagára* nézzen; a megfigyelő magát szubjektummá *teszi*, hogy szembenézzen egy objektummal. E közben pedig gondolatban elhalványulnak társas környezetéhez fűződő lelki szárai, mert az introszpekcio nagyfokú önkonzentrációt követel, csak egy *én* köré koncentrált élménysor játszik itt főszerepet. Csak helyel-közzel tudja a megfigyelő magát „transzszubjektíválni”, mintegy kitágult *én*be helyezni.¹

Maga a társadalom is felelős azért, hogy akár fejlett az egyéniség, akár nem, mert csak átlag-vonások lerakata, melyet önmaga művelése nem is érintett, – derűre-borúra mindenkit kerek „egyéniességnek” tekintenek és szelvében azt hiszik, hogy a társadalom semmi egyéb, mint egyének összege. Az egész 19. század hordozta ezt a nézetet s akadálytalanul bejutott a tudományba is, mely így tette fel a kérdést: mi „hozza össze” az egyeseket, melyek „eredetileg külön állnak”. Nem vette észre, hogy az embercsoport lehet *eredetileg* társas, azaz kezdettől fogva több mint „halmaz”. Persze van eset arra is, hogy egy halmaz először van meg, s később lesz társas egység.

Az is jellemző, hogy a *társulás* kérdését hogyan kezdik

megragadni a 90-es években. Sokáig tartja magát pl. G. Tarde utánzás-elmélete;² „egyik” lélek utánozza a „másikat”, mert természetesnek kell tartanunk, hogy mindegyik „eredetileg” külön lény akar lenni, saját életet folytatni és – mégis van utánzás: ez a rendkívüli, megmagyarázandó jelenség. Viszont fordítva kérdezhetjük: nem az-e a probléma, hogy ki miért kívánna és tudna egyedül álló, és nem-utánzó lenni? Ugyanekkor a német tudományban megered a lelki közlekedésnek, a „megértésnek” a kérdése.³ Mi ver hidat az „egyes, önálló lelkek” között? Tarde-tól származik maga az „interpszichológia” szó,⁴ melyet korábban e sorok írója is alkalmazott – s később is előfordul.⁵ Feltevés itt is az: „egyik” lélek háta „másikra”. Ugyanekkor roppant csodálatosnak érezték azt, hogy egyik lélek mikép „terjed át” a másokra (contagion mentale), holott épúgy problémánk lehet az ellenkező irányban: mikép képes az egyes ember magába zárkozni, mikor bölcsőbeli korától kezdve társas kapcsolatok sűrű szövedékének közepette fejlődik.

Ma az lett végre is a közfelfogás,⁶ hogy párhuzamosan lehetséges kétféle lelki központ, az *én* és a *mi*. A mi-tudattal (Wir-Bewusstsein, *we-feeling*) a 20-as évektől foglalkoznak s egyre több következményre bukkannak.⁷ A világháború, mely a közösségi érzéseket fehérizzásig hevítette, előmozdította az individualista felfogás hitelvesztését. Így az ú. n. kollektív lélektan is részben hitelvesztett lett; látjuk már, hogy nem mindent „az egyénből” kell leszarmasztatnunk.

A kollektív lélektan az individualista *kiinduláson* túl még sok hibája van. 1. Az egyesek lelki életüknek a *tartalmában* változnak, nemcsak alanyi központjukban (*én* és *mi*), de a tartalom különböző lesz a szerint, hogy *minő* társas *jellege* van a csoportnak. Ez máig lappangó és nem tudatos kérdésfeltevés maradt (v. ö. alább). Még sokkal nagyobb hiány a kollektív lélektanokban 2. a társas csoport *nagyságméretének* bizonytalansága: a „társuló” egyén mintegy elveszti a talajt lába alól és bizonytalan messzeségben úszik a társadalom tengerén. Pedig konkrétan nagyságméret nélkül nem is lehet szó problémák soráról. Pl. ha a csoport csak a család nagyságméretében jelentkezik, akkor bajos szólni „közvéleményéről, legfeljebb csak családi szellemről. E sorok írójának kísérlete⁸ tuda-

tosan egy történetileg önálló, *nagyobb egység*: egy nép nagyságmértét tartotta szemé előtt; csak így tudunk beszélni pl. a nyelv, a hagyomány lélektani szerepéről. 3. Legnagyobb bajokat a kollektív lélektanban mindmáig a teljes rendszertani bizonytalanság terén találjuk, s végül 4. a szemlélet erőtlenségével összefüggő elvonás vértelenségébe. Itt is, ott is oly zavart hoznak ezek magukkal, melyek a kezdőt igen nagy zavarba ejtik. Néhány példát az ily zavarra: aki pl. Mc Dougall Bevezetését,⁹ mely roppant népszerű lett, kezébe veszi, azt hiszi, hogy a társas lélektan fő kérdéseivel megismerkedhetik, holott az előszobába is alig jutott be. Csak arról van szó, hogy mikép juthatnak társulásba az egyesek ösztönük *alapján*, érzelmeik, akaratuk, utánzásuk, játékcselekvényük stb. *alapján*. Nincs itt szó társas lélektanról; ezt szerzőnk csak később pótolta valamelyest.¹⁰ Egy másik fajta zavar: a nyelvész Kleinpaul szellemesen a nyelv alapján azt mutatja be, hogy a lélekről a közrendű nép mikép gondolkodik; s ezt nevezi „Volkpsychologie”-nak.¹¹

Az egyes nemzetek irodalmának¹² mind megvan a maga külön jelleme. Ezt röviden jelezzük. A hozzánk legközelebb álló német lélektani irodalom a legnagyobb hajlamot mutatja az egyéni lélekben való elmerülésre, viszont a másokéba való behatolás nem vezet szemléletes eredményekre.¹³ Minél újabb a kísérlet, rendszeren annál elvontabb¹⁴ és a legtöbb megáll a pusztán *viszony-felvétel* kérdésénél.¹⁵ A viszony-felvétel még csak a probléma indítása és összekavarodik a társas viszonyfajta (Beziehungslehre) tanával. Más egy viszony megléte és annak *lelki* tükröződése, „érzése”. Hellpach pontos meghatározása pl. ez: „Sozialpsychologie oder *Mitseeelenkunde* (sic) heisst der psychologische Forschungszweig, der die Ermittlung und Ergründung aller seelischen *Beziehungen* zwischen Mensch und Mitmensch zum Gegenstande hat.” Ily alapon mindenféle indulási nehézség keletkezik; maga a kérdésfeltevés állandó probléma maradt.¹⁶

Az olasz irodalom korábbi indulást mutat; már a 60-as években figyelmet érdemelnek C. Cattaneo írásai.¹⁷ Századunk elején P. Rossi¹⁸ írásai emelkednek ki, ugyanakkor A. Stratico¹⁹ is figyelmet érdemel. Ujabbban azonban az olasz irodalom keve-

sebb nemzetközi figyelemben részesül, mint előbb. Az olasz irodalom színesebb, nem oly lehetetlenül elvont és száraz, mint aminő a német irodalom több főképviselője.

A franciáknál Durkheim lélektan-ellenessége nagyon hátráltatóan hatott: a társadalom „dolog”, amelyet *nem* lélektani velejárok szerint kell megérteni. Ez volt a dogma. Rendszerező irodalom alig fedezhető fel.²⁰ Elég, ha egy-két példára utalunk.²¹

Az újabb angol irodalom sem mondható különösen gazdagnak.²²

Kisebb *országokból is* kiemelkedik s nemzetközi közfigyelemben jut egy-két szerző; nevesebbek Hollandiában H. L. A. Fischer,²³ Lengyelországban Znaniecki,²⁴ még emlegetik a horvát L. Kraskovic-ot is,²⁵ az indiaiak közül Mukerjee-t.²⁶ Hazai írók közül Farkas G. könyve²⁷ külföldiek előtt' nem ismeretes, viszont jól ismerik Leopold L. könyvét a presztízsről (1908) német és angol fordítása révén.

Nem látunk, íme, valaminő különös gazdagságot. Egészen megváltozik a képünk, ha az USA irodalmára térünk: szinte elárasztja tárgyunkat az amerikai irodalom rendkívüli bőségben.²⁵ Nem állítható, hogy ezek a könyvek egyszerűen oly *text-bookok*, mint az amerikai szociológiai könyvek jórésze. Rendszertanilag is folytonos a fejlődés bennük. Szinte nemzeti tárgy a társadalomlélektan is a szociológia mellett. Mi az oka e gazdagságnak'? Részben egy erősebb lelki tapadási hajlamot árul el: a USA népe *védekezik* az individualizmus túlhajtásai ellen. Másrészt a kulturális *fejlődés* rajzává is szélesednek a művek: pótolják részben az európai hisztorizmust. Történeti távlatokba vezetnek bele. Nagy szerepe van az *egyetemeknek*, több külön társadalomlélektani katedrájuk van. Viszont a történeti távlat rontja azt az időtlen tárgyalási módot, mely lélektanban szükséges és mélyebb elemzésébe vezet annak, hogy mi egy folyamat lényege. A leírás így olykor felületes nomenklatúrákra vezet.

(*Visszatekintés.*) Láttuk az ú. n. kollektív lélektan hibáit s mai nehézségeit. Főtéma: miképp kapcsolódnak – az „egyének”, így e tudományból voltaképp egyéni kapcsolódástan lesz, ami kevés. Kellene az, hogy tudjuk, a *csoportban* minő a lelki

funkciók sajátos menete. Ez háttérbe szorul. Mi az oka ennek? Hiányzik annak a tiszta képe, aki (*ami*) funkcionál, azaz az egyes társas egységek. Ezeket elemzi az újabb tudományág, a társadalmi *morfológia*.²⁹ Ez a szociológia ügye, azonban fontos a társadalomlélektanra nézve is, mert mikép ismerhetem a társas lélektani folyamatokat, ha nem tudom, hol, mily csoportban folynak azok le? Végre is egy klikk, egy tömeg, család, egyesület, cég, nemzet, állam stb. mások lényegük szerint és más a lelki funkciójuk is. Egy ú. n. lélektani tömeg (Le Bon) merőben alkalom-szülte alakulat; eo ipso világos, hogy benne semmi szerepe nincs pl. az áthagyományozás akaratának. Előtte nincs értelme a kegyeletnek sem. A klikk mindig aktuális érdekeket szolgál, tehát közönyös is a kegyelet iránt, de lehet oly helyzetben, hogy önző célja érdekében kegyeletet fejleszt. Család és állam az örökkévalóság nézőpontjában élnek, számukra viszont alapvető a kegyelet, vagy a loyaltás. Egy vállalat, cég keretében nagy szerepe van a „célracionalitásnak”, egy nemzet viszont „érzületekben” gazdag stb.

A kollektív lélektan azért lesz annyira üres, mert a társadalom merőben elvont fogalmába kapaszkodik, s ezen nem jut túl a konkrét-reális élet felé. Hiányzik tehát a morfológiai tüzetesebb látás s így – továbbra is uralkodó marad az individualizmus, amelynek a „kollektív” lélektan az ellenlábasa volna. Kivált a mai, szélesebben látó társadalomtan képviselői előtt feltűnik, hogy napjaink társaslélektanában minő kevés a jó és kiadós megfigyelés, még akkor is, amidőn a gyakorlati élet ilyet ezrével egyenesen kínál; ilyen, mióta az ú. n. fajták kérdése napirenden szerepel, a lelki „asszimiláció” kérdése; ez tipikus társaslélektani kérdés. A régimódi kollektív lélektan e mellett elmegy, éspedig azért, mert számára nincsenek *külön* társas egységek, csak *a* társadalom fogalmával operál. Így morfológia hiányában a „kollektív” lélektan öncsonkítást végez magán s az egyre inkább elavuló diszciplínák sorába kerül.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. Dékány: A társas én. mint a társadalomlélektan alapproblémája. Athenaeum. 1924. 35-52.

² V. ö. róla Matagrín: La psychol. sociale de G. Tarde. 1910. Blonder. Introd. à la psychol collective 68-90.

- ³ V. ö. Dékány: Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe. Kolozsvár, 1918.
- ⁴ Archive d'anthropologie criminelle. 1904.
- ⁵ G. Dumas: Traité de psychologie. 1924 II. köt. 739-764. G. Dumas cikke: L'interpsychologie.
- ⁶ A 20-as évek előtti álláspontra nézve v. ö. A nép- és társadalomlélektan mai állása c. szemlénket. Athenaeum. 1920. 11-32.
- ⁷ Th. Litt: Individuum u. Gemeinschaft. (Először 1919.) 3. kiad. 1926. - Künkéi: A közösség. M. ford. 1940.
- ⁸ Bevezetés.--a. társadalom lélektanába. Pécs. 1923.
- ⁹ Introduction into the social psychology. 1908. Azóta több, mint 20 kiad. Ném. ford. is.
- ¹⁰ The group mind. 1920.
- ^u Volkspsychologie. 1914.
- ¹² Ezt nem lehet jól látni L. H. Ad. Geck roppant szorgalmas összeállításaiból. Sozialpsychologie im Auslande. 1928. Sozialpsychol. in Deutschland. 1929. V. ö. Die Entw. der Soz. psych, in Deutschland. (Vierteljahrechr. f. wise. Pädag. 3. köt. 1927.)
- ¹³ Szemléletes mű: Müller-Freienfels: Alig. Soz. u. Kulturpsych. 1930.
- ¹⁴ E miatt roppant keveset mondanak, mint H. L. Stoltenberg: Sozio-psychologie. 1914. és 1922. Épigy W. Hellpach: Elementares Lehrbuch d. Sozialpsychologie. 1933.
- ¹⁵ Ez néhol már a címbe jelentkezik, mint Steinberg: Die seelische Eingliederung in die Gesellschaft. 1933.
- ¹⁸ V. ö. A. Fischer: Psych, der Gesellschaft. 1922. (Kaffka: Handbuch d. vergleichenden Psychol.)
- ¹⁷ Dell'analisi neue menti associate, Dell'antitesi come metodo di psicologia sociale. 1865.
- ¹⁸ Róla: F. Squillace: Il probléma della psioologia oollettiva e sociale e l'opera di P. Rossi. Művei: La psicologia collettiva. 1900. és Sociologiae sociale collett. 1904.
- ¹⁹ La psicologia collettiva. 1905.
- ²⁰ Ld. D. Essertier: Psychologie et sociologie. 1927. Alcan.
- ²¹ Ch. Blondel: Introduction à la psychologie collective. 1928.
- ²² Ld. pl. J.W. Sprouls: Social psychology interpreted. London. 1927. Rob. Thouless: Soc. psych. 1925. J. Sutherland: The bonds of society. London. 1914.
- ²³ De Psyche der Menigte. 1911.
- ²⁴ The laws of social psychology. 1925.
- ²⁵ Die Psychol, der Kollektivitäten. Ném. ford. Vukovar. 1915.
- ²⁸ Introduction to social psychology. 1928
- ²⁷ Az emberi csoportok lélektana. 1916.
- ²⁸ Hazánkban a Fővárosi Könyvtár maga – Enyvári Jenő buzgalma folytán – 10-20-szor annyit tartalmaz, mint más közgyűjtemény. Ezt az anyagát említjük itt. E. M. Ross: Social psychology. 1908. (Rövidítettük: Soc. ps.) Ch. A.

Ellwood: An introduction to soc. ps. 1916. újabban: The psych. of human society 1925., ném. ford. is. 1927. Allport: Soc. ps. 1924. L. L. Bernard hatalmas összefoglaló könyve: Soc. ps. 1932. a legismertebbek. Továbbá: J. «F. Brown: Psychology and the social order. N. Y. 1936. J. M. Reinhard: Soc ps. Chicago. 1928. J. Katz and H. L. Schanck: Soc. ps. NYork. 1938. J. Jeffrey Smith: Soc. ps. Boston. 1930. Knight Dunlap: Soc. ps. Baltimore. 1925. Krueger and Reckless: Soc ps. N. Y. 1931. Folsom: Soc. ps. N. Y. 1931. Kimball Young: Soc. ps. N. Y. 1930. E. Barker: National characters and the factors in its formations. N. Y. 1927. H. Judd: The psychol. of social institutions. N. Y. 1926. Stratton: Soc. ps. of international conduct. N. Y. 1929. W. R. Dennes: The method and presuppositions of group psychol. Berkeley Univ. 1924. J. M. Williams: Principles of SOC. ps. N. Y. 1922. Myerson: Soc. ps. N. Y. 1934. La Piere and Farnsworth: Soc. ps. N. Y. 1936. Mindez két évtizeden belül!

²⁷ Ennek rendszerére ld. Dékány: Communautés et organisation. 1939.

3. Helyzet, magatartás- és viszonylélektan.

Az *általános* társaslélektan azokat a lelki jelenségeket vizsgálja, amelyek *általában* az emberek együttélése közepett fejlődnek ki, a csoportban-léttel adódnak. Vannak ezek között olyanok, amelyek nem *egy-egy csoport-fajta* lelki életére jellemzőek, hanem egy társadalmi *helyzettel* adódnak: ez annyiban különleges kérdés (más mint a csoport életének kérdése), amennyiben egy-egy „helyzet” *együtt nem élő*, szétszórt emberhalmazt érint. Ilyen pl. az ú. n. kisebbségi helyzet. Kiki külön is tudomással bír arról, hogy kisebbségi helyzetben van,¹ s egyben tud másokról, akik hasonló helyzetben vannak; de alig érintkezik velük; magatartásukat végre is nem épp a társaik határozzák meg, hanem a maguk „helyzete”.²

Ezzel a kutatási ággal párhuzamosan alakul ki a *magatartások* lélektana.³ Ilyen pl. a többséggel, vagy a hatalommal szemben a *loyalitás* magatartása. Ugyanílyen a közösségeket érületi téren elhagyó *renegátoknak* a magatartása:⁴ az ily magatartás egy „érületlétés” után következik be. Valaki nemcsak átpártol valahova, hanem „ellentétes előjelű” érületi közösségbe csap át, egy „érületi ellenséghez” csatlakozva, önzésből, vagy könnyűvérűen, de mindig a jobb reményében, számíttással. Nagyon sok elemző munkát kíván egy-egy társas *viszony* lélektani elemzése, pl. az alárendeltségé, az engedelmességé, a

tekintélyé és *presztízsé*. Ez utóbbira irodalmunk is érdekes példát szolgáltat.⁵

Az egyes viszony-nemek kidolgozása, elemzése igen megszire mehet; a finom elemzés példája: M. Sehelex könyve.⁶ Az ily kutatás összefüggésben van az ú. n. viszonzyszociológiával (*Beziehungslehre*), melynek első vázlatát L. von Wiese⁷ adta, de elemei már Simmelnél⁸ megtalálhatók (1908), s akkor mint „formális szociológia” próbált megindulni. A viszony valóban nemcsak lélektani kérdés, de megalapozása jórészben odatartozhatik, az egyes esetek szerint több-kevesebb mértékben. Mindenesetre a viszonylélektani kutató mellőzni nem fogja tudni a mai viszony-szociológiai kezdeményezéseket.

A viszonyok meglétének jórészét nem is érezzük. Vegyük pl. az alárendeltségi viszonyt. Valaki ily viszonyban lehet teljesen a nélkül, hogy *érezné* az alárendeltségét. Lehet, valaki „érzi” az alárendeltségét; ez árthat magának a viszonnak. Lehet az alárendeltséget „éreztetni”; ez nem ritkán ellenakciót SEÜlhet stb. Látható, hogy egy viszony és annak lelki képe (érzése) más és más lehet. Tehát a „viszonyok tana” – a szociológia egyik kérdéstömbje – más, mint a viszonyok társadalomlélektani elemzése.

JEGYZETEK.

¹ Színes leírások találhatók nálunk Szvatkó Pál írásaiban; így: „Magyarok a határon túl” címűben (Mi ai magyar most? c. ko 11. köt. Pantheon. Évn. 1935? 166-178. 1.)

² V. ö. Dékány: A kisebbségi lélek. Bp. Szemle. 1938.

³ V. ö. egy orvosnő, V. Strasser terjedelmes könyvét: *Psychologie der Zusammenhänge u. Beziehungen*. 1921., melyben kivált a VI. fej.-ben sok indítás található.

⁴ V. ö. tanulmányunkat: *A renegát lelki arca*. Pannónia. 1940. évf.

⁵ Leopold L.: *A presztízs*. 1908., ném. és ang. ford. is.

⁶ Wesen u. Formen der Sympathiegeföhle. 3. kiad. 1926.

⁷ Alig. *Soziologie als Lehre von den Beziehungen u. Beziehungsgebilden der Menschheit*. I. Teil. *Beziehungslehre*. 1924. (2. kiad. is, rövidebben.)

⁸ *Soziologie*. 1908.

4. Tömeg- és sokaság-lélektan.

Ritka eset a társadalomlélektanban, hogy egy részleges tan mindjárt teljes világossággal indul meg: Le Bon magyar fordításban is megjelent könyve¹ mindjárt világossá tette a

probléma magvát, lévén Le Bon természettudós, ki kitűnő megfigyelőképességgel rendelkezett. De nem lett világos a probléma *köre*: számos jelenség csak *tömegszerű* (pl. parlamenti tumultusban, esküdtszéki tárgyaláson stb.), de ez a vonás nem tesz még tömeggré valamely csoportot. Újabb vizsgálódások is megerősítették,² hogy Le Bon helyesen meglátott tényekből *indult ki*, bár túl messze ment a következtetésekben. Valósággal a szenzáció erejével hatott – kivált az iskolázott és művelt emberekre – az, hogy mennyi az irracionális elem a lelki életünkben, amelyek kitörnek a mélyből, ha „tömeglénnyé” válunk, tömegizgalom hatása alá jutunk. Színes képekben tárultak fel egyes vonások, minők a lelki ragályozás, illúziókra való hajlam, az ingerelhetőség és izgalmasság, a felelőtlen impulzivitás; hasonlókép kiderült az „én szétmállása”, a lelki sodortatás, nehézkesség, a lelki összezsugorodás (parány-érzés), mely kisebbrendűségi érzést vált ki, úgyhogy a tömegember belsőleg vezető után kiált.

Tanulmányozták továbbá a forradalmi tömeget, s a köznapni – „csöcselék” arcát, kezdetben, kivált az olaszok, főként Sighele.³ Újabbán arra is rá kellett bukkannunk,⁴ hogy a tömeg jellemvonásai nem hirtelen állnak elő, hanem nyugtalan korban, lét-válság idején megvannak a *szétszórt* tömegben is a tömeg vonásai („*előtömegek*”). Az újabb irodalom már áttekinthetetlené kezd nőni.⁵

Legújabbán Ortega y Gasset⁶ adott fordulatot a tömeglélektannak. A tömeg ugyanis lehet „*szétszórt*” (köszóval a „széles közönség”, „köz nép”, man in the street, sokaság stb.), vagy *együttes* tömeg. A Le Bon-féle lélektan ez utóbbira vonatkozik: a tömeg jellem egy „szenzáció” ütésére hirtelen keletkezik egy együttes csoportban; az ily hirtelen erős élmény kibillenti az ész uralma alatt álló, azaz egyensúlyozott lelket egyensúlyi állapotából; ebből ered irracionálitása, impulzivitása stb. Ortega nem az ily *együttes* tömegre gondol, hanem a mai, „eltömegesedett” társadalom széles rétegére, melynek „alsó” elemei azonos vonásokat mutatnak, minő a történetelenség, csökkent felelősség, az elit-gyűlölet, az igények káosza stb. Ez, íme, a *sokaság*. A francia nyelv különbséget enged tenni *foule* és *masse* közt; erre a mi nyelvünk is módot ad, el-

választjuk az *együttes* „tömeget” és a szétszórtan élő „sokaságot”, mely „a sajátosan nem kvalifikált személyek összege” (Ortega).

Ennek is van már rendszeresebb lélektani leírása A. Joussain kísérletében.⁷ A mai „nagymeretű” társadalom megértésére ez már egyre nélkülözhetetlenebb. Az „alattvalók” egy államban egyre kevésbé tekinthetők passzív halmazoknak, egyre jelentősebbek lesznek *aktív* tömegek.⁸

Most már egyre gyakrabban kerül szóba a tömeglélektan *alkalmazása* is. Kezdetben főképp arra gondoltak, miképp lehet alkalmazni a történet magyarázásában, pl. az antik élet és irodalom mélyebb megértésében,⁹ avagy a forradalmak elemzésében,¹⁰ újabban azonban a mai tömegek vezetésére is gondolunk; ilyen tömeggé válhatik a *hadsereg*,¹¹ ilyené a politikai párt.¹² Végül a sajtó és publicisztika terén is nagy szolgálatokat tehet a tömegek lélektana.¹³

JEGYZETEK.

¹ Psychologie des foules. 1895.

² Ld. pl. Freud jó könyvét: Massenpsychologie u. Ich-Analyse. 2. kiad. 1923.

³ Több tanulmányban: I delitti della folla. 1902. La coppia criminale. 1897. L'intelligenza della folla, 1906. Továbbá: Rossi: L'anima; della folla. 1898. I suggestionari e la folla. 1902.

⁴ V. ö. tanulmányunkat: A tömeg előélete. Emberismeret. 1936. 20-29. 1-

⁵ Csaik a legkiválóbbakat idézzük: G. Colm: Die Masse. Archiv f. Soz. wiss. 52. köt. Th. Geiger: Die Masse, u. ihre Aktion. 1926. Vleugels: Der Begriff der Masse. Jahrb. f. Soziologie. II. köt. 1926. U. a Die Masse. 1930. Bohn-Alphandéry-Lefèvre: La foule. 1934. (Alcan). Moede: Exper. Massenpsychologie. 1920. G. Stieder: Person u. Masse. 1929. Conway: The crowd in peace and war. 1915. stb.

⁶ A tömegek lázadása. 1929. M. ford. 1938.

⁷ La psychologie des masses. 1937. (Bibl. de philos. scientifique. Új sorozat.) Nálunk figyelemreméltó Schütz Antal cikke: Tömeg és elit. Kath. Szle. 1935. 277-86. és 366-72.

⁸ V. ö. H. Marr: Die Massenwelt im Kampf u. ihre Form. 1936.

⁹ Ld. pl. Hornyánszky: A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban. Akad. Értek. 1915. Avagy: Szücs-Szomor: Tacitus mint tömegpszichológus. 1928. Seiler: Die Masse bei Tacitus (diss. Erlangen.) 1936.

¹⁰ Ld. már: Le Bon La psychol. de la révolution française. 1902. Cristensen: Politik u. Massenmoral. 1912.

¹¹ V. ö. Dékány: Tömegelektani erők a hadseregben. M. Figyelő. 1916.

¹² V. ö. Bartels: Lehrbuch der Demagogik. 1905 (ma is igen figyelemre méltó):

¹³ Ld. Krumbacher: Grundfragen der Publicistik. 1935.

5. Politikai lélektan.

A társadalomlélektan ágai közül a legkevésbé van ma előtérben a politikai lélektan, mely szinte árnyékéletet él, holott a mai társadalom vezetése egyre körülményesebb, s a gyakorlati politika is parancsolóan követel szilárdabb politikai lélektani ismereteket, melyek fölülemelkednek régebbi meggyőződésekben, feltevésekben a politikai lelkiséget illetően. Itt legnehezebb a *doxa*-nak *epistémé*-ig emelkedni. A politikai lélektani fejtegetések gyakran a nélkül születnek meg, hogy tudatában lennének hovatarozandóságuknak s legtöbbször a publicisztika köznapi síkjával – a közvélemény befolyásolásával – elégednek meg, nem egyszer vezércikk-stílusnak. Ez annál inkább feltűnő, mennél inkább tudjuk azt, hogy a politikai lélektan a legrégebb tudományágak közé tartozik: egyszerre született meg a görög államtannal. A Platón-féle Politeiában már sok – és máig figyelemreméltó – politikai lélektani fejtegetést találunk: az egész mű voltaképp politikai elit-elmélet; ideáltipizáló irányú ugyan, de nem utópikus álom, mint kétévezreden át hitték.¹ A sokkal realiztikusabb Aristoteles is sok pszichológiai adalékot közöl Politikájában, mely aztán jogászai, vagy történetészi kezekbe került, kik a lélektani részeket háttérbe szorították.

Az újkorban az abszolút államok szerveztetnek meg. Ebből a korból eredt egy politikai-lélektani csúcsp probléma, mely sokáig beárnyékolja a többi kérdést: az elvont alattvaló egyetlen magatartása az engedelmesség a „szuverén” állammal szemben.² Az alattvaló ideáltipizált képét felváltotta a már sokkal aktívabb és határozatképesnek gondolt elvont „állampolgár” képe. Megindult az eszmélkedés: minő lehet ennek az aktív tényezőnek a szerepe? A „szerződéses államelméletek” Hobbestól

Rousseauig kikristályosították ennek a képét: a „szavazó polgár” dönt – észszerűen – az államélet kritikus kérdéseiben. Kialakul az elgondolás, hogy az egyéni akaratok összege (volonté de tous) valamiképp elégtelen, s ennek fel kell *fejlődnie* egy „igazi közakaratig” (volonté générale). Eljutottunk végre is a 18. században Rousseau demokratizmusáig, mely végighullámozott hatásaiban egész a világháború végéig. Az államtanra nézve lényeges az, hogy ez a racionalizmus korától oly emberképet örökölt, melynek végre is *voluntarizmusba* kellett torkolnia; a polgár lényege az, hogy „közakaratot” termel, dönt; ő a szavazó, az államért a „nép”, a „közakarat” felel.

Csodálatos az, hogy ez minő formalizmussá nőtte ki magát; voltaképp egy szavazó apparátuson gondolkodtak, parlamenten, törvényhozáson, holott voltak mélyebb problémák: az állam eszméjét hordozó széles körök (elit³ és a közrend) *egész szellemi arculata*, érzelmek világa stb. A világháború alatt utalt már erre A. Menzel bécsi rektori beszédében: „Az állam az ember lelki életének az eredménye; ebben és nem a külső berendezkedésben van a tulajdonképeni gyökere az államnak”. Megállapítja:⁴ „Az államtan, amennyiben egyáltalán lélektani térre megy, a lelki jelenségek közül *csak az akaratot* szokta tekintetbe venni. Gondolatok és érzelmek azonban éppen oly jelentősek. Csak mióta felmerült az állami nép (Staatsvolk) elvont egysége, vált lehetővé az államszemélyiség jogászai konstrukciója. Azonban az állam nem tudna egy napig sem megélni egy legalább is lappangó politikai *közösség-érzés* nélkül.”⁵

Ma is csak úgy áll a helyzet, hogy a politikai, közösségi érzületek roppant szövevényes világa felderítetlen marad; megelégszünk formális elintézással: közakarat *van*, („hiszen lennie kell”). Bővebb lélektani elemzés szükségtelennek látszik,⁶ s nem töri túlságosan magát a tudományos államtan sem,⁷ hogy e rejtélyes állam-motort tisztázza. Lélektani vizsgálat – egy hosszú genesis vizsgálata – nélkül az ú. n. népakarat (vagy közakarat) nem lesz más, mint egy államtan elméleti kiindulás *posztulátuma*, mely nélkül az elmélet összedőlne.

Ugyancsak különös az, hogy míg a racionalizmus – az egyetemes emberi józan ész feltevése – korából kisarjadt elmélet egy formális voluntarizmusban halkult el, az ellenlábasa:

a történeti jogiskola alapján sem jutottak el messzire, amely viszont „az ellenkező végletbe esett, amennyiben az irracionális lelki elemeknek tulajdonított kizárólagos érvényt” (Menzel). Itt ugyanis – more romantico – eljutnak a népek-nemzetek irracionális *lét-akarásáig*, amely a nemzeti érzület körében revelálódik. Erre nézve már a 18. század végén megindulnak a vizsgálatok, mint pl. a nemzeti büszkeségről I. G. Zimmermannnál,⁸ avagy a hazaszeretetről,⁹ mely vizsgálatok lélektani szempontból még máig sem túlságosan mélyedtek el.¹⁰

A 19. század végén félig biológiai, félig lélektani szempontból kezdenek foglalkozni az imperializmus, a politikai terjeszkedési vágy kérdéseivel is.¹¹

A múlt század vége felé nagyon jellemző bevilágítást adnak a politikai *magatartások* változásába oly írók, mint Nietzsche, M. Scheler,¹² avagy Thomas Mann¹³ stb. Sajátos az, hogy a korkritika vagy kultúrkritika politikai lélektani térre minő könnyen tér át.

Azt várnök, hogy a mai „nagyméretű társadalom”¹⁴ aránylag korán indítja meg a rendszeres politikai lélektani vizsgáldást. Graham Wallas, e sorok írójának londoni tanára, azonban még inkább csak ígéreteket jelez munkájában.¹⁵ Ujabb munkák sem tekinthetők alapvető jellegűeknek.¹⁶

Az állam lélektani alapjai közé tartozik a jogrendszer mögött rejtőző *jogérzetek* (helyesebben: jogérzületek) világa. Hogy ez lényeges, már a múlt század közepén világos volt. Vizsgálata még ma sem mondható előrehaladottnak;¹⁷ hasonlókép a szokásjog lélektani vizsgálata.¹ Hogy általában a jogéletnek micsoda jelentőség jut az államban, annak lélektani oldalával ma sem vagyunk még tisztában.

Nagyon fontos a jogalkotás és a közvélemény összefüggésének tisztázása. Nem sokáig tarthatja magát az a nézet, mely szerint a jog mesterséges és észszerű alkotás, s így a jogot egyedül egy-két külön fórum (törvényelőkészítő bizottság, parlament) „hozza”. A politikai lélektan tisztázza, hogy honnan erednek – a közönség széles rétegeiből – azok az ú. n. eszmék, melyek később tételes jogokká racionalizálódnak. Kevés jogtörténész mutatta ezt be a legújabb jogfejlődésre nézve, mégis A. V.

Diecy műve ¹⁹ kitűnő például szolgálhat; a mű bevezetése fontos fejezetet alkot a politikai lélektanban.

A közvélemény régi kérdése ²⁰ egyre újabb formában merül fel és sajátos, alig kap igazi – lélektani – elmélyítést. Mintha a társaslélektani látás, maga a szemléletmód a műit század végén s a jelen század elején sorvadásnak indult volna a liberalizmus tetőpontján. Az újabb amerikai irodalom már a közvélemény nyilvántartása és ellenőrzése felé halad, de az alaptények még nem eléggé tisztázottak.

Nagyfontosságú a politikai ideológiák lélektani vizsgálata, elsősorban a *politikai „érzületek”* kérdése; ez utóbbit jelen sorok írója tüzetesebben kívánja számon tartani, ²¹ alapvetőnek vélvén azt a politikai életben; magtriv a történeti események is mutatják, a lélek mélységei – az érzületek – vannak átalakulóban. ²²

Last not least, nagyjelentőségű a politikában szerephez jutó *jellem/ornnak vizsgálata*. Míg kezdetben egy Graham Wallas szétfolyó formában látta meg a kérdést, s általában a külföldi irodalom e téren színtelen és vértelen munkákat produkált, addig a magyar irodalom Kornis Gyula munkájában oly művet mutat fel, mely magasan a külföldiek fölé emelkedik mind lélektani szakszerűség és politikai érzék, mind pedig tartalmi gazdagság terén. ²³

Bármennyire nyilvánvaló is az, hogy a tömegeknek nagy politikai szerep jut, kivált dinamikus korokban, mégis sokáig varattak magukra azok a vizsgálatok, amelyek lélektani oldalról vizsgálták a tömegnek, mint hatalmi tényezőnek a kérdését. Fr. von Wieser ²⁴ után különös figyelemmel vette fel a kérdés fonalát M. Vaerting, ²⁵ jeni professzor. Könyve jól mutatja, hogy minő sokféle szemponttal kell itt számolni, különösen akkor, ha e téren is oly történeti adatbőségre fog támaszkodni a kutató, mint Sorokin. ²⁶

A politikai lélektannak nagyon jelentős témája az *elit*-kérdés. Részben az egyes „nagyembereket” vizsgálják, ⁷ részben a nemzeti jellemmel való összefüggésüket. ²⁸ Az elit lelki arcának 6 a közösséggel való összefüggésének megrajzolása azonban még a jövő zenéje. Bárminő széteső is ma a politikai lélektani irodalom, látható, hogy ez a kutatásterület is élénk mozgásba jött.

JEGYZETEK.

- ¹ V. ö. Dékány: Utópista volt-e Platón? Athenaeum. 1928. 70-85. U. ott: Platón és a társadalomfilozófia alaproblémája. 1929. évf. 152-164. Mit köszönhet a mai társadalompolitika és szociológia a görögöknek? Parthenon. 1934. 22-32. K. Hildebrand: Platon. Der Kampf des Geistes um die Macht. 1933.
- ² V. ö. Szandtner P.: Az alattvalói engedelmesség problémája. Nagyvárad. 1914. F. Klein: Die psychischen Quellen des Rechtsgehorsams. 1912.
- ³ V. ö. Dékány: Széchenyi elit-öntudata. Társadalomtudomány. 1941. évf.
- ⁴ Zur Psychologie des Staates. 1915. 9. 1.
- ⁵ TL o. 23. 1. 18. jegyz.
- ⁶ Mint pl. H. Delbrücknél: Regierung u. Volkswille. 1914.
- ⁷ Még az sem megy lélektani térre, aki erre a közakaratra nagy figyelmet szentel, pl. Bernard Bosanquet: The philosophical theory of the state. (1899.) 2. kiad. 1910.
- ⁸ Vom Nationalstolze. 1783.
- ⁹ Ld. pl. Sonnenfels: Über die Liebe des Vaterlandes. 1771.
- ¹⁰ R. Michels: Der Patriotismus. 1929. és Hdw. d. Soziologie. 1931. 436-441. – Privat: Le choc des patriotismes. 1931. Történészek is foglalkoznak vele, mint Aulard: Le patriotisme français de la renaissance à la révolution. 1921. Stratford: The history of english patriotism. 1913 (2 köt.).
- ¹¹ Seillière: Le mal romantique. 1908. Philosophie des Imperialismus, Német ford. 1905. Dékány: Az imperializmus lényege. M. Figyelő. 1917. 73-92.
- ¹² Das Ressentiment im Aufbau der Morálén. Vom Umsturz der Werte. Abhandlungen u. Aufsätze 1. 27-234. 1923. – V. ö. Klageis: Die psychologischen Errungenschaften Nitzschea 2. kiad. 1930. K. Jaspers: Nit zeche. 1936. 222-254.
- ¹³ Betrachtungen eines Unpolitischen, 1919. V. ö. Moeller van den Brück Der politische Mensch. 1933.
- ¹⁴ V. ö. Graham Wallas: The great society. 1925.
- ¹⁵ Human nature in politics. 1908, Ném. ford.
- ¹⁶ G. Murchison: Social psychology. The psychology of political domination 1929. Olasz, ford. Rivers: Psychology and politics. 1923.
- ¹⁷ Ld. pi. Fr. Kübl: Das Rechtsgefühl. 1913.
- ¹⁸ Ismerteti Somló: Juristische Grundlehre, 2. kiad. 1927. 366-370.
- ¹⁹ Lectures on the relations between law and public opinion in England during the XIX. century (1904). 5. kiad. 1920. franc, ford. is.
- ²⁰ V. ö. Tönnies: Kritik der öff. Meinung. 1922. Lippman: Public opinion. 1922. The phantom public. 1925. Dékány: A közvélemény erővesztésének okai. Bp. Szemle. 1926. 204-33. A közönség u. o. 1933. 300-23. A sajtó szerepe természetes és mesterséges közvélemény kialakításában. 1938. K. ny. „A sajtó”ból. Lippman: Liberty and the news. 1920. Horváth B. A közvélemény ellenőrzése. 1939. (Szegedi akták). Már közismert az amerikai Gallup-intézet működése.
- ²¹ Politikai lélektan. 1938. Studium.
- ²² V. ö. Le Bon: Múlt és jövő. 1920.

²³ Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata, 2 köt. 1933. Franciaül is: L'homme d'État. 1939. Bibi. de philos, contemporaine. Alean.

²⁴ Das Gesetz der Macht. 1926.

²⁵ Die Macht der Massen (Soziologie u. Psychologie der Massen I.) 1928.

²⁶ Die Soziologie der Revolution. Ném. ford. 1925. L. J.Benda: La trahison des clercs. Babits: Az írástudók árulása (Élet és irodalom 136-170).

²⁷ Így Bogardus: Leaders and leadership. 1934. Giese: Die öffentliche Persönlichkeit 1928.

²⁸ E téren is Kornisnál (Tudomány és nemzet, 1941.) kezdeményezéseket látunk a tudós-típusra vonatkozólag.

6. Népléktan és népkarakterológia.

Maga is lélektani kérdés: miért maradt az *egyes népek* lelki szerkezetének vizsgálata a 20. századra, holott a szomszédos európai népek egy-két évezred óta külön jelleműeknek látják egymást.¹ Egész a 18. századig csekély a tudományos érdeklődés a nép-jellem iránt. Addig ugyanis az államot látták legfőképp maguk előtt, s látták a népet is esetleg, de csak az államon keresztül. Magát az államot sem nézték a maguk sajátos szerkezetében, egész Bodin-ig. A középkorból sokáig áramlott ki egy sajátos normatív szellem; nem a valóság érdekelte a kutatókat, hanem az, hogy milyennek *kellene* lennie, per dictamen rectae rationis. Közelfekvő volt az a feltevés, hogy a társadalom, a nép épp az állam *útján* juthat egységhez és magasabb színvonalra; az állam eszköz-jelentősége (ez kétségtelen megvan) minduntalan az államra irányította a figyelmet, egyben elvonta a nép autonóm életétől. Ha ezzel az étatizmussal szemben valaki új utat keresett (Vico), sokáig rá sem figyeltek.

Maga az iskoláztatás is ez. irányban hatott. Kétféle művelt réteg volt, melyből a kutatók kikerülhettek: 1. a theologiai műveltségű réteg, mely a népben a hívőt látta, és gyakorlati, missziós lehetőségek lebegtek szemei előtt; 2. a jogászai műveltségűek viszont a népben az alattvalót látták s a nép rendbentartására törekedtek. Mint „elméleti objektum”, a nép nem szerepelt, nem vágyódtak *mint* nép megismerésére.

Lényegesebb fordulat csak a 18. században következett be; újabb műveltségi irányzattal rendelkező elemek fordulnak most a nép kérdése felé. 1. A közigazdák, mint „fiziokraták”, kezdik a nép érdekeit felkarolni a 18. század második felében. Ennek köszönhetjük Mária Terézia és II. József idején a job-

bágyvédő intézkedéseket. Hat ez irány Berzeviczy Gergelyre is. Ugyané korban észlelhető egy másik sajátos jelenség; fellépnek 2. statisztikusok, mint Achenwall, Schlözer, akik hogy jobban, okosabban tudják kormányozni a népet, megvizsgálják a föld és a nép állapotát, közben még egy-egy „nemzet természetes tulajdonságait” is. Sokkal többet jelentenek 3. az írók és a történészek. Ez utóbbiak elég hamar jól észreveszik a széles néptömegek szellemének jelentőségét. Montesquieu kiemeli a nép szellemének (esprit générale) a fontosságát, de egyelőre az „állam népére”, az alattvalókra gondol. Még inkább jelentős e téren Voltaire (génie du peuple). E korban hat a „preromantikus” Rousseau is, kinek nyomán divatba jön a köznép iránti érdeklődés s a természetesség kultusza. Ugyancsak a 18. században hatnak azok a német írók, akik a köznépet már szellemi teremtő erőnek látják, nyelvét, irodalmát figyelik. Herder szava a leghangosabb. Álláspontját tömöríti e mondás: Der Weg zu Gott führt über das Volk.² Gyűjti a nép szellemi termékeit, a dalokat (Stimmen der Völker). A nép szelleme, alap jelleme (Volkscharakter) századok hosszú során át változatlan, hirdeti. A csakhamar meginduló néprajzi és irodalmi gyűjtőszendély azonban nem vált a néplélektan javára, hanem az ethnografiát indította meg.

Sokáig hitték, hogy Lazarus M. és Steintal, – két herbartianus kutató (bölcselet az egyik, a másik nyelvész) voltak a mai néplélektan megindítói. Tulajdonkép nem. Lazarus M. írása: Über den Begriff u. die Möglichkeiten einer Völkerpsychologie (1851) nem a mai néplélektan hajnalhasadását jelzi; az ő programja: „a társas ember vagy az emberi társadalom lélektana”, azaz „a szellemi népelet *elemeiről* és *törvényeiről*” szóló – általános – tan; olyasféle törvénytudomány, minőt a kor természettudománya képzelhetett. A kettejük által szerkesztett folyóirat: Zeitschr. f. Völkerpsychologie 1860-90-ig, 20 kötet; utóbb ethnografiai tárgykörű, olyan, hogy a mai néplélektani kutató alighanem hiába forgatja. Nem egyes népek érdekelték akkor a kutatókat, – ami egy empirikus természettudomány korában különösen érthető lett volna, – hanem a romantikusok korától felszínre jutott kultúrtermékek: a nyelv, a jog, erkölcsi közsokás, a művészet

stb. Ugyanig sorsra jutott egy újabb folyóirat, a Thurnwald szerkesztette „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie” 1925-től, mely 1932-től Sociologus lett s rövidesen megszűnt. Alig van benne néplélektani megfigyelés.

Ezzel az ethnopszichológiai anyaggal küszködtek Th. Waitz-tól kezdve Wundt és Lévy Brühlig, de máig sem áll tisztán, minő ez a tudomány-szerkezet. Holott nem lehetetlen nyomára jönni annak, hogy itt nem is lélektanról van szó első-sorban, hanem „alacsonyabb kultúrfokok” műveltségbeli *képződményeiről*. A kultúrfokok: egyes stádiumok; a kezdő „primitív” fok *egy* stádiumokról szóló elmélet (stadiológia) kezdő lépcsőjét jelenti. De ily stádium-elmélet *nem* fejlődött ki. Csak annyi látható (ld. Wundt: Elemente der Völkerpsychologie, 1912), hogy jellege szerint a tárgyalás a *genetikus* lélektan felé vezet, s hogy mennyi ebből a társaslélektani rész, az csak – legfeljebb – egyes fejezetekből olvasható ki. Az egész ethnopszichológia *nem* tekinthető a nép-lélektan egyik ágának.

Népek érintkezése még a 18. században gyér volt a közlekedési eszközök gyarlósága folytán. Mégis megindult már bizonyos összehasonlítás népek „jelleme” terén.³

A 19. század eleje hoz új fordulatot: a romantikusok a népet már nem racionális egyének halmazának érzik, hanem külön népszellemek (Volksgeister) alkotó szerepét emlegetik. Ugyanekkor a „történeti jogiskola” (Savigny, Puchta) felfedezik, hogy a jog, az alkotmány nem az ész műve, hanem a népi lélekből kisarjadó *közerkölcs* (Sitte) talajáról nő fel. Filozófusok is kollektív látásuk lesznek: Fichte, Herbart, Hegel a történetfilozófiájában stb. a közösségi szellem alkotásait érzik ki a történeti életben

Lényegében – ma már látjuk – a romantikusok *korának* (ha nem is maguknak a romantikusoknak) köszönjük, hogy a népet nem az államon *keresztül* nézzük, mint ahogyan a népet a felvilágosodott abszolútizmus korában felfogták. A nép nem pusztán „sokaság az államon belül”, az „állam népe”, amely egyiséget és jelentőséget csakis az állam szervezettsége folytán kap. A nép, vagy nemzet *öntevékeny létező*, megvan történeti jelleme és hivatásérzésének szikrája, mert – megvan szelleme, erkölcsisége, nyelve, közszokása, közerkölcse (Sitte) és művé-

szete. Megvan a maga belső, lelki formája, akkor is, amidőn i feje felett elpusztul az Őt védő állam. Az állam igen sokszor csak összefogja a népi szellemi erőket, szervezi a szervezhető (de nem mindent), az állam koncentráló és rendező hatalom. De nélküle is, – sőt sokszor ellenére is – a nép önállóan aktív történeti tényező.⁴

A múlt század első felében kezdődik meg az a mai állapot, hogy a népek-nemzetek politikailag is önállóaknak érzik magukat s kezdenek is a maguk sajátosságaira eszmélni.⁵ Ugyancsak a század közepén jelenik meg az első magyar népkarakterológiai mű, mely a legfontosabb európai népek jellemzésére ma is érdekes és értékes adalékokat nyújt: Rónay Jácint⁶ könyve (1847).

Sajátoskép népek egymás közti *vitái* kezdik feszegetni a kérdést: milyen ez a nép és a másik. Ide esnek oly művek, minők a túlsókat író A. Fouillée könyvei.⁷ Ezek korai kísérletek; a sok általánosság mellett kevés a valóban jellemző. Ujabbban ráirányult a figyelem a jogász Boutmy-nek az angol politikai jellemről szóló, elfeledett művére is.⁸

Európa nagy békekorszaka 1871 után sajátoskép éppen nem adott különös indításokat a néplélektani kutatások számára. A népek bent ültek határaik között s lehetőleg önmagukra tekintettek egy *paix armée*-ban. Mihelyt azonban a stabilisnak hitt Európában bekövetkezett a háború nagy robbanása, felfriadtak a népek, egymást ócsárolva, magukat megerősítgetve, s – akaratlanul kezdtek pszichologizálni. Így voltakép századunk 2. évtizede mozgatta meg a legkülönbözőbb írókat és gondolkozókat.⁹ Jelszó lett a nemzeti „*önismeret*”. Hatott ez filozófusokra,¹⁰ épúgy, mint történészekre,¹¹ irodalomtörténészekre,¹² néha még ethnológusokra is¹³ stb. Egyesek külön nemzetvédelmi céllal írnak, és gyűjtik a nézeteket.¹⁴

Lényegében tehát a világháborús láz kavarta fel újból a népek jellemének kérdését, jelentékeny irodalmat termelve ki.¹⁵ Ezek közül a háború végén R. Müller-Freienfels könyve emelkedik ki leginkább szemléletességével és sokoldalú tartalmával.¹⁶ Végre is csak az utolsó két évtizedben születik meg az új, *leíró* nép-lélektan, melynek egyre gazdagabb növekedését figyelhetjük meg. Hazánkba is áthatott a mozgalom, először igen széles kultúrfilozófiai és kultúrkritikai nézőpontok hatása

alatt.¹⁷ A népszövetség korában sem nyugodott le a nemzetek egymáshoz mérésének hulláma.¹⁸ Kezdenek módszertani kérdésekkel is foglalkozni.¹⁹ Az anyaggyűjtés nehézségei nem kevésbé nagyok, mint a kiválasztó szempontok tisztázása.²⁰ A kutatás mindamelllett megindult s tartós lendületet ígér.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. Hertz: Die Theorien über den Volkscharakter bei den Hellenen. Kölner Vierteljahreshefte f. Soziol. 4. évf. U. az: Die allg. Theorien vom Nationalcharakter: Archiv f. Soz. wiss. 54. köt.

² B. v. Wiese: Der Gedanke des Volkes in Herders Weltbild. Die Erziehung. 1939. 121-146.

³ Murait: Lettres sur les Anglais et les Français. 1725. Egy angol névtelen; ném. ford.-ban: Charakteristik der vornehmsten Nationen. 1772.

⁴ V. ö. Dékány: A nép, nemzet, állam viszonya ma. Társad, tud. 1941. évf.

⁵ Ld. a most karakterológiai értékükben újból felfedezett szerzőket (csak a németeket idézzük): Arndt: Geist der Zeit. 1800. (V. ö. K. H. Pfeffer: Die deutsche Schule der Soziologie. 1939. 60-69). Jahn: Deutsches Volkstum. 1810. Menzel: Die deutsche Litteratur, 2. kiad. 1836. R. v. Raumer: Vom deutschen Geiste. 1848. B. Goltz: Zur Gesch. u. Charakteristik der Deutschen (utóbb: Die Deutschen). 1864, stb.

⁸ Jellemisme. 1847.

⁷ Psychologie du peuple français. 1898. és Esquisse psychologique des peuples Européennes. 1903.

⁸ Essais d'une psychologie politique du peuple anglais au XIX-e siècle. 1901. (5. kiad. 1922.)

⁸ V. ö. Vierkandt: Der gegenwärtige Stand der Völkerpsychologie. Neue Jahrbücher f. klass. Altertum. I. Abt, 33. R. Buchwald: Die Wissenschaft vom deutschen Volkscharakter. 1917.

¹⁰ Natorp, Scheler, Keyserling, Eibl (Vom Sinn der Gegenwart. 1933), L. Ziegler (Der deutsche Mensch. 1915), H. Cohen: Ober das Eigentümliche des deutschen Geistes. 1914. stb.

¹ Kivált: K. Breysig: Vom deutschen Geist u. seiner Wesensart. 1932.

¹² Mint pl. Louis Reynaud: L'âme allemande. 1933. Eckhardt S': A francia szellem. 1938.

¹³ M. Wähler: Der deutsche Volkscharakter (Spamer: Die deutsche Volkskunde. 1934. I.)

¹⁴ H. Floerke: Deutsches Wesen im Spiegel der Zeiten. 1916.

¹⁵ Bövebb felsorolás Hurwicz-nál: Die Seelen der Völker. 1919 (a mű egyébként módszertani).

¹⁶ Die Psychologie der deutschen Menschen u. seiner Kultur. Először 1919.

¹⁷ Prohászka L.: A vándor és a bujdosó. 1936. (k. ny. a Minervából). 2. kiad. 1941.

¹⁸ Ld. Madariaga kitűnő könyvét: Englishmen, Frenchmen, Spaniards. 1928. stb

¹⁹ V. ö. W. Hellpach: Einführung in die Völkerpsychologie. 1938. U-az: Geistesgeschichte oder Völkerpsychologie. (Die Welt als Tat. 1940. évf. 249-70.).

²⁰ Ld. Θ sorok írójától: A magyarság lelki arca. Magyar néplélektani rajzok. 1942. 233-264. lk. s az itt idézett irodalmat.

7. A „közösség” lélektana.

A társadalomtan legújabb felfedezései közé tartozik a *közösség* fogalmának pontos megállapítása,¹ miután a „közösség” sokáig többnyire frázisként, szétfolyóan szerepelt. A mai kor „szervezetek” alakításán töri a fejét, ám ezek csak lazább, speciális célú és mesterséges társulatok, melyek hol létrejönnek, hol felbomlanak, mert tagjaikat felszínesen kapcsolják magukba (*külső* tagság). Ezzel szemben a *közösség* „mély-társulás”, mely az egész embert magába öleli, ennek nem speciális munkalkalmakat ad, mint egy különleges célú szervezet, hanem egész életkörnyezetet, mint a család, a nemzet stb., s egész életre vonatkozólag ad sokoldalú programot (sokcélúság, politelia). Így derült ki, hogy a lelki összeforrasztó kapcsok terén is mélyebbre kell ásni a közösségek lélektanának, mint aminő a társas kapcsolatok zöme általában.²

Nagyon jól látta ezt már évezrede a kereszténység, melynek köszönjük „a szeretet felfedezését”. Ennek vizsgálata kell hogy lélektani alapon egyre újabban meginduljon. És íme, ez is vagy ethikai nézőpontra merül fel, vagy pedig metafizikai és fenomenológiai stílusban.³ Így a társadalomlélektan ismét abban a helyzetben van, hogy sajátos problémáit vissza kell magának hódítani.

Egész sorozata van a sui generis közösséglélektani problémáknak, amelyek szanaszét vannak szórva. Ezeket össze kell gyűjteni s újból vizsgálat alá venni. Tönnies,⁴ a közösségek elméletének mai megalapítója, abban a korban élt, amidőn már lélektani elemzés lehetséges lett volna. Műve voluntarisztikus-lélektani jellegű; azonban nem sokkal megy túl szembeállításokon ily fogalmakban:

<i>Közösség</i> (Gemeinschaft) (Gesellschaft)	<i>Közönséges társulás</i>
Eintracht (concordia)	Konvention
„Wesenwille“	Willkür
Consensus	Contractus
Selbst	Person
Sitte	Politik.

Tönnies klasszikus munkája telisded tele van termékeny probléma-csírakkal, melyek még számos kutató tovább-vizsgálását kívánják meg. Még a férfi- és a nő-lélektan is szóba jő itt, mert a közösségi lélek terén a női lélek érzékenyebb és gazdagabb.

Ugyancsak kiemelkedő problémája a közösséglélektanak a *szolidaritás*; ez is sokáig szétfolyó értelemben szerepelt, s ma kezd határozott alakot öltetni. A társas összekapcsolódás mai formája: az egymást kiegészítő célok és akaratok *munkamegosztást* hoznak létre, egy-egy célnemen belül kooperációt. És íme, ez nem bizonyul elégségesnek, mert ezen *felül* is vannak kapcsolatok, melyek egy-egy *életegészhez* (közösséghez) vonzanak: itt keresendő a szolidaritás.

Hasonlóképp feltűnik, hogy a modern, átmeneti jellegű társulások mellőzik a *tartós jellegű* közösségi élet lelki alapját: a „*kegyeletet*”.⁵ Ez is már elhomályosulóban van ma. A kegyelet ugyanis tartós társas, sőt „közösségi” kapcsolatot jelent⁶ akkor is, amidőn aktuális cél, „érdek” feszítő ereje megszűnik a lélekben; a kegyelet „érdektelen” társulás esetében is működésben van, és pedig egy tartós, sőt állandó jellegű „közösség” fenntartása érdekében.

Még sok kutatni való van a kegyelet *három fájának* komplikációi terén. Leggyakoribb a visszatekintő jellemű, múltörző kegyelet, de jelentős a bizalmas kapcsolatot őrző személyi kegyelet is, valamint a közösség jövőjét „szent ügynek” tekintő előrenéző kegyelet, mely a tárgyiasságban („Sachlichkeit”) él és hat. A lélektanilag kielemezendő mozzanatok száma itt még légió. – A közösségek lélektana nagyméretű problémákra vezet, mely azonban megkívánja a kellő mikroszkópiát is, beleélő és finom elemzőkészséget.

A közösség lélektanának fejtegetése ma annyiival inkább jelentős lesz gyakorlati vonatkozásában, minél inkább nap-

fényre jutott az az igazság, hogy különleges szervezetek, melyek mindig *mesterséges* alakulatok (mindig szervezés hozza őket létre), *nem képesek pótolni a természetes úton létrejött és fennálló, természetes közösségeket; ellenben ezeknek erőit azok felszívják, elkoptatják, s az elnyűtt közösségi lelki erők sorvadásnak indulnak.*

Főképp a mai társadalompolitika, mely az egész vonalon „szervezésről” szeret beszélni, könnyen figyelmen kívül hagyja azt, hogy a szervezést megelőzőleg van egy másik probléma: a „*gondozás*”, azaz a meglévő közösségek (így pl. a család) lélektani védelme. Ez foltonként már kezd tudatos lenni. S kell tudnunk: mi az, *amit* lelki téren gondozni lehet.

A mindjobban szétágazó és lombosodó társadalomlélektani tudományágak áttekintése, irodalmuk gazdagodásának felmutatása volt a célunk; ezt a differenciálódást az utolsó néhány évtized hozta az emberi kultúrának. Célunkat elértük, ha csak némileg is meggyőzhettük az olvasót arról, hogy a tudományok e csoportja nem maradhat nálunk sem, mint eddig, hamupipőke, hanem el kell foglalnia helyét mai kultúránk rendszerében.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. tanulmányainkat: A társad. szervezés értéke. 1930. Studium. Communauté et organisations. 1939.

² V. ö.: A közösség lélektanának kritikus alap-kérdései. Athenaeum, 1941.

³ Br. v. Hildebrand: Metaphysik der Gemeinschaft. 1930.

⁴ Gemeinschaft u. Gesellschaft. 1882. 2. könyv. Sok kiegészítést nyújt hozzá Vierkandt: Gesellschaftslehre. 2. kiad. 1928. újabb kiadás is.

⁵ Erről már Goethe írt vallásos formában: Wilhelm Meisters Wander Jahre. II. Nálunk Fáy A.: Kegyeleték (pietások). 1842.

⁶ V. ö. P. Wust: Naivität und Pietät. 1925. 138-152.

Dékány István.

A NEVELÉSLÉLEKTAN FEJLŐDÉSE.

1. *Bevezetés.*

A nevelés a fejlődés kezdetleges fokán tisztán ösztön-szerű működés. Bizonyos nevelő tevékenységet az állatoknál is találunk, ezt náluk is az ösztön irányítja. A fejlődés kezdetleges fokán álló népeknél szintén majdnem teljesen ösztön-szerűen történik a nevelés, sem a kitűzött cél, sem pedig az eszközök és módszerek nem tudatosak. Csakhamar azonban az értelemnek is lesz benne szerepe. Már az egyszerű emberek is – legalább homályosan, határozatlanul – maguk előtt látják, milyenné akarják alakítani a nevelendő gyermeket, továbbá a tapasztalás alapján iparkodnak megállapítani, melyek a célravezető eszközök és eljárások.

A neveléstan története azt mutatja, hogy midőn a nevelés kérdésével rendszeresen, tudományosan kezdenek foglalkozni, sokkal előbb állapítják meg a nevelés célját, azt az eszményt, amelyet a neveléssel meg akarnak valósítani, mint a nevelés eszközeit' és módszereit. Eleinte nem a gyermeket vizsgálják, hogy milyen adottságokkal kerül a nevelő kezébe és hogy melyek a lelki fejlődésének törvényei. Ellenben elég élesen megrajzolják azt a képet, amelyet a gyermekből neveléssel és oktatással ki akarnak alakítani. Természetes, hogy ilyen módon minduntalan akadályokba ütköznek. Tapasztalják, hogy a gyermek korántsem könnyen alakítható, hogy akárhányszor ösztönyszerűleg, vagy tudatosan ellenszegül ennek az alakító törekvésnek. Ebből érthető, hogy a régebbi nevelők sokkal kemé-

nyebb eszközöket alkalmaztak, a kényszer, a büntetés nagyobb szerephez jutott náluk, mint ma.

A kitűzött cél és az elért eredmény között lévő nagy különbség mindjobban ráterelte a figyelmet a lelki fejlődés természetére. Olyanformán, mint ahogyan a többtermelésre való törekvés kifejlesztette a mezőgazdaságtant és agrokémiát. A nevelés a lélektan tudományához fordult segítségért, tőle várta az útbaigazításokat, hogyan lehet a gyermek lelkére hatni.

A régebbi általános lélektan nem sok felvilágosítással tudott szolgálni. Az a kezdetleges lélektan, amely az összes lelki jelenségeket az érzéki benyomásokból akarta megmagyarázni, amely az embert az egyes külső hatásokra valami módon reagáló automatának tekintette, csak nagyon kevéssé tudott a neveléstudománynak segítségére sietni. A lélektan azonban a legújabb időkben hatalmas fejlődésnek indult. Kutatásaiban és megállapításaiban közelebb jutott az élő, törekvő, cselekvő emberhez. Felismerte a lélek aktivitását és egységét: az ember nemcsak az egyes külső hatásokra felel valamiféle lelki tevékenységgel, hanem az egész környezet, mint valóság hat rá, a helyzetnek, mint egésznek megfelelő módon cselekszik. Az egyoldalú intellektualizmust megdöntötte az ösztönök nagy szerepének felismerése. A régi felfogással ellentétben nagyon jól tudjuk, hogy a gyermeki lélek nem üres lap, amelyre a nevelő tetszése szerint írhatja a szöveget. Mindenki tömredek adottsággal születik a világra és a nevelés csak ezekkel az adottságokkal dolgozhatik.

Méginkább segítségére sietett a nevelésnek a gyermeklélektan. A múlt század vége felé erőteljesebben megindult és a legutóbbi évtizedekben szép fejlődést mutató gyermektanulmányozás igen nagy szolgálatokat tett a nevelésnek. Érthető ebből, hogy az utóbbi időben a nevelés, főképen pedig az oktatás módszerében nagyon szembetűnő a haladás.

A neveléstudomány azonban nem elégedett meg azzal, amit a lélektan és a gyermektanulmány önként nyújtott neki. Maga vetett fel megoldandó kérdéseket és iparkodott megfelelő lélektani kutatásokkal, kísérleti vizsgálatokkal a megoldást elősegíteni. Így fejlődött ki a neveléslélektan, amely most már

lassankint külön szaktudománnyá válik. Feladatát legvilágosabban *Montessori* Mária fogalmazta meg. Szerinte nem indulhatunk ki önkényes előfeltevésekből, hanem minden nevelési és tanítási eljárást alapos kísérletezésnek kell alávetni és ilyen módon megállapítani helyességét, eredményes voltát. Ezt nagyban elősegítették az újabb időkben nagy számmal keletkező kísérleti iskolák. Ezekben valóban rendszeresen meg lehetett vizsgálni a különféle nevelő és oktató eljárásokat.

Az emberiség történetében voltak időszakok, midőn a nevelés kérdései iránt nem sok érdeklődés mutatkozott. A hagyományos nevelés és az iskola ment a maga megszokott útján. Nem sokat törődött az étellel és az élet sem vele. Jelenleg azonban egészen másképpen van. A különböző szellemi áramlatok kergetik, gyors ütemben váltogatják egymást. Mindegyik azonnal a maga képére akarja alakítani a nevelést és az oktatást, mintha csak nem bízna saját állandóságában és azáltal akarna halhatatlanságot biztosítani magának, hogy a jövő nemzedéket, a gyermeket a saját képére alakítja. Az utóbbi évtizedekben ezért a neveléstudomány, a gyakorlati nevelés, az iskolaügy is nagy és heves mozgalmak színtere. Az újabb idők jelszava volt, hogy a nevelés a gyermekből induljon ki. Ezt az elvet még ma is vallják. De mivel korunk különböző áramlatai nagy sietve iparkodnak érvényesülni a nevelés terén is, a valóságban ez az elv nem nagyon üt át. Megint a neveléstől és a gyermeki lélek ismeretétől idegen parancsok akarják irányítani a nevelést, Ennek természetes ellenhatása, hogy a pedagógiában is megindul a saját autonómiájáért való küzdelem. A neveléstan nem akar a különböző szellemi áramlatok kiszolgálója és végrehajtó közege lenni. Törvényeit maga iparkodik megállapítani és a nevelés céljának azt a részét, amely mindenkor szellemétől független, a változó áramlatoktól megóvni.

2. *Jutalom és büntetés.*

A nevelésben és az oktatásban kezdettől fogva szerepeltek bizonyos kényszerítő eszközök, amelyek magától a nevelő eljárástól idegenek, Ilyen például a jutalmazás és a büntetés. Ezek tulajdonképpen nem valódi nevelő tényezők, csak arra alkal-

masak, hogy valamely cselekményt kikényszerítsenek a gyermekből, amelyre más módon nem tudnók rávenni őt. Vagy azért szorulunk rájuk, mert többet kívánunk a gyermektől, mint amennyi az ő természetének megfelel, vagy pedig, mivel nem találjuk meg a célravezető nevelési eszközöket. Egyes primitív népeknél, (például délamerikai indiánoknál) jóformán teljesen ismeretlen volt a nevelésben a büntetés. A nevelő bánásmódja sokkal szelídebb volt náluk, mint a kultúrnépeknél. Ennek magyarázatát abban találjuk, hogy ezen a kezdetleges fokon a gyermektől sokkal kevesebbet kívántak, és így nem kellett őket erőszakkal nógatni.

A kultúra haladásával a követelmények megsokasodtak: a gyermeknek viselkedésében sokkal több szabályhoz kell alkalmazkodnia és jóval nagyobb ismeretanyagot elsajátítania. Nagyobb korlátozásoknak van alávetve és több teljesítményt várnak tőle. Mivel ez akárhányszor nem felel meg természetének, a gyermek ösztönszerűen védekezik ellene: a tilalmakat áthágja, az előírt feladatokat nem végzi el.

A jutalmazással és a büntetéssel bizonyos eredményt könnyebben és gyorsabban érünk el, mint a gyermek egyéniségének alakításával. Ha a hanyagságért büntetés jár, a tanuló elvégzi leckéjét, ha kellettlenül is. Büntetéssel nem tesszük ugyan szorgalmassá, de a napi leckék elvégzésére rákényszeríthetjük. Ilyenkor tulajdonképpen megelégszünk egy alacsonyabbrendű cél elérésével. Bizonyos anyag megtanulása csak eszköz és nem végső cél. A nevelésben is megtörténik azonban, hogy az eszköz öncéllá lesz, ami az egésznek csak egyik alkotóeleme volna, elszakad az egésztől. Ez magyarázza meg azt, hogy a nevelők általában hajlamosak a jutalmazáshoz és a büntetéshez folyamodni.

Ha vizsgáljuk azokat a lélektani mozzanatokot, amelyek a szülőket és általában a neveléssel foglalkozókat jutalmazásra és büntetésre indítják, azt találjuk, hogy ritkább esetben történik ez megfontolásból, sokkal gyakrabban az indulat hatása alatt. Nem azért büntetnek, mert meggyőződésük szerint ennek alkalmazása az adott esetben kívánatos, hanem legtöbbször felindulásukban, haragjukban. *Busemann* adatgyűjtése szerint 100 eset közül csak 3 esetben történt a büntetés erkölcsi okokból,

legtöbbször azért, mert a gyermekek a felnőtteknek valami kellemetlenséget, kárt okoztak. A szülők általában a fiúknál könnyebben alkalmazzák a verést, mint a leányoknál. Ugyancsak az ő adatai szerint a büntetés a fiúknál az esetek 74, a leányoknál 35%-ban volt verés. A szülők és a nevelők ösztönszerűen tartózkodnak a leánygyermeknél a veréstől, mivel ezeknél ez a büntetés nem annyira testi fájdalmat okoz, mint inkább sokkal nagyobb mértékben lelki bántódást, a megalázottságnak, a szégyenérzetnek gyötrő érzelmét. Az apák általában a fiúkkal, az anyák a leányokkal szigorúbbak. A fiúk sokkal több esetben kapnak az apától büntetést, mint az anyától, a leányok viszont jóval többször az anyától. Ennek magyarázatát természetesen abban is találhatjuk, hogy a fiúk az apával, a leányok pedig az anyával élnek nagyobb közelségben, tehát könnyebben fordulnak elő közöttük súrlódások. Viszont ez is igazolja a fentebbi megállapítást, hogy a büntetés alkalmazásában inkább az okozott kellemetlenségeknek, bosszúságoknak van nagy szerepük, nem pedig a pedagógiai belátásnak. Ugyancsak ezt bizonyítja Busemannak adata, amely szerint a legtöbb büntetést a gyermekek 12-14 éves korukban kapják. Ebben a korban – mint a következőkben látni fogjuk – kevésbé használ a büntetés, sőt legtöbbször árt, tehát nem célszerű alkalmazni, viszont azonban az ilyen korú gyermekek szoktak legtöbb bosszúságot okozni.

A jutalmazás alkalmazása rendszeren a tehetetlenség következménye. A puhább szívű szülők, különösen az anyák kisebb gyermekeiknél nem szívesen alkalmazzák büntetést, viszont nem találnak módot arra, hogy rávegyék őket a kívánt cselekvésre, ezért minduntalan jutalmak ígéretéséhez és osztogatásához folyamodnak. Hogy itt sem a belátás vezeti őket, annak szemléltető bizonyítékát nyújtja *Franki* Liselotte adatgyűjtése, amely szerint az anyák 80 százaléka elvileg a jutalmazás ellen van, de mégis 84 százaléka alkalmazza a jutalmazást. Hogy mind a jutalmazásban, mind pedig a büntetésben pillanatnyi érzelmek a mozgatók, és hogy jobb eszköz híján nyúlnak ehhez a szülők, az is mutatja, hogy sokkal többször helyeznek kilátásba büntetést, vagy jutalmat, mint ahányszor azt meg is valósítják. *Franki* adatgyűjtése szerint az ígért jutalmat általában az esetek 50 százalékában adják meg, ellenben a büntetést csak 12

százalékban. Ennek lélektani magyarázatát abban találhatjuk, hogy az ígért jutalom megadásában valami becsületbeli kötelezettséget éreznek, a büntetést ellenben a gyermekek természetesen nem szokták sürgetni és szívesen átengedik a feledésnek. Továbbá ez az adat is mutatja, hogy a büntetéssel való fenyegetés rendszeren felindulásban történik és midőn ez elpárolgott, a szülők is szívesen megfélemlenek róla.

A jutalmazó és a büntető nevelő lélektanának eme vázlatos rajzából is láthatjuk, hogy már az ő eljárásuk szempontjából sem szokott ez a nevelés követelményeinek megfelelni.

Nézzük most már, hogyan hat a gyermekre a jutalmazás és a büntetés. Körülbelül 2½-3 éves korban kezdi a gyermek ésszel felérni cselekedetei és a jutalom, vagy büntetés közötti kapcsolatot. Belátásról még ilyenkor nem lehet szó, tehát nevelő hatásról sem, pusztán idomításról.

A jutalmazásnak és büntetésnek eredménye a gyermekkor különböző szakaszaiban nem egyforma. Leginkább hatásos a 6-10 éves korúaknál. Ilyenkor Franki adatai szerint az esetek több, mint *K* részében van eredmény. A 6 éven aluli gyermekeknél még nem ilyen hatásos, náluk csak az esetek 50 százalékában jár eredménnyel. Legkevesébbé használ akár a jutalmazás, akár ÉH büntetés a 10-14 éves korban. Az ilyen korú gyermeknél a büntetés könnyen dacot idéz elő, csak azért sem engedelmeskedik. Néha annyira makacssá válik, hogy végül is a nevelőnek kell engednie. A jutalmazás pedig ilyenkor azért nem szokott hatásos lenni, mert sok esetben a serdülés felé közeledő gyermek önérzete ágaskodik ellene.

A jutalmazás és a büntetés hatásának lélektani vizsgálatából azt láthatjuk, hogy bizonyos esetekben elérhetünk velük valami eredményt, mégpedig azt, hogy α gyermeket valaminek megtevésére rávegyük, vagy a tilos dolgoktól visszatartsuk. Más kérdés azonban az, hogy valóban van-e nevelő hatása is¹? A nevelés a jellem maradandó alakításában áll, ezekkel az eszközökkel pedig pusztán bizonyos cselekvéseket vagy azoktól való tartózkodást tudunk elérni. Nem lehet ugyan azt mondani, hogy a jutalmazást és a büntetést teljesen mellőzzük, de állandó, rendszeres nevelési eszköznek nem lehet alkalmazni. Annál kevésbé, mert káros hatásai is vannak. A gyakori büntetés dacot, elkese-

redést, az alacsonyabbrendűség érzelmét idézheti elő. A sokat büntetett gyermek elkeseredésében néha a valóság elől a képzelet világába menekül. A folytonos jutalmazás pedig a gyermeket haszonlesővé, önzővé teszi. Később már a legegyszerűbb, mindennapi tevékenységeket is csak kellő ellenszolgáltatás fejében hajlandó véghezvinni. *Lewin* elemzéseiben szabatos fogalmi rendszerrel kutatja a gyermeki viselkedésre ható erőket. Szerinte minden társadalmilag megkívánt viselkedést önmagáért kell a gyermekkel megkedveltetni.

3. Siker.

A tevékenységnek természetes jutalma az eredmény, a siker. A mindennapi tapasztalás eléggé tanúsítja, hogy a sikernek éppen olyan, vagy még nagyobb ösztönző hatása van a munkára, mint a tevékenységtől független jutalomnak. A siker ösztökélő hatását gyermekeknél és felnőtteknél egyaránt tapasztaljuk.

Hollingworth említ egy kísérletet, amely azt mutatja, milyen hatással van a gyermekekre, ha a munka végzése folyamán közben az eredményről értesülnek. Az elvégzendő munka ezekben a kísérletekben betűknek gépies leírása volt. A kítűzött feladat: bizonyos idő alatt lehetőleg sok, meghatározott betűt kell leírni. A kísérleti személyeket két csoportra osztották. Az első csoport tagjaival minden egyes rövid kísérlet után közölték az eredményt. A második csoport tagjaival ellenben nem. Az első csoport tagjainak teljesítménye jóval felülmúlta a második csoportéit. A 10-ik kísérlet után megfordították a dolgot: most a második csoport tagjaival közölték az eredményt, és az előbbiekkal nem. Az előbbiek teljesítménye erre hirtelen hanyatlást mutat, viszont a második csoport teljesítménye erős emelkedést. Ez az egyszerű kísérlet világosan bizonyítja, hogy mennyire ösztönzőleg hat, ha a gyermek állandóan tudomást vehet munkájának eredményéről.

Az is közismert, hogy a dicséret és a dorgálás szintén ösztönzőleg hat mind a felnőttekre, mind pedig a gyermekekre. *Hollingworth* megemlíti *Hurlock* kísérletét, melyben jelentékeny

számú iskolás gyermek szerepelt. Elvégzendő feladatnak számtani műveleteket kaptak. A kísérleti személyeket négy csoportra osztották. Az első csoport tagjait munka közben megdicsérték, a második csoportot közben dorgálták, a harmadik csoporthoz nem szóltak, de az végighallgatta az előbbi csoportokhoz intézett dicséreteket, illetőleg dorgálásokat. A negyedik csoport sem dicséretet vagy dorgálást nem kapott, sem nem hallgathatta a többiekhez intézett hasonló szavakat, hanem elkülönítve, csendben dolgozott.

A kísérletet öt napon át egymásután végezték a négy csoporttal. Az eredmény a következő volt: A munkaközben megdicsért csoport teljesítménye napról-napra emelkedést mutatott. A korholtak csoportja a második nap az elsőhöz képest észrevehetően emelkedést tanúsított, de azután teljesítménye ismét visszaesett az eredeti színvonalra. A harmadik csoport tagjainál, akik mindössze az első két csoporthoz intézett szavakat hallgatták, a második napon valami csekély kis emelkedés volt. A negyedik csoport tagjainál mindössze az utolsóelőtti napon mutatkozott némi ellanyhulás. Az első csoport teljesítménye volt a legnagyobb, a második csoport felülmúlta a harmadikat és ez a negyediket.

A most vázolt két kísérlet ugyanazt az eredményt adja, mint amelyet a mindennapi tapasztalás mutat. Ezek a kísérletek azonban gépies munkát végeztek a kísérleti személyekkel, nem pedig olyant, amelyet a tanulóknak rendes körülmények között végezniök kell. Tanulságosabb megfigyelni az eredmény tudásának, az elismerésnek és korholásnak hatását a rendes iskolai munkán, a tanuláson.

Az iskolai *osztályozás*, a feleletek és dolgozatok elbírálása és az érdemjegyek osztogatása tömérdek vitára adott már alkalmat. Egyidőben különösen sokat foglalkoztak vele, még pedig főképen gáncsolólag felemlegették káros hatásait. Miniket most már elsősorban az érdekel, milyen hatással van az osztályozás a tanulók buzgalmára és előmenetelére.

Az iskola mindennapi munkájában külön kísérletek elvégzése nélkül is bőséges alkalmunk van tapasztalni, hogy az osztályozás serkentőleg hat a tanulókra. Általános emberi tulajdonság, hogy a számonkérés, az ellenőrzés a legtöbb komoly

munkánál szükséges. Felnőtt, kötelességtudó egyének is engednének helyvel-közzel a buzgalomból, ha munkájukat senki sem kérné számon. Méginkább így van ez a gyermekeknél. Aki az iskola életét ismeri, nagyon jól tudja, hogy a tanulók szorgalmukat mennyire az egyes tanárok követelményeihez mérik. A nagyon elnéző tanárnak tantárgyát még azok is csak felületesen tanulják, akik különben ezt a tárgyat szeretik. Ellenben a szigorú tanárnál még abból a tárgyból is elkészülnek, amely egyébként nem örvend valami népszerűségnek.

Az egyik intézetben egy alkalommal a következő kísérletet végezték: A félévi osztályozó tanácskozás után a tanár kijelentette az osztályban, hogy a következő napokban nem fog a feleletekre osztályzatot írni. A tantárgyak közül a kísérlet céljára a történelmet választottuk ki. Ennél a tárgynál ugyanis a lecke tudása főképpen az egyes esetekben való készüléstől függ. Nem úgy, mint pl. a latinnál vagy a mennyiségtannál, ahol nem annyira a napi készülés, mint inkább az előzetesen elért eredmény és a tehetség számít.

Az illető tanár ezekben a napokban is kikérdezte a feladott leckét és az eredményt jól megjegyezve óra után felírta magának. A legtöbb tanuló felelete egy osztályzattal rosszabb volt, mint rendszeren, de akadt olyan is, akinek két osztályzattal volt rosszabb a felelete. Csak néhányan készültek el ugyanolyan jól, mint máskor. Még ezekről is feltehető azonban, hogy ha soha nem lenne számonkérés és osztályozás, szintén hanyatlana a szorgalmuk.

A tanulókat általában nagyon érdekli saját előmenetelük, a feleleteikre beírt osztályzat és a bizonyítvány. Ha az egyes tanulók szorgalmának görbáját megrajzolnánk, majdnem mindig egyiknél azt tapasztalnánk, hogy ez a görbe a tanév folyamán emelkedéseket és eséseket mutat. Az ellenőrző és osztályozó tanácskozások közeledtével a görbék emelkednének, viszont közvetlenül utánuk esnének.

Napjainkban a gyermekeket általában nagyon lelkesíti mindenféle *verseny*. Tudjuk, hogy a különféle sportokban milyen nagy erőfeszítésekre és áldozatra hajlandók, hogy a többiek fölött kitűnjenek. A tanulásban való versenyzés régebben, különösen a jezsuiták iskoláiban, igen nagy szerephez jutott, ma

már azonban ezt a szerepét elvesztette. Hogy azonban még most is meg volna az ösztökélő hatása, azt a közelmúltban egy egyszerű kis kísérletből láttam. A gimnázium első osztályában a tanulóknak kijelentettem, hogy aki a tanév végéig a menyenyiségtanból a legjobb eredményt éri el, jutalmat kap. Hogy melyikük érdemli meg ezt a jutalmat, az osztály majd annak idején szavazással dönti el. Ennek hatására a legjobb diákok közt megindult a versengés. Észrevehetően nagyobb buzgalommal láttak neki a tanulásnak, mind addig. A többieknél pedig, akik nem számíthattak az elsőségre, ha nem is a szorgalom fokozódása, de a versengés iránt való nagy érdeklődés volt tapasztalható. A végén a kisdíjak óriási szótöbbséggel valóban annak nyújtották a pálmát, aki azt megérdemelte.

A tanulók általában elég jól meg tudják bírálni saját maguk és társaik tudását. Természetesen csak azok, akik elég értelmesek és a tantárgyhoz is értenek. Többízben irattam fel az osztály tanulóival az értesítő, vagy a bizonyítvány kiosztása előtt, hogy véleményük szerint az én tárgyamból ki milyen jegyet érdemelne. Legtöbbször meglepően jól ítélték meg osztálytársaik tudását. Igazságérzetük is eléggé fejlett. Heves érzelmek kíséretében teszik szóvá, ha valamelyik tanuló véleményük szerint a megérdemelnél jobb vagy rosszabb jegyet kapott.

Néhány évvel ezelőtt a magyaróvári reálgimnázium egyik tanára az intézet IV-VI-VIII. osztályú tanulóinak véleményéről gyűjtött adatokat. A következő kérdésekre kellett nekik névtelenül írásban felelniök:

1. Ki érdemel az egyes tantárgyakból jelest és ki elégtelent?
2. Az iskolai dolgozat érdemjegye mennyire számítható be a felelet érdemjegyei mellett¹?
3. Igazságos-e a magaviselet figyelembevétel a tantárgyakból adott érdemjegyek megállapításakor
4. Igazságos-e a szorgalmat figyelembe venni!
5. Igazságos és helyes-e a nivellálás, vagyis két különböző tárgyból feltűnően eltérő eredmény kiegyenlítése: a nagyon jó jegynek leszállítása és ennek fejében a rossz jegynek felemelése

A gyűjtés eredményét annakidején én dolgoztam fel. Itt

nem szükséges róla részletesen beszámolni, csak azt emelem ki, hogy a tanulók többsége az osztályozással a valódi tudás feltüntetését kívánja. Az érdemjegy lehetőleg hüen mutassa azt, hogy a tanulók mennyit tudnak az egyes tantárgyakból. Ezért nyilatkoznak elég sokan a nivellálás ellen, mivel ez meghamisítja az eredményt, továbbá a magaviseletnek és a szorgalomnak a tanulmányi jegyre való hatása ellen. Érdekes, hogy azok a tanulók, akik mellette vannak a nivellálásnak, a magaviselet és a szorgalom beszámításának, megokolásukkal elárulják gondolkodásuk kezdetleges voltát. Ezeknél ugyanis a megokolás majdnem mindig így hangzik: mert akkor nem bukunk meg, nem rontják el a bizonyítványunkat stb.

Az osztályozásnak természetesen vannak káros hatásai is. Ilyen pl. az egyes tanulóknál jelentkező nagy szorongás. Káros ez az idegekre is és akárhányszor gátló működése miatt a tanuló még azt sem tudja az iskolában, amit nyugodt lelkiállapotban valóban tud. Ez a rendellenes félelem azonban onnan származik, hogy a szülők a kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítanak az iskolai érdemjegyeknek és jobb bizonyítványt követelnek gyermeküktől, mint amilyen a tehetségének megfelel.

4. *Munkakedv.*

A pedagógusok már régóta hangsúlyozzák, hogy nem helyes a nevelésben és az oktatásban ilyen külső, idegen eszközökhöz nyúlni, mint a jutalmazás, a büntetés, az osztályozás. A nevelésnek az a célja, hogy a gyermek a jót önmagáért tegye, a rosszat ne a büntetéstől való félelemből kerülje és ne az érdemjegyért tanuljon, hanem az ismeret értékeléséből, a tárgy iránt való érdeklődésből. Az a törekvés, hogy ezt a valóban nagyszerű célt elérjük, hozta létre a nevelés és az oktatás módszereinek állandó tökéletesítését. E téren valóban sokat haladtunk előre, de magát a célt még nem értük el és valószínűleg soha nem is fogjuk elérni. Nagyon le kellene minden téren szállítanunk a követeléseket, hogy semmiféle külső ösztökélő eszközre ne legyen szükség.

Hogy azonban helyes nevelő és oktató eljárással valóban

sokat érhetünk el, már a gyermek természetéből is következik. A gyermeknek természetéhez tartozik a tevékenység és bizonyos célok megvalósítására való törekvés. Csak olyan tevékenységtől húzódozik, amely nem felel meg természetének és amelynek semmi célját, értelmét nem látja. Nehéz ilyenekre rákényszeríteni, ellenben sokkal könnyebben hajlandó a cselekvésre, ha olyan feladatot lát maga előtt, amelynek megoldására kedvet érez, vagy kedvet tudunk benne ébreszteni.

A kis gyermek is hajlamot mutat arra, hogy magának bizonyos feladatot tűzzön ki és ezt iparkodjék megvalósítani. Természetesen ez a feladat ilyenkor még csak játék, mint pl. építőkövekből valamit alkotni, vagy homokból, sárból valamit készíteni. Itt elsősorban a gyermeknek tevékenységi ösztöne működik, és képességeit gyakorolja. Az iskoláskorban szintén van kedve bizonyos feladatok megoldásához, de ezeknek kitűzésére még nem érez magában tehetséget, hanem azt tőlünk várja. Nagy élvezetet talál benne, ha mi tűzünk eléje feladatokat és azokat sikerrel meg tudja oldani. Pl. ha a szellemi fejlettségének megfelelő találós kérdéseket teszünk fel neki, örömet lel a megfejtéssel járó szellemi működésben és lelkesen biztat bennünket, hogy még kérdezzünk tőle valamit. Hasonlóképpen szereti, ha valami munkát bízunk rája. Ennek sikeres elvégzése szintén nagy örömmel tölti el.

Később, különösen a serdülőkorban már nem szereti ha mások tűznek eléje feladatokat. Maga akarja meghatározni cselekvésének célját. Természetes, hogy a nevelés és az oktatás nem bízhatja a gyermekre, mit akar megvalósítani és mit nem. Az egyik kísérleti iskola megpróbálkozott avval, hogy tisztán a növendékekre bízta a feladatok kitűzését, A tanító legfeljebb csak segédkezet nyújtott nekik, vagy felelt a feltett kérdésekre. Ilyen módon azonban rendszeres szellemi munkáról szó sem lehet.

Ha azt akarjuk, hogy a gyermek az eléje tűzött feladatot valóban magáévá tegye és iparkodjék megoldani, szükséges, hogy a kitűzött cél értékét felismerje és megvalósítását kívánatosnak találja. A gyermek ösztönszerűleg irtózik olyan tevékenységtől, amely nem kedvére való és e mellett semmi célját, értelmét nem látja. Az iskolai munka elvégzése is nagyrészen

azért nem tetszik neki, mert nem látja be, nem érzi át, hogy arra neki valóban szüksége lesz.

Fontos a megvalósítandó feladatnak időbeli terjedelme is. Ha a cél a messze jövőbe tolódik, ahova a gyermek tekintete már nem ér el, akkor nem csábítja tevékenységre. Az iskolai tananyagnál is ez szokott szerepelni. A gyermekre nem hat valami nagy erővel, ha avval bíztatják, hogy felnőtt korában majd hasznát látja annak, amit most tanul. Ezért törekesznek a legújabb módszerek közelebbi célok kitűzésére. Azt akarják, hogy minden nap munkájának legyen meg a maga öröme és eredménye. Érdekes kísérleteket végzett *Huth* a népiskolai tananyagnak egy nyári vakációzás vagy kunyhóépítés megszervezése körül való csoportosításával, a munkaiskola szellemében.

Nem szabad a feladatnak sem túlkönnyűnek, sem pedig túlságosan nehéznek lennie. Nyomban észrevesszük, hogy mindkét esetben mennyire kedvetlenül fog hozzá a gyermek. Innen magyarázható, hogy néha éppen a legtehetségesebb tanulók nem tudják a nagyon is könnyű leckét, vagy pedig hibásabban oldják meg a túlságosan egyszerű feladatokat, mint a gyengébbek. Nem tartják érdemesnek, hogy összeszedjék magukat ilyen csekélység kedvéért. Viszont a túlságosan nehéz feladat csüggedést okoz. Az osztályokban való együttes oktatásnak nem könnyű megküzdenie az ebből származó bajokkal. A tehetséges tanulókat untatja a már ismert anyagnak folytonos ismételtetése, a gyöngéket pedig elcsüggeszti, hogy nem tudnak a többiekkel lépést tartani.

Különösen veszedelmes, ha akár az iskola, akár az élet a gyermekekre erejüket túlhaladó feladatokat ró. A szülők nagy hibát követnek el, ha gyermeküket olyan tanulmányok elvégzésére kényszerítik, amelyekhez nincs tehetségük. Ennek a csüggedés, az alacsonyabbrendűségnek nyomasztó érzése lesz a következménye. Az illető felnőtt korában sem tud a munkának lendülettel, bizakodással nekilátni. *Nohl* szerint a mai világban az ifjúság túlkorán kerül szembe nehéz feladatokkal, ennek következménye, hogy közülük sokakban hiányzik az erőnek derűs érzése és a szabad elhatározottság.

A tanulókat rá kell nevelni a helyes kritikára és önkritikára. Nem szabad azonban ezt elhamarkodottan korán kezdeni.

A gyermekkor boldogságának egyik forrása éppen az, hogy nem hajlamos a fanyar és szörszálhasogató kritikára, át tudja magát adni fenntartás nélkül a kellemes benyomások élvezésének. A környező tárgyak és jelenségek örömet okoznak neki, élvezettel merül el olvasmányaiiba, nem rontja meg örömét a bírálat. Idővel azonban lassankint ki kell fejleszteni ízlését, meg kell tanítanunk arra, hogy válogatni tudjon az értékes és az értéktelen között.

Arra is meg kell tanítanunk, hogy képességeit és munkáját helyesen tudja elbírálni. Óvakodnunk kell attól, hogy az; önkritika szárnysegetté tegye, de viszont attól is, hogy annak hiánya elbizakodottságot fejlesszen ki benne. A legújabb oktatási módszer a gyermekekkel iparkodik mintegy kitaláltatni a tanítási anyagot, bemutatás helyett velük elkészíttetni mindazt, ami az anyag szemléltetéséhez szükséges. Ha ezt a módszert nem kapcsoljuk össze a kellő önbírálással, ártalmas lehet. A tanulók beleélhetik magukat abba, hogy egyszerű okoskodással minden kérdést megoldhatnak, hogy az ő kezdetleges, félig játékszerű tevékenységük már tökéletesen pontos munka. Az ilyen gyermekekből lesznek azok az ifjak, akik meg vannak győződve arról, hogy az emberiség legnehezebb problémáit bármikor játszva meg tudják oldani. Könnyedén vállalkoznak nehéz feladatokra és felületes munkával akarnak ennek megfelelni. Hogy napjainkban elég sok ilyen ifjúval találkozunk, abban kétségtelenül hibásak egyes nevelők, mivel az előbb említett oktatási módot nem kapcsolták össze a kellő önkritika kifejlesztésével. Meg kell értetnünk a tanulókkal, hogy az ő működésük nagyon szép és üdvös, de csak korukhoz viszonyítva. Amit ők a dolgozótermekben munkálkodnak, még nem maga a tudomány és a szabad iskolai dolgozatok, amelyekben élményeiket ügyesen és kedvesen leírják, még nem az irodalom.

A modern iskoláknak, mint amilyenek a munkaiskola, az élet iskolája, a közösségi iskolák, programját tulajdonképpen már *Pestalozzi* fogalmazta meg a következő szavakkal: „Semmiféle erő sem fejleszthető szavak tanulásával, hanem mindig csak cselekvéssel. A szeretet szeretettel, a hit hívessel, a gondolkodás gondolkodással, a cselekvés cselekvéssel.” Az új iskolák ezt a programot részletesen kidolgozták és lehetőleg meg is való-

sították. A tapasztalás igazolja Pestalozzit és ezeket az iskolákat. A régi iskolák tanulóiról nem minden alap nélkül mondta el az egyik kiváló pedagógus, hogy sok mindent értenek, de tudni sommit sem tudnak. Ismereteiket felhasználni, cselekvéssé, működéssé átalakítani nem tanították meg őket. A képességvizsgálatok, de a mindennapi élet is azt mutatja, hogy a mostani tanulók ismereteiknek gyakorlati alkalmazásában ügyesebbek azoknál, akik inkább csak a tankönyvek szövegének be-tanulására szorítkoztak.

A cselekvésnek nemcsak annyiban van nevelő hatása, hogy a begyakorlás révén ügyességet fejleszt, hanem annyiban is, hogy a jellemet kedvezően alakítja. Ezért van a sportnak és tornának fontos szerepe nemcsak a testnek fejlesztésében, hanem a jellem képzésében is. A sportok fegyelmezetté teszik az embert, erősítik akaratát. Több kiváló pedagógus beszámol arról a tapasztalatáról, hogy rakoncátlan, fegyelmezetlen gyermekekből nagyon derék ifjak váltak a rendszeres sportnak és testgyakorlásnak üzése által.

5. *A tanulás.*

A neveléslélektannak talán egyik ága sincs olyan alaposan kidolgozva, és egyik sem támaszkodik olyan hatalmas adatgyűjtésre, mint amelyik a tanulás lélektanával foglalkozik. A kísérleti lélektan már régebben is nagy gondot fordított az emlékezetvizsgálatokra. Az emlékezetben való megőrzés és a feledés lélektani folyamatát ezek alapján pontosan és megbízhatóan leírták.

Sokat nyert azonban a neveléslélektan azzal, hogy az ismeretanyag elsajátításában a három mozzanatot: a bevésést, a megőrzést és a felidézést egymástól elkülönítve is alapos vizsgálat alá vette. Hogy bizonyos ismeretet elsajátítsunk, ahhoz mind a három mozzanat szükséges. Ha valamelyikben hiányosság van, eredménytelen marad a tanulás. Az egyik tanuló azért nem tud, mert valami ok következtében a bevésés nem sikerül. A másik pedig nem őrzi meg a bevésett anyagot. Végül pedig előfordulhat, hogy a bevésés kellőképpen megtörtént, emlékezete is megőrzi az ismeretet, de nem tudja felújítani. A három mozza-

nat természetesen nem teljesen független egymástól. Amit jobban bevésünk, azt rendszeren jobban és tovább meg is őrizzuk emlékezetünkben és általában könnyebben fel is tudjuk idézni. A bevésésre vonatkozólag már régóta ismeretes, hogy nagyon fontos a figyelem, az érdeklődés felkeltése. Ugyancsak a bevésés eredményes voltát szolgálja a szemléltetés, továbbá a tanulóknak cselekvő közreműködése. Azt is számtalanszor megvizsgálták már, hogy az alapos bevéséshez szükséges a benyomások megisméltődése. Egyszeri hallásra vagy olvasásra a tanuló csak nagyon kevés anyagot tud elsajátítani. Hogy a bevésés valóban megtörténjék, az ismétléseknek bizonyos számára van szükség. A neveléslélektan már többször megállapította, hogy előnyös, ha ezek az ismétlések nem közvetlenül egymásután következnek, hanem időben elosztva. Ha a megtanulandó szöveget a gyermek egymásután ötször elolvassa, nem ér vele akkora eredményt, mintha csak háromszor olvassa el: először délben, azután este és végül másnap reggel. Az ismétléseknek ez az elosztása különösen a tartós megőrzés szempontjából fontos. A most említett szabályok és ezeknek lélektani magyarázata már eléggé ismeretes és ezért nem is foglalkozunk velük részletesen.

A bevésésnél a fentebbieken kívül nagy szerepe van a tanuló akarati tevékenységének, a szándéknak, hogy valóban elméjébe vesse és ott meg is őrizze az ismeretanyagot. Az iskolai oktatásban előforduló csekély eredmény rendszeren ennek hiányából származik. A tanulók nagyrésze az iskolai órán egyszerűen passzív szemlélő, vagy hallgató, nem is akarja bevésni az anyagot, azzal a hátsó gondolattal, hogy majd otthon úgymint megtanulom. A szándék nemcsak a bevésésre, hanem a megőrzésre is nagy hatással van. Ha valamit azzal a feltevéssel tanulunk meg, hogy holnap fel tudjuk mondani, utána azonban átadjuk a feledésnek, valóban hamar el is felejtjük. Az alkalmi szavaltok betanult szövege a szereplés után csakhamar kipárolog a fejből. A szándék hiánya magyarázza meg sok tanulóknál a gyors felejtést. Csak az egyes órákra készülnek és nincs meg bennük a szándék, hogy ezeket az ismereteket egyszersmindenkorra megőrizték emlékezetükben. A vizsgára való készülési eziért szokott a képzés szempontjából olyan eredménytelen lenni. Különösen tapasztalhatják ezt a tanárok a magántanulóknál.

A vizsgálaton esetleg jól tudnak felelni, kifogástalanul el vannak készülve és a következő tanévben úgyszólván semmire nem emlékeznek.

A mindennapi tapasztalás és a kísérletek is azt igazolják, hogy sokkal eredményesebb a tanulás, ha a bevésés a benyomásoknak nem egyszerű tudomásvétele, hanem cselekvéssel, bizonyos erőfeszítéssel van összekötve. Ha a tanulóval az egyik alkalommal elolvastatjuk néhányszor az elsajátítandó anyagot, nem érünk el akkora eredményt, mint ha egyszer-kétszer elolvastatjuk vele, utána megkíséreljük felmondadni és megakadás esetén kiségtjük. Ez az utóbbi mód sokkal eredményesebb, viszont a tanulók általában nem kedvelik, éppen azért, mivel erőfeszítést kíván.

A bevésés nehézsége az anyag nehézségével rohamosan növekszik. Nincs olyan tehetségtelen tanuló, aki az anyagnak nagyon csekély mennyiségét egyszeri hallásra vagy látásra meg ne tudná jegyezni. Ha pl. két vagy három keresztnevet felolvasok előtte, nemcsak azonnal tudja ezeket felsorolni, hanem valószínűleg napok múlva is. Ellenben a keresztnevek egy hosszabb sorozatának megjegyzése és megőrzése még akkor is nehézségekbe ütközik, ha többször felolvasom előtte. Nagyobb anyagmennyiségnél – főképen, ha a részek között semmiféle összefüggés sincs – különösen a későbbi felidézés sikerül nehezen, vagyis a megőrzés okoz nehézségeket.

A kísérletek azt mutatják, hogy a feledés eleinte rohamos, később lassúbbá válik. A feledés görbáját úgy rajzolhatjuk meg, hogy a vízszintes koordinátára az egymásután következő időszakokat mérnök rá, a függőlegesre pedig a megőrzött anyag mennyiségét. Az ilyen görbék – mint a kísérleti lélektanból eléggé ismeretes – eleinte rohamosan lefelé haladnak, majd esésük lassúbbá válik. Amit nem jól rögzítettünk emlékezetünkben, hamarosan kiesik, a többi ellenben már nem lesz olyan gyorsan a feledés martalékává. (*Ebbinghaus.*)

Ismeretes az a mondás, hogy csak azt tudjuk, amit emlékezetünkben bármikor fel is tudunk idézni. Nem következik azonban ebből, hogy ha a felidézés nem sikerül, meg sem őriztük emlékezetünkben. A felidézésnek akadálya lehet a gátlás. Némi tanulóknak igaza van, midőn azzal védekeznek: „Tudom,

csak most nem jut eszembe.” A gátlást a tanulóknál néha a félelem, a szorongás idézi elő. De lehetnek más okai is. Van olyan megőrzött anyag, amelynek felidézéséhez csak némi csekély segítségre van szükség. Ismeretes a lélektanból a megőrzés megvizsgálásának az a módszere, amely az úgynevezett munkamegtakarításon alapul. Ha valaki nem is tudja a bevésett anyagot felidézni, hogy valóban megőrizte, abból láthatjuk, hogy egyszerű, futólagos áttekintés elégséges lesz a felidézéshez. A felnőtteknek is nagy segítségére van, ha szabad előadás közben jegyzeteikbe, az elmondandó szövegbe kissé belepillanthatnak. A tanulók is szívesen alkalmazzák ezt a nekik tilos eljárást. Ha megakadnak, belepillantanak az előttük fekvő nyitott könyvbe. Igaz, hogy az ilyen segítségre szoruló tudás nem tökéletes, viszont ha egy ilyen futó pillantás kisegíti a tanulót, ez annak a jele, hogy az anyagból elég sokat bevésett és megőrzött.

A tanulásnak legnagyobb akadálya a túlterhelés. A benyomások sokaságával a fogékonyság, a bevésésre való képesség rohamosan csökken. A legtöbb tanuló azért nem tud figyelni, nem jegyzi meg a hallott, vagy olvasott anyagot és azért felejt könnyen, mert az anyag mennyisége felülmúlja szellemének befogadó képességét. A túlterheléssel napjainkban sokat foglalkoznak a pedagógusok. Sőt a nem szakemberek is minduntalan hozzászólnak ehhez a kérdéshez. Legtöbbször azonban a túlterhelésnek az idegrendszerre való káros hatását, a kimerültséget szokták emlegetni. Úgy tűnik fel, mintha a túlterhelés akkor kezdődne, midőn már kimerültséget okoz.

A túlterhelésnek azonban nemcsak az idegrendszer maradvány fáradtsága lehet a következménye, hanem a fogékonyság elvesztése. Mindenki számára van bizonyos ismeretanyag, amennyit még minden nehézség nélkül be tud fogadni és emlékezetében megőrizni. Ha elméjébe ennél több ismeretet akarunk belegyömöszölni, vagy nem vési be az új anyagot, vagy pedig ez utóbbi a régebben bevésett anyagot kiszorítja az emlékezetből. A túlterhelés tehát nemcsak káros, hanem nincs is megfelelő eredménye.

A fogékonyságnak elvesztése: a telítettség sokkal előbb bekövetkezik, mint a kimerülés. Az embernek teste és lelke önkéntelenül védekezik a kimerülés ellen, éppen azzal, hogy el-

veszti fogékonyságát. A tanuló ösztönszerű védekezése akár-hányszor lustaságnak tűnik fel. Ha pontosan mérni tudnánk azt a mennyiséget, amely az egyeseknél telítettséget okoz, nagyon könnyű lenne megmérni a szorgalmat és a lustaságot. Az a különbség, amely a telítettséget okozó ismeretanyag és az olyan nagy között van, amely ellen a tanuló már elkezd védekezni, elég pontos mértéke lehetne a lustaságnak. Ha a védekezés csak ott kezdődik, ahol a telítettség, a tanulót szorgalmasnak kell minősítenünk. Megítélésükben éppen azért szoktak e téren hibát elkövetni, mert nem minden tanuló befogadóképessége egyforma, továbbá nem azt szokták irányadóul venni, hogy mennyit tudnak befogadni a gyermekek, hanem azt, hogy mennyit akarnak a gyermekekkel megtanultatni.

Az általános tapasztalásból és a végzett kísérletekből is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a felnőttek általában könnyebben, gyorsabban vésnek, be valamit – különösen pedig az értelmes anyagot – mint a gyermekek. Ennek okát a neveléslélektan kutatói abban látják, hogy a felnőtteknek nagyobb gyakorlatuk van a bevésésben, mint a gyermekeknek, továbbá sokkal több meglévő ismeretanyaghoz kapcsolhatják az újonnan bevésendőket.

Viszont a felnőttek gyorsabban felejtik el a bevésetteket, mint a gyermekek. A gyermekkorban megtanult versek, szabályok olyan erősen vésődnek be, hogy sokszor az egész életen át megmaradnak. Ennek magyarázata részben a fentebb említettekben található. A felnőttek azért felejtenek olyan gyorsan, mert sokkal több benyomás érte és éri őket, mint a gyermekeket. Mivel a benyomások iránt való befogadóképesség határoz, vagy az újabbak bevésése nem következik be, vagy pedig a régebben bevésettek selejteződnek ki nagyon hamar.

A tanulás képességének viszonyát az életkorhoz már többen megállapították. A tanulékonyság görbéje azt mutatja, hogy az a gyermekkorban némi ingadozásokkal fokozatosan emelkedik, a legmagasabb pontot kb. 20 éves korban éri el, azután lassan hanyatlak. A tanulás képessége, amit ez a görbe feltüntet, több összetevő eredője. A hanyatlás részben nem a befogadóképesség csökkenése miatt következik be, hanem a nyert sok benyomás ellenálló ereje, a telítettség miatt.

6. *Ösztönnevelés.*

A neveléslélektan a legújabb időben nagy gondot fordít az ösztönök kutatására. Felismerték az ösztönök fontos szerepét. Már említettük, hogy magánál a tanulásnál is támogató – vagy esetleg akadályozó -- működést fejthetnek ki az ösztönök. Még inkább tekintettel kell lennünk rájuk a nevelésnél. A gyermeknek számos olyan ösztöne van, amely mintegy elébe set a nevelő tevékenységnek, s ezzel hathatósan közreműködik. Így pl. az utánczás, a tevékenység, a játék ösztöne. Nehezen nevelhető lehet a gyermek azért, mert hiányzanak, vagy fejletlenek a megfelelő ösztönei. Ösztönöket pedig neveléssel teremteni nem lehet. De meg sem lehet őket semmisíteni. A nevelés csak megfelelő irányításokra, szabályozásokra vállalkozhatik. Arra mindenesetre rá lehet nevelni a gyermeket, hogy ösztönein uralkodjék. A jólneveltség nem abban áll, hogy az illetőnek nincsenek káros vagy veszélyes ösztönei, hanem hogy az erők fölött való uralmat kézben tudja tartani. Ez azonban nem könnyű dolog. Állandó feszültséget teremt a lélekben, az elnyomott ösztönök néha robbanásszerű kitöréssel keresnek érvényesülést. A fel nem használt energiák állandó veszélyt rejtenek magukban.

Felmerült az a gondolat, hogy sokkal előnyösebb volna az ösztönöknek olyan kiélési lehetőséget keresni, amely nem ártalmas, sőt hasznos. Akárhány nevelő már a régebbi időkben is alkalmazta ezt az eljárást, ha nem is tudatosan, hanem szerencsés megérzéssel. Sok rakoncátlan gyermeket szelídítettek meg már azáltal, hogy erős tevékenységi ösztönüknek megfelelő teret nyújtottak. Az ösztönök néha már korán megmutatkoznak, és így a nevelésnek módja van arra, hogy a helyes irányba terelje őket. Vannak azonban lappangó ösztönök, ezeket nehéz felismerni. Természetesen ezek is hatással vannak a viselkedésre, a cselekedetre, de sokszor ezekből is nehéz rájuk ismerni, mintegy álarcot hordoznak. Csak jóval később dobják el ezt az álarcot, mikor a nevelés már tehetetlen velük szemben. Az ilyen lappangó ösztönöknek idejekorán való felismerése, az ösztönkutatás, a neveléslélektanak egyik fontos feladata. Felderítésére különböző eljárásokat eszeltek ki. Nálunk legújabban Szondi Lipót foglalkozik a lappangó ösztönök kuta-

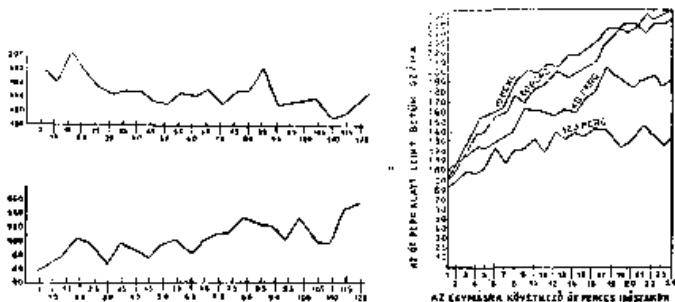
tásával. Eljárása a következő gondolaton alapszik. Az ilyen lappangó ösztönök – ha cselekvésben még nem is – megnyilvánulnak bizonyos választásban. Az egyes egyének olyanok iránt éreznek rokonszenvet, vonzódást, akikben hasonló – lappangó vagy nyíltan fellépő – ösztönök vannak. Az ösztönök ártalmatlanná tétele szerinte abban áll, hogy az ösztönnek megfelelő irányú, de az illetőre és a társadalomra nézve nem káros, sőt hasznos kielézési módokról kell gondoskodnunk. Mindenki olyan pályát válasszon, amelyen ösztöntendenciáinak ilyen módon való kielézése lehetséges. Az ösztönkutatás tehát a pályaválasztás szolgálatába szegődik. Régebben a pályaválasztási tanácsok majdnem kizárólag csak a szellemi képességet vették irányadóul. Pedig az egész embert kell figyelembe vennünk. Valaki szerencsétlenül választhat pályát akkor is, ha az értelmi képességeinek minden tekintetben megfelel, hajlamaival, ösztöneivel azonban ellenkezik. A társadalomnak is érdeke, hogy mindenki a neki megfelelő pályára terelődjék. Csak akkor tud értékes munkát végezni, ha hivatásának teljesítéséhez megvan a kellő szellemi képessége. De ez még nem elég. Ha az emberek közül sokan a hajlamaiknak, ösztöneiknek nem megfelelő pályát választják, ha lelküket az elnyomott ösztönök állandó feszültségben tartják, ezek a társadalomban folytonos veszélyt jelentenek. A legújabb korban a nevelők mindinkább felismerik, hogy az erkölcsi nevelés bizonyos hősiességre való neveléssel azonos. Ez pedig csak eszmények felállításával, magasabbrendű értékek elfogadtatásával lehetséges. Eredményt csak akkor érünk el, ha a pusztán negatív tilalmak helyett pozitív tartalmat adunk, ha az eszményeket kedveltetjük meg, ha ezeknek cselekvő szolgálatába állítjuk a gyermekeket. A keresztény erkölcstan nem csak magasztosabb, hanem lélektanilag is mélyebb, midőn a tilalom helyett: ne bántsd felebarátodat, a pozitív törvényt állítja: szeresd felebarátodat! A közösségre való nevelés is akkor lesz eredményes, ha a tekintélyi elv a gyermekekben a közösséggel való együttérzéssé és együttműködéssé fejlődik (Piaget). A legújabb nevelés ezeket a gondolatokat a gyakorlatban is iparkodott megvalósítani, még pedig sok tekintetben sikerrel. Az eszményekért való lelkesedés, az önfeláldozás és hősiesség szelleme, amelyet a mai ifjúságnak annyi tagjában találunk, ennek a nevelésnek eredménye.

IRODALOM.

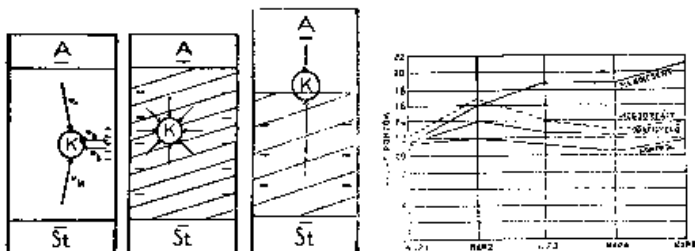
- Anderson I. E. & Goodenough F. L.*: Experimental Child Study. Newyork, 1931.
- Bognár C.*: Gyermekpszichológia és pedagógia. Budapesti Szemle, 1930.
- Busemann A.*: Pädagogische Psychologie in Umrisen. Leipzig, 1932.
- Bühler, Ch.*: The social behavior of the child. Handbook of child psychol. 1931.
- Claparède E.*: L'éducation fonctionelle. Neuchatel, 1931.
- „ Gyermekpszichológia és kísérleti pedagógia. Fordította: Weszely Ödön. Budapest, 1915.
- Cser J.*: Korszerű magyar lélektani és nevelésügyi tanulmányok. Budapest, 1936.
- Decroly, O.*: La fonction de globalisation et l'enseignement. Bruxelles, 1929.
- Dewey J.*: A gondolkodás nevelése. A gyermek és a tanterv. Ford. Kenyeres Elemér. Kisdiednevelés, 1931.
- Domokos L.-né és Blaskovich E.*: Alkotó munka az Új Iskolában. A Magyar Gy. tanulmányi és Nevelésügyi Társaság kiadása, 1934.
- Döring M.*: Pädagogische Psychologie. Handbuch der neueren Erziehungswissenschaft, 1931.
- Gates, A.*: Psychology for Public School Administrators.. Newyork, 1931.
- Giese, F.*: Psychologie und Berufsberatung, Halle, 1920.
- „ Pädagogische Psychologie. Handbuch vergl. Psychol. 1922.
- Hollingsworth IL.*: Educational Psychology. Newyork, 1933. j
- Hurlock E. B.*: The value of praise and reproof as incentives for children.. Archives of psychology, 71. 1924.
- Kroh O.*: Psychologie der Oberstufe. Langensalza, 1932.²
- Zimmermann IL.*: Von der Tätigkeit des Schulpsychologen. Langensalza, 1929.
- Lewin K.*: Die psychologische Situation bei Lohn und Strafe. Leipzig, 1931.
- Meumann E.*: Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik, ihre psychologischen Grundlagen. Bd. 1-3. Leipzig, 1920-1922.²
- Montesson M.*: Selbsttätige Erziehung im frühen Kindesalter. Dtsch. von O. Knapp. Stuttgart, 1913.
- Nohl-Pallat.*: Handbuch der Pädagogik. Leipzig. 1932.
- Plaget J.*: Le jugement et le raisonnement chez l'enfant, Neuchatel, 1924.
- „ Le langage et la pensée chez l'enfant, Neuchatel. 1930.
- Pintner R.*: Intelligence Testing. Newyork. Henry Holt and Company 1931.²
- Poppelreuter W.*: Psychokritische Pädagogik. München, 1933.
- Prohászka L.*: kz oktatás elmélete. Ped. Szakkönyvek, 1937.
- Ranschburg P.*: Psychologiai tanulmányok. I-II. Budapest, 1913-14.
- Sandiford P.*: Educational Psychology. London, 1929.
- Schmidt F.*: A kísérleti lélektan és a pedagógia. Bpest, 1931.
- Szondi L.*: Ösztön és nevelés. Lélektani tanulmányok. III., 1939.
- Tumirz O.*: Pädagogische Psychologie. Leipzig, 1930.
- Thorndike E. L.*: Psychologie der Erziehung. Übers. u. hg. von Otto Bobertag. Jena, 1922.
- „ Adult Learning. Newyork, 1928.
- „ Human Learning. Newyork: London, 1931.
- Várkonyi H.*: Bevezetés a neveléslélektanba. Ped. Szakkönyvek, 1937.

Bognár Cecil.

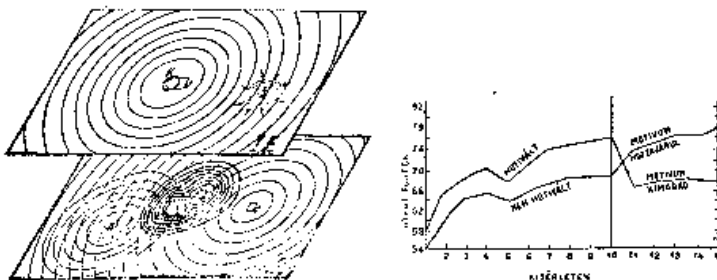
Ábrák „A neveléslélektan fejlődése” c. dolgozathoz.

Baloldalt: Kraspelin-féle munkagörbék, fent a szótgtanulás fáradása, lent az ész-szavadás gyakorlása 2 óra alatt. Jobboldalt: Stavel kísérlete kódolási munka belapulásirát. A 10 és 20 percre elosztott ismétlések eredményesebbek a hosszabbaknál.

Baloldalt: Feladatnak (A) büntetéssel (St) való kicsikarása feszült helyzetet teremt, amely a feladat vállalásakor csökken (Lewin). Jobboldalt: Dicséret jelentősen javítja a teljesítményt, de dorgálás, sőt mások példájának figyelése is többet ér a közönnél (Hurlock).

Baloldalt: A kamrába zárt ifjú Toisztov a szülők bizalma folytán tanítója hatalmában van (alsó sík). Képzeltében (felső sík) öngyilkossággal áll bosszút tanítóján, aki így a szülők bizalmát elvesztve, hatalmába kerül (Lewin). Jobboldalt: Az eredmény közlése javítja a munkakedvet, a közlés megszűntetésével a teljesítmény hanyatlók (Holligworth).

A LELKI EGÉSZSÉG GONDOZÁSA.

Mint a természettudományok általában, úgy az orvostudomány is hatalmas lendülettel tört felfelé az utolsó száz év alatt fejlődésének útján. Az emberi test egészségvédelme került a tudományos kutatás és a gyakorlati alkalmazás központjába. Egyre sűrűbben hallottuk a régi közmondást: „Ép testben ép lélek”. Alexis Carrel „Az ismeretlen ember” című művében kifejti, hogy az orvostudomány az utolsó évtizedekben megtett nagymérvű haladása folytán a baktériumos eredetű megbetegedések egyre csökkennek, sőt el lehet képzelni, hogy azok lassankint el is tűnnek. Hogy ez valóban és nálunk is így van, azt hazai statisztikai adataink is igazolják. Magyarországon az utolsó ötven év alatt *a fertőző betegségek folytán elhaltak száma egynegyedére csökkent.*

Ezzel egyidejűleg kiderült, hogy az egészséges test önmagában még nem feltétlen biztosítéka az egészséges léleknek, bármilyen igazságnak lássék is ez a mondás. A test és lélek funkcionális egysége fennáll ugyan, de ez nem jelenti azt, hogy az egyik oldal ápolása és épsége, a másik oldalét is biztosítja. A test és a lélek kölcsönhatásban állanak és csak akkor tudják az egész ember „épségét” biztosítani, ha azok egyensúlyban vannak. A testi egészségvédelem ily nagyszerű eredményeinek dacára is azt kell mondanunk, hogy az általános közegészségügy tekintetében keveset haladtunk. A beteg emberek száma nem fogyott, mert más betegségek ijesztő mértékben terjednek. Az ideg- és elmebajok, az érzelmi élet rendellenességeiből folyó megbetegedések arányszáma hihetetlen módon megnőtt; így Magyarországon ugyanezen 50 év alatt az ú. n. ön- és köz veszé-

lyes, nyilvántartott *elmebeteg*ek száma *négyszeresére emelkedett*.

Valamilyen formában mindenki ismeri és hangoztatja is a már közhellyé vált mondást, hogy politikai, gazdasági, társadalmi konfliktusok megoldása idegek kérdése. „Kinek az idegei bírják tovább” ez lett a jelszó. Ma ritka eset az, hogy fizikailag ne győzzenek valamilyen munkát, – *ma idegileg roppannak össze az emberek*. Az öngyilkosok, a szanatóriumok és zártintézetek ápoltságainak, a börtönlakóknak száma valóban ijesztő mértékben emelkedik, ami annál súlyosabb, mert ezek a társadalomra nézve nyomasztó tehertételt is jelentenek, hiszen el kell tartani őket és mint paraziták egyúttal csökkentik a munkabírók boldogulási lehetőségeit. Mindez nem új keletű, nem máról holnapra állt be, hanem szorosan összefügg az új kor társadalmi átrétegződésével, a modern fejlődés szülte ipar, kereskedelem, közlekedés – és ezek folytán az életformák, munkamenetek, tempó stb. átalakulásával. A figyelem nemcsak ma terelődött ezekre a jelenségekre, amikor tüneteik ilyen kirívókká váltak. *A lélek oldalán történő gyógyító jellegű beavatkozás gondolata* tudományos módszerek segítségével már egy félszázada foglalkoztatja a szakköröket s ennek eredménye, hogy a lélek tudománya, a pszichológia olyan, mondhatnók „modern tempóban” indult fejlődésnek. Ezt a tempót a szükséglet diktálta, amely egyre növekedett, s a lélektan irányokat, tárgyköröket, felfogásokat változtatva, ötven év alatt olyan utat tett meg, amihez más, gyakorlatilag is alkalmazható tudományok századok kellettek.

Nyomatékosan rá kell mutatnunk arra, hogy nem csupán a zárt intézetek ápoltságjai tartoznak a lelkiegészség sérültjeinek csoportjába. A modern, főleg a gyakorlati pszichológia kutatásai kétségtelenül megállapították, hogy ide kell sorolnunk még a nyugtalan, pályájukat egyre változtató megbízhatatlanokat és rendbontókat, a munkakerülőket, az életuntakat és öngyilkosokat, a züllötteket, destruktorokat, bűnözőket és egyéb szociál-abnormis egyéneket is.

Ezek a körülmények és belátások indították a közegészséggel foglalkozó kutatókat és gyakorlati szakembereket arra, hogy széleskörű mozgalmat indítsanak annak érdekében, hogy

ezen, az egész emberiségre nézve veszedelmet jelentő állapoton segítsenek és változtassanak. *„Mentalhygiene” néven lett világszerte ismeretes ez a mozgalom, amelynek törekvése az, hogy a lélektan és pszichopathológia eredményeit ugyanúgy terjessze, mint azt a testi egészségvédelem oly kitűnő eredménnyel teszi.* A testi egészségápolás szabályainak terjesztéséhez hasonlóan kívánta és próbálta a lelki egészség szabályainak propagálását.

A gyakorlati szükséglet természetesen erősen hatott magára a tudományos kutatásra is, amely a fertőző betegségek kórokozóinak fölfedezése és az azok ellen folytatott sikeres küzdelemnek a példáján okulva, ugyancsak kezdte a lelki megbetegedések kórokozóit és csíráit kutatni. Rájöttek, hogy a felnőttkori nyílt elmebetegségek nem a felnőtt korban kezdődnek, hanem egy hosszú folyamatnak végkifejlései, amelyek rendszeren az egész korai gyermekkorban indulnak el és ott gyökereznek. Ennélfogva *minden felnőttkori neurózisnak megfelel egy gyermekkori neurózis*, csak nem mindig diagnosztizáljuk azokat.

Amíg a különböző értelmi, érzékszervi vagy testi – tehát primaer – fogyatékossgal született gyermek már évtizedek óta intézményes és állami védelemben részesül, addig a jó, sőt sokszor átlagon felüli intelligenciájú, de félelmekkel küzdő, vagy kényszerűen álmodozásokba merült és e miatt kifelé improduktív, munka- és életkedvetlen neurotikus, még inkább a dacos, agresszív vagy éppen bűnöző gyermek a legutóbbi időkig még csak az orvos munkakörébe sem tartozott, még kevésbé a társadalmi védelemre szoruló kategóriájába.

A közvélemény ugyanis – ide számítva a nem speciálisan ilyen irányban képzett orvost, pedagógust, bírót stb.-t is, - ezekkel az ú. n. pszichopatiás gyermekekkel szemben általában két szélsőséges álláspontot foglal el. Az egyik az, amelyik ezeket a gyermekkori jelenségeket nem méltatja kellő figyelemre. „Csak lelki funkcionális” – mondják – tehát elhanyagolható; vagy „majd kinövi”. Legjobb esetben kizárólag nevelési problémának tekintik, s a már amúgy is elkövetett nevelési hibák folytatásával, sőt fokozásával, a nehezen nevelhetőket egyenesen neurózisba kergetik. A másik szerint viszont, minden örökletes terheltség, s így befolyásolásra alkalmatlan.

Tapasztalataink szerint mind az optimista passzív állás-

pont, mind a pesszimiztikusan szélsőséges biológiai irányzat merőben helytelen. *A neurózisok kialakulásához mindig több tényezőre van szükség.* Van ugyan szerepe valamely velehozott alkati tényezőnek is, de igen jelentékeny, sőt sok esetben döntő szerepe van mindazoknak a lelki ráhatásoknak, amelyeket a gyermek születésétől kezdve átél.

Alkat és élmény együttesen adják azt a diszpozíciós talajt, amelyből valamely *kiváltó momentum* hatására a kórkép manifesztté válik. E három tényező egymást kiegészítő sorozatot alkot; *mindig jelen van mind a három, csak különböző arányban*, pl.: a lelki betegségeknel valószínűleg az alkati tényezőre, a törvénytelen gyermek nehéz helyzetében többnyire az élmény tényezőjére; az ú. n. „traumás”, azaz súlyos élményokozta ideg- és kedélybetegségeknel főleg a kiváltó momentumra eshetik a hangsúly.

A pszichoneurotikus tehát nem csökkent értékűnek születik, hanem az élet folyamán másodlagosan válik azzá. Sőt, ha az alkati tényezőt pszichológiai oldaláról vesszük szemügyre, éppen azt tapasztaljuk, hogy intenzívebb ösztön- és fantáziaélet, nagyobb fokú általános érzékenység, jóátlagú vagy talán átlagon felüli intelligenciával párosulva – sokszor éppen az a talaj, melyből a neurózis származik. Adottságaiban tehát éppen a tehetséggel esik össze s valószínűleg a fenti tényezők együttes hatása dönti el, hogy a gyermek inkább a produktív tehetőség, vagy inkább a betegség irányába fejlődik-e?

A testi egészség ápolásához hasonlóan tehát a lelki egészség-védelem is elsősorban, a *gyermek* védelmét tűzte ki feladatául, főleg a megelőzést, amelynek főfeltétele, hogy *a nevelés, a gyermekkel való bánásmód megfelelő legyen.* Amennyiben ennek ellenére valamilyen zavar áll be, úgy a legtöbb esetben még nem kell szoros értelemben véve gyógyítani. A fejlődő testi-lelki organizmus rugalmassága a nevelés keretében a hozzáértő nevelők által történő apróbb és természetes beavatkozások folytán újra helyreállítja az egyensúlyt; míg ellenben az idősebb vagy felnőtt korban a már krónikussá vált zavar sokkal nehezebben hozható helyre, sőt igen gyakran már nem is gyógyítható.

Mindez a lelki egészség érdekében folyó munka és propa-

ganda nagyon lassan tud csak kimutatható eredményekhez eljutni, mert a nevelők részéről igen nagy, sokszor leküzdhetetlen ellenállással kell megbirkóznia. A szülőknek és nevelőknek magatartása ezen a téren hasonlatos a kultúrátlan embernek ahhoz az álszemérméhez, amikor bizonyos betegségeket eltitkolva csak akkor fordul szakemberhez, mikor baja már gyógyíthatatlan állapotba kerül, kétségbeesik és belátja, hogy menthetlenül áldozatul esik balgaságának.

A testi téren mutatkozó fejlődési vagy más természetű rendellenességeket a szülő legtöbbször már a csecsemőkorban észreveszi. Részben azért, mert sokkal könnyebb őket megállapítani, szembetűnőbbek, nyugtalanítóbb szimptomákkal jelentkeznek (sovány test, sápadt arcszín, étvágytalanság, fogzási rendellenesség stb.); másrészt pedig a vizsgálatokra és orvoslásokra szolgáló módszerek sokkal közismertebbek, általánosan elfogadottabbak, mint lelki téren. A lelki rendellenességeket, még ha észreveszi is a szülő, az iskoláskor előtt rendszeren nem fordít rájuk elegendő gondot, mert nem tartja őket olyan vészes delmeseknek és azt reméli, hogy majd kinövi őket a gyermek. Igen gyakran azonban fogalma sincs arról, hogy ezek *szimptomák* és hogy ilyen esetekben éppen úgy lehet, sőt kell szakemberhez fordulni, mint a testi zavarokkal; továbbá, hogy a diagnózisnak és korrigálásnak itt éppen úgy megvannak a lehetőségei, mint a test betegségeinél. Ha a közvéleményben kellő mértékben gyökeret tudna verni az a tudat, hogy a lelki fejlődés ellenőrzése a testiéhez teljesen hasonlóan lehetséges és fontos, akkor idejében való tanáccsal és profilaktikus beavatkozással nagyon sok gyermekkori idegességnek, fejlődési visszamaradottságnak, s ennek folytán későbbi lelki megbetegedéseknek elejét lehetne venni.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy bármilyen fontos is a szakemberek tanácsa és beavatkozása, a lelki hygiene propagálásának nem ez a legelső célja. Ennél sokkal fontosabb, hogy minden szülő és nevelő ismerje legalább azokat a legáltalánosabb, legegyszerűbb szabályokat, amelyeket a gyermekkel való bánásmódjában feltétlenül be kell tartania, hogy abból lelkileg is egészséges ember váljék. Ennek a munkának fontossága és hordereje nem csupán egyéni, de társadalmi és nemzeti érdekből is elsőrendűen fontos.

Abból a meggondolásból kiindulva, hogy *a nevelés olyan munka, melynek anyaga a gyermek, s az anyag sajátos természetének ismerete nélkül pedig éppen olyan kevésbé lenne szabad azt művelni, mint bármely már mesterséget, önként következik*, hogy az e téren még mindig uralkodó empirikus dilettantizmust éppen a „gyermek századá”-ban váltsa fel végre a tudományos kutatások eredményeinek alkalmazásán felépített, gyermeklélektanilag orientált valóságos nevelők korszaka; olyan nevelőkre van szükségünk, akik a gyermeket minden fejlődési korszakának megfelelő sajátos lelki összetételében ismerik, értik és ezáltal saját nevelői beavatkozásuk horderejét következményeiben is le tudják mérni.

Azt az álláspontot, hogy a „természetes” nevelők, tehát a szülők, elsősorban pedig az *édesanya* tudja legjobban nevelni a gyermekét, még mindig igen széles körben mint vitathatatlan tényt tekintik. És valóban így is kellene, hogy legyen, – de távolról sincs ez mindig így. A testi téren még, hála a jól megszervezett testhigiéniai kultúrának, a már beidegzett higiéniai szabályoknak, általában megtörténnek a szükséges intézkedések. Látjuk-e azonban ezt a nagy buzgalmat a lelki fejlődés területén? Ezt a nagy igyekezetet a lelki erők fejlesztését, a lelki egészség gondozását illetően¹? Sajnálattal kell felelnünk, hogy a lelkihigiéniai kultúra még nagyon messze jár a testhigiéniai kultúra mögött. Erre legjellemzőbb pl., hogy addig, amíg az orvosi tudományokban teljesen járatlan, laikus szülő is ma már tisztában van azzal, hogy testi megbetegedések esetében melyik specialistához kell fordulnia, addig még a legtöbb intelligens szülőnek sincs fogalma arról, hogy a lelki rendellenességek, a lelki fejlődés stagnálása esetében hová kell fordulnia, hogy a szellemi fejlődés ellenőrzésére és vizsgálatára, valamely lelki rendellenesség minőségének és fokának megállapítására és gyógyítására milyen tudományos eszközök és módszerek állnak ma már a tudomány rendelkezésére.

A testi higiéne szabályai ma már annyira bejutottak a köztudatba, hogy még az egészséges gyermeket is megmutatják a szülők időnként orvosnak, hogy testi fejlődését ellenőrizze, nála esetleg a laikus számára még észrevehetetlen szimptomáit valamely betegségnek felismerje. Vájjon éppen olyan gondossággal

járunk-e el és elkövetünk-e mindent annak érdekében is, hogy a lelki fejlődés, a lelki gyarapodás is hasonlóképpen megfelelően történjék? Hogy a lélek is megkapja kalóriában, vitaminban és mennyiségben azt, amire szüksége van! Tudjuk-e azt pl., hogy a túlzott kényeztetés, a túlzott szigorúság, a következetlen, rapszodikus bánásmód éppen olyan káros hatással van a lelki fejlődésre, mint a következetlen, rendszertelen táplálás, öltöztetés a testi egészségre? Ahogy természetszerűleg nagyon vigyázunk arra, hogy a gyermek táplálékába romlott hús, gyümölcs, nem megfelelően elkészített étel ne kerüljön, éppen olyan gondossággal kell *ügyelnünk* lelki táplálékára is. Pl. a mesék és olvasmányok, a mellett, hogy szórakoztatják őt, lelki fejlődését is kell, hogy szolgálják. *Ügyelnünk* kell arra is, hogy a gyermek sok apró kérdésére mindig megkapja a megfelelő és őt kielégítő választ. Ezek a kis kérdések nem is olyan hiábavalóak, mint amilyeneknek felületes megítélés után látszanak, mert ezek a fejlődő kis lélek szomjúságának, éhségének, legbensőbb érdeklődésének megnyilvánulásai, melyeket le kell csilapítani, ki kell elégíteni, mert ha nem elégülnek ki ott, ahova ösztönszerűleg kielégülésért fordulnak, a kis lélek továbbra is éhes és szomjas marad, elsatnyul, vagy esetleg onnan vesz magának, ahonnan nem kívánatos.

Sokszor megdöbbenve látjuk, hogy a lelki fejlődés területén tapasztalható stagnálással, valamely kezdődő lelki rendellenességgel szemben még a leggondosabb, legintelligensebb szülő is milyen érthetetlen közömbösséggel viseltetik. A lelki téren, pl. az érzelem, ösztön és akarati élet terén jelentkező figyelmeztető tüneteket észre sem veszi, vagy ha észre is veszi őket, nem tulajdonít nekik olyan jelentőséget, azzal nyugtatja meg magát, hogy „majd kinövi” a gyermek. Pedig ezeknek a figyelmeztető szimptomáknak legnagyobb veszedelme talán éppen abban rejlik, hogy nem jelentkeznek olyan feltűnő és ijedséget keltő módon, mint a testi betegség tünetei. PL: az eddig élénk gyermek lehangolt, elgondolkodó lesz, jellemében megváltozik, dacos lesz, az eddig jól tanuló tanulásában hirtelen hanyatlik, kerüli az iskolát, az eddig nyílt, őszinte gyermek hazudozni kezd, elcsen jelentéktelen holmikát, csavarog stb. A legkevesebb szülő tudja azt, hogy ezek a csekélységeknek látszó

jelenségek sokszor egy később kifejlődő súlyos lelki rendellenességnek lehetnek az előfutárai. A megváltozott kedélyállapot az idegéletben, a tanulásbeli hanyatlás, a figyelmetlenség az érzelmi és akarati életben beálló betegségnek, az ártatlannak látszó hazudozás, a túlélénk fantázia, – amely néha egész tetszetős formában lép fel – kóros hazudozások, a jelentéktelen holmik elcsenése egy később mindinkább súlyosbodó erkölcsi defektusnak lehet az előjele. Sokszor azt hiszi a szülő, hogy kötelességét teljesíti akkor, amidőn ezeket a rossz szokásoknak minősített szimptomákat úgy igyekszik korrigálni, hogy szülői tekintélyét latbavetve, szigorúsággal töri le azokat. Ez éppen olyan, mintha valamely betegség előjelét, a lázt, gyógyszerek segítségével erőszakosan lenyomjuk, a helyett, hogy annak tulajdonképpeni okát, a betegséget kutatnánk ki és azt gyógyítanánk.

Legnagyobb hiba, hogy a szülők nincsenek tisztában a gyermek lelki fejlődésének menetével. Nem ismerik a különböző korok érzékeny pontjait, nem tudják mikor és miért sérülhet meg a gyermek lelke, hogyan hajlik el karaktere ilyen sérülések folytán. Hiszen sokszor még a hozzáértők sem veszik azonnal észre, hogy hibát követtek el s csak a hatásaiból, (amik nem mindig mutatkoznak meg azonnal s nem mindig közvetlenül) válik nyilvánvalóvá, hogy valami nem volt rendjén. Felnőtt ember, még ha ismeri is a mechanizmusokat, amelyek a gyermek lelkiéletében működnek, sokszor nem számol azokkal, hanem önmagából indul ki. Az így ejtett hibákat azonban, aránylag könnyen és gyorsan jóvá lehet tenni, ha értjük a módját.

Van még egy másik pont is, ahol éppen a szülők követik el a legsúlyosabb hibákat. Gyermkeik testi alkatát, testi sajátosságait a szülők adottságainak tekintik, amelyen változtatni nem lehet, amivel számolniok kell. Kíváncsian néznek elébe és egyre figyelik, vájjon milyen lesz a gyermek, mivé fejlődik? Kire hasonlít, mit kapott az anyai, mit az apai ágból, mi az egyéni vonás benne, ami éppen ő és senki más a világon?

A lelki adottságoknál is elismerik ugyan a tehetséget, a hajlamot, de igen kevés egyéb sajátosságot, vagy legalább is azok jórészét nem tartják végérvényesnek. Még apjuk vagy

anyjuk, nagyszülők „természetét” is ki akarják szokszor nevelni belőlük. Senkinek sem jut eszébe, hogy egy csúnya gyermek láttán azt mondja: „ezt az én gyermekemnek nem fogom megengedni”; vagy „majd én kinevelem belőle a barna haját, vagy a zömök testalkatot”. De a mozgékonyt, lassú tempót, játékkedvet, a fantáziát, az érzékenységet, az önállósulási törekvéseket neveléssel megváltoztathatónak vélik. „Az én gyermekem nem lesz ilyen, az én gyermekemmel ez nem történhetik meg; ilyen és hasonló kijelentések hangzanak el lépten-nyomon. Tájékozatlanságból gyakran még a leggondosabb szülők is súlyos hibákat követnek el. Csak egy példát említünk: sokan pl. a szorongást úgy akarják megszüntetni, hogy kényszerítik a gyermeket a sötétben való egyedüllétre.

Van a szülői nevelésnek többek között egy másik rendkívül gyakori hibaforrása. A szülők valamelyikében, esetleg mindkettőben él valamely elképzelés arról, hogy mivé akarja nevelni gyermekét. Rendesen azokban a szülőknél erős ez, akik maguk másra vágytak, mint amit elérniük valóban sikerült; csalódtak, elégedetlenek pozíciójukkal, pályájukkal, anyagi körülményeikkel. Szerintük nem, engedték meg nekik, hogy azzal foglalkozzanak, amihez kedvük volt, vagy a sors volt hozzájuk mostoha, hiányoztak az anyagi feltételek a tanulóhoz, a továbbképzéshez; vagy saját ostobaságuk volt az oka és szülők, akik nem törődtek velük eléggé, „nem kényszerítették őket”, amikor éppen kellett volna. Vagy túlszigorúak, megértés nélküliek, önzők voltak s akkor siklott ki az életük. Esetleg helytelen elvek vezérelték őket, gazdasági szempontok ideális célok helyett vagy éppen fordítva. A távolban lebegő, számukra már elérhetetlen célt akarják mintegy a gyermekeiken keresztül elérni, általuk valósítani meg azt az életálmot, amelyet be nem teljesedett vágyuk szüntelen eléjük rajzol. A fiú legyen különb az apjánál, a leány tanulhasson, vagy menjen másképpen férjhez, mint az anyja. Kétségtelenül vannak olyan kedvező esetek is, amidőn a szülők életideálja valóban megfelel a gyermek hajlamainak, mert ugyanolyan adottságokat hordoz magában, mint amazok. Sokkal gyakoribb azonban az az eset, amidőn a szülők vágya a gyermeknek nem felel meg, mert „másra termett”, máshoz van kedve, ahol szívesebben dolgoz-

nék és jobban boldogulna. Ha ilyenkor rákényszerítik valamilyen pályára, ugyanolyan elégedetlen lesz, ugyanúgy hord magában más vágyakat, mint a szülői.

Szabad fejlődési lehetőséget kell tehát engedni a gyermeknek, hogy kényszer és béklyók nélkül, adottságaiknak megfelelően válasszák meg életútjukat. Ez nem jelenti azonban azt, hogy nem kell nevelni őket, hogy mindent rájuk kell hagyni, mert minden adottság csak lehetőségi kört jelent, amelyen belül van jó és rossz, alacsonyabb és magasabb nivójú megoldás. A rossz megoldások mögött pedig ott fenyeget az idegbetegség és a kriminalitás veszélye. Gyakran éppen a pályaválasztás kérdésében elkövetett hiba következtében kerül le a gyermek élete az egyenes vonalról és görbe utakra tér.

A nevelés azonban nincsen mindig kizárólagosan a szülők kezében, gyakran mindketten kénytelenek a nap nagyobb részét kenyérkereső munkával tölteni, – de tudjuk, hogy vannak hanyag szülők is, akiknek „nincs türelmük gyermekükhöz, nem tudnak vele foglalkozni” (ideges és beteg szülők külön kérdést képeznek e tekintetben). A munkásréteg számára ilyen esetekben készen áll az intézményes megoldás: a bölcsődék és napközi otthonok, amelyek ha nem is tökéletesek az igazi gyermeknevelés szempontjából, adott körülmények között mégis a legjobb megoldást képezik, mert ott hivatásos gondozók kezén van a gyermek. A társadalmi tagozódás magasabb rétegeiben már sokkal nehezebb a megoldás.

A mai gazdasági helyzetből folyó anyagi nehézségek miatt a polgári társadalom széles körében a „mindenes leány” gondjaira van bízva gyakran már a csecsemő is. Féléves korig, amíg a gondozás csaknem tisztán testi ápolásra szorítkozik, ez gyakran igen jól beválik, mert a kisbabának táplálásán és tisztántartáson kívül csak nyugalomra van szüksége. A szülők utasításai is könnyen betarthatók. Ezután a kor után már nehezebb és egészen megváltozik a helyzet, amikor járni és beszélni kezd a gyermek. Lábatlankodik, útban van, hátráltatja az egyéb napi munkát és nem csoda, ha a cseléd, türelmét veszítve, tiltott fenytéseket alkalmaz, amiről a szülők természetesen csak ritkán értesülnek. Az ilyen „leány” nevelési módja általában olyan, mint amit saját gyermekkori környezetében látott, s a befolyás és hatás, amit a gyermekekre gyakorol, ellenőrizhetetlen.

A *pesztonka* már olyan személy, akit azért fogadnak fel, hogy a gyermeket gondozza, foglalkozzék vele és vigyázzon rá. Általában a cselédpályának legalacsonyabb foka, mikor a serdülő leány testileg még gyenge más munkák elvégzésére, s nem ismeri kenyéradója társadalmi osztályának szokásait, életformáját stb. Öt magát is nevelni kell, még öt is tanítani kell arra, hogyan mosdjék, hogyan beszéljen, milyen szavakat ne használjon, hogyan viselkedjék. A terítést, felszolgálást nem bízzák rá, – de a gyermeket igen. Bizonyos tekintetben sokszor jól beválnak és megfelelnek, hiszen egész lelkiviláguk közelebb áll a gyermekéhez, mint a felnőtteké, vagy a velük egykorú, de magasabb szociális fokon élő serdülőké. Nem „foglalkoztatják” a gyermeket, hanem, teljes lélekkel együtt játszanak velük. Hogy aztán egyébként milyen nevelői hatást gyakorolnak ezek a leányok, akiknek közben még önmagukon is meg kell oldaniuk a más környezetbe való beilleszkedést, akiknek rendszeren honvágyuk van és gyakran irigylik is jobb sorsáért azt a „másik” gyermeket, aki mellé felfogadták őket. Gyakran terrorizálják a gyermeket, nehogy az szülői előtt árulkodjék, vagy elmondjon valamit róluk, más esetekben bűnbakjává válnak az „úri gyermeknek”. Már pedig a gyermek lelkiismereti beállítottságára igen döntő hatással vannak éppen a három-négyéves kori, tehát a játszókori élmények is.

Sokkal súlyosabb ennél a „*kisasszony*”-kérdés. A *pesztonkát* csaknem mindig ellenőrzik, nevelik, amit a *kisasszonyokkal* szemben már nem tesznek meg. Itt nem beszélünk olyan egyénekről, akiknek valamilyen pedagógiai végzettségük van, (óvónők, tanítónők), hanem azokról, akik semilyen előképzettségben nem részesültek s a legjobb esetben csupán többéves gyakorlatra tettek szert. Kik mennek kenyérkereseti célból gyermek-kisasszonynak, „nevelőnő”-nek? (Szándékosan nem írjuk azt, hogy pályára, hiszen nagy többségben nem életpályának és hivatásnak hanem átmeneti állapotnak tekintik a kenyérkeresetnek ezt a módját.) Elsősorban azok a fiatal leányok, akik valamilyen oknál fogva kiszorulnak az otthonból. A szülők nem tudják őket többé ellátni, vagy talán nem is akarják, – esetleg elárvultak, vagy akiknek otthon nincs maradásuk, több szabadságot és önállóságot akarnának, több zsebpénzt

ruhára, szórakozásra stb. E mellett nem szereztek semmiféle szakképesítést. Tehát olyanok, akik kenyérkereseti célból a fennálló rendeletek értelmében nem vállalhatnak ipari munkát sem, akikre nem bízák rá pl. egy kalap kivasalását vagy egy szöveg legépelését – az minden további nélkül vállalhatja egy vagy több gyermek nevelését, minden előzetes tanulás és tudás nélkül, hiszen „gyermekhez mindenki ért”.

Ezekre bízuk nyugodtan, sőt néha vakon a gyermekeinket sokszor éppen a legkritikusabb fejlődési periódusokban, hogy aztán értetlenül álljunk az eredményekkel szemben és kérdezzük: miért szemtelen, miért nem tiszteli a tekintélyt, miért hazudik ez a gyermek? De kérdezzük mi is: miért van az, hogy kontárnak nem szabad körmöt ráspolyozni és fényesíteni, kalapot díszíteni, ruhát varrni – de gyereket nevelni igen? Vajjon nagyobb kár egy elszabott ruha, mint egy elnevelt gyermek? Végző fokon elérkezett tehát az ideje annak, hogy – amit Fáy András egyébként már 100 évvel ezelőtt követelt – köttessék végre a jövő nemzedék kis emberpalántái lelki gondozóinak, az ú. n. nevelőnőknek munkavállalása megfelelő előtanulmányok végzése után elnyert képesítéshez.

Ha fizetett alkalmazott foglalkozik a gyermekkel, akkor rendszerint nagy gondot fordít a szülő arra, hogy az illető egészséges, testileg gondozott és ápolt legyen. Gyakran orvosi vizsgálatnak veti alá, gondosan ügyelve arra, hogy az minden testi betegségre kiterjedjen, ami a gyermek testi egészségére ártalmas lehet. Nagy szerepet játszik továbbá jó francia vagy német nyelvtudása, helyes kiejtése. Ez mind nagyon helyes! Azt azonban kevés szülő veszi tekintetbe, hogy az illető lelki egészségi állapota legalább olyan fontossággal bír, mint testi egészsége, a nevelésre való rátermettsége és a gyermek lelki-világába való megértő beleilleszkedni-tudása legalább olyan fontos szerepet játszik, mint jó nyelvtudása, helyes kiejtése. Arról pedig még kevesebben tudnak, hogy a lelki egészségi állapot és az összes lelki tulajdonságok az orvosi pszichológia vizsgáló eszközei és vizsgáló módszerei segítségével éppen olyan részletességgel megvizsgálhatók és a gyermek egyéniségéhez való lelki alkalmatossága éppen úgy megállapítható, mint a testi egészségi állapot és a fizikai alkalmatosság. Csak olyan

egyénre bízva a szülő gyermeke nevelését, akinek testi-lelki alkalmatosságáról meggyőződött, de még akkor is szükség van szigorú felügyeletre és ellenőrzésre. Ha vagyunk kezelést csak becületes emberre bízunk, akinek lelkiismeretességéről többszörösen meggyőződünk, akkor milyen súlyt kell helyezni arra, hogy legnagyobb kincsünknek, gyermekünknek a lelkével foglalkozó egyén becületesen sáfárkodjék a természet-adta értékekkel.

Elengedhetetlen minden gyermekkel foglalkozó – tehát a nevelő és tanító pályán működő egyén számára a gyakorlati gyermeklélektanban való jártasság, vagy legalább is tájékozottság, képesítésüknek lélektani szakoktatással való bővítése.

A kiképzett *gyermekgondozónők* legnagyobb része azért választja ezt a pályát, mert hivatottnak érzi magát, szereti a csecsemőket és a kisgyermeket. Hiszen nehéz, felelősségteljes életet kell élniük, amely telve van lemondással. Kiképzésük kitűnő a testi ápolásra és higiéniére vonatkozólag. De az ébredő gyermeklélekről, az arra gyakorolt hatások lehetőségeiről nem tanulnak és csak az intuíció vezeti őket, pedig rendszeres évekig maradnak egy-egy gyermek mellett és tulajdonképpen ők végzik a nevelést az első két-három évben. A testi higiéniére való egyoldalú beállítottságuk sokszor igen súlyos hibákat eredményez amiről tulajdonképpen ők nem is tehetnek, hiszen a kiképzésük volt hiányos ebből a szempontból. A tisztaság és rendszeres napi beosztás érdekében pl. elfojtják a gyermek önállósulási törekvéseit, az ilyen gyermekek túl későn kezdenek egyedül enni, öltözködni stb. és megszokják, hogy róluk mindenben gondoskodnak, állandóan kiszolgálják őket, minden holmijukra más vigyáz, más tartja rendben még a játékaikat is. Ennek rendszeren az iskolába lépéskor érzik először súlyos hátrányait, de gyakran kihat egész életükre is.

A lelki higiéne szempontjából a legjobb kiképzést az *óvónők* kapják. A modern óvónőképés egész szellemét áthatja ma már a gyermeklélektani alapon álló pedagógia szükségességének belátása és hangsúlyozása. A foglalkoztatásnál a gyermek lelkivilágából és szükségleteiből indulnak ki. Nem meghatározott anyag megtanítása a céljuk, hanem a gyermekek szocializálása. Közös tevékenységhez szoktatják őket és a nekik

megfelelő nívón a gyermekközösség zavartalansága érdekében fegyelmet is tartanak. E mellett fenntartják az egyéni kontaktust is, a gyermek nem csupán a közösség egy tagja, hanem megvan az organizált közösségben a maga egyéniségének megfelelő helye is.

Jóval kevésbé kielégítő ma még a *tanító*ság gyakorlati lélektani kiképzése. A tanító már elsősorban didakta, s legfeljebb saját hajlama és beállítottsága révén lesz belőle nevelő is. Ez érthető, ha meggondoljuk, hogy a tanítónak bizonyos meghatározott ismeretanyagot kell átadnia a gyermekeknek. Osztályának átlagos előmenetele a főgondja, ebből a szempontból gyakorolják felette az ellenőrzést és elsősorban az előírt anyag elvégzéséről kell számot adnia. Munkája eredményességének a figyelem felkeltése és zavartalansága elengedhetetlen előfeltétel, – tehát sokkal szigorúbban kell fegyelmet tartania, mint az óvónőnek. Egyformán zavarólag hathatnak ennél a munkánál azok, akik elmaradnak és azok, akik előbbre vannak a tanulásban és fejlődésben, mint az osztály zöme. A fejlődési kor eltolódásai az egyes gyermekeknél zavarják a tanítás menetét, ezeket vagy elhanyagolják vagy büntetik a nekik megfelelő korrigáló bánásmód helyett, – ami igen gyakran végzetes konfliktusba sodorhatja őket.

Kellő gyermeklélektani és pszichoterápiai kiképzés híján csak szórványosan akadnak olyanok, akiket érdekel az, hogy melyik gyermeknél mi a zavar oka és próbálnak azokon egyéni bánásmód útján segíteni. Az iskolábalépés egészen új korszakot jelent a gyermek életében, és felsorolhatatlanok azok a nehézségek és zökkenők, amelyek közrejátszhatnak abban, hogy egy gyermek nem tanúsít megfelelő magatartást, vagy nem mutat elég előmenetelt. Vannak, akikre súlyos gondként nehezedik az iskola, félnek, nem mernek megszólalni, szégyellik magukat, ha felelniük kell. A dorgálás, figyelmeztetés, erőszakos eszközök alkalmazása csak súlyosbítja ezt az állapotot. Másrésztől vannak szereplésre vágyók, akik szeretnek az érdeklődés középpontjában lenni és ezek, – mert nem velük foglalkoznak állandóan – gyakran elkedvetlenednek, elhanyagoltaknak érzik magukat, céltalannak látják a tanulást és iparkodást, miáltal kezdeti lendületük olykor teljesen elakad. Van olyan gyer-

mek is, akinek igen nagy a mozgásszükséglete (motorikus típus) s nem képes nyugodt és fegyelmezett maradni, állandóan baj van vele, csintalankodik, izeg-mozog. Ezért szüntelenül feddésben és szemrehányásban részesül s így gyakran kialakul belőle a „rossz gyermek”, aki már nem is ambicionálja azt, hogy kielégítő eredményt mutasson fel, hiszen: „hozzá úgymint igazságtalanok”.

A tanítóság kiképzéséhez szükségszerűen hozzátartoznék az, hogy mielőtt iskolához kerül a képesített tanító, valamilyen gyakorlati *lélektani intézetben* esetek kapcsán tapasztalatokat szerezzen, és így felkészülve induljon csak el a pályáján. Ez annál is inkább fontos volna, mert nagyon sok tanító vagy tanítónő kezdi munkáját *napközitthon* vezetésével. Olyan munkakörben tehát, ahol nem tanítania kell, hanem az otthont pótolni a gyermek számára. Leckéjük elvégzése után sokkal nagyobb szabadságot kell nekik adnia, amelyben szórakozás, játék, séta is helyet kell, hogy kapjon. Megnehezíti a vezető szerepét az is, hogy 6 éves gyermektől 14 évesig a gyermekek együtt vannak. Pedig érdeklődésük játékaik igen erősen változnak a korról. Tudjuk azt is, hogy ezek *szükségletet* jelentenek, amit a gyermek harmonikus fejlődése érdekében ki kell, hogy elégítsen. Nem lehet tehát homogén tömegként kezelni az ilyen gyermekcsoportot, hanem minden korosztály számára meg kell találni a neki megfelelő és a közösség szempontjából elfogadható tevékenységet, – ehhez pedig gyermeklélektani iskolázottság szükséges. Sok éves tapasztalat, intuitív együttérzéssel párosulva pótolni tudja ugyan azt, de éppen a képzőből kikerülő, pályája kezdetén álló tapasztalatlan ifjú tanító számára a megoldás csaknem lehetetlen.

Az egyetemet végzett gimnáziumi *tanárok* lelki egészségvédelmi és gyakorlati lélektani kiképzése még hiányosabb, mint a tanítóké. Az egyetemi kiképzés ugyanis hazánkban ugyanúgy, mint külföldön *szaktudományi* képzettségből áll. Már a tanári pálya megválasztásánál is ritkán döntő szempont a *gyermekkel való foglalkozás iránt érzett hajlam* vagy kedv, hanem az esetek legtöbbszörében valamilyen speciális elméleti tudományág iránt való érdeklődés vezeti őket. Az iskolát, a tanítást kénytelenek vállalni, mert tudományos foglalkozásból megélni

csak kivételes esetben lehet. A tanári pálya választása sokszor gazdasági szempontból is történik. Rendszerint a szegényebb sorsú hallgatók választják a philosophiai fakultást, mert így lehet legkönnyebben magántanítás révén a tanulmányokhoz szükséges pénzt megszerezni. Az intenzív, a magasnívójú szak tudományi kiképzés mellett magára a gyermekanyagra vonatkozó fejlődés-lélektani, karakterológiai, viselkedéstani vagy éppen patopszichológiai ismeretek tanulmányaikból úgyszólván teljesen hiányzanak, s a képesítés elnyeréséhez csupán egyéves didaktikai gyakorlat szükséges, – magáról a gyermekről, a serdülőről tanulmányaik kapcsán így jóformán semmit sem tudhatnak. Kétségtelen, hogy vannak *intuitív pedagógiai érzékkel* megáldott tanárok, akik az ifjúság nevelőivé és vezetőivé lesznek. Ezzel beérnünk azonban nem szabad. Az utolsó évtizedek jelentős *gyermekpszichológiai és gyermekpszichiátriai eredményeit* felhasználás nélkül hagyni éppen olyan mulasztás volna, mint akár az orvostudomány terén az újabb diagnosztikus és terápiás eljárásokat a közegészségügyi szolgálat gyakorlatából mellőzni.

A gyermeklélektannak különösen az utolsó két évtized folyamán gyakorlati tapasztalatokon nyugvó és a legkülönbözőbb életadta problémák diagnosztikája terápiája terén kitermelt és nagy áldozatok árán megszerzett *tapasztalatai felhasználásra várnak*. Ennek azonban feltétele az, hogy ezeket az eredményeket a gyermeklélektan intézményes kereteken belül meg is ismertethesse a *pedagógusokkal* (szülőkkel, nevelőkkel, tanítókkal) nemcsak elméletben, de a gyakorlati munka folyamán is. Csak így nyerhetnek ugyanis világos és eleven képet a gyermek fejlődési periódusainak sajátosságairól, az *átmeneti korszak* jellemző zavarokról (amelyek kedvezőtlen esetben állandósulhatnak), a hatásról, melyet bennük kiválthatunk és amely éppen úgy lehet segítő, mint tájékozatlanságunk folytán esetleg romboló. A pedagógusnak e téren való kiképzése ill. továbbképzése tehát nemzeti közérdek. Elsősorban pedig maguké a középiskolai tanároké, akiknek keze alá a *fejlődő korban* levő gyermekanyag kerül. Ez a korszak kritikus volt minden időben, de a mai viszonyok között fokozottan az. Szükséges volna tehát, hogy legalább a gyakorlóéves tanárok, akiknek van hozzá ide-

jük, részesülnének gyakorlati gyermekpszichológiai kiképzésben. A működő tanárok pedig rövidebb tanfolyamokon legalább betekintést nyernének a *gyermeki reakciók természetébe*, lehetőségeibe. Meg kellene ismerniök, mi lappanghat a szimptomák mögött, hogy így meg tudják ítélni, mikor van szakszerű beavatkozásra szükség. Ez nem azt jelenti, hogy minden tanárból pszichológust, vagy éppen pszichiátert kell kiképezni (a tornatanárok sem anatómusok pl.), de feltétlenül szükséges, hogy legalább nagy vonásaikban ismerjék a *lélek szerkezetét és fejlődési menetét*, minek folytán meg tudják ítélni, mikor kell segítségére lenniök, büntetés vagy eltanácsolás helyett. De nélkülözhetetlen a gyermek lelki természetének tudományos megismerése már azért is, mert ha az elme teherbíró képességét már 6 éves kortól kezdve oly maximálisan vesszük igénybe, és ha a gyermekeink oly sokféle hatásnak vannak kitéve, mint ahogy az iskolában valóban ki is vannak téve, szükséges, hogy ott a mentális higiéne szempontjainak hathatós szerepet juttassunk annál is inkább, mert ezeknek a modern lelkiegészségvédelmi szempontoknak figyelembevételével a hivatásának magaslatán álló pedagógusnak van legelső sorban módja és alkalma az egyén lelkiéletének, annak elhajlásainak és a magatartás rendellenességeinek korai felismerésére.

Ugyancsak erősen érzi hiányát a gyakorlati gyermeklélektani kiképzésnek az *internátusok személyzete*; ennek sok esetben éppen az a hivatása, hogy az otthont és a szülőket pótolja, annál is inkább, mert a gyermek sok esetben azért kerül internátusba, hogy az otthoni nevelés esetleges hiányait, vagy az adottságok ferdeirányú elhajlásait korrigálja. Érzik ezirányú ismereteik hiányát az ifjúsági vezetők, nyaraltatók, cserkészvezetők stb. is, akiknek nem tanítaniok kell, hanem elsősorban éppen nevelői szerepet töltenek be.

Távol áll tőlem az a gondolat, hogy minden gyermekkel foglalkozó egyénből szakpszichológust vagy éppen pszichiátert óhajtának nevelni, de szükséges, hogy a mentális higiéne szempontjait és alapszabályait ismerjék és figyelembe vegyék, azok legáltalánosabb követelményeinek eleget tegyenek, hogy ne csak testben, de lélekben is egészséges jövő nemzedéket tudjanak felnevelni.

IRODALOM.

- Beme, A.-Citroen:* Moderne Erziehung. 1941.
- Cimbal, W.:* Die Neurosen des Kindesalters. 1927.
- Claparède, E.:* Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale. Genève, 1911.
- Education fonctionnelle. Paris, 1938.
- Hanselmann, H.:* Einführung in die Heilpädagogik. Zürich, 1930.
- Hall, St.:* Youth. Its Education, Regimen and Hygiene. 1907.
- Hetzer, H.:* Seelische Hygiene! Lebenstüchtige Kinder! 1940.
- ' Erziehungsfehler. 1941.
- Keller, A.:* Kind und Umwelt. 1930.
- Meng, H.:* Seelischer Gesundheitsschutz. Basel, 1939.
- Schnell J.:* Az iskoláskorú gyermekek szellemi egészségügye. Budapesti Orvosi Újság 1931.
- A gyógypedagógiai és orvosi pszichológia szerepe a gyakorlati lelki egészségügy (mentálhygiene) szolgálatában. Magyar gyógypedagógia, 1933.
 - A gyermekkor psychopatológiája. Bővített különnyomat a III. Magyar Orvosi Nagyhét referátumából. 1934.
 - Az orvosi pszichológia az iskolaorvos gyakorlatában. Iskola és egészség 1934.
 - A társadalmi fogyatékoság pathológiája és hygiénéje. Szociális Orvostudomány, 1934.
 - Gyermekeink lelki egészségvédelme. Egészség, 1936.
 - A gyermekorsok lélektanából. Esetek a M. Kir. Gyermeklélektani Intézet Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó ambulanciájáról. 1938.
- Steif, L.:* Wege der Erziehungshilfe. 1940.
- Termán, L. M.:* Hygiene of the School Child. Boston, 1929.
- Wallon, H.:* Les origines du caractere chez l'enfant. Paris, 1934.
- Watson, J. B.:* Psychological Care of the Infant and Child. New-York, 1928.

Schnell János.

A GAZDASÁGI ÉLET LÉLEKTANA.*

Alig egy évszázada annak, hogy a lélektan mint önálló tudomány megszületett. Az ifjú tudományról rövidesen kiderült, hogy problémaköre egzisztenciális jelentőségű az ember életében, mert alig pár évtizedes fennállása után a mindennapi élet minden főbb gyakorlati területén felhasználták már eredményeit. Feltűnik azonban az, hogy legkésőbb az a gyakorlati életág kezd tudatosan alkalmazni, amely életág pedig a maga mivoltában, módszereiben és eszközeiben a lélektan egy fájának tekinthető: a gazdasági élet. E késői felfedezés magyarázata világos lesz előttünk, ha ismerjük a lélektan rövid története alatt mutatkozott különféle célkitűzéseit. Addig, amíg a lélektan tárgyának a tudattörténekek elemzését tartják, természetes, hogy a gazdasági élet – melynek lényege és magva az emberi cselekvés – nem sok hasznát láthatja e tudomány eredményeinek. Mikor azonban a lélektan művelői kezdenek megegyezni, hogy a lélektan főtárgya *a cselekvés*, és ebből a szemszögből nézve indulnak ki kutatásaikban, a gazdasági élet is hamar megtalálja és hasznosítja eredményeit a maga területén.

A gazdasági élet elméleti tudományának, a nemzetgazdaságtannak modern képviselői, pl. Mises szerint a nemzetgazdaságtan az általános cselekvések tudományának, vagyis ezek szerint a lélektannak egyik ága, éspedig egy olyan cselekvéstan, mely nem azt vizsgálja, hogy mi a célja a cselekvésnek, vagy hogy általában hogyan cselekszik az ember, hanem azt nézi, hogy ha bizonyos célokat el akar érni, hogyan kell cselekednie az embernek. Mises szerint a cselekvés kiváltója

* Az I. és II. fejezetet dr. Molnár, a III. fejezetet dr. Fayer írta.

mindig valamely elégedetlenség, melynek megszüntetésére törekszik az ember, a homo ágens. A cselekvésre jellemző, hogy lényegében választási aktus. Minden cselekvés abban áll, hogy az egyén két egyesíthetetlen tárgy közül az egyiket választja, a másikat elutasítja.

Teljesen lélektani elmélet a közgazdaságtanban a határhaszonelmélet is, amely körül épen lélektani természete miatt sok vita folyt keletkezése idejében. A határhaszonelmélet lényege, hogy a gazdasági életben az árak nem a termelési költségektől függenek, hanem attól a szubjektív értékeléstől, amit a fogyasztó személy az illető jószágnak tulajdonít. A rendelkezésre álló mennyiségtől függ, hogy milyen fontosságú szükséglet kielégítésére használják az illető árucikket és az igények sorában leszállva, mindig a legkisebb haszon méri le az értéket. A lélektan története szempontjából figyelemre méltók azok az ellenérvek, melyekkel a határhaszonelméletet az akkori közgazdaságtani írók támadják. Lifsehitz 1908-ban azt írja, hogy a túlságosan lélektani szempontokat néző határhaszonielmélet túlbecsüli a lélektan jelentőségét. Lélektani kiinduló pont nem alkalmas közgazdasági probléma megoldására. További ellenérve, melyet lélektani oldalról is el kell fogadnunk: a határhaszonelmélet védelmezői nem végeznek lélektani kutatásokat a kérdéssel kapcsolatban, csak lélektani elveket állítanak fel, a lélektani eredményekre való utalások nélkül. A határhaszonelmélet azonban minden támadás és ellenérv mellett is győzedelmeskedik a többi közgazdasági elmélet fölött. Hatása olyan mély és tartós, irodalma olyan gazdag és változatos, tudományos értéke olyan kétségtelenül elismert, hogy eddig csupán *a* klasszikus iskola hatása mérhető hozzá. Érdekes, hogy a magyar közgazdaságtani kutatók nem látják olyan szorosnak a kapcsolatot közgazdaságtan és lélektan között. Takaróné-Tamás művében, amely e területen reprezentatívnak vehető a magyar irodalomban, azt mondják, hogy a közgazdaságtanhoz legközelebb áll a gazdaságtörténet és a bölcselet, azonkívül szerepe van még a jog, társadalomtudományok, földrajz, stb.-nek is, csak éppen a lélektannal való összefüggését nem említik.

Az Egyesült Államokban ismerték fel először a lélektani.

szempontok nagy gyakorlati jelentőségét a gazdasági életben. 1921-ben Newyorkban megalakult a „Psychological Corporation of America”, amely kezdetben néhány pszichológus szakemberből álló társaság, anyagi tőke nélkül, de ma már mintegy 400 pszichológust foglalkoztatnak és csak a piac és reklámkutatási osztályban évi 60.000 dollárt fizet ki pszichológusmunkatársainak honorárium fejében. A társaságnak 4 alosztálya van: 1. klinikai ambulancia, nehezen nevelhető gyermekek számára, 2. ipari osztály, 3. piackutatási és 4. reklámlélektani osztály. Csaknem valamennyi vezető amerikai pszichológust megtaláljuk a társaság élén. Az alapítók között szerepel Paul S. Achilles, a legnagyobb amerikai tudományos lélektani folyóirat, a „The American Journal of Psychology” szerkesztője, továbbá H. C. Link, P. A. Poffenberger, E. E. Thorndike, I. Mc. K. Cattell, R. S. Woodworth, W. R. Miles, hogy csak a legismertebb neveket említsük a tudományos lélektan imái művelői közül. Európában Angliáé a kezdeményező szerep a tudományos lélektannak gazdasági téren való alkalmazásában. Az 1920-as években szép sikereket érnek el itt is a „The National Institut of Industrial Psychology” keretében dolgozó gyakorlati pszichológusok Ch. Myers vezetésével. Míg a tengerentúl elsősorban a kereskedelmi, addig az angolszász szigetvilágban főleg az ipari kérdések lélektani elemzésével foglalkoznak.

A továbbiakban a lélektani módszerek alkalmazását a szubjektív piackutatás, a reklám és az ipari munka megszerzése tekintetében ismertetjük.

I. SZUBJEKTÍV PIACKUTATÁS.

A szubjektív piackutatás tárgya az ember vásárló tevékenységének és az erre vezető motívumoknak kutatása és leírása. Célja az így nyert eredmények felhasználása a kérdéses áru értékesítésében, reklámozásában, gyártási és terjesztési politikájában.

Az ember vásárló tevékenységét is mint minden cselekvést, az újabb lélektani megállapítások szerint, valamely szükséglet váltja ki. Ebből kiindulva tehát a szubjektív piackutatás nem egyéb, mint szükséglettanulmány, és mint ilyen közeli

rokona a szociográfiának és közvéleménykutatásnak. Mindhárom terület valamely társadalmi réteg vagy embercsoport bizonyos cselekvéseivel és az ezt irányító tényezőkkel foglalkozik, Mindhárom területen a kutató ugyanazt a három szempontot teszi vizsgálat tárgyává. 1. vizsgálja az illető réteg cselekvési, életrendi, a piackutatásnál éppen árufogyasztási szokásait. 2. vizsgálja e szokásokra vezető személyes belső motívumokat, és végül 3. vizsgálja azokat a kívülről jövő tárgyi befolyásoló tényezőket, melyek a szokás kialakításában szerepet játszottak.

a) *Szokáselemzés.*

A modern lélektan szerint az ember élete folyamán csak azok a szokások állandósulnak, amelyeket belső szükségletek alakítanak ki. Tehát ha a vásárlási szokásokat akarjuk ismerettni, elsősorban az erre vezető szükségleteket kell tanulmány tárgyává tennünk, de nem felejtjük el, hogy külső befolyások adnak alkalmat a szükségletek kiváltódására.

Az objektív statisztika megmondja, hogy valamely áruból milyen mennyiség fogy, de nem mondja meg, hogy annak egyes féleségei hogyan oszlanak meg vagyonossági rétegenként, milyen mértékben használják kizárólagosan, hogyan viszonylanak rokon szükségletekre utaló áruk fogyasztásához. Ilyen, üzleti szempontból alapvető szokások ismerete csak nagy tömeggel módszeresen végzett személyes megbeszélésekből meríthető. A fogyasztás külső körülményeit, évszaki vagy napszaki és egyéb ingadozásait a motívumok közelebbi megismerése céljából kell feldolgozni. Egészen speciális esetekben, amilyen pl. az idegenforgalmi szolgáltatások igénybevétele, a módszer is más lehet, Így pl. Steif és Vezér * művelt rétegben végzett vizsgálatát postán szétküldött kérdőívekkel hajtották végre, ami más körülmények között nem szokott sikerrel jární. Ezúttal azonban a megkérdezettek $\frac{2}{3}$ -e felelt éspedig túlnyomóan használható módon.

. Példaképpen bemutatjuk a tanítók nyaralási szokásait, melyeknek nemcsak gazdasági, hanem művelődési jelentőségét a szerzők kiemelik.

* Steif és Vezér: A magyar tanítóság belföldi utazásai. A Magy. Gazd. Kut. Int. 16. sz. különkiadványa.

I. sz. táblázat.

	Nőtlen	Hajadon	Gyermektelen		Együtt
			Többgyerm. házas	Többgyerm. házas	
1. otthon	51	27	40	85	61
2. falun, ismerősül	26	27	10	4	14
3. városban	11	7	18	—	7
4. Balatonon	11	18	18	10	12
5. Mátrában	—	5	7	—	1
6. egyéb üdülőhelyen	—	9	5	—	2
7. külföldön	1	7	2	1	3
	100	100	100	100	100

Láthatjuk, hogy általában csak kevesen jutnak el nyaralni, érdekes módon a nők inkább. Kifejezetten üdülőhelyen a magyar tanítóságnak csak 15%-a pihen, külföldre pedig csak elvétve jutnak el. A nagy családok helyzete a nyaralás szempontjából kedvezőtlenebb, mint a nem házasoké vagy gyermekteleneké.

A szükségletek feltárása csak a szokások alapos ismeretében lehetséges. Cselekvési motívumok után nem kutathatunk addig, míg magát a cselekvés leírását nem látjuk magunk előtt.

b) Személyi tényezők szerepe.

Személyi motívumoknak nevezzük azokat a tényezőket, amelyek a vizsgált egyéni adottságaiból és körülményeiből keletkeztek. Személyi motívumokhoz szoktuk csoportosítani a fogyasztott cikkekre vonatkozó értékeléseket is, mivel ezek szoros függvényei az egyéniségnek.

A motívumkutatásra vonatkozó eredményekből elsőnek ismét a szociográfia területéről veszünk egy adatot.* A táblázat 500 falusi népiskolai tanuló ruházati viszonyait mutatja be. A kikérdezés 1935. január hóban történt, és az adatgyűjtő a következő eredményről számol be.

* Boros Margit: „A falusi ruházat és változása”. Magyar Szemle, 26. 19:56.

IL táblázat.

	Gyermek	Össz. tanuló	% a
cipőhiány miatt nem jött iskolába	38	7.6	
papucsot viselt	122	24.5	
lyukastalpu ócska cipőt viselt	196	38.2	
tehát nem rendelkezett kielégítő lábbelivel	356	71.2	
nem rendelkezett télikabáttal vagy meleg nagykendővel	293	58.6	
nyári ruháját viselte	341	68.2	
nem visel sapkát v. fejkendőt	224	44.8	

A táblázat szomorú adatokról számol be, azonban nemcsak anyagi, hanem lelki nehézségek tűnnek ki az író további vizsgáldásaiban. Azt mondja ugyanis, hogy a falu lakosságának nem minden rétege van ilyen szegényesen ellátva öltözködés tekintetében. A különbség pedig nem a társadalmi és anyagi helyzetben rejlik, hanem a nemek és korok szerint adódik. Óriási a különbség egyrészt a lányok és fiatal asszonyok, másrészt a gyermekek, férfiak és öregasszonyok ruházkozásában, minőség, mennyiség és anyagi kiadás szempontjából. Amint a táblázatból láthatjuk, a gyermekek a legszükségesebbet sem kapják meg; a férfinak általában megvan a legszükségesebb két rend ruhája, a hétköznapi és az ünnepi, az öregek már szintén nem vásárolnak újat, míg egy férjhezadandó fiatal lány ruházkozása, még ha mindjárt nincstelen szegény is, az író adatgyűjtése szerint, ha népviseletet hord, 7-900 pengőbe kerül, eladósorba jutásától férjhezmenéséig, ami rendszerint 1-3 évnél hosszabb időt nem foglal magába. A gyermekek, öregek és férfiak minimális öltözködését tehát motiválja az, hogy a leányok ruházkozására költött aránytalan nagy összeg miatt, ezek a legszükségesebből is lemondani kénytelenek. Ez egyszerű tény mögött mély lélektani motívumok rejlenek.

A budapesti vizsgálatok során ismételtén megmutatkozott, hogy létfontos szükségletek beszerzése normális gazdasági viszonyok és anyagi feltételek mellett igen egyszerű és kevés a közrejátszó motívumok száma. Nem létfontos szükségletek, pl. luxuscikkeknél a helyzet éppen fordított. A létfontos szükségletek állandó megléte nem okoz különösebb örömet. Pl. hogy valaki mindennap szappannal mosakodhat, ez nem okoz külön

örömet. Annál kínosabb lenne viszont, ha egyszer a szappan elfogyyna és szappan nélkül lenne kénytelen az illető mosakodni. Vagy pl. ha valakinek nem lyukas télen a cipője, ha ez nála állandó állapot, nem jelent különösebb gyönyört, míg lyukas cipőben járni hidegben szenvedés lehet. A luxuscikkekre viszont jellemző, hogy hiányuk (míg esetleg szenvedéllé nem váltak), nem okoz kellemetlenséget, de élvezésük minden esetben legalább is jóérzéssel jár.

A fogyasztást előmozdító ösztönzések és hátráltató gátlások vizsgálata különösen érdekes a nem feltétlenül szükséges és mégis nagyon keresett élvezeti cikkek fogyasztásában. A hazni borfogyasztási és dohányzási szokások gazdaságlélektani feldolgozásából nyilvánvalóvá lett, hogy az átlagos egészséges fogyasztó, mintegy lelki önszabályozásképpen egészen természetesen állandó színvonalon tartja ezeknek a kellemes ingeranyagoknak az élvezetét és nem kell erőfeszítéssel féken tartania valamilyen fenyegető szenvedélyt. A legtöbb ember nem iszik több bort, mert nem kívánja, nem dohányzik többet, mert nem ízlik: a vágyódásnak határt szab a telítettség. A dohányzásra nem az utánpótlás vezet, hanem tevékenységhiány levezetése, amely ingert keres.

Az árukon tapasztalt előnyök és hátrányok tekintetében mindig igen nagy nézeteltérés tapasztalható, gazdasági, lélektani és élettani motívumok megoszlása kortól, nemtől, társadalmi hovatartozástól függ.

c) Külső tényezők szerepe.

Már a minőség elbíraltatása is tárgyi mozzanatokra utal, de még inkább kívülről jövő felhívások, illetve taszítások adódnak mellékkörülményekből, amilyen az áru csomagolása, eladási módja és hirdetése.

Sokszor lényegtelen apróságok elriasztanak, egy ízléstelen doboz vagy egy barátságtalan ajánlat, máskor pedig apró ügyességek, figyelmességek hívek tömegét szerzik. Minden feltételhez kötés (csereüveg, kérőlap) kedvét szegi a vásárlónak, minden mellékhaszon (más célokra használható doboz, jutalomjáték) apró örömeket kelt. Új csomagolással a változatossági igényt ki lehet elégíteni, a nélkül, hogy az áru módosulna.

Mindezek az apró külsőségek mélyebben hatnak a vásárlókedvre, semmint kellő lélektani érzék híjján gondolni lehetne.

Mielőtt az itt szereplő gazdag gyakorlati lélektani problematikára rátérnénk, megemlítjük, hogy a szubjektív piackutatás minden esetben ellenőrzi a közönségnek a kérdéses árukör felőli tájékozottságát, az egész reklámpiac ismertségét is.

Moede vezette be a piackutatásba az ismertségi hasznóérték fogalmát. Azt a problémát kutatja, hogy valamely árut névről ismerő közönség azt milyen arányban használja? Ez az érték sohasem egészen állandó, de egy adott időpontra jellemző. A régebbi reklámkutatások csak arra irányultak, hogy minél ismertebb legyenek egy márkát, és nem arra, hogy azt használják. Az ismertségi fok néha sokszorosa a használati foknak, ami azt jelenti, hogy hírverésre több erőt fordít a vállalat, mint üzletszerzésre.

A bemutatott anyagból leszűrhetjük azt az eredményt, hogy az áruterjesztés csak a fennálló szokások és az erre vezető motívumok részletes ismeretével lehet sikeres. Ez a lélektani módszer akkor fontos, ha a fennálló szükséglethez akarjuk hozzáigazítani a termelést. Ha viszont a termelésen nem akarunk változtatni és legjobb elhelyezésével próbálkozunk, akkor a szükségleteket kell irányítani: ennek eszköze a propaganda, nevezetesen az üzleti reklám.

IRODALOM.

- Aujeszky L.*: Meteorológiai tényezők szerepe a piackutatásban. Budapest, 1939.
Fay er Márta: Ismételt felszólítás hatása a választásra. Budapest, 1939.
Giese F.: Psychotechnik. Breslau, 1928.
Heller F.: A határhaszn elmélete. Budapest, 1904.
Kropff H.-F. J': Die psychologische Seite der Verbrauchsforschung. Leipzig, 1941.
Kropff H. F. J. u. Randolph B. W.: Die Marktanalyse. München, 1928.
Lifschütz, A.: Zur Kritik der Böhm-Bawerkischen Werttheorie. Leipzig, 1908.
Mises L. v.: Nationalökonomie. Genf, 1940.
Moede W.: Konsumpsychologie. Berlin, 1935.
Münsterberg H.: Psychologie und Wirtschaftsleben. Leipzig, 1922.
H. Schiller P. és Varga L.: Dohányzást szokások Budapesten. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 14. sz. különkiadványa, Budapest, 1938.
 - Borfogyasztási szokások. A magyar Gazdaságkutató Intézet 19. sz. különkiadványa. Budapest, 1940.

- Steif A. és Vezér I.*: A magyar tanítótság belső utazásai. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 16. sz. külökiadványa, Budapest, 1940.
- Takaróné dr. Gáli Beatrix-Tamás Károly*: A közgazdasági elméletek története. Budapest, évsz. nélkül.
- Urbányi J.*: A reklám lélektana. Különnyomat Magyar Psychol. Szemle 5. Budapest, 1933.
- A reklám kézikönyve. Budapest, 1930.
- Varga L.*: Közgazdasági kérdések lélektani értelmezése. Különnyomat a Közgazdasági Szemle 1939. jan.-febr. számából.
- A lélektani módszerű piackutatásról. Különnyomat Lélektani Tanulmányok IV, 1940.
- Weber W.*: Praktische Psychologie in Wirtschaftsleben. Leipzig, 1927.
- A piac és reklámlélektan eredményei. A Magyar Psychol. Társaság Gyak. Lélektani Szakosztálya által az Egyetemi Lélektani Intézetben rendezett tanfolyam anyagának kivonata. Lélektani Tanulmányok V, 1941.

II. REKLÁMLÉLEKTAN.

A reklám feladata emberi szükségletek irányítása abból a célból, hogy meghatározott árucikkek fogyasztása érdekében szükségleteket fokozzon, illetve új szükségleteket keltsen. A reklám a kereskedelmi életben olyan régi, mint maga a kereskedelem; a fényreklám őseinek vehetjük azokat a máglyákat, amelyet a karthágói kereskedők megérkezésükkor gyújtottak a tenger partján, hogy a barbárok tudomást szerezzenek itt-létükről. Az első üzleti táblának azok a cégérek nevezhetők, amelyeket a pompeji ásatások alkalmával találtak. A modern élet minden mozzanatánál találkozunk az ember a reklámmal, mert a mai üzleti élet léte szorosan kapcsolódik vele.

A reklámlélektan a gyakorlati alkalmazott lélektan egyik területe. Feladata, hogy megállapítsa a törekvések felkeltésének és irányításának leghatásosabb módját és ezt a felhívásadás szolgálatába állítsa. A reklámlélektani kutatások alapján a reklámféleségeket a következő módon csoportosíthatjuk. A) *Név-reklám*: cégjelzés, márkanév, levél, élőszó és bemutatás tartozik ehhez a csoporthoz. B) *Tárgyi reklám*: ide tartozó alcsoportok a túlnyomóan szöveges, túlnyomóan ábrázoló, dekoratív jellegű és hasznos tárgyak, mint reklám. A következőkben röviden áttekintjük az ezekkel kapcsolatos lélektani problémákat.

A) *Névreklám.*

A cégjelzés és márkanév fontos lélektani kelléke, hogy odaillő, az áruval szoros kapcsolatban legyen, és kellő emlékezeti hatást váltson ki. Ne legyen összetéveszthető más árucikkével. Mint az alábbi táblázat mutatja, a bírói döntés sokszor összetéveszthetőnek nyilvánított olyan utánzatokat, melyek sokkal kevésbé voltak összetéveszthetők, mint olyanok, melyeket átengedett:

Eredeti	Utánzat	Összetéveszthetőségi %	Bíróság ítélete
Sozodont	Kalodont	28	nem
Nox-all	Non-X-Ell	28	igen
Club	Chancellor Club	35	igen
Bestyette	Veribest	35	nem
Mother's	Grand-Ma's	38	nem
Au-to-do	Autola	40	igen
Peptenzyme	Pinozyme	43	nem
Green River	Green Ribbon	50	igen
Ceresota	Cressota	63	igen

Fontos probléma az, hogy fantázianevet vagy értelmes szót használjunk-e márkanévnek, mert nem biztos, hogy egyenlő a megjegyezhetőségük. Lysinski vizsgálatai szerint a fantázianevek csak 46%-os emlékezeti arányt adtak, míg az értelmes márkanevek 65%-ot. Meg lehet azonban, hogy más speciális esetben éppen a fantázianeveknek van hatásuk. Kísérletek döntik mindig el, hogy az egyes márkacikkeknél melyik eljárás a célszerűbb.

A név a bizalomkeltés eszköze, mellyel az előállító jótállást vállal az áru minőségéért. Lényeges kérdés az, hogy milyen sorrendben hirdessük az árut és a nevet. A lélektani vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy az a helyes sorrend, ha először az árut, a szükségletet tüntetjük fel, azután a márkanévet, a kielégítési ígéretet. Lysinski 26%-os emlékezeti előnyt talált egy olyan kísérlet alkalmával, amelynél a kísérleti anyag felét márka-árucikk, másik felét árucikk-márka sorrendben mutatta be, az utóbbi sorrendnél.

Fontos a márkanévnél a szavak kiejthetősége, főképp ide-

gen szavaknál, melyeket szívesen alkalmaznak márke megjelölésre kellő körültekintés nélkül. Fontos, hogy a márkanév jól megjegyezhető legyen. Erre vonatkozólag Geissler végzett kísérleteket. Megvizsgálta, hogy miért emlékeznek egyes márkákra. 20 árucikkre megnevezte a k. sz.-nek először eszébe jutó márkát, azután kikérdezte ismertségének körülményeit. Az emlékezés 847 esetben személyes és csak 339 esetben volt nem személyes mozzanatra visszavezethető.

Amerikában igen fontos szerepe van még a reklám sikerében a tekintélyre való hivatkozásnak, híres emberek névalírá-sának is, Európában ezt a módszert hamar elavulónak látják és ezért ritkábban is alkalmazzák. A személyes ajánlásnál lényeges lélektani probléma, hogy a pusztá rábeszélés hatásosabb-e, vagy a motívumok irányítása és befolyásolása. Poffenberger végzett vizsgálatokat a befolyásoló motívumokra vonatkozóan: a motívumokra való hivatkozás mindenesetre tartósabb sikert biztosíthat. Az eladás lélektanának kérdései is ebbe a csoportba tartoznak, de megbeszélésük részletkérdésbe vinne.

B) Tárgyi reklám.

A túlnyomóan szöveges reklám (röpcédula, brosúra, folyóirat, stb.). a hirdetések és nyomtatványok első kérdése a reklámhordozó kiválasztása. Meg kell vizsgálni, hogy az egyes hirdető helyeknek mi az értéke. Lényeges szempont az is, hogy hol helyezzük el a hirdetést az, újságban vagy folyóiratban. Az olvasó nem egyformán részesít minden egyes részt egyenlő figyelemben, hanem vannak helyek az újságban, amelyek inkább alkalmasak a figyelem felkeltésére, már csak azért is, mert lapozás közben oda esik a tekintet először. Kitson vizsgálataiból kitént, hogy mind a baloldali, mind a jobboldali újságlapokon, az alsó jobb negyedben szereplő reklámok a legeredményesebbek. Sokszor annyi reklám kerül egymás mellé, hogy így lerontják egymás hatását. Célszerű azért a szöveget kisebb helyre szorítani és a nyert fehér helyet *izolálásra* használni. Strong kimutatta, hogy ilyen izolált térben elhelyezett reklámoknál, még az egyébként rossz reklám is nyer felszólító értékében. *Átlagot véve* 10 rossz reklámra vonatkozóan a javulási

arány 1.67 volt e kísérletekben. Fontos kérdés, hogy mennyire befolyásolják a reklám hatékonyságát formai tulajdonságok, pl. a nagyság. Cutler azt találta, hogy az abszolút nagyság nem befolyásolja különösképpen a hirdetés hatását, hanem a folyóirat méretéhez való viszony.

Külön hirdetésfajtának vehető a szelvényes (kuponos) hirdetés, amellyel rögtön cselekvésre, rendelésre szólítják fel a vevőt. A hatás közvetlenül ellenőrizhető a visszaérkezett szelvények útján. Poffenberger végzett kísérleteket arra vonatkozóan, hogy a 'megrendelő szelvényen a megrendelő nevének aláírására szánt hely mérete mennyiben befolyásolja a megrendelést. Megmérte 110 aláírásnak a hosszát és külön lemérte 435 szelvénynél az írásra szánt hely hosszát. Kítűnt, hogy a szelvényeken az aláírásra szánt hely jóval kisebb annál, ami az aláíráshoz feltétlen szükséges, s ezért jóval kevesebb megrendelés érkezett be e szelvényes hirdetésekre, mint az egyébként várható lett volna. Lélektani tény ugyanis, hogy az emberek nem szeretik automatikussá vált cselekvéseiket, amilyen pl. az aláírás is, megváltoztatni, ha nincs elég hely aláírásra, inkább lemondanak a rendelésről.

Sokat vitatott kérdés, hogy a reklámozásban a pozitív vagy negatív formát használjuk-e, vagyis a használás hátrányait mutassuk be inkább, vagy a használat előnyeire hivatkozunk. A tapasztalat azt mutatta, hogy a negatív reklámoknak nagyon jó az emlékezeti hatásuk, de mint vásárlásra ösztönző tényezőknek csekély a hasznuk.

Nagy gondot kell fordítani a reklám megszövegezésére is. A túlnaív vagy túlságosan szakszerű szöveg általában nem hatásos. A túlzó szövegek egyenesen elriasztanak, úgyszintén azok is, amelyek a közfelfogással ellenkeznek. Egy amerikai cég kozmetikai cikkét rádiumtartalmúnak hirdette. A hirdetés teljesen hatástalan volt, mert mint az utólagos kísérletekből kítűnt, a közönség 48%-a úgy tudta, hogy a rádium halálos mérég, 80%-a szerint pedig kiegészíti a bőrt. Sokszor azon fordul meg egy reklám sikere, hogy nem megfelelő módon adja elő mondanivalóját. Olyan szavakkal, kifejezésekkel találkozunk gyakran, amelyet a nagyközönség meg sem ért. Hosszú vagy rövid-e a szöveg, szakszerűen vagy hangzatos stílusban adjuk-e

elő, ezek mind olyan körülmények, amelyeket minden egyes esetben külön vizsgálatokkal kell eldönteni.

A betűk stílusa, nagysága is igen fontos szempont. Van olyan íráskép, mely nagyon jól fejezi ki valamely áru jellegét, ugyanez az íráskép viszont másra alkalmazva lerontja a hatást.

Nagyon befolyásolja a reklám sikerét, hogy mennyire olvasható a reklámszöveg. A reklámszöveget mindig úgy kell előállítani, hogy gyorsan felfogható legyen. Werner-Schulte szerint az a hirdetés a legelőnyösebb, ahol a betűvastagságnak a betűkhöz való aránya 1:0.5. Ezt félbetűtávolságnyi szövegnek nevezte. Döntő szerepe van a színezésnek, melyet az érzékelés-tan legújabb eredményeinek figyelembe vételével választanak meg sok helyütt.

Rátérve az ábrázoló reklámok csoportjára, azt látjuk, hogy itt még fontosabb a lélektani mozzanatok szerepe, mint az írásos reklámoknál. Lényeges szempont itt is az emlékezeti hatás. Számos kísérletet végeztek ezzel kapcsolatban. Foglalkoztak azzal, hogy milyen jellegű ismétléssel lehet az emlékezetet ébren tartani. A reklámhadjárat elején ismételjünk-e sűrűn, vagy a reklámhadjárat egész tartamán osszuk el az ismétlést nagyobb időközökre. Általában célszerűbb előbb sűríteni.

Sokat vitatott kérdés, hogy a reklámozásban az ismétlés mennyire előnyös. Egyforma anyagot ismételjünk-e, vagy variáljat? A vizsgálatok azt mutatják, hogy nem elég az emlékezeti hatás a jó reklámhoz, mert ez még magában nem ösztönöz vásárlásra, a túlzott ismétlés pedig egyenesen ellenkező hatást válthat ki. Fayer vizsgálatai szerint egy adott esetben az ötödik ismétlés után a hatás egyre csökkent, sőt ellenkezőjébe csapott át, beállt a tútelítődés jelensége. A telítettséget variált anyaggal lehet csökkenteni, mert ezzel új érdeklődést keltünk fel, és így a figyelmet jobban lekötjük.

Roloff végzett kísérleteket azzal kapcsolatban, hogy milyen plakátok a leginkább vásárlásra ösztönzők. Az a plakát vált be legjobban, amelyik a reklámozott tárgyat használat közben mutatta be. Fontos, hogy a reklám előnyös hangulatot költsön. A reklámban is megnyilvánul ugyanis az ú. n. eltolás

jelensége: a reklám által felkeltett hangulatot átvisszük az árura, amelyet reklámoznak. Legjobb eszköz megfelelő hangulatkeltésre fényképek alkalmazása, melyeken az áruval szembeni megelégedettséget, örömet kifejező arcok láthatók. Általában eleveenség, mozgás, emberi cselekvés vonzó tényezők.

Kényes probléma a plakátoknál az irreleváns tényezők szerepe. Sok reklámszakember ugyanis igen hatásosnak tartja ezeket, mert kíváncsivá teszi az embert, hogy mi lehet itt a lényeg és a gondolkodási munka viszont előnyös a megtartásra. Laslett kísérleteiből kiderült azonban, hogy a releváns reklámok hatása 10%-kai nagyobb az irrelevánsokénál. Hogy egyes esetekben mi a leghatásosabb, azt szintén csak kísérletek dönthetik el. Mulatságos gondolatkapcsolat kedvéért megbocsátható a távoli vonatkozás, bár a tréfa veszélyes fegyver. A melléklet egy realista és egy stilizált tárgyilagos reklámnak szép esetét mutatja be.

Művészi elemek alkalmazását sem szabad túlzásba vinni a plakátoknál. Természetesen itt is minden attól függ, hogy mi az áru, amit reklámozni akarunk. Hasznossági cikkeknel az egyszerűbb formák díszítés nélkül a legsikeresebbek. Vannak esetek azonban, pld. idegenforgalmi képek vagy egyes kozmetikai hirdetések, ahol művészi ízléssel megtervezett dekoráció plakát lehet a legeredményesebb.

Áttérve a dekoratív jellegű reklámok tárgyalására, legnagyobb szerepe a kirakatnak van. Hogy ez mennyire fontos tényező, azt az mutatja, hogy kirakattervezés és kirakatrendezés ma már külön iparággá, vált, melyet külön tanfolyamokon sajátíthat el, aki erre hivatást érez magában. Fontos problémák a kirakattal kapcsolatban, hogy kiírjuk-e az áru árát és milyen módon, milyen színhatású tárgyak a legalkalmasabbak a figyelem felkeltésére, mennyi tárgyat helyezünk a kirakatba, hová helyezzük azokat, milyen legyen a megvilágítás, stb.

A tárgyi reklám utolsó csoportja az ú. n. hasznos reklám. Vannak áruk, amelyeket szívesebben vesz meg a közönség, ha magán az áru célján kívül, annak még mellékes hasznát is látja, pl. a doboz egyes árucikkeknél mellékes hasznót is nyújt a vevőnek. Kísérletekkel döntötték el, hogy egyforma térfogat mellett milyen alakú doboz a legmutatósabb.

Néhány legjellegzetesebb reklámkutatási problémát mutattunk itt be, amelyek sejteni engedik, hogy milyen sokrétű a reklámlélektan munkaköre. Minden reklámozási kérdésre tudunk ma már exakt lélektani kísérlettel feleletet kapni. Egyes konkrét esetekből azonban nem vonhatunk le általános következtetést, hanem minden esetet külön-külön kell vizsgálat tárgyává tenni, ha eredményt akarunk elérni. A reklámkutatásnak három fajtája van a szerint, hogy melyik fokon ejtjük meg a pszichológiai vizsgálatot: a) Lehet a reklámhadjárat megindítása előtt kutatni, hogy milyen reklámeszközök válnak majd be. b) Lehet kész terveket elbírálni, hogy melyik kerüljön kibocsátásra, vagy a reklámhadjárat közben kísérletileg kiválasztani, hogy melyik reklám biztosítja a legnagyobb sikert és melyik kerüljön további kibocsátásra, c) Lehet egy lefolytatott reklámhadjárat befejezésekor, tehát utólag kutatni, hogy milyen hatást ért el és a megállapításokat tanulságként a jövő reklámozáskor felhasználni. Mindhárom fajta reklámkutatásnak megvannak a maga sajátos módszerei,* nevezetesen az elkülönítő eljárás, az érdemsorrend módszer és a próbapéldány-vizsgálat.

IRODALOM.

- Kitson H. D.*: Minor Studies in the Psychology of Advertising. Right and Left Hand Pages in Magazines. Journ. appl. Psychol. 7, 1923.
- Lysinski E.*: Zur Psychologie der Wortmarkenreklame. Zeitschr. f. Handelsw. u. Handelpraxis. 12, 1919.
- Poffenberger A. T.*: Conditions of Belief in Advertising. Journ. appl. Psychol. Vol. 7, 1923.
- The Return Coupon as a Measure of Advertising Efficiency. Journ. appl. Psychol. 7, 1923.
- Psychology in Advertising. Newyork, 1932.
- Poffenberger A. T. & Franken R. B.*: The Feeling Tone of Type-faces. Journ. appl. Psychol. Vol. 7. 1923.
- Roloff H.*: Experimentelle Untersuchung der Werbewirkung von Plakatenwurf en. Schriften zur Psychol. der Berufseignung u. des Wirtschaftslebens. Leipzig, 1927.
- Seyffert R.*: Allgemeine Werbelehre. Stuttgart, 1929.
- Strong F. K.*: Value of White Space in Advertising. Journ. appl. Psychol. Vol. 10.
- Werner-Schulte*: Beiträge zur Reklám psychologie: Buchstaben Zwischenraum und Lesbarkeit, Prakt. Psychol. 1920-21, 2.
- * Ld.: A piac- és reklámlélektan eredményei. Lélektani Tanulmányok. V. 1941.

III. AZ IPARI MUNKA LÉLEKTANA.

Az ipari lélektan a gazdasági életre alkalmazott lélektannak egyik munkaterülete. Mint minden alkalmazott lélektan, a cselekvés irányításának eszközeivel foglalkozik. Az ipari munkában a munka végrehajtását kétféleképp irányíthatjuk: vagy mi állítunk be követelményeket, amelyekhez a cselekvőknek alkalmazkodniuk kell, vagy mi igyekszünk alkalmazkodni a cselekvő egyének természetéhez és keressük a nekik legjobban megfelelő cselekvésmódokat és ezekhez igyekszünk hozzáigazodni, illetve a körülményeket ezeknek megfelelően alakítani.

Az ipari lélektanban a követelmények állítását a diagnosztikus alapú kiválasztás végzi, a hozzáigazodást pedig a munkamódok lélektani feltételeinek tanulmányozásával tesszük lehetővé. Az ipari lélektan e szerint két ágra oszlik: az egyik a képességvizsgálatokkal, a másik a munkatanulmányozással foglalkozik. A cél mindkét feladatban egyezik: a legkisebb erő befektetéssel a legnagyobb terméi® elérése.

Az ipari téren legelőször is a munkára való alkalmasság kérdése kerül felszínre. A munkára való alkalmasságot vizsgálhatjuk egy meghatározott egyén szempontjából; ilyenkor mivel az a kérdés, hogy melyik az illető egyén képességeinek legjobban megfelelő munka, a személy mint szociális probléma lép előtérbe. Az egyén adottságait, képességeit pályaválasztás céljából diagnosztizáljuk. Ezzel szemben inkább gazdasági szempontú az a kérdés, hogy egy meghatározott munkára miképp választható ki a legalkalmasabb egyén. Ilyenkor tehát szelektálás céljából végezzük a képességvizsgálatot. Itt csupán gyakorlati hasznukra óhajtunk röviden rámutatni.

Az USA-ban, miután bevezették a vonatvezetők kiválasztását szolgáló vizsgálatokat, a balesetokozás miatt elbocsátottak száma 14.1%-ról 0.6%-ra esett. A bostoni magas vasút vezetői közül 86-nak pszichológiai vizsgálaton kellett részt vennie. A teszteknel elért ranghelyeiket balesetszámaikkal összehasonlítva következő adódott:

Teszt ranghely	0—4 baleset évenként %-ban	5—18 baleset évenként %-ban
jó	56	44
közepes	53	47
rossz	20	80

Látható, hogy a többszörösen balesetezők azok közül kerülnek ki, akik a vizsgálatokon nem váltak be, úgyhogy a megfelelően alkalmazott tesztek az ilyen személyek kiküszöbölését teszik lehetővé. Hollandiában egy villanylámpa készítő üzemben az irodai személyzet 70%-át tesztek segítségével, 30%-át a nélkül válogatták ki és alkalmazták. Azok közül, akiket el kellett bocsátani, mert nem váltak be (összesen 36) csupán 7 tartozott a megvizsgált csoporthoz és 29 a nem megvizsgálthoz. Az ipari lélektan másik problémacsoportja a hozzáigazítás kérdése, vagyis a munka módjának és menetének a munkáshoz való alkalmazása és a munkához tartozó egyéb körülményeknek legelőnyösebb alakítása. Ezt a munkatanulmányozás néven összefoglalt ágat következő fejezetekben tárgyaljuk: a) Munkamozdulatok gazdaságossága, b) Munkabeosztás és munkamenet, c) Környezeti hatások, d) Ösztönzés.

a) *Munkamozdulatok gazdaságossága.*

Sportban nagy súlyt helyeznek arra, hogy a helyes mozdulatokat tanítsák be, kevés vállalat méltatja azonban figyelemre a munkások betanításának fontosságát. A gyakorlati lélektan módszereivel lehetővé válik a fölösleges munkamozdulatok kiküszöbölése és elérhető az, hogy a munka elvégzésének legelőnyösebb módját sajátítsák el. Természetesen nagy körültekintést és óvatosságot igényel az ilyen eljárás, mert vannak olyan mozdulatok is, amelyek a munka szempontjából fölöslegeseknek látszanak, fiziológiailag azonban megindokoltak és ha ezeket akarnánk lefaragni, többet ártunk, mint használunk. A munkaelemzésnek figyelembe kell vennie ezeket a szempontokat és ilyen alapon kiválasztania a legtermészetesebb és legkönnyebb mozdulatokat, amelyek a munkásnak valóban energia megtakarítást jelentenek. Az előnyös és célravezető mozdulatok betanítása a helyes szokások kialakítását segíti elő, ezek

viszont, mint a szokások kialakulásának lélektanából tudjuk, a cselekvések automatizálásának eszközei; megkönnyítik a cselekvést azáltal, hogy lecsökkentik a vele járó gondolkodási és akarati munkát. Amennyire elősegíti a cselekvések lefolyását a helyes szokás, annyira gátolja a helytelen, amelyet sokkal nehezebb átalakítani, mintsem kezdetben a helyes szokást kialakítani. Helyes munkamozdulatok betanításával a fáradást is szabályozhatjuk. A fáradásszabályozás idő-, út- és erőmegetakarítással dolgozik. Leghatásosabb, ha a fölösleges erőt (mozgást, elhatározást, tanulást stb.) kikapcsoljuk. Ezért Taylor a munkákat mozgás- és időtanulmányoknak vetette alá, Ő és Gilbreth a lapátoló és kőműves munkában tekintélyes teljesítményemelést ért el azáltal, hogy terméketlen mozgásmozzanatok kiiktatását sikerült megtanítania.

Az új módszerrel a napszámosok a téglákat jó oldalukkal egyirányban rakják, a kőműves egyszerre nyúl értük, nem kell őket megforgatnia és a malterezés megfelelő magasságra helyezésével a hajolást is ki lehetett küszöbölni. Ezáltal 18-ról 5-re csökkent a mozgások száma és 120-ról 350-re emelkedett a kétóránként lerakott mennyiség.

Egy angol bányában a csákánynak fel-le mozgatása helyett betanították az elliptikus pályán való lengetését. Ezzel egy egész éven át ellenőrzött, átlagosan 17%-os teljesítményemelést értek el.

Irodai munkában is eredményes a mozgástanulmány. Lassított filmfelvételeket készítettek és a személyzet ilyen módon megtanulhatta, hogy a fölösleges mozgásokat megfigyelje és kiküszöbölésüket megszokja, ami utóbb a munkaidőt 10%-kal rövidítette.

Ezek a módszerek sokszor azt a téves látszatot keltik, hogy az ipari pszichológia fölösleges módon túlterheli, túlhajszolja a munkást azáltal, hogy teljesítményét felnöveli. Ezzel szemben, mindössze arra szolgál, hogy ugyanazzal az energiával tudjon többet produkálni.

Lehnernek a postaműszerész tanonciskolában végzett vizsgálatai szerint hasznos útmutatást nyerhetünk a betanításra vonatkozóan, ha a munka minőségi és idő adatait összehasonlítjuk. A minőségi és idő adatok ismerete alapján módjában áll

a betanítónak mindig azt a tényezőt befolyásolnia, amelyik a legjobb teljesítményhez vezet. Nem helyes például egy közepes és lassú embert arra kényszeríteni, hogy még pontosabban dolgozzék, amikor lassúsága úgyszólván jelent számára. Előbb tempóját kell növelni, hogy a közepes minőségének megfeleljen.

Sokszor a baleseteknek is csak az az egyszerű oka, hogy nem tanulta meg eléggé a munkás, hogy miképp kell az eszközökkel bánnia. Lehetséges az is, hogy a munkás nem tudja mozdulatait megfelelően koordinálni.

A hibás mozdulatok elemzését vezette be a baleset-elhárításra több amerikai villamosvasút-társaság. Az egy emberre bizonyos kilométerszámmal eső baleset-átlag ilyen oktatások alapján a következő tábla szerint csökken:

Boston	6.4-ről	3.8-ra
Cleveland	1.3 „	0.7 „
Milwaukee	2.8 „	0.5 „

A munkaeszközöket is az emberi mozgás természetéhez kell hozzáigazítani. Pl. ha valaki balkezes, könnyebb olyan gépet kezelnie, ahol a megfelelő műveleteket balkézrel kell végrehajtania. – Taylor és Gilberth különféle szerszámok: habarcsverő, lapátnyél stb. alakját módszeresen variálták, hogy a legkezelhetőbb formákat szabványosítsák. – Sima nyéllel Schulte adatai szerint óránként 100 kg-mal több szenet lapátoltak, mint nyers nyéllel; könnyebb, hosszabb nyéllel, 135°-os szöggel érték el a legjobb eredményt.

A szortírozás végrehajtása nem ábc-ben, hanem betűgyakorlatok szerint elrendezve a leggyorsabb. Ezért a rendező rekeszeket legyező formában e szerint rendezték el, így a korábbi 26 drb/percről 35 drb/percre emelkedett a teljesítmény.

Az eszközök alkalmazása, illetve javítása mutatkozott hasznosnak a tanításban, pl. fokozatos nehézségű anyag bevezetésével, majd modellek alkalmazásával a König és Bauer által egy würzburgi gyárban géplakatosok számára tartott 10 hetes tanfolyamon.

	régi tanítás	fokozatos terv	modell alkalmazása
pontosság értéke	100	128	131
gyorsaság értéke	100	117	115

Sokszor a helytelenül megtervezett gép a fáradékony-ság oka. Ilyenirányú megfigyelések elősegíthetik a javítást. Kitűnhet például, hogy csak az ülések nagyságát kell megváltoztatni és már kevésbé fárasztó a helyzet. A felesleges hajlongás nemcsak testi fáradtságot okoz, hanem a célszerűtlen cselekvést kísérő kedvetlenség is beáll.

Az út megtakarítása az eszközök és az anyag elrendezésével érhető el. Révész Géza egy kávénagykereskedésben a dobozok, töltőgépek, mérlegek helyének átrendezésével az út % részét megtakarította, egy cigarettagyárban pedig a terméketlen munkaidőt 30%-ról 12%-ra csökkentette.

Nagy munkakönnyítést jelenthet a felesleges elhatárolások kikapcsolása. Automatikus emlékeztetők megkönnyítik a gépkezelő munkáját. A munka elvégzésére célszerű a rendelkezéseket előre sorozatban megadni, ezzel kiküszöbölhető, hogy a munkaközben az egyes mozzanatok egymásra következésének külön figyelmet kelljen szentelni.

b) *Munkabeosztás és munkamenet.*

Tudományos üzemvezetésre, személyzeti mérnökségre először Amerikában és Franciaországban törekedtek. A legfontosabb kutatásokat Marey, Taylor és Gilbreth végezték. Taylor inkább a specializálódásnak kedvezett munkamenetek leegyszerűsítésével, ami a Ford-féle futószalagra vezetett. Gilbreth ezzel szemben a munka változtatásában látta a legeredményesebb elosztást, a munkamenet több részét végeztetvén el a munkással egymásutáni időszakokra csoportosítva. Például vizsgálhatjuk, hogy melyik eljárással váltható ki a legnagyobb teljesítő-képesség és biztosítható az eredményesebb munka: ha egy emberre bizzuk a kert tavaszi rendezését 8 napi munkában (1 nap kapál, a másodikon gyomlál, a harmadikon nyes stb.), vagy 8 emberre 1 napon (az egyik csak kapál, másik csak gyomlál stb.). A kérdés természetesen a munka jellegétől függ; munkamenet-tanulmányok kellene a beosztáshoz és betanításhoz egyaránt.

Hogy kinek kedvez a monoton munka és kinek a változatos, kísérletileg megállapítható. Burnett kísérleteiből kitűnt,

hogy az alacsony értelmi színvonalúak élvezték az ismétlődő monoton munkát, az intelligensek nagyon fárasztónak találták és teljesítményük rosszabb volt az alacsony értelmi színvonalúakénál.

Egy angol cigarettagyárban módszeres kísérletekben változtatták a sodrás és vágás műveleteit:

	Teljesítmény
óránként:	
tetszésszerű változtatás	233.5 drb
1 óra sodrás, utána levágás	244.5 „
$\frac{1}{2}$ óra sodrás, utána levágás	246.0 „
3 óra sodrás, utána levágás	232.0 „
sodrás egyfolytában, majd vágás egyfolytában	218.5 „

Látható, hogy az $\frac{1}{2}$ óránkénti változtatás a legkedvezőbb. A munka nemének megfelelő változtatással teljesítménynövekedés érhető el.

Igen előnyös, ha széria-gyártásban a munkás az anyagot át tudja tekinteni. Ezért frakcionált munkaadagokat szoktak alkalmazni, ahol a munkás eredményét előre látja és ellenőrizheti, mit végzett már el. Ez ösztönzően hat és az igény-színvonalat emeli.

Kávécsoomagolásnál felvitték a teljesítményt 43.75 egységről 85.71 egységre és peddig: 1. a csomagolás részmunkáit lélektanilag elemezték és képességvizsgálat alapján a legjobbakat választották ki a munkára, 2. a várakozási időket kiiktatták, 3. a szükséges eszközöket (mérleg, töltőgép, zacskó) kis helyre, az előbbi tér K-ére összpontosították.

A munka fárasztó hatását a ritmizálás is csökkenti. A ritmus nagyon jó módszer az energiamegtakarításra, ekkor ugyanis nem kell külön impulzus minden egyes kezdéshez, a ritmus mintegy viszi a munkát. A ritmus lecsökkenti az energia-befektetést, automatikussá teszi a mozdulatokat. Akkor is növeli a teljesítményt.

Általában meg lehet találni az egyes munkákhoz a legmegfelelőbb ritmust. Gemelli és Galli fémesztergályosokra megvizsgálta az optimális tempót.

sebesség	Hibátlan darabszám		
	egyik munkás	másik munkás	harmadik munkás
42	135	132	122
54	139	141	129
66	140	133	142
70	132	122	127
76	117	124	123

A munkamenet kérdésével szorosan összefügg a munka-
idő helyes beosztásának kérdése. Ezzel elérhető, hogy ne lépjen
fel nagy fáradás és a teljesítményben ne mutakozzék túlságos
ingadozás. Pl. mosodában ketten dolgoztak mángorlón: az egyik,
aki a ruhát betette, egész nap állt, a másik, aki kivette, egész
nap ült. Minden 12 percben szerepet cserélve a teljesítmény
12%-kal növekedett.

A helyesen beosztott munkaidőbe a szüneteket is terv-
szerűen kell beiktatni. Az egyforma és a változatos munka is
előbb-utóbb kifárasztja a munkást, ezért kell pihenőket tartani.
A pihenés időpontjának és kitöltésének problémái az ipart so-
kat foglalkoztatták. Az ipari munkában a pihenés eredményes-
ségének titka az, hogy a hosszabb pihenőnek nem szabad az ösz-
szes, a munkahelyen töltött időt megnövelnie. Ezért javíthatja
a teljesítményt a munkaidő rövidülése még akkor is, ha a pihe-
nőből nagyobb részt kell áldozni, mint a tényleges munkából.
A rajnai barnaszén és brikettgyár 1925-ben áttért a 12 órás
munkaidőről a 10 órára, de a régebbi 2 óra pihenő helyett csak
1 óra pihenőt iktatott be. Noha az effektív munkaidő 1 órával
rövidült, a teljesítmény annyira fellendült, hogy jelentésük sze-
rint elsősorban e miatt 1%-kal emelték az oształékot.

A szünetszabályozás előfeltétele a gondos fáradástanul-
mány: ez adja meg, melyik munkánál, hol kell beiktatni a szü-
netet. Több kisebb szünetet általában jobbnak tartanak kevés
hosszabbnál. A szünetek hosszúságát és helyüket esetenként ki
kell kísérletezni.

Fáradási görbéken alapuló, két soronkívüli egy negyed-
órás szünet beiktatásával, teljesen monoton menet-maratás vas-
munkában, változatlan effektív munkaidő mellett sikerült egy
hazai gyárban komoly és tartós teljesítményjavulást elérni
(Schiller).

A szünetek előnyös hatása leginkább a lassú munkásoknál mutatkozik. Címkézők 3 csoportjánál 10 perces szünet-beiktatás következő javulásokat adott: a legrosszabb csoportnál 17%, a középsőnél 13%, a leg jobbnál 8% – a szünetek beiktatásának jó hatása nem mindig mutatkozik meg rögtön. Sokszor csak hetek után emelkedik a termelés, de akkor állandóan megmarad a javult fokon.

A szüneteket a munka szerint különböző módon lehet kitölteni. A szünetkitöltés kérdését Wyatt és Ogden vizsgálták behatóan.

szünetszabályozás	siker
kis szünetek nélkül	100
fel-alá járkálás	102
teázás, zenélés	104
szabadon kitöltve	108
teljes fekvőpihenés	110

Egészséges lehet egyes munkáknál a szüneteket tornával kitölteni. Nyomdai betűszedőknél 15 perces szünetet iktattak a délelőtti munkába és énekel, légyógyakorlatokkal, könnyű tízóraival töltötték ki. Közben a termet kiszellőztették. 20 munkás-lány produkciója 2 héttel ezután 8% emelkedést mutatott. Egyik meg is jegyezte: „Úgy látszik, hogy most 45 perc alatt annyit dolgoztam, mint azelőtt 60 perc alatt és sokkal frissebbnek érzem magam”. – A szünet nemcsak a pihetségben érezteti hatását, hanem pszichológiai hatása abban nyilvánul, hogy előtte is nagyobb kedvvel dolgoznak.

Munka-lélektani szempontból fontos a heti munkaóraszám is. Heti 68 órás munkahét helyett külföldi iparvállalatnál 60 órás munkahetet vezettek be, a napi termelés 8%-kai növekedett.

A heti óraszám a hiányzásokra, mulasztásokra is kihatással van. 5000 szövőgyári munkásnőnél tanulmányozták a munkáról való elmaradásuk időmennyiségét; kitént, hogy az 55 órát dolgozók évente 13 nappal többet mulasztottak, mint a 48 órát dolgozók. Az egy napi munkaidőt és a heti óraszámot úgy kell megszabni, hogy ne álljon be hirtelen kimerülés. A fáradékony-ságot a balesetek számával is lehet mérni.

c) *Környezeti hatások.*

A munkakörnyezet élettani és lélektani hatását nem lehet mindig pontosan megkülönböztetni. A hőfok és légnedvesség, a szellőzés elsősorban közvetlen élettani hatású, de közvetve a hangulatra, munkakedvre is hat és ezáltal a teljesítményt károsan befolyásolhatja. A teljesítmény átlaga sokkal állandóbb megfelelően szellőzött munkahelynél, ahol a por eltávolításáról is gondoskodnak.

Kedvezőtlen atmoszferikus viszonyok között a balesetek száma erősen növekszik, nevezetesen, ha a munkások tartósan fáznak, vagy túlságosan melegük van. Egy angol muníciógyárban nő- és férfimunkások egészen megegyező balesetgyakorisági görbét adtak a változó hőmérséklet szerint.

A világítás hatása is nemcsak ott jelentős, ahol a látásvezérlést megkönnyíti, hanem általában a kedélyt befolyásolja és így a nemvakító, erős, egyenletes fény igen előnyösnek bizonyul. Lahy közlése szerint egy detroiti motorgyárban 1922-ben a világítást 12 láb gyertyáról 65, 90, 140-re emelték és ezzel a 100-as teljesítmény-index 118, 125, 136-ra emelkedett. Egy francia nyomdában, ahol a látási vezérlés elsőrendű fontosságú, 16-ról 30, 40, 76-ra emelt világítással 100, 107, 116 indexet értek el.

A világítást természetesen csak rendszeres tudományos módszerekkel lehet megjavítani, mert egyszerű világítás-növelés lehet ellenkező hatású is; pl. túlságos fény lés áll elő, ami zavarja a munkát.

A zaj befolyása is igen erős a munkára. A folytonos egyenletes zaj testi munkásokra kevésbé, de szellemi munkásokra annál nagyobb mértékben hat kedvezőtlenül. Egyenlőtlen zaj, majdnem mindenféle munkásra zavaróan, izgatóan hat. Egyrészt a termelésben mutatkozik ez, de ott is, ahol az egészségre közvetlenül nem hat, az idegrendszert mégis károsan befolyásolja és nagyfokú fáradtságot okozhat (Schnell). Egy biztosító társaság író- és számloló termeiben a zajnak 45 egységről 35 egységre való leszállítása 12% teljesítményjavulást eredményezett. Nevezetesen a hibák csökkennek, mert jobban tudnak figyelni, kevesebb energiát kell pazarolni a zaj elleni védeke-

zésben. A lakásépítés távolról sincs tekintettel az emberek zajmentességi igényeire.

A kényelmi berendezések fokozása is fontos munkakedv javító tényező. A sportpályákkal, szórakozási lehetőségekkel, csinos, impozáns berendezéssel rendelkező gyártelephez a munkások sokkal inkább ragaszkodnak, mint máshoz. A környezet hatása általában nagyon nagy lehet. Ha valaki nem megfelelő helyre kerül, nem dolgozhat eredményesen. Ilyenkor megvan az a veszedelem, hogy ez a hatás nem közvetlenül jelentkezik, hanem úgy, hogy a nem neki való környezetben dolgozó munkás arra következtet, hogy az egész üzemet rosszul szervezték meg. Az ilyen elégedetlenséget a környezet javításával kiküszöbölhetjük, szebb környezetben szívesebben dolgoznak.

A környezeti hatásoknak a balesetek keletkezésében fontos szerep jut. Mint láttuk, a hőfok, világítási és szellőztetési viszonyok stb. felelősek lehetnek a balesetekért. Balesetek lehetnek továbbá, ha a veszélyes alkatrészek nincsenek eléggé elkülönítve. Ezért hatásos a különböző óvóberendezések felszerelése, a veszedelem elszigetelése.

d) *Ösztönzés.*

A munkaöröm kiváltása a legfőbb gyakorlati lélektani eredmény a munkatanulmányozásban. A munka-örömet az igazságos bér, a szociális bánásmód és az ösztönzések adják. A bérrendszerekben legkezdetlegesebb sommás bérről áttérnek a napszámra, óraszámra, majd az akkordbérre és ennek kritikai formáira, amilyen pl. a Bedeaux-rendszer (Almásy). Ez gondosság mellett főleg gyorsaságra nevel. Valamennyien ösztönözni akarnak nagyobb munkabefektetésre. A vállalkozás vagy részesedés (Bata) lehetősége ismét ösztönző erő. Ezenfelül a címadás hasznos serkentő, azért alkalmaznak magasabb hivataloknál fixfizetést ranglétrával. A bérörömmön kívül sikerörömet ismerünk, amely a teljesítmény állandó ellenőrző kimutatással és versengéssel (Amerikában az utazókat értesítik kollegáik eredményéről) fokozható.

Németországban a „Deutsches Institut für Arbeiterschulung” (Dinta) új rendszert vezetett be a tanoncok betanítá-

tására. Mindegyik bekerül egy olyan kis gyárüzembe, amely a főmunkának egy-egy részét képviseli. A tanoncok ezeknek a kis gyáraknak belépésük napjától kezdve részvényesei. Előhaladásukat kartonrendszer segítségével ellenőrizhetik: minden üzemben kapnak egy kis kartont, amire rávezetik a munkavégzéshez szükséges idejüket; ugyanott egy ügyes munkás munkaideje is szemmel tartható, így a tanoncok ellenőrizhetik javulásukat. Nyomon követhetik ezenkívül, hogy milyen szerepet játszanak a saját gyárüzemeikben, mert minden héten grafikonon feltűntetik az összermelést. Három évi tanoncság alatt csupa ilyen kis gyáron mennek át, amelyek a nagy üzemben végzendő munkának egy-egy részét képviselik, így az egész iparág iránt felkeltődik érdeklődésük és saját részmunkájuk is értelmet nyer.

A funkcióöröm (tevékenykedés, mozgás) is jelentékeny tényező és ehhez a társadalmi hasznosság tudata, a munka szociális értékének érzése, a lét jogöröm is szerepet játszik. Ez csak akkor eredményes, ha a munkás biztonságban érzi magát és családját és jövője felől nincsenek kétségei. Ezért a társadalmi biztosítás rendszere is lélektani alapú.

Sok kísérlet igazolta a béremelést és főleg a prémiumemelés hasznosságát. Egy 1924. évi frankfurti sürgős kubikusmunka alkalmával a prémium megkettőzése a munkaóránként ellátott földtömeget 0.28 m^3 -ról 0.40 m^3 -re emelte.

A munkaörömet fokozza a gyártás menetének oktatása, mivel a munkás a maga műveletének értelméről és fontosságáról részletes képet kap. Továbbá a szabadidő megszervezése is ösztönző hatású, ha kellemes és hasznos szórakozásokról gondoskodnak számára gyárban és iskolában egyaránt.

Gilbreth a munkaközben, Ford viszont a szabadidőben való ösztönzést tartja eredményesebbnek. A munkaközben való ösztönzésnek két faja van: lehet a munka egyes mozzanatait érdekessé tenni és így a munka iránt való érdeklődést ösztönzésül felhasználni. Másik módszer szerint a munkán kívül fekvő ösztönzéseket alkalmazunk; kilátásba helyezett jutalmakkal, elérendő eredményekkel stb. serkentünk a munkára. – A Ford szerinti eljárás a szabadidőt alakítja úgy, hogy a munka fáradságáért mindenképen kárpótoljon és ennek a kihatásait használja fel a munkára való serkentésben.

Éppen olyan fontos, hogy sikereiért dicséretet kapjon a munkás, mint az, hogy megkorholjuk, ha hibázik. A biztatásnak legtöbbször az lesz a hatása, hogy megkönnyíti a munkásnak a sikeres mozdulatot, vagy munkamód gyors elsajátítását. Nagyon előnyös jutalmakat kitűzni a jól elvégzett munkára, ezeknek azonban olyanoknak kell lenniök, hogy többen is elérhessék, mert ha azt tapasztalják, hogy teljesítőképességüket túlhaladja, akkor ellenkező irányban befolyásolja a munkát, nem igyekeznek és a többiek munkája is rosszabb lesz. Kísérletileg eldönthető, hogy milyen csoportokat állítsunk össze; kik hatnak egymásra serkentőleg, kik dolgoznak jobban egyedül. A csoportok összetétele erősen befolyásolja a teljesítményt: Minden csoportmunka nivellál, a jobbak renyhülnek, a gyengébbek javulnak. Ezért ügyelni kell arra, hogy az igen jók előnyeit ne veszítsük el a gyengébbekkel való keverés folytán és a gyengébbeket közepesekkel javítsuk. Az oxfordi mezőgazdasági kutató intézet puszta átcsoportosításokkal a krumplikapálás teljesítményét megháromszorozta. Moede szerint ugyanannak a k. sz.-nek munkatempója lassú (97) társal 113, gyors (128) társal 120.

Ha a munkás teljesítményét grafikusán tüntetjük fel állandóan, ez alkalmat ad arra, hogy az esetleges visszaesések okára fényt derítsünk. Prof. Hackel budapesti előadásában mezőgazdasági vonatkozású példákat adott elő. A cukorrépa ültető sorokat 50 méterenként póznával jelölte meg, úgyhogy a munkás minden pillanatban észlelhette, hogy hol tart. Ez annyira javította a munkakedvet, hogy heteken át 20%-nál több teljesítményt nyújtottak. A munkateljesítmény ellenőrzési lehetősége persze a különféle munkákban nem egyformán hatásos: nehéz munkában 30%-ot, revíziósnál 12%-ot, precíziósnál csak 2%-ot javított a számláló óraművek beiktatása.

Az elégedetlenség nagy munkahátráltató. Ennek oka lehet tisztán pszichológiai. Pl. egy olyan munkás, akit felvételnél barátságatlanul fogadnak, bizonytalanságban hagynak a felől, hogy mik a felvételének lehetőségei, milyen feladatok várnak rá, csupán belöki valahová, a nélkül, hogy tudná milyen fizetést remélhet, nem tud olyan eredményesen dolgozni, mint az, akit mindjárt az első alkalommal jól fogadtak, jó benyomáso-

kat szerzett munkahelyéről. Nagy munkagátló, ha valaki idegennek érzi magát egy munkahelyen. Elégedetleneket sokszor csekély kiemeléssel meg lehet változtatni. Carnegie közlése szerint Charles Schwab csodát művelt egyetlen műszerészával, aki elégedetlen volt, azáltal, hogy munkahelye ' fölé odairta: „A műhely vezetője”.

Ösztönző és érdeklődésselkeltő lehet, ha a részmunkát végzőkkel ismertetjük az egész üzem szervezetét és kiemeljük az ő munkájuk fontosságát és a munka célját tudatosítjuk. Általában az egész üzem megszervezése lehet ösztönző, serkentő vagy ellenkező hatású. Rossz szervezés forrása az ellenszenvnek, ez kihat a munkakedvre, csökkent munkakedv lassúbb munkatempót és így alacsonyabb munkateljesítményt eredményez.

Ösztönző a propaganda is. Egy zittai cérnagyárban oktató képekkel a hibás leállítás gyakoriságát fiatal munkáskorúknál 12%-ról 1%-ra, idősebbeknél 20%-ról 13%-ra csökkentették. A propagandaképek nagy sikerét az OTI baleséthárító propagandája is igazolta: nemcsak üzleti, hanem üzem- és társadalomszervezési célok is indokolják a reklámléktan nagyarányú fejlődését (Lélektani tan. V.). A gyakorlati lélektannak a képességvizsgálatokból a munkatanulmányozáson át a reklám- és piackutatásig vezető gazdasági kérdésköre nemcsak az ipar és kereskedelem, termelés és eladás tekintetében számol az emberi tényezővel, hanem a mindennapi életben is jobban megérteti velünk embertársaink szokásait és igényeit, jobb bánásmódot, apró kényelmeknek és elismeréseknek nyújtását teszi lehetővé.

IRODALOM.

- Blumenfeld, W.*: Über die Fraktionierung der Arbeit und ihre Beziehung zur Theorie der Handlung. Bericht über d. XII. Congr. d. Deutsch. Ges. f. Psychol. Hamburg, 1931.
- Bornemann, E.*: Die Wirkungen der zwangsläufigen Arbeit mit übersteigertem Tempo. Z. angew. Psychol. 54. 1938.
- Burnett, I.*: An experimental investigation into repetitive work. London, 1925.
- Burt, H.E.*: Psychology and industrial efficiency. New York-London, 1929.
- Düker, H.*: Psychologische Untersuchungen über freie und zwangsläufige Arbeit. Experimentelle Beiträge zur Willems- und Arbeitspsychologie. Leipzig, 1931.
- Gemelli, A. e Galli, A.*: Suli' addattamento dell'attività umana all'attività della macchina. Ar. Ital. Psicol. 8. 1930.
- Gilbreth, F. B.*: Applied motion study. New York, 1919.

- Gilbreth, F. B.*: Bricklaying System. New York-Chicago, 1909.
- Gilbreth, F. B.*: Fatigue study. New York 1916.
- Haeblerle, H.*: Arbeitsplatzstudie beim Sortieren von Schriftstücken im Bürobetrieb. Ind. Psychot. 7. 1930.
- Klemm, O. und Sander, F.*: Experimentelle Untersuchungen über die Form des Handgriffes an Drehkurbeln. Prakt. Psychol. 4. 1922-23.
- Lehner F.*: Az iparostanoncok betanításáról. lélektani Tan. IV, 1940.
- Lipmann, O.*: Lehrbuch der Arbeitswissenschaft. Jena, 1932.
- Marey, E. J.*: Travail de l'homme dans les professions manuelles. Rev. Soc. Scient. Hyg. Alim. Páris, 1904.
- Moede, W.*: Experimentelle Miasisenspsychologie. Beiträge zur Experimentalpsychologie der Gruppe. Leipzig, 1920.
- Muldo, F.*: Über Sinnfälligkeit beim Einordnen von Werkzeugen. Ind. Psychot. 9, 1932.
- Münsterberg, H.*: Grundzüge der Psychotechnik. Leipzig, 1920².
- Münsterberg, H.*: Psychologie und Wirtschaftsleben. Leipzig, 1922.
- Myers, Ch.*: Industrial psychology. London, 1929.
- Poffenberger, A. T.*: Applied psychology. Its principles and methods New York-London, 1927.
- Poppelreuter, W.*: Tätigkeit und Ergebnisse der Foreehungsstelle für industrielle Schwerarbeit bei der Geksenkirchener Bergwerks Aktien-Gesellschaft. Psychot. Z. 1, 1926.
- Révész, G.*: Psychotechnische Untersuchungen in der Zigarettenindustrie. Psychot. Z. 6, 1931.
- Sachsenberg, E.*: Leistungsuntersuchungen bei der Fliessarbeit. Z. Vereins Deutsch. Ing. 73, No. 35. 1929.
- Sachsenberg, E.*: Bestgestaltung der Fabrikarbeit. Der Werksleiter. 1929.
- Schiller P.*: A munkaszünetek teljesítményemelő hatásáról. Előadás a Magyar Mérnökegyetben, 1933.
- Schnell J.*: Az utcai zaj a nagyvárosban. Városi Szemle, 19. 1933.
- Schulte, R. W.*: Rpsychotechnische Untersuchungen im Kalksteinbruch. Berlin, 1926.
- Schulte, R. W.*: Arbeitswiesenschaftliche und psychotechnische Untersuchungen im Baubetrieb. Bericht ü. d. Tagung d. Deutsch. Ausschusses f. Wirtschaftliches Bauen. Bamberg, 1924.
- Taylor, W.*: The principles of scientific management. New York, 1911.
- Wallon, H.*: Principes de psychologie appliquée. Párisi, 1930.
- Welch, H. J. and Miles, G. H.*: Industrial psychology in practice. London, 1932.
- Wyatt, S. and Ogden, A. D.*: Notes on an experiment on rest pauses. Rep. Ind. Fat. Rs. Bd. 25, 1924.

Fayer Márta és Molnár Ilona

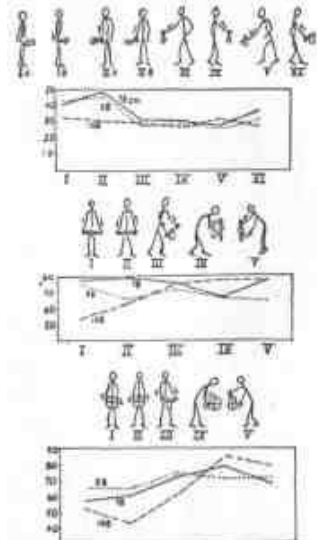
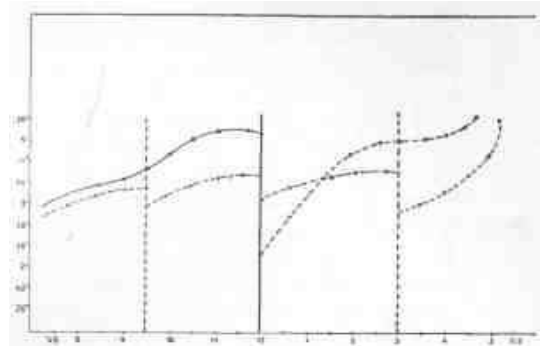
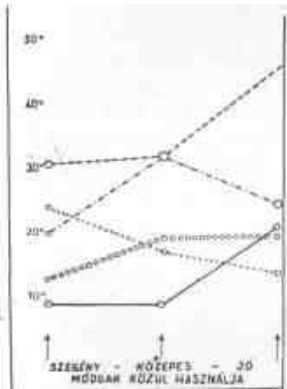
ÁBRAMAGYARÁZAT.

Felül: Stilizálás és tárgyhiiség a plakáton (Urbányi).

Középen: Árucikk eltérő kedveltsége a társadalmi rétegekben (Varga). – Sopron-külvüli szünetek teljesítményemelő hatása maró munkában (Schiller).

Alul: Irodai munkahely kényelmessé és áttekinthetővé tétele (Welch és Miles). - Teljesítmények függése különféle fogantyúk elhelyezésétől (Bürt-Tossagk).

Ábrák „A gazdasági étet lélektana” c. dolgozathoz.

A GYAKORLATI EMBERISMERET JÖVŐJE.

Előadásom tulajdonképpen tárgya az emberismeret jövője. A nélkül, hogy jóslásba akarnék bocsátkozni, ennek a kérdésnek a múltjából bizonyos vonalat szeretnék húzni a jövőbe.

Az emberismeret kérdése elméletileg is igen érdekes. Érdekes számunkra a mások megítélése; ennek a kérdésnek azonban megvan a gyakorlati jelentősége is, mert hiszen ennek alapján helyezük el az embereket és próbáljuk beállítani valamiféle pályára vagy hivatásba. Itt tulajdonképpen a hivatásválasztásnak és a hivatás kijelölésének szempontjából fontos az emberismeret kérdése. Tehát én is leginkább erre leszek előadásomban tekintettel.

Adva vannak számunkra, ha bizonyos pályaszempontokat veszünk tekintetbe, úgynevezett pályalehetőségek, amelyeket előre látunk, azaz olyan módon látjuk őket, hogy tapasztaljuk, milyen életpályák vannak, és részben e tapasztalatok alapján ki tudjuk választani, hol nyílnak olyan pályalehetőségek, amelyeket az emberek betölthetnének. Ezzel kapcsolatban adódnak bizonyos szükségletek, amelyek felmerülnek a betöltővel szemben.

Mindezek a kérdések gyakorlati szempontból az emberismeret kifejlesztését teszik szükségessé. Mert hiszen a pályaválasztás akkor volna tökéletes, hogyha csupa a pályához illő embert választhatnánk ki és mindenki a magához illő pályát választhatná.

Az első tárgyalandó kérdés tehát a pálya kérdése, az, hogy a pályaválasztás a történet folyamán hogyan alakult. Ha ennek a kérdésnek régebbi múltjába nézünk vissza, előttünk áll az a történeti korszak, amelyet éppen az „életpályával” kapcsolatban neveznek rendiségnek. Ez a fogalom ebben az időben egyúttal a pályát, az állást is jelölte. Ebben a keretben a pálya-

választás meg volt kötve. Éppen azért beszélhetünk születési rendiségről, mert meg volt szabva, hogy valakiből mi lesz és mi lehet. Ez ellen a berendezkedés ellen az újkorban egész roham indult meg. Azok a vádak azonban, amelyekkel illették, sok szempontból igazságtalanok. Végre is ez a rendiség ezer vagy ezeröttszáz évig tartotta fenn Európát, mikor is az új polgári társadalom kibontakozott, tehát nem lehetett annyira rossz.

Felfedezhetünk ott is igen jelentős értékeket, éppen a pályaválasztás aránylagos korlátozottságában. A rendiség kialakult akkor, amikor az európai népek a maguk politikai rétegződését elérték és ezek között a népek között azok, amelyek politikai és katonai tekintetben tehetségesebbek voltak, váltak uralkodó rétegekké, maguk alá szorítva a kevésbé tehetségest. A legtöbb európai nemzet körében a nemesség politikai és katonai tevékenységét, amelyet folytatott, jól ki tudta fejteni, mert veleszületett képessége volt rá. Az ember bizonyos képességekkel születik és ezek a képességek hosszú generációkon keresztül megmaradhatnak. Szerepet játszott ebben a születési rétegződésben az is, hogy már a gyermek szülei is tudták, hogy mi lesz belőle, tehát egészen kis-gyermek-kora óta hivatástudattal nevelték egy bizonyos életpályára. Ez nemcsak a nemességre vonatkozott, hanem az iparúzó polgárságra is. Beleszületett valaki valamibe, de ettől tehetségileg nem volt telje sen távol, mert hiszen öröklött tulajdonságokat hozott magával.

Erős hivatástudat alakult ki, mert nagyon erősen megkötött, születéstől halálig tartó hivatások voltak, tehát valaki meg is szerezhette a hivatás ismeretét, sőt legalaposabb ismeretét is. Ilyen pályakötöttség volt az a fejlődési korszak, amely Európában eleinte általánossá vált. Ez sem volt azonban teljes megkötöttség, mert ebben az időszakban is van bizonyos értelemben szabad pályaválasztás, amely áttöri a rendiséget, főleg az Egyház keretében. Pap, sőt főpap lehetett a legalacsonyabb származású ember is.

Az emberi életalakulás emelkedik és hanyatlík. Ennek következtében azok az eredetileg megvolt képességek, amelyek később még fejlődtek, nem voltak állandóan magas színvonalon tarthatók, hanyatlottak, módosultak, más tehetségrétegek kerültek előtérbe. Tehát a régi rend már kezdett ingadozni, bizony-

talanná válni. Akkor merült fel a hivatásba való beleszületés ellen a fő érv, hogy t. i. nem határozhatja meg születés azt, hogy kiből mi legyen, hanem a tehetségre kell azt bízni.

Így alakult ki az európai újkornak egészen a közelmúltig tartó felfogása, amely a pályákat felszabadította és arra az álláspontra állt, hogy szabad társadalmi versenyben kell kinek-kinek érvényesülnie és akkor a tehetségéhez, erőihez, hajlamaihoz legjobban illő pályát majd csak eltalálja; ilyen módon kialakul a legideálisabb társadalmi berendezkedés, amelyben magától, szabadon jut mindenki a neki megfelelő legjobb helyre.

Ez rendkívüli optimizmus, amely olyan korszakban, ahol új és bőséges pályalehetőségek alakultak, mint ennek a polgári osztálytársadalomnak, ennek az óriási kapitalizmusnak a kezdetén igazolódhatott is, vagyis ki-ki megtalálhatta magának a nemcsak egy, hanem többféle alkalmas pályát, mert hiszen sok választási lehetősége volt. Nyilvánvalóan túlzott optimizmus azonban azt hirdetni, hogy tisztán az egyén szabad döntésére bízhatjuk a pályák választását: ez nem számol már azzal sem, hogy kezdettől fogva emberi szabadságunk és áttekintésünk nem olyan nagy, hogy már a fiatal egyén szinte egy magas pontról lássa az életpályák sokaságát és kiválaszthassa a neki legjobban megfelelőt. Ilyesmi a legtöbb esetben nincs is. Az ember bizonyos ösztönös hajlandóságot érez, kedve van valamihez és akkor a felé fordul. De itt már óriási szerepe van a pályaválasztásban a véletlennek, annak a véletlennek, amely nagyon sok tényezőtől tevődik össze. Véletlennek nevezem azt is, hogy valaki milyen körbe születik, mert ez már igen korlátozza tájékozódását. Az egyén rendkívül sok pályát esetleg nem is lát, létezésükről nem is tud.

Minden pályának vannak tárgyi, társadalmi gátjai, amelyekkel meg kell küzdenie annak, aki oda indul. Hogy valaki ezeket a gátakat át tudja törni, az nem mindig tehetségétől függ. Pl. vagyoni helyzete is igen fontos, mert kérdés, hogyan tudja megszerezni a kellő műveltséget valamely pályához. Amerikában, ahol az oktatás igen fejlett, mindenki számára nyitva áll a tanulás lehetősége. Így például valaki nappal mint pincér működhetik s ugyanakkor este nyugodtan továbbtanulhat, akár az egyetemeken is.

Előfordulhat már most az, hogy olyanná alakul a helyzet, hogy Madách szavait idézve, sok az eszkimó és kevés a foka, vagyis bizonyos telítettség mutatkozik egyes pályákon. Pl. tíz évvel ezelőtt rendkívüli mértékben megvolt ez a körülmény. Az, aki azt mondja, hogy szabad kiválasztódás útján jut mindenki a neki megfelelő pályára, az nem számol a nagyon bonyolult, sokoldalú és nehéz emberi életválságokkal. Tehát egészen nyilvánvaló az, hogy nem bízhatjuk erre a szabad véletlenre a pályaválasztást, hanem azt valamiképpen racionalizálni, észszerűbbé kell tenni. Akkor érvényesül az a közmondás, hogy mindenkit a megfelelő helyre!

Ámde hogyan történjék az, hogy mindig az alkalmas ember kerüljön a neki megfelelő helyre és minden helyre az arra alkalmas ember kerülhessen? Nyilvánvaló, hogy ennek több feltétele van. Először is a helyes emberkiválasztás és másodsor a helyesen kiválasztott ember elhelyezkedésének a megszervezése. Az utóbbi, az elhelyezés megszervezése, szociálpolitikai feladat, amely nem tartozhat a mai előadás körébe. Ma mindjobban a felé bontakozik, fejlődik a társadalom alakulása, hogy valamiképpen egy hivatásrendiség alakuljon ki, vagyis az egyes életpályák mindjobban legyenek megszervezve és mindinkább megszervezés útján kapják mindig a megfelelő betöltőt. Ez a rendszer, láthatjuk, egy bizonyos összekapcsolása a születési rendiségnek és a szabad pályaválasztásnak, most már azonban nem születési alapon állítja fel a rendeket, hanem a tehetségnek, alkalmasságnak megfelelően tölti be soraikat.

Azért is fontos ez, mert a hivatásnak ilyen megszervezése megszünteti a bizonytalan pályaválasztás hátrányait, pl. a pályaingadozást. A pályáknak teljesen szabad ingadozása azt jelenti, hogy valaki nem tudja, holnap mit fog tudni csinálni. Amerikában pl. még az egyetemi tanárok jó részét is 2-3 évre szerződtesik. Természetesen itt nem térhetünk ki arra, hogy ez mit jelenthet esetleg a tudományos munkálkodás szempontjából, mert hiszen az ilyen egyetemi tanárnak ideje nagy részét, hogy úgy fejezzem ki, az önadminisztrációra kell fordítania.

Ez azonban már megint szociálpolitikai kérdés, amelyet tulajdonképpen ki is kapcsolhatunk. Nekem elsősorban arról kell beszélnem, hogyan érvényesül a helyes kiválasztást.

Az első kérdés, amely felmerülhet, az, hogyan ismerhetjük meg az embert?

Az emberismeret fejlődését tekintve, a múltja tulajdonképpen az a fajta emberismeret, amit úgy nevezhetünk, hogy ösztönös: az egyik emberismerő, a másik nem az, Ez az ösztönös emberismeret jó-részben veleszületik az emberrel s ha még szívesen gyakorolja is, hozzá tapasztalatokat szerez meg, később emberismereti készséggé válik. Ez a legősibb emberismeret tehát a velünk születéssel kezdődik és tapasztalati gyakorlással bontakozik ki valóságos emberismeretté, miközben azonban a dolgok természeténél fogva nincs általános módszere, csak egyéni. Ez a mód ki van szolgáltatva a véletlennek és nehezen kritikálható. Eredményeiben kapja meg kritikáját. Másrészt ez az emberismeret sohasem kapcsolható ki teljesen: mert nyilvánvaló, hogy semmiféle módszer nincsen, már. t. i. pszichotechnikai módszer, amely helyettesíteni tudná magát az embert megismerő embert, mert hiszen a módszereken keresztül is csak ő lát. Nincs szemüveg, nincs mikroszkóp, sem teleszkóp, amely végérvényesen szem nélkül működik. Így világos, hogy semmiféle módszer nem helyettesítheti az ösztönös emberismeretet a pszichológiában sem, hanem éppen azt kell támogatnia. Sőt azt mondhatjuk, minél finomabb pszichotechnikai emberismereti módszereink alakulnak ki, annál jobban szükség van az igazán jó emberismerőre. A pszichológia tehát nem halad a gépiesedés felé, de nem nélkülözheti a pszichotechnikai vizsgálatokat sem. Minél finomabb valamely pszichotechnikai emberismereti módszer, annál értelmesebben kell azt kezelni. Ennek következtében, ha értelmetlenül bánok vele, sokkal súlyosabb hibákat követhetek el, mint a kezdetleges eljárásokkal; különösen akkor, ha valami alig észrevehető képességet kívánok felderíteni.

Mindezekből nyilvánvaló, hogyha pályaválasztás szempontjából akarjuk az embereket megismerni, akkor ezt a megismerést intézményesen meg kell valamiképpen szervezni; és nem elég, hogy vannak született, de csak egyéni intuícióra támaszkodó emberismerők, hanem általánosan használható módszerek és általánosan működő intézmények is kellenek – természetesen azzal a feltétellel, hogy az illető intézményekben lehe-

tőleg tehetséges emberismerők használják ezeket a módszereket.

Így jutunk el ahhoz, hogy kell lenni valami objektív kritériumnak az ember megismerésére. Ez a felismerés természetesen akkor adódik, amikor egyrészt az embernézés rendszerebbé válik, másrészt szükség van a fokozott emberismeretre. Ez mind a kettő körülbelül egybeesik a múlt században a pszichológiának mint szaktudománynak a kialakulásával.

Azt látjuk, hogy a pszichológiai érdeklődés az ember lelki életének új meg új területeit veszi birtokába. Új és új emberismereti vizsgálatok alakulnak ki. Érzékelés, emlékezés, figyelemvizsgálatok és azoknak különféle fajtái jelentkeznek, majd az értelmi felfogást, következtető-képességet vizsgálják, azután mindjobban láthatjuk, hogy a képzelet, majd a jellem, akarat-erő, megbízhatóság stb. kérdéseibe is beletekintenek. Tehát ezek a vizsgálatok mind jobban és jobban fejlődnek és ma már vannak igen szépen járt útjaik. Tehát a gyakorlati lélektani vizsgálatok bőségesen kialakultak és számtalan tény bizonyítja alkalmazhatóságukat és térhódításukat.

Hiányok persze itt is bőven vannak. Bár a pszichológia túl van már azon a korszakán, amikor teljesen felszabdalta a lelkiéletet, még ma sincs jól és elfogadható módon átfogó, egységes emberképünk. Pedig egészen nyilvánvaló, hogy átfogó, egységes emberkép az, amelybe tulajdonképpen minden részletvizsgálatnak be kell tudni illeszkednie és ebből az emberképből kell megítélni azután a részleteket. A gyakorlati vizsgálatok szempontjából azt a követelményt támasztja az élet, hogy találjunk olyan egyszerű módokat, hogy úgy mondjam, kulcseljárásokat, amelyek segítségével bele tudunk az egyéniségbe látni, de ne veszítsük el azt, ami ma is rendkívül nagy értéket jelent, az ösztönös emberismeretet, ha azt akarjuk, hogy megállapításaink valóban helyesek legyenek.

Próbáltak ilyen módszereket felállítani, az úgynevezett viselkedés-lélektani eredményekből bizonyos lélektani következtetéseket levonni, kísérleteztek a karakteriológiának kifejezéstani részével, így pl. a grafológia segítségével igyekeztek sok mindenre következtetni az egyéniségből; persze mindezeknek a módszereknek megvan az a nehézségük, hogy még mindig nagyon sok bennük az intuíció. Azonkívül ne felejtjük el, hogy

az egységes lelkiélet tulajdonképpen egy mélység-rétegen épül fel, amelyet tudat-alattinak nevezünk. Erre vonatkozólag is előre haladtak a vizsgálatok, ma ezeket a területeket is figyelembe vesszük, sőt vannak ilyen irányú gyakorlati pszichológiai vizsgálatok is. A jövő követelménye az, hogy összekapcsoljuk az ösztönös, tehát velünk született emberismereti képességet a legfinomabb, a legdifferenciáltabb technikai módszerekkel.¹

A harmadik kérdés s körülbelül az utolsó, amellyel az egész problémát lezárhatjuk: nem elég az, hogy ezekkel a módszerekkel megismerjük az embert, hanem az emberismeret szükségességének keresztülvitelétől áthatott társadalom is kell, hogy a kívánt eredményeket elérhessük. Olyan társadalom volna tehát kívánatos, amely tudja, hogy csak akkor tehet megfelelő embert a megfelelő helyre, hogyha mind tudatosabban ismeri meg önmagát. Vagyis az önismeretre és azon túl a közismeretre törekszik. Világos, hogy ezt a szempontot már az iskolában kell a gyermekbe belenevelni: ismerd meg önmagadat és keressed, hogyan ismerheted meg a másikat! Ehhez természetesen az kell, hogy a tanítóságnak és a tanárságnak legyen megfelelő pszichológiai képzettsége. Továbbá az kell, hogy a tanárság legalább olyan emberekből kerüljön ki, akik relatíve kielégítő emberismerettel rendelkeznek, mert különben hogyan kezelik azt a gyermeket, akiből nekik kell embert faragniok. De erre szüksége van minden vezetőnek, aki vezetésében nem tárgyat vezet, hanem elsősorban embert. Aki ösztönösen nem jó emberismerő, annak törekednie kell, hogy emberismeretét tudatosan szélesítse ki. Kell tehát tudatos pszichológiai kultúra a társadalomban, s világos, hogy ez csak akkor alakulhat ki, ha ennek szükséges volta teljesen áthatja a társadalmat.

Ehhez igen fontos, hogy meglegyenek a különféle köz- és magánintézményekben a megfelelő pszichológiai vizsgálatok. Ezek gondoskodhatnak arról, hogy az emberek lehetőleg hajlamaik és tehetségeik alapján kerüljenek pályájukra. A hajlamot is tekintetbe kell venniök, mert ez a *pályakedv* egyik legfőbb biztosítéka; de természetesen vizsgálniuk kell a szó legtágabb értelmében vett tehetséget is, mert hiszen a hivatástudat lehet

¹ A módszerek részletesebb bemutatását 1. a Függelékben.

néha tévedés, csalódás is. Így irányíthatják a pályaválasztókat oda, ahol legjobbat tudnak alkotni és egyéni boldogulásukat is legjobban megtalálhatják.

Természetesen így sem érhetjük el, hogy ezután már mindenképen helyes társadalmi berendezkedésünk legyen; az azonban bizonyos, hogy a mai, messzemenőleg a véletlenre támaszkodó pályaválasztással szemben nagy eredményeket érhetünk el, ha kinek-kinek a megfelelő helyre való állítása folytán az illető jobb kibontakozását tesszük lehetővé. Ebben a tekintetben éppen a fordítottja áll elő a madáchi falanszternek, mert a helyes pszichológiai emberismeret alapján való pályakiválasztás és főleg emberkiválasztás éppen a köz érdekében is ugyan, de az egyéniség legnagyobb kibontakozását tartja szem előtt és teszi lehetővé.

*Báró Brandenstein Béla**

Függelék: A pszichodiagnózis módszerei.

A pszichodiagnózis a lelki tevékenységek egészséges és kóros egyéni változatait állapítja meg, a tanulásra és munkára való alkalmasság részletes elbírálása céljából.

Egy-egy jól kiemelt helyzetben, amely a kérdéses gyakorlati tevékenységkört (melyre való alkalmasságot akarjuk elbírálni) lényegi vonásaiban, ha kis léptekben is, utánozza, cselekvéseket indíthatunk meg, melyekből az egyéni cselekvésmódot kiolvashatjuk. A nagyon elszigetelt feladatokat, melyek egy-egy teljesítményt lehetőleg csak egy irányban vizsgálnak, hogy számszerű eredményre lehessen jutni, *teszteknek*, próbáknak nevezzük. Ezek lehetnek készülékkel vagy nyomtatvánnyal érzékeltetve. A minőségi elemzés és jellemzés azonban a végrehajtás módjára kíváncsi és ezért újabban a többoldalú magatartást lehetővé tevő munkapróbák terjedtek el, érzéki-mozgásos téren csakúgy, mint értelmi és társas vonatkozásban. Előbbi eljárás funkció- vagy teljesítmény- („képesség”) vizsgálat, utóbbi a kifejezés-, jellem- és kedély- vagy „személyiség”-

* A Magyar Pszichológiai Társaság Gyakorlati Lélektani Szakosztálya tanfolyamán 1941. dec. 19-én tartott szabad előadása nyomán jegyezte és függelékkel ellátta az Egyetemi Lélektani Intézet.

vizsgálat. Ez utóbbi kifejezés valamennyi, egyéni vonást kutató eljárásra célszerű, beleértve a végrehajtott működések teljesítménypróbáit és a jellegelemzést, amely kedélyt és jellemet, tehát érzelmi és akarati mozzanatokot céloz elsősorban.

Vegyük sorra az emberismereti módszereket a kiindulási jelenségkörök szerint rendezve.

Az egyéniség sorsa társadalomirányító szerepénél fogva mindig izgatta az embereket. Ezért keresték a jeleket, amelyekből ez a sors előre látható. Különleges természeti jelekből vagy a születés körülményeiből, a külső megjelenésből próbáltak az egyén sorsára következtetni. Ezért szokott az emberi fantáziában az istenek és hősök születése különös körülmények között végbemenni. E mágikus felfogások maradványa az *asztrológia*. E tanítás évezredekken át foglalkozott azzal, hogy a születés órájában az állatkörre néző földi koordináták (horoszkóp) milyen csillagképekbe esnek és az így meghatározott szegmentumok melyikében található az ősi emberi vonásokat szimbolizáló „planéták”: az apollói Nap, a női titokzatos Hold, a ravasz, élelmes Merkuriusz, az érzéki Vénusz, a harcias Marsz, a derűs hatalmú Jupiter és sötét, nehéz Szaturnusz, E csillagzatok a sors különböző „házaiba” esvén, befolyásolják a született egyén életét: a jellemvonások teljesen sorskérdések formájában mutatkoznak. Persze az asztrológusok sohasem ellenőrizték, hogy az egyidőben, egy területen született egyének sorsa egyező-e, ellenben híres emberek születésének csillagkonstellációját utólag igyekeztek összhangba hozni a sorsukkal.

A születéssel hozott tulajdonságok közül a *testalkatiak* voltak a legalaposabban meghatározhatók. Érdekes, hogy a régebbi törekvések inkább *parciális tulajdonságokra* szorítottak, míg a globális, integratív ideg- és hormon-korrelációk újabbkeletű problémák. A tenyérredőzet és -alakulás szempontjait még az asztrológia ihlette. Az egyes dombokat és völgyeket hozzárendelték a „7 planétához” és a nagyon fejlett részekhez tartozó csillagok tulajdonságaiban látták jellegzetesnek a tenyér tulajdonosát. Ezenfelül a fej- (értelem) vonal, a szív- (érzelem) vonal, az élvezet-(élet) vonal és a sorsvonal hosszából és elhelyezkedéséből olvastak a jósok. Ugyanez volt az alap gondolata a Gall-féle frenológiának, amely a koponyaalkat

egyres mezoinek fejlettségéből következtetett az azokhoz szerkesztett fakultások természetére.

Újabban a fejalkatnak egészen más vonatkozásban tulajdonítanak jelentőséget, az antropológiai és patológiai megállapítások nyomában és ezen az úton a tenyer alkata, nevezetesen csontszerkezete is lényeges távlatokat nyit. Napjainkra várt a belső elválasztású 'mirigyeknek a növekedésre és a testalkat fejlődésére és arányainak megszabására való hatásának felfedezése. *Más testi vonások* is mély lelki nyomokat hagyhatnak. A súlyos beteget állandó elégedetlensége és irigysége könnyen zsörtölődővé teszi. Nemcsak sorsmozzanatok, hanem örökléses tényezők is nyomot hagynak. Az idegéletet szabályozó belső elválasztású mirigyek túlsúlyukkal meghatározzák az egyén kedélyéletét. Itt veszi eredetét az ókori vérmérséklet-tan. Konkrétabb alapra helyezkedett az eretikusok és torpidok megkülönböztetése (Pende). A basedowoidok élénksége, érzelmessége és ingatagsága szemben áll a tetanoidok merevségével, szegénységével és közönyével – ezek a lelki jegyek a testalkati megjelenésen (puha, meleg tekintet és ugyanilyen bőr, ill. hideg, száraz tekintet és bőr) is már felismerhetők. Ezt az alapot választotta Jaensch arra, hogy Jung befelé és kifelé forduló típusait átfogalmazza a maga integrációs rendszerébe, melyet Pfahler leegyszerűsített lendületes, szintétikus-laza és megtapadó, analitikus-szilárd ellentéppárrá, melyet az érzelem jellegével (az ősi vérmérséklettannal) keresztez és a vitalitás foka szerint még alcsoportokba oszt. A szténias és aszténias alkat (Ewald) is kisugárzik a lelki életre. Az örökléses ermebántalmakra való hajlam szerinti tipológia: a cirkuláris körben való megbetegedésre hajlamosak kedélyes társaslények, a szkizofréniára hajlamosak pedig merev különöcök, világidegen rendszeralkotók (Kretschmer). Bizonyára van az epilepsziás kórkörnek is a kegyetlenkedés és a megváltáskeresés közt szélsőségsen ingadozó alaphangulata. Szöllősy megkísérli valamennyi alkati típusnak a tónus megoszlásra való visszavezetését.

Az egyes *emberfajtákban* is lényeges eltéréseket találunk, a testalkattal együtt a lelki életben is. Ezek a fajtabeli különbségek az éghajlati tájakban eltöltött hosszú múlttal függnek össze, így pl. az alpesi és a dinári népek mindig hegyi la-

kók voltak, az északi fajtájúak hűvös őserdőben kényszerültek a nagyobb összetartozás kialakítására, míg a déliek a meleg tengerek partján szoktak hozzá a gondtalan élethez. A keveredés hatásának kérdése még nagyon vitás (Petermann, Clauss, Günther). Alkati szempontok alakítják az egyén magatartását és ezzel sorsát is. Természetesen az életsors is visszahat a viselkedésre és így mintegy önmagát szabályozza. Alkat, magatartás és sors fonadéka alkotja a személyiséget, az egyént mint biológiai, pszichológiai és kulturális jelenséget.

A testalkat kutatásnak alkalmaznia kell a mozgásjelleg elemzését. Ilyen irányba vezetett a fakultástan és a fejlődéstan összekötője Carus C. G., aki a testalkattól meghatározott mozgásokban kifejező beszédet vél felismerni. Piderit viszont a mozgásoknak az alkatra gyakorolt hatását ismerte fel. Klagesnek köszönhetjük a kifejezőmozgások leggondosabb elemzését. Arcjáték, taglejtés, hanghordozás fajták és patotrop alkatok szerint, továbbá kor és műveltség szerint változnak; miként az aktuális érzelmi állapotokat is kiérezzük embertársaink kifejezőmozgásaiból, akként állandó jellegű lejtéseikből a tulajdonságaik is megismerhetők, kivált, ha a neveltség és modorosság tényezőit el tudjuk különíteni a természetes hajlamoktól. Már Kant tudta, hogy az arckifejezés és hanghordozás önkéntelen gondolati utánczásával megfigyeljük a közben átélt érzelmeket és megértjük a nyíltságot, sunyiságot, görcsösséget. Újabban Strehle tárgyalja a *testmozgás* jegyeit. Az egyenletes tempó a tárgyilagos akarat jele, a gyorsítás ösztönösségre, a lassítás bizonytalanságra enged következtetni. A feszültségek összpontosítása fölényt, szétesése ijedséget árul el. A megmerevedés elzárkózódást jelent, az oldódás passzivitást, csalódást, álmodozást. A nagy mozgások gátolatlanságot, a kicsik nyugtalanságot 'mutatnak, akárcsak a kézírásban. A mozgásirányban emelkedés és süllyedés, kitágulás és beszűkülés analóg módon értelmezhető. A mozgások egyenesvonalúsága akarat, íveltsége érzelemtelített. A ritmus lelki közösség jele. A kerek kapcsolások a fejlődésben puhítják a szögleteseket, ami a beszédre is áll. Formagazdaság ill. -szegénység a természetesség vagy akartság ellentétét árulják el. A testtartásban is önérzet, sőt hengegés vagy óvatosság olvasható le állásban, járásban, ülésben.

A mozgások rögzítése filmfelvétellel történik. Egyszerűbb a grafikusán megnyilvánuló *íráskép* elemzése, amire Klages biztos alapot nyújtott, Saudek, Románné és mások kísérleti alapra helyezték, Pophal pedig élettani alátámasztást adott. Az írásképből meg lehet jeleníteni a mozgásmódot, a létrehozó mozgulatok elképzelésével. Downey az írás utasításra történő módosulását veszi az alkalmazkodás, illetőleg merevség stb. mértékének, akarati és vérmérsékleti profil felvázolására. Jung iskolája önkéntelen *rajzokból*, Wartegg megkezdett rajzok továbbfejlesztéséből, Steif pedig a teljesen kötetlen, gyors és rendezetlen firkáltatástól (autonom mozgásképből) remél pszichodiagnosztikus támaszpontokat. A mozgásmódból kiindulva ügyességi próbákat később tárgyaljuk. A mozgások rendezettségének fejlődési fozait Oseretzky próbasorozata pontosan megállapítja.

Az alkati tulajdonságok és a mozgásmód mellett a harmadik fő lélektani elmélet alaptárgya, az átélésjelleg vagy élménymód is szerephez jut a pszichodiagnózis kiinduló pontja gyanánt. E törekvések során az érzéki benyomások, emlékek, vágyak elemzése alapján tipológiákhoz is eljutottak. A részben ezekkel összefüggő értelmi vizsgálatokat később tárgyaljuk. Az asszociációs pszichológia emlőin táplálkozott ú. n. mélységlélektan a szabad képzelődés és az álmok jellegéből vont le következtetéseket az egyén rejtelmeinek kulcsát adó ősbenyomásokra és -törekvésekre. Míg az analitikusok idegenkedtek a jellemtantól, addig nálunk Noszlopi László színek vagy zene vagy csend hatására beálló képzelődésekből szándékozik az egyéniség sajátjaiba bepillantani. Jung a hívószavakra elsőnek felelt *társítások* jellegéből és az ehhez szükséges időből próbál következtetni, Rorschach jelentésnélküli tintafoltok értelmezéséből von le pszichodiagnosztikus tanulságokat. Az egészre vonatkozó formaértelmezések magasabb értelmi hajlamot árulnak el (G) mint a részletezők (D), a színeknek (Fb) és árnyékoknak (Hd) kiemelése érzelmi gazdagságot és komplexusokat mutat, a mozgásértelmezés (B), az állati (T), emberi (M), vagy élettelen (Nat) jelenségek előnybehelyezése jellegzetes bizonyos ideg- és elmebántalmakra.

A domináns érzéki terület megállapításával Charcot szemléleti típusokat dolgozott ki, melyeket egyszerűen lehet vizs-

gálni Schnell János próbáival. Jaensch szabatosabban az *érzéki alkalmazkodás* részlettényeiből akarja endokrin alapokra visszavezetett típusainak diagnózisát adni: pl. az optikai tér- és mozgásviszonyokhoz való hozzáigazodás mértékét tekinti az integráció indexének.

Az asszociációs, szemléleti és érzékelési átélésmód mellett különösen sokat foglalkoztak az *érdeklődés, vonzódás és választás* egyéni eltéréseivel, melyeket kulturális vonatkozásban Spranger, az uralkodó érdeklődési területek alapján a főbb társadalmi típusok megkülönböztetésére használ fel. (Dékány István értékes kiegészítései jól használhatók.) Az érdeklődésen túlmenve általában a rokonszenvesnek találás, vagy ideálvonás kiválasztása is jellemző az egyénre és ezért nem látszik egészen hiábavalónak az a meglehetősen esetlennek tűnő eljárás, hogy cselekvésmódok vagy tulajdonságok listájából a rokonszenveseket vagy a vizsgálttól magára jellemzőnek tartottakat megjelöltetjük. Ezt az anket-kérdőívet másokkal, a vizsgáltat ismerőkkel is kitöltetjük, az egyező adatokat fogadva el. A *kérdőíves* módszerrel Pressey rokonszenves és ellenszenves' viselkedésmódoknak, illetve jelenségeknek kiválasztásával iparkodik véleményt alkotni az intro- illetve extrovertáltság mértékéről (melyet a Jung-féle módszer kalibrálásával Kent és Rosanoff pontosabban meghatároztak). A szociális vonások elbírálására a Thurstone-féle kérdőíves módszer lehetővé teszi az „emocióanalízis alkalmazkodottság” számszerű kifejezését. Woodworth kérdőíve az idegélet egészségét állapítja meg (Poffenberger, Lipmann, Rossolimo eljárásai mellett). Nálunk Nagy László után Boda István francia és román mintára fejlesztette ezt a módszert, melynek eredete a 18-19. századi pedagógusok megfigyelő lapjaiban található. Allport az aktív és passzív reakciókat vizsgálja fiktív társadalmi helyzetekre vallott magatartásmódok összehasonlításával. Ugyanezt Moore a szembenézés kitartásának mérésével vizsgálta. Az etikai ítélet vizsgálatára Fernald módszere szolgál, melyben elmesélt bűnügyek súlyossági fokát kell megítélni. Ream definíciók megadatásával vizsgálja a szociális hajlandóságot. Hollingworth és Allport részletesen kimutatták, hogy az önmegítélés hogyan viszonylik a mások megítéléséhez – általában a kisebbértékűek erősen túlbecsü-

lik a szociálisan kívánatos tulajdonságaikat, a nagyértékűek pedig kissé alábecsülik magukat. A megbízhatóság vizsgálatát több apró trükkel próbálták ki, nevezetesen May & Hartshorne olyan módon, hogy apróbb csalásokra adtak alkalmat, ismét mások valamely pontosságot igénylő feladatnak hunyt szemmel való végeztetésének pontatlansági mértékéből következtettek az utasítás „becsületes” betartására.

Az élethez közelebb álló, szellemes eljárát dolgozott ki a rokon- és ellenszenvből való következtetésre Szondi Lipót-féle ú. n. genoteszt, amely a sorsdöntő (pálya, barát, szerelmi társ) választásokra akar következtetni, aktuálisan felmutatott, ismert sorsú egyének fényképeire adott *rokon- és ellenszenvreakciókból*. Az egyént társairól ismerhetjük meg az ellentét és a hasonlóság vonzásának alapján. Elméletét messzemenő genealógiai megfigyelésekkel támogatja, amely szerint a sorsdöntő, de még a mindennapos szimpátiákat, egyszóval választásokat az egyénben lappangva rejlő örökléses, kitörni nem tudó ösztöntörékvések irányítják. Olyan szerelmest választunk, akiben ugyanaz lappang, mint bennünk (ezért szimmetrikusak a házasság és szerelmes felek családfáinak terheltségi képei, ami az alapfelfedezés), olyan barátot választunk, aki megvalósítja azt, amit mi öntudatlanul szeretnénk és olyan pályát, melyen szociálisan kiélhetjük veszélyes ösztöneinket. Minderre pontos felvilágosítást ad a genoteszt, a 8-féle fő veszélyes ösztöntörékvés szélsőségesen megvalósító elmebeteg arcképeinek hatszor ismételt rokon- és ellenszenv-választásokra való kínálása. Nehézséget jelent a választás élményeinek bonyolultsága és a többenemű vezéreltsége, valamint az eléggé keresztül nem vihető statisztikai ellenőrzés korlátoltsága.

Az eddig tárgyalt módszertani kiindulásokat bizonyos egyoldalúság jellemzi. Gazdagabb anyagot alkalmaznak a *munkapróbák*, melyek ügyességi teljesítmények méréséből fejlődtek ki jellemteni irányban. A környezetben létesített hatásokból a cselekvésre hajló törekvésekre következtethetünk.

Vegyünk néhány példát a katonai szolgálatból. A tüzérirányzó feladata, hogy két hajtókar segítségével készülékét a megfelelő magassági és szélességi helyzetbe hozza; ehhez a két kéz különböző gyorsaságú mozgásának pontos *koordinációja*

szükséges. Ezt a feladatot kitűnően leegyszerűsíthetjük az esztergapadról ismert szuppornak rajzminta szerint való mozgásával, amikor is a munka szabatoságát, gyorsaságát és begyakorlását megmérhetjük.

A távmérő feladata a célnak a távcső fonalkeresztjének metszőpontjába való behozatala; ezt egy fénypisztollyal ellátott távcsőnek változó ingermezőre történő beállítatására mérhetővé tesszük. A távmérőnek *sztereoszkópos* táblákon való vizsgálata pontatlannak bizonyult, és ezért célszerű mikrométeres beállítóval méréseket végeztetni, akár a táblákon, akár pedig kalibrált tájképeken, melyeken ismételt beméréseknek ingadozásait mérhetjük. A Honvéd Képességvizsgáló Intézetben éveken át gyűjtött tapasztalatok szerint a legénységnek csak mintegy 5%-a minősíthető alkalmasnak, vagyis képes olyan határozott szubjektív kritériumokhoz ragaszkodni, hogy mérései állandó értékűek.

A hangirány felismerése, a külön füllel észlelt hangkép középvonalba állítása és a *hangreakció* állandósága is nagy jelentőségű a tüzérségi szolgálatban. Az egyszerű reakció vizsgálati berendezés a fény- és hangreakció állandóságának mérésére szolgál. Ingadozások ugyanis a mérőszolgálat konstans hibáira építő eljárása mellett használhatatlan teljesítményekre vezethet.

A rádiótávíráshoz feladata a *hangalakzatok* felismerése. Ezt különféle erősségű, magasságú és időtartamú hangok csoportjainak fokozatos nehézségben, hanglemezzel történő exponálásával tesszük próbára. Ugyancsak jelentékenynek mutatta a gyakorlattal való összhang, a képességvizsgálatok eredményének a kiképzési időtartammal és sikerrel való összefüggésének vizsgálata, a *ritmusérzék* fontosságát a távíráshoz szolgálatban. Metronómon exponált ütemes emlékezetből való folytatását, diminuálását és augmentálását, beosztását és átalakítását követeljük meg, és kymografionon ellenőrizzük a teljesítményt.

A *gépkocsivezető* feladatát olyan készülékkel utánozzuk, amely kocsit hűtőjének attrapját volán segítségével engedi mozgatni olyan módon, hogy azt mozgásban vetített útnak akadálytalan részein vezethetjük. A filmet a gázpedál segítségével maga a vizsgált lassíthatja vagy gyorsíthatja; teljesítményét a közvetlen megfigyelésen felül fotoelektromos berendezés regisztrálja. Nevezetesen a repülésben a tájékozódást és a reakció-

koordinációt teszik finoman részletező vizsgálatok tárgyává.

Az ipari munkamenetek közül a *fémipari munkák* megtanulására való rátermettséget állapítanak meg kalapácsolási, reszelési próbákkal, tremométerrel, mozgékonytságot vizsgáló műveletekkel. Több gyárban *textilpróbákat* alkalmaznak a finom kézművességek (nyüstbefűzés, szálvezetés, csomózás stb.) tapintási és látási ellenőrzésének próbáratételével. Ezekkel a vizsgálatokkal össze lehetett hasonlítani a megvizsgált munkások félévi keresetét. A legjobb teljesítményt ígérő munkások átlagos heti keresete meghaladta a 30 pengőt, míg a legkevésbé alkalmasnak mutatkozók a 20 pengőt sem érték el. Ilyen korrelációs vizsgálatok igazolják az ügyességi teljesítményvizsgálatok közvetlen hasznosságát az egyén és közgazdaság szempontjából egyaránt.

Nemcsak katonai, közlekedési és ipari, hanem *irodai munkában* is eredménnyel alkalmazhatjuk az 1-2 órás teljesítményvizsgálatok alapján történő szelekciót. Kivált az amerikai Thurstone és Link-féle figyelem- és értelemvizsgálatok alkalmazása erre a célra. Címjegyzékek hibáinak megtalálása, siffrirozási feladatok, számolási feladatok, hézagminták stb. szolgálnak anyagnak. Efféle feladatokat alkalmaz nálunk a M. kir. Posta. az Orsz. Társadalombiztosító Intézet stb.

W. Stern és az újabbak közül a svájci pszichológusok minden manuális vagy mentális munkánál is szociális vonatkozású egyéniségmegfigyeléseket végeznek. Valóban abból, hogy valaki miképpen reagál utasításaira, vagy az elosztószekrény aprólékos megfigyeléseket végnélkül igénylő feladataira, vagy hogy miképpen hajlítja a drótot, hogy a mintának megfelelő darabot létesítsen, a vizsgált általános *munkaszokásainak és hajlamainak* természetére a gyakorlott, szakértő megfigyelő nagy biztonsággal következtethet. Giese csomagolási feladata nehezen elhelyezhető anyagokkal a cselekvés alaposságát, talpraesettségét vizsgálja. Más készülékei kényszertempót, egyhangúságot teremtenek. A kitartást és zavarástűrést Schulte ergográfja teszi próbára.

Az egyenletességet és kitartást vizsgálja Kraepelin egyjegyű számok összeadásával (Nagy László és Cser János szellemesen módosították). Bonrdon betűk vagy ábrák kikeresésével,

Schulte számok sorbaszedésével. Az időegységként regisztrált teljesítmény és hibaszám az egyenletesség mértékét, a *gyakorlást, fáradást* stb. mutatják.

Az értelemvizsgálatok változatos követelményekhez való alkalmazkodást kívánnak. Az, első híres sorozatot Binet dolgozta ki, akit megbíztak, hogy szelekciós módszert szerkesszen a csökkentebb tehetségű tanulóknak a tanítás tehermentesítése érdekében való különválasztására. A tananyagtól tehát függetleníteni kellett azokat a feladatokat, amelyekkel a tanulásra való rátermettséget elbírálták, hogy a született adottságot lehessen megállapítani. Egyszerű, mindennapos ismereti kérdések, képen ábrázolt események megértése, különbségek meghatározása, ellenmondások felismerése stb. a feladatok anyaga. A korfokozatok szerint rendezett feladatok lehetővé teszik az intelligenciakor meghatározását. (Minden feladat 2 hónapnak számít), és ennek az életkorhoz viszonyított értéke adja az *intelligenciakvocienst*, az egész, világ pedagógiai lélektanában annyit szereplő I. Q.-t. A sorozat sok átalakításon ment át, Amerikában Termán, Magyarországon Éltes alkalmazta. Később kibővítették és milliószám alkalmazták az amerikai újoncok részére számtalan párhuzamos változatban. Bobertag párhuzamos feladatsorozatokat dolgozott ki, mindig újra visszatérve az egyes kérdéstípusokra, ugyanilyen módszert szerkesztettek nálunk Boda, Cser, Schiller. Hasonló sorozatokat dolgozott ki Bossolimo elmebetegek értelmi színvonalának megállapítására. Gottsehaldt csökkent értelmű gyermekek részére építési és eszközhasználati feladatokat szerkesztett, ilyeneket alkalmaznak többek között a Bühler házaspár gyermekvizsgálatai. Az első élet évekre Bühler Ch.-é mellett Gesell eljárása ismert. E vizsgálatok mind Köhler majomkísérleteiből indultak ki, amelyek a kerülő út használatának és nevezetesen az eszközök igénybevételének megfigyeléséből dolgozták ki az értelmes alkalmazkodás vonásait. Ezeket a vizsgálatokat emberi vonatkozásban Lipmann és Bogen hasznosították a gyermekek *találékonyágának* vizsgálatára készített kalitka alkalmazásával. Anyagokon és formákon végrehajtandó műveletekkel vizsgálják az értelmet nemcsak gyermekek, hanem analfabéták, vagy a hivatalos nyelvet nem ismerők esetében; ilyen vizsgálat a „puzzle”, a képösszerakás. Anya-

gon végrehajtandó műveletekkel vizsgálják a *műszaki vonatkozású értelmet* is; így például szétszedett modell segítségével, melyet a mellette álló működő modell szerint össze kell illeszteni. Rajzolt vagy működésben bemutatott vetített modellek megértésével is próbára teszik a gyakorlati műszaki értelmet (Stenquist, Moede). Egy filmen mozgásban mutatott készülék vizsgálatának segítségével emlékezetből kell leírni gépek működését.

Más *sajátos értelmi funkciók* vizsgálatát célozzák az analógias próbák. A mértani és számtani szabályokat rejtő sorok folytatásai, a szövegkiegészítés, sorbarendezés és más műveletek, nevezetesen az absztrakció, melyet Ach különféle idomok közös tulajdonságainak felismerésével és neveik kombináltságával vizsgált. Mindezekre rajzos feladatokat szerkesztett Meili. Lindworski elvont következtetési skémákat alkalmazott. Külön irodalma van az *emlékezet* vizsgálatának, amely történetek adatainak magatartását (Binet), összekapcsolt szópárok első tagjának hívására a másodiknak reprodukálását (Ranschburg), stb. követelik. A számokra, arcokra és más tárgyakra irányuló sajátos emlékezetnek is megvannak a kidolgozott próbái. A *fantázia* vizsgálata paradox feltevések következményeinek kiszínezését kívánja, melyet újabban a feltevés következményei elleni védekezés megszervezésének feladatává fejlesztenek, helyettesítvén a régebbi bevásárlási vagy szolgálati terv elkészítésének feladatát.

Általában az újabb értelemvizsgálatok *szabad fogalmazási dolgozatok* írásában állnak. Az ilyen feladatok a produktív értelmi alkotókészséget kitűnően elárulják. A gondolatok felépítése, egyensúlya sehol olyan világosan nem bontakozik ki, mint a sztandardizált, de teljesen kötetlen megoldásokat lehetővé tevő *értelmi munkapróbákban*. Ezek alkalmasak a legmagasabb pályai igényekre való rátermettség elbírálására, „akadémikus tesztek”-nek. Kötött kérdések helyett tehát szabad kezű adunk, amit sokkal nehezebben, de több eredménnyel lehet kiértékelni. Értelmi munkapróba az említett paradox feltevés következményeinek kidolgozása a fantázia jellegének megállapítására. Ilyen a kritikateszt, amely valamilyen társadalmi vagy gazdasági javaslat mellett és ellen felhozható érvek fejből való, készülék nélküli kidolgozása *m szólít* fel, a gyors (s változatos

gondolkodásmód, idegen gondolatvilágba való beleélés hajlandóság elbírálására. Ezenkívül lényegkivonatolási (pl. sürgönyben vagy vázlatban tömörítő) feladatokat vagy tömören adott tételek bővebb kifejtését alkalmazzák értelmi munkapróbák gyanánt. E feladatok szövegeinek értékelése nem történhetik pontszerű összehasonlításokkal, nem ad %-os teljesítmény képet és így nem lehet egy populációban elért ranghely alapján osztályozni. Ellenben a gyakorlott szakember számára gazdagon bontakozik ki a benyomások sokfélesége, melyeket számos kialakult szempontból tud elemezni, annyira, hogy e dolgozatok messze az értelmi sajátosságok leleplezésén túl a személyiség természetébe jellemten! oldalról is bevilágítanak. Különösen áll ez az *elmélkedés-típusú* feladatokra. Ezek egy rövid hír, kép vagy film-jelenet alapján támadt gondolatok feljegyzésére szólítanak fel és e gondolatok elárulják szerzőik önállóságát, realitását, lendületességét, gazdagságát, vagyis teljes képet nyújtanak valakinek gondolati reagáló módjáról. E szabad fogalmazású értelempróbák a személyiség számos lényeges vonását tárják elénk. A stílselemzés (szemléletesség, elnagyolás, aggályoskodás stb.) értékes adatokkal szolgál.

A megbeszélte vizsgálati eljárások a személynek lényeges vonásait tárják elénk, de meglehetősen kerülő úton érkeztek el eredményeikhez. A pszichodiagnózis célja *későbbi magatartásmódoznak az előrelátása* elsősorban társadalmi tekintetben, tanulási vagy gazdasági *munkahelyzetekben*. Ezért a legegyszerűbb eljárásnak az látszik, ha a *társas munkamódból* igyekszünk következtetni azokra az alapvető egyéni sajátosságokra, amelyek a jelen munkamódot éppúgy, mint a jövőbelit irányítják. Meghatározott feladatokban tanúsított magatartást teszünk vizsgálat tárgyává, hogy nemcsak tárgyak kezelésére, vagy értelmi alkotásokra, hanem mások irányítására képesítő adottságokról tájékozódjunk.

Henning dolgozott ki *két személy* által egyszerre, egymástól függően végezhető munkapróbákat. Pl. két fogót, két lyukasztót, vagy két ollót úgy kötött össze, hogy valamely minta csak két személy koordinált működéséből alakítható ki. Társasjátékok is igen alkalmasak ilyen célra. Jól megfigyelhető a kezdeményezésre, alkalmazkodásra, erőszakosságra való hajlam.

Az eljárás hibája, hogy diagnosztikus értéke attól a véletlentől függ, vajjon eléggé kontrasztos jellegű két ember kerül-e a készülekhez. Ezért hatásosabb a Kieffertől kidolgozott *vezetői próba*, melyet Simonéit után Schiller is lényegesen módosított és a M. kir. Honvéd Képességvizsgáló Intézetben évek óta alkalmaznak. Életszerű, komoly feladatot kap egy csoport: munkaanyagok szortírozását, egy nagyobb építést, vagy tornatermi akadály áthidalását stb. Ezt a feladatot a vizsgált tartozik négy-öt beosztottjának elmagyarázni, a munkát szétosztani, irányítani, ellenőrizni. A vezető szerepet más feladattal a csoport mindegyik tagja átveszi, úgyhogy a vizsgáltakat öt ízben munkásokként és egy ízben vezetőként lehet megfigyelni. Az erélyeskedő, a vezetésben tehetetlen, a lelkiismeretesen irányító, a készséges beosztott, a túlabíciózus, a kényelmeskedő, a kooperációra alkalmatlan egyén stb. igen hamar felismerhető ezekben a kísérleti helyzetekben. Ugyanezt a gondolatot alkalmazza társasjátékok segítségével a gyermekdiagnózisban Bühler Oh. is, amit nálunk a Schnell-intézetben is alkalmaztak. Magasabbrendű, szellemi vezetés és alkalmazkodás adottságait vizsgáljuk Schiller módszerével a *vita*-helyzetben. Négy-öt résztvevő egy asztal körül ülve megállapodik egy megvitatandó tárgyban (amely ne tételezzon fel szakismeretet), lehetőleg valamely fogalom meghatározását tűzvé ki célul. A vezetést kb. negyedóránként átadjuk a sorrakövetkezőnek. A céltudatosság, tárgyilagosság, érdeklődés, kezdeményezés stb. megfigyelése nagy gyakorlatot igényel, de tiszta képet ad a társas hajlamokról.

Az ismertetett eljárások bármelyikéből is rakjuk össze a vizsgálati sort, a különféle állomásokon nyert adatok egységbe rendezését csakis a vizsgálttal való bőséges négy szemközti *megbeszéléstől* várhatjuk. A pszichológus művészete, hogy meg tudja szólaltatni emberét. Ennek megkönnyítésére életrajzot szokás íratni a jelöltekkel, amelyből könnyen lehet konkrét témát méríteni, melyet aktuális közesemények megvitatásával és jövődő tervek tisztázásával gazdagíthatunk. A személyes érintkezés lehetővé teszi az arcjáték és beszédmód újra való alapos megfigyelését, kételyek tisztázását. Mindenesetre meg kell beszélni a próbák során mutatkozott nehézségeket, zökkenőket és alkalmat adhatunk esetleges gátlások felderítésére.

Explorációnkban térjünk ki a családtagok foglalkozására, a környezetre, otthonra, barátokra, másik nemre, szabad időre, olvasmányra, természetre, technikára, játékra, a legvidámabb, legszomorúbb, legdühítőbb és legfélelmetesebb élményre, reményekre és csalódásokra, ambíciókra és megghiúsulásukra, sikerre és sikertelenségre, és keressük ezek egyezését a vizsgálati eredménnyel. Különösen sokat tudunk meg valamely személynek a társaival való viszonyából, hogyan kezeli őket, miképpen alkalmazkodik hozzájuk, hogyan igyekszik őket befolyásolni, pl. észrevétlen ráhatással, példamutatással] vagy hangoskodó bírálat-tal, pizskálgatással. Alkalmazkodás és vezetni tudás együtt is járhat. A magánélet folyamán megmutatkozó története a társas viszonyoknak is gazdag felvilágosítást nyújthat, nevezetesen, hogy az illető mennyire barátkozó vagy magános természet. Barátságai hirtelen lobbannak-e és változók, vagy tartósak, elmélyülők. Hüen kitart-e egy-két, a személyével teljesen összeforrt és szinte önzően védett barátsága mellett, vagy pedig csapodáran és felületes hűvösséggel vagy szalmalángszerű megbízhatatlansággal köti ismeretségeit. Ellenfeleivel szemben való nagylelkűség, a megbocsátani tudás, az alávalóságnak nemviszonzása a legmélyebb keresztyéni értékek. De szétfolyó puhaságra vezet, ha nincsen meg az illetőben ellenállás a támadással szemben, kitartás és keménység, szilárdság a küzdelemben. Különösen sokat árul el a másik nimmal szemben tanúsított magatartás, mind aktuálisan, udvariasság, szemérem, tolakodás, fél-szegség, hányavetiség, mind hosszabb időközökben, mikor is az egyéni életre gyakorolt hatás a legérdekesebb. Abból persze, hogy pl. egy nőnek a természetét teljesen megváltoztatja a társához való alkalmazkodás, még nem következik, hogy az illető kevésbbő mély benyomások alapján is befolyásolható lesz, de a minden második megtetsző emberhez való hozzáigazodás már kétségeket támaszthat ez irányban. A családdal szemben tanúsított viselkedés is igen jellemző: az odaadó szűkkörűség, a mérlegelő kötelességtudás, a folytonos veszekedés, uralomvágy a családban nem maradhat nyom nélkül a szélesebb társadalomban való magatartásra sem. Persze mindenkor mérlegelni kell az összehasonlítható helyzetek súlyát. Van-e bírálata, vagy a szeretett lényben mindent kellemesnek tart, a gyűlöltben mindent rútnak – vagy felül tud-e emelkedni a primitív értékelésen?

A társadalmi életben tanúsított megbízhatóság, vállalkozó kedv, önzetlenség, eszmei vezetettség vagy haszonlesés is elárulja magát sok apró történetből, amilyenek pl. az egyesületekbe való be- és kilépés, szervezési törekvések, az érdeklődés megosztottsága a magasabban állókhoz való dörgölődés vagy a kevésbé tehetősek támogatása stb. Nagyon értékes adatokat nyújt a szabad időben eltöltött foglalkozás megítélése. A pragmatikus mellett a diagogikus cselekvés jellemző szimptóma a jellemre. Az önművelés törekvése fakadhat pl. egyfelől önző előretörésből vagy pepecselő különködésből éppúgy, mint őszinte tárgyi érdeklődésből, hivatásérzésből, nemesedési vágyból. Ugyanígy a természetkedvelés lehet nyugtalan, ideges természetek megnyugváskeresése, kóborlás, menekülés, de lehet másfelől megtisztulás, az élet őszinte szeretete és élvezete, a tiszta örömök keresése, nemes példák keresése és a vállalkozókedv edzése. Nem közömbös, hogy valaki a könyveket, a kirándulást vagy testedzést, a művészetet vagy a gépszerelést kedveli-e, de mindig meg kell ítélni, hogy milyen motívumok készítetik ezekre a tevékenységekre. Ezért mindig csak a teljes élet-sorsnak az ismeretében lehet az egyes tüneteknek az értékét meghatározni. A legkülönfélébb tárgyi területekhez való vonatkozásokból lehet azután összesíteni azt a képet, amelyik elárulja, hogy az egyén nyers érdeknéző-e, vagy teljesen lazán még magával szemben való kötelességeivel sem törődik, hogy van-e benne kitartás, szívósság, amely nem merevedik meg konoksággá, de nem is olvad szét ingadozássá, van-e benne egyenesség, amely nem lesz erkölcsi kegyetlenséggé, van-e hajlama reaktív, dac, bosszú és elkeseredési megnyilvánulásokra, van-e benne hajlam a léhaságra, züllésre, bűnözésre.

Jelentékeny kérdés az is, hogy milyen mértékben ismeri a megvizsgálendő személy önmagát, tulajdonságainak együttesét. Vannak emberek, akik az étellel oly távoli kapcsolatban vannak, hogy mások véleménye és sorsuk is mintegy észrevétlenül suhannak el mellettük, és így sohasem tudják meg a tárgyak észrevétlen ellenállásából, hogy milyen hibák vagy milyen értékek húzódnak meg bennük. Másfelől vannak a sorstól elkényeztetett emberek, akik a sok siker folytán elbizakodottakká válnak és így könnyen társadalomellenes beállítottságot nyer-

nek. A riadt félszegség is sok értéket nyomhat el, aminek alapján önmaguk is és a környezetük is tartós tévedésben lehetnek az egyén felől. Jellemtani szempontból egyaránt értékesnek mondjuk a szerénységet és az önbizalmat és mindkettőnek szélsőségei egyaránt nem látszanak kívánatosnak. A folytonos önelleértékelés teljesen félszeg cselekvésekre vezet, a túlbecsülés pedig kellemetlen ütközésekre. Az önérték ismeretével függ össze a hivatástudat, amelynek egyenessége a társadalmilag legkívánatosabb alak. Vannak emberek, akik olyan pályán élnek, amely nem felel meg a legmélyebb kedvteléseiknek és mellékes pót-cselekvésekben élik ki igazi énjüket. Ezek nem szükségképpen meghasonlott lények, de a társadalom számára mégis jórészt elvesztek, mert mellékes babrálásokkal piszmogják el java erejüket és idejüket. Másfelől a túlzott elhivatottság érzése is már sok bajt okozott a történelemben, egzaltált apostolkodásával, szélsőséges politikai tevékenységével és összeférhetetlen gögjével. Nagyon használható tehát az egyén sajátmagáról tett kijelentése, ha azt megfelelően tudjuk mérlegelni más jegyek alapján, sőt más embereknek az órála alkotott véleményéből is kikeredik a kép, hiszen ebben az illetőnek társas hatóképessége tükröződik.

IRODALOM

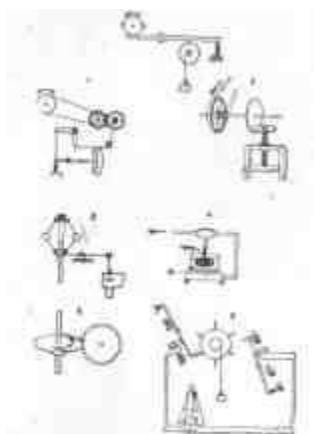
- Baumgarten, Fr.:* Die Beru.seignungsprüfungen. München, 1928.
Boda, L.: A személyiség szerkezete és kísérleti vizsgálata. M. Psychol. Szle. 10, 1937.
Bog'pi, H- und Lipmann, O.: Gang und Charakter. Leipzig, 1931.
Bogen. H.: Psychologische Grundlegung der praktischen Berufsberatung. Langensalza, 1927.
Bohle, W.: Die Körperform al. Spiegel der Seele. Leipzig, 1929.
Cattell, R. B.: A Guide to Mental Testing. London, 1936.
Clauss, F. L.: Rasse und Charakter. Frankfurt, 1936.
 GVr, J.: Korszerű magyar lélektan és nevelésügyi tanulmányok. Budapest, 1936.
Éltes, M.: A gyermeki értelem vizsgálata. Budapest, 1914.
Erdélyi, M.: A pszichotechnika alapkérdései. Budapest, 1926.
Ewald, G.: Temperament und Charakter. Berlin, 1924.
Funkhäuser, A.: Horoskopie. Zürich-Leipzig, 1939.
Gáspár, J.: Fajtakutatás. Budapest, 1937.
Giese, Fr.: Handbuch psycho technischer Eignungsprüfungen. Halle, 1925.

- Huth, A.*: Exakte Persönlichkeitsforechung. Leipzig, 1930.
- Heymans, G.*: Einführung in die spezielle Psychologie. Teipzig, 1932.
- Hoffmann, H.*: Das Problem des Charakteraufbaus. Berlin, 1926.
- Harnacke, W. und Wohlfahrt, E.*: Geist und Torheit auf Primanerbänken. Dresden, 1934.⁴
- Jung, C. G.*: Psychologisch© Typen. Zürich, 1921.
- Klages, L.*: Einführung in die Psychologie der Handschrift. Heidelberg, 1928.
- Kretschmer, E.*: Körperbau und Charakter. Berlin, 1931.¹⁰
- Lersch, Ph.*: Der Aufbau des Charakters. Leipzig, 1938'.
- Moede, W.*: Lehrbuch der Psychotechnik, I. Berlin, 1930.
- Meili, R.*: Psychologische Diagnostik. München, 1937.
- Nagy, L.*: A tehetség lélektani problémái. A gyermek. 22, 1930.
- Noszlopi, L.*: Jellemlátás és jellemigézési Budapest, 1936.
- Oseretzky, N.*: Psychomotorik. Leipzig, 1931.
- Petermann, Br.*: Dais Problem der Rassenseile. Leipzig, 1935.
- Pfahler, G.*: System der Typenlehre. Leipzig, 1936.³
- Ranschburg, P.*: Az emberi elme. I-II. Budapest, 1923.
- Rothacker, E.*: Die Schichten der Persönlichkeit. Leipzig, 1938.
- Rossolimo, G.*: Das, psychologische Profil. Halle, 1926.
- Schiller, P.*: Pszichológia és emberismeret. Budapest, 1935.
- „ Képességvizsgálat és teljesítmény. Lélektani Tan. Budapest. IV. 1940.
- „ A katonai jellemvizsgálatokról. M. Psychol. Szle. 14, 1941.
- Schnell, J.*: A lelki egészség gondozása. Jelen kötet. Budapest', 1942.
- Somogyi, «/.*: Tehetség ée eugenika. Budapest, 1934.
- Spranger, E.*: Lebensformen. Halle, 1922.³
- Spearman, Ch.*: The Abilities of Man. London-New-York, 1927.
- Stern, W.*: Differenzielle Psychologie. Leipzig, 1911.
- Sirehle, H.*: Analyse des Gebarens. Berlin, 1935.
- Steif, A.*: Az autonom mozgásmód vizsgálata. Budapest, 1940.
- Szondi, L.*: ösztön és nevelés. Lélektani Tan. Budapest, III. 1939.
- Szőllősy, V.*: Mozgás és jellem. Előadás a Magyar Psychol. Társ. Gyakorlati Lélektani Szakosztályában, 1942.
- Tarcsay I.*: Pszichodiagnosztika. A Rorschach vizsgálat és klinikai alkalmazása. Budapest, 1940.
- v. Voss, H. und Simouheit, M.*: Memschenformen. Berlin, 1941.

ÁBRAMAGYARÁZAT.

- Felül: Textilipari és gépkocsivezetői alkalraasságvizsgálati készülékek (Schiller).
- Alatta: Műszaki és általános értelemvizsgálati nyomtatvány (Moede, Meili).
- Alatta: Kifejezéselemzés három eltérő helyzetben.
- Alul: Csoportos cselekvésprobák katonai jellemvizsgálatban.

Ábrák „A gyakorlati emberismeret jövője” c. dolgozathoz.

A LÉLEKTAN FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON.

I. ELSŐ FEJLŐDÉSI SZAK. 1885-1900.

1. A múlt század 80as éveiben és 90-es éveinek elején *a tudományos pszichológiának* Magyarországon sajátképpen irodalma nem volt.* A Németországban akkor már több egyetemen is művelt *Wundt-féle* appercepció, ill. a főleg *Ziehen* által képviselt asszociációs élettani és általában a kísérleti lélektan hullámai, úgyszintén az ekkor már a heidelbergi elmeklinikát vezető TFimdy-tanítványnak, *E. Kraepelinnek* a kísérleti módszereket a pszichiátriába is átvivő közlései, hozzánk akkoriban kezdtek érdeklődést keltve eljutni és a *Herbart-féle* pszichológia talaját megingatni. A tudományegyetem bölcsészeti karán Budapesten *Pauer Imre*, a filozófia ny. r. tanára, inkább a *Wundt-féle* irány felé hajlott. A jogi karon *Pikier Gyula*, a jogbölcselet tanára (*Das Grundgesetz alles neuropsychischen Lebens*, Leipzig, 1900,) saját maga által alkotott új irányú *biológiai pszichofizikai* kezd hirdetni mely a központi idegrendszerben való lokalizálás tanait kétségbe vonva, mintegy a totalitás-lélektan előfutáraként, a lelki élményekben az összszervezet visszahatásos alkalmazkodását látja a külvilág ingeire. *Pékár Károlytól* 1897-ben már egy teljesen az újabb lélektani eredményekre támaszkodó, 672 lapnyi érdekes könyv jelent meg, „*Positiv aesthetika. Az aesthetikai érzések psychophysiológiája*” címmel. A kolozsvári egyetemen *Böhm Károly*

* V. ö. *Joó Tibor*, „*Egy kiadatlan régi magyar lélektan*” c. közleményét, *M. Psz. Sz.* II. 90-99., 1929, mely *Sxüts István* szegedi liceumi tanárnak (1756-1821), később a „*Pesti Királyi Magyar Mindenségben az Okértétségnek nagy Tudományú és Érdemű Tanítójának*” *Bálint György* által latinból magyarba átültetett „*Tapasztalásbeli Emberlélekség*” című munkáját ismerteti.

„Az Ember és Világa” c. 1883-tól 1911-ig megjelent munkájában a pszichológiát inkább deduktív módon, filozófiai szempontokból tárgyalja, értékes megfigyelésekkel gazdagítva.

2. *Orvosi lélektan. Fiziológias lélektan. Pszichofizika.* A sajátképeni kórtani lélektan területén elsőnek *Lechner Károly* már 1885-ben közölt tanulmányt a *hallucinációkról*, melyben leírta az *önmagán* mesterségesen előidézett *pszeudo-hallucinációkat*, melyek az érzékelés minden terén a frissen megélt érzéki élmények elevenségi fokára emelhetők, de soha nem jelentkeznek az igazi realitás jellegével. (Orv. Hetil. 1885, 16-17, 50-52. sz.) Utána *Moravcsik* közölt (1886, 1892 s végül 1903) vizsgálatokat, melyekben – főleg alkoholistáknál – helyesen felismert *hallásos ingerek* (pl. hangvilla, harmonika) *útján élénk látásos érzéki csalódásokat tudott megindítani*. Ezek a hallucinációk minden ismérvével rendelkeztek, mutatván, hogy a valódi hallucinációk eredete nem az érzékszerv, hanem a beteg agykéreg rendellenes állapotán múlik. Egyébként *orvostudományi karunk* lélektani érdeklődését és kutató kedvét ez időben, *francia hatásra*, inkább a kóros tudat jelenségek, a hasadt, kettős én-tudat, az ú. n. „nagy hisztériá”-val járó tudatzavarok, a hipnózis és vele az állati és ásványi delejesség s a szuggesztibilitás sokban csodálatosnak tetsző jelenségeinek s azok természettudományos alapjainak a megértéshez közelhozatala foglalkoztatta. *Jendrassik Ernőnek* a hipnotikus transzfert s a mágneses polarizációt és *Donath Gyulának* egyes hipnózisbeli érdekes automatizmusos jelenségeket ismertető közlései mellett valóban szabatosakként *Schaffer Károlynak* a *Hőgyes Gusztáv* és *Laufenauer Károly* reflexvizsgálataiból kiindult kísérletes vizsgálatait említendő, melyek főleg a párizsi C/mreoi-iskola befolyása alatt a mély hipnózisban mutatkozó ú. n. idegizomtúlingerlékenységgel és egyéb, sem ép, sem agybeteg egyéneken addig nem ismert sajátsterű reflexjelenségekkel foglalkoztak.

Ugyancsak sokat foglalkoztak ez időben *francia orvopszichológusok* nyomán a nagy hisztéria egyik leggyakoribb tüneteként mutatkozó, többnyire testféloldali teljes érintési, fájdalmi stb. érzéketlenségekkel. *Ranschburg Pál* 1896-ban *Hajós Lajossal* együtt az idegklinikán kezdte kutatni ezen érzéket-

lenségek kísérletes pszichológiáját, midőn is mély hipnózisban, a *Pierre Janet-féle* módszerrel sikerült eme, némely betegen évek óta fennállott súlyos anesztéziái területen teljes érzőképességét az érintési ingerekhez szuggesztíve kapcsolt asszociációk segítségével olyképen kimutatniok, hogy különböző érzékek területén az érzéketlen régiók minden ingerlésére a beteg tudatos érzése nélkül az ingerlés bekövetkeztéhez kapcsolt mozdulat, érzet, képzet mint feltételes reflex gépszerű szabatsággal jelentkezett. (Magyar Orv. Archiv. 1896., Neue Beitr. z. Psychol. d. hyst. Geistzust. Deuticke, Leipzig, u. Wien, 1897.)

3. *A véges tudatenergia kóros csökkenése. Ranschburg* szerint az ép állapotban is mindig véges, de éberlében nagyobb ingadozásokat nem mutató tudatenergia bizonyos hányadának az én-es tudattól független lekötése az össz-szervezet által biologice jelentősnek, terhelteknél túl jelentősnek értékelt ösztön-érzelmi hangsúlyú képzetek által adja a *hisztériás tudat-*, helyesebben *én-tudatzavarok* rejtélyének kulcsát. Itt van (1897) az irodalomban először kísérleti megállapításokból levezetve a *tudatenergia végességének* s az ennek – bizonyos biológiai elvek tekintélyben tartásával történő – lekötéséből, tehát megoszlásából eredő *kvantitatív ül. disztributív gátlásnak elve*, melyet azután R. 1906-ban, 1923-ban, 1926-ban, 1928-ban, valamint 1938-ban* magyar és német nyelven részletesen kifejtett s élettani magyarázattal is ellátott. A már *Locke*, majd *Wundt* által megállapított *tudatszűke, tudathatár, tudatmező* e lélektani jelenségnek nem oka, inkább egyik folyománya s épen ez elvből kaphatja igazi lélek- és élettani értelmezését.

4. *Szellemi működések tartamának fizikai mérése. – Az életkor befolyása a reakciók tartamára.* 1899-ben *Ranschburg* egy gyógyult betegétől kapott 2000 forintos adományából megalapítja az *Egyetemi Pszichofizikai Laboratóriumot*, melyet az orvoskari tanártestület a *Laufenauer-féle* elmeklinikához csatolva R. vezetése alá helyezett. Már a következő évben megjelenik R. közleménye „Adatok az aggok pszichofiziológiájához I.”, „*A Pszichofiziológiai Időmérések Methodikája, Alap-*

* L. *Ranschburg*, Studien üb. d. norm. u. hyst. Bewußtsein, Jahrb. f. Psychiatr. 1897, XV.

vető vizsgálatok elemi műveltségű fiatal egyéneken”. Még 1900-ban megjelenik második részként R. P. és Bálint Rezső együttes közléseként „Adatok az aggok psychofiziológiájához II.” Ez a vizsgálat mint legelső bizonyította kísérletileg a visszafejlődés korának lassító hatását a szellemiek időbeli lefolyására.

5. *Az emlékezet különböző fajtáinak mérése eredeti módszerekkel. A mnemometer.* Minthogy ezidőtájt normálisokon, még kevésbé beteg egyéneken gyakorlatilag hasznavehető mérési módszer az emlékezet vizsgálatára egyáltalában nem létezett, R. még 1900-ban megalkotta teljességgel eredeti páros módszerét, egybekapcsolva azt az összes gyakorlatilag fontosabb emlékezet fa jóknak vizsgálatára a f elismer és es eljárással. Eme ú. n. kombinált módszerével előbb összehasonlító méréseket végzett 10-12 éves középiskolás fiúkon, csekély értelmességű, valamint nagyobb értelmességű ép felnőtteken s az ilyképen nyert csoportnorma-értékekkel mérte össze számszerűen a könnyebb és súlyosabb neuraszténiásokon s végül butuló agybetegeken talált minőségbeli és nagyságbeli eltéréseket. Mindezekről még 1900-ban beszámolt a Magy. Elmeorvosok I. bpesti Értekezletén, bemutatva egyúttal mnemometer-ét, melyet egyrészt a szabatosabb pszichofizikai, de ugyanígy páros módszerével kapcsolatosan klinikai, valamint pedagógiai emlékezetmérések s egyéb látásos, tachisztoszkópos felfogási vizsgálatok céljaira megalkotott. Mindkét eljárás csakhamar a legtöbb tudományos kutatásokat végző elme- és idegklinikán és mind az öt világrész szinte valamennyi pszichológiai laboratóriumában elterjedt.

6. *Boncélettani alapokra fektetett pszichoterápia, – Az ásványi delejesség gyógyító hatásának szuggeszió alapoló természete.* 1900-ban jelent meg az első magyar módszeres pszichoterápia is, Ranschburg ezt részben Décsi Károllyal együtt írta meg. A szerzők éberléletben és hipnózisban szabatos időmérő módszerekkel vizsgálván a magasabb, agyi reakciók időtartamát, úgyszintén ú. n. grafikus eljárásokkal jegyezve föl a szív, az erek, a légzés működését ép éber, elalvási, hipnózisos és megint átmeneti ébredéses állapotban, foglalkoznak a kü-

* Kraepelin, Psychiatrie⁷, 1903. I. és II. – Ziehen, Psychiatrie 1902. - Részletesebb irodalma: Schnell J., Psychol. tanúim., Jubileumi Emlékkönyv, 1929, 81-84. – Bostroem, Handb. d. Neurologie, Pd. VI. 1936.

lönböző lelki – gyógytani s egyebek között az *auto- és heteroszuggesztív*, a *hipnotikus* s az *ásványi delejes gyógyeljm árok* néha a szakemberre is csodálatosnak, a laikusra csodaszerűnek tetsző valóságainak s igen gyakran csak valóságszerű önmeg-tévesztéseinek ellenőrzésével és kritikájával is.

A *Magyar Természettudományi Társulat* felszólítására R. lefordította *Lehmann Alfréd* kopenhágai pszichofizikusnak „*Babona és varázslat*” c. munkáját is, melynek 2. kötete „főképen a *spiritizta tanok* természettudományos bírálatával és kísérle-tes cáfolatával foglalkozik (1900).

Lechner Károly professzornál Kolozsvárt dolgozott egye-bek között az azóta Németországban a tiszta, ill. bölceleti lélek-tan terén a vezető elmék sorába jutott *Palágyi Menyhért* is, ki a sajátképeni tudataktusokat, egyáltalán a szellemi műkö-dést, melyet időtartam nélküli *tudatpulzusokban* (lökésekben) jelentkezőnek mond, megkülönbözteti a határtalanul összetett és tartós folyamatos jellegűnek állított *vitális* (animális ill. vegetatív) folyamatoktól.

II. MÁSODIK FEJLŐDÉSI SZAK. 1901-1920.

1. *A magyar tudományos gyermeklélektan ébredése.* – *Nagy László alkotásai.* – A magyarországi lélektani kutatás és mozgalmak második szakaszát legelsősorban a gyermek-lélektan elméleti és gyakorlati kérdései iránt való érdeklődés valóban nagyfokú és mélyreható ébredése jellemezte. *Waldapfel-nek A gyermeki lélek megfigyelése* (1897), majd *Pethes János-nak A gyermekszoba lélektana* (1897), továbbá *Donner Lajos A gyermeki szellem fejlődése* (1899) s végül *Pethes-nek A gyermekpsychologia* c. összefoglaló munkája mind a már le-tárgyalt első időszak utolsó öt évében jelentek volt meg. Igazi eredeti s jellegzetesen magyar gondolkodó elmeként a második időszakban *Nagy László* (1857-1931) működése emelendő ki. Szenvedélyes munkakedv s bőséges alkotóképesség, a részletek el nem hanyagolása mellett főleg a *jelenségek egészének kere-sése* s kritikus, óvatos, a mellett merész, jogosan önbizakodó elmével való felismerése jellemezték. 1900-ban már megalapí-totta *Teleki Sándor* gróf, *Bárczy Gyula* főpolgármester, *Nárai*

Szabó Sándor, Babarczy Schwartzter Ottó és e sorok írója együttműködésével a mai napig (jelenleg Fraknói József elnöksége alatt) működő *Magyar Gyermektanulmányi (s Ifjúságlélektani) Társaság*ot s haláláig szerkesztette ennek „A gyermek” e. folyóiratát és tevékeny részt vett a Társaság R. elnöksége alatt működő *Kísérleti Szakosztályának* munkálataiban is. Mint a legelső egyike látta az *érzelmei, ösztönök biopszichológiai, pedagógiai és didaktikai jelentőségét* a gyermek és felnőtt elmebeli, ill. szervezeti magatartására. E téren kutató eszközül elsősorban a gyermekrajzot választotta, függőségében a kor, nem, faj, társadalmi osztály, körülmények stb. belső, ill. külső reáhatásaitól (*Fejezetek a gyermekrajz lélektanából*, 1905.). *A, gyermeki érdeklődés fejlődése* c. vizsgálatában, mely könyve német nyelven is megjelent és nagy figyelmet keltett, egyrészt az általa gondosan fejlesztett kérdőíves módszerrel élt, másrészt pontosan észlelte a gyermeknek az önként adódó vagy a kutató által szándékosan választott, éveken át megismételt különböző szituációkkal szemben való magatartását. *A gyermek erkölcsi érésének fejlődési menetét* részben *kérdőíves módszerrel*, részben mindkét nemű, különböző vidékeken élő, iskolás gyermekek és fiatalemberek által alakított titkos társaságok alapszabályaiból tanulmányozta. Igen egyszerű módszerrel tanulságos kísérleteket végzett a szellemi kifáradás menetéről az egyfolytában való öt órás tanítás folyamán s a *Révész Margit* által kiadott „*A tehetséges gyermek*” c. gyűjtőmunkában közölte eredményeit: *A rajztalentedűk fejlődési menetéről fiúknál és leányoknál, a rajzolás, a színezés, a mozgás kifejezésrejutása s az esztétikai felfogás szempontjából* a 6-19 éves korig. Egyik maradandó alkotása a *Gyermektanulmányi Múzeum*. Legelső munkáitól fogva a legutolsóig Nagy László s vele a *Székesfővárosi Paedagógiai Szeminárium* általa alapított *Lélektani Laboratórium*a a gyermeki egyéniség egészére volt beállítva már oly időben is, midőn ez a tudományos világban nem volt az uralkodó divat.

2. „*A gyermeki elme*” – „*A Beszéd.*” – „*Az ember lelki, értelmi, faji sajátosságai és abnormalitásai*” – „*Orvosi Pszichopatológia.*” – A pedagógiai pszichológia és az orvosi, valamint a gyógypedagógiai téren nagy lépést jelentett a kultuszmi-

niszter felszólítására *Ranschburg* által megírt, 1905-ben első s 1908-ban második, lényegesen bővített kiadásban megjelent „*A Gyermeki Elme ép és rendellenes működése, egészségtana és védelme*”. E munka főleg az ép és az elmaradt, az abnormis és az ideggyenge gyermek szó- és fogalomkincse, beszédfejlődése, emlékezőte, tanulóképessége, a szellemi munka és a pihenés, a tanulás célszerű és hibás technikája, a számolás lélektana, az érzelmek, ösztönök és akarat világa, a gyermeki elme” hibái és abnormitásai, annak már a gyermek világrajjötte előtt és utóbb való megvédése és helyes fejlesztése, végül a züllésnek kitett, züllő és büntetett gyermek védelme terén volt úttörő. A lélektannal sok kapcsolatot mutat *Sarbó Artúr*nak (1906) „*A beszéd összes vonatkozásaiban, különös tekintettel a gyermekkorra*” c. a maga nemében nemcsak Magyarországon úttörő műve is.

1908-ban a *Míveltség Könyvtára*-nak „*Az Ember*” e. kötetében *Alexander Bernát* írta már a modern tapasztalati pszichológia alapján az *első magyar közérdekű lélektant*. Ugyané kötetben több lélektani fontosságú fejtegetés akad *Lenhossék Mihály*: „*Bevezető*”, *Gorka Sándor*: „*Az ember származása és helye a természetben*”, *Seemayer Willibald*: „*Az ember faji sajátosságai*” s végül *Ranschburg Pál*: „*A szellemi munka természetete*” és „*A lelkiélet abnormitásai*” című fejezeteiben.

Orvopszichológiai téren ezt az időszakot Hajós Lajosnak teljesen eredeti felfogású „*Orvosi psychopathologia*” c. nagy munkája (1902) nyitotta meg. Az ő előadásait a joghallgatók a törvényszéki pszichológia és pszichiátria c. tárgyból kora haláláig nagy tömegekben áhítattal hallgatták.

Már az újabb kísérleti pszichológia kutatásai által megtermékenyült szellemben íródott *Komis Gyula* középiskolai tankönyve, „*A pszichologia és logika elemei*”, melyhez szerzője a pedagógusok részére ugyanoly rövid, mint hasznavehető vezérfonalat írt „*Elemi pszichológiai kísérletek*” címmel.*

3. *A gyógypedagógiai és pszichológiai m. kir. laboratórium államosítása. – A homogén egybeolvadás és gátlás törvénye. A tévedések törvényszerűsége. – A fentemlített egyetemi*

* A tankönyv azóta töföflb kiadást ért meg, míg a féléven belül elfogyott kísérleti vezérfonalat szerzője csak 1942-ben jelentette meg újabb, főleg a gondolkodás és az akarni vizsgálata terén meggyőző, egyszerű kísérletekkel bővítve.

pszichofizikai laboratórium helyszűke miatt 1902-ben a vall. és közokt. miniszter rendeletéből új, tágasabb otthont kapott a mosonyiutcai áll. kisegítő iskola épületében, hol eleinte mint a „Gyógypedagógiai Intézetekhez Kapcsolt Pszichológiai Laboratórium” működött, majd 1907-ben *Apponyi Albert* államosította s saját személyes felügyelete alá helyezvén, az intézet vezetésével végleg *Ranschburgot* bízta meg. Még régi helyiségében *R.* sorozatos vizsgálatokat végzett *mnemometerével normálisok, idegesek s a különböző elmebajosok tudatküszöbéről*, különböző tartammal exponált, eltérő elemszámú ingerekkel. Így jutott el váratlanul valamennyi vizsgált csoportnál, sőt egyénél azon eredményhez, melyet első ízben a *Magyar Filozófiai Társaság* első nyilvános ülésén, 1901. nov. 24. adott elő „*A felfogásbeli tévedések törvényszerűsége*” címen, hogy a tudatküszöb, a figyelem, ill. a *felfogás terjedelme az addig ismert mennyileges tényezőkhöz kívül* – közömbös érzelmi beállítást feltételezve – *az összinger (4-6 jegyű számsor) elemeinek minőségétől, igen jelentékeny mértékben azoknak egymás között való alaki- és térbeli egyformasági, ill. hasonlatossági, eltérőségi viszonyából eredő kölcsönhatásától is függ.* Az egyforma elemek közül a helyileg kedvezőtlenebbül konstellált elem felfogása késik, homályos, bizonytalan, téves, avagy teljesen kiesik. Viszont a felfogás annál gátolatlanabb, gyorsabb, hibátlanabb és teljesebb, minél inkább heterogének egymáshoz viszonyítva az egyes elemek. 1902-ben e problémáról német nyelven közölt (Ueb. d. Hemmung gleichzeitiger Reizwirkungen) c. tanulmánya mint teljesen új megállapítás, nagy feltűnést keltett. XJgyanily hatású volt 1904-ben Giessenben az *I. kísérői, pszichol. kongresszuson* tartott, „*A hasonlatosság jelentősége az elsajátításra, megtartásra és felújításra*” c. előadása is, mely az *elsajátítandó szöveg minőleges szerkezetének s ettől függő kölcsönhatásoknak előmozdító, a homogének egybeolvadásos tendenciájuk útján gátló* jelentőségét a megtartás s az észbejutás magasabbrendű jelenségeire, értelmetlen valamint értelmes szövegre egyaránt kísérleti úton szembeszökően bizonyította. Ezekről 1905-ben részletesen beszámoló német közleményében, mely magyarul 1914-ben jelent meg, a levédések elemzéséből kimutatja, hogy a *homogén soroknál elsősorban nem gátlásról, ha-*

nem egybeolvadásról van szó s nyilvánvaló, hogy a Müller-Schumann, valamint a Müller G. E.-Pilzecker-féle asszociatív ill. reproductív (generatív ill. effektív) gátlás az egyformák egybeolvadási, összegeződési és az eltérők elkülönülési törekvéséből magától értetődően folyó jelenségek. Ugyanez derül ki később az általuk megállapított retroaktív gátlás jelenségeire nézve. A szellemi munkánál ismétlésekből adódó fokozódó megtartás és a felújíthatóság növekvő készsége nem egyéb, mint az egyformák szummálódása, melyek azonban mint önálló, elkülöníthető élmények belévesztek a közös egészbe. Az e kérdésről legkülönbözőbb területeken, a legelterőbb módszerekkel ellenőrzött megállapításokról szóló irodalom 1905-ben a Harvard-egyetemről kiindulva – Turley, Kleinknecht – a svájci és főleg német egyetemi pszichológiai intézetek részéről mindmáig folytatódva – Münsterberg, Aall, Grünbaum, Fr. Schuman, E. Kraepelin, E. Bleuler, G. Krueger, N. Ach, Selz, Wirth, A. I. Schulz, H. Henning, Rupp, Köhler, Marbe, Klemm, Al. Fischer, E. Becher, Horwitz, H. Czinner, Kindler, Seemann, Ipsen, Ehrhardt, v. Restorff, Galley, A. F. Schmidt, Hylla, J. S toll, Egenberger, Lesch, Bachmann, Klügmann és főleg H. Weimer-ig a számjegy és betűsorokkal, valamint a színek-ből vagy mértani alakokból álló halmazokkal stb. végzett kísérletek, az olvasási, írási, betűszedési és a végleges sajtóhibák, a számolás, a matematikai, fizikai képletek elsajátításának, az arc- és névemlékezet mindennapos tévedéseinek, az emberi ép beszéd fonetikai alkalmazkodásainak, fáradt és beteg állapotokban jelentkező botlásainak, az ítézés és következtetés, az ügyességek és általában a testi és szellemi cselekvés mindennapos elsiklásainak elemzése és megelőzése körül messzemenőleg megerősítette R. megállapításait. Másrészt tételének általános érvényességű alaptörvényként való elismertetése körül máig is áll a vita. Magyar részről a valóság kiderítését szolgáló kutatásaikkal hozzájárultak Lázár Szilárd, Schmidt F., Fochoer László, Juhász Andor, Szeliánszky Ferenc, Molnár Ilona, Kolosy-né Jankovich Leona, úgyszintén itthon és a külföldön Pikler Gyula, Kollarits Jenő és h. Schiller Pál és iskolájának vizsgálatai.

4. Az ép egyén szellemi normúlértékei. – A szellemi

munkateljesítmény képlete. – Az *R.-féle* „*Pszichológiai Tanulmányok*” (1901-1913.). – 1909-ben a Budapesten megtartott XVI. Nemzetközi Orvosi Kongresszuson *R.* mint megbízott referens számolt be „*A normális egyén szellemi kánonja megállapításának lehetőségéről*”. Utalt e téren szétszórta már meglévő vizsgálatok adataira, úgyszintén hiányaira, melyek legfőképpen az érzelmi jelenségek terén állanak fenn. Hangsúlyozta a tervezett és tervezendő vizsgálatok módszeres és egységes feldolgozását célzó nemzetközi egyezmény szükségességét, s megszabta a követelményeket, a vizsgálandó egyén, a képesség, a vizsgáló módszer s a teljesítmény tényezőit és végül a normálértékek legcélszerűbb formáit. Mindezekre már kivizsgált példákat mutatott be egyes külföldi kutatók s legnagyobb részét a saját és tanítványai vizsgálataiból megállapított alapértékek gyanánt. Az 1905-i római nemzetközi kongresszuson jelentette be *R.* „*Studii sulla misura della memoria*” c. (Atti d. V. Congr. internaz. di Psicol. Roma, 1906) *a szellemi munkateljesítmény képletét*, mely szerinte $L = AIT$, hol L = a helyes teljesítmény érdekében végzett munka, A = az elvégzendők számához viszonyított helyesen elvégzettek százalékos terjedelme, T az egyes, rendszerint azonban a sorozatos teljesítmények valószínű középértékű tartama s e mellett maga az $A = r+c/2$, hol r az elsőre helyes, $c/2$, az előbb téves, de első javításra helyesbített reakciók százalékszámára. E képletet bárminő szellemi folyamat vagy cselekmény mérésére felhasználhatjuk, de igen alkalmas ugyanazon feladat megoldására igénybe vett eltérő munkamódszerek eredményeinek objektív cenzurálására is.

5. „*Pszichológiai Tanulmányok*” címen 1913-ban a Magyar Gyermektanulmányok Társ. kiadásában jelent meg *R.* vizsgálódásainak első kötete. Tartalmazta ez 1. „*A figyelmetlenség pedag. pszichológiája*” c. (1910) a Magyar Pedag. Társ.-ban tartott székfoglaló előadást, 2. „*Miért nem jutnak eszünkbe nevek, adatok s egyéb tudott dolgok*” c. a Magyar Filoz. Társ.-ban 1912-ben tartott előadást, 3. *A figyelem és emlékezet egészségtana és lélektani neveléstana*, 4. *A felfogás és az emlékezet kísérletes vizsgálásának módszereinek részletes ismertetését*, 5. *A középiskola reformjának mikéntjéről*. Utóbbi a gr. Apponyi Albert elnökle

alatt 1908-ban tartott ankéten tárgyalt kérdésekre adott válaszo; kat közli. 6. „*Levél egy ötödosztályos középiskolás tanulóhoz*”, főleg a tanulás célszerű módjáról és a rendelkezésre álló ú. n. szabad (szorgalmi) idő helyes beosztásáról adott tanácsokat. A Psychol. Tanulm.-ok 1915-ben megjelent II. kötete „*A lelki-élet minőleges alaptörvénye*” címen R. e tárgyról ezideig meg-írt közleményeit tartalmazza, de az 1914-ben megjelent „*Wechselwirkung gleichzeitiger Reizwirkungen im Nervensystem u. in der Seele*” c. közleménynek csak ekő felét.*

6. *A gondolkozás élettani pszichológiája. – Jendrassik Ernő és Kollarits Jenő tanításai. – A realista és materialista pszichológusok. – A beteg emlékezet.*

Eme fejlődési korszak irodalma gazdag volt tisztán fizioiógiás, biológias, fizikai, realista, ill. materialista-monista felfogású pszichológiai közleményekben.

Szilárd A. „*A deduktív lélektan alapvonalai*” I. c. munkája a lelki élet jelenségeit még távolról nem eléggé megismert, megértett és kellőképen kitanulmányozott idegélettani tételekből igyekszik megbecsülendő tájékozottsággal logikusan levezetni. Német nyelven (1928) már mint „*Dynamische Nervenlehre*” jelent meg.

Rövidségében is nagyvonalú, merész, heurisztice értékes, de ide élettanilag szintén jórészt még kellőképpen nem igazolt

* Öszefoglalólag tárgyalva megtalálható az egész kvantitatív és kvalitatív gátlási probléma Ranschhurg munkáiban, mégpedig 1923-ig való fejleményeinek menete Az emberi elme I. köt. 39-41, 116-126, 133-137, 143-144, 150, 159-160, 170, 217-235, lapjain. 1923-tól 1928-ig a homogén gátlás körül támadt külföldi irodalom és vita rövid vázlata található németül egybefoglalva fi. már említett, *Die Störungen des Lesens u. Schreibens* c. munkájának 154-237. lapján. 1928-on túl tárgyalja a problémát R. *Az emberi beszéd strukturáltságát tel-tételező tényezők törvényszerűségeiről. Mitrovits-Emlékkönyv, 1938, Különnyomat 1-55. 1. Továbbá Az emberi tévedések törvényszerűségei, A magasabb szellemi működések helyes vagy téves voltát megszabó törvényekről ép, fogyatékos és beteg állapotokban. Magy. Psychol. Szemle, X. 1937. 1-187. 1. S ugyanez kórtani fejezettel bővítve, mint könyv Novak R. kiad. 1-198. 1. Budapest, 1938. Folytatásaként v. ő. *A szellemi működések törvényszerűségei az elme egynémely beteg állapotaiban*, Magy. Psychol. Szemle, XIII. 9-38. 1. 1940. S végül *Test, lélek, szellem* c. hozzászólásban a Magy. Filoz. Társ. által 1940. II. 13. rendezett vitában, úgyszintén „*A tévedések elhárításának lehetőségéről*”. A Gyermekek s az Ifjúság folyóirat, 1942.*

feltevéseket szinte látnokilag biztos igazságokként hirdet *Jendrassik Ernő* belgyógyász professzornak a kir. Orvosegyesületben 1912. X. 14. tartott Balassa-előadása: „*A gondolkozásról*”.*

Sem egyéb szervezetünkben, sem agyvelőnkben nincsenek más elemek, mint a szervetlen világban s mikor egész testünk alá van vetve a természet törvényeinek, képtelenség, hogy más erőket képzeljünk gondolkozásunk, cselekvésünk alapjául, mint amelyek az egész világrendszerben uralkodnak. A percepciók a valóságnak csak szimbólumai, miként a szónak jele az írás. Emlékképeink is valóságos energiarovások, aminők a mágneses fonográf lemezein vannak. Agyvelő-sejtjeink ezeket átalakítják az érzéki észrebevés sajátosság képeire, akárcsak bél-sejtjeink az idegen fehérjét saját én-ünk fehérjévé változtatják. Az idegelemekben is ugyanazok az energiaátalakulások mennek végbe, mint a szervetlen világban. Az ingerület nyilvánulásában leginkább a villamossághoz hasonlít s a neuronok egymásra hatása teljes izoláció mellett indukción alapul, midőn az egyik neuron lefolyt izgalma nyomán a másikban tartósabb töltés létesülhet, amíg csak az egy másik neuronra ugyanúgy át nem adódik. A töltés megmaradásában, akárcsak a kondenzátorban, mely csak úgy működik, ha egyik irányban levezetése is van, a dendritek végzik a feladatot. Egyes képességeink külön centrumokban vannak, amint hogy a gondolkozás egyes elemei leghatározottabban vannak lokalizálva agyvelői sejtjeinkben.

Az ingerület csak egyféle, β hogy fény, hang, íz, szag, tapintás, fájdalom lesz-e belőle, az attól függ, az agykéreg mely részére kerül. Gondolkodásunk is különálló részekből áll, a differenciálás elkülönített lokalizálása tehát logikai posztulatum, de ugyanerre mutatnak az agybetegéknél, agysérülteknél gyakran található jellegzetes elszigetelt kiesések is. Az érzékszervektől párhuzamos fonaték kerülnek az agyvelőbe, rezonator-nyalábok, amelyeknek kollaterális nyúlványai mind rezonatorokként működnek; az ingerület minősége szabja meg a megfelelő rezonáló sejtet. A hasonló hangoltságú sejtek ingerületei vonzzák egymást. A hasonló hangzóság adja meg kifelé a képességünket, hogy hasonlóságot, különbséget találjunk, hogy általánosítsunk és szisztematizáljunk, sőt a további asszociálás is csak hasonló rezonálások felkeltésében áll. A gondolkozásos reflexek útját nem közvetlen pályák, nem is azok bejárása (Bahnung) jelöli ki, hanem a már meglévő rezonator-gyűjteményből együtthangzásra indított idegsejtek érzékenysége. Az emlékkép-gyűjtemény és a sejtek e rezonálóképessége együtt adja meg az ember intelligenciáját; genius az, akinek érzékeny rezonátorai megszólalnak, midőn még más halandó sejtjei némán maradnak.

Hasonló nyomokon jár *Jendrassik* adjunktusának, *Kollarits Jenő* professzornak (1870-1940) „*Idegesség és jellem*” c. 1918-ban megjelent könyve. Ez a tüdőbajja folytán korán a svájci davosi elszigeteltségre ítélte, mély en járó elméjű, később teljesen a v. *Monakow-féle* hormé-tan hívévé szegődött szerző

* Orv. Egyes. Értesítő, 1912.

70 éves korában történt elhunytáig magyar, német és francia nyelven gyarapította idegen földön is a magyar lélektani kutatás és gondolkodás hírnevét. 1919-től 1940-ig kvalitatív, úgyszintén kvantitatív gátlási törvényem helyességét a szervezet csökkent teljesítő-képességű avagy korlátozott öntudatoságú állapotaiban a külföld orvospszichológiai és pedagógiai lélektani köreiben élénk figyelmet keltett közlemények nagy sorozatával támasztotta alá.

Pikler Gy. munkái közül a már I. 1. alatt felsorolton kívül *A lelki élet fizikája* (1901, *Két előadás a dinamikus pszichológiáról* (1908), *A tudat helye a természetben* (1910) és *Erzékfiziológiás vizsgálatok* c. kísérleteken felépített nagy művét is (1917) e csoportba kell soroznunk.

Szélsőséges materialista-monista alapon készült *Posch Jenőnek* a Magyar Tud. Akadémia által 1915-ben kiadott két-kötetes „*Lelki jelenségeink és természetük. – Egy realista lélektan tervezete*” c. munkája is. Szerinte gondolkodás, érzés, érzelem és akarás kizárólag izomfeszültségek s egy pszichológiának, mely semmi egyebet nem ismerhet el, mint mozgást, sajátképeni felsőbb fóruma csakis a fiziológiai lehet.

Erősen materialista felfogású mű e korszakból *Farkas Gyeyza* „*Az emberi csoportok lélektana*” (1916) és *Gergő Endre* „*Materialista lélektan*” c. (1925), az anyagelvűség egyedüli igazáért keményen és meggyőződéssel küzdő munkája. A századunk eleje óta erős fejlődésnek indult *reflexológia* önmagában sok értékes gondolatot hozott, sőt csecsemő- és állatlélektani szempontból jelentős megállapításokra is vezetett. Ennek, valamint az, ú. n. agy mechanikának és a szintén kizárólag a szervezet objektív jelenségeire, nevezetesen összmagatartására súlyt vető *behaviorizmusnak* *apszichológiás és antipszichológiás súlyos támadásai ellen emel szót Ranschburg* „*Psychologia és Természettudomány*” (M. Psz. Társ, közl. 1928.), „*Reflexologie u. Psychologie*” (Kvartaln. Psycholog. Poznan, III.), külön kiadványként Urban u. Schwarzenberg, Wien, 1932., továbbá *Behaviorismus u. Psychologie, Zur Kritik d. apsychologischen Psychologien Arch. f. d. ges. Psychol.* 86., (1932) c. tanulmányaiban, melyek időrendileg már a harmadik fejlődési korszakhoz tartoznak.

Az emlékezet ép és kórtani pszichológiájáról 1911-ben megjelent „*Das kranke Gedächtnis, Ergebn.-e d. exp. Forsch. d. alltaeglichen Falschleistungen u. d. Pathologie d. Gedächtnisses*” c. könyvében *Ranschburg* az emlékezetvizsgálat minden irányú módszertanát és irodalmát adja. Sajátképeni kórtani kutatásai három részben 1907-1910-ig a Sommer-féle „*Klin. f. psych. u. nerv. Krankheiten*” c. folyóiratban és egybefoglalva is C. Marholdnál jelentek meg. – Az emlékezés kapcsolatait az érzelmekkel tárgyalja R. 1913-ban, a Nagy László Emlékkönyvében megjelent tanulmánya „*A kellemes és kellemetlen tényekre való visszaemlékezés képességéről*”, mely a kellemetlen elfojtásáról szóló Freud-féle tanok általánosításait igazítja helyre.*

7. *A mennyiségek és a számolás lélektana.* A számolási időtartam mérésével megállapította s először a római V. nemzetközi lélektani kongresszuson közölte volt R., hogy a legelemibb számolási műveletek nem pusztán gépies, hanem még az elemi iskola végeztével is bonyolult kapcsolási, ítélesi műveletekkel járó folyamatok. Vizsgálatai számos külföldi kutatásnak váltak kiinduló pontjává, melyek a magyarországi megállapításokat, bár eltérő módszerekkel, mind megerősítették. R. tanítványa *Kaufman Irén* „*A számolásbeli gondolkodóképesség és a távoleső fogalmak kapcsolataira való emlékezőképesség két új próbája*” (A *Gyermek*, 1921.) ismertette, majd 1923-ban *Kaufman Irén* és *Schmidt Ferenc* a *Zschr. f. pedag. Psychol.*-ban, *A számtani gondolkodóképesség 841 középiskolás tanulón végzett vizsgálatáról* számoltak be. Eme vizsgálatokat is, mint e téren elsőket a német *Voigts* ellenőrizte s nemcsak megerősítette, de a 12-15. éves korra is érvényeseknek, magát a tesztet igen alkalmasnak találta a számolási gondolkodóképesség magasabb osztályokban való vizsgálatára is. R. másik tanítványa, *Schnell János* (1923), a tanulók különböző *felfogási típusának és számolóképességük fejlettségének mértéke között való kor-*

* Alapvető kísérleti megállapításokat tartalmaznak az *iskolásgyermekek* logikai felfogó- és megtartó emlékezetéről *Vértes O. J.*-nak a *Zschr. f. Psychol.*-ban 1912-ben és a *vakokra* vonatkozóan ugyanily módon végzett 1920-ban az *Arch. f. d. ges. Psychol.*-ban közölt tanulmányai.

relációkat vizsgálta s közölt azokról értékes megállapításokat.

8. *A tehetségek lélektana. A magyarországi második lélektani kutató laboratórium.* Közben Budapestre hazatért Révész Géza, kinek *Tangl F.* prof. rendezett be ált. kórélettani intézetében pszichológiai laboratóriumot. Révész már Göttingában a látási és legfőképen a hallási érzetek tanát fejlesztette, Budapesten pedig részben gyermektanulmányi s pedagógiai pszichológiai, részben pszichofizikai módszertani vizsgálódásokon kívül *Nyiregyházy Ervin*, akkor 9 éves, kiváló zenei hallású, technikájú és komponáló képességű gyermekeken végzett a *talentumok lélektana szempontjából értékes vizsgálatokat, melyeket részletesebben „Psychologische Analyse eines musikalisch hervorragenden Kindes”* c. könyvében 1916-ban közölt. Későbbi amszterdami professzorsága alatt német, hollandus és angol nyelven közölte egytől-egyig jelentős összehasonlító ember-, gyermek-, ill. állatlélektani kísérletes vizsgálatait tyúkokon, majmokon stb., másrészt a látás, hallás, színes hallás és tapintás, a térfelfogás és téremlékezés, úgyszintén a tapintási agnózia, továbbá iskolai és pályaalkalmatossági kérdések területén.

9. *A lélekelemző módszerek.* A pszichoanalízisnek ez időben Magyarországon való állását legvilágosabban *Freud* vezető tanítványának, *Ferenczi Sándornak* „*Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában*” (1912) c. könyve képviseli.

A cselekvési motívumok legelrejtettebb rugóit kell felkutatni, nem riadva vissza a kellemetlen, kínzó, utálatos beléltásoktól sem, felkutatni a bajok reális forrásait. Ha ez sikerült, nem nehéz azután önállóan, csak a józan célszerűségnek engedve, összhangba hozni a cselekedetekben az önérdeket a társadalom érdekével.

10. *Az intelligencia vizsgálata.* *Éltes Máttyás* 1914-ben megjelent „*A gyermeki intelligencia vizsgálata*” c. könyve *Binet-Simon* módszertanának magyar nyelvre történt átültetése több mint 600 budapesti gyermekben történt óvatos kipróbálása alapján. E mű egyúttal elsőként a vizsgálathoz szükséges valamennyi segédeszközt is tartalmazza. (É. életrajzát *I. M. Ps. Sz.* 1936, 102-107.)

11. *A modern lélektani kutatásokat egységesen feldolgozó első magyar lélektani mű.* Az e fejezetben tárgyalt második

fejlődési időszak utolsó éveiben jelent meg a Magy. Tud. Akadémia kiadásában *Komis Gyulának A lelkiélet* c. munkája. Az első, az érzetek világát a kísérleti pszichológia vizsgálódásainak és a szerző saját tapasztalatainak megvilágításában feltáró kötet 1917-ben jelent meg. 1918-ban követte ezt a második, 1919-ben jelent meg az érzelem, ösztön, akarat, cselekvés, én- és öntudat, test és lélek legmélyebben járó s a sajátképeni lélektani főkérdéseket érdekes, vonzó s meggyőző stílusban tárgyaló 3. kötet.

Komis szerint, ha a természetbűvár egy pszichikai ok hatását a *semmiből* támadtnak következteti, ez onnét ered, mert kezdettől fogva a létező valóságoknak csak egyik részét veszi figyelembe (a fizikai világot), és ezt tartja tévesen az egésznek. Ha ellenben a *valóság* pszichikai felét is valóságnak vesszük, akkor az, ami a *semmiből* látszott keletkezni, lelki okok hatása, s ami *semmivé* látszott lenni, az éppen lelki jelenséggé változott. Az energia-átalakulás törvénye uralkodik a természetben s érvényét nem csorbitja a pszichofizikai egymásrahatás sem. *A pszichikumból eredő minden energia* a természet folyamába belépésénél már az energia-törvény hatáskörébe kerül.

III. HARMADIK FEJLŐDÉSI SZAK. 1921-1942.

A) 1921-1930.

Pszichológiai termelésünk a lélektani kutatás harmadik szakaszában oly gazdag, hogy a tudományos önálló művek közül is csak a legfontosabbaknak rövid ismertető jellemzésére szorítkozunk. A fontosabb közlemények bibliográfiáját külön szándékozunk közölni.

Az emberi elme. – *Az új gyermeklélektani áll. intézet felállítása.* – *A Magyar Pszichológiai Társaság megalakulása.* E korszak elejére esik jelen sorok szerzőjének összefoglaló kétkötetes műve, „*Az emberi elme*” (1923.). Az első kötet inkább az értelem, a második az érzelem, ösztön, akarat, egyéniség lélektanával foglalkozik.

Elmetanon a pszichológiának azt az ágát érti, mely az élő emberi szervezetnek legmagasabb működéseire kötött tudatfolyamatokat a maguk szubjektív mivoltában is a biológiai gondolkodás keretein belül kutatja. A szakirodalmat bőven ismertetve s a különböző elméleteket bírálva, R. végeredményben mindenütt sok évtizedes saját tapasztalatokra s az ép, fogyatékos, abnormis és beteg elméjű

emberről gyűjtött megállapításaira támaszkodva igyekeznek a szerteágazó nézetek között a tájékozódást kereső orvos-olvasót, de a hivatásos* bármely szakmabeli pszichológust is a lelki valóságok, szabályszerűségek, törvényszerűségek β a fizikai világgal s benne az élő szervezet egészével való összefüggésekről tájékoztatni.

A m. kir. gyógypedagógiai és pszichológiai laboratórium 25 éves fennálltának jubileumára tanítványai „*Psychologiai tanulmányok*” címmel megjelent díszmunkát adták át mesterrüknek, R.-nak. Ez a kötet *Schnell János szerkesztésében* részletes felvilágosítással szolgál a laboratórium addigi vezetőjének és munkatársainak 25 éves orvos- és pedagógiai, valamint kísérleti-pszichológiai működéséről és 39 jelentős tudományos értékű, a pszichológia, ill. határtudományai területéről kikerült közleményt tartalmaz, közöttük nagyszámú német, belga, olasz és orosz kiválóságtól. (Budapest, 1929. 1-493.) R. lemondása után *Hóman Bálint* miniszter a laboratóriumot *Magyar Kir. Gyermeklélektani Intézetté* alakította át s azt *Schnell János dr.-nak* főorvosi vezetése alá helyezte. Az intézmény *Schnell* tervei szerint tudományos és gyakorlati célokra egyaránt felette alkalmasan működik s mindmáig orvopedagógiai, alkalmasság- és pályaválasztási, iskolásgyermek-lélektani kutatás és a gyermeki elme védelmének minden területén virágzó működést fejt ki, melyről *Schnell* az ebből az intézetből kikerült tudományos közleményeket egybefoglaló „*Gyermeklélektani Tanulmányok*” (1935), úgyszintén „*A gyermek-sorsok lélektanából*” (1938) c. saját tanulmányában számol be.

1928-ra esik a magyar pszichológiának egy valóban jelentős eseménye, a *Magyar Psychologiai Társaság* s vele a *Magy. Psychol. Szemle* megalakulása. Ez, ha nem is egészében, de lényegileg összehozta a legkülönbözőbb területeken pszichológiával tudományosan foglalkozók, vagyis a magyarországi pszichológusok táborát és kiadványaival, tudományos és közérdekű előadásaival, nevezetesen a *Szemlében* megjelenő közleményeiben méltóan képviseli a fél évszázad előtt még kisgyermekkorát élt magyar pszichológiát. A Társaság *Ranschburg Pál* (1928-31), *Benedek László* (1931-40), azóta pedig *Várkonyi Hildebrand* elnöksége alatt működik. Ügyvezető elnöke ma *f. Boda István*. A lélektannak különféle tudomá-

nyokkal fennálló szorosabb kapcsolatai a Társaság alapszabályai értelmében szakosztályok alakulására vezettek. Az ezek közül elsőnek alakult Esztétikai Szakosztály Mitrovics Gyula elnöklése alatt külön társasággá bontakozott ki. A Neveléslélektani Szakosztály Várkonyi Hildebrand, a Kriminálpszichológiai Németh Péter, az örökléslélektani Szabó Zoltán, a Gyakorlati Lélektani H. Schiller Pál, a legifjabb Magyarságlélektani f. Boda István elnökségével működik. A Szakosztályok egy nagy egésznek azzal szervesen összefüggő és termékeny kölcsönhatásban álló részei, a megfelelő határterületekre tartozó elméleti és gyakorlati szaktudományos kérdések lélektani oldalról való tisztázása és megoldása körül már eddig is méltánylandó működést fejtettek ki.

B) *Az 1931-1942. időszakba eső sztandardmunkák és közlemények.*

Az 1930-on túl megjelent lélektani főbb művek között említjük a) *Boda István: Bevezetés a lélektanba.* Egy lélektani rendszer vázlatja (1934. I-ÖDTTTC. a vállalt feladatot teljesen eredeti módon, de *Lindworsky*-ra hivatkozva, leginkább *elméleti tisztázás* alapján megoldani törekvő, ezzel a tan gyakorlati jelentőségét is szolgálni óhajtó, értékes könyvét, a szegedi egyet, lélektani intézetének kiadványát.

Boda gondolatmenete szerint: a pszichés élőnek egy eredeti sajátos „képessége” van arra, hogy bizonyos átélései önmaga előtt is ily sajátos, tudatinak, eszméletinek elnevezett módon reflektálódjanak. E jegyben vélik megjelölhetni azt a valamit, ami által az életes éppen lelkivé lesz. Az is lehet, hogy minden „életes”-ben benne van, benne szunnyad a tudatosításnak, az eszméletnek képessége. Határozott válasz azon kérdésre, vajjon csakis az egész lény, mint ily egész tudatosít-e, vagy tán annak egyes élő részei külön-külön is eszmélhetnek-e, a nem-világos tudatosulású lelki lefolyások, a „tudattalan” eszmélések tudatossá summálódása, a tudattalannak a tudatost befolyásoló hatása, a tudatszétesések és kettőződéses .stb. tényeinek értelmezhetősége terén ma alig adható meg. A tudattalan lelki életben és a tudatszétválások eseteiben is a legcsodálatosabbnak tetsző megnyilatkozások mélyén a gondosabb elemzés előtt az én egységének elve érvényesül.

b) *Brandenstein Béla*:: *Az ember a mindenségben*. c. a Magy. Tud. Akad. kiadott (1935-37? I-III. 692, 313, 424) munkája. A mű, tudtommal, a legelső modern tudományos kísérlet a homo sapiens egészének valóban minden irányú megismerésére s az e megismerésekből nyert következtetéseknek az emberiség testi és szellemi épebb és értékeesebb fejlesztése szolgálatában való alkalmazására.

I. kötete vázolja a biológiai fejlődés kialakulását az újabb embertani leletekhez fűződő elméletek ismertetésével. Az, ember a jobb tájékozódás s eszközhasználat céljából mind gyakrabban két lábra állott ember-majomnak fokozatos átmenetekben kifejlődött ősalakjából alakult. De ez csak az emberi testre vonatkozik, míg az ember életbéli összmagatartását az állattól áthidalhatatlan szakadék választja el. „Az emberi kultúra” c. második részben fejti ki e szellemi magatartást. *Az emberi kultúrtevékenység* általa külön fejezetekben részletesen tárgyalta megnyilatkozási formái mindig lelki aktusokból fakadnak s ezek megismerését szolgálja „*Az emberi lélek*” c. második kötet. Tanításának legsajátosabb tengelye a teljes én-es és a sajátképeni emberi tudatról szóló, mely utóbbit a testi, főleg idegrendszeri folyamatoktól mindenképpen függőnek, az előbbit a testtől teljesen függetlennek hirdeti. Ebből igyekszik az emlékezet, a személyiség stb. lélekkörtani jelenségeinek magyarázatát is levezetni. A harmadik kötet foglalkozik az ember testi-lelki kettősségének s mégis egységes egészének, az; egyén és a fajták keletkezésének, a nemiség, a szerelem, az életkorok, a karakterológia problémáival. Végül a fizikai, vegyi s a növényi s állatbiológiai jelenségek szemlélése és búvárlata alapján vizsgálata tárgyává teszi az okság elvét, a fizikai világ valóságát, az anyag létét, a természet egészének felépülését s az embernek a mindennekfelett álló Végső Ok-hoz való viszonyát, ilyképpen foglalva össze befejezésében egységgé „*Az ember világhelyzete*” címmel mind a természettudományos, mind az inkább böloseletileg érdeklődő olvasó figyelmét leköti filozófiai antropológiát.

c) Nagy nyereséggént könyvelhetjük *Bognár Cecil* egyetemi tankönyvnek szánt, részben eredeti észlelések és kísérletek alapján megírt *Psychológia* művét (1935), nemkülönben a lélektani kérdések iránt a műveltebb olvasó figyelmét lebilincselő, közérdekű könyvét: „*Mi és mások. A mindennapi élet lélektana*” címmel. (1940. Egyei Nyomda.)

d) *Schütz Antal*: *A bölcselet elemei* c. munkájának (Budapest, 1940. második átdolg., bőv. kiadás) lélektana.

Schütz szerint: az érzékietek az érzékszervek és az idegrendszer közvetítésével jönnek létre, de más természetűek, mint az ezekben végbemenő ingerületi változások. A kísérleti pszichológiának a reprodukcióra vonatkozó tanulmányai is

mutatják, hogy *a pszichológiai törvények nem fizikaiak*. Sohasem tudjuk biztos-
sággal megmondani, hogy a következő pillanatban mi idéződik fel. A *tudattalan*
létezése nem tagadható, ez is pszichikai közvetítő tényező. *Az én-tudat* felöleli
a lelkieken kívül a testi tevékenységet is. *Minden megismerés és gondolat mögött*
ott van az akarat, a maga céltudatos, irányító jellegével. Viszont minden akarat-
megnyilvánulásban ott van egy gondolat. Értés és akarás a szellemi élet két
iránya, de mégis egymásba válnak. A *szabad akarat* nem mond ellent az energia
megmaradási elvének sem, melynek érvényességét *Schütz* az életfolyamatokra is
valószínűnek tartja. A szabad akarat az energia mennyiségét nem növeli, nem
csökkenti, csak irányítja. Az emberi szabadság valóban három irányban korláto-
zott: 1. képtelen teljesen közömbös maradni a jóval szemben; 2. a világ minden
változásában a végső ok, Isten is részt vesz; 3. az emberi akarat cselekvő kész-
séggé fejlődése sok biológiai és külső életfeltételtől függ, nevezetesen az erélyes
ön-neveléstől. *Értelmi és akarati tevékenységeink szellemiek*, tehát egészen *más*
világból valók, mint az anyag. A kettő közötti kétségtelen *kapcsolatból* viszont
a kettő *azonosságára* következtetni annyi volna, mint ahogy a hegedűművész is
csak jó hegedűn lévén képes művésznek lenni, ő is, játéka is a hegedű funkciója.
(*A bölcelet elemei*², VII. Anthropologia, I. Az emberi lélek, 459-495. és u. o.
II. Karakterologia 496-527. III. Az emberi közösség 528-559. IV. Az ember
helye a mindenségben 560-569.

e) Nem. sajátképeni lélektanok készültek, de igen nagy
pszichológiai értékű *Marcell Mihály* hétkötetes műve „*A bon-
takozó élet*”, mely nevezetesen a gyermeki, serdülő- és ifjú-,
ill. hajadonkor lelki fejlődését, e fejlődés nehézségeit és korcs-
hajtasait, erkölcsi higiéniáját és védelmét írja meg szinte pá-
ratlan gazdagságú pszichológiai, pedagógiai és lelkészi tapasztalaton teljesen egyénileg felépített művében.

f) *Gyermeklélektani sztandardműnek* indul *Várkonyi Hildebrand*-nak valóban alapvető, ezideig két kötetre terjedő munkája: „*A gyermekkor lélektana*”. Az első kötet a kis gyermek első Hat évét ismertetve, a személyiséglélektanból kiindulva, vagyis az egészről haladva a részek felé, jut el a cselekvés lélektanához. A második kötetben, mely a 6-12 életévet tárgyalja, az összehasonlító pszichológiában is a gyermeklélektan tartja a helyes kiindulópontnak. A szerző föelvé: a személyiség is egész, mely több, mint részeinek mozaikja. A *személy* lélektani megjelenési alakja *a személyiség*. Ennek fejlődésén a lelki részegészek szerkezeti összefüggésének a kibontakozását értjük, mely a fejlődés folyamán a személyiség egyes, viszonylag különálló részeinek egyre szorosabb összeköttetésbe

vagy ellentétbe jutásából jegecesedik ki, mint a személyiség alapformája.

Várkonyi könyvének eddigi két kötete az antropológiai pszichológiának az emberi egyén két első, tán legjelentősebb fejlődési időszakát vázoló, eddig alig látott teljességű és tárgyilagosságú, valóban szerves egészet ígérő egybefoglalását s, hogy az ő szavával éljünk, integrálását jelenti, mely igen fáradságos és művészileg teljesített munka mögött hasonlíthatatlan szerénységgel bújik meg a szerző alkotó egyénisége.

g) Az alkalmazott pszichológia területébe tartozik *Erdélyi Mihálynak* „*A psychotechnika alapkérdései*” c. irodalmunkban alapvető, de tárgyának inkább elméleti oldalát és kizárólag általános módszertanát fejtegető műve (1936, 1-484. 1.).

h) Részben szintén az alkalmazott pszichológia területébe tartozik *H. Schiller Pál* munkája, „*Pszichológia és emberismeret Bevezetés a pszichológiába és pszichotechnikába*” c. könyve, melyet igen világos meglátása, felette találó lényegérzéke és a gyakorlatilag legjelentősebbre reátalálása és reátapintása (ú. n. Fingerspitzengefühl-je), ezek mellett pedig szokatlanul szerencsésen s szinte könnyedén, de mégis a problémák és a megoldások legmélyére elvezető iránya jellemez. A cím szinte veszedelmesen sokat ígér, de a szerző kevés lapon (1-146) a beigéртnél lényegesen többet ad.

i) Jóval súlyosabb és mégis szerkezetében, felfogásában és problémamegoldásában, valamint tárgyalása mikéntjében is megint csak meggyőző, okos és eredeti *H. Schiller P.* legújabb könyve: „*A lélektan feladata*”. (M. Tud. Akad. 1940. 1315.)

Élménylanra és cselekvéstanra oszlik és mindkettőnek bírálatát adja *Aristotelestől* Descartes-on és Wundt-on át Brentano, majd Bühler-ig, ill. Darwin-től Uexküll-Dilthey-Spranger-en, majd Pierre Janet-η és Freud-on James-Mc. Dougall-Tolman-Köhler-Jewin-en át *Piaget-ig az élmény és a cselekmény bírálatát*, mindvégig élesen megrajzolva *saft* álláspontját s végül a lélektani törvény eszméjét fejtegető befejezéssel. A mű főgondolata: A lélektan kevésbé tudatelemzés, mint inkább cselekvésleírás legyen. Mindkét mű leginkább a behavior izmus ama eddig, sajna, kevésbé kultivált iránya felé hajlik, mely a magatartást nem csakis az ú. n. objektív, kizárólag testi, de a realitásnak megfelelően szellemi-lelki téren is egyaránt kutatandónak tartja.*

* Schiller érzékeléslélektani kutatásainak visszhangját mutatja, hogy Koffka „Gestaltpsychology”, Vernon „Visual Perception” és E. Straus „Vom

k) *H. Nagy József: A filozófia története*² c. munkájában a magyar filozófia fejezetben (5. pont) a pszichológia magyar munkásairól is megemlékszik. Felette érdekes, az ember metafizikai pszichológiáját és a szellemi s a fizikai világ fő problémáit sajátképen nem is a szakközönség, hanem a művelt körök számára fejtegető „*Ember és Világ*” (1937) c. szakembereknek is ugyanolyan tanulságos, mint élvezetes munkája is.

Nagy József szerint minden egyes ember magában hordja a világgalkotó szellemet: magában találhatja meg azt az én-t, mely eszmélkedésével közvetlenül éli át a szellem létét és tevékenységét. A tudomány az én-t a világ felől, a filozófia a világot is az 'én' felől próbálja megérteni. Az emberi természet benső hajlamai döntenek a felett, hogy valamely kor kultúrájában az én, a szellem filozofikus, vagy a tárgy, a világ tárgyi-tudományos oldala válik-e hangsúlyozottá. Lélek és test egymástól elválaszthatatlanok, sőt, ami kifelé élet, az befelé lélek. A növény teljesen tudattalan, passzív, az állat tevékenyebb s tudatosabb életet él, de törekvése még nem akaratos, csak ösztönös, célszerű reakció, melyet adott élethelyzet vált ki. A lélek kifejezést tartjuk fenn a tudatos aktusok részére; ahol ilyen nincs*, ott elég volna „lélekszerű, psychoid tevékenység”-ről beszélni, „célszerű viselkedésről”. Az értelem kezdetleges formái a bonyolultabb állatoknál kényszerűen fejlődnek ki. Az ember létének középpontja az éltető lélek, mely az anyagi valóságban a szellem követelményének megfelelően tevékenykedik. Az embert emberré a szellem erkölcsi szférája teszi: az öntudatosan átélt értékélmények s a rájuk építő tudatos akarat S' a képesség az igazságnak önmagáért való keresésére, a szép műveinek alkotása. Így az ember maga is nem egyszerűen természeti valóság, hanem érték. Minden önértékű ember egyedülívé és örökkévalóvá nemesedik, nem egyszerűen a faj hordozója, hanem az örökkévalóságba ömlött mulandóság – időtlen példa és követendő cél más emberek számára. Én-ünk egység, részekre téphetetlen test, lélek, szellem egysége. (1-53. 1.)

I) *A neveléstani pszichológia* terén hangsúlyozottan gyermektanulmányi és tapasztalati lélektani alapokon való felépítésük folytán nem hagyhatók említés nélkül *Mitrovics Gyulának* „*A neveléstan alapvonalai*” (1931), úgyszintén *Weszely Ödönnek* „*A szellemi képességek fejlődése*” (1932) és a jelen korszak első évtizedében megjelent „*Bevezetés a neveléstudományba*” (1923) c. alapvető munkái.

m) *A kultúra-lélektan, vallás- és politikai lélektan* határvonalain jár *Noszlopi László* „*A világnézetek lélektana*” c. (Bp. 1937. 1-346. 1.) finomrajzú munkája.

Sinn der Sinne” c. összefoglaló munkákban, úgyszintén *Katz* „Animals and men” c. könyvében, oldalakon keresztül ismertetik, nemkülönben *Froebes*, v. *Buddenbrock* és *H. Werner* nyomtatékosan kiemelik vizsgálatainak jelentős voltát.

Az egyéni léleknek magasabb, esztétikai, logikai és etnikai értékekkel való kapcsolatából eredő szellemi tennék a világnézet is. Ezért a világnézet nem merőben az egyén alanyi adottságaitól, az egyéni jellemről és képességeiktől függ, nem is pusztán a közösségeknek és történeti koroknak az egyénre gyakorolt megkötő hatásától, hanem maguktól az örökváltozatlan, emberfeletti értékektől is. A gyarló ember az értékeknek teljes és biztos megismeréséhez soha el nem juthat, mindig van tehát a világnézetekben emberi eredetű tévedés és hiányosság is. Az abszolút, örökkévaló igazságnak és a viszonylagos véges emberi megismerésnek keveredése, eredője a világnézet. (14. 1.)

n) *A politikai lélektan* elsőrendűen közérdekű és tanulmányos példaképe *Komis Gyula: Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata* I-II. (1933) c. műve. *A tehetséglélektan és örökléstan* körébe vág *Somogyi József: Tehetség és Eugenika. A tehetség biológiai, pszichológiai és szociológiai vizsgálata* (1934), *Szirmay-Pulszky Henriette: Lángelme és elmezavar a magyar szellemi életben* (Genie u. Irrsinn im ungarischen Geistesleben) (1935) c. német kiadásban megjelent kötete, a *fajpszichológiát* képviselik *Gáspár János: Fajismeret* (1937) és *Bartucz Lajos: Fajkérdés, fajkutató* (1940) c. közérdekű kötetei.

ny) Az *életteni és élettudományi* jelentőségű munkákként említjük *Huzella Tivadar* érdekesítően megírt *Biológia* c. tankönyvét, úgyszintén *A psychologia és a biológia kapcsolata* c. előadását, melyek e két tudomány kapcsolatát és a lélektani jelenségek sajátosságainak fajlagos voltát megvilágítják. *Veress Elemér „Az egyéniség diagrammja. Élettani és psychofiziológiai vizsgálati módszerek kapcsán”* (M. Ps. Sz., 1938.) c. tanulmányában fizioiógias és pszichológias kísérletes vizsgálati eljárások sorozatával mint első igyekezett a testi és szellemi egyéniség együttes diagrammját megállapítani. Említendő még *Gergő Endré-nek a tudat, úgyszintén az akarat jelenségeinek fizioiógiai alapjairól* írott tanulmányai.

o) Az *orvosi pszichológia* minden fejezete bőséges és méltó képviselőjét találja *Benedek László* saját, valamint iskolájának az ép és kóros lelkiélet kapcsolatát egyre újabb pontokon és vonatkozásokban feltáró tudományos közleményeiben.* Külön kiemelendő ezek közül *Benedeknek „Az insulinshockról”* a M. Psz. Sz.-ben (1937) és német nyelven könyvalakban megjelent műve, mely a schizofreniás elmezavar ellen hatásosan

* Lokalizálható lelki tünetekről. M. Psz. Sz. 1938.

alkalmazott nagyobb insulin-adagok hatása alatt keletkezett vércukor-ínség (hypoglykaemia) állapotában bekövetkező, a különböző érzetféleségek és általában az egész testi-lelki magatartás felette tanulságos elváltozásait tanulmányozza és a lélektanilag fontos megállapítások egész kincseshányáját jelenti.

a) A *lélekelemzési* e korszakban irodalmilag *Freud* iskolájából leginkább *Hermann Imre*, *Hollós István*, az *Adler-féle*, individuálpszichológia terén *Kulcsár István* s főleg *Máday István* szép könyve „Individuálpszichológia” (1941), a *Stekel-féle* tanokat *Gartner Pál* „*Ösztön, Kultúra, Illúziók*” c. munkája stb. képviseli.

β) A *tehetségek pathografiáját* *Schaf fer Károly* és tanítványai, valamint *Boda István*, *Szondi Lipót*, *Balassa László*, *Hermann Imre* és a *Révész Margit-Cinner Alice* „*Tehetségproblémák*” c. már említett könyvében több jeles szerző tanulmányaiban találjuk.

γ) A pszichoanalízistől függetlenül *öszönlélektani* fontos területen folytat újszerű kísérletes vizsgálatokat *Szondi Lipót*, melyeknek magyar nyelven csak egy fejezete „*Ösztön és nevelés*” címmel jelent meg eddig a *H. Schiller-féle* „*Lélektani Tanulmányai*ban”, III, 1939. Kiemelendők még *Nyíró Gyula* *Ady Endre verseinek pszichiátriai megvilágításáról* (1929), II., *Szirmayné Pulszky Henriettnek Bolyai János életéről és munkásságáról* (1932) írott és ugyancsak *Nyírónek Költőzseni és pszichiátria* c. (1933) tanulmányai a M. Psz. Szemlében.

δ) A *hipnózis* és *hipnózis-szerű állapotok*, valamint a *szuggesztívó* lélektanáról esik főleg szó *Völgyesi Ferenc* kétségtelenül ügyesen megírt közérdekű, nem sajátképen tudományos munkáiban, melyeket két évtized óta közölt „*Lélek és Természettudomány*” c. kiadványsorozatában (1. még „*Minden a lélek*”).

ε) A *neuropathiás*, ill. *abnormis* és *elmegeyenge* *gyermek*ek pszichológiájáról szól *Szondi L.* „*A fogyatékos értelem*” c. értékes, szorosan szaktudományos munkája, *Tóth Zoltán* német nyelven is megjelent „*A vakok képzeletvilága*” c. irodalmunkban egyedülálló műve és *Vértes O.* «7.-nek „*Az ideges gyermek*” (1922), „*A hisztériás gyermek*” (1930), „*A gyógyító nevelés rendszere*” (1940) c. mind orvosi, mind pedagógiai érdekű könyvei, úgyszintén „*Milió és gyermeki lélek*” c. tanulmánya (M. Psz. Sz. 1938).

p) Az esztétikai lélektan terén az újabb korszak sztandarmunkája Mitrovics Gyula „*A műalkotás szemlélete*” c. 1940-ben megjelent könyve. Ebben megfelelő részletességgel jól megválogatott és jól sikerült képmellékletek kíséretében tárgyalja az esztétikai anyag pszichikai, az esztétikai megismerés minden irányú érzéki, észrevevési, megértési s összegyéniségi alapjait az összes művészetek terén. Végül az érzelmek s nevezetesen a szépérzelmek biológiai és lélektani elméletét, benne a műélvezet és műalkotás érzelmi kölcsönösségét s az esztétikai tetszés lényegét ismerteti jóleső, mondhatnók, esztétikai világossággal. Említendők még mint jelentős közlések Prahács Margit „*A zene-aesthetika alapproblémái*” (1935) és Mátrai László „*Élmény és Mű*” c. munkái (1940), és a Mitrovics által alapított, Baránszky-Jób által szerkesztett *Aesthetikai Szemle*, I-VII. kötete.

q) *Lélektani kutató- és vizsgáló intézmények. Lélektani közlemények.* A lélektani ill. gyermeklélektani képességvizsgáló, pályaválasztási, pályaalakultatósági, pszichotechnikai laboratóriumok, ill. intézetek (állami, székesfővárosi, m. kir. honvéd képességvizsgáló, repülők orvosi képességvizsgáló intézete, OTI képességvizsgáló, gyárak, magánvállalatok képességvizsgálói, reklámkutató stb. állomások) száma egyre gyarapszik. Egyetemi pszichológiai intézetek minden egyetemünkön, néhol több fakultáson is y, annak, bölseleti szakon pl. pszichológiai avagy pedagógiai vagy mindkét tanszék mellett. Legtöbbjük ad ki időszakos közleményeket, tanulmányokat. Ilyképpen a Magy. Psychol. Szemlén kívül lélektani avagy lélektani vonatkozású közleményeket hoznak Budapesten: az Egyet. Lélektani Intézet, (Kornis, Brandenstein, Schiller) Lélektani Tanulmányok címen (eddig 6 kötet), Szegeden a közlemények a szegedi Ferenc József Tud. Egyet, pedagógiai-lélektani intézetéből, régebben Imre Sándor, majd Várkonyi Hildebrand vezetése alatt. Bőségesen jelennek meg lélektani vonatkozású közlemények tanügyi folyóiratokban, nevezetesen a *Gyermek és az Ifjúságban*, *Magyar Pedagógiá-ban*, a *Magy. Filoz. Társaság közlönyében*, az *Athenaeum-ban*, úgyszintén a *Magy. Társadalomtudományi Szemlé-ben* s egyéb időszakos tudományos folyóiratokban is,

r) *Beszámolás a külföldnek a magyar lélektan állapotról.* A *Zschr. f. angew. Psychologie* 1907, ill. 1908-ban

gyűjtő referátumot rendezvén a lélektan (sajátképen az alkalmazott lélektan) ezidei állásáról, e sorok íróját kérte fel a magyarországi helyzet vázolására. Ez a folyóirat 166-178. lapján XI. Ungarn címmel az egész lélektan összes területeire megtörtént. Hasonló felszólítás érte e sorok íróját a következő korszakban, 1935-ben, a *Zschr. f. Jugendkunde* részéről, mely a különböző országokról szóló referátumokat külön Sammelbandként adta ki. Ebben Magyarország *Der Stand der jugendkundlichen Bestrebungen in Ungarn* c. közléssel (187-200 1.) újból tiszteletreméltó törekvésekről és eredményekről hírt adó beszámolóval szerepelt. Az olasz Archivio 13. kötetében *Schiller Pál* mutatja be Magyarország lélektani intézményeit 1936-ban. Az amerikai irodalomban *R.* az 1927 óta megjelenő *Psychological Abstracts*-ban a politikai kapcsolatok megszakításáig a magyarországi lélektani irodalom felkért állandó referenseként szerepelt. 1940-ben *G. W. Hartmann* és *Schiller Pál* az amerikai *Psychological Bulletin* 37. kötetében ismertetik a magyar lélektan állását.

Ahogy ezt a magyarhoni lélektan fejlődéséről szóló e tanulmányunk harmadik részének bevezető soraiban írtam, a lélektani kutatásnak annyi jelentős terméke érik nálunk pszichológiai és határos berkekben, hogy azoknak pusztá felsorolása is tisztára katalógusszerűvé tette volna egész vállalkozásunkat. Bizonyos nézőpontunkhoz közelebb eső területek ismertetésére kellett tehát szorítkoznunk, a látszólagos mellőzések és elhanyagolások tehát egyáltalán nem értékelést, sokkal inkább a pusztá helyszűke által megkövetelt korlátozást jelentenek. Hogy a lélektani fejlődés két első időszakára nézve a pszichopatológiai irodalmunkról szóló fejezetekre nagyobb súlyt vettem, annak oka egyrészt azoknak eme időszakokban még jóval dominálóbb szerepe, másrészt arra való tekintet volt, hogy már csak kevesen élünk, akik azon idők történéseit személyes megélés alapján a múltból a jövő számára tűrhető hűséggel rögzíteni tudnák. *Jelenünk* vázolásánál éppen ezért csak a figyelmemet – remélem nem indokolatlanul – leginkább megragadó munkákat igyekeztem felsorolni és esetleg pár sornyi, nem mindig szószerinti idézettel jellemezni.

Ranschburg Pál.

INHALTSANGABE

ALLGEMEINE PSYCHOLOGIE.

J. Kornis: Der heutige Stand der Psychologie.

Der grosse Aufschwung der experimentellen Psychologie Hess neben dem Sieg der introspektiven Methode auch die Ganzheitsforschung aufblühen, und heute stehen die praktischen Anwendungen unserer Wissenschaft im Dienste des Verstehens der menschlichen Natur.

P. v. Schiller: Geschichte der allgemeinen Psychologie.

Lebensseele und Todesgeist waren der Ausgangspunkt zum Erforschen des menschlichen Bewusstseins und der Tätigkeiten, die vernünftige Anpassung ermöglichen. Der ontologische Aspekt begründete das Verstehen des Handelns, der erkenntniskritische dasjenige des Erlebens. Die experimentelle Psychologie förderte letzteren, die angewandte ersteren Fragekreis.

L. Noszlopi: Trieb, Gefühl, Wille (mit einer Tafel).

Der Trieb steht im Mittelpunkt der heutigen Psychologie, die die Motive der menschlichen Handlung in der wertenden Stellungnahme erblickt, und so zu einer Wissenschaft vom menschlichen Schicksal wird, die die Schichten des Lebens aufdeckt.

A. Steif: Empfindung und Bewegung (mit einer Tafel).

Das Wahrnehmen steht im Dienste der Bewegung von Lebewesen, die aus dem Tonus und Reflex, durch Erlernen

ihrer Beherrschung in koordinierte und artikulierte Feingliederung übergeht.

F. Lehner: Das Denken (mit einer Tabelle).

Die Würzburger Schule eroberte mit ihrer Methode auch die höchsten Geistestätigkeiten. Der entwicklungspsychologische und der praktische Aspekt bereicherte die Kenntnis unserer intellektuellen Funktionen.

VERGLEICHENDE UND ENTWICKLUNGSPSYCHOLOGIE.

St. v. Máday: Der heutige Stand der Tierpsychologie (mit einer Tafel und Tabelle).

Forschungsmethoden, Raum- und Zeitsinn, Orientierung, Umwelt und Gegenwelt, Tropismus, Reflex und Instinkt, nervöse Erscheinungen und Intelligenz bei Tieren werden behandelt.

M. v. Nagy: Psychologie der Naturvölker (mit einer Tafel).

Die Mentalität der primitiven Völker wird durch Besprechung ihrer alltäglichen Verrichtungen (Arbeit, Ernährung, Wohnung, Sprache) und ihrer festlichen Angelegenheiten (Feier, Initiation, Hochzeit, Geburt, Tod, Krieg) dargestellt.

I. Tarcsay: Psychopathologie (mit einer Tafel und Tabelle).

Nach der französischen Blüte der Psychopathologie führen die deutschen Forscher exakte Methoden ein. Höhere Funktionen und die Gesamtperson beschäftigen die neuesten Richtungen. Diagnostik und Therapie werden kurz besprochen, mit Ausblick auf okkulte und kriminelle Neigungen.

M. v. Nagy: Ergebnisse der Kinderpsychologie (mit einer Tafel).

Das erste Lebensjahr, das Kleinkind- und Schulkindalter wird nach den Funktionsgebieten der Triebe, des Wahrnehmens und Bewegens, ferner des Lernens und Denkens behandelt.

H. Várkonyi: Abwehrreaktionen der Jugendlichen.

Der Augenmerk der Jugendpsychologen hat sich immer mehr den indirekten Strebungen, Selbstgerechtfertigungen, Komplexen und Idealbildungen zugewendet.

St. v. Boda: Différentielle Psychologie.

Neben den allgemeinspsychologischen Forschungen traten die Persönlichkeitsunterschiede im Vorschein, und die verschiedenen Typologien suchen dem Reichtum des menschlichen Daseins gerecht zu werden.

ANGEWANDTE UND PRAKTISCHE PSYCHOLOGIE.

K. Kerényi: Ursprung und Gründung in der Mythologie.

Die Mythologie beschäftigt sich mit dem Urkeim des menschlichen Werdens und Wesens, der sich ausser den religiösen Vorstellungen tauch in den Tiefenkonflikten des Gefühlslebens kundgibt.

St. v. Dékány: Schrifttum der Sozialpsychologie.

Die Entwicklung der kollektiven Psychologie gab Anlass zu einer reichen Entfaltung der Relations-, Massen-, Staats-, Nations- und Gemeinschaftsforschungen, die zum Verständnis der sozialen Gebilde näher führen.

C. Bognár: Entwicklung der pädagogischen Psychologie (mit einer Tafel).

Lohn und Strafe, die Wirkung des Erfolges, die Arbeitsfreude, Lernverfahren und Trieblenkung werden im Einzelnen besprochen, um die psychologischen Probleme des Unterrichtes klarzulegen.

J. Schnell: Pflege der seelischen Gesundheit.

Eine psychologische Ausbildung der Seelsorger wird in unseren Zeiten brennend notwendig, denn viele Fehlbildungen

der Charaktere sind auf ärztlich-psychologisch verständnislose Erziehung zurückzuführen.

M. Fay er und I. Molnár: Psychologie des Wirtschaftslebens
(mit einer Tafel).

Ergebnisse der psychologischen Marktforschung, des Werbe- und Reklamwesens ferner der Rationalisierung der industriellen Arbeit mithilfe von Arbeitsstudien, Ermüdungsregelung und Anspornen werden dargestellt.

Frh. B. v. Brandenstein: Zukunft der Menschenkenntnis
(mit einer Tafel).

Mit dem Zusammenbruch der ständischen Berufslenkung wurde eine wissenschaftliche Ratgebung notwendig. Konstitutionelle Züge, Bewegungs- und Erlebnisforschung, ferner Arbeitsproben dienen zur Diagnostik.

*

P. Ranschburg: Die Entwicklung der ungarischen Psychologie.

Ärztliche und pädagogische Forschungen brachten die Psychologie um die Jahrhundertwende in unserem Lande zur Entfaltung und es entstanden neben neuartigen experimentellen Ergebnissen auch wichtige Standardwerke, die kurz charakterisiert werden. Institute, Zeitschriften und die Ungar. Psychol. Gesellschaft vereinigen die Forschungsrichtungen.